MAGYARORSZÁG
TÖRTÉNETE

SZALAY LÁSZLÓ
ÁLTAL.

NEGYEDIK KÖTET.

MÁSODIK KIADÁS.

PEST,
KIADJA LAUFFER VILMOS.
1865.

MAGYARORSZÁG
TÖRTÉNETE.

A fordítás joga mind ezen, mind a munka többi eddig megjelent köteteire nézve szerző örökösei részéről fenntartatik.

PEST, 1864.

Nyomatott Kocsi Sándor által (Érkövy Galgóczy és Kocsi nyomdájában.)

Halpiacz és aldunasor sarkán 9. sz.

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE.

A mohácsi vésztől a linczi békekötésig.

1526—1645.

TARTALOM.

TIZENHATODIK KÖNYV. 1526—1540. Szolimán Budavárban; a dúló török hadak. Ferdinánd ausztriai főherczeg, és Zápolya János, mind trónkövetelők. Szolimán kivonja hadait az országból. Zápolya Székesfehérvártt királyul válsztatik. Lajos özvegye Mária s a nádor országgyülést hirdetnek Komáromba, Pozsonyba; a Fehérvártt együtt volt rendek végzeménye érvénytelennek nyilvánitatik; Ferdinánd főherczeg királyul választatik. Lengyel Zsigmond viszonya az ellenkirályokhoz. Zápolya követei Ferdinánd előtt s Velenczében. Az országos felekezetek hullámzása. Horvát és szlavoniai állapotok. A szentszék állása Ferdinánd és Zápolya irányában. Magyar helytartó tanács Pozsonyban. Zápolya országgyülést tart Budán. Olmüczben értekezlet az ellenkirályok igényeinek kiegyenlitésére; szétoszlik eredmény nélkül. Ferdinánd, hadainak élén Budára érkezik; országgyülést tart; vezérei erőt vesznek Zápolyán a Tiszánál és Szlavoniában; hivei mindinkább szaporodnak; Fehérvártt királyul koronáztatik. Zápolya Lengyelországba vonúl. A két király első érintkezései a portával. Ferdinánd országgyülést tart ismét Budán; segéd szorgalmazása végett egyéb tartományaiba, Németországba indul. Magyar helytartó tanács Budán. Zápolya hadakat gyüjt Lengyelországban. Követe Konstantinápolyban szövetségre lép a portával, hűbéri alapon. Ferdinánd távolléte miatt felekezete folyton fogy; Zápolya visszajő az országba. Hadi mozgalmak mindkét részről. Ferdinánd követei Konstantinápolyban. Szolimán ujabb hadjárata Budáig, melyet védenczének, Zápolyának, ad által; s Budától Bécsig, honnan eredmény nélkül tér vissza. Békekisérletek az ellenkirályok között; a háboru meg lobbot vet; a Zápolya segédére jött török hadak a morva szélekig pusztitják az országot. Roggendorf Budát sükernélkül vivja. Fegyverszünet; békealkudozások. Középpárt alakulása. Ferdinánd tanácskozmányt tart az övéivel Zápolya érintkezései az elégedetlen németbirodalmi rendekkel, Franciaországgal, Angliával. A középpárt ujabb mozgalmai. Grítti Lajos a Zápolya mellé adott kormányzó a korona után ahitozik. Szolimán ismét Magyarországra indul; Ferdinánd ajánlatait visszautasitja. Gritti zsarnok működése, Szolimán Kőszeg előtt; Jurisics hősi ellenállása. A török hadak Nándorfehérvárig visszavonulnak. Ferdinánd, mert Károly császár által nem támogattatik eléggé, alkudozásait mind Szolimánnal mind Zápolyá-

val folytatja. Török követség Bécsben. A magyar tanácsosok véleménye a porta által inditványozott hosszabb fegyverszünetre nézve Ferdinánd békét köt Szolimánnal; a béke feltételei. Az ellenkirályok viszonya egymáshoz. Zápolya ügye a török pártfogás daczára hanyatló félben. Gritti folytonos ármányai; erőszakos halála. Ujabb kiegyenlitésikisérletek Ferdinánd és Zápolya között. Országgyülés Pozsonyban. Zápolya nagyváradi udvara: felekezetének újabb növekedése; Martinuzzi mint fő tanácsosa. Károly császár közbenvetésére az ellenkirályok közt fegyverszünet. Országgyülés Pozsonyban. A török basák békeközben rabló járatait folytatják. Eszéki veszedelem, Nagyváradi békekötés Ferdinánd és Zapolya között, melyhez képest az utóbbik halála után a korona valamennyi tartományai Ferdinándra szállanak. A porta nehezteléses, hadi készületei mindkét király ellen. Országgyülés Pozsonyban, Magyarországban, Erdélyben közbomlás. Zápolya halála. 1—208. ll.

TIZENHETEDIK KÖNYV. 1540—1564. Zápolya fiának, János Zsigmondnak gyámjai követséget küldenek Konstantinápolyba, mely a csecsemő számára a szultán pártfogását s atyja királyi székén maradását kieszközölje. János Zsigmond a Rákoson királyul kikiáltatik. Anyja, Izabella, titkos alkudozásban Ferdinánd biztosaival. Roggendorf Buda előtt; a polgárok Ferdinánd kezére akarják juttatni a fővárost: tervök hiusulása. Mohamed vezír segédet hoz a budai őrségnek; Roggendorf tábora bomlásban. Szolimán Buda alatt, kezébe ejti az erősséget; igéri, hogy János Zsigmondnak, ha férfikorra jutandott, Budát s Budával az összes országot általadandja; addig Erdélyt, a temesi bánságot s az egész Tiszántúlt adományozza néki. Izabella Lippára indul fiával. Ferdinánd követei fegyverszünetre lépnek Szolimánnal. Az álnokság, melylyel Szolimán magát a főváros birtokába helyzé, Ferdinánd körül gyülekezteti a hazafiakat, s még János Zsigmond gyámjai is, köztök Martinuzzi, a nagyváradi szerződés alapján alkudozásra lépnek Ferdinánddal. Országgyülés Beszterczebányán. Szerencsétlen hadviselés Budának, az országnak visszafoglalására. Izabella és Martinuzzi ismét távolabb állanak Ferdinándtól. Országgyülés Pozsonyban. Szolimán Magyarországra jő: Valkó, Siklós, Pécs, Esztergom, Székesfehérvár török kézbe esnek. Országgyülés Beszterczebányán. Visegrád, Nógrádvár, Hatvan magokra veszik a török jármot. Ferdinánd ujabb alkudozásban Izabellával, Martinuzzival. Tizennyolcz hónapos fegyverszünet a törökkel. Az országos rendek Nagyszombatban, Pozsonyban. A magyar lovasság része a mühlbergi győzelemben. Öt évi fegyverszünet a portával. Országgyülések. A reformatio fokonkinti terjedése. Martinuzzi gyanúba jő, hogy Erdélyt meg török felsőbbség alá akarja juttatni; meggyilkoltatik. Országgyülés Pozsonyban. Hős Losonczy István

Temesvártt. A temesi grófság beglerbegséggé válik. Ferdinánd kormánya a zsoldos hadak féktelensége miatt Erdélyben gyülöletessé leszen; Izabella és János Zsigmond felekezete növekszik. Drégely várnagya Szondy Mihály. Török győzelem Palástnál. Szolnok bukása. Eger védői: Dobó, Mecskey, Bornemisza. Sopronyban országgyülés. Hat hónapi, majd öt évi fegyvernyugvás a törökkel. Király és rendek felélesztik a nádori méltóságot. Ferdinánd s a porta meghasonlása Erdély miatt, mely ujból Izabella és János Zsigmond hatalmába kerül, kikhez részben a Tiszántul is pártol. A portával megujul a háború; Sziget oltalmazása Horváth-Stansics által. Pusztitó török hadak Zágrábig. Nagyvárad János Zsigmondnak hódol. Országgyülés Pozsonyban. Fegyverszünet a törökkel; fegyverszünet közben Tatát elfoglalja a török. Az ország egyébb részeiben is foly a háboruskodás. Nyolcz évi béke. Ferdinánd most már német császár, fiával, Maxmiliánnal, országgyülést tartat Pozsonyban. Béke alkudozás Ferdinánd és János Zsigmond között. Vallásügy; a jesuita rendnek az országba hozatala. Maximilián ifjabb királyul koronáztatik. János Zsigmonddal folyton foly az alkudozás. A magyar katholikus clerus s a trienti zsinat. Ferdinánd halála. 209.—354. ll.

TIZENNYOLCZADIK KÖNYV. 1564—1576. Maximilián országainak kormányát általveszi. A János Zsigmonddali alkudozások felbomlása: a királyi hadnagyok szerencsés táborozása a felső Tiszánál. Szolimán a budai és temesvári basákat János Zsigmond oltalmára rendeli. A hadviselés változó szerencsével foly; Szlavoniában s a horvát végekben is lobbot vet a háború. Pozsonyban országgyülés. Szolimán vég izben Magyarországra jő. A török sereg Szigetvár előtt, Szolimán halála. Zriny Miklós dicső vége. Gyula, Jenő, Világosvár, ugy a somogyi és szalai erősségek bukása. A török sereg nagya kivonúl az országból. Kisebb háború Maximilián és János Zsigmond között. Országgyülés Pozsonyban. Nyolcz évi békekötés a portával. János Zsigmond biztosainak titkos működése; czélzatuk meghiusulása; Dobó és Balassa az országos rendek itélő széke előtt. Szerződés János Zsigmonddal; ennek a királyi czimről lemondása; halála. Utódául Báthory István választatik Erdély s a részek rendei által. Kalóz török bégek. Az országos rendek Pozsonyban Maximilián fiát Rudolfot ifjabb királyul választják, koronázzák. Báthory küzdelmei Erdély fejdelmi székeért. Pórhadak Magyarországon és Erdélyben. A Szelimmel kötött fegyverszünet III-dik Murad által is megerősitetik. Báthory István lengyel királylyá választatik. Testvére, Kristóf, utóda Erdélyben. Maximilián halála. 355—395. ll.

TIZENKILENCZEDIK KÖNYV. 1576—1619. Rudolf nyolcz évre megujitja a portával a fegyverszünetet. Horvátország füg-

gése a greczi hadi tanácstól; a magyar ügyek kormánya Erneszt főherczegre bizatik. Országgyülés Pozsonyban. Báthory Kristóf halála után fia Zsigmond erdélyi fejdelem. Rudolf s a rendek közötti viszályok, Maximilián főherczeg szerencsétlen hadviselése a Báthory István halála által megüresült lengyel királyi székért, Folytonos megerősitése a török békének s folytonos megszegése bégek és várnagyok által, Pozsonyban országgyülés, Báthory Zsigmond közeledése Rudolfhoz. A tizenöt évi török háború megnyilása. Mátyás főherczeg a királyi hadak élén Esztergomot süker nélkül vivja. Győr török kézbe esik. Báthory Zsigmond nyiltan Rudolffal szövetkezik. A király készületei nagyszerü hadjárathoz; közremunkálása a magyar rendeknek. Esztergom és Visegrád visszafoglaltatnak a töröktől. Báthory diadala a nagyvezír felett az al Dunánál. Bécsben, Pozsonyban újabb készületek új hadjárathoz. Maximilián főherczeg Váczot, Hatvant elfoglalja; Mezőkeresztesnél a szultán serege által megveretik. Báthory Zsigmond leköszön a fejdelemségről; Rudolf kérelmére még ideiglenesen viszi a kormányt. Schwarzenberg Adolf és Pálffy Miklós Győrt, Veszprémet, Palotát visszaveszik a töröktől. Budának süker nélküli vivása. Rudolf biztosai Erdély kormányát általveszik; Báthory Oppelnbe megyen, de rövid idő mulva, megbánván tettét, visszajő Kolosvárra s magát meg fejdelmül ismerteti az erdélyi rendek által. Lemond másod izben, s utódául unoka-testvérét, Báthory Endre bibornokot választatja. Mihály havasalföldi vajda haddal jő Erdélyre, a bibornok megveretik és megöletik. Pálffy és Schwarzenberg a pozsonyi országgyülés által felajánlott magyar hadakkal s olasz és franczia zsoldosokkal Székesfehérvárt eredmény nélkül megszállják. Békealkudozások a portával; felbomlásuk. Mihály havasalföldi vajda Erdély fejdelmi székén; kiűzetik. Báthory Zsigmond harmad izben uralkodik Erdély felett. Magyarországon Kanisa veszendőbe megyen. Országgyülés Pozsonyban. Rudolf hadvezére Básta György és Mihály vajda erőszakos halála. Básta kegyetlenkedése meg utat nyit Báthorynak a visszatérésre. Székesfehérvár felszabaditása a török járom alól. Az országos rendek a nemzet szenvedéseit ecsetelik Rudolfnak. Báthory Zsigmond harmad izben is leköszön a fejdelemségről, s végbucsut mond Erdélynek. Székesfehérvárt áruló őrsége török kézre játsza. A királyiak Pestet visszafoglalják, Budát ismét süker nélkül vivják. A pozsonyi országgyülés a kormány törvénytelen eljárására ujból is figyelmezteti Rudolfot. Székely Mózes rövid fejdelemsége Erdélyben. A tartomány, Básta elnöklete alatt, tiz biztos által kormányoztatik. Magyarországon munkába vétetik az ellenreformatio. Illésházy István, s az irányában követett eljárás. Bocskay lázadása. A szerencsi gyülés a római-katholikus, az augsburgi s a helvecziai hitvallás gyakorlatát egyiránt szabadnak nyilvánitja s Bocskayt Magyarország és Erdély fejdelméül kikiáltja. A lázadás nagyobb

és nagyobb fejleményt veszen. A törökök Esztergomot elfoglalják. Amhád szultán Bocskayt Magyarország királyságában és Erdély fejdelemségében megerősiti. Korponai gyülés. Mátyás főherczeg és Illésházy törekvéseik a béke helyreállitására. A főherczeg Magyarország kormányzójává nevezteték, s miután Rudolf betegeskedése mindinkább bárgyuságba ment által, az uralkodó ház tagjai Mátyást szintén főnökül választják magoknak. Bécsi békekötés. A portával Zsitvatoroknál húsz évi fegyverszünet köttetik. Bocskay halála. Erdély fejdelemségében utóda Rákóczy Zsigmond rövid idő mulva lemond méltóságáról s ezt Báthory Gáborra szállitja. Pozsonyi convent. Magyar- morva- ausztriai szövetség. Rudolf Magyarországot, Ausztriát és Morvát Mátyás főherczegre szállitja. Pozsonyban országgyülés; Mátyás királyul választatik; koronázás előtti s utáni tczikkelyek. Rudolf enged a kényszeritésnek, s a cseh királyi székről is lelép: halála. Báthory Gábor garázda uralkodása Erdélyben; fejdelemségét s életét veszti. A kolosvári országgyülés Erdély kormányát Bethlen Gáborra szállitja. Az összes ausztriai birodalom gyülése Linczben. Mátyás viszonya a portához, Bethlenhez. Országgyülés Pozsonyban; Mátyás magtalan lévén, utódává Ferdinánd főherczeg választatik, koronáztatik. A harmincz évi háború kezdete. Mátyás halála. 397—549. ll.

HUSZADIK KÖNYV. 1619—1645. Második Ferdinánd országgyülést hirdet Pozsonyba. Szorongattatása a cseh, morva és ausztriai evangelikus rendek által. Német császárrá leszen. A pozsonyi országgyülés működése. Bethlen szövetkezése az elégedetlen cseh-morva rendekkel, kik Fridrik pfalzi választó fejdelmet királyokul választják. Kijő Erdélyből s hadait Nagyszombatig viszi, Pozsonyt s Pozsonynyal a koronát kezébe ejti. Országgyülést hivat együvé a nádor által; hadai Bécsig nyomulnak elő. A magyar evangelikus rendek panaszaik; Ferdinánd biztosokat küld Pozsonyba; Bethlen az alkudozás mezejére lép. Fegyverszünet. Országgyülési végzemény. Oltalmi és támadási frigy a felkelt cseh morva és ausztriai rendekkel. Országgyülés Beszterczebányán. A katholikus clerus szabaditékos politikai állásától megfosztottnak nyilvánitatik. Ferdinánd követei a rendeket felelősökké teszik eljárásuk összes eredményeért. Bethlen királyul választatik; mulékony hatalmának érzetében nem téteti fejére a koronát. Az országgyülés végzeménye. Segédért folyamodó követség Konstantinápolyba. Ferdinánd és Bethlen között megujul a háború. Pfalzi Fridrik bukása. Békealkudozás Haimburgban. Bethlen felekezete fogyton fogy. A hadviselés további fejleménye. Nikolsburgi béke. Bethlen lemond a királyi czimről; a koronát visszaadja. Elősorolása a többi békepontoknak. Országgyülés Sopronyban. Bethlen ujabb hadviselése Ferdinánd ellen; békét köt ujból. Gyarmaton tanácskozmány a porta követeivel; megerősitése a zsitvatoroki

békének. Bethlen családi szövetségre kiván lépni Ferdinánddal; visszautasitatik. Országgyülés ismét Sopronyban; Ferdinánd hasonnevü fia koronaörökösül választatik, királyutódul koronáztatik. Bethlen menyekzője brandenburgi Katalinnal. Még egy izben háborút visel Ferdinánd ellen ; pozsonyi béke. Komáromban, Szőnyben megerősitetnek a portával kötött korábbi szerződések. Bethlen tervei, halála. Az erdélyi rendek özvegyét fejdelemnőül ismerik. Mily feltételek alatt. Katalin lemondása. Bethlen István és Rákóczy György versenye a fejdelemségért; az utóbbik czélt ér. Viszonya Ferdinándhoz s a portához. Országgyülés Pozsonyban. Ujabb bonyodalmak Rákóczy s Bethlen között. Ferdinánd halála. Fia, harmadik Ferdinánd országgyülést tart Pozsonyban. A portával kötött szerződések Szőnyben ismét megerősitetnek. Rákóczy viszonya Ferdinánd külelleneihez s a magyar evangelikus rendekhez; szövetsége névszerint svedekkel és francziákkal; hadait Magyarországra viszi. Kállai nyilatkozványa, Ferdinánd ellen-nyilatkozványa. A hadviselés részletei; Rákóczy seregét a morva határszélekhez, a sved táborba viszi. Linczi békekötés. 549.—647. ll.

TIZENHATODIK KÖNYV.

1526—1540.

Zápolya János
I. Ferdinánd
} 1526—1540.

I.

1526. augustus 29-én este ütközött meg Szolimán (1526. Lajos királylyal a mohácsi gyászmezőn, augustus 30-án éjfélben a vesztett csatának hire Budára érkezett. [1]) Más nap a királyné utban volt Pozsony felé, s vele Burgio János szentszéki követ, Szalaházi Tamás veszprémi püspök, Thurzó Elek tárnok és Bornemisza János pozsonyi gróf s budai várnagy. [2]) A város német lakossága nagyjából utánok tódult; a magyar polgárság reményét Zápolya Jánosba vetvén, vonakodott az udvar példáját követni; a söpredék fosztogatta az egyes futamodókat. [3]) A királyi várat ötven lövész őrizte.

A török táborban augustus 31-én kétezer fogoly felkonczoltatott, september 1-én a dúlár lovasság szétküldöztetett. Egy gyilkos csapat Pécset felperzselvén, lakosait leöldöste; mások Fehérvárig, ismét mások az ausztriai határszélekig száguldoztak, iszonyatos pusztitást vivén

---

[1]) Gévay Antal, Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte von Ungern im letzten Drittel des Jahres 1526. Bécs, 1845. 14. l. Jászay Pál, a magyar nemzet napjai a mohácsi vész után, Pest 1846. 5. l.

[2]) Verancsics Antal összes munkái, II. k. 25. l. „Lajos királyné Mária, hogy hallá meg az ura elvesztését .... íjjel Budából kimene.“ Istvánfi Miklós, Historiarum de rebus ungaricis libri XXXIV. Köln, 1622. VII. 132. l. — A „comes Temesiensist“ mindnyájunk emlékezetére temesi grófnak neveztük, nem temesi főispánnak; s miután a „comes Posoniensis“ szintén nem volt egyszerü ‚comes parochianus‘, hanem, mint amaz, végvár őre, következetesség kedveért pozsonyi grófnak irom, nem főispánnak.

[3]) Jászay id. m. 6. l.

véghez. A szultán september 3-án Mohácsot felgyujtatta, s indulót fuvatott. Budára! hangzott végig a táboron. A folytonos esőzések által feneketlenekké vált utak csak lassu haladást engedtek; Szolimán, hogy embereinek könnyebbséget szerezzen, ujból négyezer foglyot kardra hányatott. Tolnán, Pakson át, mindig a Duna mentiben september 11-én Buda alá érkezett a sereg. [1])

A főváros üresen állott; magyar polgárai, értésökre esvén, hogy Zápolya Szegednél vesztegel, követték a németek példáját. A királyi várlak őrei feladták magokat; táborszereik, úgy Herkules, Apollo és Diána rézszobraik, melyek Mátyás palotájának belső udvarát diszitették, Konstantinápolyba küldettek. A város felgyujtatott s égett három napig; gond volt reá, hogy a királyi lak s a vadaskert, melyekben Szolimán mulatozott, a lángok ellen oltalmaztassanak. [2]) A dúlárok Fehérvárig, Győrig, Sopronig vitték az üszköket. Várvivás nem volt feladásuk; Visegrád, Esztergom, Komárom erősségei megmentettek, meg Székesfehérvár is. [3])

A dúlások kivált a főváros környékét sujtották. Több nagyszerü kolostor és imaház s a Budától Visegrádig elszórt szebbnél szebb nyaralók lángok martalékivá lettek. Dömös és Esztergom között, Marótnál, szemben az Ipolynak a Dunába szakadásával, a kivált Fehérből s Pilis-

---

[1]) Hammer, Gesch. des osmanischen Reiches, III. k. 60. l. s a toldalékban 639—644. l., Gévay id. m. 27. l. Jászay id. m. 15. l.

[2]) Istvánfi VIII. 133. l. Hammer, III. k. 62. l. Verancsics A. az id. h.

[3]) Istvánfi ugyanott. Gévay, Urkunden und Aktenstücke zur Gesch. der Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungern und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhundert, Bécs, 1840. I. k. 1. f. 21. l. Verancsics az id. h. Jászay id. m. 15—18. ll.

ből kizaklatott lakosok, számra talán harminczezeren — — férfiak, nők, gyermekek — árokkal és védfallal erősitett tábort ütöttek. A török dúlárok, kik a tábor kincsei után áhitoztak, több izben visszaverettek; de september 14-én rendes gyalogság és lovasság érkezett Budáról egy basának vezérlete alatt segédökre; ágyúik másnap a védfalt szétrombolták, szablyáik a védteleneket, még a csecsemőket is felmészárolták. Dobozi Mihály, fehérvármegyei nemes, hitvesét Ilonát magához, paripájára emelvén, mármár menekülendő volt, midőn egy török csapat nyomába jött. Ilona a gyalázattól félt, nem a haláltól. Dobozi tőrét a nő keblébe mártotta, s üldözői közé rohanva felkonczoltatott. [1])

E közben Várdai Pál egri püspök, [2]) ki, mint felebb láttuk, a mohácsi ütközet előtt Tolnáról Budára küldetett, hallván a gyásznap eredményeit, Kassát, Bártfát s a szomszéd városokat felhivta: keljenek minélelőbb s minél nagyobbszámu emberekkel, úgy összes hadszereikkel segédére az országnak, melyet a vesztett csata ily nagy veszedelembe ejtett. September 16-án a püspök Miskolczon volt s vele pelsőczi Bebek János, vele Heves, Gömör, Borsod, Torna és Abaúj választott nemesei, az ország oltalmáról tanácskozandók. A püspök kivált a hatvani gyülés óta Zápolyához szított, kinek emberei szintén jelen voltak a

---

[1]) Brodarics, Katonánál, XX. Zermegh, Schwandtnernál II. k. Szolimán naplója, Hammernél. III. k. a toldalékban. Istvánfi, VII. 133. l. I. Ferdinándnak 1527. oct. 23-án kelt oklevele, Jászaynál, 19. l.

[2]) Guidoto Vincze velenczei követ Várdait 1525-ben ekkép jellemezte: „non molto de natione honorata (azaz: nem igen jeles nemzetségből való), homo de assai bon inzegno et non de molta doctrina, musico et aritmetico, de eta de anni 44 incirca, di bona fama, et vene dicto, lui ancora esser virgine. Ha de intrada ducati 22. m. incirca.“ (Jövedelme körülbelül huszonkétezer arany.)

gyülésben s kinek befolyása félreismerhetlen. A nevezett városok újból felhivattak: „jőjenek minél gyorsabban s minél nagyobb készülettel Verpelétre, hová a felhivók s a szomszéd urak és atyafiak táborba szállanak, s hová a vajda úr is, igéretéhez képest, nagyszámu és jól felszerelt hadaival nyomban érkezendik.“ [1])

Ferdinánd ausztriai főherczeg, a mohácsi ütközet napján útban volt Speyerből Innsbruckba, a tiroli rendektől segélyt szorgalmazandó, Károly császár számára, kinek arra nagy szüksége volt Olaszországban a franczia király s ennek szövetségese a pápa ellen, s ki a segélyt ezáltal Magyarországtól elvonta. September 6-án hirt vett Ferdinánd, hogy Szolimán a magyar erőt Mohácsnál összezuzta; Lajos király haláláról még nem volt bizonyos tudomása. Más nap levelet irt neki, — ámbár életben létéhez kevés reménye lehetett [2]) — melyben tanácsképen említi, hogy hadait vesse az erősségekbe, és siessen személyesen Csehországba segédért, még pedig minél ovatosabban, máskülönben szökésről vádolhatnák a magyarok. A németbirodalmi rendek által igért hadak kiállitását ő, a főherczeg, sürgetni fogja a lehetőségig, s reménye van, hogy egyes fejedelmek és az ausztriai rendek, névszerint a tiroliak is ama sereget még növelni fogják. Ugyancsak september 7-én Szálkai László esztergomi érsekhez, mint Lajos király bizodalmas hivéhez, úgy Zápolya Jánoshoz és Batthyány Ferenczhez, mint az ország főfő embereihez is intézett leveleket, melyekben őket felkéri: maradjanak a király körül, s adjanak hűség és bátor kitartás dolgában másoknak is példát. September 8-án leveleket iratott

[1]) Wagner Károly, Diplomat. Sáros. 155. l. Pray, Epistolae Procerum, I. k 272. l.

[2]) A titoknok utasitásul ezt irta a levélboritékra: „Dise brieff soll man in Hungern schicken sofern der kunig noch in leben ist.“

a cseh és morva főkapitányoknak Szolimán győzelméről s a szükségről, haladék nélkül összes erővel királyuk segédére kelniök; s levelet irt Mária királynénak, melyben őt, „mint nagylelkü asszonyt“ kéri, vigasztalódjék, „mert az erény próbaköve a szerencsétlenség, s mert Isten nem fogja őt elhagyni, Isten segitségével férje és ő még visszanyerhetik a mit elvesztettek;“ [1]) — a levél irója még nem akart hitelt adni a mindinkább terjedő hirnek, hogy a mohácsi nap Lajosnak is életébe került. A bécsi kormánytanácshoz ugyanaz nap adott levele mindamellett már arról is intézkedik, mit kelljen tennie, ha a Lajos haláláról szárnyalló hir valósulni találna. Két tanácsos siessen a királynéhoz, őt Ferdinánd szándékáról, örököd ési jogát foganatba venni, értesitendők, s az előforduló eseményekről gondos jelentést teendők. Horvátországot és Szlavoniát Frangepan Kristóf, Jurisics Miklós és Rauber laibachi püspök, a magyar urakat és városokat pedig más biztosok ügyekezzenek arra birni, hogy őt és nejét Lajos király örököseiül ismerjék. Magyarország főbb erősségei foglaltassanak el s a várnagyok köteleztessenek le neki és nejének hódolati esküvel. A rendek biztositassanak szabadságaik épentartasáról s a németbirodalom pártfogásáról. A fő uraknak, ha hozzá állanak, negyven, ötven s még több ezer forint, urodalmak, hivatalok igértessenek jutalmul. [2])

Mindez, úgy Frangepan Kristófhoz is külön levél, september 8-án iratott; september 9-én Ferdinándnak már nem volt kétsége sógora haláláról, s ez nap kelt levelében az özvegy királynénak, előleges vigasztaló sorok

---

[1]) Gévay, zur Geschichte der Verhältnisse s a t. I. k. 1. f. 1—8 ll.

[2]) Gévay, zur Geschichte von Ungern sat. 17. s kk. ll

után, melyek az elhunyt örök dicsőségéről szólanak, irt ekképen: „Minthogy Istennek tetszett, a királyt magához venni, minthogy tudnivalóképen Magyar- és Csehországok, úgy akarván az igazság s a józan ész, úgy a szerződések, Ausztriára szállanak, és minthogy végre a császár jogát ő reá, Ferdinándra szállitotta, — hozzájövén még hitvesének joga is az országra, — kéri a királynét, adjon neki tanácsot, mint lehessen ezen ügyet végrehajtani s az Ausztriához közelebb fekvő erősségeket kezébe juttatni; ő, a főherczeg attól tart, hogy a lengyel király vagy a vajda hajlandók lesznek az ügybe avatkozni, de a királyné gondolja meg, hogy tőle, a főherczegtől, tetemesebb segedelmet várhat, mint amazoktól.“

Más nap Ferdinánd utban volt Bécs felé, s Kufsteinban Máriának többrendbeli leveleit vette, melyek aggodalmát, hogy az özvegy netalán Zápolyát pártfogolhatná, eloszlatták. Válaszában köszönetet mondott neki szolgálati készségeért; küldene elébe valakit hivei közül, kitől az ország ügyeit megérthesse; s irna arról is, mit tegyen, hogy jogát a koronára életbeléptethesse; a főbb emberek sorából bizodalmát kikbe vesse. A viszontszolgálat felajánlásáról sem feledkezett meg a levéliró. [1])

Zápolya is Ferdinánd is megnyitották az alkudozásokat azon ország birtoklásaért, melynek fővárosában most Szolimán parancsolt. A török ekkor is, utóbb is több izben kinyilatkoztatta, hogy nem Magyarország elfoglalása végett jött Budára, hanem hogy boszút álljon azon méltatlanságért, mely őt követeinek képében érte, s hogy a magyar királyt adófizetőjévé tegye. [2]) És csakugyan mi-

[1]) Ugyanaz, zur Geschichte der Verhältnisse sat I. k. 1. f. 8—10. ll.

[2]) Jovius P., histor. sui temporis l. XVIII.

[3]) Szolimán naplója, Hammernél az id. h.

helyest hidat verethetett Pestre, öszves hadait september 19-étől 23-ig átszállitotta. [3]) Zápolya, kinek serege folyvást Szegednél táborozott, nem gátolta őt e müvében; a vajda máris Ferdinándban látta ellenségét, nem Szolimánban. A ki némi kisérletet tett, a törökkel megütközni, az Frangepan Kristóf volt. A vitéz férfiu september 2-án Zágrábban értette meg a mohácsi ütközet fejleményét, s rövid napok mulva, a futamodó árnak ellenére, ötszáz főre menő csekély dandárával Székesfehérvárig nyomult elő. September 23-án innen oly rémülésbe ejtette a török hadaknak még Budán szorult maradékát, hogy a Pestre tódulók alatt leszakadván a hid, közülök többen a Dunába haltak s foglyaik részben megszabadulhattak. [1])

September 26-án Szolimán Pestet felgyújtatta, [2]) és seregét kétfelé osztván, részét személyesen a Duna mentében Bács felé vezérlette, részét Ibrahim nagyvezír Szegednek inditotta: Zápolya hadai ekkor már Fegyvernek táján táboroztak. [3]) Útjában Ibrahimot Perényi Péter temesi gróf vitézei és Radics-Bosics szerb legénysége Titelnél háborgatták; Szolimán Bácson tul erősitett táborra bukott, melyben a vidék több ezer lakosa menhelyet keresett, s melynek feldulása számos töröknek s még számosabb magyarnak — többnyire fegyvertelen nők és gyer-

[1]) Gévay, zur Gesch. v. Ungern, 14—15. l. Jászay, 25—29. ll. Szolimán naplója az id. h. E helytt meg kell jegyeznem, hogy Jászay túlbecsüli Frangepan érdemeit, s midőn a bátor condottierében tiszta jellemet lát, nagyon csalódik. Hogy illett volna az a magyarok fővezéreül, ki september 5-én e philosophemát irta a zenghi püspöknek: „E csapás hasznos volt; mert ha a magyarok a török császáron diadalmaskodnak, ki élhetne tovább alattok, ki maradhatna meg közöttök, s lenne-e határa kevélységöknek?“

[2]) A budai várlakot külsőleg bántatlanul hagyta, de kincseit s részben talán Mátyás könyvtárát is hajókon Nándorfehérvárra s innen Konstantinápolyba szállítatta.

[3]) Szerémi Gy. Epistola de perditione regni Hung. 123. l.

mekek — életébe került. October 7-én Péterváradnál egyesülvén a hadak, öt nappal később Nándorfehérvárnál táboroztak. Szolimán a végvárakban, névszerint Pétervárадon és Újlakon erős őrségeket hagyva, foglyaival és zsákmányával Konstantinápolyba sietett: Nándorfehérvártól Budáig s Budától Nándorfehérvárig kétszázezer magyart ölt le a török. [1])

II.

Mária királyné Nádasdy Tamást, férjének Olaszországban kiképzett titoknokát és Speyerben, mint láttuk, követét, küldte volt Pozsonyból Linczbe, Ferdinándot az ország ügyeiről értesíteni. Az ügyes férfiú visszajövet, a főherczeg megbizásából mindenekelőtt Bornemisza Jánossal, Thurzó Elekkel és Szalaházi Tamás veszprémi püspökkel, [2]) kik Máriával Pozsonyba érkeztek, úgy Brodarics István kanczellárral és szerémi főpappal, ki a mohácsi vészből szerencsésen a királynéhoz menekült, ereszkedett alkudozásba. „Igérje nekik — így hangzott Ferdinánd utasitása — hogy azon esetre, ha bennünket fennséges hitvesünkkel ezen ország kormányára és uraságára jelen kérelmünk értelmében segítenek, erős szándékunk és kétségbe-vonhatlan eltökélett akaratunk: őket együtt és egyenkint, s a rendeket és lakosokat összvesen, jogaik s az országos alaptörvények, szabaditékok és kiváltságok ellenére soha semmi módon, semmi jogczím vagy ürügy alatt nem terhelni s nem háborgatni, sőt jogaikat és sza-

[1]) Szolimán naplója Hammernél, Gévay igazitásaival Jászaynál, 30 l. Verancsics (I 25.) szerint a bácsi tábort a törökök „semmiképen meg nem vehetik, békével megmaradának“ (a táborban voltak)

[2]) Bornemiszát és Thurzót már közelebbről ismerjük; Szalaházit Guidoto ekkép jellemzi: „homo docto in greco et latino, de eta de anni 40 in 42.“ Jövedelmeit évenkint tiz- tizenkétezer aranyra becsüli.

badságaikat öregbíteni és növelni, őket ezekben megtartani és békén megőrzeni, valamint eddiglen, törvény vagy szokás alapján, békén és nyugalmasan birták, birtokolták. Igérje továbbá: hogy akaratunk és szándékunk őket, mint a ránk bizott ország és nép igazgatója, királya és kormányzója, azon szeretettel, kegyelmességgel és jámborsággal kormányozni, mely igaz és igazságos királyhoz illik, és nemcsak az iszonyatos török, hanem bármely más ellenségeik elől is megvédeni s megoltalmazni; — e tekintetben sem kincseinket... sem életünket és személyünket nem fogván kiméleni, míglen igéreteinket vágyunk. akaratunk és tehetségünk szerint teljesitjük.“ [1])

Az ország nádora, Báthori István, egyik hivének köszönhette, hogy augustus 29-én életben maradt. A jámbor szolga urának mármár roskadozó lovát felváltotta a magáéval: Báthori megmenekült, a szolga fogságba esett, de melyből utóbb kiváltatott. A nádor kevesed magával Babócsára sietvén, útközben a pécsi káptalan nehány tagjával találkozott, kik egyházuk kincseit biztos helyre voltak viendők. Báthori a kincseket erőszakos kézzel magához vette s a káptalanbelieket elugrasztotta. [2]) — Ilyetén garázda tettek az országos gyász közepette napi renden voltak; megfenyitésök szóba sem jött a fej nélküli állodalomban. A nádor, úgy is mint egy hatalmas párt vezére, nagy súlylyal birt a község mérlegében, s Ferdinánd ez okon óhajtá és kivált a veszprémi püs-

[1]) Ferdinándnak Linczben 1526. september 20-án kelt utasitása, Gévaynál, zur Geschichte v. Ungern s a t. 21. l.

[2]) Francesco Massario, a budai udvarnál működött velenczei követ titoknoka 1523-ban Báthori Istvánról ezeket irja: „da tutte hore e ebrio, da la matina fino la sera e dala sera fino la matina, odiato da tutti;“ — igaz hogy utána veti: „inimico di questo illustrissimo stato“ (Velencze), s így természetes, hogy jellemzésére nem igen keresgélte a nyájas szineket.

pök befolyásától várá, miszerint Báthori egyike leszen azoknak, kik elvül fogják felállítani: „hogy Magyarország a legeslegérvényesebb joggal és minden kétségen kivül őreá, az ausztriai főherczegre, és hitvesére szállott, valamint ez azon szerződésekből, melyeket Maximilián császár az országgal kötött volt, kiviláglik.“ — És Ferdinánd, ki e tájban — september 22-én — Károly császárt is segedelem végett megkereste, [1]) nem csalódott reményében: Báthori Babócsáról a királynéhoz, Pozsonyba érkezett.

E közben a szlavoniai rendek Kapronczán gyülést tartottak, s Frangepant védőjökül és kormányzójokul választották. [2]) Kristóf gróf a Dráva bal partján fekvő megyékben, Szalában, Somogyban és Baranyában, kivált a horvát pórok között, kik az ország veszedelmének okát a nemességben keresék, számos hivekkel birt, s a nagyravágyó férfiút, úgy látszik, megszállotta a gondolat, az ország koronáját Ferdinánd és Zápolya ellenére magához rántani. [3]) E czélzat kivált Batthyány Ferenczet bántotta, a szlavoniai s horvátországi bánt, ki Mohácsnál a halált, a fogságot szerencsésen kikerülte, s most Frangepanban, eddigis versenytársában, ellenbánt szemlélt. Batthyányt e körülmény is közelebb hozhatta Ferdinándhoz; s azon urak, kik részint a királyné körül gyülekeztek, részint küldötteik által alkudozásba ereszkedtek vele, a főherczeg törekvéseinek hovatovább foganatot igértek. [4])

---

[1]) Gévay, zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungern sat, I. k. 1. f. 13—21. ll.

[2]) Gévay, zur Gesch. v. Ungern, 27. l.

[3]) Egyik biztosa, Zárai Jeromos — Jászaynál, 65. l. — Dandolo velenczei nobilenek ezeket irja: „Ongari non aceterano nisum forestiero tra lhoro per signore, ne credo che solo Iddio li cavera di core mai il patron mio.“

[4]) Jászay, 65 s kk. ll.

Mária és magyar tanácsosai, mindamellett hogy Zápolya czélzatai iránt teljességgel nem lehetett kétségök, őt is felhivták: nyilatkozzék a teendők iránt. Mindenekelőtt országgyülést kell tartani, volt a válasz. [1]) S az özvegy királyné october 9-én országgyülést hirdetett Komáromba, mely november 25-én megnyittassék, s melyen a rendek az ország megmentéséről és „egyebekről, mik időközben előfordulhatnak," tanácskozzanak. [2]) A nádorság jogkörét körüliró 1485-diki végzeménynek harmadik czikkelye világosan rendelvén, hogy a király magvaszakadásának esetében országgyülést a nádor hirdessen, Báthori is meghívó levelet bocsátott a rendekhez, szintén october 9-én, mely szerint egyéb tárgya nem leend a gyülésnek, mint „a közvédelemről és szabadságról gondoskodni." Miután pedig nem Budára, mely nem volt az özvegy királyné kezében, nemis a Rákosra, mint mármár törvényes szokássá vált, hanem Komáromba hivattak együvé a rendek, Báthori ezen eltérést azzal okadatolta, hogy Buda és Pest feldulva lévén; a szükséges lakások, a szükséges eleség hiányzanak. [3]) Zápolyához egyúttal felhivó levél ment a királyné nevében: hirdessen haladék nélkül országgyülést az erdélyieknek, hogy mikorra az ő, Mária, biztosa Erdélybe érkezik, ennek rendei már együtt legyenek. [4]) A vajdát Magyarországból eltávolitani, s a gondjaira bizott tartományban foglalkodtatni, volt kétségkivül a felhivás czélzata.

„Máskép — ujra intjük — hűséged ne cselekedjék," ezek a levél végszavai; de a vajda úgy vélekedett, hogy

---

[1]) Pray, Epistolae Procerum, I. k. 274. l.
[2]) Kovachich, Vestigia Comitiorum, 624. l.
[3]) Ugyanaz ugyanott, 626 l.
[4]) Pray, Epist. Procerum, I. k. 274. l.

Pozsonyból nem parancsolnak neki. Fegyvernekről, miután Várdai Pállal s Dóczi János királyi kincstartóval találkozott, [1]) s miután Bekényi Benedeket házassági ajánlattal az özvegy királynéhoz küldötte, [2]) Tokajba indult, [3]) hová, az ország rendeit tanácskozás végett october 14-ére magához kérte. [4]) Mióta Erdélyből kijött, folytonosan vele, táborában voltak: Verbőczi István, ki tavaszszal Budáról hozzá menekült; Szobi Mihály, Bodó Ferencz, Gerendi János, Glézsán Miklós, Petrovics Péter, s mások többen, köztök a kéteshitü Ártándi Pál is. A Tiszamellék urai és nemesei, s a szomszéd Erdély bőségesen voltak Tokajban képviselve. Várdai Pálon és Dóczi Jánoson kivül itt találjuk Báthori Endrét, a nádor testvérét, Perényi Pétert, Homonnai Ferenczet, Kállay Jánost, Drághfi Gáspárt, Czibak Imrét, Maczedoniai Miklóst, Bebek Ferenczet, a Csákyakat, Jaksics Györgyöt, s Erdély három nemzetének képviselőit. Kassa és Bártfa s még nehány szomszéd város, melyek a hozzájok Miskolczról érkezett felhivás következtében kétszáz gyalogot állitottak ki a török ellen, szintén jelen voltak követeik által. Az összegyülekezettek, úgy találván, „hogy fejedelem nélkül, s az országos rendek tetemes részének távollétében, érvényes és üdves végzések nem keletkezhetnek,“ october 17-én új király választása végett november 5-ére, Székesfehérvárra országgyülést hirdettek, kinyilatkoztatván előre: hogy a

---

[1]) Jászay, 78. l.

[2]) Ugyanaz ugyanott.

[3]) Tokaj egyike volt a Zápolyák nevesebb urodalmainak, egyike azon hetvenkét váraknak, melyek a vajdát uralták, s melyek között Trencsén, Léva, Szklabina, Bajmócz, Árva, Likava, Szepesvár, Késmárk, Richnó, Murány, Regécz, Pápa, Csesznek, Kővár voltak a főbbek.

[4]) Kovachich, Vest. Comit. 627. l. Supplem. ad Vest Comit. III. k. 70. l.

megjelenni, s a királyválasztásról és az ország veszélyeinek elháritásáról tanakodni vonakodókat, mint elfajzott hazafiakat jószágvesztéssel fogják büntetni, ők „a szent korona igaz tagjai“ s az általuk választandó uj király. [1]) E végzés hozatala előtti nap Bártfa, Eperjes, Lőcse és Kisszeben városokra ezer arany adót róttak, „nem lévén je lenleg más mód a véghelyekről gondoskodni,“ [2]) — oly intézkedés, melylyel Zápolya a nevezett városokat nem igen lánczolá magához.

E közben az özvegy királyné, hogy Pozsony városa polgárságát magának lekötelezze, „miután a város insége a nagyszámu zsidóság gonosz életének s ocsmány és uzsorás kalmárkodásának eredménye,“ a nádornak is tanácsából, a zsidókat Pozsonyból kiüzette, s a török elől megfutamodottak házait eladatta oly feltétel alatt, hogy az innen begyülendő pénz a város javára, névszerint erősitésére is forditassék. [3]) Nehány nappal később — october 14-én — Ferdinand Linczből, hol alkudozásait a cseh urakkal, a cseh korona tárgyában mármár befejezte, Haimburgba volt jövendő. Mária levelet iratott Frangepan Kristófnak, parancsolót, hogy a kitüzött napon okvetlenül Haimburgban legyen; [4]) a királyné minél több magyar urakkal szerette volna testvérét összehozni: az országnak Ferdinándra szállását kiváit ez uton vélvén eszközölhetőnek. Frangepan, ámbár tagja volt azon horvát-szlavoniai küldöttségnek, melyet a rendek alkudozás végett a főherczeghez utasitottak, nem igen sietett ebbeli tisztének s a királyné várakozásának megfelelni; más részről meg' Ferdinánd, Ná-

[1]) Horvát István, Verbőczi emlékezete, II. k. 250. l.
[2]) Pray, Epist. Procerum, I. k. 276. l Jászay, 84. l.
[3]) Jászay, 90 l.
[4]) Pray, Epist. Procerum, I. k. 279. l.

dasdyn kivül, ki mint meghitt ügyviselője, bizodalmát Máriánál is inkább birta, [1]) csak Szalaházit, Thurzót és Bornemiszát akarta magánál Haimburgban látni, hová egy nappal később, mintsem szándéka vala, hitvesével megérkezett. A tanácskozmány két napig tartott; miben történt legyen megállapodás, annak a fennmaradt történeti emlékekben semmi nyoma; s nehéz magunknak megfejtenünk, miért kivánta „a közjó és Ferdinánd magán java," hogy a nádort, Brodarics István kanczellárt és Erdődy Simon zágrábi püspököt maga elébe ne bocsássa; mit kivált a kanczellár érzékenyen vett, s miért magát a főherczeg előttök kegyeinek felajánlásával is mentegette. [2])

Ferdinánd october 19-én Bécsbe érkezett, october 23-án a cseh rendek által királyul ismertetett, ámbár a bajor herczegek, franczia és lengyel befolyás által is támogatva, mindent elkövettek, hogy a koronát a Wittelsbachok házára szállithassák. A főherczeg, ifjusága daczára sok ildomosságot s az erély és kitűrés vegyületét tanusitotta. Kegyelem-igéretekben és kegyelem-osztogatásokban, mint Magyarországon, úgy a csehek irányában sem volt fukar. Rozmital Zdenkót, a prágai fővárgrófot azáltal nyerte meg magának, hogy számadási kötelezettsége alól eleve felmentette. Mindamellett hogy örökö-

---

[1]) Ferdinánd, úgy látszik, gyanúba vette nővérét, hogy gyenge óráiban még sem idegen a gondolattól, Zápolyával házasságra lépni; s e gyanút Nádasdy is növelte, ki october 15-én némi levelet közlött Ferdinánddal, „Isten szerelmeért kérvén őt, hogy senkinek kiváit a királynénak ne mutassa;" ezen levél Bekényihez, a vajdának Pozsonyban mulatozó követéhez szólott, s valószinüleg Verbőczi által iratott, ki talán Zápolyától, mint fejedelemtől, csak azon esetre várt üdvet az országra, ha az özvegy királyné jobbját birja, s ki a Nádasdy kezére jutott levélben Bekényinek ujabb utasitást adhatott e tárgyban. Tartalma mindenesetre nagyfontosságu lehetett, mert Nádasdy a közleményért oly választ kapott, „melyet élete feláldozásával is kész megérdemelni."

[2]) Jászay, 94—99. ll.

dési jogot tartott a cseh koronára, nem volt idegen, azt a nemzet választásának köszönni, s ez okon úgy nem sietett a cseh király czímét neve után írni, mint jelenleg még nem élt a magyarnak czímével. Követei Prágában kivált arra támaszkodtak, hogy a főherczeg, mint szomszéd fejdelem, mint Magyarországnak is rövid idő mulva koronás ura, mint a német császár, a hatalmas V. Károly testvére, minden elleneik elől fogja a cseheket megmenthetni. A kelyheseket biztatta, hogy a báseli végzemények ujból érvényességre fognak kapni; az ország adósságait részben magára vállalta. [1]) Ezen eljárásának köszönheté, hogy Csehország királyául meghivatott; a cseh korona birtokában kettős reménye lehetett a magyarnak is elnyeréséhez.

Zápolya, miután Kún Gothárdot Budára és Esztergomba s Bakics Pált Székesfehérvárra néhány száz lovassal előre küldötte, october 28-án hatezer emberrel Tokajból Budára indult, hová negyedik nap este megérkezett. A feldúlt, elhamvasztott város látására felzokogott fájdalmában. Hogy vigasztalja, Verbőczi mosolyogva mondá: ezuttal nem sok nehézséggel járt a királyi lakba bejutnunk; — de a vajda búskomoly maradt, s a várkápolnába vonult. [2])

A mely nap Zápolya Budára érkezett, Mária királyné, daczára annak, hogy a vajda már másod- és harmadízben jobbját kérte, [3]) körlevelet bocsátott ki, melyben előadat-

[1]) Bucholtz, Geschichte der Regierung Ferd. I. Bécs. 1831—1838. II. k. 407. s kk. ll. Stumpf, Baierns politische Geschichte, I. k. 39. l. Ranke, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation, II. k. 417. l.

[2]) Verancsics A. II. k. 25. l. Szerémi 129. l. Istvánfi, X. 135. l.

[3]) Thurzó Eleknek Bajmócz várát igérte Zápolya, ha kieszközli, hogy az özvegy királyné vele, a vajdával, házasságra lépjen. S most vingárti Horváth Jáspárt küldte kérőül a királynéhoz. Horváthnak october 28-án Pozsonyban

ván, „hogy némelyek a közszabadság ürügye alatt saját hasznukat vadászszák“, az ország mindenrendü lakosai intetnek : ne csábitassák el magokat, hanem jelenjenek meg a királyné s a nádor által kitüzött országgyülésen, hol a közügyekről szabadon tanácskozhatnak. Ő, a királyné és testvérei, a nádor s a többi tanácsosok, csak Magyarország dicsőségét és szabadságát áhitozzák. „Ha tehát kedves testvéreink kénytelenek lesznek hadakat ezen országra hozni, vagy ha az ellenség törekvéseinek gátlására a cseh király személyesen találna jőni, közületek senki meg ne rettenjen, senki se higyje, hogy vesztetekre jőnek, mint ellenségek.“ [1]) — A vajda által tartatni szándéklott országgyülés hirére, egyúttal, újabb készületek történtek, híveit, névszerint Verbőczit és Várdait megnyerni; s Ferdinánd most szivesen látta a magyar urak közül mindazokat, kik vele személyesen kivántak találkozni, — mit eddig talán azért ügyekezett kikerülni, mert még habozott: tanácsos-e, elfogadnia a feltételeket, mik alatt készek voltak, magokat és vagyonukat érette veszélynek kitenni? [2]) Sopronyba őrséget vetett Mária, s november

---

kelt s a vajdához intézett leveléből ide iktatjuk a kérő s az özvegy párbeszédének egy részét. Horváth: „In toto regno hoc dicunt, quod nisi Vestra Majestas domino Vajvodae desponsaretur, . . . perdemus et regnum Hungariae et etiam alia regna.“ Mária: „Tu nescis, quod Deus avertat, si hoc, dato casu, facerem, quod statim frater meus, et caesar et Ferdinandus me pro inimica et non pro sorore tenerent; jam juravit frater Ferdinandus nunc in Haimburg, quod vult mori vel vivere pro isto regno; nam jus suum allegat . . . Nunquam volo ego fieri traditor fratris mei.“

[1]) Kovachich, Supplem. ad Vestigia Comitiorum, III. k. 88. l.

[2]) Jászay, 114 s kk. ll. Mint versenyeztek egymással igéreteknek igéretekre halmozásában Ferdinánd s a vajda, kiviláglik Ráskai Gáspárnak october 25-én Verbőczihez adott leveléből; ugyanott, 135 l. Várdai, úgy látszik, reményt nyujtott, hogy Ferdinándhoz áttérend; ugyanott 148. l. A kisérletek, magát Zápolyát is Ferdinándnak megnyerni, nem alapúlhattak komoly czélzaton, hadi csel voltak, mint a folyvást terjesztett hir, hogy a vajda máris titkos szövetségese Szolimánnak.

9-én kibocsátott újabb körlevelében Zápolyát már névszerint vádolja, hogy Székesfehérvárott azért kiván országgyülést tartani, mert szándéka: „magát nem az ország szabadsága szerint, hanem azon kevesek szavazatával és választásából, kiket magához vonzott, királylyá tenni, s a királyi koronával, mely régóta hatalmában van, [1]) megkoronáztatni.“ A körlevél hűségre inti a rendeket; mert ő, a királyné, testvérei, tanácsosai s az országnak velök tartó nagyobb része, az általuk Komáromba hirdetett gyülésen gondoskodni fognak a közjóról, a közszabadságról. [2])

---

[1]) „Quam jam pridem habet in potestate“, mint koronaör tudniillik; társa e tisztben Perényi Péter temesi gróf volt, „quem in servanda visegradiana in arce regni corona collegam“ habuerat, irja Istvánfi, — s ezen collega a koronát ideig-óráig Zápolya kezében hagyta, miért jutalmul azon ezer aranyat nyerte egyelőre, melyeket a tokaji gyülés Bártfára s a szomszéd városokra rótt. Jásznak megjegyzése, hogy Perényi még most nem ránthatta magához Sárospatakot, hogy Sárospatak nem lehetett jutalma a Zápolyának kézbesített koronáért, talán helyes; de a mit saját véleménye gyanánt említ a 115. lapon, miképen és kik által keritette legyen kezére a koronát Zápolya, az nem sok valószinüséggel kinálkozik az olvasónak. Perényi maga 1542-ben, midőn Ferdinándnak foglya volt, e tárgyról ekkép nyilatkozott: „Post mortem felicis memoriae Ludovici regis corona regni in regis quondam Joannis, deinde in utriusque, videlicet regis Joannis et ipsius d. Petri, ultimo in ipsius solius fidem, custodiam ac manus venit.“ S ugyanakkor a Palócziféle jószágokról, mint Ferdinánd adományozása előtt már kezében voltakról szólott: „habebatque tunc temporis (1528) bona Palowcz in manibus suis.“ (Bucholtz, Urkundenbuch, 329. l.) Bornemisza Pál veszprémi püspök és Wernherr György I. Ferdinánd biztosai Erdélyben, az 1552. évhez említenek egy Koczárdi Miklós nevü nemest: „cui Joannes rex donavit oppida Alvincz et Borberek, qui (Koczárdi) ei (Joanni) coronam regiam tradidit.“ Ezen adatokból is láthatni, hogy a magában parányi de érdekes tárgy még nincsen felvilágositva. V. ö. Bartal, III. F. XXXI.

[2]) Pray, Epist. Procerum, I. k. 281. l.

III.

Zápolya november 8-án indult Budáról Székesfehérvárra, hová másnap megérkezett. A polgárok elébe hoztál a város kapújának kulcsait; mint királyelődei ily alkalommal, a prépostság lakába szállott. [1]) Királyválasztásra november 10-dike tüzetett ki, november 9-dike Lajos király holt tetemeinek eltakaritására. Az elhúnyt komornoka, Zetritz Ulrik, s ezzel Sárfi György győri várnagy october közepén Mária királyné rendeletéből a holttest kutatására indultak. Fegyverzetét még a mocsárban találták, testét a parton egy gödörben, melyet vagy Kanizsa Dóra emberei, kik urnéjok parancsából a mohácsi nap áldozatait eltemették, vagy könyörületes halászok ástak számára. [2]) A holttest Székesfehérvárra vitetett, és Zápolya előbb érkezvén ide, mint az özvegy királyné, s illőnek látván, hogy a halottnak eltakaritása megelőzze az uj király választását, röviddel a városba érkezése után, Lajost fényes pompával atyja mellé temettette. [3])

November 10-én az urak a város belsejében, a nemesek künn a mezőn összegyülekeztek. Felolvastatván az 1505-diki határozat, mely az idegeneket Magyarország fejedelmi székéből kirekeszti, Zápolya először is az urak által királyul választatott. [4]) Verbőczi most a mezőre indult a nemességhez. Akarjátok-e Ferdinánd ausztriai főherczeget királytokul? kérdé a tömeget. Nem kell, volt a válasz. Ferdinánd követei, Beck Márk, Weichselberger Zsigmond és Breuner Fülep hijába ügyekeztek szóhoz

[1]) Jászay, 150. l.

[2]) Pray, Annales, V. k. 121. l. Verancsics A. II. k. 25. l. Szerémi I. 132.

[3]) Pray, Epistolae Procerum, I. k. 289. l. Jászay 152. l.

[4]) Zápolyának 1526. november 11-én Szydloviczki Kristófhoz adott levele, Jászaynál, 176. l. Bethlen Farkas, historia de rebus transsylvanicis, Szeben, 1782. I. k. 68. l.

jutni. Tisztök volt, tiltakozni ezen országgyülés tartása ellen, mert nem a nádor által hivatott együvé; kifejteni a jogot, mely Magyarország koronájára, több rendbeli szerződések alapján Ferdinándot és hitvesét, mint Vladiszláv leányát és Lajos testvérnénjét illeti; felhordani más okokat is, melyek királyul az ausztriai főherczeget és cseh fejedelmet ajánlják; s végre a rendeket Komáromba hivni, a törvényes országgyülésre, melyen Ferdinánd képviselői is jelen lesznek, urok jogáról a királyi székre, s egyéb közügyekről is velök értekezendők. [1]) Midőn a követek egyike, valószinüleg deák nyelven, ezeknek fejtegetésébe ereszkedett, Verbőczi közbekiáltott: „Semmi halasztás! minden nap, minden órán nyakunkon lehet az ellenség: királyra van szükségünk még ma.“ S most az 1505-diki végzemény egyik párjára mutatván, — az oklevél dárdára volt tüzve, hogy függő pecséteit mindenki láthassa — felkiáltott: „Ime magyarok! itt a fogadás, az urak s a nemesek fogadása, hogy Lajos halála után az erdélyi vajdát választjuk királylyá“. Ekkor felállott Bodó Ferencz, a Zápolyák régi hive, s harsány hangon kiáltá: János vajdát akarjuk királyul! És a tömeg utána kiáltá: János legyen királyunk! s oly dühhel fordult Ferdinánd követei ellen, hogy ezek tanácsosnak látták eltávozni. [2]) Zápolya kinyilatkoztatá, hogy kötelességének tartja, Isten s a nemzet parancsának engedve, felvállalni a királyságot, mely után egyébiránt nem áhitozik; s elkészülvén a választási alkupontok, november 11-én, Podmaniczky István nyitrai püspök, mint a jelen volt főpapok legidősbike által királylyá koronáztatott. Perényi Péter és Verbőczi István kérdést intéztek a néphez: ha akarják-e hogy a szent korona János fejére tétessék? de az „igen“ nem

[1]) Jászay, 131. l.
[2]) Szerémi, 135. és kk. ll.

hangzott oly harsányan, az örömzaj nem volt oly élénk, mint várni lehetett. A rokonszenv nyilatkozásai közé az egyház több részeiben gúny is vegyült; Móré László és enyingi Török Bálint három nap óta fel sem hagytak a kaczagással. Midőn az új király fején a kissé nagyöblü korona ingadozni kezd vala, akadt ki felkiáltott: „nem akar fején maradni, mert kegyetlen volt a pórok, kegyetlen a székelyek iránt". „„Dehogy, dehogy, válaszolá egy másik, a korona nagy, feje pedig kicsi; ez a bökkenő."" A világi urak még csak el sem kisérték midőn a külvárosba lovaglott, hogy ott szokás szerint István kardját villogtassa; a szerb Bakics Pál vitte előtte a zászlót. A kedélyek nem voltak hangolva, mint Zápolya óhajtá vala. Az egyik fájlalhatta, hogy új fejedelme nem a királyok véréből való; a másik, hogy nem Hunyadi. [1])

Az országgyülés végzései közül csak nehány maradt reánk. Az elhúnyt főpapok és törvényes örökösök nélkül

---

[1]) Történetiróink közül többen november 12-ére, mások épen 15-ére teszik János király koronáztatását; de Dóczi János kincstartó november 12-én Székesfehérvárról világos szavakkal irja Kassa városának: „sabbato, in profesto s. Martini episcopi declaratus, ipso autem die Martini coronatus." — Egy névtelen, Praynál, Epist. Proc. I. k. 289. l. irja, hogy kivált a Fehérvárhoz közelebb eső megyék lakosai voltak jelen a koronázási ünnepélyen, de ezek sem nagy számmal: „fuerunt autem de vicinis Albae comitatibus, ut sunt Simeghiensis, Szaladiensis et Castriferrei, non tamen multi." A tokaji gyülés főbbjei kétségkivül jelen voltak. A püspökök közül Podmaniczkyn kivül Várdaival (Eger), Országhgal (Vácz), Jozeficscsel (Zengh) találkozunk. Zápolya hétről szól, mint jelenvoltról; egynémelyikök valószinüleg csak később jött Fehérvárra, vagy csak a koronázás után neveztetett püspökké. Szerémi szerint Batthyány Ferencz is lett volna jelen, s Jászay hitelt ád neki; pedig épen az általa közlött oklevelekből világos, hogy Batthyány nem lehetett Székesfehérvárott. Szerémi talán húsz évvel később irván munkáját, könnyen tévedhetett, s Batthyányt, ki 1527-ben csakugyan Zápolyánál volt, már a koronázás alkalmával is körülötte látta, emlékezet-hibából, vagy némi hazudozási hajlamból, mely iratának több helyeiből kiviláglik. Widmann Beát 1527. június 1-én Olmüczben János választását azért is érvénytelennek mondja: mert a szlavoniai bán nem volt jelen.

elholt világi urak javait vegye kezéhez a király s fordítsa az ország oltalmára. Kérjen számot a felség az egyházak kincseinek mire fordítása s hová kerülése iránt; a maradvány szolgáljon közvédelmi költségül. A zsidók űzessenek ki az országból. Azon jobbágyok, kiknek házaik háboruközben leégtek, öt év lefolyása alatt adót királynak, földesúrnak ne fizessenek. A hadjárat alkalmával s azóta elkövetett hatalmaskodások fenyítessenek meg. Jövő évi szent György napra segélypénz járjon a felségnek. Tizenöt nap alatt az országgyülésen meg nem jelentek is tanusitsák hűtlenség büntetése alatt hódolatukat; s azon egyházi és világi urak, kik magokat a komáromi gyülésben részeltetni fogják, essenek el hivatalaiktól, javadalmaiktól, mint árulók. [1]) — János király azon végzés ellen, mely az egyházak kincseit az ország oltalmára rendelé fordítatni, világos szavakkal tiltakozott; királyi jövedelmeiti nemzetsége vagyonát és saját életét ajánlván fel ama kincsek helyett az országnak, — Verbőczi tanácsából, úgy látszik, kit udvari főkanczellárjává nevezett, s ki a többi törvényczikkelyeket sem erősítette meg vele. Verbőczin kivül még Perényi Péter és Török Bálint fényes jutalmat vettek. Amaz erdélyi vajdává neveztetett, s a korona is hűségére bizatott; emez temesi gróffá lett Perényi helyébe. Koronázása után János király Ferdinánd követe iránt is nyájasnak mutatkozott, s külön mindeniköket gazdag ajándékokkal eresztette utnak, de intéssel is urokhoz: ne jőjön az országra, Komáromban ne tartson gyűlést, különben ő, János király, úgy fog vele bánni, mint szokás ellenségünkkel bánnunk. [2])

---

[1]) Jászay, 178. l. összevetve az 1527. martiusi országgyülés t. czikkelyeivel, s egy névtelennek levelével, Praynál, Epist. Proc. I. k. 290. l.

[2]) Pray id. m. 291. l. Jászay, 181. l.

November 13-án Homonnai István zempléni főispán követül küldetett Zsigmond lengyel királyhoz. A magyar nép — így szól Zápolya levele a királyhoz — az országlás jármát reánk vetette. Gyengeségünk érzetében sokáig azon voltunk, hogy más kezekre bizassék a kormány, de végre engedtünk a hazafiak kérelmének, annyival is inkább, mert mindig főfeladásunk volt, a közügyet, a keresztyén hitet a török ellen oltalmaznunk. Ez leszen tisztünk ezentul is, s felségedet kérjük, legyen szövetségesünk ez ügyben.[1]) Velenczébe, a pápához, a franczia királyhoz Jozefics Ferencz zenghi püspök ment követül; más valaki — nevét nem tudjuk — Westminsterbe küldetett biztosul.[2]) Követség ment Ferdinánd főherczeghez is, őt mint Csehország királyát üdvezleni, mint Csehország fejedelmét a szó legszorosabb értelmében, mert Morvát, Luzsiczát és Szileziát Zápolya az 1478-diki szerződéshez képest a magyar koronának követelte, s a morvákat, szilézeket felhivta: küldjék képviselőiket hozzá, mint fejedelmökhöz, hogy velök értekeződhessék.[3]) Végre Konstantinápolyba is küldetett követség, de egyik tagja utközben megöletett, másika Ferdinánd hívei által elfogatott.[4])

A székesfehérvári hirek Köpcsénben, hová Mária Pozsonyból költözködött, s Haimburgban, Ferdinánd biztosainak tanyáján, nagy hatással voltak a további intézkedések szinezetére. A német tanácsosok által elvül kimondatott: hogy a magyarok nem választhatnak királyt magoknak, mert országuk öröködés utján Ferdinándot

[1]) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 79. l.

[2]) Jászay, 286. l. Szalay L. Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVII-dik században, Pest, 1859, 12. l.

[3]) Kemény József gr., Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens, Kolozsvár, II. k. 16. l.

[4]) Laski Jeromos: Arcana legationis ad Solymanum, Belnél, Monum. Dec. I. 184 l.

illeti; s hogy ennek követei Komáromban ne a királyválasztást, hanem urok öröködési jogának érvényesitését sürgessék; ellenkező eljárás megismerést foglalván magában, hogy a Székesfehérvárott összegyülekezett rendek Zápolyát jogszerüleg királyokul választhatták. [1]) A királyné vezérletére Rauber Kristóf laibachi püspök, Zelking Vilmos, Lamberg János, Herberstein György, Dornberg Erasmus és Pemflinger István biztosokul küldettek; Pozsony városába — miután a várat Bornemisza és ennek helyettese Szalay János Ferdinándnak csak királylyá választása után akarták átadni, — német hadak szállíttatak; s a hű magyar urakkal, Mária folytonos unszolására alku köttetett, melynek erejénél fogva egy részt Ferdinánd az ország szabadságának megtartását igérte, s az illető urakat biztositotta, hogy hivatalaikban megmaradnak; hogy a kár, melyet javaikban Zápolyától szenvedhetnének, megtérítetik; hogy névszerint Báthori István Kőszeget és kétezer rénes forintot, Batthyány Ferencz hat hét alatt hatezer aranyat, Tahy János a rakovaczi vár mellé tizennyolczszázat kap; más részt kötelességül tétetik ezen uraknak: „a király iránt mindenki ellen hűséggel viseltetni; pártját s javát tehetségökhöz képest eszközleni; Magyarország koronájának általa elnyerésére és annak teljes békés birtoklására nézve mindazt tenni, mi állhatatos, igaz, erős férfiakhoz illik," minek folytán Batthyány és Tahy a felebb említett dijból különkülön ötszáz könnyű lovasnak november végéig kiállitására és három hónapig tartására igérkeztek. [2])

Frangepan Kristóf, ki november elején elvégre Pozsonyba érkezett, hűséges hódolatának feltételül szabta:

---

[1]) Jászay, 191. l.

[2]) Ugyanaz, 193, 197—200. ll.

hogy jószágaiért, ha veszendőbe mennének, Ferdinánd vállalja magára a kezességet; hogy továbbá, őt, Kristóf grófot, Magyarországon hadainak fővezérévé s Erdődy Simon zágrábi püspököt esztergomi érsekké nevezze. Ferdinánd késett a követelésnek megfelelni, Zápolya pedig nemcsak a főkapitányságot, hanem Corvin herczeg horvátországi jószágait s a vránai perjelséget igérte neki; minek az lőn következménye, hogy mind Frangepan mind Erdődy, János királyhoz állottak, s november 18-án, midőn a horvát küldöttség Bécsben kinyilatkoztatta, hogy a komáromi gyűlésen meg fog jelenni, már útban voltak Székesfehérvár felé. [1]) Frangepan boszút lélekzve érkezett ide, s a királyi seregek élén azonnal Ausztriába kivánt küldetni Ferdinánd ellen, ki épen e napokban a németbirodalmi rendektől segédet kért jogainak foganatosítására. [2]) A tanács ildomos volt, minő attól jöhetett, ki Ferdinánd viszonyait közelebbről ismerte; de Zápolya nem igen bizott a tanácsadónak hűségébe, s önbizalommal sem birt, félretevén az alkudozást, a követküldést, a jogfejtegetést, hozzáfogni a hadviseléshez. [3]) Megelégedett azzal, hogy Ráskai Gáspár által Tatát és Komáromot kezére keritette, [4]) minek következésében a királyné, mit különben is szándékozott, s mit az ausztriai kormánytanács is javaslott Ferdinándnak, az országgyülést Pozsonyban rendelé tartatni, hol az december 1-én nyiljék meg. [5])

Voltak, kik féltek, hogy az országgyülés nem igen fog czéljának megfelelni, mert Frangepanon kivül, kit János király Batthyány helyébe bánná nevezett, s Erdődyn

---

[1]) Katona, XX. k. 8. l. Jászay, 194—196, 223. ll.
[2]) Gévay, Oesterr. Beobachter, 1844. folyamat 74. sz.
[3]) Istvánfi, IX. 136. l. Szerémi, az id. h.
[4]) Ferdinánd oklevelei, Jászaynál, 227. l.
[5]) Lehóczky, Stemmatographia, II. r. 142. l.

kivül, ki az esztergomi érsekké lett Várdait Eger főpapi székén felváltotta, Tahy is hajlamot mutatott Zápolyáékhoz állani, s Batthyány Ferdinándot arra figyelmeztette, hogy az országban mindinkább hitelt talál a hir, mely szerint Csehország is eláll a főherczegtől, miután Székesfehérvárott nem ő, hanem a vajda választatott magyar királylyá; — oly körülmény, mely az ő, Batthyány, állását is mód felett megnehezíti. [1]) Ferdinánd e helyzetben szükségesnek látta, az országgyülés megnyitása előtt tekintélyesb hiveit újból kegyes hajlamáról, a nemzetet arról biztosítani, hogy szabadságai sértetlenül fenn fognak tartatni. Mindkét oklevél november 30-án kelt. Az elsőben Báthori István nádor, Szalaházi Tamás veszprémi és Brodarics István szerémi püspökök, Batthyány Ferencz bán, Thurzó Elek tárnok, Tahy János a vránai perjelség kormányzója, Horváth Gáspár királyi főétekfogó, Maczedoniai László pécsi prépost, Gerendi Miklós fehérvári kanonok, Nádasdy Tamás és Oláh Miklós királyi titoknokok, Nagy Imre alnádor, Révay Ferencz nádori itélőmester s a királyné többi tanácsosai biztosítatnak: hogy azon esetre, ha vagyonukban vagy hivatalaikban kárt szenvednének, két év alatt Ferdinánd azt, mit elveszteni fogtak, visszaszerzi, vagy saját urodalmaiban hasonló javadalmakat és jószágokat ad nekik; s míg ez megtörténik, illő fizetést szolgáltat ki számukra, alkalmas lakásukról is gondoskodandik; — megjegyeztetvén egy úttal: hogy a királyi adományozásra szálló méltóságok, hivatalok, jószágok és egyéb jogok a nevezett tanácsosoknak és egyéb hiveknek kiválólag fognak adatni, osztogattatni. [2]) A másik oklevél egész Magyarországnak igéri: hogy Ferdinánd

---

[1]) Jászay, 233—237. l.

[2]) Katona, XX. k. 13. l Jászay, 262. l.

az ország egyházi s világi urait, nemeseit, szabad királyi városait s minden rendeit szabadságaikban és törvényeikben, ha bár fegyveres erővel jutna is a kormányhoz, azonképen megtartja, mintha közakarattal választatott volna királylyá; hogy a főpapságokat, javadalmakat, jószágokat külföldieknek nem adományozza; hogy külföldit Magyarország állodalmi tanácsában nem alkalmaz; s főleg, hogy II. Endre arany bulláját, melyre az ország királyai koronázásuk alkalmával ünnepélyesen megesküdnek, épségben tartja. [1])

Az országgyülés megnyilt, de a rendek lassan gyülekeztek, s a jelen volt néhány úr, hogy mégis valamivel foglalkodni látszassanak, segitséget kértek a német birodalomtól a törökök ellen. [2]) — E közben Ferdinánd, ügyét a cseh rendekkel tisztába hozván, december 13-án Bécsben okiratilag kinyilatkoztatta, hogy a csehek öt nem tartozásból, azaz: nem öröködés alapján, hanem szabad akaratból választották királyokul; és igéretet tett: hogy a cseh rendeket kész pártfogolni Magyarország ellen, ha ez, a cseh korona némely tartományaihoz (Morva, Luzsicza és Szilezia), a zálogöszlet lefizetéseiglen jogot tartván, erőszakkal akarna fellépni. [3]) December 15-én Pozsony-

---

[1]) Kovachich József Miklós, Monum. vet. legisl. hung. II. 38. l.

[2]) Jászay, 299. l. Ezen levél az Esslingenben december 1-én megnyilt fejedelemgyülésnek szólott, melyen Ferdinánd biztosai legalább az úgynevezett „római segéd" maradványának, azaz: tizennégyezer gyalognak és négyezer lovasnak kiállitását szorgalmazták, — hijába. Bucholtz, Gesch. der Regierung Ferd. I. Urkundenband, 7. l.

[3]) Katona, XX. k. 19. l. A szilez rendek, midőn 1526. december 4-én Ferdinánd öröködési jogát megismerték, a magyar korona igényeit sem vonták kétségbe. „Weil die Krone von Ungern — így szól nyilatkozatuk — zu Schlesien einige Gerechtigkeit zu haben meine, so bäten sie, dass K. Ferdinand sie darin versehen und versorgen wolle. Denn wo sie befänden, dass sie derselben zu etwas pflichtig, so würden sie nach ihren Ehren sich darin verhalten müssen." Bucholtz, II. 440.

ban, mindamellett hogy Batthyány még mindig Németújvárban időzött, hogy Tahy Somogyban tanyázott, hogy a bazini gróf sem akart szomszéd urodalmaiból az országgyülésre jőni, hogy a szabad királyi városok közül követeket csak Soprony küldött, [1]) kikiáltatott a más nap bekövetkező királyválasztási gyülés. A ferenczesek kolostora szolgált szinhelyül e cselekménynek. A nádor az ország siralmas álllásáról szólott megnyitó beszédében, a szükségről, hogy a nemzet oly fejedelmet válaszszon magának, ki a veszteséget helyrepótolja, s a töröknek erélyesen ellenálljon. Ilyes fejedelem Ferdinánd, kinek biztosai jelen vannak. „Urunk, — mondák ezek — Magyarország javára, a nemzet s az egyesek szabadságára, a végek visszaszerzésére, a kül- és belellenségek leküzdésére nem csak saját vagyonát és tehetségét, hanem a császári felség, a római birodalmi fejedelmek s többi atyjafiai, országai és tartományai segedelmét is ajánlja, sőt a keresztyén hitért s a nemzet épen-maradásáért személyét, életét s vérét is kész kiontani.“ S miután a rendeket felhivák, gondolnák meg jól, mire jutnak, ha nemcsak a török, hanem a német birodalom is ellenök fordul; miután azoknak vakságát fájlalák, kik a vajdába veték reményöket, a vajdába, ki az ország gyászos állapotának oka, — folytatták ekképen: „A fennséges csehországi királynak, Vladisz-

[1]) Jászaynál ezt olvasom: „A vármegyék közől, melyeket János király keményen eltiltott, képviselő által egy sem jelent meg.“ Megyei képviselők Székesfehérvárott sem lehettek; királyválasztási országgyülésen mindig fejenkinti nem képviselők általi szavazást gyakorlott a nemesség, s újabb törvény — tudjuk — egyéb országgyülésekre is tömegesen hivta a nemességet. — Kassa, Bártfa, Lőcse, Kis-Szeben és Eperjes nem küldtek követeket Pozsonyba, de Székesfehérvárra sem, úgy látszik. Midőn Zápolya megkoronáztatott, s midőn voltak, kik hitték, hogy királysága gyökeret fog verni, követek is, ajándékok is érkeztek hozzá a nevezett városok részéről; de Bártfa kéz alatt mindig Ferdinandhoz szított. V. ö. Sperfogel, Annal. Wagnernél, Analecta Scepus. II. k. 149. l.

láv magyar király vejének, azon szerződésnél fogva, mely egyrészt az ő szépapja Fridrik és nagyapja Maximilián, másrészt az emlitett Vladiszláv között köttetett, ezen országhoz a legérvényesebb öröködési joga levén, szabadságában állt volna, a vajda, mint a királyi korona bitorlója ellen igazságos fegyveréhez nyulni; de ő kímélte a keresztyén vért; .... s főként a szomszéd magyarokat, kik a vallásért annyi évekig vitézül harczoltak, kik annyi csapás által megszaggatvák, elboritvák, haddal megtámadni soha sem kivánta, hanem a nemzet megegyezését és válaszát várja; a szabad nép szeretetét és becsülését, nem gyűlöletét óhajtja. Értésére esett ő felségének, hogy ellenségei által különféle hírek hintettek el mindenfelé, miknek segedelmével mind őt, mind a német nemzetet gyűlöletessé tegyék a magyarok előtt; egyebek közt, hogy ezen országot erővel s fegyverrel megtámadni, és minden szabadságától megfosztva, szolgaságra juttatni elhatározta. Nincs mi az ő felsége fényes nemzetségével, indulatával, természetével inkább ellenkeznék mint a kegyetlenség, nincs mi inkább egyeznék ezekkel, mint a kegyelmesség. Higyje el közűletek mindenki, higyje el egész Magyarország, — és ezt mindnyájatoknak igéri ő felsége — hogy törvényeitek, szabadságaitok, s kiváltságaitok egytől egyig .... épségben fognak maradni. Attól ne tartsatok, hogy állodalmi tanácsotokba idegenek alkalmaztassanak, vagy hogy egyházi méltóságok, hivatalok s örökös jószágok külföldieknek adományoztassanak; mindezek a tieitek, a ti atyátokfiaié, a ti véretekéi, a ti nemzetetekéi lesznek. Ügyekezni fog ő felsége, hogy a gyülölség, mennyiben az emberek roszakarata és ármányai által a németek és magyarok közt gyökeret vert, kölcsönös és testvéri szeretetté váljék. Attól se féljetek, hogy az igazságot, kegyelmet és adakozóságot, melyet a

legjobb királytól kívánhatni, valaha nélkülözni fogjátok; s legyetek meggyőződve, hogy ő felsége ezen ország koronáját nem annyira birodalmának terjesztésére ohajtja, mint inkább azért, hogy mindnyájatoknak javára lehessen; hogy Nándorfehérvárat elveszett végváraitokkal egyetemben az ellenség hatalmából kiragadhassa, nektek visszaadhassa; hogy nyugalmat s békét szerezhessen; miknek Isten kegyelmével véghezvitelében sem bátyjának a császár ő felségének, sem más keresztyén fejedelmeknek segitségét nélkülözni nem fogjátok . . ." [1])

A királyné magyar tanácsosai, Ferdinándot ajánlandók, nem a Fridrikkel és Maximiliánnal váltott oklevelekre, hanem a nemzet ragaszkodására királyainak véréhez hivatkoztak, arra, hogy az egy Mátyás kivételével, kit atyjának fényes érdemei emeltek a királyi székre, öt századon át fejedelmül csak azt ismerte, ki magát szent Istvánnal vérségi kapcsolatba hozhatta. „Midőn 1301-ben III. Endrével a magyar királyok fiága kiholt, Károly, a szicziliai Martell Károly fia, V. István magyar királynak leányától származott unokagyermeke hozatott be az országba s koronáztatott 1310-ben; azóta, ha kifogjuk Mátyást, leányágon következtek egymásután akadálytalanul a királyok Magyarországon. Minthogy pedig Ferdinánd neje, Anna, az ős magyar királyok igaz ivadéka, s az említett Károly királyhoz az egyenes leszármazás ötödik izén áll, őt a koronától megfosztani annál kevésbbé kell, mert Aba, Zsigmond és Albert királyok is hasonló hitvesi öröködés utján jutottak a magyar koronához."

---

[1]) Jászay, 317. l. Ezen szónoklat, magyar tanácsosok hozzájárulásával készült kivonata Ferdinánd utasításának (Jászay, 270. l.), melynek egyik pontjában ezt olvassuk: „Nec absterreat eos (Hungaros) a suo proposito, si qui in contrarium niti vellent asserendo: nos ob id regni illius capaces esse non posse, quod non calleamus linguam hungaricam, quum et alii germanorum principes regno illi et bene laudabiliterque praefuerint."

Ezen szónoklatok után tanácskozáshoz fogtak a rendek. Szóba hozatott Zápolya királylyá-választatásának ténye. Révay Ferencz nádori itélőmester érvénytelennek mondotta e választást, mert az 1485-diki törvény világosan rendeli: hogy új királyválasztás végett a nádor hirdet országgyülést, új királyválasztásnál a nádort illeti az első szavazat. Már pedig a székesfehérvári országgyülést nem a nádor hívta együvé; a nádor nem járult szavazatával Zápolya elválasztásához. — Ezen alapon a fehérvári gyülés valamennyi végzései érvényteleneknek nyilvánítattak; a végzések alkotóinak negyven nap adatván a magokbaszállásra, a pozsonyi országgyülés határozataihoz csatlakozásra. — S most Báthori, Ferdinánd csehországi királyra, spanyol fejedelemfira, ausztriai főherczegre, németbirodalmi főhelytartóra első szavazatát adta, mint Magyarország királyára: példáját a jelenvolt rendek egytől egyig követték. Harangszó és ágyudörgés berekesztették a választást. [1]) Az országnak két királya volt: János és Ferdinánd.

IV.

Zápolya november vége felé Székesfehérvárról Budára indult, hol a főváros kiváltságleveleit, melyek Szolimánnak itt szállásolásakor a lángok martalékivá lettek, megujitotta. Néhány nap mulva már Esztergomban találjuk a királyi udvart; Budának, Pestnek üszkei között eleség hiánya miatt sem telelhetett a nagyszámu fegyveres kiséret. Zápolya még Tokajból kérte Zsigmond lengyel királyt, küldene követséget Székesfehérvárra, hol az

---

[1]) Istvánfi, IX. 137. l. Jászay, 324—326. ll. Sitzungsberichte der kaiserl Akademie der Wissenschaften, philol. hist. Classe, 1851, VI. k. 3. f. 262. l.

ország rendei a közjóról, a királyválasztásról tanakodni fognak. A levél csak october 31-én érkezett Krakóba, s itt nem nagy rokonszenvvel találkozott, mert a mohácsi vésznek hire Zsigmondban, úgy látszik, reményt ébresztett, hogy a nemzet őt fogja megkínálni a koronával; aztán egy időben a tokaji levéllel Ferdinánd követe Kammerer Ditrik németujhelyi püspök is Krakóba jött, kinek főleg a kancellár Szydloviczki Kristóf mindenkép kezére dolgozott. „Szívesen küldenők Székesfehérvárra minden késedelem nélkül követeinket, — válaszolá october 31-én Zsigmond király — ha a levelet korábban, nem épen csak ma vettük volna, s ha követeinket azonnal útnak indithatnók; — azon leszünk mindamellett, hogy biztosaink a lehetőségig siessenek, s ha mégis későn találnának érkezni, magyarázzák jóra a rendek, és tulajdonitsák az idő rövidségének.“ [1]) A követség vezértagjául Krzyczki Endre przemisli püspök szemeltetett ki; s az érdemes főpap nem igen siethetett a készületekkel, mert november 2-án Kammerer előtt lovagolt, midőn ez a király elébe vezettetett. Ferdinánd követe előadta, hogy ura mind az 1515-ki szerződés értelmében, melyet kivált Zsigmond király eszközölt, mind a régibb egyességeknél fogva Lajosnak Magyar- és Csehországok fejdelmi székén törvényes utóda, s kéri a királyt, mint hitvésének nagybátyját, s mint ama szerződés fő előmozditóját, segítené elő foganatbavételét bölcs tanácsával, hatalmas pártfogásával. Zsigmond odanyilatkozott válaszában, hogy miután a főherczeg cseh királyul elválasztatott, ő, a lengyel, Ferdinándot szívesen látja Prágában és szerencsét kiván neki Csehország koronájához. Magyarországra nézve véleménye és tanácsa ez: „Foglalja el azt Ferdinánd háború és vérontás nélkül, olykép mint

[1]) Katona, XIX. k. 748. l.

a király előadni fogja; s ez esetben, de máskülönben nem, örömest segíti tehetségéhez képest s mennyiben Lengyelország kárt nem vall miatta. Ne kímélje Ferdinánd semmi fáradságát, a magyar urakat, kik jelenleg háborgásban állanak egymással, kibékéltetni, s jó szerével magához vonni, hogy őt aztán inkább hajlamból mint félelemből királyokúl válaszszák. Az országot jelen veszélyes állapotában fenyegetéssel, erőhatalommal vagy háború által meghódítani, oly kisérlet volna, melyet a lengyel király semmi esetre sem tanácsolhat; az általa javaslott út könnyebbnek fog mutatkozni s eredménye állandóbbnak." [1]) A fogadtatásból, melyben Kammerer részesült, látni való volt, hogy Zápolya az udvarnál semmi befolyással sem birt, hogy névszerint a kanczellár Szydloviczki, kit Ferdinánd követe „jó ausztriai"nak tapasztalt, Magyarország koronáját inkább a főherczegnek szánta, mint Zápolyának; más részről azonban valószinünek mutatkozik, hogy Zsigmond még most is némi reményt táplált, a versenytársak daczára, sőt épen a verseny következésében Magyarország királyaul meghivatni. Ez okon most semmi erőt sem látott a főleg általa eszközölt 1515-diki szerződésben; s midőn Kammerernek mondá: követeim inteni fogják a magyar urakat, hogy királyul magoknak azt válaszszák, ki erős kézzel fogja vinni a kormányt, ki magas származásu, kihez más nemzetek is ragaszkodnak; s hogy a magyarok ezt Ferdinándra fogják érteni; — aligha őszintén szólott. Ő talán önmagát értette. Viszálya a német renddel, mely őt tizenkét évvel azelőtt Maximilián karjaiba veté, Lengyelország diadalával végződött. A petrikowi

[1]) Kammerer jelentése Jászaynál, 215—220. ll. Zsigmond királynak Krakóban december 9-én Ferdinándhoz adott levele, ugyanannál, 305. l., melyben kinyilatkoztatja, hogy bajos dolog neki tanácsot adni.

országgyülés kimondotta: brandenburgi Albert a rend nagymestere hódoljon a lengyel koronának, ha nem akar rendestül Prussziából kivettetni. A nagymester, Luthernek híve, a hódolatra késznek nyilatkozott, ha különben is már oszló félben levén a rend, Prusszia örökös herczegévé neveztetik. A rendek, kivánságához járultak. 1525. aprilis 10-ke volt a hódolás napja, nagy nap Zsigmondra nézve, mert a tartomány eddig császári hűbér volt, most lengyellé vált. S e nap óta oly fejedelemnek érzé magát a király, minőt hogy válaszszanak, ohajtotta is várta is a magyar rendektől.

Budán és Székesfehérvárott sebesebb fejleménynek indult az ügy mint Zsigmond gondolá vala; s midőn a lengyel követek megérkeztek, Zápolya már meg volt választva, meg volt koronázva. Az uj király november 11-én még bizodalmas levelet irt Szydloviczkinek, de röviddel utóbb tudomást vehetett, mint fogadtatott légyen Ferdinánd képviselője Krakóban, s visszatorlásul az elvégre megérkezett lengyel követeket sokáig maga elébe sem bocsátotta. Ezen bánásmód Krzyczkit, a przemisli püspököt élesen bántotta; a gőg, melyet az ifju királyi udvar vele éreztetett, a hangulat, mely Németország ellen Esztergomban uralkodott, a hajlam, mely már is mutatkozott, a törököt barátul fogadni, „nagy szomorújátékot“ várattak a lengyel követtel, ki december első felében nehezteléssel kebelében tért vissza urához. [1])

Ugyanekkor hasonló s még gonoszabb fogadtatásban részesültek Zápolya követei Bécsben. A követség feje,

[1]) „Accepimus esse isthic nonnullos — irá Krzyczki december 5-én Esztergomból Brodaricsnak, — qui existimationi Ser. Domini nostri et gentis nostrae modis omnibus detrahunt . . . Fatemur quidem impotentiam nostram, sed tamen tot et tantis hostibus cincti, hactenus gratia Dei nulli succubuimus . . . Turci discedunt neque hactenus ullam arcem nostram occupant. .. Semel invaserant Ungariam et omnia deleverant, semel umbilicum vestrum atti-

Verbőczi,a diplomaták szabaditékával élve,betegnek tetette magát, ha Szerémi hitelt érdemel; s lindvai Bánffy János verőczei főispán és Endre esztergomi prepost jártak el a követi tisztben. Az özvegy királynéval, úgy látszik, nem is szólhattak; Báthori és Szalaházi gúnynyal válaszoltak igéreteikre, intéseikre. Mindemellett felmentek Bécsbe, s midőn Ferdinánd december 8-án István templomában a cseh rendek küldötteivel misét hallgatna, Bánffy és társa királyuk nevében kezet nyujtottak neki. Ha Zápolya, mint erdélyi vajda nevében jöttök, kezet nyujtok én is, volt a válasz, és szívesen látlak benneteket. Elmondották s magyarul, János király üzenetét. Szóljatok németül vagy diákul, viszonzá Ferdinánd; s midőn a követek mentegetődztek, hogy ők nem tudnak németül, nem tudnak diákul, értésökre adatá, menjenek szállásukra, fogadjanak tolmácsot, s várakozzanak, míg maga elébe hivatja őket. [1]) December 17-én, mikoron már Ferdinánd is Magyarország választott királyának irta magát, a követek diák nyelven s irásban jelentést tettek neki, hogy ugyanakkor, midőn a Ferdinánd cseh királylyá választatásáról szóló hir Magyarországba érkezett, urok a rendek közakaratával magyar királylyá tétetett és koronáztatott; hogy a cseh s magyar király egyesült erővel visszaszoríthatják a törököt; hogy urok barátságát felajánlja s viszontbarátságot kér, — a keresztyénség oltalmazására. Ferdinánd a követeknek az ausztriai kormánytanács által adatott választ. Ebben ki-

---

git Turcus et jam actum de omnibus videtur. Et nos, qui quotannis cum his et aliis hostibus soli, absque ullius alterius auxilio conflictamur et subsistimus hactenus, vobis fungi videmur non homines.“ Jászay id. m. 294, 295 ll.

1) Sanuto, Jászaynál, 298. l. Hogy Bánffy János, kinek jószágai Ausztria és Stíria szélein voltak, németül nem tudott volna, s Endre prépost nem diákul, valószinüetlen; ehhezképest fel kell tennünk, ha a velenczei biztosok tudósítása hitelt érdemel, hogy a követek, bár mi oknál fogva, nem akartak máskép mint magyarul szólani. V. ö. Bartal, III. a toldal. XXI. l.

emeltetett, hogy előadásukban oly pontok találtatnak, melyek mind Károly császárnak, mind Ferdinánd királynak, mind ő felsége hitvesének, „Magyar és Csehországok született királynéjának“ jogaikra nézve sérelmesek. A törökök ellen eddig is jeles készületek tétettek, s csak Ferdinándnak köszönhetni, hogy Horvátország e napig megmentetett a töröktől. Jövő évi aprilis 24-én „kérelmökre“ bővebb válasz fog adathatni, mert időközben alkalma leszen a királynak Károly császárral, a németbirodalmi rendekkel s az örökös tartományokkal a török hadviselés ügyében értekeznie; addig is reméli, „urok magát úgy fogja viselni, hogy a keresztyén hit elleneire semmi erősbülés, a keresztyénségre pedig s főleg a magyar koronára semmi rövidség ne háramoljon.“ [1]) Ezen oklevélben egy részről félreismerhetlen a törekvés, Magyarország s Európa színe előtt annak mutatkozni, ki magát a keresztyén hit melletti buzgalmában, azaz: a szultán elleni készületekben senki által sem engedi felülmulatni; más részről feltünő, hogy Ferdinánd csak mintegy lepel alatt szól jogáról a magyar koronára, s mintegy kétkedve utasítja vissza a vajda igényeit. Világos, hogy ámbár nyolcz-tíz ezer labancza volt Pozsony környékén, ovakodott háborúba keveredni Zápolyával, míg Csehországot tettleg is hatalmába nem vette. Fegyverhez nyulni, mielőtt testvére Károly császár által, kitől segédet pénzben, emberekben várt, e lépésre mintegy felhatalmaztatik, nem volt tanácsos. Károly november 26-án Granadában kelt levele által, mely ekkor még nem volt Ferdinánd kezében, százezer arany küldetését igérte, reményt nyújtott még többhöz, s mit Ferdinánd leginkább ohajtott, nem mutatkozott idegen-

1) Kemény József, Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens, II. k. 11—15. ll Jászay, 344—348. ll.

nek, békét kötni a pápával és szövetségeseivel, hogy testvérének s a németbirodalmi rendeknek segédet nyujthasson a török ellen. „Ha Magyar- és Csehországok világosan és egészen engem illetnének, — irja e levélben Károly, — örömest neked ajándékoznám; s ha mint nagyatyánk örökösének némi igényem van vagy volna ez ügyben, azt íme, a legszivesebben reád szállítom.“ [1])

A zenghi püspök, Jozefics, Velenczében jobb fogadtatásnak örvendhetett, mint Bánffy Bécsben. December 12-én hat lovas kiséretében érkezett a lagunák városába, s 14-én szokott tisztelettel a tizek tanácsába vezettetett, hol János király megbizó levelének átadása után, üdvezlő beszédére válaszul nyerte: hogy Velencze ő felségének királylyá választatásán örvend, s Magyarországgal mint eddiglen úgy ezentúl is jó barátságban kiván maradni. Jozefics más nap titkos ülésben elmondá, hogy ura Velencze részéről állandó követséget szeretne udvarában látni, s a mely árúk eddig Ausztriából szállíttattak Magyarországba, azokat kész ezentúl Velenczéből hozatni. — A signoria János király kivánságára és ajánlkozására választ igért, mikorra a követség Rómából visszaérkezik; s a püspök, szokott mód szerint megajándékozva, folytatta utját Rómába a pápához. [2])

Nyájas fogadtatását Velenczében Jozefics főleg Giovanni Antonio Dandolónak köszönheté, Frangepan meghitt barátjának, s ez okon nem mulasztotta el a püspök, megjegyezni a tízek előtt mondott beszédében, hogy János király után első személy az országban Kristóf grófi. S Frangepan csakugyan drága árt szabott hűségéért. Az or-

---

1) Gévay, z. Gesch. der Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungern und der Pforte, I. k. 1. f. 23. l.

2) Sanuto, Jászaynál, 309—314. s 392. ll.

ság főkapitányságán s a horvát bánságon kivül a vránai perjelség, úgy Zengh és Bihács s még tizennégy erősség, melyek állitása szerint hajdan a Frangepanokhoz tartoztak de most Ferdinándhoz szító kezekben voltak, adományul jutottak neki; s hogy magát a báni hivatalba helyezhesse, húszezer aranyra volt szüksége, mihezképest Zápolya, nemzetségének egyik főurodalmát, Pápát Veszprémben, tízezer aranyig zálogbirtokul adta a követelőnek, ezer arany még karácson előtt kész pénzben fizettetvén s az öszlet hátralevő része az adóból fogván kijárni. [1])

Batthyány Ferencz, követe Kamarjai Tamás által Zápolya ellen működött Velenczében, és Jajcza s Klissza számára segédet keresett Rómában. [2]) Értésére esvén, hogy Frangepan Kristóf december 18-án bánná iktattatik, levelet irt Zágrábba, melyben a rendeket intette, ne fogadják bánul Frangepant; ő nem tűri, hogy e tiszttől őt valaki megfoszsza, s azok lakolni fognak cselekedetökért, kik ellene fordúlnak; levelet irt magának Kristóf grófnak: ne merészeljen a bánságba avatkozni; levelet irt Krusics Péter zenghi várnagynak: őrködjék, hogy a kezére bizott vár Frangepánéba ne jusson. E lépéseiről december 21-én Ferdinándot bővebben tudósította, panaszkodván, hogy többszöri szorgalmazása daczára lövészek, ágyúk s egyéb hadi szerek mindeddig sem küldettek Bihácsra; hogy ennek őrsége, miután bérét mind hijába várja, eddig talán már szétfutott, s így nem volna csoda, ha az

[1]) Frangepan Kristófnak 1527 július 31-én Jozefichez adott levele, Jászaynál, 349. l. Sanuto, ugyanott.

[2]) Sanuto, Jászaynál, 308. l. Istvánfi, IX. 133. l.: „Franciscus Battianius, Illyrici praefectus, donec res in quamqumque partem expediretur, Clementis summi pontificis auxilia ad tuendos praefecturae suae fines, et potissimum Jajcziam et Clissiam ob Turcarum viciniam in periculo constitutas imploranda censuit."

erősség Frangepan kezébe kerülne. „Felséged, hallom, kételkedik bennem . . . Tudja meg felséged, hogy nekem gyermekkorom óta, két földi uramnál több soha sem volt; egyik a néhai király, atyjával, — másik, most, felséged. Hálát adok Istenemnek, s egész Magyarországgal bebizonyíthatom, hogy uraimat jámborul, tisztességesen, igazán szolgáltam, és hiszem Istenben, hogy felségednek is jámborul, tisztességesen, igazán fogok szolgálni, mint nem sokára meglátja, csak felségedtől nekem valamely fogyatkozásom ne legyen. Ha én felségednek szolgálni vonakodtam volna vagy vonakodnám, . . . nemcsak hogy a báni méltóságtól meg nem fosztanak engem, de sokkal nagyobbal és busásabbal látnak el, mint ezt felségednek személyesen mind előadtam volt. Még most is ellátnak vele, ha akarom; de ki nem tettem e lépést midőn szabad voltam, most annál inkább sem teszem, mert becsületemet többnek nézem öszves vagyonomnál . . . . Emlékezhetik fennséged, velem Köpcsénben három hónapra minemü szerződést kötött. Azon naptól fogva nekem háromezer forintnál többet még nem adtak, — nagy káromra . . . . . Mindig hallottam köz példabeszédben : a melyik szolgáját megtartani nem akarja az úr, annak bérét és fizetését fogja le; ép úgy mint most velem történik. Fizetési határnapjaim már mind elmultak, kivévén hogy még karácson van hátra . . . Mondtam felségednek, midőn Köpcsénben voltam, hogy az én népeim nem csupán három hónapra, de egy évre, sőt tovább is szolgálnak. Felséged akkor nekem, ha a válaszra jól emlékezem, azt felelte : hogy eltelvén a három hónap, velem máskép fog egyezni. Most azonban hallom, hogy felséged koronáztatása végett Csehországba készül utazni. Vezérelje Isten szerencsésen oda s hozza ismét vissza; de nekem még a mult fizetésemről sem tétetett egészen elég, a jövőről pedig semmit sem ér-

tek, ha t. i. leszen-e vagy sem. Nekem sok szolgáim vannak; ezek a fizetést tőlem várják; erszényem nem birja meg, nélkülök pedig fenségednek nem szolgálhatok. Honnan várjam tehát a pénzt? s mihez kell magamat tartanom? . . .“ [1]) Batthyány kérelmét december 25-én megujitotta, de válaszul csak annyit nyert, hogy miután úgyis szándéka a királynéhoz Pozsonyba s innen Bécsbe mennie, addig felfüggesztetik az ügynek elintézése. — Ferdinánd folyvást pénz szükében volt, valamint abban szenvedett versenytársa is, ki a török által véginségre juttatott országrészekből nem nagy segélyt meríthetett; kinek csúfjára egy Cserni Jován nevü rácz — az úgynevezett „fekete ember“ — több ezerre menő czimboráival Bács megyében mint „czár“ parancsolt; [2]) s ki most egyik urodalmát a másik után zálogba vetette, hogy a legsürgetősb szükségek némileg fedeztethessenek.

V.

1527] A szlavoniai s horvát rendek gyülése, mely ellen Batthyány Ferencz, mint láttuk, felszólalt, későbbre halasztatott. Más részről Czettinben, 1527. január 1-én országgyülést tartott a Ferdinándhoz szító horvátság, melyben kamicsáczi Horváth Endre knini püspök, Márk-

[1]) Chmel, Habsburgisches Archiv, II 26. Jászay, 355. s. kk. ll.

[2]) Szerémi, 142 l. „Ibant nobiles et ignobiles ad proprium, possessionem suam, ad Bácsmegye Sed Joan czar non permittebat eis habitare, propter victum, ut ne caristiam facerent eis tracianis . . . Niger homo hoc dicebat eis: ego inveni istam terram desolatam, et omni gente mea descendi. Et ipsi opponebant Hungari: nos non derelinquissemus istam terram, si potentissimus non venisset super nos. Et ipse hoc proponebat etiam eis: Et accepi a potente. Quia jam multi erant cum illo Traciani. Erat jam inter eos thesaurarius Zubota vajvoda, erat palatinus sub se, et jam per donationem dividebat Tracianis hereditates nobilium.“

nak a néhai bánnak testvére, János korbovai gróf, idősb Zríni Miklós, nehány Frangepan, Blagai István sat. Horvátország öszves nemességének, vármegyéinek, városainak, kerületeinek és népeinek nevében, Ferdinándot, Obersteiner Pál bécsi prépost, Jurisics Miklós, Katzianer János, és Püchler János kapitányok s királyi tanácsosok megkeresésére királyukká választották, „szorgalmasan meggondolván azon jogokat, melyekkel ugyanazon fenséges királyunk, hitvesével együtt a magyar szent birodalomnak örökségi joggal megnyerésében teljesen és elegendőképen felruházva, ellátva van, főként ama többrendbeli megczáfolhatlan szerződések alapján, . . . végre a magyarországi rendelvények és határozatok szerint azon ország karainak és rendeinek közgyülésén . . . történt választásánál fogva; s mert végre Horvátországot a török ellen annyi keresztyén fejedelmek között Ferdinánd egymaga megoltalmazta s a rendeket ritka bőkezüséggel folyvást pártolta". A választást eskü követte, melynek erejénél fogva a rendek „öszvesen és fejenkint, örököseikkel, maradékaikkal és utódaikkal együtt vég nélkül, igaz, természetes, törvényes és kétségbe-vonhatlan jobbágyaivá lettek az említett király úrnak, királyné asszonynak és ágyékaikból származandó örököseiknek." — Jutalmul e „szívesen, buzgalommal, jó kedvvel és tisztelettel" teljesített királyválasztásért Ferdinánd biztosai igérték : hogy ő felsége Horvátország védelmére ezer lovast és kétszáz gyalogot, úgy a krajni határszélen hadi népet szükséges mennyiségben tartand; hogy a várak felszereléséről gondoskodandik; hogy Horvátország jogait és szabadságait híven megőrzendi. [1])

Belső Horvátország [2]) a közelebb mult években, mi-

[1]) Chmel, Habsb. Archiv, II. 33. l.

[2]) Mit értettek legyen Alsó-Magyarország, mit Szlavonia, mit Croatia

dőn nevezetesebb váraiban nem Lajos király hanem Ferdinánd főherczeg tartott őrizetet [1]), a báni hatóságtól annyira elszokott, hogy most tekintetbe sem vévén Batthyány Ferencz czímét és jogait, — talán mert valamint Pozsonyba úgy Czettinbe se jött — Jurisics Miklóst, iként még Ferdinánd kapitányát Tirolban, királyi helytartójokká választották, négy nemest adván melléje a törvényes ügyek elintézésére. Levelökben, mely Ferdinándnak

alatt a középkorban s még ez időben őseink, arról hosszú, mérges és a politikai viszály által elferdített vita folyt 1848-ig a magyar és horvát történetvizsgálók között. Gyurikovics és Horvát István fejtegetéseik állanak nagyjából, s Bartal és Jászay e tárgybeli észrevételeiknek megvan a magok értékök, de vannak figyelmet igénylő argumentumai az ellenfélnek is. Ajánlom e per revisióját, s mellékleteinek újabb, gondosabb, részrehajlás nélküli mérlegezését. Az 1790-ben megjelent röpiratokat, névszerint Skerlecz Miklóséit nem kell kifelejteni, nem a kéziratokban maradottakat sem, melyeknek egyikében : Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae recursus, e distichon olvasható : Libera regna sumus, si quem pudet esse Croatam, hunnis subjectus serviat ille feris ; — valószinüleg azoknak igazolására, kik netalán még most is hiszik, hogy az illirismust 1833-nak nem tudom melyik napján Gaj úr teremtette. (1853.)—Nyolcz évvel e jegyzet irása után jelent meg: A horvát kérdéshez. Szalay László által. Pest, 1861.

[1]) Ezen körülményt még csak hézagosan ismerjük ; a bécsi levéltárak ez irányban felületesen vizsgáltattak át, úgy látszik. Ferdinánd, Nürnbergben 1524. február 18-án Lajos királyhoz adott levele szerint, „his diebus in defensionem illorum confinium ducentos equites leves et sexcentos pedites pixidarios et cuspidarios“ küldött, kérvén a királyt : „velit facultatibus et potentia sua ipsi vastatae et exhaustae Croatiae opem et auxilium ferre, et tot aut pluribus peditibus et equitibus subvenire et ad illius tuitionem et defensionem destinare; quod nos etiam deinceps omnia alia pro juribus et facultatibus nostris, quae ad illius defensionem cognoverimus fore necessaria, faciemus.“ 1524. oct. 22-én szerződésre lépett gróf Zríni Miklóssal, a szigeti hősnek atyjával, melynél fogva ez Ferdinándot felhatalmazza, hogy a Zríniek novigradi és dobraújvári erősségeibe „annonam, commeatus, victualia, pabula, tormenta et alia instrumenta, gentes item suas militares .... reponere possit.“ A velenczei követ Lajos udvarában, már 1523. oct. 5-én irta „Il arcivescovo Andrea dal Borgo orator cesareo fin hora è stato apresso quella Mtà. (Lajos) a persuadarla, donar la Croatia et Schlavonia al Sermo Ferdinando con dir la defenderà ben da turchi....; il re facilmente li donerà queli regioni, ma hungari che sono superbi ne voleno che si dicha,che i non sapino gubernar, non li consentirano mai.“ Lásd: Quellen und Forschungen zur vaterl. Geshichte, Literatur und Kunst, Bécs, 1849.

eziránt jelentést teszen, könyörögnek neki: méltóztatnék őket minden szükségeikben pártfogolni, s a vajda, Frangepan Kristóf és társaik ellen segedelmet nyujtani; nem mintha Kristóf gróftól félnének, kit, ha nem működnék a vajda erejével, könnyen visszariasztanának, hanem mert benne az ausztriai ház iránti háladatlanságot üldözik. [1])

E felirás 1527. januárius 3-án kelt; három nappal később Szlavonia, azaz: Zágráb, Varasd és Kőrös megyék rendei Frangepan elnöklete alatt gyülést tartottak, és Zápolyát királyuknak, Kristóf grófot bánjoknak ismerték. A gyülés még januárius 8-án is állott, s a rendek, mielőtt a kivánt adót felajánlanák, Frangepant hittel kötelezték, hogy törekedni fog Ferdinánd és Zápolya között békét és egyetértést létrehozni. „Jövő tavaszszal háborúban nem lesz hézag.“ — irá januárius 8-án Zágrábból Sátor Ferencz Velenczébe. „Egy részről a németek, más részről a törökök, — örüljön ki magát békés helyen megvonhatja. Királyunk, úgy hiszem, ha nem tud a németeknek ellenállani, segédül hívja a törököt; legalább úgy beszélik. Isten irgalmazzon a keresztyénségnek.“ [2])

A zenghi püspök, János király követe, e közben Rómába érkezett. VII. Kelemen pápa, mint a cognaci szövetségesek egyike, háborúban állott Károly császárral; Ferdinánd 1526. novemberben tizenegyezer németet küldött Kelemen ellen Frundsberg György vezérlete alatt; a sereg december 28-án Piacenzánál táborozott. Jozefics nem érkezhetett volna alkalmasabb időben Rómába. „Magyarország fennséges királya — mondá Zápolya levelét általadva a követ — elődeinek nyomdokaikat követve, szentségednek és ezen szentszéknek készséges s fiúi engedel-

[1]) Chmel, Habsb. Archiv, II. 39. l.

[2]) Jurisics Miklósnak 1527 január 22-én Ferdinándhoz adott levele, Jászaynál, 412. l. Sanuto, ugyanannál, 414. l.

mességét és hódolatát jelenti s igéri, magát és országát szentségednek alázatosan ajánlja.“ S most általtérvén a magyarnak százados harczára a törökkel, az elhunyt király törekvéseire segédet nyerni a keresztyénség közellenének fékezésére, — kérdé: „Mit nyert annyi könyörgés által? Ő szentsége és a szentszék segedelmén kivül semmit.“ A lefolyt évi török háború szörnyüségeinek ecsetelése, az Olaszországot is fenyegető veszély érintése után, szivére kötötte a pápának, „hogy a magyar nemzetet ezen vitájában a gyilkos hálátlanság rút bélyege nélkül sem ő sem a többi fejdelmek el nem hagyhatják; mert ez a nemzet az, mely egymaga annyi éveken át saját költségein harczolt a szentegyházért, mely pusztitást és veszélyt, kárt, halált és fogságot egymaga mindnyájaért szenvedett, mely, ha nem jő segéd haladék nélkül, elvész okvetlenül.“ [1])

„„Hogy az ellenség — válaszolá január 13-án Zápolyának a pápa, ki őt már korábban biztosította hajlamáról a Romából vissza, Magyarországba utazott ferenczes Frangepan Ferencz által, — [2]) a már majdnem nyert diadalmat, hirtelen félelemtől üzőbe véve, abbahagyta, Istennek annál buzgóbb hálát adunk, s az ország megmenekvésén annál inkább örvendünk, mert ezen országot és királyait mindig különös gonddal és szorgalommal pártfogoltuk; és valamint az elhunyt királylyal tettük... Magyarország épen-

[1]) Jozefics beszédének eredeti fogalmazata Jászaynál, 428. l. Jászay úgy vélekedik, hogy „a Józefics-féle szónoklatnak nem lehetett sükerdús hatása a szentatya kebelére, mert Károly császár győzedelmes hadai Rómában a vaticánt és szent Péter templomát csak nehány hónappal ezelőtt dúlták fel, sőt a pápát is megkergették.“ A vaticánt ezelőtt nehány hónappal nem Károly császár diadalmas hadai, hanem a Colonnák, Károly védenczei, foglalták el; minek az volt következése, hogy Kelemen még nagyobb gyülölettel telt el a császár ellen, kinek hadai négy hónappal Jozefics szónoklata után foglalták el Rómát.

[2]) Nemz. Muzeum kéziratai, 1285. quarto lat. jegy alatt.

maradását miként a magunkét védelmezzük. Felőled pedig, kedves fiunk, mindig oly véleményben voltunk, hogy érdemes vagy a legnagyobb tisztességekre; erényed olyas, hogy neked mindenha szerencsét fogunk kívánni bármely méltósághoz, mennyiben az ország nyugalmát és épségét előmozdítja. Kész hajlammal mindent igérnénk neked, ha Krisztusban kedves fiunk, Ferdinánd, Csehország méltóságos királya nevében, előttünk s az apostoli szék előtt óvás nem történik, állító: hogy választás s egyéb okok alapján neki van joga ezen országhoz. És e részben véghetlenül sajnáljuk, hogy mindig támad valamely ok a keresztyénségnek felzavarására. Mindemellett, a mi csak kitelik tőlünk az ország békés állapotának helyreállítására, az igazság mértéke szerint semmit el nem mulasztandunk. Mert a tisztelet és kötelezettség, melyet nekünk és e szent széknek felajánlasz, kedvesek előttünk, tudván, hogy értelmes, egyenes, és a hitvallás iránt kegyelettel teljes lélekből származnak . . . Ferencz zenghi püspök . . midőn hozzánk való indulatodat, a főfő dolgokhoz szabott elmédet, erényeidet s éber figyelmedet fejtegette, saját szemével láthatá, mily örömmel értettük meg mindezeket, s irántad bármely tisztességes ügyben mily készséggel és jó akarattal vagyunk. Miért is neked egész tevékenységünket, segedelmünket és hatalmunkat mindazokban, mik a kegyetlen ellenség törekvésének visszaverésére és az ország fentartására s békességére vonatkoznak, viszont ajánljuk, és irántad mindenha oly jóakarattal leszünk, hogy azt fennséged minden dolgaiban és ügyeiben észrevegye.““ [1]) Az ildomosság tanácsolta, hogy Ferdinánd óvásáról szót tegyen Kelemen; a rosz kedvet, melylyel ezt teszi, épen nem palástolá, s a levél boritékán

[1]) Kelemen bullájának eredetie Jászaynál, 434. l.

ez óvás ellenére Jánost „Magyarország méltóságos királyának“ czimzé. Jozefics valószinűleg pénzsegélyt is hozott magával, szinre a törökök ellen, valósággal Ferdinánd ellen. [1])

Ferencz király Francziaországban még szívesebben fogadta Zápolya követét. A harczias fejedelem csak imént szabadúlt ki V. Károly fogságából, s égett boszút állani a császáron és testvérén. Haladék nélkül egy szolgálatában álló spanyolt, Rincon Antalt, Magyarországba indította. Általa 1527. februárius 5-én levelet adott a nádorhoz, levelet Batthyány Ferenczhez, oly czélra, hogy őket Ferdinándtól Zápolyához térítse; felhívást intézett a nemzethez, melyben ezt buzditotta, csatlatkozzék ahhoz, mint királyához, ki született magyar, kinek érdemeit már rég ismeri, s kitől csak jótéteményeket várhat, nem ahhoz, ki idegen létére az országot belviszályok felhasználásával ragadozó tisztviselői által fogja kormányozni.

A Zápolyához adott levélben pedig olvassuk: „Éles fájdalmunk tetemesen enyhül, ha látjuk, hogy királylyá te választattál, az annyi erénynyel felruházott és irántunk élénk rokonszenvvel viseltető férfiú, . . . kinek kormánya, tudjuk, annyi erőt kölcsönöz amaz országnak, hogy ezentúl könnyü leszen mind a szomszédokra rá ijesztenetek, mind a törökök dühét fékeznetek; . . . miért is maga a keresztyén köztársaság méltán köteles neked.. örömét nyilvánítani, hogy az országláshoz jutottál. Egyébiránt nem lehet erősen nem aggódnunk, mióta értésünkre esett, hogy azok, kik a királyválasztás jogával bírnak,

---

[1]) Ziegler, a vita Clementis VII. szerzője (Schelhorn, Amoenit. II. 308.) ki a császári hadak vezérét Frundsberg Györgyöt épen ekkor, mint titoknok, Olaszországba, Rómába kiséré, irva hagyta: „pecunia Trentschinii factionem (a németek Zápolyát trencséni Jánosnak is irták, mert várai között Trencsén volt a fő) contra Ferdinandum regem aliquamdiu juvit.“

részben elleneid, és hogy bajod meggyült versenytársaid miatt. Ezért is irántad való jóakaratunknál fogva intünk: kelj bátran jogod védelmére, annál is inkább, mert tudnod kell, hogy a római pápa, Anglia hatalmas királya, a velenczei köztársaság, kivált pedig mi, nem fogunk segély nélkül hagyni, mind tenmagadért, mind pedig azért, miszerint ellenséged, ha Csehország koronájához Magyarországét is nyerheti, s különben is testvére lévén a császárnak, magát el ne bízza olyannyira, hogy majdan vérszemet kapjon mások bántására. Mindezt bővebben magától Rincontól fogod megérteni, kinek meghagytuk, hogy bennünket szorgalmasan értesítsen: mint állanak dolgaid, . . . mily pénzforrásokkal bírsz, hol és minő segédet kívánsz mind tőlem mind azoktól, kik a barátság és frigy kötelékeivel hozzánk kapcsolvák. . . És ha még nőtelenül élsz s házasságra akarsz lépni, s azok közűl, kik sogorságban vagy rokonságban vannak velünk, akarnál egyet tőlünk hitvesül kérni, tettel fogjuk tanusítani, mind barátságodat mind sógorságodat mennyire becsüljük.“ [1])

Ezen levélből következtethetni, hogy Francziaország, Velencze, a szentszék és Anglia 1527. elején már igéretet adtak volt egymásnak, hogy Zápolya igényeit Ferdinánd ellenében támogatni fogják; tettleges segédet azonban csak Ferencz biztosított János királynak, úgy látszik, mely utóbb pénzsegély képében egyelőre havonkint harminczezer tallér kiszolgáltaltatásában nyilvánult. [2])

VI.

Ferdinánd, miután a Pozsonyból Bécsbe későcskén érkezett küldöttséget, mely néki választatásához szerencsét

[1]) Charriére, Négociations de la France dans le Levant, Paris, 1848, I. k. 155. l.

[2]) Bel, Monum. dec. I. 165. l.

kivánjon, ünnepélyesen fogadta, január 21-én Prágába utazott, hogy a cseh koronát fejére vegye. Távolléte idejére Máriát s a mellette lévő magyar tanácsosokat bizta meg az ország ügyeinek kormányával; [1]) Rauber István laibachi püspök, Dornberg Erasmus s a magyar születésü Pemflinger István, kinek testvére Márk, mint nagyszebeni királybiró az erdélyieket Zápolya ellen uszítá, [2]) szintén Mária körül maradtak, kapcsul szolgálva a magyar tanács s az alsó-ausztriai kormány között. Két nappal útnak indulása előtt, nyiltlevelet bocsátott ki Ferdinánd, melyben az ország lakosait intette : ne higyjék, mintha ő, vagy a német nemzet irántuk ellenséges indulattal volnának; ő Magyarország szabadságaért és védelmeért a császárral együtt nem hogy költségét de vérét sem kiméli, és egész erővel azon lesz, hogy Nándorfehérvár és a többi véghelyek az ellenség kezéből visszaszereztessenek. Ne gondolja a magyar faj, hogy ő, vagy Mária, vagy ennek tanácsosai viszálkodásra okot szolgáltattak volna; ő mindent megkisérlett, hogy az ország maradványait még nagyobb veszélyek ne érjék; és ezentúl is a magyar nemzetet és nyelvet egész erővel védelmezendi, az ország rendeit szabadságaikban megtartandja, a magyar tanácsba idegeneket nem alkalmazand, javakat, jószágokat, hivatalokat idegeneknek nem osztand : ő a megtérő ellenfelekezet iránt nemcsak kegyelmes de bőkezü is leszen. [3])

Mária nehéz viszonyok közt bizatott meg ujból a magyar ügyek vezérletével. A pozsonyi vár még mindig az öreg, a haldokló Bornemisza kezében volt, ki egy idő

---

[1]) Gévay, zur Gesch. der Verhaeltnisse zwischen Oesterreich, Ungern und der Pforte, I. k. 1. f. 32, 33. ll.

[2]) Jászay, 120. l.

[3]) Horvát István, Verbőczi emlékezete, II. 253. l. Jászay, 450. l.

óta semleges állást fogott a versenyfejdelmek között, s kivel az eddig oly buzgó Nádasdy Tamás is egyetérteni látszott. Frangepan január közepén nyolczszáz huszárral Alsó-Lendván termett, s híre szárnyalt, hogy Batthyány egyetért vele, hogy ketten a stájer földre fognak törni. Ferdinánd zsoldosai Pozsony környékén lázadással fenyegetődztek, ha nem történik nyomban intézkedés pontosabb fizetésök iránt. Jurisics keservesen panaszkodott, hogy se pénze se elesége, hogy Horvátország a legnagyobb veszedelemben forog. [1]) Thurzó Eleknek, Ferdinánd legbuzgóbb hivének temetvényi erősségét Zápolya hadai ostrommal megvették, s az őrizetet összekonczolták. [2])

Még csak annyi pénzünk sincs — irá február 9-én Mária Ferdinándnak — hogy futárainkat fizethessük; az urak sem képesek fizetni szolgáikat, mert hijába szorgalmazzák a díjt, mely nekik igértetett, s mert jószágaikat vagy már elvesztették vagy elvesztendik hűségök miatt; — előre látom, hogy maholnap kénytelenek lesznek más felé pártolni. Most még egy forinttal sokat lehetne tenni, mit utóbb nagy öszlettel is lehetetlen leszen eszközlésbe venni; valamint kezdetben nem fogott volna annyi kárt tapasztalni fennséged, ha tanácsunkat követi. Batthyány követeléseire nézve adjon nekünk jó választ; a világért ne engedje, hogy szolgálatából kilépjen. — A bán mód felett sokat követel, irá Ferdinánd Prágából Máriának, de neki is, a többieknek is reményt kell nyújtani, s a nádornak mondani, hogy nem fogok róla megfeledkezni. — Fennséged kamarájának nincsen pénze, válaszolá kétségbeesve Mária; ha Batthyány kielégítetlen marad, teljes lehetetlen, hogy legényeit fizesse; kérem fennségedet,

[1]) Egykoru irományok Jászaynál, 456—468. ll.

[2]) Gévay, z. Gesch. d. Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungern und der Pforte, I. k. 1. f. 42. l.

Teleki PÁl

bízzon meg más valakit a helytartói tiszttel. [1]) Mennyi pénzt kaptak legyen az urak Bécsben fennségedtől, azt én nem tudom, de annyit tudok, hogy mióta Prágába utazott, annyit sem adtak nekik, mennyivel legénységöket tizenöt napig tarthatják; s ők szívesen várakoznának, tudván fennséged nagy költségeit, de mikor lehetetlen várakozniok. Igaz, ez a nemzet kissé különös; de ha nem fognak állandóan fennséged szolgálatában maradni, mit a Pozsonyban levőkről Batthyány kivételével ideig-óráig még nem állíthatni: jobb, ha magoktól pártolnak el, mint ha fennséged alkalmat nyújt nékik; aztán, uram, a ki sok országot akar, annak sokféle emberre van szüksége, az egyenlítse ki olykor-olykor jósága által mások hibáit. — Asszonyom, válaszolá Ferdinánd martius 5-én, a szerződést, melyet Batthyány bánnal kötöttél, meg fogom tartani; ha pontosan-e, az más kérdés, mert az öszletek igen nagyok, s mert más költségeim is vannak. Szándékomban nem lesz hiba, s ügyekezni fogok a lehetőségig, hogy az uraknak Bécsben tett igéretek beváltassanak; de, mint már mondám, ők túlságosak követeléseikben, s ha az úr tartozik alattvalóiról gondoskodni, tartoznak az alattvalók is szükségeiben támogatni az urat. Ezen követelők s az erősségek már kilenczvenezer aranyamba kerültek, pedig nekem sereg alkotására kellene pénzemet fordítanom, a seregbe kell bizodalmamat vetnem, mert ismerem a nemzetet. [2])

Ez volt Ferdinánd ügyének állása. — Zápolya február 6-án Esztergomban kelt levele által ovatosságra intette a hazafiakat azok irányában, kik oltalmat igérnek, de a magyar nemzetet, a magyar nyelvet kiirtani

[1]) Ugyanaz ugyanott, 34 s kk. ll.
[2]) Ugyanaz ugyanott, 41, 46. ll.

akarják, s kikkel hogy megküzdhessen, martius 17-ére, Budán lefolyandó országgyülést tűz ki. [1]) Az országgyülés Báthori Istvánt, Thurzó Eleket, Szalaházi Tamást s Ferdinánd több híveit árulóknak nyilatkoztatván, jószágaik elkoboztatását rendelé; s rendelé továbbá, hogy az ország öszves lakosai, nemesek és nemetlenek egyiránt, aranyban, ezüstben, készpénzben, szarvasmarhában, juhokban és sertésekben álló vagyonuk tizedét az adószedők kezéhez fizessék; [2]) „terhes és szokatlan tized," mint János király maga is megjegyzé, ki a székesfehérvári országgyülésen sz. György napra igért segélyről, ezen hatalmas adó kedvéért örömest lemondott. [3]) A szabad királyi városok még az országgyülés megnyitása előtt, követeik által Homonnán, a tárnok kastélyában bizonyos mennyiség lőpor kézhezszolgáltatására ajánlkoztak. [4]) Frangepan is feljött Budára, sürgetni a hadi készületeket; s Ferdinánd, ki a császárnak a magyar rendekhez intézett, s őket hűségre intő levelét az országgyülésre küldte, válaszúl nyeré : „Magyarországot nem lehet házasság által megszerezni; közszabadsága nem mehet veszendőbe, bár mint szerződött legyen valamelyik királya az ország mint örökség felett." [5])

---

[1]) Kovachich, Suppl ad Vest. Comit. III. k. 104. l.

[2]) Pray, Epist. Proc. I. k. 293. l.

[3]) Jászay, 179. l. ki e végzeményt, melynek eredeti példánya a császári kir. titkos levéltárban találtatik, mellesleg érinti, s kinek közleményéből Horváth Mihály (Magyarország történelme, III. k. 30. l.) is felemlíti a hozott törvény több czikkelyeit; a 16-ik az ország törvénykönyvének újabb átvizsgálását, a 35-ik az 1505. rákosi végzemény megerősitését sürgeti.

[4]) Wagner, Diplomat. Sáros 254. l. Ugyanaz, Anal. Scep. II. 149 l.

[5]) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 105. l. Ferdinánd ohajtotta, hogy követség vigye a császár levelét Budára, de

Batthyány neve nem találtatik azok között, kiket, mint Ferdinánd híveit, hűtlenségről vádoltak a rendek. Ő martius elején, Mária megegyezésével, Pozsonyból Esztergomba ment, Várdaival találkozandó. Az érsek reményét fejezé ki, hogy Ferdinánd végre is kénytelen lesz pénz szűke miatt János királylyal alkudozásra lépni; hogy a törökök maholnap Krajnra törnek s váltig foglalkodtatják a cseh király hadi erejét; hogy Moldva és Oláhország vajdái negyven ezer emberrel fognak Zápolya segédére kelni. Batthyány nem igen osztozkodhatott Várdai reményében, de visszajövet Pozsonyba, újolag sürgette a vele kötött szerződés pontosabb teljesitését, s látván hogy csak nagynehezen s csak töredékekben csikarhatja ki illetőségét, május elején Zápolyához állott. [1])

Az ügynek e fejleménye nagy aggodalommal töltötte el Máriát. A sokat szenvedett ifju özvegy levelei testvérbátyjához, mutatják áldozati készségét, mutatják a lelki erőt, melylyel reményeit, összes jövendőjét háza nagyságának alárendelte, de élességök olykor-olykor az irónak elkeseredését is látatja velünk. Szenvedéseiben Luther irásaiból merített vígasztalást, s a wittembergi reformator most nehány zsoltár német fordítását neki ajánlotta, miután hiteles tudósitásai érkeztek, „hogy a királyné az evangyéliomhoz hajlik.“ Ferdinánd aprilis 12-én feddő levél kiséretében küldte meg a könyvet testvérének : „Én nem tilthatom Luthernek, válaszolá Mária, hogy mellettem vagy ellenem irjon, a mint neki tetszik; valamint ez

---

nem akadt, ki e tisztet felvállalta volna. „Vu que n'avons pu trouver personne ou personnes idoines, avons conclu d' envoyer une poste.“ Gévay id. m. I. k. I. f. 50. l. Ártándy Pál nem mulasztotta el Máriát a Budán történtekről értesíteni, s Mária martius 27-én már a törvényczikkelyeket is közölhette Ferdinánddal. Ugyanaz, 57. l.

[1]) Gévay, id. m. I. k. I. f. 50. l.

több keresztyén fejdelmekkel cselekedte, kik azt neki meg nem tilthatták; ez még a császárnak és fennségednek sem áll hatalmában. A tilalom el nem marad, ha őt szándékában gátolhattam volna . . . Isten ne engedje, hogy miattam házunk jó hírneve csorbát szenvedjen. . . . Én bízom benne, hogy jó keresztyén fogok maradni, mint voltam eddiglen, s hogy mint jó keresztyén fogok meghalni.“ — Ferdinánd nem eléglette e nyilatkozatot. Mi nem parancsolhatjuk Luthernek, mit irjon, mit ne irjon, — válaszolá aprilis 19-én kelt levelében, — de fogadom, hogy engem soha sem fog arról magasztalni, hogy ahhoz, mit ő evangyéliomnak mond, vonzódom. Egyébiránt nem kétlem, asszonyom, hogy bölcs és keresztyén fejdelemnő létedre magadat úgy fogod viselni, mint kell; csak arra kérlek : ne olvasd Luther könyveit, s ügyelj fel azok eljárására, kik környeznek, ha nem akarsz jó lutheránának tartatni. — Mária bizonyossá tette testvérét, hogy már rég nem olvasott Luther könyveiben, hogy a történtek után épen nem fogja olvasni, s hogy a körülötte levők ilyes dologba nem avatkoznak. A levél a testvéri szeretet s az alázat hangján van irva; de nehány nappal később, midőn Batthyány elpártolásáról szól, a hang ismét élessé válik : „Nemcsak hiszem de tudom, hogy kis költség által fennséged megszerezhette volna magának ezen országot, de most, elvesztvén Batthyányt, azokat is elvesztette, kik már szolgálataikat felajánlották. Hiszem, hogy fennséged elfoglalhalja az országot, de talán arról is kellene gondolkozni, mint lehet majd megtartani.“ [1])

---

[1]) Gévay I. k.. 1 f. 61. l.

VII.

Ferdinánd nem birt Mária lelkületének bennsőségével, mélységével, de bírt kitűréssel és emberismerettel — két tulajdon, melyek ritkán sajátjai a huszonnégy éves ifju férfinak, s melyek őt elvégre is partra segitették. Prágából, koronáztatása után, Morvába ment és Sziléziába, hol Zápolyának is volt felekezete; igaz hogy parányi, de mégis olyatén, melynek megnyerése Ferdinánd érdekében állott. Zsigmond lengyel király, talán Zápolya megkeresésére, talán — mi valószinüebb — saját czéljainak előmozdítására közvetitőül ajánlkozott a magyar ügyben; és Ferdinánd elfogadta az indítványt, nem mintha sükerét remélte volna, hanem mert időre volt szüksége, hogy tetemes hadi sereget gyűjthessen; mert Károly császár intette őt, kisértené meg az egyezkedést, mielőtt fegyverre lép, mely Zápolyát könnyen Szolimán karjaiba kényszeríthetné; s mert Mária és híveinek magyarországi jószágaik ez úton ha csak ideiglenesen is elkobzás elől biztosítattak, mit a Selmeczig előnyomult labanczok nem voltak képesek eszközölni.

Ferdinánd martius 27-én Prágában, Zápolya aprilis 24-én Budán az ellenségeskedés megszüntetésére s követeiknek június 1-én Olmüczben megjelenésére ajánlkoztak, hogy jogaik fejtegetése által a háborúnak elejét vegyék. Békéltetőkül Szydloviczki Kristóf lengyel kanczellár és Endre ploczki püspök választattak; követekül Ferdinánd által Thurzó Elek tárnok, Harrach Lénárd ausztriai kanczellár, Jakab boroszlói püspök, Adler Endre udvari titkár és Widmann Beát törvénytudor. — Zápolya által Frangepan Ferencz kalocsai érsek, Verbőczi István kanczellár, Bánffy János, verőczei főispán, Endre esztergomi és Statileo János budai prepostok s törvénytudorok küldettek. A szónoklatokkal Widmann és Statileo bizattak meg.

Widmann Ferdinánd jogát támogatandó, a soproni s a pozsonyi szerződésekre, a nádor által kihirdetett s Ferdinándot királyul választotta országgyülésre s hitvesének öröködési jogára hivatkozott. János választását szerinte hét ok semmisnek bizonyítja. Először: mert a fehérvári gyülés nem a nádor által hivatott együvé; másodszor: mert a nádoron kivül az ország más főtisztei, a kanczellár, a bán, a tárnok nem voltak jelen; harmadszor: mert a távolabb vidékek lakosai nem jöttek a gyülésre, s a törökök elől megfutamodott nemesek részben kihirdetését sem tudták; negyedszer: mert János fegyveres népei elfoglalták az utczákat; ötödször: mert kiáltás volt, nem választás, senki sem mervén ellenmondani; hatodszor: mert Ferdinánd követei ki nem hallgattattak; hetedszer: mert János a koronát már magával hozta, holott annak csak a történt választás után kellett volna őriztetése helyéből kivétetnie. — Ferdinánd mint törvényes király követeli: hogy János az ország kormányáról lemondjon, háromszázezer aranyat kárpótlásul fizessen, a Mária királyné hitbéréhez tartozó jószágokról számot adjon, s a beszedett adót a rendek kezéhez juttassa. Ha ezt meg fogta tenni, menjenek feledésbe a történtek; János hívei számot tarthatnak Ferdinánd kegyeire, az ország pedig a császárnak is oltalmára.

János követei részéről válaszul adatott:

A pozsonyi országgyülés nem Báthori hanem a királyné által hivatott együvé, Báthori csak megerősítette a királyné levelét, mely később kelt, mint a tokaji végzemény, és a szándéklott királyválasztást elhallgatta; s mely csak kevesek tudomására jutott. Zápolya választása érvényes mindamellett hogy a fehérvári országgyülés nem a nádor által hivatott együvé; Mátyás és Vladiszláv szintén oly országgyüléseken választattak, melyek nem a

nádor által tűzettek ki; a rendek valamint hatalmukban állott a nádorság jogkörét szabályozni, úgy hatalommal is bírnak e végzeménytől elállani, s a nádorságot magokhoz vévén, ennek jogait gyakorolni. Aztán, Báthori a mohácsi vész után Németország széleihez szaladt, kétszeri meghivásra sem akart országgyülést hirdetni, és nem is valóságos nádor, mert a hatvani gyülésben letétetett s nem helyeztetett vissza törvényesen méltóságába. Székesfehérvárra az öszves ország volt hivatalos; a mely megyékből nem voltak jelen a nemesek, azok magánjavukat elébe tették a közjónak. A hazát fenyegető veszély szükségessé tette a sietséget; a választás nem erőszakoltatott, kézfelemeléssel történt. János és társa a koronaőrségben magokkal vitték e kincset, mert tartottak a töröktől; s hogy a koronázás mindjárt más nap a választás után történt, az közönös dolog. Ferdinánd öröködési szerződésekre hivatkozik, de ilyes szerződések tiltatnak Isten törvénye által, a pogányok előtt is gyülöletesek voltak. Aztán ha Maximiliánnak a soproni szerződés alapján joga van a koronára, az megszűnt volna azáltal, hogy Vladiszlávot királyul ismerte. A pozsonyi szerződésnek ellenmondott az országgyülés. Anna nem szállíthatta az országot Ferdinándra, mert a nőnemnek semmi joga a koronához; ha máskülönben volna, még pórra is szállhatna az állodalom, ha t. i. pórral lépne házasságra a királyleány.

Ferdinánd követei sophismákat láttak ezen válaszpontokban, s újabb nyilatkozataik kivált a nőnem öröködését s a soproni és pozsonyi szerződéseknek jogosságát támogatták. Zápolya biztosai ellenben úgy vélekedtek, hogy Ferdinánd már azért sem lehet magyar király, mert ő spanyol, nem magyar. Igaz, Zsigmond, Albert, Vladiszláv sem voltak belföldiek, de azóta meghozatott az 1505-diki végze-

mény: új dolgokhoz új eszközök kivántatnak. [1]) A feleselések részint irásban, részint élő szóval június közepéig huzódtak el, s ekkor szétoszlott a tanácskozmány, eredmény nélkül. A felek ismét a cselekvés mezejére léptek; az egyiknek is a másiknak is alkalma leszen kimutatnia, mit Olmüczben mindenikök hirdetett magáról: a szándékot és képességet visszaszorítani a törököt, s a véghelyeket meg' a koronához kapcsolni.

Cserni Ján e közben Révay Ferencz által Ferdinándnak megnyeretett, s harminczezerre menő ráczaival és egyéb hadaival az alföldet bebarangolta, János hiveinek jószágaikat pusztította, és parancsleveleket küldözgetett szerteszét, hogy senki se merészelje a kivetett adót befizetni, mert Zápolya azt harácsul szánta a töröknek, s mert rövid idő mulva más királya lesz az országnak, hatalmas és segédhozó az ozmánok ellen. János király reá küldte Perényi Péter hadait, kik júniusban Szegednél véres harczot vívtak vele, de a roppant tömeg által elnyomattak: egyik főtisztök, Bezerédy Ferencz a csatamezőn maradt. [2]) Szlavoniában is a Ferdinándhoz pártolt Móré László s a magát szerb deszpotnak iró Beriszló Péter, Zápolya ellen nem minden süker nélkül működtek. [3])

---

[1]) Widmann fejtegetései, németül Goldastnál (Collectio variorum consiliorum de successione et jure haereditario familiae regnantis in Hungaria, Frankfurt, 1719.) „Summarische Ausführung und Justification der k. Majestät zu Hungern und Beheim Gerechtigkeit zu der Kron Hungern"; diák forditásban Statileo ellenvetéseivel, Praynál, Annales, V. k. 135. l. Bucholtz, Geschichte der Regierung Ferd. I. III. k. 194—205. ll. Bartal, Comment. ad hist. status jurisque publ. Hung. III k. XIX. s kk. ll. A szónokok még több vádakkal s ellenvádakkal ostromolták egymást; az adatok, melyekre hivatkoznak, a magok helyén munkánkba sorozvák. V. ö. Sitzungsberichte der k. Acad. d. Wissensch. philol. hist. Classe, VI. k. 3. f. 256. l.

[2]) Istvánfi, IX. 140. l. Gévay, I. k. 1. f. 80. 82. ll.

[3]) Gévay, I. k. . 1f. 82 l.

Olaszországban szerencsések voltak a német hadak; Róma megvétetett, a cognaci szövetség feloszlott, s Ferdinánd most aggodalom nélkül küldhette cseh és német fegyvereseit Magyarországra. Június 29-én Bécsben kelt nyiltlevele jogait s hitveséit a koronára újból hirdette, felhivást foglalt magában az ország lakosaihoz: hagyják el Zápolyát, ki hallatlan adót ró nyakukra, s térjenek hozzá, ki nagyot, kicsit jogaiban, birtokában megőrzend, és seregének élén csak a makacsokat fogja érdemlett büntetéssel meglátogatni. [1])

Ferdinánd lovassága Magyaróvárnál, gyalogsága Haimburgnál gyült együvé. Fővezére Kazimir brandenburgi határgróf volt, hadratermett férfiú; György szász és Erich braunschweigi herczegek segédcsapataik Mannsfeld gróf vezérlete alá adattak; Katzianer János horvátországi kapitány, Rogendorf Vilmos, ki csak imént Spanyolországból jött vissza, és Salm Miklós, ki magát Paviánál ujból kitüntette, főbb tisztei voltak a nyolczezer gyalogból és háromezer lovasból álló seregnek. Július közepén, hadüzenet előbocsátása után, Dévény elfoglaltatott, s a pozsonyi vár felhívatott, adná meg magát. Az öreg Bornemisza János, kinek Ferdinánd és Zápolya egyiránt nem kellettek, ekkor már nem volt életben; Szalay János, a vár parancsnoka, ennek átadását csak akkorra igérte, mikoron már Buda is Ferdinánd kezében leszen; attól hogy bizonyosszámu németséget is a várba fogadjon, nem volt idegen. Nagyszombatnak Zápolyához szító őrsége Katzianer közeledésének hirére kivonult a városból, s ez kapút tárt ötszáz lovas előtt. Ferdinánd július 31-én az ország széléhez érkezett, s a magyar urak elébe siettek. A király Köpcsén és a Lajta között, hol egy

[1]) Pray, Epist. Procer. I. k. 296. l.

romba dűlő torony a két ország határát jelzé, leszállott lováról; Szalaházi Tamás üdvezlő beszédet intézett hozzá. Kérte a rendek nevében, erősítené meg a nemzet szabadságait; és Ferdinánd hittel fogadta, hogy az ország jogait, szokásait fenn fogja tartani; hogy kinekkinek igazságot akar szolgáltatni; hogy hű őrzője leszen mindannak, mit II. Endre arany bullája alaptörvényül szab király, ország elébe. [1])

Más nap Óvártt tanácskozmány tartatott. Híre jött, hogy Czibak Imre, Perényi Ferencznek a nagyváradi püspökségben utóda, Cserni Jovánt, midőn ez Erdélyből, melyet hadai Szászvárosig dultak, visszatért vala, Szőgyfalvánál a Maros partján megverte, s hogy az ujból városukra törő zsiványt a szegediek megsebesitették, Török Bálint megölte. [2]) Cserni halála veszedelmes ellenségtől menté meg Zápolyát; s a franczia követ Krakóban fényesen és zajosan ünnepelte e győzelmet. [3]) Az ausztriai és cseh urak örömest Óvártt marasztották volna Ferdinándot, hogy veszély ne érje; de a magyar urak nem annyira seregétől mint személyes jelenlététől a táborban vártak sükert; nézetöket Károly követe, Mendoza, is támogatta; s a király, midőn tudomására jutott, hogy neje azelőtti nap fiat szült, örömében a seregnél maradt, és Győr felé indult. Nádasdy Tamás háromszáz lovassal előre sietett; Győr és Szentmárton nem késtek Ferdinándnak hódolni. A német zsoldosok restellették, hogy még nem volt alkal-

---

[1]) Ursinus Velius de bello pannonico, Kollár kiadásában, I. 1. s kk. ll. Istvánfi, IX. 138. l.

[2]) Szerémi, az id. h. 157. l. Istvánfi, IX. 140. l.

[3]) Bucholtz, III. k. 219. l. „Der französische Bott allhier — irja 1527. augustus 12-én Krakóból Ferdinánd követe — von wegen des schwartzen Mannes Todt ein solchen Triumpf gemacht, als hätte man den Türkh auffs Haupt erlegt . . . Hatt pey drei hundert Waxenkertzen und Fackeln im Haus und Fenstern lassen anzünden, lassen Trometten Pauken pfeiffen, und Te Deum laudamus singen, Gelder unter das Volk geworfen; alda ist ein solch Jubeliren und Geschrey gewest, dass man zu Krakau lange nicht gehört.“

muk prédálni; soraikból hangos panaszok hallatszottak; Ferdinánd egyik zászlótartójokat felakasztatta. Augustus 8-án Komárom előtt táborozott a sereg. A vár ellenállott; de más nap, miután reggeli öttől délutáni négyig tüzes golyók belsejébe repítettek, s gyarló falaiban mármár rést nyitottak az ágyúk, megadta magát feltétlenül. A tatai őrség két tisztét megölte, hogy Ferdinándnak augustus 10-én hódolhasson. Innen Esztergom alá érkeztek a hadak. A város kapút tárt előttök, de az érseki vár, honnan Várdai már korábban eltávozott vala, csak azon feltétel alatt akarta magát megadni, ha azontúl is az érseké marad, s ha Várdai megerősítetik az érsekségben. Ferdinánd visszaútasitotta a kivánságot; két napi vívás után kezében volt az erősség. E közben Nádasdy Tamás őrséget vetett Visegrádba, s Ferdinánd, midőn Esztergomból Budának indult, „meglátogatta a királyok visegrádi mulató házát, melyet igen szépnek talált.“

Zápolya, ki Rinconnak a franczia király követének megérkezése után, július 2-án Budavárának főegyházában ünnepélyes nagymisét énekeltetett, melyen a pápa s Velencze követei is jelen voltak, s mely után Verbőczi a János király között egy részről, s a szentszék, Franczia-ország, Velencze s még más államok közt más részről, alakult szövetséget kihirdette, [1]) — Zápolya eleddig csak háromezer embert gyűjtött maga körül, talán mert várta, hogy Ferdinándot diadalmenetében Pozsony, Győr, Komárom, Esztergom meg fog-

[1]) Wallop levele Wolseyhez (Bécs, jul. 11.) a British Museumban, Cotton ms. Istvánfi, IX. 136. Szalai L. Adalékok, 46. l. Angliáról nem szólott Verbőczi, s VIII-dik Henrik csakugyan, noha kezdetben Zápolyához követet küldött — kit Ferdinánd utja folytatásától elrémített; s noha Zápolya küldöttei az 1527. év első felében az ő segédét is szorgalmazták, mindinkább visszavonult az ügytől. V. ö. Simonyi E. Magyar Tört. okmánytár, londoni könyv- és levéltárakból, Pest, 1859, 77. és kk. ll.

ják akasztani. Csalódott. Füleresi János és Fogasi Ambrus, a dunai hajósereg, az úgynevezett naszádosok, csajkások vezérei, Ferdinándhoz pártoltak, s János király e hirre Budáról Pestre költözött, és Gubacsnál ütvén tábort, itt hat napig időzött. Vele voltak Erdődy Simon, Bakics Pál, Homonnai Ferencz, Kismarjai Lukács, Bodó Ferencz, és Mária királyné kémje Ártándi Pál. Perényi Péter ekkor már elpártolt tőle; Ferdinánd megkinálta őt a Palócziak jószágaival, — a nagynevü nemzetség utolsó ivadéka, Antal, elhúnyt Mohácsnál, — megkinálta őt névszerint a sárospataki urodalommal, mely különben is tettleg már Péter gróf kezében volt; és Ferdinánd czélt ért. Batthyány Ferencz július első felében még Budán tartózkodott János királynál s Késmárkot adományul nyerte; most Thurzó közbenjárására ismét Ferdinándhoz állott, s ez őt örömmel látta a magáéi között.

Zápolya lenyakaztatott egy öreg nemest, ki táborában a nádor leveleit osztogatta; s augustus 19 én hadaival útját Hatvannak vette. Azelőtt való nap Ferdinánd tábort ütött Óbudánál, hová a főváros polgársága tiszteletére sietett. Nádasdy előre küldetett, hogy a királyi várlakot megszállja; s augustus 20-án Mátyás palotájában, mely a jövevények bámulatát vonó magára, s melyet az oltalmára hagyott őrség önként általadott, Ferdinánd parancsolt. [1])

---

[1]) Ursinus Velius az id. h. Zermegh, János, Comment. rer. gest. inter Ferd et Joannem, Sohwandtnernél, II. 388 Istvánfi, IX. 138—141 ll. Bucholtz, III. 209. Gévay id. m. I. k. 1. f 96—99. ll. A pórság Komáromtól Budáig sokat szenvedhetett a labanczok kegyetlenkedésétől. Mária ezt érzékenyen vette s Ferdinándot figyelmeztette a kicsapongásokra és következményeikre.

VIII.

Ferdinánd haladék nélkül országgyülést hirdetett mely september 29-én Budán fog megnyílni. Zápolya, augustus 24-én Hatvanban kelt levele által az övéit hűségre intette, igérvén, hogy mihelyest serege elégségesen megnövekedik, nemcsak kiűzi az országból az ellenséget, kit árulók nehány erősség birtokába helyeztek, hanem boszút is áll rajta. A levél lelkökre köti a hazafiaknak, hogy a Ferdinánd által kitűzendő országgyülésen megjelenni ovakodjanak; hogy Ferdinánd felhivásait el ne fogadják, el ne olvassák, másnak meg ne magyarázzák. A jelen parancs ellen vétők bünhödni fognak oly mértékben, hogy még utódaik is megemlegetik. [1]) Szólottunk azon öreg nemesről, kinek fejét vétette János, mert Báthori hirdetményeit kiosztogatta; Ferdinánd most Endre deákot felakasztatta, mint Zápolya kémét. A polgári háború az ország felébe jött, minden iszonyatosságaival egyetemben.

Kazimir brandenburgi határgróf röviddel Budára érkezése után meghalálozott. Ferdinánd a hadak vezérletét Salm Miklósra bizá, ki Zápolyát üzőbe vette. Eger feldúlatott, mert késett eleséggel ellátni a német hadakat, melyek a Mannsfelddel utánok küldött lovasság által támogatva, Ládnál, a Sajó és Hernád között, s másod ízben Tokajnál september 27-én hajnalban erőt vettek az ellenfelen. Kismarjai Lukács, Zápolyának 1514-ben a pórháborúban segéde, halva maradt; Bodó Ferencz nehéz sebet vett, Bakics Pál megfutamodott és Ferdinándhoz pártolt; János király a Tisza túlpartján keresett menedéket, s a hidat oly hirtelenséggel bontotta fel, hogy saját népéből is sokan a folyamba vesztek. A diadalmas had Tokaj la-

[1]) Pray, Epist. Procer. I. k. 307. l.

kosait leöldöste, s a Bodrog torkolatánál épült erősséget is kezébe ejtette. Tálya, Regécz, Boldogkő szintén Ferdinándot uralták. [1])

Majdnem egy időben a tokaji győzelemmel, Szlavoniában hasonló szerencsének örvendhettek Ferdinánd fegyverei. Batthyány Ferencz még augustus végnapjaiban Frangepan és Tahy ellen küldetett, kiket a Ferdinánd által elhanyaglott szerémi püspöknek, Brodarics Istvánnak, Zápolyához pártolása, a Drávánál, Szávánál még hatalmasbakká tett. Varasdban a nádor egyik bizodalmas embere volt várnagy — Ferdinánd az erősséget Báthorinak adományozta; — ennek környékén, a Dráva jobb partján, Batthyány Ferencz, s vele János korbovai gróf, ismét társa a bánságban, Keglevics Péter, a Zríniek, a Blagaiak, stájer és krajni segédhadak ütöttek tábort. Frangepan közeledésére visszavonultak Ormósdig; Kristóf gróf Varasd vivásához látott. September 27-én, midőn a várfalakat szemügyre venné, golyó által halálosan megsebesítetett. A vitéz férfiú társait hűségre intette János király iránt, s vezerül Tahyt ajánlotta nekik. Még élt, és hadai már szétporlottak, csak saját legénysége — ezer lovas — maradt a haldoklónál a táborban. Elhunytával Zápolya pártja támasz nélkül hagyatott Horvátországban; Batthyány gyűlést tartott Kőrösudvarhelyen, s urak és nemesek tömegesen hódoltak Ferdinándnak. [2])

E kétrendbeli diadal híre, s azon körülmény, hogy a főváros kezében volt, számos híveket szerzett Ferdinánd-

---

[1]) Szerémi az id. h. Ursinus Velius, 22. l. Gévay id. m. I. k. l. f. 110. l. Verancsics munkái, II. k. 27. l. Salmnak a tokaji táborból sept. 27-én kelt levele Ferdinándhoz, Hormayr Taschenbuch 1823, 137. l.

[2]) Zermegh, Schwandtnernél, II. k. 389. l. Istvánfi. IX. 144. l. Gévay, I. k. 1. f. 111. 112. ll.

nak, [1]) a legnevesebbet, Perényi Pétert, ki a koronát is magával hozta, már említettük; Várdai Pál hozzá csatlakozott, mihelyest az esztergomi érsekségben megerősítetett; Török Bálint, ki szolgálatait már korábban felajánlá, szintén nem késett a megjelenéssel. Sulyok György és Gerván János, amaz pécsi, ez csanádi püspök, Zápolya kinevezéséből mindketten, feljöttek Budára és kegyelembe vétettek. Podmaniczky István a nyitrai püspök már rég Ferdinándhoz pártolt. A bazini grófok is magokkal hozták hűségöket. Zápolya october 4-én Nagyváradon kelt levele által hijába intette a Budán összesereglett nemességet: ovakodjék Ferdinándtól, kinek mint külföldinek Magyarország koronájához semmi joga, s várja a nemzet üdvét tőle, ki imént ugyan a Tisza megé kénytelenített vonúlni, „mert a nemesek annyi könyörgésére sem akartak felkelni," de ki most reájok is, külhadakra is számot tart, megmentendő a hazát; — hijába emlékeztette Perényi Pétert a barátságra, mely őket első ifjuságuktól fogva összefűzte, a családával kötött frígyre, a Fehérvárott eskütt hűségre. [2])

Az országgyülés megnyilt. October 7-én az urak együtt voltak a várlakban. Ferdinánd bővebben fejtegette előttök jogát a magyar koronára; említette a szerződéseket, említette hitvesének Vladiszlávtól származását, említette a pozsonyi választást, melynek megerősitését várja. Az urak jogszerünek nyilatkoztatták a választást, s jogszerünek hirdették a nemesek, a városi követek, [3]) kiket

---

[1]) Hatvani M. Brüsszeli okmánytár, I. k. 67. l.

[2]) Pray, Epist Procerum, I. 309—318. l.

[3]) Kassa nem volt jelen, s mi meglepő, még Bártfa is késett. Kuprinai, Hung. dipl. I. 311. Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 120. l.

Szalaházi Tamás, most már egri püspök, az urak végzéséről értesített. Más nap Ferdinánd a várlak előtt, Szalaházi tolmácslata mellett beszédet intézett a rendekhez, biztosítván őket, hogy kormánya atyai kormány leszen, hogy a történt választást senki sem fogja megbánni. Felséged országlását senki sem ellenezte volna, — viszonzá a nemesség szónoka Bessenyey István, — ha a cselszövők nem hitetik el velünk, hogy a szepesi grófnak királyságába a császár is felséged is beléegyeztek. Most máskép tudjuk, s felségedet, mint törvényes királyunkat örömest üdvezeljük. — Ugy van, hangzott a tömegből. [1])

Anna s az özvegy királyné lejöttek Budára, — amaz bíborszinü, ez fekete posztóval bevont hajón, — hogy tanúi legyenek Ferdinánd koronáztatásának. A király s a királynék october 29-én Székesfehérvárra indúltak, háromezer gyalog, háromezer lovas és tizennégy ágyú kiséretében. November 2-án megérkezett a korona. Más nap lefolyt az ünnepély. Midőn Ferdinánd a székesegyházba kisértetett, Farkas bazini gróf, Thurzó Elek és Perényi Péter a kardot, a golyót, a királyi pálczát vitték előtte; Báthori István, köszvénye miatt zsellyeszéken, a koronát. Az isteni tiszteletet Podmaniczky István tartotta, ugyanaz, ki Zápolyát a mult évben királylyá kente; Várdai jelen volt, de érseki palliuma még nem érkezvén Rómából, elsőséget adott az agg nyitrai püspöknek. Akarjátok-e Ferdinándot királytokul? — kérdé Báthori három ízben a gyülekezetet. Akarjuk, volt a válasz; és Podmaniczky Ferdinánd fejére tette a koronát. Következett az ünnepé-

---

[1]) Ferdinánd october 8-án ezeket irja Máriának: „Asture (a cette heure) yey suis retourné de la diéte, dont fis ma primiére propossicion. et m'a esté incontinent respondu, et au primier acepté par tou l'election faite en ma persone." — Ursinus Velius, II. 28. Widmann, Praynál, Annal. V. k. 145. l.

lyes menet Péter egyházába, hol nehány nemes, aranyos vitézzé üttetett; szent Márton templomába, hol a király ujból az ország jogainak épentartására eskettetett; a domb felé, hol István kardját villogtatta; mind oly szertartások, melyeket most végízben látott Fehérvár: több királyt nem koronáztak a szent városban. [1])

November 4-én Ferdinánd hitvese, Anna, királynéul koronáztatott, és kegyelmek osztogattattak. Szalaházi kanczellárrá, Maczedoniai László pécsi prépost nagyváradi, — Gerendi Miklós gyula-fehérvári őrkanonok erdélyi püspökké neveztettek; Thurzó Eleknek Szepesváron kivül, Göncz és Telkibánya Abaújban s Hernádnémeti Zemplénben adományoztattak, — eddig Zápolya joszágai, ki Verbőczivel egyetemben, mint felségsértő és hazaáruló az ország ellenének nyilvánítatott. Az erdélyi vajdaság Perényinek jutott; Thurzó országbiróvá lett. Báthori Endre tárnokká, Révay Ferencz királyi személynökké, Nádasdy Tamás budai parancsnokká, Szalay János pozsonyi gróffá, illetőleg a végvár nagyjává. November 5-én a rendek főbbjei külön egyenkint hittel kötelezték magokat Ferdinánd irányában. Törvényczikkely képében nyolcz végzés keletkezett. Ezekhezképest a Zápolyához ragaszkodók, köztök öt úr: Erdődy Simon, Bánffy János és Antal, Tahy János és Homonnai Ferencz, — Brodaricsról nincsen szó, — s az ország valamennyi főispánai kötelesek november 25-dikéig Ferdinándnak hódolatukat bemutatni. A hármas-könyv tizenhat, e végre választott törvénytudós által, kikhez a király még másokat is sorozhat, jövő országgyülésig vizsgálat alá vonassék, s aztán váljék törvénynyé. Ferdinánd eddigi adománylevelei úgy

[1]) Ursinus Velius, II. 35. Regia in Stulweyssenburgum Hungariae civitatem ingressio, Antwerpen, 1527.

Máriáéi bírjanak érvényességgel; János vajda cselekményei és adományai érvénytelenek. A hatalmaskodást sarkon érje a büntetés. Orvok, rablók, gyujtogatók, gyilkosok, bűvelők és hasonló gonoszok megyék-szerte fenyítésre vonatandók, tizenkét jámbor nemes fogván a főispánt s a szolgabirákat e tisztben támogatni. Mindenik jobbágyi házhely után azonnal, s jövő évi martiusban ujból egyegy arany forint fizettessék a király kincstárába; a mely jobbágynak háza elégett, az felmentetik a jelen adó alól, úgy az is, kinek vagyona tíz forintnyi értékkel sem bír. [1])

November 11-én új temetkezési szertartással tisztelkedtek a jelenvoltak Lajos királynak; s az országgyülés eloszlott.

Ferdinánd Székesfehérvárról Budára s innen Esztergomba ment. Hívei éreztették vele a szükséget, húzamosabban az ország belsejében maradni, ha királyságának megszilárdulását óhajtja. Zápolya Nagyváradról Erdélybe indult, honnan Bodó Ferencz hajdúkkal, székelyekkel, lengyel segédhadakkal, s Cserni Jován népének egyes maradványaival novemberben ujra a Tiszáig nyomult elő, s ide őt Tasnádon és Debreczenen át ura is rövid idő mulva követte, bő alkalma lévén tapasztalnia, hogy hadak nélkül veszélyes a tartózkodás Erdélyben, melynek szász és oláh lakosait de részben a székelyeket is, Ferdinánd biztosai, névszerint az erdélyi születésü Reichersdorffer György ellene lázitották. [2]) Bodó kezdetben szerencsésen müködött, de rövid napok mulva — az 1527-diki év végén — Török Bálint és Pekri Lajos által, kik válogatott hadakkal ellene

[1]) Corpus juris hung. I. k. 355. l.

[2]) Verancsics, II 28. Szerémi, 194. l. Ostermayer Jeromos, gr Kemény Józsefnél. Deutsche Fundgruben der Gesch. Siebenb. I. 11. V. ö Kővári László, Erdély történelme. III, k. 17. l.

küldettek, Tokaj közelében megveretett és hősi ellenállás után elfogatott. Zápolya híveinek bátoritására, tizenkétezer főre menő hadaival 1528. februáriusban a Hegyaljáig nyomult elő, hol őt Rincon, Krakóból jövet, ismét felkereste, s honnan a sereg Kassa ellen volt indulandó, de Szinánál, Kassától délre, Ferdinánd hadvezére Katzianer János által meg- és szétveretett. A király Homonnai Ferenczneк Lengyelországgal határos jószágaiba, majd anyai örökségébe, Tarnowba, lengyel földre vonult. [1])

Felebb láttuk, hogy híveit idegen hadak érkezésével, biztatta: talán csak lengyeleket értett alattok, noha akkor elkeseredésében már a törökhöz is folyamodott.

Zsigmond király nem nagy hajlammal viseltetett Zápolya iránt; de a lengyel urak s a lengyel nép nem akarták, hogy a császár, hogy Ausztria János királyon erőt vegyen, s e nézetökben Rincon által megerősítettek. Logschau György ausztriai követ Krakóból 1527. június 7-én panaszképen irja: „a lengyel köznép a vajdával tart.“ Június 9-én: „a nagymise közben szónoklatába imádságot szőtt a pap Magyarország királyáért, én Ferdinándot értettem alatta, ő a vajdát; Zsigmond és hitvese jelen voltak.“ Ferdinánd kérelmére, hogy a király ne engedje Zápolyát fegyverrel, hadi néppel országából ellátni, ilyetén parancs adatott ki: „a tatárok veszedelemmel fenyegetnek bennünket, nagy seregre van szükségünk, s ez okon senki se merészeljen, az országból kiköltözködni“: de senki sem hitte komolynak a parancsot, s a franczia követ és Zápo-

[1]) Verancsics, II. 29. Szerémi, 215. l. Ursinus Velius, III. 43. Pray, Epist Proc. I. 321. Gévay az id. h. I. k. 1. f. 118. l. Bodó Németujhelybe vitetett, hol — mert nem volt igéret, mely őt Zápolyától eltántorítsa, — nehány év mulva fogságban megholt.

lya biztosai folytatták a toborzót.[1]) Egy pálos barát módfelett tevékenynek mutatkozott ez ügyben. Utissenics György, ez volt neve, Kamizáczon született, Horvátországban, szegényke atyától, de anyja a Martinuzevicsek nemzetségéből származott, kik a tartomány nevesebb családai közé tartoztak, s az anyának nevét utóbb a fiú is elvállalta. Gyermekségét Hunyadon töltötte Corvin János szolgálatában, ennek halála után tiszt lett előbb Zápolya István özvegyének udvarában, majd Zápolya János az erdélyi vajda dandárában. Hajlama őt innen a Buda melletti pálosok monostorába vezette, hol rövid idő mulva nagy előmenetelt tett a tudományokban, nagy ildomosságot tanusitott a gyakorlati ügyek kezelésében. Hírétnevét öregbitette, mint főnöke a czenstochovi monostornak, Krakó mellett, hol bő alkalma volt a lengyel urakkal közelebbről megismerkednie. Innen a szerzet sajóládi házába tétetett át, s itt bízatott meg János király által 1527. septemberben több rendbeli ügynek kezelésével Lengyelországban.[2])

A magyar ügy Konstantinápolyban egy lengyel nagy kezébe adatott.

Szolimánt a közvárakozás ellenére ásiai birodalmának bonyodalmai már egy évnél tovább Konstantinápolyban marasztották. A bosniai törökök nehány apró végházat foglaltak el horvát földön a lefolyt évben; a szerémi begek olykor-olykor szétküldözgették dúláraikat, de a háború meg nem ujult. Természetes, hogy mind Ferdinánd, mind Zápolya figyelemmel kisérték az ozmán mozgalmakat, kémeik jártak keltek szünet nélkül. Radosics Balás 1527-nek elején megbizatott, keresné meg a szendrői ba-

[1]) Bucholtz, III. k. 215. l.

[2]) Verancsics, I. 16 skk. ll. l. Martinuzzi levele Verancsics Antalhoz, ugyanott VI. k. Istvánfi, XII. 201. l.

sát Ferdinánd nevében jó szomszédság iránt, s ígérjen, adjon neki hatezer aranyat, ha ezáltal őt a netalán vele jó lábon álló Zápolyától elvonhatja és az ausztriai ház jogainak megismerésére birhatja. Szintakkor, vagy még korábban, küldött ment Konstantinápolyba, a nagyvezírtől tudakolandó: ha mehet-e veszedelem nélkül követség Ferdinándtól a szultánhoz; és ennek 1527. aprilis 15-én kelt levele szabad jövetet menetet biztosított a követnek. Ehhez képest júliusban, mielőtt a hadviselés Zápolya ellen megnyittatott, utasitás készült Bécsben a Konstantinápolyba menendő követ számára. Adja elő a biztos — így szól az utasítás — hogy Fridrik s Maximilián császárok és a szultán elődei között barátságos és testvéri viszony létezett, melynek mindkét fél hasznát látta; hogy Ferdinánd cseh királylyá koronáztatott és magyar királylyá választatott, Károly császárnak hatalma pedig győzelmei következésében rendkivül megnövekedett, de kebelökben nincsen hely az elbizakodás számára, ők a sükert Istennek köszönik, s a világ többi részeit nem akarják haddal megtámadni, mert irtóznak a vérontástól; s Ferdinánd kivált ez okon kész, kölcsönös barátságra és testvérségre s három évi fegyvernyugvásra lépni a szultánnal. Az illető szerződésbe iktattassa be a követ, hogy a szultán magyar- és horvátországi erősségei fegyverszünetközben nem fognak jobb karba helyheztetni, s igérjen a Száván innen fekvő erősségekért váltságpénzt. [1])

A szándéklott követküldés ekkor még abbamaradt, [2]) de Ferdinánd lépései részben tudomására jutottak Zápolyának, ki versenytársát az olmüczi gyülésen bizonyos

---

[1]) Gévay, I k. 1. f. 37, 62 s 91 ll.

[2]) Hogy abbamaradt, onnan is láthatni, mert Ferdinánd 1528. januáriusban küldette le magának Bécsből Esztergomba Szolimán menevédét a kö-

török basávali alkudozásról vádolta, mely szerint Ferdinánd nyugotról, a basa meg' délről fognák Magyarországot megtámadni; s e vádra ekkor válaszul adatott: ebből csak annyi igaz, hogy Ferdinánd ellenőrizés végett küldte volt emberét a basához, mert János árományt forrallt vele a jogszerü király ellen, s adót ajánlott a töröknek. — Bizonyos, hogy Zápolyának elejétől fogva sokan tanácsolták — s tanácsolta kétségkivül Rincon is a franczia követ, — lépjen szövetségre a szultánnal. Embereinek szájából már korán lehetett hallani, hogy tatárral, törökkel, ördöggel lépnek frígyre, ha Ferdinánd nem akarja őket békén hagyni. [1]) Zápolya a gyászos tanácsnak kivitelét halasztotta, míg lehetett; és semmi kétség, hogy a koronázása után Konstantinápolyba, állitólag, küldött, de ide, annyi bizonyos, soha sem érkezett követség békét, fegyvernyugvást fogott volna inditványozni, nem szövetséget a török felsőbbség megismerésének alapján. Érintkezései a Portával egyelőre csakugyan tűrhető szomszédsági viszony eszközlésére s a török végek tiszteivel üzenetek váltására szoritkoztak. Tovább mennie keresztyén érzelmén kivül még szemérme is tiltotta. De most, midőn Budát Ferdinánd kezében látta; midőn kénytelen volt előle a Sajóhoz, a Tiszához vonulni; midőn az öszves országban már csak öt úr tartott vele, kik közül épen a leghatalmasbak, Tahy János és Erdődy Simon szintén útban voltak Esztergom felé; midőn a nemesség hovatovább hanyagabbá

vetség számára, mely menevéd néhai kanczellárjának, az 1527. septemberben meghalálozott Harrach Lénárdnak irományai között lappangott, s mely tehát eddigelé hasznavétlen maradt; — és Ferdinánd azért küldette le magának az irományt, mert épen ekkor volt Hoberdanaczot Konstantinápolyba küldendő. Gévay kissé improprie mondja Hoberdanaczot Ferdinánd második követének a Portánál; mert maga is megismeri, hogy az első sohasem jutott el Szolimánhoz, s mert az imént mondottakból világos, hogy amaz úgynevezett első követ még csak útnak sem indítatott.

[1]) Gévay I. k. 1. f. 50. l.

vált iránta, s midőn más részről, találkoztak, kik keresztyén érzelmeit is csitították, [1]) most elvetette magától a szemérmet. A végzet úgy akará, hogy Laski Jeromos szirádi ispán és lengyel senátor, kit Zápolya tavaszszal I. Ferenczhez követül küldött, épen ekkor jöjön vissza Franczia országból, s hogy Rincon Antal szintekkor — 1527. septemberben, a tokaji szerencsétlen ütközetkor — meg' Jánoshoz érkezzék Krakóból. Emez mint I. Ferencznek képviselője, amaz mint Montmorency politikai nézeteinek tolmácsa nem haboztak Zápolyának ajánlani az ösvényt, melyen azelőtt két évvel a francziák királya, hasonló körülmények közt járdalt vala. Így történt, hogy Laski Jeromos még 1527. őszszel Konstantinápolyba ment Szolimánhoz, mint Zápolya követe, és Jeromos testvére, János, gneseni prépost, e lépésnek mintegy ellensúlyozására, szintén mint Zápolya követe, Károly császárhoz készült Spanyolországba. [2])

IX.

Ferdinánd 1528. január 21-én Budán ország- [1528.
gyülést tartott, melyre a megyei nemesség nem fejenkint hanem képviseleti alapon volt hivatalos. A rendek tanácskoztak az eszközökről, mikhez nyúlniok szükséges, ha ellenállni akarnak mind Szolimánnak, kiről mint már is az országra jövőről szólottak a hirek, mind az akkor még magyar földön volt Zápolyának, kihez Zemplénből, Abaujból s a szomszéd megyékből, de még inkább Lengyelországból fegyveres csapatok érkeztek. Végzés hozatott, hogy az urak és nemesek hadi le-

[1]) „János király az evangyéliomból meglátatá, hogy ha az törököt segítségül híhatja? az cseri barátok ezt lelék az evangyéliomba, hogy az, ki vele jót tészen, az az ő atyjafia.“ irja Verancsics.

[2]) Bel, Apparatus ad hist. Hung. Monum. d. I. 159. s. kk. Erasmi Rotterod. epist. Basel, 1558. 654. l. Szalay, L. Adalékok, 92. l.

génységökkel s jobbágyaikkal egyetemben kötelesek felkelni, ha a király által e végre felhívatnak, [1]) és hogy Ferdinánd induljon Ausztriába, Csehországba, a német birodalomba, személyes törekvése által lábra állítani és útnak indítni az eddig híven igért és az országba soha sem érkezett segédhadakat. Távolléte idejére helytartó tanácsot ohajtottak a rendek Budán, az ország szivében, melynek élén a nádor, és Mária, a most Neziderben lakozó özvegy királyné a korona valamennyi tartományait kormányozzák. [2]) Februárius elején ismét Esztergomban találjuk Ferdinándot, honnan Katzianer János, Fels Lénárd és Thurn Miklós vezérlete alatt háromezer hétszáz németet, s nehány száz magyar lovast küldött Zápolya ellen, kinek folytonos toborzását lengyel földön taval, mint érintők, a királynak, most követei által a petrikowi országgyülésnek is orvoslás végett bejelentette. Követsége itt Zápolyáéval találkozott, melynek tagjai Frangepan Ferencz, ferenczes, utóbb kalocsai érsek s Brodarics István még busásabb segédet szorgalmaztak. Zsigmond király folytatta eddigi semleges magaviseletét a versenyfejdelmek irányában, s Ferdinándnak igérte, hogy a Zápolyát szolgáló lengyel hadakra visszatérési parancsot küldend. [3])

Ferdinánd ugyancsak Esztergomból, s talán nemannyira süker reményében, mint hogy még is megkisérlette legyen, zalatnoki Hobardanacz Jánost, a jajczai őrség tisztét és Weichselberger Zsigmondot februárius végén követekül Konstantinápolyba küldötte. [4]) Utasitásuk a király

[1]) Corpus juris hung. I. k. 359. l.

[2]) Gévay, I k. 2. f. 33. l.

[3]) Pray, Epist. Proc. I. k. 325. l. Kovachich, Sammlung kleiner Stücke, 215. l. Horvát István, Verbőczi emlékezete, II. k. 266. l. Szalay, L. Adalékok, 146. l.

[4]) Katona, XX. k. 241, 253. ll Ezen adatok összevetéséből a Gévay által közzétett követségi jelentéssel kiviláglik, hogy Hoberdanacz februárius második felében indult útnak, ámbár csak aprilis 8-án lépett, Brodnál, török földre

mult évi diadalának következésében eltért a felebb említettől. Ferdinánd békét, jó szomszédságot ajánlott, de a Magyarországtól elszakított erősségeket, köztök Nándorfehérvárt is visszakövetelte, igaz hogy kárpótlás mellett.

Februárius végnapján Esztergomból Óvárra indult Ferdinánd, hol Máriával találkozott, ki a helytartóság felvállalása ellen tiltakozott, s honnan martius 7-én az ország hatóságaihoz körlevelet bocsátott. „Távollétünk alatt — így szól az oklevél — Pál esztergomi érsek, országunk főpapja, Tamás egri püspök, kanczellárunk, Gerendi Miklós erdélyi püspök, kincstartónk; úgy Thurzó Elek országbiránk, Báthori Endre tárnokunk, és más tanácsosaink, Báthori István nádorral, kit régi szokáshoz képest helytartónkká neveztünk, fognak a közügyek kezelésében eljárni. . . A végeket tisztekkel s őrségekkel elláttuk. És senki se higyje közűletek, hogy távollétünk hosszadalmas fog lenni, vagy rátok, az országra kárt, veszélyt hozó, mert . . . sereggel és hadi készületekkel Budán leszünk, mihelyest a szükség kivánandja. Legyetek nyugton, legyetek állhatatosok; mi nem fogtunk volna annyi költséget, annyi fáradságot az országnak a gonoszoktóli megmentésére fordítani, ha nem áll szándékunkban, azt magunknak és gyermekeinknek s a magyar nemzetnek békés állapotban megtartani. . . Hatalmas sereg fogja Zápolya Jánost, szerencsétlenségtek szerzőjét és gonosz felekezetét üzőbe venni, míglen Istennek segédével a zenebonásoktól megtisztulandott az ország . . .“ [1]) És e sereg — láttuk felebb — szerencsésen működött Zápolya ellen Szinánál, hadvezérei, Katzianer és Fels,ügyesebbek levén, mint Czibak Imre, Athinai Deák Simon s a Zápolya által erdélyi vajdává nevezett somlyói Báthori István.

---

[1]) Pray, Epist. Procerum, I. k. 327. l.

Zápolya Tarnowból 1528. aprilis 8-án hosszú levelet irt a németbirodalmi rendeknek, kik ekkor Regensburgban összegyűlni szándékoztak, s kik között főleg a Ferdinándban, ha Csehországhoz még Magyarországot is nyeri, veszedelmes szomszédot látó bajor herczegek, ügyét kéz alatt már eddig is támogatták. [1]) Előadta, hogy a nemzet őt egyhangulag királyul választotta, mert csak személyes ellenei és önhasznukat kereső szegény úri emberek nyilatkoztak Ferdinánd mellett; hogy már régebben követeket küldött a német rendekhez, kik jogát előttök fejtegessék s készségét nyilvánitsák, az ügyet ítéletök alá bocsátani, de ezen követek Ferdinánd által letartóztattak; hogy a lengyel király által Olmüczben megkisérlett békéltetésnek, az ellenfél makacssága miatt nem volt eredménye; s hogy miután fegyverszünetközben a megvesztegetett nagyok Ferdinándhoz pártoltak, ő, a törvényes király, kénytelen volt Lengyelországba vonulni. Keserves dolog nemcsak a hozzá hasonló, hanem a középszerü állásu emberekre nézve is, lezuhanni kedvező helyzetből mostoha viszonyok közé; s így nem csoda, ha az igazságos ok nélkül szenvedő ott keres segédet a hol talál; és ha ő most olyatén eszközhöz fog nyúlni, mely a keresztyén világot veszedelembe ejtheti, annak Ferdinánd az oka. Hogy a német rendek lássák, mily hatalmasan védi a keresztyénséget Ferdinánd, újabb hadjáratról szól a levél, mely a törököket 1527. november elején Budáig hozta [2])

[1]) Muffat K. A. Correspondenzen und Aktenstücke zur Geschichte der polit. Verhältnisse der Herzoge Wilhelm und Ludwig von Baiern zu König Johann von Ungern. München 1857.

[2]) Puto scribae errorem esse, mondja Pray, s Bodó tatárait látja Budának környékén, nem a törököt. De Ferdinánd 1527. nov. 27-én Esztergomból ezeket irja Károly császárnak: „les turcz . . . ont desia (déja) faitz de puys que suis en cedit royaubne trois courses jusques a dixsept lieux prés de Boude."

s az elveszett Jajczáról. [1]) — És csakugyan, a mi Bosniából még a magyar koronához tartozott, az a mult télen lefoszlott ról a. A szendrői s a bosniai basák örvendetes dolgokat üzenhettek Konstantinápolyba. Jajczát általadta Gorbanócz István, Banalukát Radatovics Endre; ezen erősségek bukása több kisebb végházakét vonta volt maga után. [2])

Röviddel a felebbi levél kelte után — aprilis 26. és 27-én — Pack Otto, a hessz tartománygróf küldötte, ugyancsak Tarnowban, alkudozásba ereszkedett Zápolyával. Úra, mint buzgó pártfogója Luther tanainak, szövetséget keresett Ferdinánd ellen, és Zápolya reményt nyújtott néki, hogy Zsigmond királytól százezer forintot szerez számára. [3]) De Tarnow fejdelmi vendége bizodalmát nem annyira a reformatio által előidézett német bonyodalmakba, mint a törökbe vetette, s felebbi levele oda czélzott, hogy a világgal sejdítesse a szövetséget, mely közte és Szolimán között megalakúlt.

Miért küld urad csak most követül? — mondá Ibrahim 1527. december 22-én a nála tisztelgő Laskinak, — miért nem küldött követet koronáztatása előtt, ki az országot számára a szultántól kérje? Vagy nem tudja, hogy Szolimán csak azért nem gyújtatta fel a budai várlakot, mert szándéka, oda rövid idő mulva visszatérni? Mi jól tudjuk, hogy te csak azért érkeztél, mert urad megszorult, mert Ferdinánd erőt vett rajta. Uram azért küldött — válaszolá Laski — hogy őszinte és tartós szövetséget kössön a Portával, mit király elődeinek is tanácsolt vala. A szultán, véleményünk szerint azért nem pusztitotta el a budai várat, mert a mely házban evett és aludt, azt nem szokta károsítani. Ibrahim megelégedéssel mosolygott, midőn érté-

[1]) Pray, Epist. Procerum, I. k. 332=343. ll.
[2]) Istvánfi, IX. 149. l.
[3]) Ranke id. m. III. k. 37. l.

sére adta Laski, hogy ura nemcsak a szultánnal, hanem vele, a nagyvezírrel is akar szövetségre lépni, mint kiről tudva van, hogy határtalan befolyást gyakorol Szolimánra. Mosolygása mást mondott, mint szavai: Én a szultán rabszolgája vagyok; jelenteni fogom neki, hogy itt vagy.

Laski most mindenekelőtt a díván titkos tanácsosát, Gritti Alojzt, vagy mint történetiróink nevezik, Gritti Lajost ügyekezett megnyerni. Ez természetes fia volt a velenczei herczegnek; Konstantinápolyban, hol született, otthonos, nagyravágyó és pénzsovár, s mindig száz ármány fonalait szövő. Ajándékok és igéretek megnyerték Zápolyának. A török őrök Laskihoz senkit sem bocsátottak, de Gritti módot talált, őt december 26-án meglátogatni. Magának és a velenczei követ törekvéseinek tulajdonította az érdemet, hogy a törökök a lefolyt nyáron nem mentek haddal Magyarországra. A szövetséget csak adó felajánlása által vélte elérhetőnek. Arra nem vagyok felhatalmazva, volt Laski válasza.

December 28-án Ibrahimhoz vezettetett. A nagyvezír Zápolyát testvérül fogadta, s a testvérnek tanácsul adta: kínálja meg adóval Szolimánt, ő, Ibrahim, azon lesz, hogy az adóösszlet minél csekélyebbre szabassék. Mi Lajos királyt megöltük; mi Budát elfoglaltuk, ettünk, aludtunk benne, az ország a mienk. Soha se mondd, hogy Jánosé azért, mert királyává koronáztatott. Arany és drágakövek nem uralkodnak, hanem a szablya; engedelmességet a szablya szerez, a szablya biztosít magának. Urad gyenge, mert országa ki van merítve; ragadja meg tehát császárunk subájának újját, ismerje őt urául, és számot tarthat segédére nemcsak Ferdinánd, hanem a császár ellen is. Porrá őröljük őket, hegyeiket lovaink patkói rónává tiporják. Ha Velencze nem veti magát közbe, a mult nyáron felfaltuk volna mind uradat, mind Ferdinándot. Kettőnek vitájából

haszna van a harmadiknak. Ha kell, ismét Budán termünk, véget vetők a versenytársak czivódásának. — Adóról szó sem lehet, válaszolá a követ; az én kegyelmes uram inkább ellenségének, inkább lovászának vetné oda az országot, mintsem hogy adót fizessen nektek. Abból, hogy Buda városát elhamvasztottátok, még nem következik, hogy Buda a tiétek. — Laski büszkeséget hazudó daczczal és őszinteséget szinlő hetvenkedéssel lépett fel; Ibrahimra hatással volt a szerep. Üljünk közelebb egymáshoz, mondá, hogy szabadabban szólhassunk. Mi haszna lehet a szultánnak urad barátságából? Ha szövetségre lépünk vele, akkor elleneinek ellenei vagyunk. Nem kell-e segédére lennünk, valahányszor kivánandja, Ferdinánd ellen, a hatalmas német nemzet ellen? Ez drága barátság, ezért részetekről is kell valamit tennetek. Hódolj a szultánnak; igérj adót; adó nélkül Magyarország nem lészen sem uradé sem Ferdinándé. — A keresztyén fejdelmek viszonzá Laski, megannyian ellenei a töröknek; jöhet oly idő, mikor a magyar király barátsága nagy értékkel birand a szultán szemében. Adót soha sem fog fizetni János; de ha a szultán visszaadja az elfoglalt véghelyeket, felsőbbjét látandja benne a király, kinek tisztelettel adós, védőjét, kit jótevőül fog vallani. — Ibrahim felkaczagott. Tudd meg: körmeink élesebbek a sólyoméinál. A mire kezünket teszszük, az kezünkben marad, hanemha újainkat elvágják. Nekünk hosszú kezeink vannak, nektek meg' sovár szemeitek. Nándorfehérvárat akarod! bizony, álmodozol atyafi. A szerémi végvárakat kivánod! bizony, jól eshetett a szerémi bor.

Gritti közbenvetésére, ki Ibrahimnak magyarázgatta, hogy Zápolya nem ajánlhat adót, mert különben felekezete az országban végkép elpártol tőle, s a franczia király is kénytelen lesz, segédét megvonni, — az adó követelé-

sétől elállott a diván, elégelvén, ha évenkint követség érkezik tizezer forint ajándékkal. Laski semmit sem akart tudni ezen inditványról, mert közte s az adókövetelés között nem látott különbséget, és továbbá is Szerém visszaadatását szorgalmazta, hol az ország főbb urainak, névszerint a kalocsai érseknek szőlei vannak. — Szerémet nem lehet visszaadni, volt a válasz, mert ott már több mecset épült; a Duna s Dráva szolgáljon határvonalúl. Évenkinti ajándék nélkül lehetetlen a szövetség. — Laski most minden ötödik évben igért követséget ajándékkal, de melynek értéke ne legyen meghatározva; s látván, hogy Szolimán sógora Musztafa pasa is nyájasabbnak mutatkozik, mint mikor első ízben tisztelkedett nála, 1528. január 26-án Ibrahimnál újra minden ajándék ellen nyilatkozott. „Minden népnek, mondá, saját szokásai vannak; küldői gyalázatos dolognak tartják, attól méltatlanságot követelni, kit magunkhoz akarunk hajlítani. A mit kényszerítés által akar elérni a díván, az meg fog történni önmagától. Ha Szolimán megbecsüli János királyt, akkor ez nem csak Magyarországot, hanem vagyonát, életét készen tartja a szultán számára. Ő, a követ, bízik a padisa nagylelkűségébe, s ez okból nem akart gőggel fellépni, mint a korábbi magyar követek, hanem tiszteletet áldozott a tiszteletreméltónak. Zápolya tudja, „hogy Szolimán az emberiség remeke.“ — Január 27-én Laski a szultán elébe vezettetett. Mihelyest dicsőséges győzelmed után — így hangzott a követ üdvezlő beszéde, Budát elfoglaltad s meg' elhagytad, uram Magyarország öszves rendei által királylyá koronáztatott. Ő elvállalta e méltóságot, oly remény fejébe, hogy neked kedves dolgot tesz vele. Követséget is küldött nyomban, de a követek közül az egyik elfogatott, a másik megöletett: magam is csak nagynehezen jutottam ide: oláh földön kisérőimtől, holmimtól megfosztattam.

Uram, a magyar király, tartós jólétet és állandóan szerencsés uralkodást kiván neked. Tekintsd ezentúl őt, országát, vagyonát mint sajátodat valamennyi elleneid leküzdésére, s tudd, hogy bajaiban egyedül jóságodnál fog segédet, oltalmat keresni. Ő, az általad megismert király, országostul, vagyonostul, hatalmostul a tied. — Királyod hajlandósága örömemre van, válaszolá Szolimán; országa eddig az enyím volt, nem az övé, szablyámnak jogos szerzeménye. Tudomásomra jövén irántam való jó indulata, nemcsak reá szállítom az országot, hanem ausztriai Ferdinánd ellen is oly hatalmasan fogom megvédeni, hogy bizton aludhassék mindkét oldalán. Bizodalmát tiszteletben tartva, sorsáról, mint a magaméról, fogok gondoskodni. [1])

A nagyvezír 1528. februárius 29-én elbocsátotta a követet, ki urának nevében irott oklevél által is megesküdött Szolimánnak, s ettől viszonzásul e hitfogadást vitte küldőjének: Én szultán Szolimán sah, a törökök győzhetlen császárja, esküszöm a magasságos Isten mindenhatóságára, . . . hogy téged hites testvéremet, t. i. Jánost, Magyarország királyát, semmi, még legsúlyosabb szükségedben sem foglak elhagyni, habár valamennyi birodalmaim és országaim s összes hatalmam menne is veszendőbe és megsemmisülne; és ha bár magam, vagy csak egy, két, három, s mi már sok volna, négy körülmetélt muzulmannal maradnék mindössze, még is tartozzam és köteleztessem felkeresni téged, és miután megtaláltalak, mondani: Ime itt vagyok, kész mindenre a mit kívánsz, kész mindenben kedvedet keresni. És ha igéretemnek nem tennék eleget, akkor a nagy Isten haragja és az ő igazsága jöjön fejem fölébe és rontson meg engem, és a mihez testemmel érnék, mindazt változtassa kővé a magasságos Isten, és a

[1]) Bel, Apparatus ad hist. Hung. Monum. d. I. 159 skk. ll.

föld ne szenvedje, hogy rajta járjak, hanem váljék kétféle és nyelje el testemet, nyelje el lelkemet. [1]) —

Igy vált a magyar korona török hűbérré; így jutott a bolgár és oláh föld, Bosnia és Szerbia sorsára; igaz, hogy a lehető legkiméletesebb formában, mit János nemannyira Laski ügyességének, mint az elhaló fénynek köszönhetett, mely a Hunyadiak nimbusából még reá is sugárzott.

Konstantinápolyból parancsolat ment valamennyi szandzsákokhoz, készüljenek nagyobb hadviseléshez; s Moldva és Oláhország, melyek közül az első, Ferdinándhoz látszott hajlani, követeketis küldött az imént lefolyt budai országgyülésre, [2]) utasítást vettek, hogy hadaikat Zápolyáéival egyesítsék. A szultán ötven ágyút ajándékozott királyi védenczének, s Laski 1528. aprilis 10-én táborából Tergovist mellett ellenségeskedést üzent Ferdinándnak. „Törökökkel, moldvaiakkal, oláhokkal, tatárokkal segédet hozok uramnak fennséged ellen, mert János királyjogát elnyomni akarja; s mert az evangyéliom parancsolja, hogy a verembe esett állatot vasárnap is (értsd: a töröknek is segedelmével) kihúzzuk belőle.“ [3]) — Ennyi szolgálatért Laski a Szepesség örökös grófjává neveztetett, s adományul Szepesvárat, az imént Batthyánynak ajándé-

[1]) Egykoru másolat (deák fordításban) Verancsics A. irományai között. Nemz. Muzeum kézirattára, 2380. fol. l. II-dik k. V. ö. Szalay L. Adalékok a magyar nemzet történetéhez, 123. l

[2]) Katona, XX. k. 241. l. Moldvában ekkor Rares Péter országolt; követsége viszonzása volt a Ferdinándénak, ki őt Mischillinger Lőrincz és Reichersdorfer György által hűségre intette. V. ö. Jászay, 405. l. Schesaeus (Eder kiadása) 83. l Hűségének tanusitására, midőn követei Budán jártak, a székelységet pusztította. Simigiani Ambrosii Hist. rerum ungaricarum et transsylvanicarum 1490—1606, ad curante J. C. Eder, I. 68. Engel, Gesch. der Nebenländer des ungr Reichs, IV. r. 2. d. 170. l.

[3]) Bucholtz, III. k 247. l.

kozott Késmárkot, Dunajeczet, Richnót és Gölniczet nyerte, — ha t. i. Jánoshoz ismét visszakerülnének; mert a szinai csata után Katzianer és Thurn s a velök volt magyar hadnagyok: Bebek Ferencz, Pekri Lajos és Seredi Gáspár Szepesvárat elfoglalván, s Likavát, Zniót és Trencsént ostrommal bevévén, Zápolyát e vonalban minden támasztól megfosztották, mi felső Magyarország tetemes részének tőle elhajlását vonta volt maga után. [1]) Török Bálint temesi gróf most buzgó hive volt Ferdinándnak, azonképen mint Perényi Ferencz, ki Erdélyben az adó felajánlását sürgette s Deést és Dévát — Zápolya kincseinek rakhelyét elfoglalta. [2])

1528. aprilis 1-én Bécsből Brünnbe indult Ferdinánd, a morva rendektől segédet Szolimán ellen szorgalmazni. Háromezer gyalog és kétszáz lovas igértetett néki. Husvét után Prágában volt; a csehek hatezer gyalogot és

---

[1]) Spervogel, Wagnernél, Annal. Scepus. II. 150. Istvánfi, IX. 146 Bel, Notitia Hung. II. k. 350. l Trencsén sokáig állott ellen; a várnagyok: Baraskay Pál és Kozár Benedek vitéz férfiak voltak. Április közepén már be volt kerítve; májusban Katzianer egész erővel látott az ostromhoz; június 7-én Mária segédet sürgetett számára Ferdinándnál, „hogy ne kénytelenítessék a vívással felhagyni", s csak egy hónappal később irhatta Ferdinánd Sopronyba testvérének: „Trencsén, Istennek hála, már kezemben van." A vivó hadak nemcsak az őrségtől sokat szenvedtek, hanem János valamely kapitányától is, ki az erősség felmentését megkisérlé. Laski július 4-én Konstantinápolyból Velenczébe irta: „Sciat (a franczia követ), his diebus exercitum Ferdinandi per serenissimum regem meum apud Trenchinium fusum fuisse." És Ibrahim basa június 28-án Ferdinánd követeivel következő párbeszédet tartott: Ibr. „Scitisne exercitum domini vestri esse profligatum? Köv. Nescimus ubi et per quem. Ibr. A vayvoda transsylvaniensi. Rex vester fecit obsidere castrum Trinciniense, in cujus obsidione habuit 40,000 hominum, quos omnes vayvoda cum 36,000 profligavit, et tormenta bellica omnia accepit. Köv. Dominus noster hactenus ultra 8000 virorum adversus vayvodam non misit; Joannes autem si cum omnibus colonis et hominibus, quos nunc habet, unacum gallinis et pullis suis insurgeret, vix, aut non posset facere numerum 36,000." V. ö. Hormayr és Mednyánszky, Taschenbuch für die vaterl. Gesch. 1820, 74. l.

[2]) Gévay, I. k. 2. f. 37—39. l.

ezer lovast adnak, mihelyest kivánandja. Még a cseh fővárosban tartózkodott, midőn a lengyel kiraly követe Opolniczki Péter őt Jánossal egyezkedésre intette. Ennek személyes jelenléte Lengyelországban, roppant kincseinek pazar kézzel osztogatott maradványai, Krakóban elnémiották az ausztriai pártot, s hovatovább Zsigmond is úgy vélekedhetett, hogy a magyar királyi széken, melyet önmaga el nem foglalhat, János és utódai kevesebb veszedelemmel fenyegetik Lengyelországot, mint Ferdinánd, a császár testvére, Ausztria, Burgund és Spanyolország képviselője. Maczedoniai László váradi püspök és Thuróczi Miklós főudvarmester a királyi tanácsban értésére adták Opolniczkinek, hogy Magyarország öszves rendei versenyeznek hűségökben királyuk iránt, s hogy ennek semmi oka Zápolyától tartania. [1]) Ferdinánd Malzan Joákimot küldte viszontüdvezlettel Krakóba, s panaszszal, hogy János menhelyet talált Lengyelországban, hol toborzásait egész kényelemmel személyesen folytathatja. Valamint Károly császár nem akadályozhatta, hogy német zsoldosok ne tóduljanak Ferencz király zászlai alá, válaszolá Zsigmond, úgy én sem zárhatom el az utat minden szófogadatlan lengyelnek, ki Zápolyához ügyekszik. Már rég megparancsoltam, hogy otthonn maradjanak a lengyelek, és Zápolya rövid idő mulva távozni fog az országból.

Ferdinánd óvári nyiltlevelében segédet igért Magyarországnak a német rendektől, melyet hogy szorgalmazzon, Regensburgba indul. A regensburgi országgyülés Károly parancsából elhalasztatott; németbirodalmi segédről szó sem lehetett. Ferdinánd igérte, hogy rövid idő mulva visszajő Budára; hónap hónap után múlt, s ő távol maradt.

---

[1]) Ursinus Velius, IV. 73.

Következése az volt, hogy a hozzáállott rendek meg' elpártoltak tőle. Zápolya rendkívüli tevékenységet fejlesztett ki, mióta Szolimán igéretét birta. Eddig is elég emberünk volt, — irá még tavaszszal egyik levelében, melyet Ferdinánd emberei elfogtak, — de midőn megnyílt a csata, magunkra maradtunk, s így Tarnowba érkeztünk, idegen zsoldosok gyűjtésére; máris bérbe vettünk, a magyarokon kivül, ezer német nehéz lovast s háromezer hatszáz labanczot húsz ágyúval, és ezer hatszáz cseh vadászt. [1]) Ezen német zsoldosokat Minkwitz szász lovag fogta volna Lusiczán és Szilezián át Posenbe hozni, de ebbeli szándékában Ferdinánd által gátoltatott. Lengyelországban holmi rendeletek daczára akadály nélkül folyt a toborzás; rövid idő mulva négyezer fegyveres gyűlt együvé. Lengyelországból küldötte Zápolya az általa erdélyi püspökké nevezett Statileo Jánost 1528. május 16-án követül Ferencz királyhoz Franciaországba, Henrik királyhoz Angliába. [2]) Magyarországon túl a Tiszán, Czibak Imre, somlyai Báthori István, Kún Gothárd, és Radics Bosics ráczai János király érdekében nehéz viszonyok között is talpon voltak; s Utissenics, a barát csuklája alatt, Tarnowból Magyarországba s Magyarországból Tarnowba vitte a titkokat, közös működés eszközlésére. Laski újra Konstantinápolyba küldetett, ellene dolgozni Ferdinánd követségének s a szultán kiindulását siettetni. [3])

---

[1]) Bucholtz, III. k. 243. l.

[2]) Charrière az id. h. Simonyi Ernő magyar tört. okmánytár londoni levéltárakból, 168. l.

[3]) Praynál, Epist. Procerum, I. k. 305. l. Laskinak egy levele áll I. Ferencznek Velenczében mulatozó követéhez, „d. d. Constantinopoli, 4. julii 1527.“ A levél egész tartalmából világos, hogy 1527 hibásan áll 1528 helyett. Laski tartózkodásáról Konstantinápolyban az 1528-diki nyáron, Szalaházy Tamásnak Budán augustus 9-én a magyar helytar-

„Zápolya árván maradt, — irá augustus 9-én Szalaházi Ferdinándnak, — azok is, kik érkezését eddig várva várták, kétségbeesnek, s mondják, hogy soha sem lesz király belőle. Túl a Tiszán megfutamodtak a lázadók, Czibak is Nagyváradról Radics táborába vette magát.“ S egy hónappal később már ilyeneket irogat a kanczellár: „Ezen ország állapotáról semmi örvendetest sem irhatok felségednek. Zavarban van minden. A többség ármányt forrall. Vannak, kik mondják, hogy oltalomért adót kellene fizetni a töröknek; vannak, kik Jánost nemcsak befogadni hanem épen visszahívni akarják, máskülönben elvesznek, mint hiszik. S ne higyje felséged, hogy csak nehányan szólanak így, kevesen vannak, kik máskép vélekednek. Isten után csak felséged segíthet a bajon, ha visszajő személyesen vagy sereget küld. A vajda úr — Perényi — s vele számos hadak Erdélyből Törökhöz, a temesi gróf hoz érkeztek, úgy mondják. Radics haldoklik. Czibak naponkint ki-kitör Nagyváradból. A vajda s a temesi gróf most megkisérlik az alkudozást a ráczokkal. Mi, tanácsosokúl, az országgal együtt veszedelemben forgunk. A zágrábi püspök, Erdődy Simon, két bizodalmas emberét Jánoshoz küldötte.“ [1]) És Báthori Endre, kinek kötelességében állott volna Kassát és környékét a Lengyelországból átjött Athinai Deák Simon hadai ellen megvédeni, september 6-án ekkép irt Ferdinándnak: „a lázadók közepette állok, előttem a halál. Három száz lovas emberem van mindössze, kérek segédet.“ [2]) September 25-én Sárospataknál összecsaptak a

---

tóság nevében Ferdinándhoz adott levele is szól, melyben olvassuk: „Interceptus est Colociae quidam Lucas literatus, Joannis secretarius, qui ad turcum nuncius mittebatur. Habebat literas fidei ad caesarem, ad Ibraym, Mehmet, Lasconem.“

[1]) Gévay, I. k. 2. f. 55—57. ll.

[2]) Bucholtz, III. k. 258. l. Báthori Endre lovas csapata arra sem volt elégséges, hogy saját jószágait visszafoglalhassa „Tizennégy hónapja —

felek. Ferdinánd részéről Seredi Gáspár, Révay István és Lascano Tamás; Zápolyáéról Athinai Simon és Kún Gothárd. A diadal az utóbbiaknak jutott; ötszáz kassai lövész maradt a csatamezőn. [1]) Zápolya e hírre october végén a folyvást oldalánál működött Verbőczi István kiséretében Lengyelországból ismét magyar földre lépett. [2]) —

Ferdinánd october elején Pozsonyba érkezett, a magyar helytartósággal tanácskozni. Hadainak fizetésére az urak húszezer aranyat ajánlottak fel néki. Katzianer négyezer gyaloggal, hatszáz nehéz és ezer könnyü lovassal Zápolyáék ellen küldetett. Trencsén cseh őrsége vonakodott őt a várba bocsátani; a vezér kénytelen volt cselhez nyúlni, hogy saját erősségébe bejuthasson. S ebből állott egész táborozása; tétlenségét a téli esőzésre, a feneketlen utakra vetette. [3]) E közben Zápolya folyvást szaporodó hadaival Ungváron, Kisvárdán, Kállón át, november 3-án minden ellenállás nélkül Debreczenbe érkezett, hol Czibak Imre s az Ártándi testvérek, Pál és Balás, neki szolgálataikat ujra felajánlották.

Ezeknek kiséretében Debreczenből Nagy-Túron át Makóra indult, hol november második felében Mehemeddel, a végszendrői basával találkozott, s honnan a németbirodalmi rendeknek irván, tudatni kivánta velök, hogy „Isten segítségével mármár visszajött Magyarországába hű alattvalóinak buzgó kérelmére, s hogy visszafoglalván majdnem valamennyi végvárakat (Becsét, Becskereket és

irá 1528. június 18-án Ferdinándnak — hogy földönfutóvá lettem Az ecsodi vár s ebben családom levéltára az ellenség kezében van; törvény előtt is kiki azt követelheti tőlem a mit akar, oklevelek nélkül nem védhetem magamat.“

[1]) Spervogel, Wagnernél, Analecta Scepus. II. 153. Istvánfi, X. 154 l.

[2]) October 27-én Homonnára érkezett. Szerémi, 235. l.

[3]) Wagner, III. k. 254. l.

Csanádot érti, melyeket ekkor foglaltak el számára) országának nagyobb része felett uralkodik ismét.“ „Mi országunk annyi s oly siralmas, Ferdinándtól származó romjainak közepette is — folytatja a levél — mindig készek voltunk bármely igazságos és méltányos igényeknek megfelelni. Ha tehát ezen ügy végre is más fejleményt találna venni, mint a minőt várni látszik ellenségünk, azt senki másnak, csak dőre uralkodásvágyának tulajdonitsa; az igazságos bíró azt fogja vétkesnek találni, ki elsőbbször nyúlt istentelen fegyverhez és hallatlan cselekhez, hogy a keresztyén ügy legnagyobb kárával egy szabad ország törvényes királyát trónusától megfoszsza.“ [1]) János, ki eddig a németbirodalmi rendeknél azon alapon szorgalmazott segédet Ferdinánd ellen, hogy e segéd őt képessé teendi, az országot a törökök ellen is megoltalmazni, valamint tarnowi úgy jelen levelét is a végett irta, hogy a német rendeket a bekövetkezendőkre előkészítse, hogy a Portával kötött frígyét igazolja. Ott künn — arról nem lehetett kétsége — majd elszörnyűködnek az emberek, lépésének hallására, mely Makón körülötte volt hívei közül is többeket megrendített. [2])

A telet Temesvárott készült tölteni János, de Török Bálintnak a várban volt hadnagya vonakodván őt befogadni, útját Lippának vette, melynek kapúit a rácz várnagy, Bálintitt István megnyitotta, s hová az év végnapjaiban négyszáz törököt maga mellé vévén, be is szállott. Szolimán úgy akarta, hogy a végekhez jőjön, s a további rendeleteket itt várja be. [3])

November elején az ausztriai rendekkel tanácskozott Ferdinánd; és segédigéretet vőn tőlök a törökök ellen. Se-

[1]) Nemz. Muzeum kézirattára, 1285. quarto lat.
[2]) Szerémi, 242. l. Szalay L. Adalékok 142. l.
[3]) Gévay, I. k. 3. f. 50. l.

gédet kért Károlytól is, névszerint spanyol gyalogságot. Segédet kért Zsigmond királytól, ki épen ekkor öt évre megujitotta Szolimánnal a fegyverszünetet. Segédet kért VIII. Henrik angol királytól; Faber János, utóbb bécsi püspök, a westminsteri tanácsban fejtegette, hogy gyalázat volt Lajos királyt veszni hagyni, hogy maholnap a Thames vizéből fogják paripáikat itatni a törökök. Henrik mentegetődzött a háborúval, melybe eddigi szövetségesével, I. Ferencz franczia királylyal keveredett, kit ez idétt Kelemen pápa ujból Zápolya támogatására buzdított. Zápolya részéről Statileo 1528. augustusban érkezett Londonba, hol a lengyel király is mellette nyilatkozott, de Henrik már el volt határozva semlegesállást fogni a versenykirályok között. [1])

1529] Az év végnapjaiban s 1529-nek elején Graczban, Klagenfurtban, Innsbruckban találjuk Ferdinándot, hol szintén segédet szorgalmazott a törökök ellen, s honnan Speyerbe utazott, a németbirodalmi gyülést martius 15-én megnyitandó. Ekkor már tudomása volt Konstantinápolyba küldött követségének sükeretlen eljárásáról. Hoberdanacz és Weichselberger 1528. május 29-én látogatták meg első ízben Ibrahimot, s két nappal később Szolimán elébe bocsátattak, ki az ügy részleteivel nagyvezírét megbízván, június 1-én a követség részéről előadatott: hogy urok mindenekelőtt a végvárakat visszakivánja, első lépésül tartós békéhez. Minek hívják e végvárakat? kérdé Ibrahim. Hoberdanacz elősorolta: Nándorfehérvár, Szabács, Szalánkemen; Péterváradja, Újlak, Szeröd, Attya, Rednek, Kölpén, Ireg, Szentdemeter, Rácsa, Szörény, Pött, Orsova, Miháldi, Jajcza, Sveczaj, Banaluka, Knín, Szkardona, Udvin, Zadvin, Novigrád, Ostrovicza stb. Bizony,

[1]) Molini, II. 122. — Charrière, I. 160. Rymer, VI. 79.

csoda, hogy nem kivánja még Konstantinápolyt hozzájok, — viszonzá a nagyvezir. A követek tetemes pénzösszletet igértek az erősségekért. — S oly szegénynek, oly alávalónak tartjátok urunkat, hogy fegyverrel szerzett erősségeit valakinek pénzért eladná? Én csak egy módot tudok béke eszközlésére; ha uratok Budát és Magyarországot visszaadja, akkor Németországra nézve alkudozásba ereszkedhetnénk vele. Június 28-án búcsulátogatásukat tették a szultánnál. Uratok eddig még nem érezte barátságunkat és szomszédságunkat, mondá Szolimán, ezentúl érezni fogja; azt pedig világosan mondhatjátok neki, hogy személyesen jövök hozzá, egész erővel és hatalommal; hogy személyesen akarom neki visszaadni az általa kivánt erősségeket. Intsétek őt, készítsen előre mindent; hadd fogadhasson minket, a mint illik. — Urunk véghetlenül fog örvendeni hatalmasságod személyes megérkezésén, viszonzá Hoberdanacz. Ha felséged, mint jó barát, mint jó szomszéd jő, úgy fogadtatik, mint a jó barát és hatalmas császár igényelheti. Ha mint ellenség jő, fogadtatni fog mint hatalmas ellenség; urunknak e bánásmódja több példából ismeretes felséged előtt is. — Levelem uratokhoz rövid idő mulva kezetekben leszen, s akkor elmehettek, — volt a válasz. [1])

A követek elbocsátatásukat várták; de gyanúba jövén, hogy kémlelési czélzatból jöttek Konstantinápolyba, még négy hónapnál tovább letartóztattak. Végre november 24-én útnak indulhattak, s 1529. február 23-án Szolimán levele Ferdinánd kezében volt. Az iromány sokáig olvasatlanul hevert tolmács híja miatt, s a spanyol fordításnak, mely reánk maradt, alig van értelme; de Hoberdanacz és Weichselberger szóbeli előadásuk kellő ma-

[1]) Gévay, I. k. 2. f. 1—28 ll.

gyarázatúl szolgált. Ferdinánd erélyes segédre hivta fel a németbirodalmi rendeket, s végzést keletkeztetett, melyhez képest a már 1526-ban igért segéd elvégre foganatba vétessék. Az egyházi reformot sürgetők aprilis 19-én, ellenmondásukban, mely a vallásügyre vonatkozott, s melytől a ‚protestans' nevet nyerték, a segédnyujtás ellen is tiltakoztak, míglen teljes vallási szabadságot nyernek.

Ferdinánd ügyei e közben Magyarországon mindig nagyobb bomlásnak indultak. Katzianer erénytelennek mutatkozott Zápolya irányában, de annál féktelenebbül garázdálkodott az országnak, urához szító részeiben. „Felséged hadai, melyeket Zápolya János és ennek hitszegő felekezete ellen küldött, — irá Ferdinándnak 1529. január 28-án saját helytartó tanácsa, — roppant kárba és elszenvedhetlen nyomoruságba ejtik felséged alattvalóit; az eleségen túl még pénzétől, vagyonától, öltvényétől is fosztják meg a jobbágyot, s meztelenül hagyják; a hadak gyalázatos fajtalankodását most említeni sem akarjuk. Az ellenség se bánhatnék gonoszabbul a néppel. Az általunk felajánlott húszezer forintnak nagyobb részét mar lefizettük, de ők e pénz felvétele után is garázdálkodnak, mint eddiglen. Ha így folytatják, nem hogy hűségre hozhatnák a lázadókat, még a híveket is lázadásra kényszerítik.“ [1]) S mint Katzianer, úgy féktelenkedtek Ferdinánd magyar hadnagyai közül is többen. Pekri Lajos Késmárkot, mindkét király adományából Batthyány Ferencz urodalmát, magának tartotta, míg ismét Zápolya kezébe esett; magának Likavát is, melyet Ferdinánd Thurzó Eleknek ajándékozott. Seredi Gáspár huszárai Szepesben, Sárosban, Abaújban polgárt s parasztot, hűt és

[1]) Ugyanaz, I. k. 2. f. 59. l.

hűtelent egyiránt fosztogattak. Török Bálint és Paksi Gáspár hadai Temesvár környékén dúlásban versenyeztek Katzianeréival Poroszlónál. A kincstartó hivatal viszályban állott a helytartóság tanácsosaival, s ezek a hadnagyokkal. [1]) Napról napra növekedett a zavar. Bakics Pál győri hadnagy fenyegetődzött, hogy leköszön hivataláról, ha bére fizettetlen marad. Hasonló fenyegetést irtak a kamarára a naszádosok, kik zsoldjokat már öt hónap óta hijába sürgették. Batthyány Ferencz, és János korbovai gróf le akartak mondani a bánságról, mert táborszerek szükében voltak, s mert az ujból Zápolyához pártolt Tahy János hatalma Szlavoniában, Horvátországban nőttön nőtt. [2]) Bácsvárat s a szomszéd Félegyházát arácz deszpót népei török kézre juttatták. [3])

János király 1529. február 24-én Lippáról körlevelet bocsátott a magyar rendekhez, névszerint a ferdinándiakhoz, melyben őket maga iránti engedelmességre inti; „ellenkező esetben túlajdonítsák magoknak, ha ő s vele a törökök erőhatalomhoz nyúlnak. Az ő ellenségei Szolimánnak is ellenségei, s kiirtásukat várhatják.“ [4]) Nagyvárad és Lippa birtokában hadnagyai, mindenekelőtt

---

[1]) „Est hic Andreas Báthori — irá Szalaházi 1529. febr. 10-én Budáról Ferdinándnak, — homo omnium, quos ego noverim, vanissimus, multa populo audiente loquitur, quibus me per summam injuriam offendit, mihi detrahit, me lacerat, adeo ut jam vel ipsum Socratem patientia superaverim.“ Báthorí Endre épen ekkor Zápolya valamelyik hadnagyát megfutamtotta, innen a dacz, melylyel hópénzét sürgette. S Budán nem volt pénz. „Est hic dominus vojvoda (Perényi Péter) — ezt is olvassuk a felebbi levélben, — sed neque in camera Majestatis V. neque penes non est pecunia, qua possit absolvi . . . Obstrinxi meam fidem in naszadistarum stipendium, quod nunc paratur, conficiendum. Krusics et Bánffi expectant a me florenos trecentos ad diem jovis proximum, Pewkry non aliter me urget, quam si essem ditissimus et praefectus aerario Maj. V.“

[2]) Bucholtz, III. k. 268—277. l.

[3]) Gévay, I. k. 2. f. 63. l.

[4]) Bucholtz, III. k. 286. l.

Erdély visszaszerzésén fáradoztak. Péter moldvai vajda, a szultán utasításából, februáriusban Brassóig nyomult elő, segédkezet nyujtva Jánosnak, ki néki jutalmul, Küküllőváron és Csicsón kivül, melyek régebben a moldvai vajdák által birtokoltattak, Beszterczét s Rodnát is igérte. A havasalföldi vajda szintakkor, szintén a Porta parancsára, Szeben vidékét pusztítá, Vizaknát s a két Csűrt feldulá. 1529. június 22-én Morgondánál a Bárczaságban Perényi Péter, Török Bálint, Gerendi Miklós és Majláth István egyesült ereje Péter vajda s az ütközetben hozzá állott székelyek által megveretett; Perényi és Török a tartományt odahagyták, Gerendi Szebenbe, Majláth Brassóba vonult, s a magyarok és székelyek, és részben a szászok is somlyai Báthori Istvánt, János hívét ismerték vajdájokul. [1])

Vigyázzon fennséged — irá június 17-én Znaimból Ferdinándnak az özvegy királyné — hogy Magyarországot s ami hozzá tartozik, el ne veszítse. A nép morog fennséged ellen s morog azok ellen, kik fennségedet vele királyul fogadtatták. Köz a panasz, hogy igéreteit beváltatlanul hagyta; hogy a vajdát nem űzte ki az országból; hogy a végvárakat nem szerezte vissza, sőt még többeket tenkre juttatott; hogy hadai gonoszabbúl bánnak a hű lakosokkal, mint a lázadókkal, gonoszabbúl dúlnak fúlnak mint a török. [2])

Ilyes volt Ferdinánd állása, midőn Szolimán, ki május 10-én Konstantinápolyból kiindult, háromszázezer emberrel Magyarország széleihez közeledett.

---

[1]) Katona, XX. k. 446. l. Engel, Gesch. d. Nebenl. d. Ungr. Reichs, IV. r. 2. d. 170. l. Pray, Epist. Proc. I. k. 344 l. Verancsics, II. 29. Ostermayer. Keménynél, I. 15. Bethlen F I. 147. l.

[2]) Gévay, I. k. 3. f. 29. l.

X.

A magyar helytartó tanács, kérdeztetve a hadviselés legjobb módja iránt, még martius 4-én tanács- és kérelemképen irta volt Ferdinándnak: A sereg együtt legyen Bécsnél, mikor a szultán Nándorfehérvárhoz ér; a sereg együtt legyen Budán, mikor a szultán Szerémbe ér. — Szolimán július 17-én Nándorfehérvárnál táborozott, de Bécsnél ekkor még nem volt serege Ferdinándnak, s mi több, még arról sem volt gondoskodva, hogy a főbb erősségek: Buda, Székesfehérvár, Esztergom, Visegrád és Tata kijavítva s a szükséges őrséggel ellátva, útjában megakaszthassák az ellenséget. Az ausztriai tartományok azonképen mint a német birodalmi rendek késtek az igért segéddel; Károly császártól sem érkeztek hadak, mert közte s I. Ferencz és szövetségesei között a béke még most sem volt megkötve; Magyarországon urak és nemesek és városok egymás után elpártoltak, vagy hajlamot mutattak az elpártolásra. A dolgok ezen állásában Ferdinánd minden áron békét ügyekezett vásárolni a töröktől. Július 15-én Budweisból levelet irt a szultánnak, válaszul a Hoberdanacz által hozottra, melyből most Szolimán készségét békére, barátságra akarta kiolvasni; s július 27-én Linczben Jurisics Miklós számára, kit Szolimánhoz követül volt küldendő, olyatén utasítást készítetett, mely szerint a szultánnak évenkint százezer aranyat, a nagyvezírnek évenkint negyvenezeret ajánlkozott fizetni, ha vagy tíz évre békét, fegyverszünetet kötnek vele; a végvárak közül adjon vissza legalább egyet a szultán, — oly dolog, mely neki nem árt, Ferdinándnak meg' becsületére fogna válni; s ha egyet sem akar visszabocsátani, ám legyen. [1])

[1]) Gévay, I. k. 3. f. 1—16, 26—32. ll.

Nyoma van, hogy Jurisics a szükséges menevéd eszközlése végett lépést tett a szultánnál, de a követségben eljárnia, az idő sem engedte, mert ő, Jurisics, augustus 27-én még Mettlingben volt a krajni határszélen, Szolimán már Magyarországban; különben is ilyhangu követség Hoberdanacz multévi nyilatkozása után csak Ferdinánd gyengeségét fogta volna elárulni, s a szultánt a hadviselésre épen buzdítani.

Romaniában alig kezdtek mozogni a török hadak, midőn Zápolya május 10-én, épen az nap, melyen Szolimán kiindult Konstantinápolyból, nyilt levél által „az összes nemességnek s Magyarország megyéinek tudomására juttatá, kngy ő a törökök hatalmas császárjával, valamennyi alattvalóinak minden rövidsége nélkül, örök békére lépett, miszerint Magyarországot, a neki alávetett részekkel egyetemben kimentse a veszedelemből.“ — „Mivelhogy pedig a hatalmas török császár — folytatja a nyiltlevél — a mi ellenségeinket a magáéinak is nézi, s felőlök részletesebb értesítést kivánt be tőlünk, és feltett szándéka a mi hitszegőinket kiirtani, azért . . . hűségteket intjük parancsolván, hogy mihelyest jelen levelünk tudomástokra jő, kebeletekből kiküldendő némi követek által minket irántunk való hűségtökről és engedelmességtökről tartozzatok értesítni és biztosítni. . . Mit fog Ferdinánd kevély kétkedése s ama roppant erejü fejdelem felingerlése maga után vonni, az rövid idő mulva nyilvánvaló leszen mindenki előtt, mert a hatalmas császár közeledik már saját személyében összes seregével és hatalmával a Dunához.“ [1])

Hat nap kellett, míg Szolimán serege Eszéken felül a Dráván általkelt. Augustus 18-án Mohácshoz érkezett.

[1]) Muffat, az id. h. 59. l.

A nagyvezír fényes kisérettel János király elébe lovagolt, ki Szolimán tiszteletére Lippáról idejött. Háromszáz lovas volt vele; más nap üdvezleni fogja a szultánt. Midőn tizenegyed magával sátorába kisértetett, felkelt Szolimán és három lépésre elébe indult. S a vérmezőn, melyet azelőtt három évvel húszezer magyarnak halála felszentelt, Zápolya kezet csókolt Szolimánnak, a magyar király a török császárnak. János király leült; Ibrahim és társai a vezírségben, Ajász s Kazim, állva maradtak. Hosszasabb tanácskozás után János nyájas szavakkal elbocsátatott: három lovat arany kantárral, s négy kaftánt arany hímzéssel vitt ajándékul magával. [1]) — Perényi Péter, midőn Siklóst odahagyva, biztosabb menedéket keresne, Zápolya egyik híve által Kajdacson, már korábban, elfogatott. Szolimán Perényit magánál marasztva, september 3-án Buda alá érkezett.

A királyi várban Nádasdy Tamás volt parancsnok kétezer főre menő német őrséggel. [2]) Öt napi vívás után Buda a töröké volt Besserer Kristóf és Taubinger János hadnagyok árulásából, kik Nádasdy Tamást elzárták, s a jól felszerelt várat általadták. Az őrség életét, vagyonát akarta megmenteni, de a jancsárok dühökben hogy a lakosok fosztogatásától, a vár feldúlásától eltiltattak, nagyjából felkonczolták a távozó hadat. [3]) Nádasdy foglyul Zá-

---

[1]) Hammer, Gesch. des osman. Reiches III. k. 82., összevetve Szolimán naplójával ugyanannál, ugyanott, 648 l. Frangepan Ferenczneк Budán 1532. augustus 17-én Bernardino de Soriohoz adott levele, Bucholtznál, Gesch. der Regierung Ferdinand d. ersten. IV. k. 75. l.

[2]) Ferdinándnak Linczből 1529. sept. 18-án Károly császárhoz adott levele, Gévaynál, I. k. 3. f. 46. l.

[3]) Hammer, III. k. 82. l. Szolimán naplója, ugyanott, 649. l. Ursinus Velius, VI. 102. Istvánfi, X. 156. l.

polyának jutott, s a Szolimán táborában volt Gritti Lajos és Brodarics István közbenvetésére szabadon bocsátatott, miután hittel fogadta, hogy nem tér ujból Ferdinándhoz; hogy ezentúl nem akar Zápolya ellen fegyvert viselni.[1]) —

Buda még Ferdinánd kezében volt, midőn János király szabatosabb frigyre lépett I. Ferenczczel. Statileo 1528-ban avégett küldetett Tarnowból a franczia királyhoz: ‚hogy Ferencz király és János király között szilárd barátságot, testvérséget és egyetértést eszközöljön; s hogy magát Zápolya nevében és helyette mindenre kötelezze s mindazt cselekedje, mi ezen barátságra, testvérségre, frigyre és szövetségre nézve szükséges és alkalmatos leszen.‘ [2]) Ehhezképest 1528. october 28-án I. Ferencz nevében kanczellárja, a sensi bibornok, Jánosében pedig Statileo, Párisban következő egyezkedési pontokra léptek: A nevezett fejdelmek, valamint utódaik között is örök szövetség lesz; az egyiknek barátjai és ellenségei legyenek barátjai és ellenségei a másiknak is. János lehető legnagyobb erővel fog Ferdinánd cseh királylyal hadat viselni, míglen Ferencz vissza fogta kapni fiait, kik Károly császárjeleltnél vannak túszokúl; és semmiféle békességre sem fog vele lépni, Ferencz világos megegyezésén és akaratján kivül. Ha Isten megadja Jánosnak, hogy Magyarországot akadály nélkül birtokolhassa, akkor Ferdi-

---

Verancsics, II. k. 30. l. „Terek császár Budát megvivé, az benne való lanczokat (landsknechteket, labanczokat) szent Pál remete kalastromnak rétén, kit Pispekrétinek hívnak, mind levágatá. Az kik az budai polgárok közül, mint XLI főember, kik az lanczokkal kimentek vala, az császár nípitől mind levágatának.“

[1]) Istvánfi, X 157. l. Kovachich, Script. rer. hung. min. I. k. 121. l. A történet fejleménye még nincsen kellőleg felvilágositva; sokféle czifrái talán onnan is származnak, mert Nádasdy különfélekép nyilatkozhatott iránta. Gévaynak szándéka volt a cs. k. titkos levéltárnak ide vonatkozó irományait kiadni, de meghalt, mielőtt a szándékot létesíthette.

[2]) Charrière, I. 163. s kk. ll.

nánd legyőzetése után Olaszországban fogja Ferenczet segíteni mind lovassággal mind gyalogsággal. Végre fiául és országaiban utódául fogadja Henrik orleánsi herczeget, ha ő, János, fiörökös nélkül találna kimúlni; és ezen fiuvá fogadást megerősíteti az országgyülés által. — Ferencz pedig tehetsége szerint segítendi Jánost országának visszaszerzésében mind pénzzel mind egyéb szükséges dolgokkal, s jelenleg adni fog és valósággal leolvasni húszezer arany tallért a háború súlyának elviselésére. S ha ő, Ferencz, egyességre találna lépni a császárral, minden módon Jánosnak is amaz egyességbe foglaltatására törekedendik, miszerint az utóbbi, ha lehetséges, szabadon maradhasson Magyarországában, minden bántás nélkül Ferdinánd és Károly részéről.'

E szerződés értelmében Ferencz király csakugyan negyvenezer francot, — tízezernél többet, mint a mult években, — küldött Rincon által Jánosnak, ki az egyezkedés valamennyi pontjait megerősítvén, a frígylevelet „Buda melletti táborában" 1529. september 1-én irta alá.

XI.

Szolimán János királyt Budán hagyta, tanácsosul s kémül Gritti Lajost, hadnagyul Hasszánbeget adván melléje. S most Bécs ellen indult. Útközben Visegrádot, s a Ferdinándnak királylyá kenetése óta ismét Visegrádon őrzött koronát kezébe ejtette. [1]) Várdai Pál Esztergomot általadatta Ibrahimnak, s hatszáz kisérővel Szolimánhoz indult, hódolatát bemutatni. Komáromból és Tatából elszaladt a csekély őrség: a szultán hadai elvonultak mellettök, bántatlanúl és üresen hagyva mindkettejét. Lam-

[1]) Gévay, Horváth Mihálynál, III k. 52. l.

berg Kristóf győri várnagy ágyúit Bécsbe küldte s a gondjaira bizott erősséget felgyujtatta. September 21-én Pozsony felhívatott, adná meg magát. Ha a szultán Bécset bevette, előbb nem, — volt a válasz. [1]) Szolimán tovább indult; september 27-én Bécsnél táborozott; dúlárai már nehány nappal azelőtt érkeztek oda.

Ferdinánd augustus 28-án nyiltlevelet bocsátott az öszves kereszty énséghez, melyben seregének fenntartására pénzsegédet szorgalmazott. „Reményünk van, így szól a felhivás, Isten segedelmével nemcsak elhárítani a veszedelmet Európa keresztyén népeitől, hanem rabságban szenvedő testvéreinket is megszabadítani, s diadalmas fegyvereinkkel előhaladni, míglen Jeruzsálemet be fogtuk venni.“ Semmi nyoma, hogy az europai keresztyénség ilyetén pénzsegélyre kész lett volna, s más részről Ferdinándnak serege sem volt, melylyel ilyesmit megkisérelhetett volna. A németbirodalomból tizenkét zászlóalj érkezett Fülep pfalzgróf vezérlete alatt, — mindössze alig hatezer ember. Károly augustus 5-én békét kötött I. Ferenczczel, s most módjában állott volna hadait legalább részben Olaszországból kivonni. Nem tette. Öszves erőnk tizenkétezer fegyveresből áll, — irá september 20-án alsó-Ausztria kormánya Prágába Ferdinándnak, — pedig épen most érkezik Bakics

[1]) „Nehéz, Pozsony alatt elhaladni, a hitetlenek folyvást lelőnek a várból,“ — ezt olvassuk Szolimán naplójában. S utóbb is, midőn a szultán hadai Bécset vivták, Pozsony nagy hasznára volt Ferdinándnak, mert gátolta az eleséghez a török táborba szállitását, s egy jól irányzott gömb tetemes mennyiség hadi szert a Dunába sülyesztett. Az őrség egyébiránt nem volt olyas, minőnek a parancsnok, Szalay János ohajtotta, s az eléséghiány őt is mármár elcsüggesztette: „A hosszudárdáju sok labancznak semmi hasznát sem vehetem, — irá panaszképen Ferdinándnak, — lövészekre volna szükségem, kétszázzal beérném. Felséged tudja, mi történt Komárommal, Győrrel, s mivel védik odábbállásukat a várnagyok. Mi becsületesebb okkal igazolhatnók ilyetén lépésünket, ha megtörténnék, — az éhséggel, mely embert, bestyét egyiránt akarásra s nemakarásra kényszerit.“

Pál, s hírül hozza, hogy az ellenség már Magyaróvárnál van, s hogy kétszer annyi török jő ellenünk, mint a menynyi három évvel ezelőtt Mohácsnál győzött. — És Szolimán mégis kénytelennek látta magát october 14-én parancsot adni a visszavonulásra. A várost tizenkét bástya és hetvenkét ágyú, s a kivált Salm Miklós vezérlete alatt vitézül működött labanczok megoltalmazták; a török táborban eleséghiány s az october 3-án beállott őszi esők rútul dúlakodtak. Midőn october 25-én Szolimán ismét Budához közeledett, elébe jött János király, s diadalmas hadjáratához szerencsét kivánt neki. October 28-án Pesten díván tartatott; Szolimán, kezét kardjára tevén, a jelenvolt országnagyokat Zápolya iránti hűségre intette. A tíz kaftánnal és három aranyos hámu paripával megajándékozott király Perényit és Várdait, a szultán kívánságára, kegyelmébe fogadta. Ibrahim magával akarta vinni a magyar koronát, talán mert reményt táplált, hogy az előbb-utóbb az ő fejére kerül; de a szultán, midőn már két állomásra volt Pesttől, Athinai Deák Simon által, kit tudománya miatt különösen kedvelt, a drága kincset Zápolyának kézbesítette. November 10-én Nándorfehérvárott volt a szultán, december 16-án Konstantinápolyban. [1])

Ferdinánd Bécsnek felmentése után hadainak nagyobb részét nyomban Magyarországra küldötte. Hardeck János őrséget vetett Magyaróvárba, Katzianer Nagyszombatba és Trencsénbe, melyek iként majdnem üresen hagyattak. Szlavoniában a Szolimán táborából hazatérő zágrábi püspököt s ennek testvérét Erdődy Pétert Pekri Lajos megverte, kincseiktől megfosztotta, s a népeinek élén vitézül küzdő püspököt megsebesítette. Seredi Gáspár

[1]) Zermegh az id. h 397. l. Istvánfi, X 158. l. Hammer, III. k. 84—93, és 650—652. ll. Bucholtz, III. k. 290—305, és 619—622. ll.

Egert, Bebek Ferencz és Herberstein Rupert Kassát bevették. Erdélyben a szászok, kik nagyjából Ferdinándhoz ragaszkodtak, s kik ellen a vajda, somlyai Báthori István, october közepén ujból moldvai segédre szorúlt, [1]) kettős tűzzel emeltek zászlót János ellen. [2]) Az ország lakosai tépték, ölték egymást, s mintha a magyar névre már senki sem volna méltó, Ferdinánd hívei Jánoséit törököknek szidták, ezek amazéit németeknek.

Budának birtoka nélkül még nem gondolhatta királyát a pór. Ferdinánd Salm Miklósnak meghagyta, ügyekezzék Esztergomot elfoglalni, s aztán indúljon Buda alá. Háromezer gyalog s ezer lovas, köztök hétszáz magyar, késő őszszel Esztergomot körülfogta. A város bevétetett, de az érseki vár ágyúi tetemes kárt tettek a vívókban s a Budáról, könnyü lovasság kiséretében felküldött naszádosok Salmmal megszüntették a vívást. [3])

1530.] Várdai mind a mellett hogy ágyúit Salm hadaira süttette, olykor-olykor még Ferdinánd hivének gondolá magát, talán azért is, mert Zápolyába, kihez most masodízben került, nem nagy reményt helyezett, az ország üdvét tőle sem várván. „Engem a török, akaratom ellenére küldött Jánoshoz, — irá Várday 1530. január 25-én Szalaházi Tamásnak, Ferdinánd kanczellárjának, — s akkor is csak félelemből, csak kénytelenségből, minő a legszilárdabb embert is érheti, köteleztem le magamat hittel iránta. Ferdinánd király most azt kivánja, hogy hűségem tanusitására váramat hadainak megnyissam; de

---

[1]) Simigiani Hist. rer. hung. et transsylv. az id. h.

[2]) Zápolyának Budán, 1529. dec. 3-án kelt levele, Praynál, hist. reg. Hung. III. k. 22. l. „Intelleximus illud quoque, quod de deditione Brassoviensi et fidefragio Saxonum scribitis.“

[3]) Bucholtz, IV. k. 56. l.

ezt tiltják az esztergomi egyház szabadságai, s én úgy vélekszem, hogy nálamnál hívebb és éberebb várnagy kezébe lehetetlen volna adni az erősséget. Egész készséggel s egész hűséggel fogom ő királyi felségét szolgálni, de becsületemnek és a közhaza javának csorbitása nélkül. Emlékezzék meg uraságod is e hazáról, s vegye javát szivére, hogy a keresztyén vér többé ne ontassék, s hogy ezen mármár pusztaságra jutott ország a hitetlenek gyalázatos jármába ne kerüljön, mi rövid idő mulva megtörténik minden bizonynyal, ha nem gondoskodunk haladék nélkül nyugalmáról és szilárditásáról. A János felekezetéhez tartozó urak intésemre készeknek nyilatkoztak a királyi felség felekezetének képviselőivel akár Esztergomban akár Székesfehérvárott találkozni, s tanácskozni az eszközökről, melyek ezen országot a veszedelemtől megóvhatják. Amazok, úgy hiszem, őszintén ahitozzák a haza jólétét, s gondolom, azon akarnak lenni, hogy az ország két király alatt megálljon. Uraságaitok, kik a királyi felséggel tartanak, valószinüleg ép azt akarják. De szükséges volna, hogy az egyik a másiknak szándékáról értesüljön, s ez csak közös gyülés által eszközöltethetik. A királyi felséget arra kellene inteni, hogy ezen gyülésbe belé egyezzék, s makacsságát félretéve, tisztességes alkutól ne idegenkedjék. Különben attól tartok, hogy a honnan nagy diadalt remél, onnan veszedelem éri a nemzetet, az országot. Szóval, könyörgök uraságodnak, tegyen félre gyülöletet, boszúvágyat, ellenségeskedést a haza, a közanya javáért. Már elég keresztyén vér folyt; rom, üszök, istenkáromlás elég volt a keresztyén névnek is kiirtására. Egyezkedésre őszintén törekedni, mindnyájunk kötelessége; Isten és emberek előtt vallom e kötelességemet. János királynál kieszközöltem, hogy egyesség és béke dolgában követeket küldjön a királyi felséghez vagy a

birodalomhoz; menevédet uraságod eszközöljön ki számukra.“ [1])

Az iszonyatosságok, melyeket Szolimán táborában tapasztalt, megrenditették a jámbor [2]) Várdai lelkét, s talán VII. Kelemen eljárása is, ki a barcellonai és cambrayi békekötések óta jó lábon állva a császárral s következőleg Ferdinánddal is, Zápolyát és híveit, mert szövetségre léptek a törökkel, 1529. december 21-én egyházi átok alá fogta, noha Nicolo de Benvenuto még 1528. novemberben Budáról Rómába érkezett az eljárás mentségére; s ki Brodarics István, szerémi püspököt, midőn épen János nevében Velenczéből Rómába volt menendő, egyszerűen visszautasitotta. [3])

---

[1]) Bucholtz, IV. k. 2X. l.

[2]) „Le bonhomme a toujour este homme de bien“, irja róla Mária Ferdinándhoz 1527. martius 14 én adott levelében.

[3]) János király és a diplomatia, Szalay László tól, Budapesti Szemle VIII. kötet 66 — 78. ll. Zápolya élesen válaszolt; a törökkel kötött szövetséget a keresztyénség érdekében történtnek állitván, s a pápát arra emlékeztetvén, hogy minapában még foglya volt a császárnak. „Szentséged a helyett, hogy Péterként gyüjtene, ki Corneliust száz kisérőjével befogadta, ezer és ezer lelket kilök az egyházból. Én kinyilatkoztatom Isten és szentséged és az egész keresztyén világ előtt, hogy sorsommal megelégszem, hogy másnak országait és tartományait nem ahitozom, kárt, veszedelmet nem kivánok másnak; de hagyjanak engem békén élni ezen széttépett, sokat szenvedett országomban, s Istent és a keresztyénséget szolgálni Ha ezt lehetetlen elérnem, akkor bizonyossá teszem szentségedet, hogy minden úton módon védeni fogom magamat s az országot, ... ámbár semmi szándékom az egyház kebeléből kilépni, melynek mindig engedelmes fia voltam.“ Ezen válasz szerzője valószinüleg Frangepan Ferencz kalocsai érsek volt, Zápolyának bizodalmas híve, ki ez ügyben Bernardino de Soriónak, a santa crocei bibornok udvari papjának ezeket irta: „Mit vétettem, hogy ti reám mondtátok az egyház átkát? Én soha sem voltam csatában királyommal; de a békealkudozásokban mindig részt vettem. Azt fogod mondani: te a török császár kezét csókoltad. De kérdem: vétek-e fejdelem kezét csókolni? S ha szabad némi előny elérésére Krisztus helytartójának lábait csókolni, miért volna tilos, annyi lélek megmentésére, Mohamed helytartójának kezét csókolni? — Reménylem, hogy Isten eddigi eljárásomért a mennyországgal fog jutalmazni, nem a tartarussal . . . Ha a pápa tudná, mit és mennyit teszünk a szerémi püspökkel (Brodarics) az apostoli székért, bizony canonizálna bennünket.“

Várdai unszolására történhetett, hogy Zápolya az ausztriai rendeket levél által megkereste, [1]) „hajlítsák békére, egyességre Ferdinándot;“ s az érsek buzgósága annyira ment, hogy Zápolyát valóságos veszedelemnek tette ki. Hoberdanacz János, Ferdinándnak 1528-ban Szolimánnál követe, határtalan gyülölettel viseltetett Zápolya iránt, kit okúl vetett, hogy szüléit, testvéreit a rácz deszpót leöldöste. Nagyszombatból, hová, úgy látszik, Katzianerrel érkezett, s hol Várdai egyezkedési szándékáról értesült, 1530. január elején Esztergomba ment az érsekhez, szolgálatait ez ügyben felajánlani. Színlelt buzgósága hitelt talált, s Várdai levelével kezében, Budán a király elébe bocsátatott. Midőn Zápolya az iromány olvasása közben felpillantott, tőrt látván az előtte állónak kezében, szolgáit elő-kiáltá, kiknek nagynehezen sükerült Hoberdanaczot lefegyverkezni. A fogoly gyilkos szándékát habozás nélkül bevallotta, [2]) s büntetésül tömlőbe varratva, a Dunába süllyesztetett.

Ferdinánd nem mutatkozott idegennek a Várdai által tanácslott egyezkedést megkisérteni. Zsigmond lengyel

---

[1]) Pray, Epist. Proc. I. k. 348 l

[2]) Gévay közleménye Bucholtznál, Urkundenbuch, 269. l. „Sum in manibus suae majestatis, quicquid mecum agere velit; volo tamen fateri rei veritatem. Quod hoc verum est, ut ego majestatem suam interficere proposueram, et cum gladiolo meo aggredi ausus sum. Non tamen ex consilio vel commissione alicujus hoc facere et attentare volui, nisi proprio motu, ex quo dominum despotum intellexeram, de commissione suae majestatis parentes et fratres meos morte crudelissima interfecisse, prae nimia amaritudine et dolore id facere proposueram.“ Várdai Pálnak Szalaházi Tamáshoz 1530. január. 25-én adott levele, Ugyanannál, IV. k. 56. l. Ibrahim nagyvezír és Jurisics Miklós, Gévaynál, I. k. 4. f. 30. l. ki Hoberdanacznak büntetését is említi, — s talán hibásan. Hoberdanacz tizenöt hónappal később még életben volt. Ferdinánd 1531. júniusban kérdést tett magyar tanácsosainak: ha nem kellene-e Bodó Ferenczet, a németújhelyi foglyot szabad lábra állítani, azon feltétel alatt, hogy Zápolya meg' Hoberdanaczot bocsássa szabadon. A tanácsosok Bodót annyira gyülölték, hogy nem-mel válaszoltak.

király és György szász herczeg, Ferdinánd megegyezésével Jánost felhívták, jelennék meg követei által Boroszlóban, tanácskozni a fegyvernyugvásról, a békéről. —

Zápolyának is okai voltak, nem utasítani vissza az inditványt.

A szentszék, mint imént láttuk, őt átok alá fogta. Németországban titkos szövetségesei, a bajor herczegek, alig merték pártját fogni, mióta Bécs alatt termett a török. [1]) Még Ferencz franczia király is, noha kanczellárjának a pécsi püspökséget adományozta Zápolya, midőn Sulyok György tőle elpártolt, úgy viselte magát, mint ha visszarettenne a Porta hivétől. Intette Jánost, hogy viselje magát ovatosan, és ha bár haddal menne is reá Ferdinánd, részéről még se támadja meg ennek országait török segéddel; sőt Ferencz a már útnak indított újabb segélypénzt is visszahozatta tőle. [2])

A dolgok ez állásában János, a lengyel király felhivásának készséggel igérkezett megfelelni, kivánván mindazáltal, hogy követekül idegeneket küldjön Ferdinánd, ne azon magyar urakat, kik vele tartanak, s kik okai a háborúnak, a közgyásznak; „mert lehetetlen jót végezni, ha ezen fúriák részt vesznek a tanácskozásban.“ Zsigmond király és György herczeg megjelenési napúl 1530. június 24-ét tűzték ki a követeknek. [3])

XII.

Februáriusban Zápolya Budán országgyülést tartott, melyen Bánffi János verőczei főispán nádorrá választatott. Az esemény nem nagy jelentőségü volt, üres czím, mely

[1]) Muffat, az id. h. 66—75. ll. János király és a diplomatia, Szalay Lászlótól, Budapesti Szemle, VIII. k. 62. l.

[2]) Charrière, I. k. 178. l.

[3]) Bucholtz, IV. k. 61. l.

Bánffit ritka hűségeért jutalmazza, Báthori Istvánt boszantsa. Nagyobb eredményt igérő volt Nádasdy Tamásnak királyi kincstartóvá neveztetése, mert a közjövedelmek kezelése eddigelé a lehető legroszabb vala. [1]) De azon körülmény, hogy e tisztben társul Gritti Lajos adatott melléje, Nádasdyt elízetlenítette. Az ügyes férfiú kapott az alkalmon, odahagyni a fővárost, s János hadait Seredi ellen vinni, ki Bebek Ferenczczel és a kassaiakkal Boldogkőt Abaújban ostromlotta. A közbomlás látására Nádasdy lelkét megszállá a kétségbeesés. Leveleiben vágyát fejezte ki szép halál és örök dicsőség után. Semmi halál! — válaszolá neki Frangepan Ferencz kalocsai érsek — ép élet és dicsőség!

Júniusban Seredi hada megszalasztatott, s Nádasdy, kiről ellenségei már is hirlelték, hogy János kincstárát Ferdinándhoz vitte, visszajött Budára. Török Bálint, Ferdinánd híve, Szigetvárból Fehérvárig, Budáig küldte huszárait, kik a Zápolyához szítók jószágaikat irgalmatlanul feldúlták. A király öszves ereje, Nádasdy vezérlete alatt, ellene küldetett; Szerecsen János és Kápolnai Ferencz hadaik szintén Szigetvár alá érkeztek. Tizezerre ment a vívók száma; Török legényei késő őszig megvédették a várat. [2])

Ferdinánd május 27-én Innsbruckból Lamberg Józsefet és Jurisics Miklóst követekül Koustantinápolyba küldötte, fegyvernyugvás és jószomszédság eszközlésére. Sü-

[1]) „Egyik ismerősöm, ki Budát nyolcz nappal ezelőtt odahagyta, — irá Batthyány Ferencz Körmendről, Invocavit előtti pénteken, Ferdinándnak, — azt mondja, hogy „Jankula“ nagy szegénységben sinlődik, hogy véghetlenül kevés hadai vannak, hogy nem mer a várból kilépni, s ennek kapuját lánczokkal elrekesztette. A drágaság Budán igen nagy; egy röf posztót is alig kapni, egy pár csizma húsz forintba kerül.“ Hasonlót ír Brodarics, János híve, 1530. május 24-én Nádasdynak: „Nos adhuc spiramus, sed versamur inter multos rumores et minas germanicas . . . Rex moritur prae fame. Ego tristes et famelicos duco dies.“

[2]) Istvánfi, XI. 168. l.

kerhez nem nagy reménye lehetvén, folytatta készületeit mind Zápolya mind Szolimán ellen, s hívei híresztelték, hogy a német-birodalmi rendek, kik a császár személyes elnöklete alatt Augsburgban összegyülekezendők voltak, igéretöket beváltandják elvégre. Máskép történt. A német rendek majdnem kirekesztőleg az új vallástan szabatos fogalmazásával bajlakodtak, — innen neveztetik augsburgi hitvallásnak, — nem a törökkel. De Zápolya a veszedelem megelőzésére, Somlai Mihályt Jahjaogli Mohamed szendrői szandzsákhoz küldötte, Gritti Lajost és Fekete Jánost Konstantinápolyba a szultánhoz. Mohamed segédet hozott; minemüt, azt Zápolyának october 6-án Grittihez adott leveléből láthatni. „Mehmedbeg, — így ír — megkerestetve hogy segédünkre jöjön, e napokban mintegy huszonötezer emberrel ideérkezett. Személyesen szólottunk vele, s könyörögtünk neki, ne pusztítana magyar földön; és ő esküvel fogadta, hogy Magyarország határain belül nem fog dúlakodni. Figyelmeztettük őt Morva és Ausztria azon részére, mely taval bántatlanul maradt, s hol kénye kedve szerint dúlakodhatik. Gondoskodtunk értelmes kalauzokról, s Petrovics Péter atyánkfiát is melléje adtuk, kikkel innen (Budáról) eltávozván, nem Morvát, nem Ausztriát, hanem országunk azon részét, mely eddig annyi vésztől megmentve maradt, Budától kezdve felperzselte, kifosztotta, és hetednapra legalább is háromszor annyi rabbal tért vissza, mint a mennyi török volt seregében. Kérdeztettük őt: mi oknál fogva bántott így bennünket, esküjének és a császár igéretének ellenére? és válaszúl nyertük: hogy ő a mi elleneink, Thurzó és a nyitrai püspök urodalmaikat pusztította. Pedig ezeken kívül az esztergomi érsekéit, Ráskai Gáspáréit és számos másoknak jószágaikat is feldúlta. Kértük, adná vissza legalább azon rabokat, kik hűséggel viseltettek

irántunk: de ő, hogy az egész világ haragját ellenünk lázítsa, annyi ezer rabból még csak egy részt sem akart szabadon bocsátani, s irgalmatlanul odább állott.“ [1])

Azalatt míg Zápolya a budai várban időzött, követei Posenbe készültek, hol a Boroszlóban tartatni szándékolt tanácskozmány mármár megnyilandó volt. Szintekkor hívei Szlavoniában s Horvátországban — élökön Erdődy Simon és Tahy János — october 8-án a ferdinándiakkal, névszerint Pekri Lajossal és Keglevics Péterrel uj évig fegyverszünetre léptek. [2]) Ferdinánd követei is útban voltak Posen felé, de ez őtnem akadályozta, hadait ujból Buda ellen indítani, hogy Posenben ezáltal is súlyt kölcsönözzön ügyének.

„Ha felséged csakugyan akar valamit véghezvinni, — irá Ferdinándnak még a télen Batthyány — tegye idején és szabaditsa ki Budát az ellenség kezéből: jelenleg ez még könnyen eszközölhető, de nehéz feladássá válik, ha a törökök lovaikat visszahozták a legelőről. Bizonyos német barátaimtól megértettem, hogy a császárnak szándéka, előbb véget vetni a lutheri felekezetnek, és a segédhadakat csak aztán öregbíteni. Ez esetben attól tartok, hogy sem az idén sem jövendőben nem fogunk segédet nyerni. Ha felséged ügyei az enyéim volnának, követni fognám a török császár eljárását e tárgyban. Ennek szokása keresztyéneket és pogányokat s bármely hiten lévő

[1]) Istvánfi, ki e rabló járatot helytelenül az év végnapjaiba, a budai ostrom után helyezi, csak tizezer rabról szól, de Zápolya aligha nagyította a valóságos számot, mert Bebek Ferenczнek Zárdon, feria sexta ante Gall. azaz: oct. 14-én kelt levelében ezt olvassuk: „Hesterno die famulus noster advenit, qui fuit inter Turcas, quando Alemanniam versus ascenderant et quando etiam reversi sunt. Ipse veraciter retulit, quod in redeundo abduxerunt 50,000 animarum secum, inter illas tamen nullus fuit Alemannus, sed omnes fuerunt Hungari.“ Pray, hist. reg. Hung. III. k. 20. l., ki e levelet hibásan véli 1529-ben irottnak.

[2]) Pray, hist. regum Hung. III. k. 26 l.

népeket zászlai alá gyűjteni, ha az ellenségre megyen; zsoldjába venné az ördögöket is ha lehetne, hogy az ellenfelet mindenkép kínoztathassa. Ha majdan megveretett az ellenség, könnyü szerrel igazíthatni a lutheri felekezeten. Két ellennel bajlakodni azonegy időben, súlyos dolog.“ [1]) — És Budának vívása csakugyan határozattá vált. [2])

October második felében Roggendorf Vilmos tízezer spanyollal, némettel, csehhel, kikhez utóbb szintannyi magyar — hamarjában felparancsolt nép — csatlakozott, megnyitotta a hadviselést. Várdai Esztergomot, neheztelésében, hogy Jahjaogli Mohamed csordája az érsekség jószágait elpusztította, Roggendorfnak általadatta, ki őt Ferdinánd kegyelméről irásban biztosítá. [3]) Visegrádnál s Vácznál töltött egykét nap után Buda alá érkeztek a hadak, october 31-én. Gritti nehány nappal azelőtt, háromezer török kiséretében jött vissza utjából; Pestnek if-

[1]) Bucholtz, IV. k. 73. l.

[2]) Bucholtznál olvasom: „Nachdem Ferdinand inne geworden, dass die Bemühungen um Stillstand mit den Türken fruchtlos waren, und dass Johannes selbst den Einbruch eines türkischen Heeres abermals veranlasst hatte, beschloss er noch einen entscheidenden Schritt (a Buda ellen küldött sereget érti) gegen Johannes zu thun.“ Ezen eldöntő lépés már augustus elején vált határozattá, mint Ferdinándnak Augsburgból augustus 2-án Prágába küldött utasitásából láthatni (Bucholtz, IV. 579. l.); ekkor pedig Lambergtől és Jurisicstól még nem érkezhetett tudósitás, mert csak két hónappal később jöttek Konstantinápolyba; úgy Mehmedbegnek Magyarországra töréséről sem, mert ez csak septemberben történt. Ferdinánd Augsburgban határozta el magát e lépésre, hol több hónapokig együtt volt a császárral, kitől közvetlen segédet nyert a szükséges hadak kiállitására, s hol Károly, testvérének római királylyá választatását előkészítette. Budának bevétele nagy súlyt fogott volna Ferdinánd mellett a mérlegbe vetni, ki az 1530 év végnapjaiban (a választás külső cselekvénye 1531 januárius 5-én történt) csak nagynehezen válhatott római királylyá, vált pedig elvégre azzá, „azért is mert előfal a török ellen“, mit e hadviselés által akart, a töröknek egyenes megtámadása nélkül, tanusítani.

[3]) Várdai 1531. febr. 28-án Zápolyához adott levelében mentségére felhozta: „hogy miután a törökök az érsekség jószágait feldulták, s más részről meg' a német hadak érkeztek, ő pedig Jánostól pénzben, fegyveresekben segédet hijába kért, nem akarván az egyházi szabadság ellen véteni, a várat két hadnagyra, Nyárira és Györire, oly feltétel alatt bizta, hogy azt min-

jusága növelte a várnak magyar őrségét, mely Czibak Imre és Athinai Simon vezérlete alá adatott. Roggendorf könnyü szerrel elfoglalta a várost; az őrség, a polgárság a várban bátor ellenálláshoz készültek. János király Zermegh János által, ki e történetet az utókor számára feljegyzette, Nádasdyt és társait felhívta: hagyják abba Sziget vívását s ügyekezzenek hozzá eljutni. Egy Balás nevü budai fuvaros kalauzlata mellett, Nádasdy és Szerecsen, Roggendorf őrseinek ellenére, válogatott hadakkal Budán termettek; Kápolnai Ferdinándhoz pártolt. A vívás folyton folyt, kettős erővel a mai Krisztina-város felől. Roggendorf golyói rést nyitottak a bástyában: Budának polgárai boraikat kifolyatták, s hordófenékkel kitöltötték a hézagot. Két spanyol zászlótartó felkapott a várfalra: egy pillanat mulva a mélységben voltak. Másnap hijába parancsolt ostromot Roggendorf; a spanyolok bukása a többieket is elfélénkitette. Többszörös kitörések ébren tartották az őrségben a lelket; ilyes alkalommal Nádasdy Tamás s tallóczi Bánffi Boldizsár személyesen csaptak össze huszárcsapataik élén: láncsáik összetörtek egymás vértén. Az üregásást egy helyütt nehezítette a víz, más helyütt a szikla keménysége; utóbb mindenütt a kemény fagy. A mely üreg nagynehezen elkészült, azt ellenüreg megrontotta, mielőtt a kőfalat felrepíthetné. Benn a várban napról napra aggasztóbbá vált az eleség hiánya, de künn is szükségtől szenvedtek a vívók, soraikat elégedetlenség és kórság ritkitották. Híre szárnyalt, hogy Bánffi János, hogy Mohamed szendrői basa közelednek a főváros felmentésére. Roggendorf még egy ízben ostromot paran-

denki ellen megoltalmazzák. Jöttek a németek, s Roggendorfnak négyszáz emberét befogadták a hadnagyok, esküjök megszegésével és az ő — az érsek — tudta nélkül; ő betegen feküdt s annyira megindult, hogy következő éjtszaka halálát várta.“ Bucholtz, IV. k. 544. k.

csolt a vár mind négy részéről, de az ostrom visszaveretett. December 19-én útban voltak Esztergom felé a vívó hadak. [1])

Zápolya a budai polgárokat, ez alkalommal kitüntetett hűségökért egytől egyig megnemesítette, olyképen: „hogy ők és utódaik az ország többi nemeseinek jogaikon, szabadságukon és kiváltságukon túl még a hadviseléstől s az ezzel járó munkáktól is mentve legyenek, s hogy őket és utódaikat kötelességül csak az illesse, mit a város helyreállítása, erősítése, fenntartása és oltalma idő szerint igényel.“ Ezen felül Solmárt és Kiskovácsit, úgy Pátnak felét a városnak adományul irta. [2]) Nádasdy Fogarasföldét Erdélyben nyerte jutalmul; [3]) s Gritti, Marmaros megye főispánsága mellé, az ország kormányzójának czímét, oly kitüntetés, mely a hazafiakat a sohonnai ember ellen lázitotta, s mely azonképen mint a Francziaországból imént visszaérkezett Laski újabb jutalma, — az ügyes férfiú somlyai Báthori István mellé erdélyi vajdává neveztetett, — Zápolyának uj ellenségeket szerzett az ország főbbjei között. [4])

1530. novemberben — azalatt míg Roggendorf Budát ostromlotta — az ellenkirályok biztosai Posenben egyezkedésről, fegyverszünetről tanácskoztak. Ferdinánd

---

[1]) Zermegh az id. h. 401. l. Verancsics, II. k. 33. l. Istvánfi XI. 169—172 ll. Pray, Epist. Procer. I. 363—367. ll.

[2]) Verancsics, II. 33.

[3]) Bethlen, hist. rer. transsylv. I. k. 172. l. A hatalmas urodalom, felében Majlát Istvánnak, Nádasdy sógorának jutott, s ketten nyolczezer aranyat fizettek érette a közkincstárba.

[4]) Verancsics, II. 34. Pray, Epist. Proc. I. k. 367. l. Az egri egyház, melyet János 1529-ben Grittinek adományozott (János király és a diplomatia az id. h. 69. l.) most Gritti kiskoru fiának, Antalnak jutott.

részéről jelen voltak: a boroszlói püspökön kivül: Pernstein Albert, Pflug János, Dietrichstein Zsigmond, Herberstein Zsigmond és Widmann Beát; Zápolyáéról Verbőczi István, Frangepan Ferencz, Kecset Márton veszprémi püspök, Homonnai Ferencz és Laski Jeromos. Zsigmond király békéltetőkül, a poseni és ploczki püspököket s kanczellárját Szidloviczki Kristófot küldötte.

Urunk — mondák a magyar biztosok — egyedül azért lépett szövetségre a törökkel, hogy Magyarország sértetlenül és függetlenül fennállhasson; a törökkel kötött szerződések pedig nem engedik, hogy az ország egészen vagy részben Ferdinándra szállítassék. Urunk nem ellenzi, hogy Ferdinánd magát Magyarország királyának czímezze s hogy jogot tartson a koronára, oly értelemben, minőben Mátyás király és Fridrik császár 1463-ban szerződtek volt. Ezen alapon Ferdinánd Magyarország királyi székén utóda leszen Jánosnak, ha ez fiörökösök nélkül találna kimúlni. Magában értetik, hogy Ferdinánd visszabocsátja mindazt, mit jelenleg Magyarországon kezében tart, visszsza Mária királyné hitbérét is; János király, más részről, lemond követeléseiről Morvaország, Szilezia és Luzsicza irányában, s fizet százezer aranyat Máriának kárpótlásul. Zálogul — míg a fizetés megtörténendik — Pozsony, Nagyszombat, Magyaróvár és Szombathely Zsigmond kezéhez adatnak. Mindkét király hívei helyeztessenek visszsza azon jószágaikba, melyeket II. Lajos halálakor birtokoltak. Ha Ferdinánd december 6-áig ezen feltételekhez áll, kieszközli János király, hogy Szolimán felhágy hadi készületeivel. [1]) Ezen inditvány nem volt Ferdinánd biztosainak ínyére, valamint a lengyel békéltetőké sem: hogy a mit Ferdinánd Magyarországban bír, azt birja ad-

[1]) Az inditvány tartalmából és formájából láthatni, hogy főleg Verbőczitől indult ki; Laski irásban hagyta, hogy ő következő alkunak adott volna el-

diglan, míg János király bizonyos öszletpénzt érette lefizetett; ezen öszlet pedig szabassék oly magasra, hogy beváltását ne lehessen egyhamarjában eszközlésbe venni; vagy pedig határoztassék meg előre, hogy a beváltásnak csak szabott évszám után adatik hely. — E szerint dugába dűlvén ujból az egyezkedés, a felek biztosai abban állapodtak meg, hogy további intézkedésig fegyverszünet köttessék, mely 1530. december 13-dikától 1531. december 13-dikáig tartson. Fegyverszünetközben mindkét fél követeket küldjön Konstantinápolyba, még pedig május vége előtt, kik közösön azon működjenek, hogy a szultánt minél hosszasabb fegyvernyugvás vagy béke kötésére birják. [1])

Ferdinánd 1530. november 25-én Ettingenben biztosainak eljárását jóváhagyta; János nem nyilatkozhatott irántok, mert Budán volt, s Budát Roggendorf ostromolta. A magyar biztosok lengyel követek kiséretében érkeztek vissza, kik Roggendorf táborába mentek, őt János követeinek a poseni fegyverszünethez járulásukról értesíteni, s az ellenségeskedés megszüntetésére felhívni. Ferdinánd hadnagya erre késznek nyilatkozott, ha János igéretét birja, hogy ő is felhágy az ellenségeskedéssel; e végre 1531. január 2-án Budára mentek a követek, [1531. honnan hat nappal később a kivánt igéretet meghozták.

Január 17-én Visegrádon, mely most ismét a ferdinándiak kezében volt, tanácskozmány tartatott Roggendorf és Laski között. János király, mondá az utóbbik, a

---

séget: „Joannes cedat regno et accipiat in satisfactionem Livoniam et Prussiam. Rex Galliarum consignet Joanni ducatum Orléans; et regi Galliarum consignetur regnum Navarrae. In propinquo ad Hungariam, Bohemiam, Silesiam et Lusatiam Joanni manere periculosum esset ratione Turcarum."

[1]) Bucholtz, IV. k. 62—65. ll.

poseni fegyverszünethez kivált most, a budai vívás után nem járulhat, hanemha Szolimán által arra felhatalmaztatik. Gritti már Konstantinápolyba küldetett, [1]) s ő, Laski, is rövid idő mulva odamegyen, mindent elkövetendő, hogy az egyévi fegyverszünet megalakulhasson, mely közben az egyezkedés műve is foganatba vétethetik. A tanácskozmány eredményeül nyolcz további napra felfüggesztetett az ellenségeskedés, s január 21-én, Brodaricsnak is törekvésére, egymás igéretét vették a felek, hogy három hónapig nyugodni hagyják a fegyvert, míg t. i. Laski megbízatásában eljárhatott. [2])

Jurisics és Lamberg, Ferdinánd követei, kik 1530. october 17-én Konstantinápolyba érkeztek, nyájasabban fogadtattak, mint Hoberdanacz és Weichselberger, mert utasításuk mása volt annak, melyről felebb, az 1529-diki évnél szólottunk; de Szolimánnak november 17-én kelt válasza nem volt megnyugtató. „Magyarország az enyim, mert elfoglaltam szablyámmal; a mi enyim, azt annak adhatom, kinek akarom. És jött János király, meghajlott előttem, Magyarországot kérve; s a mit kért, azt kezéhez adtam. Követeid barátságomat jöttek keresni, s leveledben mégis az állott, hogy te Magyarország királya vagy, azon Magyarországé, melyet én szablyámmal elfoglaltam. Ez nem vezet barátsághoz.“ E levéllel fogtak volna nyomban útnak indulhatni a követek, ha nem jő híre,

---

[1]) Ez alkalommal Grittinek Raguzához is adott levelet János király, melyben a várost a szokott adó fizetésére felhívta. De a ragúzaiak kinyilatkoztatták, hogy ők csak Szolimán kezéhez fizetnek adót, ki Jánosnak is védura; röviddel utóbb városuk falairól eltünt a zászló Magyarország czímerével, melyet századokon át szent Balás képe mellett lobogtattak. Engel, Gesch. des Freistaates Ragusa, Bécs, 1807, 203 l.

[2]) Bucholtz, IV. k. 540—542. ll. Urkundenbuch, 44—46 ll. Pray, Epist. Proc. I. k. 372. l. Ugyanaz, hist. reg. Hung. III. k. 29. l.

hogy Ferdinánd Budát ostromoltatja. Jurisics és társa ez okon az év végéig Konstantinápolyban marasztattak, s talán csak a Magyarországból jött örvendetes tudósításnak Buda ellenállásáról köszönhették, hogy 1530. december 22-én elbocsátattak. [1])

A török szultán jövő tavaszszal felséged ellen indul, — irják 1531. február 2-án Krupáról Ferdinándnak a visszaérkezett követek, — készüljön ellene. És Danczki, kulmi püspök, a lengyel király követe Károly császárnál, Brüszszelből február 18-án Zsigmondhoz adott levelében említi a szultán haragját, mert Ferdinánd azonegy időben követeket küldött béke eszközlése végett a Portához és Budát ostromoltatta. — Laskival egy időben, Roggendorf küldötte is Konstantinápolyba érkezett, levelet hozva mind Ibrahimnak mind Grittinek; és Szolimán készületei új, nagyszerü hadviseléshez még időt kivánhattak, különben nem fogta volna Gritti martius 7-én Roggendorfnak irhatni, hogy az egyévi fegyverszünet nehezen ugyan, de elvégre mégis megadatott. Fenmaradt Ibrahimnak is egy levele a német hadvezérhez, mely a szultán parancsáról szól valamennyi rabszolgáihoz, hogy egy éven át Ferdinánd birtokait ne háborgassák. [2])

Laski aprilis 1-én már Meggyesen volt, honnan Jánoshoz Budára sietett. Május elején Visegrádon a Szolimán által helybenhagyott egy évi fegyverszünet, mely 1532. május 9-ig tartson, végkép elfogadtatott. Roggendorf Vilmos, Fels Lénárd és Herberstein Zsigmond voltak Ferdinánd biztosai; Zápolya Laski Jeromost, Frangepan Ferenczet és Ráskai Gáspárt küldte követekül. Egy úttal megnyilt a tanácskozás, mint lehessen e fegyverszünetből tar-

[1]) Gévay id. m. I. k. 4. f. 1—55. ll. 74—95. ll.

[2]) Bucholtz, IV. k. 543. l. Urkundenbuch, 47. l.

tós békét fejleszteni. Frangepan a háború okát nem Ferdinándban, nem Zápolyában kereste, hanem azon szerencsétlenségben, hogy két személy választatott királylyá. Ezen nézetben mindkét fél biztosai osztozkodtak. Mondjon le tehát — folytatá Frangepan — követeléséről Ferdinánd, s elégedjék meg öröködési jogával, melynek minél szilárdabb biztosításáról közösen gondoskodhatunk. A kezében levő erősségeket adja ki kárpótlás mellett, s várnagyokúl lengyelek, csehek és morvák választassanak, kik magokat hittel kötelezzék, hogy János halála után Ferdinándot fogják urokúl ismerni. A korona őriztessék Pozsonyban két jámbor férfiú által; hitvest Jánosnak Ferdinánd szemeljen ki, s legyen mindig két tanácsosa Magyarországon. Az ország, a keresztyénség javát más módon lehetetlen eszközölni; mert annyi bizonyos, hogy Szolimán nem fogja Ferdinándot királyul ismerni. — Roggendorf és társai az ország s a keresztyénség üdvét abban látták, ha a koronáról János mond le; kárpótlásul bővségesen fogna urok gondoskodni. — E pontra nézve egyik fél követei sem engedtek, s a további egyezkedés ujból a lengyel királyra bizatott, kinek tiszte leszen a fegyverszünet szigorú megtartására is felügyeltetni, s ki magának s társának az egyeztetés művében, György, szász herczegnek, békezálogúl Ferdinándtól Esztergomot és Visegrádot, Jánostól Késmárkot és Szászsebest leköttetté. [1])

A két király harczából az országra nehezedett gyász több jámbor hazafiban felköltötte a gondolatot, olyas gyűlést tartani, mely tekintet nélkül Ferdinándra és tekintet nélkül Zápolyára a teendőkről tanácskozzék. Hőb-

[1]) Bucholtz, IV. k. 75, s 544—546. ll. Urkundenbuch, 46. l. Herberstein naplója Kovachichnál, Sammlung ungedruckter Stücke, 228. l. Dogiel, Codex diplom. Pol. I. 128. l.

ben mint Perényi Péter, senki sem ápolta e gondolatot; ő Szolimán távozása óta semlegesen viselte magát a két király között, s mint több jelenségből gyanítható, a szándéklott gyülésben az ország főkapitányává remélt választatni, oly tiszt, mely idővel s török pártfogás mellett talán az ő fejére segíti a koronát. Többen több okból, a jóval nagyobb szám azért, hogy semmiféle eszköz se maradjon kisérletlenül az ország megmentésére, kezet nyújtottak néki, névszerint Szlavonia és Horvátország főbbjei is, kik, mint felebb láttuk, mert Ferdinándtól és Zápolyától egyiránt nem segítettek, taval magoktól léptek fegyverszünetre egymással. [1]) Martius 19-én Bélavártt nagyobb tanácskozmány tartatott e tárgyban. Perényi Péter, Batthyáni Ferencz és Orbán, Török Bálint, Pekri Lajos, Báthori György, Bánffi Antal, Szécsi István, Sulyok György pécsi püspök, Lőrincz székesfehérvári prépost, s kivülök több főbb nemes személyesen voltak jelen; Erdődy Simon és Péter, Endre kníni püspök, János korbovai gróf, Móré László, Tahy János, Keglevics Péter, Choron Endre, Esseghvári Ferencz, és a nem régiben elhúnyt nádor, Báthori István özvegye Zsófia maszowi herczegnő, képviselők által jelentek meg. „E hazát atyáink egyessége és összetartása szerezte és fenntartotta — így szól az ország öszves

[1]) E fegyvernyugvásnak azonban nem nagy látszatja lehetett. Köttetése után egy hónappal Batthyány Ferencz ekkép irt Ferdinándnak: „Nekem nincsen pénzem, hogy minduntalan embert küldjek felséged után, s ha jelen szolgám nem hoz jó választ s pénzt, akkor ne írjon nekem felséged ezentúl mint bánjának. Én felségedet szolgálni fogom a bánságon kivül, mint többi hívei. . . Nemcsak hogy pénzt nem küld felséged, de még Erdődy Péter ellen sem akar engemet oltalmazni. S azt is látom, kegyelmes uram, hogy ilyetén hütlenek és árulók szavai nagyobb nyomatékkal birnak felséged előtt, mint az enyéim és más hívekéi, kik naponkint kárt szenvedünk. . . E napokban Szombathelyt megtámadták, nagyobb részét felgyujtották, s embereim közül nehányat megöltek, másokat megsebesítettek, ismét másokat foglyokúl vittek magokkal. . . Könyörgök felségednek, gondoskodjék rólunk; . . én azt hiszem, hogy egy nemzet sem szenvedett annyit uráért, mint mi.“

rendeihez intézett körlevelök, — s csak hasonló egyesség, összetartás s kölcsönös szeretet által mentethetik meg jelen s jövendő bajaitól. Ez okon május 19-dik napján Veszprémben fogunk összegyülekezni, s benneteket is kérünk, hogy ott megjelenjetek, tanácskozandók velünk, Istent és a közügy jövőjét szemünk előtt tartva, s minden külbefolyástól menten, a magyar nemzet egyességéről, a haza oltalmáról, hitünk fenntartásáról.“ [1])

A czélzat mindkét királyt megdöbbentette, annyival is inkább, mert a közhír szerint Bélavárról ajándékok mentek Konstantinápolyba, hogy a rendek Ibrahimot magoknak megnyerjék. [2]) Ferdinánd Prágából aprilis 27-kén kelt hirdetményében feleslegesnek és czéliránytalannak nyilvánitva a veszprémi gyülést, híveit eltiltotta a megjelenéstől; hasonlót tett Zápolya, ki a szándéklat buktatására maga is országgyülést hirdetett, mely május 21-én Székesfehérvárott megnyiljék. [3]) S a királyok czélt értek. Fenmaradt Bakics Pálnak levele, melyben jelentést teszen, hogy a veszprémi gyülés eredmény nélkül szétoszlott, de eredmény nélkül a székesfehérvári is, mert a rendek csak gyéren jelentek meg. [4])

Ferdinánd az 1531. év elején, midőn csekély reménye lévén a fegyverszünethez, Szolimánt ismét országaira

---

[1]) Kovachich, Supplem. ad. Vest. Comit. III. k. 137. l.

[2]) Frangepan Ferencz Brodaricshoz aprilis 18-án adott levelében (Pray, Epist. Proc. I. k. 377. l.) olvassuk: „In illa dieta facient capitaneum contra ambos reges, . . . et jam miserunt ad basam, offerendo tributum a regno, dummodo capitaneus conservetur.“ Sanuto, Hammernél, III. k. 107, az 1531. évhez: „Si trova qui (Konstantinápolyban) un messo di Pietro Peréni venuto per nome di tuti i baroni, come si dice, per presentar al Ihraim una copa dorata, contiene 6 quarte, costà assai danari.“ V. ö. Wagner, Analecta Scepusii. 162.

[3]) Kovachich, Vestigia Comit. 648. l.

[4]) Bucholtz, IV. k. 546. l.

várta, segédet szorgalmazott a császárnál, a németbirodalmi rendeknél, a pápánál s a franczia királynál, de süker nélkül. Károly Németalföldön, melynek kormányát most Lajosunk özvegyére, Máriára bízta, bajlakodott; a németbirodalmi rendek közül többen, névszerint a bajor herczegek, Ferdinándnak római királylyá választatását, s ezáltal a császárságnak az ausztriai háznál öröködését restellették; mások, a Schmalkaldenben összegyült protestans rendek, vallásbeli sérelmeik orvoslása előtt a segédnyujtást világosan megtagadták; a pápa és bibornokai szegénységöket emlegették; I. Ferencz franczia király nagyszerü támadási harczban, mely mintegy az öszves keresztyénség harcza lenne a török ellen, részt akart venni, de nem oltalmiban, melynek csak az ausztriai ház fogná hasznát látni [1].

Ily körülmények között kétszeresen kedves dolog volt Ferdinándra nézve az egyévi fegyverszünet nemanynyira Zápolyával mint Szolimánnal. Júniusban magyar tanácsosait, élökön Szalaházi Tamást és Thurzó Eleket, magához hivatta. Huszonöt pontot terjesztett elejökbe [2]. A törökre vonatkozó pont aggodalmat nyilvánított, hogy az egyévi fegyverszünet eltelése után, a háború kettős erővel fog megujulni; s kérdést tett: ha nem kellene-e további békéről is gondoskodni, és mily feltételek alatt? s nem volna-e rendén közoltalom ügyében együvé hívni az

---

[1]) Gévay, I. k. 4. f 97. l. Bucholtz, Urkundenbuch, 19, s 90. és kk. ll. Ranke id m. III. k. 402. l.

[2]) Ezen pontokat csak töredékekben ismerjük. Jelen időszak történeteinek felvilágosítására Bécs levéltárai véghetlenül gazdag anyagot nyújtanak. A mit Gévay, Jászay, Bucholtz s mások eddig közzétettek belőlök, az hálával kötelez le bennünket irántok, de az egészhez mérve még igen-igen kevés. Budának levéltáraiban is még sok használatlan történeti kincsek hevernek. A hazafiúi foglalkodás után szomjazó ifju nemzedék saját okulására s a tudomány gyarapítására, reméljük, által és általtanúlja a nemzet multjának ez emlékeit. „Es ist noch viel Verdienst übrig; auf! hab' es nur!" (1853. Rorschachban, Svajcz.)

országgyülést? A tanácsosok ekkép válaszoltak: Országgyülés tartása szükséges, s a jelen körülmények közt e czélra legalkalmasabb hely, Pozsony. De az országgyülésnek nem leszen eredménye, ha a király idegen segéd és Magyarország felszabadítása dolgában nem nyújt biztos reményt a rendeknek. A török csak addig fog békén maradni, míg hasznát látja. Azért vegye számba erejét Ferdinánd, s ha nem képes öszves országai, a császár és más fejdelmek segédével olyas háborút viselni, mely egész Magyarországot megmentse; s ha nem hallatszik, hogy a török másutt is el van foglalva: sokkal tanácsosabb vele új alkudozásba ereszkedni; a feltételekről nyilatkozni fognak a tanácsosok, mihelyest ő felsége véleményét közelebbről megértették. — Más pont Erdélyről szólott; mit lehessen azokért tenni, kik Ferdinándhoz hívek maradtak, vagy csak kényszerítésnek engedve, pártoltak el tőle? A tanácsosok úgy vélekedtek, hogy eziránt Gerendi Miklóssal, Horváth Gáspárral, Pemflinger Márkkal és Bethlen Sándorral, mint a királynak Erdélyben biztosaival kell értekezni, s valakit ez ügyben teljhatalommal Erdélybe küldeni. [1]) —

---

[1]) Augustusban az erdélyi biztosok a királynál voltak Linczben: de rövidd el utóbb a szászok, kivált a Ferdinándhoz állhatatosan ragaszkodó Szeben állása gonosz állás volt. Zápolya személyes jelenléte Erdélyben (1531. aprilisban Szászsebestt volt, júliusban Meggyesen, decemberben Segesvártt) nem az erdélyi vajdának czímzett, de folyvást külföldön volt Laski törekvése, mindig szükebb és szükebb körre szoritotta János elleneit. Gerendi november 12-én Szebenből ekkép irt Ferdinándnak: „Certe non arbitror hominem in mundo in moerore et miseria vivere majore quam ego vivam cum servitoribus certe probis; jam vel hostibus miserabiles sumus, et aliqui panem, aliqui ex eis vinum subministrant, qui nostra servitia et fidem in M. V. norunt, certe mirantur et nescio quid de M. V. sibi persuaderent, ubi ita me abjectum vident . . . Sed ne nunc quidem desperamus.“ És november 25-én: „Civitas ista eo devenit: nisi maturissime M. V. providerit, perdet eam; video res exculceratas, ut ubi primum tentabitur, perdimus civitatem; et certo credo Johannem Zapol omnem fidem pro Cibinio violaturum, nihil enim se in Transsylvania habere judicat, quod Cibinium in manibus non habuerit.“

Ismét más pont Seredi Gáspár, Török Bálint, Bakics Pál, Pekri Lajos s mások könnyü hadairól szólott, melyek Ferdinándnak több ízben nevezetes szolgálatokat tettek, de az országot s kivált a szegény pórt a töröknél is inkább sanyargatták. [1]) A tanácsosok ezeknek csekélyebb számra szállitását szorgalmazták, de olykép hogy e miatt kárt ne valljanak az erősségek. Bakics nemcsak a győri székesegyház s a szentmártoni apátság jövedelmeit lefoglalta, hogy huszárait fizethesse, hanem az egész környéket is kifosztotta; Töröknek kezéből meg' kivenni a nyitrai püspökség jövedelmeit, melyek Podmaniczky halála óta neki járnak ki, nehéz feladat leszen. [2]) — Szóba hozatott, hogy többen silány pénzt vernek az országban; és Ferdinánd felkéretett, adjon ki szigorú parancsot, mely halálos büntetést mér mindazokra, kik a felség felhatalmazása nélkül pénzt vernek. [3])

Voltak Zápolyának saját hívei között, kik néki tanácsul adták, mondjon le a koronáról kedvező feltételek alatt. Laski midőn e tájban Ferdinánddal találkozott, hogy királya nevében az egyezkedést megkisérlje, reményt nyujtott e fejleményhez, s úgy vélekedett, hogy Károly császárt kellene a békéltetés eszközlése végett felkérni. Meglehet, hogy Laski urának megegyezésével nyilatkozott ez értelemben; de a szándék nem lehetett komoly,

---

[1]) Ferdinánd biztosainak Esztergomból 1531. május 21-én urokhoz adott levele: „Küldjön felséged pénzt a hadi legénység számára, hogy a szegény nép valahára fellélekzhessék.“ És négy nappal később: „Kivált Pekri huszárai oly garázdák, hogy a pórok házaikat, földjeiket odahagyják s tovább költözködnek.“

[2]) Mind Ferdinánd mind Zápolya hadnagyai részben az egyházak jövedelmeiből táplálkoztak. Czibak Imre, Zápolya jobb vezéreinek egyike, a nagyváradi püspök czímét irta neve mellé, s csak azért, úgy látszik, mert hadát a nagyváradi püspökség jövedelmeiből fizette.

[3]) Bucholtz, IV. k. 93, és 547. és kk. ll.

vagy legalább nem volt tartós. [1]) Zsigmond lengyel király minapában Ferdinánd legidősb leányának kezét kérte fia számára, s a házasság utóbb meg is történt; most nem mutatkozott idegennek, leányát, Izabellát, Zápolyának nőül adni. Ezen ügy elintézésére, de különben is a versenykirályok kibékitésére, kész volt ama tanácskozmány helyett, mely a poseni napok kiegészítéseül septemberben fogott volna lefolyni, 1532. január 6-án fényes gyülést tartani Krakóban; ezen a császár, a pápa s a németbirodalmi rendek, úgy Francziaország és Anglia követei is jelen legyenek; s vegyen, ha szükségesnek tartatnék, személyes részt benne mind Ferdinánd mind János; költségeit ő, Zsigmond király, egymaga ajánlkozott viselni. Zápolya ezen gyüléstől méltán többet várhatott, mint attól, mely a császár elnöklete alatt Passauban fogna sorsáról intézkedni; s az 1531. őszszel mind Ferdinándhoz és a császárhoz mind a felebb nevezett hatalmasságokhoz küldött Laski és követtársai meg voltak bízva, hogy őket ama gyülés meglátogatására is birják. [2])

Az elégedetlen német rendekkel Zápolya, elejétől fogva érintkezésben állott. Említettük a bajor herczegeket, kik még 1526-nak végén egyik hivök által Zápolyának megüzentették, hogy a németbirodalmi rendek semlegesen fogják magó-

---

[1]) Ugyanaz, Urkundenbuch, 48. l.

[2]) Laskinak Wyskóról (Krakó mellett) 1531. oct. 31-én Herbersteinhoz adott levele: „Proficiscor ad caesarem, regemque Romanorum, ac etiam ad Franciae et Angliae reges, in quantum id caesareae majestati videbitur. Ubique sum acturus tam pro concordia, quam si caesarea majestas apud se facere voluerit; sequuntur me alii oratores; tamen propter Turcam, qui medio regis Poloniae cupit concludi concordiam, laborabo, ut esset Cracoviae, ad quam caes. maj. deberet mittere principes aliquos nomine suo, sic etiam status imperii, Pontifex, rex Franciae ac Angliae. Rex Poloniae contentus est pati impendium et excipere omnium legatos. Principes autem nostri adesse prope Cracoviam deberent, ut si Deus daret tot malis finem, simul Cracoviae convenirent, et firmaretur amicitia utrinque, stabilirenturque affinitates."

kat viselni, ha közte és Ferdinánd között Magyarország koronája miatt háború keletkeznék. 1527-nek elején Winzerer Gáspár nevesebb bajor hadnagy, ki imént még Károly császár tiszte volt, szolgálatait Jánosnak felajánlotta, [1]) s a király levelével tért vissza Bajorországba, mely a herczegeket a magyar ügy állásáról értesítse; — azóta szakadatlanúl folyt a közlekedés. Laski felhivására történhetett, hogy 1531-nek végén Winzerer ujból Magyarországba jött tanakodás végett. Zápolya Segesvártt kelt iratban késznek nyilatkozott oly szerződés kötésére, melyhez képest ő a herczegeknek fél évre ezer huszárt küldene segédül, ha a császár vagy Ferdinánd által megtámadtatnának; és berontana Ausztriába, s kérelmére a szultán Karántföldre küldené hadait. Zápolya foglalmányait Ausztriában a bajor herczegekkel osztaná, és a törökéi Karántföldön felökben Zápolyát s a bajor herczegeket illetnék. Ezek pedig fél évre ezer labanczot tartozzanak Zápolya zászlai alá küldeni, vagy helyettök huszonnégyezer aranyat, ha Károlylyal vagy Ferdinánddal baja meggyűlne. A herczegek ovakodtak az ajánlat• elfogadásától, de János ügyét a Lübeckben tartatni szándékolt birodalmi gyülésen pártfogolni igérték. [2])

És valamint a bajor herczegekkel, úgy a szász választó fejdelemmel is viszonyban állott Zápolya, viszonyban a saalfeldi gyülés valamennyi tagjaival, kik 1531. october 24-én Ferdinándnak római királylyá választatását törvénytelennek nyilvánitották. Ezekkel egy czélra működni, s valamint ők Francziaországgal és Angliával alkudozásba ereszkedtek, I. Ferenczet és VIII. Henriket, királyának ügyében erőfeszítésre bírni, ez jutott most Laskinak fő feladásul.

[1]) Gévay I. k. 1. f. 57. l.

[2]) Bucholtz, IV. k. 159. l. Muffat K. A. az id. h. 138. és kk. ll.

XIII.

Károly 1531. őszszel Speyerben országgyülést akart tartani, s e végre Ferdinánd már september végén Stuttgartban volt, honnan a Rajnához készült. A franczia ügyek elhalasztatták a császárral az országgyülést, s Ferdinánd Innsbruckba indult, honnan november 5-én Nogarola Lénárdot és Lamberg Józsefet követekül Konstantinápolyba küldötte, a fegyverszünet megtoldása végett.

Azalatt míg Ferdinánd német földön, Zápolya Erdélyben időzött, Magyarországon több hazafiúi lélekben ujból felmerült a gondolat, mindkét király magánczélzataitól függetlenül intézkedni a közügy körül. Nádasdy Tamás szintén e térre lépett. Sulyok Imre pécsi püspök, Török Bálint, Szalay János, Bakics Pál és Majlát István társakúl szegődtek, [1]) s november elején részt vettek a zákáni tanácskozmányban, melylyel Nádasdy végzést hozatott: hogy 1532. januárius 1-én, Kenesén, a Balaton veszprémi partján országgyülés tartassék. [2]) Zápolya, 1531. december 16-án Segesvárról kelt levele által Nádasdyt eltiltotta a megjelenéstől; [3]) Ferdinánd, értesülvén, hogy hívei közül többen okvetlen megjelenést igértek, hasonló tilalmat nem akart megkisérleni; s mert voltak, kik vele elhitették, hogy a szándéklott gyülést kivált Zápolya felekezete fogja kibányászni, december 3-án Innsbruckból a bártfaiakhoz adott levelében olyas követek küldetését sürgeti: kik ellenezzenek minden inditványt, mely netalán az ő jogait csorbíthatná, s kik az ellenfelekezet főbbjeinek magokhoz átvonásán munkálkodjanak. [4])

---

[1]) Katona, XX. k. 761. l.
[2]) Bucholtz, IV. k. 552. l.
[3]) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 144 l.
[4]) Ugyanaz ugyanott, 145. l.

1532.] Kenese az uj év első napján a rendek tetemes számát együtt látta. [1]) A Nádasdy által még Zákánban szerkesztett végzést elfogadta a gyülés. „A kik jelen vagyunk — így hangzott — a koronáért versenyző fejdelmek közül királyunkul azt fogjuk ismerni, ki az ország oltalmára képesebb; s e végre követeket küldünk mind Ferdinándhoz mind Jánoshoz. A Ferdinándhoz küldöttek tudakolják meg tőle: ha kész-e, hatalmas-e, bennünket a török ellen megvédeni, s annyi nyomorúságtól megmenteni, még pedig nem szóval, nem irással, hanem tettel, cselekvéssel. Ha Ferdinánd ezenkivül szabadságaink hűbb fentartására igérkezik, hozzá állunk mindnyájan. Jánoshoz küldött követeink kérdjék meg tőle: mily úton, módon fogja a hazát oltalmazni? fogja-e nem szóval, hanem valósággal, a végvárakat, Nándorfehérvár és Szabács kivételével, Szolimántól visszakapni? van-e biztosítéka, hogy a török ezentúl békén hagyja az országot? — mert csak ezen feltételek alatt akarjuk őt mindnyájan urunkul ismerni.“ [2]) — Az együttvolt rendek martius 12-ére újabb gyülést tűztek ki, mely a szomszéd Berhidán tartassék [3]) s melyre a követek jelentése beváratik. Felhivás ment a lengyel rendekhez is, hogy magokat e gyűlésben részeltessék, [4]) s e felhivás januárius 6-án kelt, épen az nap,

[1]) Engel ezen gyülés szerzőjeül is Perényi Pétert mondja; de ezen állitásának ellenmond egy halmaz levél, melyet Ferdinánd párthívei e tárgyban Innsbruckba irtak. Szalaházinak 1531. december 28-án kelt levelében olvassuk: „Perényi e napokban a török szélektől Terebesre érkezett, s Jánoshoz emberét küldötte, mentséggel hogy eddig hanyagul szolgálta, s hüségigérettel.“ Fesslernél olvasom: „Thomas Nádasdy trat aus seiner Zurückgezogenheit nicht hervor;“ de Thurzó Elek Semptéről november 24-kén adott levelében irja: „Nádasdy Tamás a fő szereplő, s postaként siet urtól urhoz ez ügyben.“ Igy jő lassankint világosság a harmincz, negyven év óta nagy kárunkra elhanyaglott magyar történészetbe. (1853.)

[2]) Bucholtz, IV. k. 552. l. Gévay, I. k. 5. f. 69. l.

[3]) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 146. l.

[4]) Dogiel, Cod. dipl. r. Pol. I. k. 131. l.

melyen Zsigmond király a maga fényes tanácskozmányát akarta tartani az ellenkirályok békéltetésére. E szándékáról lemondott, valószinüleg mert Károly és Ferdinánd most is Passauban kivántak eziránt tanakodni, s a király nem volt idegen követeit hozzájok küldeni ez ügyben. [1])

Ferdinánd egy idő óta türhető viszonyban állott a pápával. Engedelmet nyert tőle, hogy a török háború költségeire a keresztyén hívektől Europaszerte alamizsnát szedethessen; [2]) és 1531. september 16-áról brevét vett, melyben százezer arany segédről biztosítatik, ha a törökök jövő tavaszszal vagy jövő nyáron országaira törnének. [3]) A kenesei gyülés előkészületeinek hirére Ferdinánd a pápához folyamodott méltóztatnék ujból Zápolya mint a töröknek szövetségese ellen nyilatkozni; s Pimpinelli Vincze szentszéki követ Németországon, Pozsonyba jött épen a kenesei gyülés tartatása alatt, és 1532. január 4-én kelt levelében felhívta a rendeket: ismernék közösen Ferdinándot királyokúl; János bukása után a jók jobbakká s a roszak jókká válandanak. Mindenki láthatja, hogy János csak a török segédének köszöni állását.“ Ferdinánd ezt nem eléglette, s ügyviselője Burgo Endre által, külön követséget és külön brevét sürgetett a berhidai gyülés oktatására. Gellért papot, Zápolya gyóntatóját és

[1]) Gévay, I. k. 5. f. 68. l. János most semmit sem akart tudni a passaui tanácskozmányról. V. Károlynak, Regensburgból 1532. aprilis 3-án követéhez a franczia udvarnál adott levelében olvassuk: „Sur aulcunes lettres que les gens dudict waywoda nous avoient escript, avions mis sus une diette, au lieu de Passau, et quand la chose a esté en ses termes, ledict wayvoda a respondu, qui désiroit que la chose se traicta devers le roy de Polonne, que n'est sinon palliacion.“ Papiers d'état du Cardinal de Granvelle, publiés sous la direction de M. Ch. Weiss, Paris, 1841. I. k. 606. l.

[2]) Genfben s a szomszéd Vaudban e végre az 1531-diki nyáron Montrivel Antal besanconi kanonok járkált; l. Fragments historiques sur Genéve avant la réformation, 171. l. Papiers d'état du Card. de Granvelle, I. k. 563. l.

[3]) Bucholtz, Urkb. 103. l.

Rómában biztosát, ez utóbbik tisztben Verancsics Antal a király titoknoka váltotta fel 1532-nek elején. A szép műveltségü, s az olasz nyelvben jártas ifju dalmát szívesen látatott Kelemen pápa által; ügyét az angol követ Casale lovag is támogatta. A császár és Ferdinánd követeinek egyesült törekvésére mindazáltal kiadatott a kívánt breve, s a pápa egyik udvari főpapja Ferdinándhoz küldetett, vele értekezendő, s a király ohajtásához képest a berhidai gyülésben részt veendő. Kelemen február 17-én kelt intő levelében Magyarország öszves lakosaitól várta, hogy egyesült erővel fognak a török ellen fellépni; hazájok bajai azon okon gyűltek meg oly nagy mértékben, mivel közülök számosan a törökre támaszkodnak. Már pedig ez oldalról gyalázatos járom fenyegeti a nemzetet; máskép hangzó igéreteknek nem kell hitelt adni, mert Krisztus és Beliál nem férnek meg egymással. Ferdinánd követe névszerint Zápolya igényei ellen is szerette volna felszólaltatni a pápát, de ez úgy vélekedett, hogy a mit írt, azzal beelégedhetni; és János királynak kétségkívül ez alkalommal is értésül adta, mit nehány héttel korábban Marsupino pápai kamarás írt volt neki: Tudja meg felséged, hogy jó atyja van, s ha ez fia ellen valamit vétett, azt, csak a nehéz időjárásnak kell tulajdonítani. [1]). — Ferdinánd egyébiránt bővebb megfontolás után jobbnak látta, híveinek a megjelenést Berhidán eltiltani, s részéről aprilis 24-ére országgyülést hirdetni Esztergomba; hasonlót tett János király is, ki felekezetét Pestre várta. Berhida, úgy látszik, nem igen látogattatott meg, [2])

[1]) Ugyanaz ugyanott, 55. és 105—108. l. Czélzás az anathemára, s talán arra is, hogy a pápa, mint Charrièrenél (I. 193.) olvashatni, az átkot már nehány nap mulva titkos consistoriumban levette Jánosról, de tartván Ferdinándtól, ebbeli eljárását nem hirdette ki.

[2]) A bajor herczegek egyik küldöttének, ki 1532. áprilisban Budán volt, Nádasdy annyit mondott, hogy a magyar urak kinyilatkoztatták Berhidán: „das sie wölln ein Kunig haben, der sy beschütz und bey ihnen bleib.“

s a pápai küldött, Károly és Ferdinánd követeinek kiséretében az ország széléhez érkezett, hol tudomására jutván, hogy Esztergomban, úgy mint Pesten, csak gyér számmal jelentek meg a rendek, „azért is, mert megbizatásától sükert úgy sem remélt," Rómába visszatért. [1])

Ferdinánd és Károly császár e közben Regensburgba érkeztek, hol az erdélyi szászok követei is megjelentek Ferdinánd jogai mellett tanuságot teendők, s hol a németbirodalmi rendek negyvenezer fegyverest ajánlottak fel segédül azon esetre, ha Szolimán, mint várni lehetett, a fegyverszünet lefolyása után hadviselését megujítja. A rendek ebbeli készségét Ferdinánd az ideiglenes vallási békének köszönhette, úgy azon körülménynek, hogy Károly a bajor herczegek haragját ügyes eljárása által részben lecsillapítá. Ezáltal Zápolya reményei is meghiúsultak, mennyiben az elégedetlen német rendeknek Lübeckben 1532. január 1-én megnyilt gyülésétől s a szász-königsbergi tanácskozmánytól Laski és Minkwitz segédet várattak vele. Emez mindössze háromezer aranyat ajánltatott fel Königsbergben Zápolya számára, s ezen öszlet is fizettetlen maradt; amaz járt kelt Francziaországból Németországba s Németországból Francziaországba, de a mit elért, az szent Mihály rendén kivül, melyet nyakába aggatott a franczia király, mindössze ennek készségéből állott, János számára menyasszonyt szerezni; s igéretéből, évenkint nehányezer forintot adományozni, melyeket Fridrik, Dánia királyi székén a fogságra vetett Kerestyélnek, Ferdinánd sógorának utóda, hajlandó volt még kétezerrel növelni. [2])

[1]) Gévay, I. k. 5. f. 69, 77, 78. ll. Kovachich, Vest. Comit. 651. l. Muffat az id. h. 164. s kk. ll.

[2]) Bucholtz; IV. k. 161—165. ll. Gévay, I. k. 5. f. 78. l. Katona, XX. k. 761. l. V. ö. Hatvani Mihály, Rajzok a magyar történelemből, 26. s kk. ll.

Zápolyának Ferdinándon kivül még több versenytársai voltak. Perényi Pétert már említettük, Ibrahim basa 1529-ben, ha Bécs megdől, Magyarországot szandzsákságul kéri magának Szolimántól; s Gritti Lajos, mióta az ország kormányzójává nevezték, az ország koronája után áhítozott. Czélzatai korán Zápolya tudomására jutottak, mert az ármányos ember számot tartott Laski és Nádasdy támaszára, — kivált az utolsóéra, kinek 1529-ben Budának bevétele után szolgálatot tett Szolimánnál; s Laski és Nádasdy gyűlölték őt, és Jánost eleve ovakodásra intették. [1])

Gritti reményt táplált, hogy Oláhországot és Moldvát könnyü lesz kezére kerítenie, s innen Laski, mint erdélyi vajda segédével utat nyitnia magának a magyar királysághoz; — méregkeveréshez értő ügyes kézbe bízott, mely túlád Zápolyán; kincseibe, melyekkel védőket vásárlott magának Konstantinápolyban. A budai udvar mindent elkövetett, hogy távol tarthassa magától; de 1532-nek elején, midőn mármár vége szakadt a fegyverszünetnek s a szultán uj hadjárathoz készült Bécs ellen, Ibrahim által előre küldetett a pribék. [2])

Martius végén háromszáz törökkel Oláhországba érkezett. Levelet írt Nádasdyhoz, mint Magyarország helyettes kormányzójához, jőne hozzá Tergovistbe, hogy általa oly dolgokat üzenhessen János királynak, melyeket papirosra bízni nem tanácsos. [3]) Nádasdy ovakodott szót fogadni, talán mert az ármányforraló boszujától tartott talán mert már ekkor semleges állást fogott a versenykirályok között, azonképen mint sógora Majlát István, ki a közelebb mult években Ferdinánd buzgó párthive volt Erdélyben, s ki most berzenczei jószágára vonult. — Oláh-

[1]) V. ö. Hatvani M. Brüsszeli Okmánytár, I. 122. l.

[2]) Bucholtz, Urkundenbuch, 51. l. V. ö. Kovachich, Script. rer. hung. minores, I. k. 42. l. II. k. 133. l.

[3]) Pray, Epist. Procer. II. k. 12. l.

országban a Ferdinándhoz szító Radul erőszakos halála után, 1529-ben Mózes, a Bazarádok ivadéka, bízatott meg Szolimán által a kormánynyal; de a bojárok az új vajdát rövid idő mulva elűzték, s az oláh föld inkább mint valaha mérges pártviszályok színhelye volt, midőn Gritti Tergovistre érkezett. A szultán parancsával kezében engedelmességre talált, s innen, át Moldvába ment, melynek fejdelme Péter 1530-ban szorosabb hűbéri viszonyba lépett Szolimánnal, és a következő évben, midőn huszonötezer emberrel Pokuczföldre törne, augustus 21-kén a lengyelek által irgalmatlanúl megveretett. Zápolya közbenvetésére Zsigmond király s Péter vajda 1532. február 22-én fegyverszünetre léptek egymással, és Gritti most küldöttei által a petrikowi országgyülésen e fegyverszünetnek békévé alakulását sürgette. [1]) — Elvégezvén ügyeit mindkét oláh földön, június elején több ezer oláhhal Brassónál Erdélybe érkezett. Mint Magyarország kormányzója, [2]) Vizaknán gyülést tartott július 14-én az erdélyi rendekkel, és Athinai Simont, Zápolya hivei közül Bánffi és Bodó után a leghivebbet, kevésbe mult hogy fel nem akasztatta, az erdélyi sóaknák hűtelen kezelését vetvén okúl. [3])

---

[1]) Pray, hist. reg. Hung. III. k. 35. l. a. 6. jegyzetben. Engel, Gesch. der Nebenl. des Ungr. Reichs, IV. k. 1. d. 213. l. 2. d. 174. l.

[2]) Egynémely történetiróink Grittinek e hivatalát viszonyba hozzák a nádornak, Bánffi Jánosnak halálával. De Gritti az 1530. év végnapjaiban lőn kormányzóvá, s Bánffy csak 1534-ben húnyt el. A kormányzóság nem akart a nádori méltóság pótléka lenni, hanem valóságos alkirályság, kapocs, mely Magyarországot a török birodalomhoz fűzze, hurok, mely a szükséghez képest Zápolya gégéjéhez érjen. S a gyenge király kénytelen volt engedni, mert háromszázezer aranynyal adósa volt Grittinek; s mert Szolimán ezt „védőül" küldte Magyarországra.

[3]) Istvánfi, XII. 192. l. szerint épen felakasztatta, de Verancsics Antal irataiból, I. 153 és kk. ll., II. 45. l. tudjuk, hogy még évekig élt. Különös, hogy Grittinek ez útjában egyik olasz kisérője, kinek emlékiratát Nagy Iván a Történelmi Tár III-dik kötetében közzétette, a vizaknai gyülésről semmit sem tud.

Szolimán aprilis 25-én száz harmincznyolczezer emberrel és százhúsz ágyúval Konstantinápolyból Magyarország felé indult. Zápolya május végén Lippáról körlevelet bocsátott urakhoz és főbb nemesekhez, melyben őket felhívja, hogy június 24-én Pesten legyenek, véle a szultán fogadására indulandók. [1]) Június 2-án Sofia környékén találjuk Szolimánt, kilencz nappal később a niszszai hévvíznél. Június 13-án Ferdinánd követei Nogarola és Lamberg, kik, nem tudni mi okon, későcskén jártak el megbizatásukban, a szultán elébe bocsátattak. [2]) Utasításuk a legeslegszerényebb volt, Károly császárnak is megegyezésével, ki testvérét a fenforgó nehéz körülmények között a lehető legnagyobb hunnyászkodásra intette. [3]) Ügyekezzenek — így szól az utasítás — minél hosszabb időre fegyverszünetet kötni, s ha máskülönben nem lehet, legalább egy évre. Ha Szolimán az egész országot engedné át nekünk, százezer aranyat is ajánlhatnak neki évenkinti „pensióúl"; ötvenezeret, ha az országnak csak azon részét akarja kezünknél hagyni, melyet most birunk. Meglehet, hogy a szultán feltételül fogja szabni, miszerint János Magyarország másik részét ezentúl is birtokolja, ha a fegyverszünetet hosszúnak akarjuk. A követek erre is reá állhatnak, s még Esztergomot vagy Visegrádot is hozzá igérhetik, de János ne léphessen házasságra. Szükség esetében még tovább mehetnek, s a magunk birtokából többnek-többnek átengedését igérhetik, de legyenek azon, hogy az ausztriai tartományokhoz közelebb eső nevesebb erős-

---

[1]) Pray, Epist. Proc. II. k. 15. l. Erdődy Simon, e felhivásra vonatkozólag, július 18-án ekkép írt Brodaricsnak: „Certum est, nos cum caesare Turcorum constitui nullo modo volumus, nisi, quod Deus avertat, ligatos nos duxerint."

[2]) Szolimán naplója, Hammernél, III. k. 666. l.

[3]) Gévay, I. k. 5. f. 65. l.

ségek: Pozsony, Óvár, Dévény, Soprony, Szombathely, Győr, Komárom a Csallóközzel, Trencsén s még mások Magyarországon, Szlavoniában és Horvátországban kezünkben maradhassanak. Ha végre, a szultán egész Magyarországot követelné János számára, még pedig a védencze által felajánlott váltságpénz nélkül, ám legyen, ezt sem ellenezzük, de jogaink fentartásával, s nemcsak János hanem egyszersmind az országos rendek kötelezettsége mellett, hogy mindaz, mit ekkép általadunk, hozzánk és utódainkhoz visszakerül, mihelyest János nőtlen életét befejezte; az ekkép általadott erősségek nagyjai további biztositásul hittel fogván magokat irányunkban lekötni. Mária királyné azalatt is, míg János ekkép országland, birja sértetlenül urodalmait, s híveink élvezzék jogaikat csorbítatlanul. Bekövetkezvén pedig Zápolya halála, Magyarország egészen a mienk legyen, olykép és azon terhek alatt, mikép s a mely terhekkel általa birtokoltatott. [1])

Jánosra nézve kedvezőbb, magára nézve lealázóbb, s híveire nézve veszélyesebb alkura nem léphetett volna Ferdinánd; mindössze halavány reményt tartott fenn magának, valaha még a koronához juthatni. De Szolimán nem hagyá magát útjában fentartóztatni ennyi igéret által; egy az, mert talán csak ürügyet látott bennök, hadainak eltávolítására; aztán, még most reménye volt egy csapással megsemmisíteni az ausztriai ház, a német császár testvérének igényeit Magyarország királyi székére, melyen csak ügyefogyott, és a Portán kivül támaszt sehol sem lelő hűbérest kivánt látni. — Tovább indult Bodon felé, a követeket kiséretében marasztva. [2])

---

[1]) Gévay, I. k. 5. f. 42. l.
[2]) Ugyanaz ugyanott.

Nándorfehérvárnál tizenötezer tatár csatlakozott a sereghez; s Rincon Antal franczia követ ünnepélyesen fogadtatott. Innen, átkelvén a Száván, Eszéknek fordult Szolimán, hová Khozrevbeg, a bosniai szandzsák, százezer embert hozott elébe, — az ágyúk száma most négyszázra ment, — s hol július 17-én Ferdinándnak válasz iratott. „Nálatok — így szól a levél — már régóta csalják a szegény keresztyéneket, hitegetvén őket, hogy a török ellen vezéreltetnek, s pénzeiktől fosztván meg a jámborokat. Ez okon feltettem magamban a spanyol király (V. Károly császár) ellen indulni. És Magyarország szélein követeid elémbe jöttek s elmondották fő zászlótartómnak, Ibrahimnak, miben járnak. Tudd meg, hogy én nem ellened, hanem a spanyol király ellen indulok. Ha majd Németország széleihez érkezem, fogadjon engem. Mert nem illik, hogy tartományait odahagyván, megszökjék. A királyok országai olyasok mint saját nejeik, különös és illetlen dolog, ha ezeket a szökő férj másoknak veti oda. A spanyol király már régóta hirdeti, hogy ellenem akar indulni. Itt vagyok, Isten segedelmével, hadaimnak élén; ha bátor férfiú, várjon be engem, s történjék a mit Isten akar. Ha pedig nem akar bevárni, küldjön adót császári méltóságomnak. De te követeket küldtél, békét kérni: s ha valaki őszintén békét kér, nem kell azt megtagadni tőle. Én is békét kérek mindenkitől, őszintén és valósággal.“ [1])

Ferdinánd és Károly e közben nem voltak tétlenek. A németbirodalmi rendek által felajánlott segéd részben ugyan kiállítatlan maradt, de a fővezér, Fridrik pfalzgróf, mégis huszonkilenczezer fegyverest gyűjthetett zászlai alá. A cseh rendek, Morvát és Szileziát tartozandósá-

[1]) Ugyanaz, I. k. 5. f. 87. l.

gaival is ide tudva, harminczötezer hadi legény felkészitésével foglalkodtak. Károly császár nyolczezer spanyollal, s olasz és németalföldi zsoldosokkal növelte a Bécs mellett összegyülekező hadi erőt. Magyarországon köz felkelés hirdettetett. Kelemen pápa, öcscsét Medicis Hippolitot küldte Ferdinándhoz, ügyes olasz hadi tisztekkel s annyi pénzzel, mennyi tízezer magyar zsoldos fogadására elégségesnek tartatott. Szentelt zászlót is hozott magával Hippolit, mely Török Bálint és Bakics Pál hadaik előtt vitessék. Pozsony, Magyaróvár ás Esztergom a szükséges hadi szerekkel bővségesen ellátattak. [1])

Gritti Erdélyből Nagyváradon át még júliusban Budára érkezett, hol őt Zápolya ünnepélyesen fogadta. Statileo János erdélyi püspök — egyike azoknak, kik a ve-

---

[1]) Gévay, I. k. 5. f. 79 s 90. ll. Bucholtz, IV. k. 104—107. ll. Archiv für Kunde oest. Geschtsqu. XXII. k. 53. l. Pray, Epist. Proc. II. k. 17. l. — VII. Kelemen, mint a keresztyénség főpásztora, s azon viszonynál fogva, melyben jelenleg Károly császárhoz állott, kénytelen volt Ferdinándot a török ellen támogatni, de más részről most is Zápolyának ohajtotta a koronát. 1532. május 23-án Ferdinánd követeinek Rómában, hosszú prologus után inditványozta: „Quod regnum Hungariae vel totum vel pro maxima parte rex noster (Burgo Endre jelentését idézzük) dimitteret vajvodae, vel si fieri posset, Maj. sua r. retineret aliqua loca in confiniis Germaniae. Vajvoda laboraret pro una treuga saltem trium annorum cum spe futurae pacis; quod medium pacis esset securius, facilius Turca ad illam inclinaret, quia putaret, remanente regno in persona vajvodae, quod ipse Turcus esset securior ab impetu christianorum; sed quod in tali pace esset inclusa Italia; et quod vajvoda bene cognoscat, quod magis erit securior de illo regno, si habeat per concordiam, quam si habeat per vim, solo auxilio Turcarum.... Quod nunquam rex noster staret quietus in illo regno, etiam si haberet, et nullum lucrum habebit ex illo.. Praeterea quod ex alio latere loco illius damni et perditionis, quam putaret rex noster facere, dimittendo totum illud regnum vel majorem partem ejus vajvodae... tantum pro vita sua et filiis ex eo nascituris legitimis, et retinendo Maj. regia titulum suum et jura sua... posset rex noster habere... unam bonam partem civitatum et locorum, quae hactenus tenuerunt Veneti usurpata Imperio et domui Austriae, puta Tarvisium, Vincentiam et Veronam, et forte etiam Brixiam;... ad quam expeditionem vajvoda... libenter condescenderet... ut esset adjuturus recuperationem Dalmatiae et aliorum locorum, quae tenent Veneti usurpata coronae regni Hungariae."

lenczei herczeg fattyát örömest Konstantinápolyban felejtették volna, tanácsosnak látta, most ujból hozzá közeledni, s haragját alázata által lefegyverkezni. Ártándi Pál beregi főispán és testvére Balás gyászos példájok intőleg lebegett előtte; ketten még a mult évben, mindjárt Roggendorfnak Buda alóli távozása után a hatalmas ember parancsából lenyakaztattak; [1]) czimboráskodásuk Ferdinánddal volt az egyik ok, [2]) a másik, a fő, makacsságuk, melylyel kormányzóvá neveztetését ellenezték. A lengyel követ, ki a béke eszközlésére, igaz hogy későcskén, Budára érkezett, s a bajor követ, ki urától hírt hozott, hogy a német segédhadak csak Ausztria oltalmára, nem János megtámadására küldettek, — mindketten Grittit nézhették fejdelmül, ki magát most az ország főkapitányává is neveztetvén, Szolimán táborába indúlt. [3]) Alig érkezett ide, midőn hatalmát Perényi Péterrel is érezteté, ki valpói várából, Ibrahimnak udvarlandó, Eszékre jött, s most rögtön fogságra vettetett. Szabadságát Péter gróf rövid idő múlva visszanyerte, de kezesül hét éves fia maradt a szultánnál. [4])

[1]) Verancsics „karácson előtt harmad nappal" hagyja Roggendorfot távozni; aztán utána veti: „karácson innepiben az János király Gritti Lajost gubernátorrá választá", és nyomban reá: „ez esztendőben karácson innepiben Gritti Lajos fejét víteté Ártándi Pálnak és Balásnak." Szerémi is világosan irja: „Mortem passi fuerant post absolutam budensem a Germanis absolutionem (obsidionem)." január 10-én, t. i. az 1531-diki évben, mert az következett a vívásnak 1531. december végén történt felbontása után, nem 1534, mint Szeréminél irás- vagy másféle hibából áll. Leibitzer szintén ez időre helyzi kivégeztetésöket. Egyébiránt, mint Szerémi ismét helyesen irja, a testvérek egy évig voltak foglyok; Szalay Ágostonnál, (Négyszáz magyar levél, Pest, 1861. 5. l.) Ártándi Pálnénak ex Kereki die sabbati post festum sancti Joannis 1530, férjéhez adott levele áll, melyben irja: „kevánnám az én gyermekimmel megszabadulásodat a te atyádfiával (Balással,) de kell várnunk az nagy Istentül, az után az felséges királytul."

[2]) Hogy Ártándi Pál Ferdinándék névszerint Mária királyné meghitt embere volt, a Gévay által közzétett oklevelekből világos.

[3]) Pray, Epist. Procerum, II. k. 18. l.

[4]) Szolimán naplója, Hammernél, III. k. 667. l. Istvánfi, XI. 177. l. Nevezetes, hogy Zápolya ez alkalommal nem találkozott

Szolimán Eszéknél átkelt a Dráván; s útját Bécsnek nem Budának vévén, hadait Baranyából Somogyba, Somogyból Szalába, Szalából Vasba vitte. Siklós, Babócsa, Belevár, Csicsó, Kapornak, Rum, Egervár, Hidvég vagy bevétettek vagy önként feladattak. [1]) Augustus 10-én Kőszegnél táborozott a szultán. Benn a városban Jurisics Miklós volt parancsnok, kit Szolimán és Ibrahim minapi követségéből ismertek, s kit a török örsök már nehány nap óta a közeledő ostromra intettek. A város csak igen hézagosan volt erősitve; az őrség parányi, a fegyverfogásra alkalmas népesség hétszáz főre menő; — aggastyánok, nők, gyermekek, kik a vidékről ide menekültek nagy számmal. A szomszéd szőlőhegyekben felállított török ágyúk nehány nap alatt tetemesen megrongálták a város s a belső erősség falait, s Ibrahim most ostromot parancsolt a vívóknak. A kisérlet tizenkét ízben megújítatott, hívságosan mindannyiszor. Az aláárkolás is megkiséreltetett, de ellenásás által meghiusítatott. Két toronymagasságu fasánczról szakadatlanul lödöztetett a város. Az egyik sánczot éjtszaka felgyújtatta az őrség: de a törökök még idején eloltották a tüzet. Ez volt Kőszeg állása, midőn Jurisics augustus 28-án Ferdinándnak levelet írt, melyben elpanaszolja, hogy Bécsből őt nem segítik, s hogy azok, kikbe egész reményét helyezé, már el-

személyesen Szolimánnal. Felebbi készületei után nehéz magunknak megfejtenünk az okot, hanemha felteszszük, hogy a szultánnak szándéka volt visszajövet Ausztriából, mint 1529-ben, Budán védencze által fogadtatni, mely szándékát a közbenjött események megmásították vele. Pray ugyan Mohácsra viszi Zápolyát, hogy a szultánnal találkoztassa, de Szolimán ez úttal, mint naplójából láthatni, Mohácsot jobbról hagyta; s hogy másutt tisztelkedett volna neki János, annak a pontosan vitt naplóban semmi nyoma. Fessler a napot is megnevezi, melyen a király Budáról Szolimánhoz indúlt, de az oklevél, melyre hivatkozik, nem János hanem Gritti kiindulásáról szól. Engel Budánál hozza együvé a védurat s a védenczet, de Szolimán valamint Mohácsot úgy Budát sem látta e hadjáratában.

[1]) Szolimán naplója, Hammeréi, III, k. 667. l.

hullottak. Én is Bécsbe készültem, — így ír, — tíz nehéz lovassal s huszonnyolcz huszárral felségedet szolgálandó, s a szegénységemhez képest türhetően ellátott erősséget egy jámbor nemesre akartam bízni; de látván, hogy a török hadak ostromhoz készülnek, lehetetlen volt innen mintegy megszöknöm; s nem mintha módombau állana Kőszeget ilyetén erő ellen megoltalmazni, hanem hogy időt nyújtsak felségednek a készületekhez, kitettem magamat a végveszélynek, a halálnak. Isten legyen irgalmas lelkemnek, mert csak egy mázsa lőporom van mindössze. [1])

Alig rekesztette be levelét a nagyszerü férfiú, midőn Ibrahim által felhívatott, adná meg magát. A tagadó választ új ostrom követte, s a jancsárok és aszábok már nyolcz zászlót tüztek a város falaira, midőn a vívók, nem tudni mily okon, rögtön megfélemlettek, s két zászlót magok után hagyva sánczaik közé vonúltak. Az ostrom rögtöni megszünése oly váratlan volt, hogy az istenfélő Jurisics csodát vélt benne láthatni. Harczosainak több mint fele elhunyt; ő maga kettős sebből vérzett; lőpora fogytán volt. Még egy ostromot kiállania lehetetlen lett volna; de az ostrom elmaradt. Ibrahim magához kérte Jurisicsot, s kezet nyujtva a belépőnek, és hős lelkét magasztalva, csak annyit kivánt, hogy Szolimán iránti hódolatból, szinre, mintha az erősséget általadta volna, nehány törököt a városba bocsásson, melyet a szultán ajándékul ád néki. Jurisics, kiben a bátorság nem vétett az ügyességnek, bizonyossá tette a nagyvezírt, hogy a Konstantinápolyban tapasztalt szivesség viszonzásául már

[1]) Jurisics Miklósnak 1532. augustus 28-án Kőszegből Ferdinándhoz adott levele, Praynál, Epist. Procerum, II. k. 22—29. ll. (nyomtatási hibából aug. 22-dike áll aug. 28-dika helyett); s Göbelnél, Beiträge zur Gesch. K Karls V. 305. l. — Pekri Lajos huszárai a török tábor szélsőségeit ostromközben is háborgatták, mint a harczias horvátnak 1532. augustus 14-én Körmendről Nádasdy Tamáshoz adott leveléből láthatni.

rég általadta volna a várost, de az erősségben spanyol és német őrség van, dühös, vakbuzgó nép, mely ilyesmit szóba hozatni sem engedne. Azt azonban nem ellenzi, hogy kevés számu jancsárok a városba jőjenek, s kitűzvén zászlajokat, alláht, alláht kiáltsanak le az övéikhez, s meg' eltávozzanak. Ibrahim ennyit is eléglett, mert saját hiusága és Szolimán gőgje beért vele; s megtörténvén a bohózat, más nap eltávoztak a török hadak. [1]) Lamberg és Nogarola, amaz társa, ez utóda Jurisicsnak a követségben, tanúi voltak Kőszeg vívásának, s csak september 2-án bocsátattak urokhoz. [2])

Azalatt míg Ibrahim Kőszeget vívta és Szolimán némi távolságra, a mint nap nap után mult, már nem győzte bevárni az eredményt, Ausztriában az Enns vizéig száguldoztak a dúlárok, s Gritti oláh és erdélyi hadaival s a török naszádosok segédével Esztergomot ostromlotta. A várban másfélév óta spanyol őrség volt, mert Várdai gyanúba jövén, hogy ujból Zápolyához akar pártolni, csak tizennyolcz hadi legényt tarthatott; félfogolynak érezvén magát az erősségben, ideiglenesen Pozsonyba költözködött. Ezer labancz, Ferdinánd által július elején küldve, s az érseki hűbéresek, Horvát Bertalan vezérlete alatt, tetemes számra növesztették az őrizetet. A várnagy, Lascano Tamás, a vívók ostromait mindannyiszor visszaverte, és szerencsés kitörések által kárba ejtette Gritti hadait. Nagyobb veszedelem érheté Esztergomot a török naszádosok részéről, kik az eleséggel roszúl ellátott várat kiéheztetéssel fenyegették.

---

[1]) Jurisics Miklósnak 1532. augustus 30-án Ferdinándhoz adott levele, Göbelnél, az id. h. 309. l. Jovius, XXX. Istvánfi, XI. 178—181. l. Rosenack Márton, die Belagerung der k. Freistadt Günsi. J. 1532. Bécs, 1789. Katona, XX. k. 817 s kk. ll. Hammer, III. k. 110—114, s 667. ll.

[2]) Gévay, I k. 5. f. a „Wegreisz keyserlicher Majestat Legation im 32. jar zu dem Türcken geschickt" czímü függelékben.

Ferdinánd naszádai, szüleséget és hadi szereket voltak hozandók az őrségnek, de Piszke és Nyergesujfalu között megverettek, a hajók részben elsülyesztettek, kisebb része, számra tizenhárom, nagynehezen a komáromi révbe vergődött. [1]) Az éhség végre is megadásra kényszeríti Lascanót, és Esztergom azonképen mint az oltalom nélkül hagyatott Visegrád Gritti és a szintén Esztergom alá érkezett Zápolya kezébe kerül, ha Szolimán nem vétet rögtön váratlan fordulatot seregével, mely hajóraját nem fel, Bécs felé, hanem le, Nándorfehérvárig úsztatta.

Nem hiszem, — irá Jurisics augustus 30-án Ferdinándnak, — hogy a török Bécs alá indúlna; azt sem hiszem, hogy még egyéb valamit elfoglalna: hanem szándéka még egy ideig pusztitgatni a környéket le Szlavoniáig, s azzal beéri, mert alkalma leszen dicsekednie, hogy felséged serege nem mert vele megütközni. — Jurisics jól ismerte a törököt; úgy történt, mint jósolá vala.

Midőn Szolimán megértette, hogy Bécsben és Bécsnek környékén kilenczvenezer gyalog és harminczezer lovas várja a töröknek érkezését, s hogy Regensburgból roppant ágyútelepek úsztak alá, melyekkel az övéi nem mérkőzhettek, mert csak könnyü taraczkokat, igaz hogy nehány százat hozott magával; midőn a készületekről hallott, melyek Pozsony környékén történtek, hol egy Zapata nevü spanyolnak gyúlanyagokkal megrakott hajói Szolimán naszádait várták, — öszves hadaival Stiriába nyomúlt. A Bakics Pál, Török Bálint és Schertlin Sebestyén által Ausztriában össze meg' összevert dúlárok sorsával nem gondolva, útját Gracznak vette, hol september 12-én a Murán általkelt. Marburgnál négy napot töltött; ennyi idő kellett, hogy hidat verethessen a Dráván, s az

[1]) Istvánfi, XI. 175. l. Pray, Epist. Proc. II. k. 19. l. Bucholtz, IV. k. 544. l.

utána nyomuló Katzianert visszavesse. A folyam mentében előhaladva september 25-én Varasdnál táborozott. Varasdon alól három mérföldnyire Pekri Lajosnak rasszinai várából egy golyó halált hozott a defterdár öcsének, mit a jancsárok megboszulandók, Rasszinát elhamvasztották s őrségét és lakosságát majdnem egytől egyig leöldösték. [1]) Toplika környékén kétfelé vált a szultán serege; Szolimán balról, Ibrahim jobbról haladt Nándorfehérvár felé, hol october 12-én ismét együvé találkoztak harminczezer magyart, németet, horvátot rabul hurczolva magokkal. [2])

Nándorfehérvárról követség ment Velenczébe, mely a szultán új diadalát hirdesse, s a császár és Ferdinánd gyalázatát, kiket ő Gráczban, régi székhelyökön, hogy velök megvívhasson, hijába keresett. [3]) Gúny és hazugság által ügyekezett mind saját népe mind a szövetséges hatalmasságok elől palástolni a szégyent, hogy hadviselésének az egy dúláson kivül semmi eredménye sem volt; de más részről az is áll, hogy Károly mód felett távol tartotta magát a szultántól. Ferdinánd augustusban a török dúlárok közeledésének hirére, Linczből Straubingenbe ment a császárhoz, s midőn a testvér fejdelmek september vége felé Bécsbe érkeztek, Szolimán hadai Marburgnál, Varasdnál jártak.

Ferdinándnak Máriához irott leveleiből láthatni a fájdalmat, melyet érzett, midőn a császár, nyomban

---

[1]) „Itt esett rabságba Huszti György, ki aztán Indiáig járta be keletet, s utazásainak leirását az utódokra hagyta.“ Istvánfi, XI. 184. l.

[2]) Jovius, hist. sui temp. XXX Istvánfi, XII. 181—185. ll. Katona, XX. k. 830. s kk ll. Hammer, IV. k. 117—120, 667—670. l.

[3]) Sanuto, Hammernél, III. k. 671. l. Török források a „steiermärkische Zeitschrift“ VII. kötetében.

Bécsbe érkezése után, a sereget eloszlatá, a helyett hogy Magyarországba, Budára vezette volna. Zápolya ilyesmit várva, már is odahagyta a fővárost és Baranyába indult; Gritti pedig Nándorfehérvárra sietett a szultánhoz, legalább annyit eszközleni, hogy a seregnek egyik része tábort üssön a széleknél, honnan szükség esetében Zápolyának segédére kelhessen. [1]) De Károly visszakészült Spanyolországba, a birodalmi sereget és saját magáét elbocsátotta; e példára a csehek, morvák is haza kívánkoztak, s a maradék nem látszott elégségesnek, hogy Ferdinánd sükerrel megújithassa Budáért a háborút. — Nincsen öröm, mely velem e fájdalmat elfeledtesse, — írá e tájban Ferdinánd Máriának; — kezünkből eresztettük a legszebb alkalmat, egész Magyarországnak, még Nándorfehérvárat sem véve ki, visszafoglalására! — S e fájdalom annál élénkebben sujtotta Ferdinándot, mert az események ujból igazolták Batthyány Ferencz, Thurzó Elek, Maczedoniai László keserves panaszát, kik a nyáron Regensburgba jöttek, tettleges segéd szorgalmazására, s kik őt arra emlékeztették, hogy nemcsak a végvárak vissza nem nyervék, mit királylyá választatása s koronáztatása előtt annyi ízben reméltetett a rendekkel; hanem hogy egyáltalában semmi nyoma a császár, a németbirodalom segédének, melyet bővségesen igért, midőn magát királyúl ajánlotta. [2])

---

[1]) Brodaricsnak Péosről 1532. october 16-án Erdődy Simonhoz adott levele Kollernél, hist. episcop. Quinqueeccl. V. k. 226. l. Ferdinánd 1532. november 20-án Máriához: (Gévaynál, II. k. 1. f. 56. l.) „les hungroeis comencent fort a desesperer du vaivoda et Grity, principalement despuis que ont veu, que ce st en fuyis de Buda."

[2]) Bucholtz, IV. k. 557 l.

XIV.

Ibrahim basa Jurisics által Ferdinándnak értésére adta, hogy követség utján most valószinüleg többet végezhetne Konstantinápolyban, mint eddiglen. Az intés fogékony földre esett. Ferdinánd, kinek alkalma volt „a spanyol segéddel közelebbről megismerkednie," — mint bátyja iránti neheztelésében Máriának irá, — nem késett a követséggel, melyben a fiumei kapitány Zárai Jeromos, Jurisics rokona, volt eljárandó. A feltételek nagyjából azok maradtak, mikkel Szolimán Nogarola és Lamberg által megkináltatott; csak annyiban változtak, mennyiben most a birtokában volt országrészt semmi esetre sem akarta ideiglenesen Zápolyára szállítani; ennek halála után az ország másik részét külön pontban magának követelvén. [1]) Katzianer hadai felmentették Esztergomot a veszedelem alól, melyben hónapok óta forgott; [2]) s Nádasdy törekvésére Ferdinánd és Zápolya között ujból megnyilt az alkudozás. Megyeren, a Csallóközben, mindkét fél biztosai összejöttek; s Katzianer János, Maczedoniai László, Szalay János, Beck Márk és Bakics Pál, Ferdinánd nevében, — Verbőczi István, Frangepan Ferencz és Nádasdy Tamás, Zápolyáében december 31-én fegyverszünetre léptek, mely 1533. aprilis végéig terjeszkedjék; időközben Magyar-Óvártt új tanácskozmány fog tartatni, a fegyvernyugvásnak teljes békévé változtatására. [3])

---

[1]) Gévay, II, k. 1. f. 55. l.

[2]) Ferdinánd levele Máriához, Innsbruckból 1532. october 21-kén: „Strigonie est non en petit dangier, car je ne say sy Kazianer sera fort ases pour la pouoeir securre." Ezen aggodalmát a Magyarországból jött hírek eloszlatták.

[3]) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 150. l. Gévay, II. k. 1. f. 59 s 61. ll. Hatvani M. Brüsszeli Okmánytár, I. 181. skk. ll.

1533. februárius 7-én megnyilt a tanácskozmány, [1533. nem Óvártt, hol a mirígy dühösködött, hanem Pozsonyban. A felek sürgetésére V. Károly is követséget küldött, melynek fő tagja a Dániából elüzött és a császár szolgálatába lépett lundi érsek Weze János volt. [1]) Ferdinándot négy német, három magyar, három cseh és két morva biztos képviselte; névszerint: Dietrichstein Zsigmond, Katzianer János, Herberstein Zsigmond, Beck Márk; Thurzó Elek, Szalaházi Tamás, Bakics Pál; Pernstein Albert, Pflug János, Litoborski Miklós, Thurzó Szaniszló, Kunoviczki János. Zápolya nevében négy küldött érkezett: Verbőczi István, Frangepan Ferencz, Brodarics István, Laski Jeromos.

A tanácskozmány ülései, eredményt igérőleg, folyton folytak, midőn martius elején Zárai Jeromosnak Lascano Tamás esztergomi várnagyhoz intézett levele beküldetett, melyben január 21-éről irja, hogy ő, Ferdinánd király nevében békére lépett a szultánnal, s hogy már parancs ment Jánoshoz és az 1532-diki év végnapjaiban Nándorfehérvárról Budára visszaérkezett Grittihez, felhagyni minden ellenségeskedéssel. [2]) E levél, melyet Ferdinánd német biztosai is elején hazugnak tartottak, de melyet Budáról jött tudósítások is annyira mennyire igazoltak, mind Zápolya követeit mind Ferdinánd magyar biztosait rendkívül felháborította; — amazokat, mert a Ferdinánd által Konstantinápolyban ujból megnyilt alkudozásról semmi tudomásuk se volt; emezeket, mert híre szárnyallt, hogy a békekötés adófizetés és Szlavoniának átengedése által vásároltatott meg.

---

[1]) V. Károly utasítása Weze és Schepper számára (kelt Bolognában 1533. január 22-én) Bucholtznál. Urkundenbuch, 59. l.

[2]) Gévay, II. k. 1. f. 68. l. Zárai Jeromos hasonló tartalmu levelet másokhoz, névszerint Ferdinánd magyar tanácsosaihoz is intézett, l. Pray, Epist. Proc. II k. 31. l.

Martius 6-án János biztosai fájdalmukat nyilvánították, hogy urok kijátszatott, mert Ferdinánd azonegy időben mind itt mind Konstantinápolyban lépett alkudozásra a béke iránt, s ezt olyas feltételek alatt akarja a szultántól kinyerni, minőket János soha sem fogna elvállalni, kész lévén inkább meztelenül kifutni az országból, mint Szlavoniát a törökre szállítani. Kinyilatkoztatták továbbá, hogy ők visszahivattak Budára, s más nap elutaznak, miután további mulatozásuknak Pozsonyban úgyis semmi haszna se lenne. — A másik fél biztosai által válaszoltatott: hogy Ferdinánd kénytelen volt Konstantinápolyban is alkudozni. János több izben kinyilatkoztatta követei által, miszerint épen lehetetlen leköszönnie az országról, mert a török kimondotta, hogy csak őt, Jánost, akarja szomszédul; ha tehát ezen ügy a szultántól függ, Ferdinánd bölcsen cselekedett, midőn a békét Konstantinápolyban szorgalmazta, s bizonyosan oly feltételek alatt, melyek tisztességesek, melyek hozzá nem méltatlanok, s melyek nem ejtik kárba az országot, a keresztyén világot. — János biztosainak egyik észrevételére Károly császár követei megjegyezték, hogy a konstantinápolyi hirek valótlanok, ha a pápának s a császárnak ama békepontokhoz járulását említik. Ő szentsége s a császári felség megegyezésével az ország legparányiabb része sem szállítatott a törökre. [1]) — A lundi érsek János követeit kérte, maradnának még nehány napig Pozsonyban; ne bontanák fel a tanácskozmányt, mielőtt eredménye volt. — Nekik ez nem áll hatalmukban, — viszonzák ezek, — sö lők künben is csak kényszerítve járulhatnának oly feltételekhez, minők Konstantinápolyban Ferdinánd által el-

[1]) Igy nyilatkozniok egyenes utasításuk volt: „ne quid pro nostra parte quoad Turcam promittatur, per quod suspicari aut nobis imputari possit, nos ad ineundos tractatus cum Turcis consentire velle."

vállaltattak; hogy mindazáltal tiszteletöket a császár iránt nyilvánítsák, egyikök — Brodarics — még nyolcz napig Pozsonyban marad. [1])

Ferdinánd önmaga is meglepetett a konstantinápolyi hirek által. Zárai Jeromos 1532. november 26-án még Raguzában volt; 1533. január 10-én minden ünnepélyesség nélkül, mindössze tíz lóval, Konstantinápolyba jött; s négy nappal később a magyarországi hadviseléséből november 21-én visszaérkezett szultán által fogadtatott. Szolimán a békepontok iránti véghatározást későbbre halasztotta; de a fegyverszünet nyomban megadatott, mely békévé fog alakulhatni, — Magyarországnak Ferdinánd és Zápolya közötti felosztása szolgálandván alapúl, mihelyest Esztergom kulcsai beküldettek. A szultán Ferdinándot fiául fogadta, s késznek nyilatkozott, Károly császárral is öt vagy hét évre fegyverszünetet kötni, ha ez Kóront Móreában visszaadná, melyet tengeri hadnagya, Doria, imént elfoglalt, s melyért Zápolya Magyarországából járhatna a testvér fejdelmeknek kárpótlás. Zárainak fia, Veszpazián, mind erről körülményesebb tudósitást hozott, török követ által kisértetve, s ennek fogadására Ferdinánd, ki a császár távozása óta Villachban, Innsbruckban, Linczben időz vala, visszajött Bécsbe. [2]) A magyar biztosok már korábban felérkeztek Pozsonyból; a tanácskozmány, mindkét fejdelem által, megszüntnek nyilvánítatott.

Martius közepén Ferdinánd magyar, cseh és német urak által környezve, nagy ünnepélyességgel fogadta a követet. [3]) Nehány nappal később királyi tanács tartatott;

---

[1]) Gévay, II. k. 1. f. 85—88. II. Istvánfi, XII. 193. l.
[2]) Sanuto, Hammernél, III. k. 124. l. Gévay, II. k. 1. f. 98. l.
[3]) Istvánfi, XII. k. 149. l., hibásan az 1534-dik évhez.

a magyar urak közül Várdai Pál esztergomi érsek, Maczedoniai László nagyváradi püspök, Pereg Albert pécsi prépost, Thurzó Elek országbiró, és a sánta nádor halála óta, királyi helytartó, Batthyány Ferencz bán, Török Bálint, Bakics Pál, Keglevics Péter, Bánffi Boldizsár, Horváth Gáspár, Báthori Endre, Kasztellánfi Miklós, Nyáry Ferencz, Losonczy Antal, Majláth István, Révay Ferencz, s a három Pemflinger testvér: Márk, Sebestyén és István. A fegyverszünet feltételeit Hoffmann János ausztriai kincstartó német nyelven sorolta elő, magyarul Horváth Gáspár által tolmácsoltattak. Véleményöket irásban nyujtották be a magyar tanácsosok, ily értelemben:

Köszönetet mondunk felségednek, magunk, távollevő barátaink s az öszves magyar nemzet nevében, fáradozásaiért. Azért választottuk felségedet királyunkká, mert reméltük, hogy Magyarországot kivált a török ellen fogja megoltalmazni. Nem roszalhatjuk, hogy felséged a jelen viszonyok között békét kért a szultántól; de a békepontok között nehánynak felséged egyéb jobbágyai nagyobb hasznát fogják látni, mint mi; ők nyugalmat nyernek, mi magyarokúl nem. Gondolja meg felséged, mennyi rosz fog az ország felosztásából patakzani. Hogy elhallgassuk, mily bajos, mily szokatlan dolog, két királyt birnia azonegy-nyelvü és szokásu, azonegy törvény szerint élő népnek, mennyi más baj és veszély fog e felosztásból reánk háramlani!

Felséged csak kisebb részét bírja az országnak. A nagyobb vámok és pénzforrások az ellenség kezében vannak. Több megyék annyira össze-visszavegyítvék, hogy örök harcz lesz, kit uraljanak. Mária királyné jószágait vagy birja vagy háborgatja az ellenség. György brandenburgi határgróf urodalmai, Hunyadvár csupasz falain kívül az ellenség kezében vannak. Felséged hivei között

talán egyetlen egy sincs, ki vagy egyházát, vagy jövedelmeit, vagy erősségeit, vagy jószágait, vagy épen édes mindenét ne nélkülözné. Ez okon kénytelenek lesznek, ha felosztatik az ország, nyomoruságban szolgálni felségedet mint eddiglen, vagy pedig alávetni magokat az ellennek, hogy jószágaikat visszanyerjék. Aztán, felséged még saját jobbágyaira sem fog hatósággal bírni; a kit sújtana a törvény, az átmegyen a másik félhez. A gonosz czimborák, kik végtelenül megszaporodtak, tőlünk amazokhoz és amazoktól hozzánk fognak menekülni, ha büntetésöket várhatják; a rablásnak innen is túnan is nem leszen vége; s igy mindig anyag is leszen a belháború megújulásához, s a sok baj és nyomorúság csak akkor fog megszünni, ha valamennyien felségedet ismerjük királyunkúl. Ha ez nem történik, oda van a haza külellen nélkül is; felséged nem fog hasznot húzni az országból, mi csak kárt és végromlást.

A török szultán Magyarország azon részét, mely János birtokában van, a magáé gyanánt nézi, mert, úgy szólván, ő adta át néki. Ha ezen rész János életében vagy halála után a török által elfoglaltatnék, mit felséged, mint szövetségese, nem ellenezhet, attól tartunk, hogy idő multával ama nagyobbhoz ezen kisebbik is kerülend, s az egész ország együtt leszen, de a török kezében. Felséged bölcsen tette, hogy a szultánhoz küldött ezen követséget titokban tartotta, mert sok ellensége van, kik ügyét Konstantinápolyban örömest tenkre tennék; de ha tárgyát idején egyik vagy másik magyarral, legalább annálfogva közli, mivel rólunk, vagyonunkról, életünkről van szó, talán lehetett volna még valamit hozzá adni, mi felségedet s jobbágyait kárba épenséggel nem ejti és sok bajnak elejét veszi. Könyörgünk felségednek, vigyázzon, nehogy jelenleg, midőn a különben is éléggé rongyos országból

kettőt akarunk csinálni, hazánk még az ‚ország' nevet is elveszítse.

A török Esztergom várának kulcsát kívánja felségedtől, mint magában parányi dolgot; de mi, kik ezen emberek álnokságát ismerjük, nagynak tartjuk. A szultánnak semmi vágya a kulcs birtoka után, maga a vár is, mint vár, nem sok nyomatékkal bír szemében; de ő Esztergomban mintegy felséged Budáját, felséged királyi székét látja, s hirdetni fogja a világnak, hogy e kulcsban Magyarországhozi jogát adta át néki felséged, melyet az ő kegyelméből meg' visszanyert, valamint János az ő kezéből kapta mind Budát mind a koronát. Kivált ez okból nem tanácsolhatjuk az esztergomi vár kulcsának Konstantinápolyba küldetését; felséged többféle mentséggel élhet e tárgyban.

A török császár felségedet fiának nevezi, Anna és Mária királynékat leányainak; a pápának s a császárnak is szép nevet akar adni. Gonosz idők járnak, s így nem csoda, ha felséged megférőnek tartja méltóságával a zsarnok ezen hazug jóhajlamának elvállalását; de tanácsos, azt is meggondolnia felségednek, hogy a török szultánok, ha az országlás forog szóban, édes fiaiknak és véreiknek sem szoktak megkegyelmezni.

Felséged ugyan reményt nyújt nékünk, hogy testvére a császár által vagy másvalamiképen egész Magyarország birtokához jutand, de addig is míg ez megtörténhetik, — s ennek elérésére ne mulaszszon el semmit, — ügyekezzék felséged a jelen alku pontjait a lehetőségig javítgatni; ügyekezzék Jánost részének átengedésére, nem fegyverrel hanem pótlék igéretével hajlítani. S ha majdan egész Magyarország leend felséged kezében, akkor minél húzamosabb időre terjedő békét szorgalmazzon a töröknél.

Ezeket akartuk felséged előterjesztésére kötelességünkhez képest megjegyezni. Más alkalommal esedezni fogunk felségednek közszabadságunk visszaállitása ügyében, melyet a jelen időjárás sokféleképp megnyesett és majdnem megsemmisített; nyilatkozni fogunk más közügyekről is, melyekre nézve, reméljük, kegyelmes választ nyerendünk felségedtől. [1]) — Ezen vélemény, melyet higgadt felfogás és becsületes hazafiság egyiránt jellemeznek, s melynek ez időszakból talán nincsen párja Bécs levéltáraiban, benyujtása utáni nap még új okokkal támogattatott; különösen arra is figyelmeztetvén Ferdinánd, hogy országrészének szélül folyamot vagy hegysort ügyekezzék nyerni.

Aprilis elején visszaindult a török követ, az ifju Zárai és Schepper Kornél kiséretében. Az utóbbik V. Károly híve volt, kitől levelet vitt a szultánnak, mely a császár reményét fejezte ki, hogy testvére nem fog jogától a magyar koronára elejtetni, miután ily békeszerető s nemeslelkü ellenséggel van dolga. Ferdinánd az új megbízó levélben atyjának nevezte Szolimánt, s követeinek utasitásul adta, ügyekezzenek Kóronért, melyet Károly kész volt átengedni, egész Magyarországot számára megnyerni, azon végvárakkal egyetemben, melyek Lajos halálakor még hozzá tartoztak. Ha a szultán értésökre adná, hogy a mit Jánosnak ajándékozott, azt nem veheti el tőle, nyilvánitsák Ferdinánd készségét, János jövendőjéről gondoskodni; s ügyekezzenek legalább annyit elérni, hogy a Duna s Tisza közötti országrész, úgy az, mely a Duna s Dráva között fekszik, Ferdinándnak jusson. Egyébiránt, ha másképp nem lehet, a jelen birtokviszonyok alapján is köthetnek, kössenek is békét. — Esztergom várának kulcsai, a

[1]) Gévay, II. k. 1. f 101—105. ll.

magyar tanácsosok figyelmeztetésének ellenére, szintén útban voltak Konstantinápoly felé, valamint nagyszerü ajándékok Ibrahim számára, ki elbizakodásában Magyarországról kénye kedve szerint vélt rendelkezhetni, s kibe, mert Zápolya iránt nem nagy hajlamot tanusított, Ferdinánd és Zárai vérmes reményt helyeztek. [1])

Magyarországon a békealkudozás ideje alatt némi fegyverszünet volt a versenykirályok között. Ferdinánd ezáltal is ügyekezett Szolimán hajlamát magának megnyerni: szófogadónak kivánt mutatkozni a szultán iránt, ki Záraival még januárius végén a Ferdinándtól függő hatóságoknak megiratta, hogy ő békét akar. Kivánságát a másik féllel is tudatá; és János király rosz kedvét most Moré Lászlóval érezteté, ki nem régiben még Ferdinánd párthíve volt, de egy idő óta mindkét király ellen fordult, hogy rablásaiban semmi kötelék által se gátoltassék; s kinek megfenyitése annál kevésbé látszott a fegyverszünettel ellenkezni, mivel mindkét király birái már korábban itéletet hoztak ellene. Székhelye Palota volt, egykor az Ujlakiak vára, mely Lőrincz herczeg halála után, királyi adományból a Mórék kezére jutott, s a hatvani gyülés végzésének daczára a Mórék kezében maradt. László úr, hogy minél erősebb lábbal állhasson a birtokban, házasságra lépett a magvaszakadt herczeg özvegyével, s kincseit öregbitendő, kivált Fehér és Veszprém lakosainak rovására, versent rablott a törökkel. 1532 őszszel Laski által ugyan megfenyíttetett s nehány kisebb erősségtől megfosztatott, de megütközvén a lengyellel, ennek száztizennégy emberét levágta s maga Palota várába menekült [2]) Zápolya, hogy véget vessen a különben is gyülölt ember hatalmaskodásának, májusban Laski Jeromost

[1]) Ugyanaz, II. k. 1. f. 106—132. ll.
[2]) Muffat, az id. h. 254. 270. ll.

és Winzerer Gáspárt magyarokkal, törökökkel s a bányavárosokból lehozatott cseh munkásokkal, [1]) kik a várt müvészileg aláássák, Palotára küldötte. Móré makacs ellenállás után Szlavoniába menekült, hol szintén több rabló fészkei voltak; gyermekeit Palotán hagyta, melyet a törökök felgyújtottak s melynek kőfalait a bányászok felrepítették. A rablott kincsek martalékul jutottak az elsőknek; magyarok, csehek, nemes versenyben, a várnép megmentésén fáradoztak. Móré gyermekei, egy fiu s egy leány, Zápolyához Budára vitettek, hol Laski hadai, visszajövet, oly örömzajjal fogadtattak, mintha a megmentett ország diadalát üllötte volna a főváros. [2])

E közben Schepper Kornél és Zárai Veszpazián Konstantinápolyba érkeztek, hol Grittit is előtalálták, ki még martius végén Budáról útnak indult, Ibrahimmal a békeügyben értekezendő, s kit június 10-én Verbőczi István követett, mert az ármányos olasz eljárása napról napra gyanúsabbnak mutatkozott.

Május 25-én Zárai Jeromos Esztergom kulcsait bémutatta a nagyvezirnek. Ime a kulcsok, mondá, melyeket

[1]) Istvánfi szerint ezek Ferdinánd által küldettek volna Móré ellen, s újabb történetiróink munkáikba átirták az adatot, mert nem ismerték Ferdinándnak 1533. június 14-én Bécsből Konstantinápolyba irt levelét, melyben Palota elfoglalását, mint a fegyverszünet megszegését panaszolja be a szultánnak.

[2]) Istvánfi, XII. 189. l. Erdődy Simonnak 1533. június 9-kén Budáról Nádasdyhoz adott levele (Praynál, Ep. Proc. II. k. 381 l.): „Dominus vojvoda (Laski) miranda de thesauro More refert. Fuerunt sub cadavere interfecti castellani cuppae centum et sexaginta, altae et ponderosae omnes; pelves decem vel duodecim, manulavia totidem, et alia ex argento multa. In una bastiola, praeter argenteria multa, sacci aureorum et numorum pleni quadraginta, baltea equorum ex argento, omnia pulcherrima et pretiosa; tibiae et alia nonnulla ad fastum regium pertinentia, quae omnia ad manus perfidas devenerant. Sic vadunt res hungaricae. Valor rerum repertarum ultra ducenta millia creditur.“ S e kincseken kivül egy sereg magyart rabúl vittek magokkal a törökök. „Hodie turcorum equitum et peditum pars discedet versus Eszék. Heri sub oculis regiis et nostris fuste captivorum plenae naves, plorantibis illis ac nobis quoque illacrimantibus, e portu solverunt.“

te és a szultán uramtól kivántatok hűségének tanusítására. Ibrahim mosolygott, s jelt adott Zárainak; hogy csak tartsa magánál. Következett az ajándék átadása, melynek értéke hétezer aranyra ment. A királyi felség ezt neked, mint bátyjának küldi, kivel bizodalmas lábon akar állani. A nagyvezír örömében háromszor is megnézte az ajándékot, s köszönetet mondott érette; és az atyafiságra, melylyel megkináltatott, azt mondotta, hogy jól van. Kész lett volna nyomban a békeügy tárgyallásába ereszkedni, de Zárai Scheppernek is jelenlétét ohajtotta, s ehhezképest a tanácskozás más napra halasztatott.

Május 26-án a hippodromon át, melyen, bitófák mellett, a budai várból elrablott érczszobrokat szemlélték, Ibrahimhoz mentek a követek. Schepper elmondotta Ferdinánd, Anna és Mária üdvezletét. Örvendek neki, volt a válasz, melyet hosszu beszéd a béke üdvéről, a háború bajairól, a szultán hatalmáról követett. Megmagyarázta, hogy a roppant török birodalmat ő, a nagyvezír, kormányozza. A mit adok, az adva marad; a mit nem adok, azt a szultán sem adhatja, mert a végrehajtás tőlem függ. Kezemben a béke, a háború, a kincsek. De ne félj tőlem, s folytasd beszédedet. Schepper ismét az üdvezletről szólott, melyet Ferdinánd a szultánnak küld mint atyjának, Ibrahimnak mint bátyjának; és szólott utasításáról, a nagyvezír hajlamára támaszkodva, Ferdinánd jogát egész Magyarországra érvényesíteni. S ezzel megbízó levelét általadta. Van-e leveled Károly császártól? — vágott közbe a nagyvezír. Schepper általadta. Ibrahim felkelt székéről. Ez nagy úr, mondá, ezt tisztelnünk kell; s megcsókolta a levelet, és homlokához vitte. — Károly császár, folytatá Schepper, megértvén a szultán békehajlamát és jóakaratát Ferdinánd iránt, szintén részese akar lenni a békének, és kész Kóront kezéhez szolgáltatni, ha egész Magyar-

ország Ferdinándra szállítatik; ha Ardzsel szigete visszaadatik a spanyoloknak; ha azok, kik a kóroni erősségben vannak, bántatlanúl maradnak; ha a pápa, Francziaország, Velencze s más keresztyén hatalmasságok is a békébe foglaltatnak. Készítesse el Ibrahim a békeoklevelet, melyben névszerint János lemondása az országról is benn foglaltassék. — Ibrahim ismét a békét magasztalta, mondván, hogy majd megtekinti közelebbről Károly levelét. A mi Kóront illeti, azzal nem sokat gondolunk, ezer és ezer erősségünk van, mely felér vele; módunkban áll, azt erővel visszafoglalni és elhamvasztani. Magyarországot uram János királynak ajándékozta s nem fogja tőle visszavenni; de erről még szólhatunk. Gondom lesz, hogy Mária királyné birtokaiban háborítatlanul maradhasson. Menjetek Grittihez s alkudozzatok vele Magyarország iránt, ő annak ügyét közelebbről ismeri; egyébiránt az fog történni, a mit én akarok, mert Gritti parancsomhoz képest fog eljárni.

Május 28-án Grittihez mentek a követek. Bennem ellenséget láthattok, de békéltetőt is, mondá ez nékik; ellenséget, mert János király nevében jöttem ide, békéltetőt, mert úgy akarják a szultán és Ibrahim basa. Magyarországhoz ne tartsatok reményt János életében; a szultán néki ajándékozta. Kóront maholnap visszafoglalják a törökök. Ardzsel Barbarossáé, nem a szultáné. [1]) Károly nem parancsol valamennyi keresztyén fejdelemnek, csak saját nevében alkudozhatik, nem másokéban. De mindez iránt szólani fogok Szolimánnal s a basával.

[1]) Barbarossa, vagy török névvel Khajreddin basa, tengeri rablóból Algír urává lett, s mint ilyes, Spanyolország birtokait az afrikai tengerparton s a spanyol tengeri erőt sokfélekép veszélyeztette. Andalúziából hetvenezer maurust vitt át Afrikába. Midőn V. Károly nagyhírű tengeri hadnagya, Andrea Doria, Kóront elfoglalta, Barbarossa Konstantinápolyba hivatott a török tengeri erő működésének irányt adandó. 1534-ben Sicilia és Nápoly partjait pusztította s Túniszt elfoglalta; de innen már a következő évben Károly által elüzetett, ki Túniszt előbbeni fejdelmének, Mulaj Hasszánnak visszaadta.

Két nap mulva magához rendelte a követeket. Ma a szultán és Ibrahim nevében szólok, úgy mond. Ha Károly császár békét akar, küldjön követeket, vagy nyilatkoztassa ki világosan, hogy mindazt elfogadja, mit Ferdinánddal végezni fog a Porta; e végre három hónap adatik neki határidőül. Barbarossához parancs fog menni, hagyjon fel ideiglenesen a keresztyének háborgatásával, s viszonzásul tiltsák el a követek Kóron őrségét három hónapra az ellenségeskedéstől. Más fejdelmeket ne akarjon Károly a békébe foglalni, mert ők nem vesznek tőle irányt, és Szolimán csak azoknak ád békét, kik saját leveleikben esedeznek érette. Egyébiránt jól tudom, hogy Schepper csak külsőleg Ferdinánd követe, de valósággal Károlyé. [1]) A magyar ügyekről utóbb bővebben fogunk szólani. Addig míg János él, Magyarország az övé marad; de halála utánra az egész országot igérem Ferdinándnak, ha bizodalommal viseltettek irántam. Vannak, kik hiresztelik, hogy magam számára keresem az országot. Hazugság. Haljak meg mint egy kutya, ha ezt valaha czélba vettem. Nincsen gonoszabb, hűtlenebb, nyakasabb nép a magyarnál. A pozsonyi tanácskozmány alhalmával szó volt arról is, hogy Jánosnak találkoznia kellene Ferdinánddal. Én ezt elleneztem, mert gyanút gerjesztett volna a töröknél. De jó volna, ha magam találkozhatnám Ferdinánddal. Én jó keresztyén vagyok; Istent hívom bizonyságul, hogy nélkülem már nem léteznék Magyarország, szandzsákok ülnének ott mint Bosniában, ha én nem vagyok. Valóságos Isten áldása, hogy ily nagy tekintélylyel birok e nép előtt, minővel keresztyén még nem birt

[1]) Gritti nem csalódott, s a követ viszonyát onnan is sejdíthette, mert Schepper társa volt a lundi érseknek az imént feloszlott tanácskozmányban. Károly, méltóságával meg nem férőnek hitte, követet saját nevében küldeni Konstantinápolyba, s mégis akarta, hogy ott embere legyen, ki egy részről érdekeit szemmel tartsa, s más részről öt magát semmire sem kötelezi.

közöttök. — Zárai értésére adta neki, hogy Ferdinánd szeretne vele titkos alkudozásba ereszkedni. Nem fog csalódni, ha bízik bennem; e szavakkal bocsátotta el Gritti a követeket.

Június 2-án Ibrahimhoz parancsoltattak, kinél Grittin kivül még Dzselalszáne Musztafa állodalmi titkárt s Juniszbeg udvari tolmácsot találták. Ibrahim újolag bővségesen szólott hatalmáról, s Károly császárt nevetségessé tette, hogy magát Jeruzsálem királyának irta a levélben; Jeruzsálem a szultáné, hogy meri ezt tenni? Schepper az udvari kanczellária irmodorával mentegetődzött. Jobb lett volna, nem élni e modorral — jegyzé meg Gritti, — oly levélben, mely a szultánhoz van intézve. Aztán, hogy meri Ferdinándot az én urammal összehasonlítani, — folytatá Ibrahim, — az én ur mmal, kinek egynémelyik szandzsáka hatalmasabb Ferdinándnál? Én nem hiszem, hogy ez Károly levele volna, — mondá szidalmak között, s nem vagyok eléggé vakmerő, ilyes iratot uramnak bemutatni. Ferdinánddal békét kötöttünk: a béke áll. Ha Károly császár is békét akar, küldjön követeket vagy elégséges felhatalmazást. — Schepper kérdést tett Kóron iránt, ha fog-e szabadon bocsátatni az őrség, feltéve hogy az erősség általadatik; ha fogja-e Ferdinánd cserébe Magyarországot kapni; ha fog-e parancs menni Barbarossához, hogy az ellenségeskedéssel felhagyjon; — oly dolgok, melyek befolyással lesznek Károly elhatározására. — Hogy kivánhatsz választ e kérdésekre, kiáltott fel haragosan Ibrahim, ha nem vagy Károly biztosa? — S ezzel vége volt az értekeződésnek. A követek színlettnek tartották Ibrahim haragját, hogy Musztafa és Juniszbeg előtt hűségét kitüntesse.

Június 11-én Gritti hetvenkedéssel említette a követek előtt, hogy a minapi ülés után Szolimán és Ibrahim

hozzá házába jöttek; hogy három óráig mulatoztak nála; hogy a szultán Károly császár szerénytelen eljárását nehezteli, s méltán; hogy Kóronnak szóbahozatását is tiltja. A mit Zápolya Magyarországon bír, az, mint Szolimán ajándéka, az övé és örököseié marad; ha Zápolya önként akarná országrészét Ferdinándra szállítani, ám tegye, a szultán nem ellenzi. S miután a nagyvezír is ilyes értelemben nyilatkozott a követek előtt, június 23-án Szolimán elébe vezettettek. A beszédet, melylyel őt üdvezlendők voltak, Ibrahim által adatták magoknak szájokba; Ibrahim iránt alázatos bizodalmat mutattak, mint ki jeleit adta azon testvéri szeretetnek, mely őt urokhoz kapcsolja.

Schepper Kornél volt a szónok, ki miután társával a kereveten ülő szultán öltvényét megcsókolta, ezeket mondá: „Fiad, Ferdinánd király, a maga öszves javait úgy tekinti, mintha a tieid volnának, mert te atyja vagy néki; s a te javaidat meg' a magáéi gyanánt nézi, mert ő fiad. Arról nem volt tudomása, hogy te Magyarországot magad számára akartad; ha tudta volna, soha sem kezdi a háborút. Ő nagyon örvend, hogy ezen ország a tied, az ő atyjáé, és szerencsét kiván neked hozzá; az atya segíteni fogja fiát ez országnak úgy másoknak is birtokához, — ő úgy tudja." E szavak után engedelmet kért, hogy a követség nem hozott ajándékokat magával; Ibrahimot Ferdinánd fogadott bátyjának és ügyvédének nevezte, s Mária királyné hitbérének kiadatását szorgalmazta. — Schepper után Zárai szolott, a hosszu békéről, melyet Ferdinánd atyjával, s szultánnal kötni kiván; a folytonos barátságos viszonyról, melyet uj-uj levelek és követek tovább fűzendők; a kegyelmes válaszról, melyet atyjától várhat a fiú. — Szolimán nyilatkozatát Juniszbeg ekkép tolmácsolta: „A mit kértetek, azt megadja a nagyúr. Boldogok ti, hogy vá-

laszszal mehettek haza, előttetek hatan a nélkül mentek vissza. A nagyúr jó és erős békét ád nektek, nem hét, vagy huszonöt vagy száz évre, hanem kétszázra, háromszázra és örökre; addig és meddig akarjátok; addig míg nem szegitek meg tinnenmagatok. A nagyúr, fia Ferdinánd király iránt úgy fogja magát viselni, mint illik atyához. A nagyúr földjei és népei fiának is földjei s népei. És Ferdinánd földjei s népei atyjának a nagyúrnak is földjei s népei. Ha Ferdinánd király, a nagyúr fia, pénzt akar, hajókat, hadakat, csak irjon atyjának, s ez küldeni fogja mire szükség leszen, sőt saját személyében és ágyúival is megoltalmazza őt mindaddig, míg a békét megtartandja, melyet a nagyúr soha sem fog megszegni. Mária királynénak hitbérét és mindazt, mihez joga van Magyarországon, megadja a nagyúr.“ — Eddig Juniszbeg szólott, a tolmács. Most közbenvágott Ibrahim. A nagyúr és én küldeni fogjuk rabszolgámat Gritti Lajost Magyarországba, teljhatalommal intézkedni Mária királyné jószágairól, a határszélekről és egyébről. Schepper Kornél, a ki ügyviselője vagy Mária királynénak, csókold meg a nagyúr kezét. Schepper és Zárai Szolimán térdét csókolták; kezéhez nem nyultak, mert nem mozgatta. — Ibrahim folytatá beszédét. A mit Ferdinánd király János királylyal végez, azt a nagyúr és én helyeselni fogjuk és megerősíteni. Ha bátyámat Ferdinándot, vagy Mária királynét baj éri, csak irjanak nekem, mint ügyvédöknek, s én segíteni fogok a bajon. A nagyúr barátja leszen Ferdinánd barátjainak, ellensége Ferdinánd ellenségeinek. Mi Károly császárt illeti, ő és Ferdinánd két személy. Ferdinándnak meg van a béke; ha Károly is békét akar, küldje követeit a Portához. [1]) — Ez volt a szövetség, melyre Ferdinándot

[1]) Gévay, II. k. 1. f 1—40. ll.

követei Szolimánnal léptették, szakasztott mása annak, melyet 1528-ban Laski, János számára eszközlött. A vagyonközösség, a határtalan barátság szine alatt, országrészét mind János mind Ferdinánd a szultán adományából birta; adót egyikök sem fizetett, de hübéri viszonyba léptek a Porta iránt mindketten.

Tegnap sót és kenyeret ettetek velünk, — mondá másnap Ibrahim a követeknek, kiket megvendéglett volt, — most barátok vagyunk. Erősítessétek meg minélelőbb Ferdinánddal a békekötést, s gondoskodjatok arról, hogy folyvást követet, ügyviselőt tartson a Portánál. A magyar ügyek teljes elintézése végett Gritti személyesen fog Ferdinándhoz indulni, s őt titkaimba avatni, mert Gritti az én szivem. — Ibrahím s az olasz nem voltak idegenek Zápolyát Szolimán akaratának ellenére Ferdinándnak feláldozni, ha az árt, melyet érette szabandók voltak, kezéhez vehetik, s ha a valóságban Magyarország urai ők maradnak Szolimán nevében. A Károlyhoz és Ferdinándhoz szóló levelek július 14-én átadattak a követeknek. A szultán amavval tudatni kivánta, hogy Ferdinánd, érezvén tehetetlenségét, hozzá, a szultánhoz folyamodott, s őt véduráúl kérte; jutalma a kivánt béke volt. Ferdinándnak ekkép irt: „Követeid császári felségem szine elébe jöttek, s elmondották nevedben, hogy engem véduradúl fogadtál, és kértek, hogy én meg' téged fiamul fogadjalak, mert a mit parancsoló leszek, azt végrehajtod készséggel. Kegyességem kérelmökre hajlott, s fiam lészsz, ha irántam hű maradsz. . . Magyarországot pedig, melyet szablyámmal szereztem, egészen János királynak ajándékozám kegyelmemben. És a közted s János király között fenforgó viszály kiegyenlítése körül, úgy a szélek ügyében, Gritti Lajos, János király főtanácsosa, Magyarország kormány-

zója, s a fenséges császári porta részéről amaz országban védő, fog megbízásomból eljárni.“

Július 15-én, elindulásuk előtti nap, a követek még egy ízben Grittinél tisztelkedtek, ki nekik levelet adott Ferdinándhoz, melyben szolgálatait felajánlja. Várom, hogy Ferdinánd engem magához hívjon, — mondá a követeknek, kedves dolgot fogok neki mondani. De ezt saját magyar tanácsosaival se közölje Ferdinánd. Gonosz nép az a magyar; hűtlen, és olyas, melylyel nem lehet birni. Nincsen párthive Ferdinándnak, ki Jánost meg nem kínálta volna szolgálataival; s megfordítva is úgy leszen. — A követek várták, hogy Ferdinándnak titkos dolgokat fog üzenni; a mit üzent, ebből állott: „Ha könyörgésem, ha igéreteim értékkel birnak Ferdinánd előtt, ne pártfogolja Nádasdy Tamást; ha lehet, adja őt kezembe. Ezen ember oly gyalázatosan viselte magát irantam, hogy lehetetlen boszút nem forralnom. Három napig sátoromban őriztem a nyomorút; nekem köszönheti, hogy életben maradt. Helyettesemmé neveztem, kincstartóvá tettem, az ország első tisztévé; s ő mégis magára vállalta János tanácsában, hogy engem megöl. Ezt nem fogom neki megbocsátani; egyebet nem kérek Ferdinándtól, mint hogy boszúmban segítsen. — Gritti e dühéből kiviláglik jelentékenysége azon férfiúnak, kit üldözött, s kiről sejdítette, hogy fő tanácsosa leszen Ferdinándnak. Hogy Nádasdy már húzamosabb idő óta csak félviszonyban áll Jánoshoz, hogy maholnap Ferdinándhoz visszapártol, az nem volt titok Gritti előtt; valamint az sem, hogy Nádasdy, házasságra készülvén lépni Kanizsai László leányával, Orsolyával, Ferdinándnál a leány fiusítását fogja sürgetni, általa a Kanizsaiak összes jószágait öröklendő. E terv kijátszására Gritti egy magyar rabszolgát mutatott a követeknek,

kiről azt huzadta, hogy fia, elveszettnek vélt fia Kanizsai Lászlónak, s kit ehhezképest ama jószágok is illetnek.

September 21-én Zárai és Schepper Bécsbe érkeztek, hová Ferdinánd a magyar urakat magához rendelte, hogy őket a követség eredményéről értesíthesse; biztosítván egy úttal mindnyájokat, miszerint jelenlétökben s tanácsukkal fogja az ügyet tovább fejleszteni, ha Gritti hozzá jövend. October 11-én kelt királyi levelek országszerte meghirdették a békét. [1])

XV.

Zárai Veszpazián, Jeromosnak fia, october első napjaiban Bécsből Konstantinápolyba indult, Ferdinánd hozzájárulását az imént szerződött békéhez nyilvánítani, Ibrahimnak köszönetet vinni, és Gritti érkezését a lehetőségig siettetni. [2]) Midőn az ifju Zárai november 15-én Konstantinápolyba érkezék, Ibrahim már Aleppóban volt a persa háború megnyitására, hová magát Gritti által is kisértette, ki a hónap végén jött vissza Szolimánhoz. Ferdinánd 1534. elejéig magához kérte az olaszt, de ez töméntelen dolgaival mentegetődzött, melyek miatt lehetetlen tavasz előtt útnak indúlnia. E pillanatban Zápolyának ügye meg' túlsúlyt nyert Ferdinándé felett, mit az ifju Zárai Ibrahim távollétének vélt tulajdoníthatni. Ajász basa Szolimán levelére hivatkozott, melyben említetik, hogy Zápolyának „egész" Magyarországot ajándékozta a szultán s honnan következik, hogy a Porta Ferdinánddal,

[1]) Ugyanaz, II. k 1. f. 41—48, és 135—156. ll. Pray, Epist. Proc. II, k. 39—41. ll.

[2]) Gévay, II. k. 3. f. 72—77, s 79—80. ll.

nem mint Magyarország részének urával, hanem mint római királylyal kötött békét. Gritti is hasonló értelemben szólott; s midőn az ifju Zárai megbizatását említette, melylyel a mult télen, a török követ kiséretében, Bécsbe küldetett, s mely egészen máskép hangzott, mert az ország felosztásának alapján igért békét: Ajász basa és Gritti megzavarodva néztek egymásra. E körülményről, úgy látszik, sem Ajásznak sem Szolimánnak nem volt szabatos tudomása; s épen nem valószinetlen, hogy Ibrahim, elbizakodásában és saját czélzatainak létesítésére magát a szultánt is csak hézagosan avatta be az ügybe; valószínüebb, mint feltenni, hogy e változást Laski eszközölte, midőn a mult nyáron szintén Konstantinápolyba érkezett, János nevében s Verbőczi helyett, ki a felvállalt követséget, nem tudni mi okon, a lengyelnek általengedte. Az ujból növekedő franczia befolyás is ártott szükségképen Ferdinánd ügyének. A pápát unokahugának házassága a franczia trónörökössel, ismét közelebb hozta I. Ferenczhez és a bajor herczegekhez, s még 1533. februáriusban terv volt készülőben, mely szerint a francziák Károly császárt, az elégedetlen német fejdelmek és Zápolya Ferdinándot fognák megtámadni. [1]) Ilyes mozgalmak Konstantinápolyban érezhetőbbek voltak, mint egyik vagy másik nyugoti udvarban, s az ifju Zárai 1534. január elején [1534 sovány reménynyel utazott Konstantinápolyból Prágába, hol akkor Ferdinánd udvart tartott, s honnan, még Veszpazián visszaérkezése előtt, február 14-én Schepper Kornel másod ízben indult a szultánhoz, úgyis mint Károly császár követe, még pedig annak rende szerint kiadott megbizó levéllel kezében, mely Jeruzsálem királyságát említetlenül hagyta. De az akár három hónapra, akár egy évre szóló fegyverszünet, úgy a feltételes béke,

[1]) Stumpf, Baierns politische Geshichte I. 94.

melyre készségét jelenté a császár — ha t. i. ez a pápa által is helybenhagyatnék, — Szolimán által visszaútasítatott; ki az elsőben csak eszközt látott, melylyel új erőt új ellenségeskedéshez gyűjthessen Károly, s a másodikban, a feltételes békében is amahhoz hasonló fogást. Ő, a szultán, csak olyas békére lép Károlylyal, melynél további felebbhivásnak nincsen helye, s melyben testvérének, a franczia királynak érdekeiről is gondoskodhatik. — Ferdinánd ügye sem akart örvendetes fejleménynek indulni: Ibrahim Ázsiában volt, s távolléte miatt, Gritti befolyása csökkenő félben. A spanyol őrség kivonult Kóronból, s a vár ismét török kézben volt, de Károly emberei a hadi szereket magokkal vitték, és Szolimán haszontalan üres fészeknek mondá a várat, midőn Schepper a király reményét fejezé ki, hogy az általadott Kóronért Magyarország nagyobb részét fogja jutalmul nyerni. Magyarország az én tulajdonom, mondá június 2-án Scheppernek a szultán, s rabszolgámat „Janus kralt" beléültettem, ki semmit sem tehet nélkülem. — Engedje meg legalább fenséged, viszonzá a követ, bogy az ország lakosai közül kinekkinek szabadságában álljon Ferdinándhoz pártolni; s nyújtson reményt, hogy azon esetre, ha uram szerződésre lépne Jánossal, melyben ez birtokát Ferdinándra szállitaná, a szerződés megerősítetik fenséged által. — Jánosnak nem áll hatalmában ilyes lépést tenni, válaszolá nehezteléssel Szolimán; azon ország lakosairól én rendelkezem, mert ők megannyian rabszolgáim. Egyébiránt a magyar ügyek elintézése Begoglira van bizva, — Grittit Begoglinak nevezték a törökök, — sén neki megparancsoltam, hogy igazságosan járjon el benne. — Ez volt Schepper második követségének eredménye. [1])

A nagyúri pártfogás daczára János ügyei hanyatló félben voltak Magyarországon. Ferdinánd ovakodott

[1]) Gévay, II. k. 2. f. 1—65. ll.

ugyan tettlegesen ellene fellépni; mert Katzianer hadai számra nem múlták felül a Jánoséit, ha azon hatezer törököt is ide tudjuk, kiket Szolimán kivált Budának oltalmára nála hagyott; s mert világosan megszegni a fegyverszünetet, annyi lett volna, mint a szultán haragját könnyelmüen kihívni, s az alkudozásból remélt sükert eleve meghiusítani; de annál munkásabb volt, kéz alatt Zápolya párthivei közül a nevesebbeket magához édesgetni. Külön bizottságot nevezett ki, melynek tagjai: Thurzó Elek királyi helytartó, Szalaházi Tamás kanczellár és Nogarola Lénárd, felhatalmaztattak azon egyházi s világi urakat, nemeseket és az országnak s a hozzá tartozó részeknek más állapotú lakosait, „kik eddig Zápolya János pártjához vagy más ellenséges felekezethez tartoztak s ezáltal hűtlenség bűnébe estek, Ferdinánd iránti engedelmességre feltételek alatt is megnyerni.“ [1]) Ezen feltételek elfogadása, „a tisztességes és lehetséges igéretek“ eszközlék vala, hogy Bebek Ferencz Ferdinándhoz állott; hogy Perényi Péter folytatta az alkudozást Thurzóval; hogy Kosztka Miklós, jutalmul Árvát és Lietavát nyervén, Ferdinándot uralta; hogy Nádasdy Tamás bucsút vett Zápolyától, — következő feltételek alatt: Kanizsai Lászlónak és László fiának, Ferencznek, összes örökségét Nádasdy Tamás és arája, Kanizsai Orsolya adományul nyerik Ferdinándtól. A mely jószágok Nádasdytól elszedettek, azok kivétel nélkül visszakerülnek hozzá, a kárnak, melyet szenvedett, helyrepótolásával. A kapornaki apátságot ez egyszer annak adja a király, kit Nádasdy ajánlani fog

[1]) Pray, Epist. Proc. II. k. 48—53. l. Az utasítás június 9-én Prágában kelt, honnan Ferdinánd Kadánba ment, hogy a mainczi választó fejdelemmel és a szász herczegekkel szerződésre lépjen, melynek erejénél fogva egy részt Hesszen és Szászország a római királyválasztást helyeslették, más részt Ferdinánd Würtembergről, melyet 1521. óta Károly adományából birt, a törvényszerü herczegek javára lemondott.

e tisztre. Tamás úr, mint egyike a felség kapitányainak, zsoldul annyit kap, mennyi száz lovas tartására szükséges, s elsősége leszen, ha Mária királyné mármarosi sóaknáit s egyéb urodalmait bérbe akarja venni. János király ellen csak azon esetre tartozzék hadba menni, ha Ferdinánd személyesen is részt venne a háborúban, vagy ha János török segédhadakra támaszkodnék. [1]) — Nádasdynak Ferdinándhoz pártolása annál érzékenyebb veszteség volt Zápolyára nézve, mert nádora, a hű Bánffi János 1534. tavaszszal meghalálozott, s mert Verbőczi, a nagy törvénytudós, a páratlan szónok, viszonylag csekély képességet fejlesztett ki a gyakorlati politika mezején; az öreg úr épen e tájban, talán hogy Ferdinándhoz állott fián boszút álljon, özvegysége gyászából kilépett, s debregezti várában szekcsői Herczeg Annával, Szerecsen János tolnai főispán özvegyével üllt menyekzőt. Frangepanon és Brodaricson kívül, kik szintén mármár ingadoztak, Zápolyának főtanácsosa Utissenics, vagy hogy szokottabb nevén nevezzük, Martinuzzi György volt, a királyi kincstartóvá lett pálos, kit mint afféle barátot nem jó szemmel néztek magas állásában az urak, s kit a szegényebbek olthatlan kincsszomjról vádoltak.

Gritti e közben, június 18-án kiindult Konstantinápolyból. A dühös ember nehány nappal korábban Scheppertől e szavakkal vett bucsút: Megyek Magyarországba, s agőgös magyar fejeket leszelem nyakaikról. János ki-

[1]) Ugyanaz ugyanott, II. k. 48, s 53—56. l. Ferdinándnak 1535. augustus 27-én Máriához adott leveléből (Gévay, II k. 3. f. 55. l.) azt kellene következtetni, hogy a Nádasdyval kötött alku, nem 1534. augustus 6-án, mint Praynál olvassuk, hanem egy évvel később kelt, mit Zápolyának Nádasdyhoz 1534. nov. 12-én bocsátott levele s egyéb jelenségek is látszanak bizonyítani; de Ferdinánd 1535. május 9-én ugyancsak Nádasdynak világosan irja: „superiori anno, per nostros fideles consiliarios, ut scis, in gratiam nostram receptus es;“ s bajos feltenni, hogy Pray amott 1535 helyett 1534-et, imitt 1536 helyett 1535-öt olvasott, mindkétszer hibásan.

rály mindenha félt tőlök; én megmondottam nekik, hogy keserű orvosszerhez nyúlok, ha az édesnek nincsen fogánata. Megyek végrehajtani fenyegetésemet; a ki országolni akar, az ne féljen a vérontástól. — S mit Schepperhez szólott, úgy szólott másokhoz. És Konstantinápolyból minden szó eljutott Magyarországba; innen van, hogy Farkas Bálint már aprilis 9-én irhatá Nádasdynak: Gritti a jövő nyáron hatalmas sereggel Magyarországra jövend; az erdélyiek, úgy hallom, felkelnek ellene, ha jő. — Ilyes fogadás annálinkább várhatá Grittit, mert mióta Ibrahim Persiában hadakozott, Konstantinápolyban is több oldalról éles ellenszenvvel találkozott Magyarország olasz kormányzója. „Grittinél czudarabb és gazabb ember nincsen a földön, — mondá egy ízben Juniszbeg a szultán udvari tolmácsa, Scheppernek, — nem török és nem keresztyén. Véghetlenül sajnálom, hogy még nem akadt magyar, ki a semmirekellőt megölje.“

A „szajhának fia,“ — mint Juniszbeg nevezé a velenczei herczeg törvénytelen ivadékát, — jancsárokból és lovasokból álló csapattal Szilisztriába érkezett, hol, mert hajók szűke miatt kísérete csak lassan kelhetett által a Dunán, egy bojárt felakasztatott. Innen útját Erdélynek vette, s augustus elején Brassónál tábort ütött, hol fiával, Antallal, találkozott. Fegyvereseinek száma nehány nap mulva hétezerre ment; vele volt Laski Jeromos, ki őt Konstantinápolyban felkereste, hogy általa Erdély vajdaságában megerősítessék, melynek czímét birta, de melynek kormányát, úgy akará Zápolya, mióta somlyai Báthori István a vajdaságról lemondott, Czibak Imre vitte: [1]) vele voltak Batthyány Orbán, Dóczi János, Perusics Gáspár, — Czibak személyes ellenei mindnyájan, ki ilyen ki amolyan

[1]) Laski július 8-án törökországi utjából Budára érkezett, s innen, úgy látszik, Zápolya megbízásából ment Gritti elébe.

okból, Dóczi névszerint azért, mert a hazug, szemtelen embert Imre úr egy ízben összevisszapofozta. Gritti, mint Magyarország kormányzója s a szultán nevében védője, Czibakot Hunyadból, melynek erősítésével foglalkodott, magához hívta. Rövid habozás után, együgyü vagy megvesztegetett udvari papjának nógatására, Brassó felé indult Czibak, azon ember táborába, kinek kormányzóvá emeltetését azelőtt negyedfél évvel hathatósan ellenezte. Kétszáz legényt vitt magával, s augustus 11-én este Felmernél megállapodott, más nap nehány órányi lovaglás után Gritti táborába érkezendő. Emberei a falúban aludtak, ő a falún kívül sátorában, melyet éjfél után Batthyány Orbán magyar és török haddal körülfogott. Felszólítva, hogy adja meg magát, kardot rántott: a jancsárok, reá boritván sátorát s tizenhat sebet ejtvén rajta, megölték. Augustus 12-én reggel Czibak feje Gritti táborában volt; a törzsök a felmeri sátorban maradt.

A véres jelenet látására Laski, magát mentegendő, Budára sietett, de Zápolya a gyanús embert a csonka toronyba vetteté. [1]) Czibak halála aggodalommal töltötte János környezetét; Gritti kezéből hasonló sors várhatá mindnyáját; Ferdinánd máris felekezetének tetemes növekedését látta. [2]) Zápolya levelet irt Szolimánnak, melyben Gritti haladéktalan visszahivatását sürgette; [3]) de a szultán utban volt Bagdad felé, s Grittit már sarkon érte a büntetés. Erdélyben csak egy szó hangzott: boszú! s e szóban elmerült még a pártérdek is. Majlát István, kit Ferdinánd ujból közelebb füzött magához, s csak imént Sze-

[1]) Istvánfi Laski elzáratását későbbre teszi, de Ferdinánd már sept. 9-én irja Bécsből Máriának „Lasky est par son mestre prins a bude aschaketuren, luy inculpant de la mort de Cibak.“ Weinmeister György, a bajor herczegek ügyviselője, Budáról sept. 1. kelt levelében irja, hogy Laski aug 31. záratott el

[2]) Gévay, II. k. 2. f. 154. l.

[3]) Ugyanaz, II. k. 3. f. 70. l.

benbe küldött. Ő, ki szintén Grittinél volt, még pedig Ferdinánd nevében, midőn Czibak véres fejét hozták a Brassó elötti táborba [1]), Kún Gothárddal élére állott a mozgalomnak. A véres kard körülhordoztatott a tartományban, körül Biharban, Czibak működésének első színhelyén; negyvenezer magyar, székely, szász Szeben körül gyülekezett. Gritti Meggyesbe vette magát, segédet várva a szendrői basától; segédet Péter moldvai vajdától, ki imént táborába jött, hódolatát a szultán képviselőjének bemutatni. A szendrői basa meg sem mozdult, hogy az általa is gyülölt embernek oltalmára keljen; [2]) Péter vajda pedig épen ellene szövetkezett Majláttal. September 29-én Meggyes, több hétig tartott vívás után, ostrommal bevétetett; a törökök egytől egyig lekonczoltattak; Gritti és czimborái, Dóczi János s Batthyány Orbán, és velök valamennyi magyar, életben hagyattak, hogy itéletöket Majlát szájából vegyék. A bakók — czigányok megannyian — Grittinek előbb mindkét kezét, aztán fejét levágták: úgy történt Dóczival is; Batthyány, mert a vívás végnapján maga is a törökök ellen fordult, s a többiek szabadon bocsátattak. Az olasznak két fiát Moldvába vitte a vajda,

[1]) „Gritti estant arrive en transsilvan se sont trouvez devers lui Stephen Maylaet, ceulx de la ville de Armestat, auquel, comme j entens ilz nont eu grant propos reserve, quil leur a dit que en brief jours se trouveroit devers moy, ce que bien ilz me pouveint escripre et faire savoir," — irja Ferdinánd september 2-án Máriának; s még october 3-án is Majlátot „egregius fidelis nobis dilectus"-nak nevezi. (Gévay, II. k. 3. f. 7. l.)

[2]) Meglepő, hogy Grittinek sorsát Konstantinápolyban előre jósolták a törökök. Juniszbeg szavait már felebb idéztük; Schepperneк követségi jelentésében (június 8—11, midőn Gritti még Konstantinápolyban volt,) ezt olvassuk: „Sansachus Samandriae his diebus Constantinopoli habuit Murath vojvodam, quem praeficere voluit equitibus et classi Turcarum, quae est pro tuitione Budae, in locum Momyn vayvodae, quod tamen officium, defendente Grito Momyn vayvodam praefatum, idem Murath obtinere non potuit; quare et ille pleno ore tonans contra Gritum: fore ut si in necessitate foret constitutus Gritus in Hungaria et obsessus a Christianis, ut nullum equitem dominus suus sansachus Samandriae ipsi subsidio mitteret."

s mert azontúl hirök sem hallatszott, Erdélyben úgy tudták, hogy erőszakos halállal múltak ki. [1])

Zápolya „igen lassan lépve“, mint Verancsics irva hagyta, kinek nagybátyja Statileo rövid üdvezlet után Gritti táborából vissza Gyalúra sietett, — Zápolya útban volt Nagyvárad felé, midőn Gritti kivégeztetésének hírét vette. Az erdélyiek vajdájokul Majlátot ohajtották, ki velök, érettök küzdött a zsarnokság ellen, s ki Ferdinándtól elállni nem volt idegen. Zápolya engedett a kivánságnak, s Majlátot az october 8-án tartott tordai gyülésen vajdává nevezte. [2]) De midőn egy részről a nép boszújának művét ekkép szentesítette, más részről Szolimán haragjának lefegyverzésére bővebb értesitést küldött az eseményről Bagdadba, előadván, hogy Gritti a fellázadt nép haragjának esett áldozatúl, s hogy ő, János király, már útban volt Erdély felé, Grittinek oltalmára kelendő, midőn a nyomorúnak sze-

[1]) Nagy Iván, Gritti Alajost illető eredeti emlékiratok, a M. Tört. Tár III. kötetében 36 s kk. ll Schuller J. K. L. Grittis Ende, az Archiv des Vereins für Siebenb. Landeskunde, Neue Folge, II. 2. 167. s kk. ll. Verancsics, II. 35. s kk. ll. Ferdinánd 1534. october 3-án Bernát trienti püspöknek s a titkos tanács elnökének: „Venit ad nos ante biduum servitor Urbani Bathiani vayvodani ex S. Martino s. montis Pannoniae oriundus, in oppido Meggyes obsessus, nobisque significavit oppidum illud . . . tandem vi et per cuniculos et magnam illius oppugnationem et assultum occupatum, ac Aloysium Gritti, cum praefato Urbano, et Johanne Dóczi captum et vulneratum, gentesque eorum omnes praeter Hungaros. qui relicti sunt incolumes, fuisse occisas, dictosque Gritti, Urbanum et Johannem manicis pedicisque constrictos oppidanis in foro publico spectaculo fuisse, bonis eorum omnibus direptis; quid ultra vero sit secutum, ignorat ille, qui pro exploratore illic detentus et egregio fideli nobis dilecto Stephano Majlát oblatus, dixit se . . Pauli Bakics familiarem esse, sicque ab eo dimissum et equo donatum ad nos venisse.“ — Istvánfi, XII. 196—201. ll. Fumée Márton, Hist. gen. des troubles de Hongrie et Transilvanie, Paris, 1608, 48. lapján (Ascanio Centorio után) olvasom, hogy Kendi Ferencz Gritti gyermekeit, midőn ezek atyjok halála után Segesvárról megfutamodnának, utólérte, török kiséröiket felkonczolta s őket lefejeztette.

[2]) Pray, Epist. Proc. II. k. 57. l.

rencsétlen végét megértette. [1]) Ilyes mentségre annál nagyobb szükség volt, mert Ferdinánd, megragadván az alkalmat, embereit Bagdadba küldötte, kik előadók voltak, mily vágygyal nézett ő Gritti érkezésének elébe, mily fájdalommal telt el az érdemes férfiú halálának, Zápolya e gonosz tettének hirére, s mily bízodalommal várja, hogy a szultán, eddigi kegyenczének ármányait belátva, néki, Ferdinándnak, fogja Magyarország kormányát általadni. [2]) És Szolimán csakugyan, megértvén az oláh vajda embereitől a Porta biztosának erőszakos halálát, felkiáltott: a' nép ezt nem követte el magától, de János, a kutya, ellene lázította a népet. Utóbb azonban haragja lassankint megenyhült; János mentsége nem látszott alaptalannak, s Ferencz franczia király, felkérve Verancsics által, ki ez ügyben követül jött hozzá Budáról, annál készebb lehetett magát a szultánnál közbenvetni, mert Gritti több ízben, névszerint 1532-ben is Zápolya tanácsában ellene dolgozott a franczia szövetségnek, melytől saját befolyását féltette. Szolimán a történet körülményeinek bővebb kinyomozására s Gritti kincseinek átvételére, ha még nem mentek volna veszendőbe, Junúszbeget Magyarországba küldötte, ki mindkét tekintetben sovány eredménynyel tért meg Konstantinápolyba; [3]) és Ferdinándnak szultán és nagyvezír értesül adták, hogy kedves dolgot fog tenni mindkettőjöknek, ha Jánost szemmel tartja s őket mozgalmairól értesíti; hogy Gritti ártatlan volt, s gyilkosait valahogy ne pártfogolja Ferdinánd; s hogy addig, míg él, bajos Zápolyától elvenni az országot, mert a szultán neki adta, s a szultán nem szokta szavát megszegni; hogy

---

[1]) Gévay, II. k. 3. f. 70. l.

[2]) Ugyanaz, II. k. 3. f. 12—16. ll. hol Szolimán és Ibrahim válaszai olvashatók.

[3]) Ugyanaz, II. k, 3. f. 69—77. ll.

végre, biztosok fognak jőni Szolimán nevében, kik a vitát az ellenkirályok között elintézzék. Kivált Ibrahim levele reményt nyújthatott Ferdinándnak, hogy Zápolya halála után az egész országot fogja birtokolhatni, ha érdemeket szerez magának a Porta irányában; s jelen birtokát a mi illeti, lassankint szokássá vált a dívánban: elvül kimondani, hogy egész Magyarország Zápolyáé; de a végek kivételével, melyeknek kikerekitése olykor-olykor megkiséreltetett, Ferdinánd részét bántatlanul hagyni, mindamellett hogy a versenykirályok között az ellenségeskedés meg-megujult.

Párthíveinek ingatagsága s a keletről fenyegető veszedelem, ha Szolimán Gritti halálát megboszúlni akarná, Zápolyát ismét kiegyenlitési kisérletre hajlították. E végre Frangepan Ferencz által, az új pápát, III. Pált, közbenjárás végett megkerestette. Pál engedett a kérelemnek, s december 6-án kelt levelében Ferdinándot egyezkedésre intette, hogy Zápolyával egyetemben a szultánnak ellen állhassanak, ha ez, Gritti halála miatt, ujból Magyarországra jőne. De Ferdinánd most inkább mint valaha, magához vélte édesgethetni a szultánt, s közbenjáró nélküli alkudozásból mind Zápolyával mind ennek pártosaival, nagyobb hasznot remélt húzhatni. Ez okon december 31-kén a pápa kamarását, Rőhrer Jeromost, ki már útban volt Bécs és Buda felé, ennek folytatásától eltiltotta, értesitvén III. Pált, hogy a jó szándékért köszönetet mond, de hogy a közbenjárást ez úttal el nem fogadhatja, mert ha János visszaélt a császár s a lengyel király jóságával, kik ez ügy körül több ízben fáradoztak, „még inkább fog pöffeszkedni, ha őt, az egyház kebeléből kitiltottat, a nemkirályt, nemfejdelmet, nemkeresztyént, őt, a ki hitét, mondhatni, elhagyta s csak a törökkel tart, ebbeli gonosz működésének közepette, a keresztyénség feje, melynek János csak rothadt, levágott tagja, követsége által

megtiszteli.“ [1]) Ferdinánd, mint már említettük, épen Gritti halálából s a szultánnak ezt követendő boszújából vérmes reményt merített; s ugyanekkor alkudozásban állott a moldvai vajdával is, hogy ennek segédével Erdélyt visszanyerhesse. Péter vajda 1535. aprilis 4-én [1535. kelt oklevélben, annak megismerése után, hogy Moldva mindenha a magyar koronához tartozott, s annak egyik boglára volt, Ferdinándnak és örököseinek hódolatos hűséget fogad, kötelezvén magát, bojáraival és alattvalóival személyesen Ferdinándhoz csatlakozni, ha ez, vagy ennek vezérei hadat viselnének törökök, tatárok ellen; gátolni, ha lehetséges, a töröknek Moldván átvonúlását; nagyobb adót nem fizetni a szultánnak, mint a milyent elődei fizettek; a Portához nem menni, ha oda hívatnék, feltéve, hogy ilyes makacsság tanácsos lenne; és végre, ha Isten őt a török zsarnokság alól felmentette, magát nyilvánosan is a magyar korona hűbéréseül vallani. Más részről Ferdinánd igéretét vette, hogy a király őt fegyveres erővel visszahelyezi vajdaságába, ha a török által kiforgattatnék belőle; Csicsó, Küküllő, Bálványos és Besztercze Erdélyben, melyeket különben is bírt, Ferdinánd által is adományoztatván néki.[1])

[1]) Bucholtz, IV. k. 141. l. Urkundenbuch, 60—63. ll. A pápa Ferdinánd czen eljárását érzékenyen vette, sőt évvel később értésére adta Ferdinándnak, hogy nehéz feledni a sértést: „Si (nuncius Hieronymus) auditus, et paterna monita nostra, quibus debebant, auribus excepta fuissent, cessassent clades et vulnera utrinque illata, nec christianae fidei perpetuus hostis, Turcarum tyrannus, eos in nos spiritus concepisset“, — hangzott 1538-ban Pál egyik üzenete Ferdinándhoz. L. Papiers d'état du Cardinal de Granvelle, II. k. 537. l.

[1]) Pray, Annales, V. k. 277. l. Bucholtz, IV. k. 143. l. István vajda az 1535-diki nyáron újra Pokuczföldre tört, s itt nagy pusztításokat vitt véghez. A lengyelek egész erővel készültek boszút állani, s Péter, megfélelmvén, mind János mind Ferdinánd közbenvetéseért folyamodott. Az utóbbik 1536. január 20-án Zsigmondhoz adott levelében közbenjárását azzal okadatolja, hogy Péter az ő híve, s hogy a moldvai vajdák mind Moldvát mind Pokuczföldet a magyar királyok adományából birják. Zsigmond, háborúban állván az oroszokkal, Pétert ugyan bántatlanúl hagyta ez alkalommal, de Ferdinándhoz adott válaszában ezt olvassuk: „Teri-

E közben Brodarics, ki még a mult évben őszszel Bécsbe jött, ujra megindítani a kibékéllés müvét, martius elején ismét felérkezett, inkább körülnézni mint alkudozni, de igéretet adva, hogy bővebb értekeződés végett nehányad magával visszatérend. Verancsics Antal munkás volt mind Francziaországban mind Angliában Zápolya mellett, miről Ferdinándnak is bővséges tudomása lehetett, mert Verancsics nehány leveleit kezére kerítette. és hívei Szlavoniában elfogták a franczia és angol udvar küldötteit — Corsini Endrét és Casale püspököt — kik marhakereskedők képében Zápolyához lovagoltak. [1]) Laski, lengyel és franczia közbenvetésre, s Ibrahimnak is kivánságára, már korábban — 1535. január végén — a csonkatoronyból kibocsátatott, s Debreczenből, melyet zálogban birt, és melynek lakosai most megtagadták az adót, Késmárkra és innen lengyel jószágaira vonult; Késmárk, Dunajecz s egyéb magyarországi birtokai, kezében voltak maradandók, míg követelései több évi szolgálatért pénzben fogtak kielégítetni.

György napja után Frangepan Ferencz, Brodarics István, Verbőczi István, Bajoni Benedek és Román Zsigmond Bécsbe jöttek, János nevében az alkudozást megnyitandók. Mindenekelőtt abban történt megállapodás, hogy a tanácskozmány folyama alatt, s ha nem találna eredményhez vezetni, eloszlása után még huszonöt napig fegyverszünet legyen, mely közben Majlát a már 1534. november-

---

torium Pokuciense nunquam vel is, qui nunc est, palatinus Valachiae (az az: voyvoda Moldaviae) vel majores ejus habuerunt, denique neque reges Ungariae donare id cuiquam potuernnt, ut qui nil ibi juris unquam habuissent, quin imo majores nostri divi reges Poloniae semper in ejus possessione fuissent. Ad haec autem fuit quidem regno Ungariae tributaria sive feudalis Moldavia, sed fuit, ac multo prius, etiam regno Poloniae; nunc vero utrisque erepta, Turcis paret." Engel, Gesch. d. Nebenländer des ungr Reichs, IV. r. 2. d. 176. l.

[1]) Gévay, II. k. 3. f. 17, 32, 34. ll. Bucholtz, Urkundenbuch 126. l.

ben hódolást fogadott,[1]) de fogadásától elállott [2]) Szebent ne vívhassa, s Ferdinánd az iránta példátlan ragaszkodást tanusított várost a szükségesekkel elláthassa. A tanácskozmány augustus 21-ig tartott többszörös félbenszakasztással, mert János követei pótló utasítást kénytelenítettek hozni uroktól. Végnyilatkozatuk oda ment: hogy mindenik fél birja ezentúl is, a mit bír, s Ferdinánd adja nőül legidősb leányát Zápolyának. Az ellennyilatkozat kiemelte: hogy a nőül kivánt gyermek a lengyel koronaörökösnek van eljegyezve, s hogy Ferdinánd jogot tart Magyarország koronájához, tehát az egész országhoz, de kész annak évenkint nyolczvanezer aranyat jövedelmező részét János kezén hagyni, a királyi czímmel egyetemben. — A tanácskozmány ez úttal sem szülte meg az egyezkedést; de a biztosság, szétoszlása előtt, 1536. martius 1-ig terjesztette ki a fegyverszünetet. [3])

Párhuzamosan e tanácskozmánynyal, Ferdinánd nevezetesebb híveit is Bécsben gyüléseztette, kiknek számát most Simon zágrábi püspök és öcscse Erdődy Péter is növelték, s kikhez többszörös sürgetés, s a Jánossal még egy ízben megnyitott viszony félbenszakasztása után Nádasdy Tamás is felment. A korona tanácsosai országgyülést követeltek, mely a mindinkább halomra gyűlő bajoknak elejét vegye. Ferdinánd a törvényes kivánságnak hódolandó, november 19-ére országgyűlést hirdetett Pozsonyba, melyen felekezete következő végzéseket hozott: [4]) Minthogy a rendek most semmitől sem félnek inkább, mint az ország felosztásától, ennek kikerülésére ne alkudozzék

[1]) Eder jegyzetei Simigianushoz, 133. Szilágyi S. az Uj m. Muzeumban, 1858. VII. f.

[2]) Archiv für Kunde oest. Gesch. XXI. k. 288. l.

[3]) Pray, Annales, V. k. 278. l. Eder, Script. rer. transsylv. II. k. 137 l. Gévay, II. k. 3. f. 34, 46 s 55. ll.

[4]) Corpus juris hung. I. k. 357 l. hol 1539 hibásan áll 1535 helyett. Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. II. k. 159. l.

a felség Szolimánnal vagy Jánossal, a magyar tanácsosok közbenjövetele nélkül. Tartsa fenyiték alatt hadi népeit a felség; nemesek és egyháziak házaikban ne szállásoltassa; az ország régi szabadságán sarkalló jelen rendelet ellen vétők fejeik és jószágaik vesztésével lakoljanak. A pórnak se vétsen, midőn nála szállásol, a zsoldos; ha vét, bünhödjék, s az igazságot szolgáltatni vonakodó hadvezér marasztassék el, mint hűtlen. A másik fél emberei, kiket a király önmaga vagy helytartója által, ismét kegyelmébe fogadott, nyerjék vissza elfoglalt jószágaikat legalább egy hónappal azon megye-törvényszéki gyülés után, melyben, hogy kegyelembe vétettek, meghirdettetett; de ők is bocsássák vissza az általok elfoglalt jószágokat, bár mily alkura léptek légyen irántuk akár ő felségével akár a királyi hadvezérekkel; az ilyetén jószágokat makacsul letartóztatók törvény elébe idéztessenek, s rövid úton vegyenek itéletet. Az egyházak birtokai is mentessenek ki jogtalan lefoglalóik kezéből; minden hatalmaskodási cselekvény vegye büntetését, de e végre gondoskodjék ő felsége a fő itélőszék tisztességes megalakulásáról. Az esztergomi érseknek jogszerü állása mind a királyi tanácsban mind a királyi itélőszékben sértetlenül fenntartassék. A királyi tanács hét tagból álljon, a nádor-helyettest s a kapitányt is ide tudva; és mindenekelőtt ők, a tanács tagjai, tisztítsák magokat minden hatalmaskodási vád alól. A kapitány azért választatott, hogy bizonyos számu lovasokkal a helytartót s a többi tanácsosokat végrehajtásoknál a szükséghez képest támogassa. A fő itélőszéket a királyi tanács hét tagjain kivül hat nemes képezendi, kiket saját tanácsában is alkalmazott a felség, s kikhez még Szlavonia a maga választottát sorozandja. Minden jobbágy-házhely után 1536. januárius 1-én egy forint, s julius 1-én ujból egy forint fizettetik segélyül ő felségének, de azon

feltétel alatt, hogy jövő Jakab napra ismét országgyülést tartson, ha akkor nem visel hadat az ország felszabadításaért; — s ezen végzésre válaszul adatott a király által, hogy az országgyülés napját és helyét bajos előre meghatározni. A hazának szabadságáért hadviselés esetében fejenkint fognak felkelni a rendek, s jobbágyaiknak egy ötödét felfegyverkezni. Az egytelkes nemesek is készek a haza oltalmára kötelességöknek megfelelni. A zászlós urak jobbágyaik ötödén kivül, a törvény értelmében, hadi legényeiket is kiállitandják. A kapitányok, urak és más főbbek csak annyi lovast tartsanak, mennyit, ha történetből a királyi zsold megakadna, saját vagyonukból élelmezhetnek és fizethetnek, mert különben e lovasok „a nép könyüiből kénytelenek élősködni; mint mármár szokássá vált, egyebe nem maradván a szegény pórnak mint összevert mezítelen teste;“ azok, kik e rendeletet általhágják, marasztassanak el az okozott kárban és huszonöt márkában, s a súlyosabb esetekben fejvesztéssel büntettessenek. Minthogy az urak és nemesek magokat s jobbágyaikat a közjó ügyében nem kimélik, vegyenek a szabad s a bányavárosok is részt a közterhekben, képességök szerint. A mely főispán ellen alapos panaszt emel a megyei közönség, az fosztassék meg tisztétől. A mit törvényesen ugyan de megyéjének szokott székhelyén kivül végez a főispán, az érvénytelen; külföldi tisztviselők rendeletei semmi érvényességgel sem bírnak. A rendek minden szövetkezései, hűtlenség büntetése alatt tilosok, annyival is inkább, mert az országgyülés gondoskodván a közrend fentartásáról, ezen szövetségek feleslegesekké váltak. Országon kivül senki se tartozzék törvényt állani, még azon esetre sem, ha az ország rendes birái a felségnél volnának. A külföldi várnagyok és vártisztek helyébe magyarok léptessenek, mihelyest az ország állapota engedi. A Lőcsénél, Komá-

romnál, Esztergomnál bitorúl szedett vámok megszüntetnek. A közigazgatás székhelye Pozsony, míg Isten segedelmével visszanyeretik az ország. A felség, mihelyest lehetséges, Magyarországban marad.

Az 1535-diki év végén Zápolya tanácsosai Brodarics és Frangepan, ismét Bécsben voltak, s innen Károly császárhoz Nápolyba utaztak, őt ujból közbenjáróul felkérni. Károly intette Ferdinándot, lásson komolyan a kiegyenlítés művéhez, ne nyújtson új alkalmat hadviseléshez a töröknek; s a fegyverszünetet csakugyan september végéig meghosszabbították a felek, és Weze János a lundi
1536.] érsek, 1536. májusban, Károly megbízásából Magyarországba indult, hol Ferdinánd pártja ismét ritkúlni kezdett. A király inditványa, melyet a január 6-ára magához, Bécsbe kért főbbeknek tett: Magyarországot a szakadás gyorsabb orvoslására ideiglenesen némethadvezér által kormányoztatni, köz ellenszegüléssel találkozott. [1])

János ez idétt Nagyváradon és Lippán szeretett mulatozni, hogy ne lássa a török segédcsapatot, mely Pesten hatalmaskodott; Budán rendesen helytartója és országbirája, Pőstyéni Gergely székelt. Károly követe, a lundi érsek, Váradon nagy ünnepélyességgel fogadtatott. Statileo János erdélyi püspök ötszázad magával egy mérföldre lovagolt elébe, s a világi urak között Török Bálintot is szemlélhette, ki imént Ferdinándtól elpártolt, mert Bakics emberei élete után leselkedtek, s mert Jánostól Hunyadvárt és Debreczent adományul nyerte. [2]) A tanácskozmány titkos részét János maga s Frangepan Ferencz és Martinuzzi György vitték; külső biztosokúl Statileo János, Verbőczi István és Pőstyény Gergely választattak. „A vajda (Zápolya), — irá augustus 3-án Ferdinándnak Weze, — bő-

[1]) Spervogel, Wagnernél, Anal. Scepus, II. r. 182. l.
[2]) Istvánfi, XII. 206. l. Verancsics, I. k. 59. l.

ségesen előadta, mennyire ahitozza a békét, de attól tart, hogy a mivel segíteni akar az országon, épen azzal elrontja; mert ha békére lép a császárral és felségeddel, nem teszen kedves dolgot a töröknek, s nem tud módot, mint lehessen a szultán előtt eltitkolni a békét. Aztán, folytatá, a császárnak mindig újra és újra meggyül baja a franczia királylyal, s ha akarna, sem segíthetné Magyarországot a török ellen. Igy nyilatkozik a vajda. A kalocsai érsek őszintén kivánja a békét, de azon feltétel alatt, hogy az ő módja szerint történjék, s hogy az egri egyházat és a bibornoki föveget jutalmul nyerje. Ő barát és magyar, s az fog maradni mindvégig. A pálos (Martinuzzi) mindent kormányoz, adót vet ki, nyúz, kincset gyűjt magának és urának; attól tart, úgy látszik, hogy béke esetében állása és tekintélye csorbát szenvedhetne. Ezen emberek nagy reményt helyeznek a szentszéki követbe, s Rómával folyton foly a levelezés; tartsa felséged távol a követet.“[1])

E közben visszaérkezett útjából Barziza János brichsenichi parancsnok, kit Ferdinánd még az év elején Konstantinápolyba küldött, szerencsét kivánni a persa háború diadalmas befejezéséhez, s kérni a szultánt, adná elvégre egész Magyarországot urának, vagy hatalmazza fel őt, hogy Jánost, mert Grittit megölette, s mert a fegyverszünet kijátszásával hatalmaskodásait folytatja, fegyveres kézzel megfenyíthesse. Ferdinánd számot tartott Ibrahim segédére; de midőn Barziza Konstantinápolyba érkezett, Ibrahim már nem élt. Szolimán, egykori kedvenczét, a görög rabszolgát, kit nagyvezírségre emelt, kivel egész birodalmát kormányoztatá, 1536. martius 15-én megfojtatta. A szultán attól tartott, s talán nem ok nélkül, hogy az elbizakodott szeraszkír a főhatalom után törekszik; s ez okból jónak látta vendégét a szerajban megöletni. Ajász

[1]) Gévay, II k. 3. f. 121. l.

basa, az új nagyvezír, bizonyossá tette Ferdinánd követét, hogy a szultán híven fogja megtartani a békét, s hogy biztost fog küldeni az ellenkirályok közötti viták kiegyenlítésére. Krusics Péter, klisszai kapitány, folytatá Ajász basa, ovakodjék ezentúl is rablásait a török végekben folytatni, különben orvosszerhez nyúl a török; a szerb deszpót özvegye magát urodalmaival és erősségeivel a nagyúrnak ajánlotta, s ezen ne töprenkedjék Ferdinánd, valamint azon sem, ha a végekbe hadak küldetnének, mi csak oly czélból fogna történni, hogy azon horvát urak, kik már régóta adófizetésre kötelezték magokat a Porta irányában, de kik azt már két év óta nem fizetik, hogy névszerint a Zríniek és Blagaiak kötelességökre emlékeztessenek. — Bizodalmasan még arról is kivánta Ajász basa Ferdinándot értesíteni, hogy János követe minden órán váratik, s addig Konstantinápolyban marasztják, míg ura ama tizenkétszázezer aranyat le fogta fizetni, melyekkel igért de sohasem küldött évbér fejébe, úgy a Grittitől elrablott kincsekért adós. [1])

Ferdinánd jónak látta ezen követség eredményét oly szinben tüntetni fel Weze előtt, mintha iránta őszinte atyai szeretettel viseltetnék a szultán, Zápolyát pedig halálba gyűlölné; mely levelére a lundi érsek, september 16-án egyebek közt válaszolá: „Vigyázzon felséged, hogy a török szavai ne legyenek üres szavak, alkalmasok kéz alatti elnyomás eszközlésére. . . . Az itt lévők (Zápolyát s tanácsosait érti) nem törekesznek a fegyverszünetet megtoldani; háborúhoz készülnek...“ [2])

A fegyverszünet mind a mellett husvétig meghosszab-

---

[1]) Bucholtz, Urkundenbuch, 65. l. Gévay, II. k. 3. f. 128. l.

[2]) Gévay, II. k. 3. f. 137. l.

bítatott, és Weze távozásakor Frangepan ismét követül ment Károly császárhoz, Zápolya békehajlamáról ujra tanuságot teendő. [1])

XVI.

A fegyverszünet gonoszúl tartatik meg. — irá Ferdinánd 1536. december 8-án Máriának, — hozzá vethette volna: mindkét részről. Kavasi Kristóf, Ferdinánd huszti kapitánya, s vele Bánffi Boldizsár, magyar és német legénységgel Szatmár városát bevették és felgyújtották. Kún Gotthárd, augustus közepén Nagyváradról Bánffi ellen indult, és Szatmárt visszavette, de a győzelem életébe került. Bizodalmas hivének halála Zápolyát annyira elbőszítette, hogy a ferdinándiaktól Szatmártt parancsnokul hagyott Horvát Mátyást karóra húzatta, Parlaghi Ferenczet lenyakaztatta, más harmincz foglyot felakasztatott. Kún fegyvertársai Ödönffi László és Kállay János, s velök a regéczi várnagy Horvát Ferencz, Tályát és Makoviczát Ferdinánd hűtelen hivétől, Nagy Lászlótól, kezökre keritették; s kevéssel utóbb, — december 4-én — Kassát, a parancsnok Seredi Gáspár távollétében, Eszter György deák, Lónyay Gergely és Gecsei Márton Zápolyának kezére játszották. [2])

A Martinuzzi által Konstantinápolyba küldött kincsek — köztök Erdélyben kiásott drágalátos régiségek — Szolimán haragját annyira lelohasztották, hogy János még júliusban intheté Pozsega és Szlavonia lakosait, pártoljanak Ferdinándtól hozzá, ha életök, ha vagyonuk kedves előttök. S csakugyan rövid idő mulva midőn Ferdinánd

[1]) Bucholtz, IV. k. 148. l. Urkundenbuch, 71. l. hol hibásan áll Brodarics Frangepan helyett. Gévay, II. k. 3. f. 139. l. V. ö. Hatvani M. Brüsszeli Okmánytár, I. 351. s kk. ll.

[2]) Zermegh, Schwandtnernél, II. k. 407. l. Spervogel, Wagnernél, Analecta Scepus. II r. 185. l. Verancsics, II. 42. 46. 61. ll. II. 38. l. Muffat K. A. az id. h. 497. l. Istvánfi, XII. 202. l.

a szultánnak irántai jóakaratával vígasztalgatná híveit, Mahomedbeg szendrői és Khozrevbeg bosniai basák Szlavoniát hadaikkal elárasztották, s több erősségeket elfoglaltak, okúl vetvén, hogy a szlavóniai urak, névszerint az Erdődyek, a fegyverszünet megszegésével Zápolyától elállottak. Ferdinánd e hírre, Innsbruckból, hol az év eleje óta időzött, Bécsbe visszakészült, s Katzianer Jánost, felső Magyarországon fő hadvezérét, Szlavoniába indította, hol a magyar királyi tanács tartományi gyülést tartatott, melyen a rendek oltalmukról gondoskodjanak, és magoknak a hivataláról már régebben leköszönt Batthyány Ferencz helyébe bánt válaszszanak. [1])

December elején Bécsben nagyobb tanács tartatott. Az együtt volt urak hozzájárulásával ismét követség ment Konstantinápolyba; s hogy mind Zápolya mind a török ellen, kikkel fegyverszünetközben mérgesen megújult a háború, nagyobb erélylyel lehessen fellépni, 1537. [1537. január]ius 25-ére Pozsonyba országgyülés hirdettetett a rendeknek. A tanácsosok reményt nyujtottak, hogy a király személyesen fogja vezérleni a sereget, hogy tehát nagyszerüebb, s mint ilyes, sükeresebb hadviselés szándékoltatik: és a rendek ez okon a szokott egy forintnyi segélyen kivül még kétkét forintot ajánlottak fel minden füst után, mely pénz felében aprilis 4-én, felében július 25-én fizettessék Szalay János pozsonyi gróf és Forgács Ferencz, mint e végre választott kincstartók kezéhez, hogy zsoldos katonaság szükséges számmal fogadtathassék. Azon előfeltételből indulva ki, hogy Ferdinánd személyes részt veend a táborozásban, a nemesek is személyes jelenlétöket s húsz-húsz jobbágy után egyegy fegyverest igértek. A főpapok s a tizedet biró egyháziak mind-

[1]) Gévay, II. k. 3. f. 116—120, 127 s 141. ll.

nyáján e tized tizedrészének fizetésére köteleztettek, az egy esztergomi érsek kivételével, kinek öszves kötelezettsége ez irányban háromszáz fegyveres kiállításában és tartásában állapíttatott meg. Az oltár kisebb szolgáitól, plebánosoktól, káplánoktól fejenkint három-három forint fizetését várták a rendek. Februárius 6-án a hozott rendeletek, Ferdinánd által megerősítettek, s az e végre Bécsbe érkezett küldöttség bizonyossá tétetett: „hogy az idők járása miatt jócskán megrongyollott országos szabaditékok, a közbéke helyreállása után, sértetlenül fognak megtartatni.“ [1])

Az országgyülés még állott, midőn Ferdinánd német hadnagya, Ebersdorfer, kétezer labanczczal és száz lovassal Sárosba küldetett. Februárius 11-én Lőcsén találjuk, s nehány nap mulva Eperjesen, működését közösen Seredi Gáspárral Zápolyáék ellen megnyitandó. Mióta Zemplénben, Abaújban, Sárosban megújult a háború, Perényi Péter, kinek e megyékben több erősségei voltak, kénytelennek látta magát semleges állásából kilépni. Martinuzzi reményt nyújtott néki, hogy fiát visszakapja a szultántól, ha Zápolyához áll. Más részről sógora Thurzó, és a Ferdinánd szolgálatába lépett Laski azon fáradoztak, hogy a hatalmas dynastát magokhoz pártoltassák. Ebersdorfer hadainak Sárosba érkezése után Perényi, házi papja által irásba foglaltatta a feltételeket, melyek alatt kész Ferdinándhoz állani. Az oklevél elején mondatik, hogy Péter urat az ellenfél is megkinálta igéreteivel, névszerint fiának visszaszerzésével, de ő nem akar Zápolyával szerződni, ha martius 18-ig kielégitő választ nyer Ferdinándtól, s ha Ebersdorfer és Seredi, mint igérték, őt időközben János király ellen megvédik. Perényi, mint buzgó híve az

[1]) Corpus juris hung. I. k. 363. l.

egyházi reformatiónak, mindenek előtt feltételül szabta: „miszerint ő felsége által biztosíttassék, hogy nem fog háborgattatni hitében, miután magát igaz és jó keresztyénnek vallja, tudónak a keresztyén hitet Krisztus által az evangyeliom szerint.“ [1]) A többi pontok ekkép következnek: Ferdinánd ügyekezzék mindenkép Péter fiát a töröknek kezéből kiszabadítani, s biztosítsa saját és Károly nevében az atyát, hogy róla és gyermekeiről illőleg fog gondoskodni, ha valamennyi jószágaikat elszedné az ellenfél, „különben újjal mutatnak az emberek a koldus Péterre, mondván: ő az, ki fiát a töröknél hagyta, s nemcsak valamennyi jószágait hanem az országot is elveszítette.“ Nem elég, hogy Péter kanczellárrá neveztetett; [2]) még igéretre van szükség, hogy a felség bizodalommal fog iránta viseltetni, s magyar ügyekben csak azon pecséttel élni, melynek őre a kanczellár, s hogy gyürü-pecséte alatt nem ád ki semminemü rendelményt Péter tudta nélkül. Valpó várát lássa el lövészekkel és ágyúkkal, s most egyelőre küldjön oda kétszáz spanyol gyalogot alkalmas hadnagygyal, s igérje meg egy úttal, hogy a várat egészen kezébe veszi, ha Péter úgy kivánná. Diósgyőrt váltsa ki jelen birtokosától Ferdinánd, de túlságos váltságösszletet ne adjon érette, hogy Péter meg' magához válthassa az

[1]) „Quandoquidem verum et bonum se Christianum profiteatur et scientem fidem christianam per Christum juxta evangelium,“ e kifejezéssel szoktak ez idétt a megújitott hittan emberei élni, valamint Ferdinánd kitérő válasza e pontra, szintén a korszak ismeretes diplomatiai fordulatát látatja: „Concedit maj. sua, uti se gerat verum et bonum Christianum, ut cujusque erga Deum pietas fidesque nostra vera et catholica dictare et postulare videtur.“

[2]) Szalaházinak ez idétt közbenjött halála után Ferdinánd, úgy látszik, önmagától kinálta meg Perényit e méltósággal, ha erélyesen fog a korona mellett fellépni: az oklevél mely Pétert kanczellárrá nevezi, 1537. január 16-án kelt Várdai, mint esztergomi érsek, már csak czímre volt kanczellár.

urodalmat a felségtől. Jövendő szolgálatai fejébe s pótlékul annyi kárszenvedésért Trencsén és Vereskő néki, Perényinek, adományoztassanak, hivatala is úgy kívánandván, hogy a királyi udvarhoz közelebb lakjék; a kanczellári fizetés pontos kiszolgáltatásáról biztosítatni kiván, s ha lovasokat akar általa tartatni a felség, gondoskodjék a szükséges bérről, mert öszves jövedelmeit kénytelen erősségeinek jó karban tartására fordítani a gróf. A megürült sági prepostságot adományozza Ferdinánd a leleszi prepostnak, mint tudós és a hazai törvényekben jártas férfiúnak. „De mindenek előtt — így szól a Katzianer közbenjárására ferdinándivá lett Laskihoz intézett oklevél berekesztése, — két dologra kell ügyelni: hogy történnek-e valósággal nagyszerü hadi készületek mind a Dunánál mind a Drávánál, mert az eddigi nyomorú eljárásban Péter nem akar részt venni, ha bár a fél országot is ajándékoznák néki; s hogy húzás halasztás nélkül adassék válasz e pontokra.“

Laski az okiratot eredetiben Bécsbe küldötte, s Ferdinánd nagyjából elfogadta a feltételeket. Az első pontra adott kitérő választ már a felebbi jegyzetben érintettük; de hogy gond leszen fia szabadításának eszközlésére, hogy más jószágokkal fog ellátatni, ha várait, ha urodalmait elszedné az ellenség, aziránt egész készséggel biztosítatott. A kanczellárságot illető pontra ekkép hangzott a válasz: „a kanczellárságra s a pecsét kezelésére nézve királyi elődeinek példáját fogja követni a felség, s Péter urat azon tiszteletben, méltóságban és tekintélyben tartatni, melyek Magyarország kanczellárait mindenha illették.“ Valpónak jó karban tartásához segéddel leszen a felség is, de spanyol gyalogokat most nem adhat. Diósgyőr iránt már lépések tétettek, hogy Péter úr kívánsága teljesedésbe mehessen. Trencsén Thurzónak, Vereskő a Fuggereknek van

elzálogítva, s azokat egyhamarjában nem lehet visszaváltani, de a kanczellári fizetésben nem leszen hiba. A sági prepostságot Bánffi Boldizsár valamely rokonának adományozta a felség, s bajos volna, azt most visszavenni, de utóbb vagy ezen prepostság vagy más szintoly jó, igenis juthat a leleszinek, ha alkalmas, értelmes ember. Aziránt nyugtassa meg Laski Péter urat, hogy ő felsége most semmin sem fáradoz inkább, mint Magyarország oltalmára és felmentésére hatalmas sereget gyűjteni, valamint ez rövid idő mulva mindenki szemeláttára fog nyilvánulni. [1])

Ebersdorfer megnyitotta a hadviselést, és Perényi, talán mert Ferdinánd válasza nem volt olyas, minőnek ohajtotta, talán mert Zápolya hadi ereje kivált kezdetben jóval felülmulta az ellenfelét, nem vonult ugyan vissza semleges állásába, mit a körülötte zajló háború lehetetlenné tett, de Zápolyát támogatta, — igaz hogy kissé léhán, midőn Fels Lénárd ötezer labanczczal, kétezer nehéz lovassal s válogatott vívó gépekkel Ebersdorfer és Seredi erejöket tetemesen növelte. Május 3-án Tokaj Zápolyáék kezébe esett, s Martinuzzi, Czibaknak, Nagyvárad püspöki székén s a harcz mezején utóda, tizennyolczezer emberrel Gönczné fogott állást, de Regécz, Boldogkő, Tállya és Makovicza Ferdinándék hatalmába jutottak, kik Tokajt is visszafoglalták és september 25-én a sárosi várat majdnem nyolcz heti vívás után bevették. [2])

E közben Ferdinánd követe Sprintzenstein Ferencz aprilis 10-én Konstantinápolyba érkezett, panaszt emelni, hogy a szultán hadnagyai a végekben roszul tartják meg a fegyverszünetet; kivánni, hogy az elfoglalt erősségek visszaadassanak, s hogy Klissza vívásával hagyjanak fel

[1]) Bucholtz, Urkundenbuch, 323—326. l.

[2]) Spervogel, Wagnernél, Analecta Scepus. II. r. 187. l. Zermegh, Schwandtnernél, II. k. 410. l. Istvánfi, XII. 204 l.

a törökök. Ajász basa értésöke adta a követeknek, hogy nem Szolimán, hanem Ferdinánd vétett a fegyverszünet ellen, mert Zápolyának, tehát a szultánnak is híveit magához pártoltatja, s különben is a fegyverszünet csak a római királylyal, az ausztriai főherczeggel köttetett; Ferdinándnak Magyarországhoz semmi joga. Sprintzenstein, urának jogát a magyar koronára az öröködésen sarkallónak mondotta, s különben is — folytatá — érdekében áll a nagyúrnak, hogy Magyarországot inkább hű fia Ferdinánd, mint ama gonosz ember, a szepesi gróf, birtokolja. Ha a császár és méltóságod őt jól ismernék, nemcsak az országtól hanem életétől is fosztanák meg. — János, válaszolá Ajász, a szultán szolgája, és minden pillanatban megfenyítethetik. Szolgája, igen, viszonzá amaz, de nem engedelmes szolgája; parancsolják őt ide, fogadom, hogy nem jő. Nehéz a rókát kézre keríteni, volt Ajász megjegyzése e vádra, de ha kézre kerül, akkor lakol. — A követnek utasítása volt Konstantinápolyban maradni s a török politikát figyelemmel kisérni, de Szolimán őt már aprilis végén visszaküldötte, következő üzenettel: Sem basáim sem János nem követnek el igazságtalanságot, ha parancsomra annak visszafoglalásán fáradoznak, mi országunkhoz tartozik. A ki szolgám János ellen hadat visel, az ellenem visel hadat; de ha János halála által, vagy más valamikép megüresülne a magyar királyi szék, akkor, ha Isten is úgy akarja, urad talán czélt érhet. — Az üzenet végrészét a tolmács Juniszbeg, kinek Ferdinánd évenkint ezer aranyat fizetett, magán társalkodásban oda magyarázta, hogy Jánost talán méreggel fogja megöletni a szultán, és országát Ferdinándnak adni. [1])

A követ még Konstantinápolyba sem érkezett, midőn

[1]) Gévay, III. k. 1. f. 1—41. ll.

Krussics Péter s a pápa segédhadai, melyek Klissza felmentésére küldettek, Murad verbosniai bég által, Salonához közel, megverettek, maga Krussics megöletett, s a klisszai fellegvár, mely azelőtt három századdal IV. Béla nejének és gyermekeinek menedékül szolgált a tatár düh elől, török kézbe jutott. [1])

Klissza bukását rövid idő mulva még nagyobb szerencsétlenség követte. Katzianer augustus végén tizenhatezer gyaloggal és nyolczezer lovassal Kapronczánál állott, innen Eszék és környéke felszabaditását eszközlendő. A sereg tarka vegyületben magyarokból, horvátokból, németekből, csehekből, olaszokból alakult. A csehek vezére Schlick Albert volt, s Katzianernek alapos oka lehetett a gőgös úrnak fegyelmet nem ismerő eljárása ellen panaszkodni; a németeket Hardeck Július, Ungnad János és Mager Erasmus vezérelték; az olaszok, jobbára görcziek, Lodron Lajost követték; a magyar s horvát hadak Batthyány Ferencz, Bánffi Boldizsár, Tahy János, Zríni János, Pekri Lajos, Móré László és Bakics Pál zászlai alatt állottak. September 10-én Verőczénél az eleség szűke már érezhető volt; Erdődy Simon hanyagul járt el a szüleség megszerzése és tovább szállitása körül. Az aggasztó viszony daczára Eszéknek indúltak a hadak, hol a szendrői basát, Jahjaogli Mohamedet, tizenötezer emberrel s hatvan ágyúval, a város megett körülsánczolt táborban találták. Katzianer, — Batthyány Ferencz és Bakics Pál tanácsára, ha védiratának hitelt adhatni, — megkerülte a várost, s hadait csatarendbe állítva, Mohamed kitörését várá. Mohamed benn a táborban maradt, s ágyúi és az eszéki őrség tüze, de még inkább a verbosniai bég közeledésének híre, Ferdinánd hadait visszavonulás-

[1]) Istvánfi, XIII. 209. l. Bucholtz, V. k. 101. l.

ra birták. A táborozás fárodalmai s az esők következésében megnövekedett betegségek megrenditették a sereg bizodalmát vezérei iránt, s a visszavonulást előre gyászosnak, mert rendetlennek, jósolták. Murád bosnyák martalóczai a közel erdőkből sürü rajban dőltek Katzianer éhező, bomló hadaira, s Bakics Pál halála a bátrakat is elfélénkitette. Mindenik hadnagy más-más uton akart visszavonúlni, s nagyobb része éjtszakának idején, ki ide ki amoda vette magát népével; az elbőszült, megrémült Katzianer, látván a bomlást, szintén futásban keresett menedéket. Hajnalban a tábor maradványai kétségbeesve néztek egymásra. Lodron bátor ellenállásra, s ha kell, bajnokhalálra buzdítván a vele maradottakat, a török erőrohamát felfogta, de halálosan megsebesítve fogságba esett; Mager holtan rogyott le mellette. Az egész tábor, valamennyi ágyúval, szekérrel török kézbe jutott; a haldokló Lodron, Mohamed parancsából lenyakaztatott, hogy feje, Bakicséval és Magerével diadaljelül Konstantinápolyba küldethessék. [1])

Az eszéki gyász rémülettel töltötte Szlavoniát s a szomszéd vend földet. Ferdinánd biztosai Batthyány Ferencz, Jurisics Miklós, Pereg Albert és Székely Lukács november 5-ére, Dombróba gyülést hirdettek a szlavoniai

---

[1]) Istvánfi, XIII. 210—216. l. mindenfélét összevissza-vegyítve. E szerencsétlen táborozás részletei még nincsenek felderítve; eddigi történetíróink Katzianer védiratát Valvasornál (Ehre Krains, III. k. 30. l.) olvasatlanul hagyták, mi nagy hiba; s a sereg felbomlását egynémelyikök december elejére teszi, holott Ferdinand már october 19-én irja Bécsből Cles Bernát trienti érseknek: „Certum autem est capitaneos illos, de quibus superioribus litteris dom. v. revmae scripsimus, turpiter relictis ovibus tanquam infidos pastores aufugisse“ Bakics, úgy szólván, Eszék alatt hullott el, s a bomlás, a hadvezérek odébbállása, éjtszakának idején, szintén Eszéknél történt, Gorjánnál aztán szétmállott az üldöző török hadak csapásai alatt az is, a mi kezdetben még együtt futott. V. ö. Valvasor, IV. 449.

rendeknek, [1]) melyen a végek oltalmáról történt gondoskodás, s Pekri Lajos kapitány és vasi főispán kéretett bánul a királytól. Ferdinánd hajlandó volt e kivánságnak engedni, de a magyar urak, névszerint Batthyány Ferencz és Thurzó Elek, oly eleven szinekkel festették Pekri rablásait és mindennemü hatalmaskodásait, [2]) Thurzó oly ügyesen füzött együvé több jelenséget, melyek a rakonczátlan ember czimboráskodását Török Bálinttal s általa János királylyal bizonyítsák, hogy rögtön más fordulatot vett ügye. December elején Ferdinándhoz Graczba hivatott, értekezlet s a bánságban megerősités végett: és midőn ide érkezett, fogságba vetették. [3]) Thurzó az eljárást azzal okadaltota, „hogy mivel Pekri nem tartotta meg a törvényt, azt szemben vele sem kell megtartani, annyival is inkább, mert ő királyi tisztviselő volt, s ez okon rendkivüli büntetést várhat magára;“ [4]) de mások, kivált Pekri kapitánytársai, más szemmel nézték az eseményt. Azok, kik garázdaságról rablásról vádoltatnak, irá Seredi

---

[1]) Pray, hist. r. Hung. III. k. 48. l. Bucholtz, Urkundenbuch, 292. l.

[2]) Bucholtz, Urkundenbuch, 291 s 298. ll. Batthyány még 1537. febr. 13-án borzasztó dolgokat irt róla Ferdinándnak: „maximam, abhorrendamque tyrannidem erga pauperes insontes exercuit, plantas pedum pauperum rusticorum scindens et salsans et sic pecuniam ab eis extorquens, cum uxoribus ipsorum, ipsis ligatis, ad oculos ipsorum maritorum abominandam exercens luxuriam.“

[3]) Ferdinánd 1537. december 12-én Thurzóhoz: „Quod Ludovicum Pekri a nobis banum creatum esse audivisti, scito, nos ex multis rationabilibus causis . . . adductos, eum comprehendi et in arcem nostram Grecii, ubi non quidem banus sed quasi custos illius arcis futurus est, deportari, ibique simul cum fratre suo retinere jussimus.“

[4]) Sophismáját a magyar királyi helytartó és országbiró ekkép fogalmazta: „Cum nec mandata regiae majestatis nec leges communes ullam in eum vim vel auctoritatem habuerint, non fuit necesse ipsum de jure regni propter haec delicta citare et convictum punire; sed cum ipse fuerit capitaneus, servitor et stipendiarius, potuit eum regia majestas ad se vocare, captivare et punire.“

Gáspár Ferdinándnak, sokkal jobban szolgálták felségedet, mint ama képmutatók, kik az igazságszolgáltatást emlegetik, s kik Jánosnak kezére dolgoznak, kívánván, hogy finnyán bánjunk a lázadókkal. Seredi attól tarthatott, hogy őt maholnap hasonló sors érheti, mert hatalmaskodásait Lőcse, Bártfa, Kassa több ízben jelentették be a királynak; de az eljárás törvénytelensége országszerte bizalmatlanságot gerjesztett Ferdinánd iránt, ki a fogoly 1538.] hitvesének, Zsófia münsterbergi herczegnőnek, s az 1538. január 6-án Kőrösudvarhelytt gyülést tartott [1]) szlavoniai rendeknek kérelmére, Pekrit rövid idő mulva szabadon bocsátotta. [2]) Utóbb lefoglalt jószágait is visszanyerte, de hatalma meg volt törve, s bánokká Nádasdy Tamás és Keglevics Péter választattak.

Katzianer helyébe Jurisics Miklós bízatott meg a főkapitánysággal, közkedvességben állott férfiú és minden viszonyaiban eszélyesebb szenvedelmes elődénél, ki az 1538-dik év elején, menevéd mellett Bécsbe érkezett, hogy magát az ellene szórt vádak alól tisztítsa. Károly császár, Zsigmond lengyel király, a krajni s a szlavoniai rendek Ferdinánd kegyelmébe ajánlották a vádlottat; de a büntető vizsgálat mind a mellett folytonfolyt, s Katzianer a

---

[1]) Corpus juris hung. I. k. 366. l. A királyi biztosok utasítása Pekri ügyében Bucholtznál, Urkundenbuch, 292. l.

[2]) Igy olvassuk Bucholtznál, oklevelek alapján, mint róla feltehetni. Istvánfi másképp tudja. Szerinte hét évet töltött Pekri, mint fogoly, Graczban és Innsbruckban, addig, míg végkép megvakult. Ferdinánd neheztelését azzal okadatolja a híres történetiró, hogy Pekri őt vendégség alkalmával, melyben magyarok is németek is részt vettek, Pelbártnak csúfolta, „már pedig temesvári Pelbárt derék és bölcs ember volt, szent elmélkedések irója, de roppant kampós orra és rút arcza miatt sok csúfságnak szolgált tárgyul.“ Annyi bizonyos, hogy 1539-ben Pekri még nem volt szabad; a september végén Pozsonyban együtt volt rendek kérték Ferdinándot, bocsássa szabadon a foglyot; s válaszul nyerték, hogy Pekri „non absque justa causa in carcerem conjectus“ s hogy ő felsége „ejus dimissionis suo tempore curam geret.“

per gonosz fejleményétől tartván, megszökött fogságából s horvátországi jószágaiba vette magát. Ferdinánd február 5-én díjt tett a menekült fejére, mert máris a töröknek czimboráját látta benne. Katzianer egyelőre biztosságban volt; a Zríniek szövetségre léptek vele, s Török Bálint Sümegből emberét hozzájok küldötte, őket János királynak megnyerni. Katzianer a zágrábiaknak levelet mutatott Ferdinándtól, melyből a városi tanács azt vélte kiolvashatni, hogy több horvát úr roszúl járt volna, ha a minapi hadviselés szerencsés fordulatot veszen s a királyi hatalmat e vidéken megerősíti. Más részről híre szárnyallt, s a hír most hitelre talált, hogy Szlavoniát és Horvátországot bántatlanúl hagyja a török, sőt Szerémet és Poszegát is visszaadja, mihelyest urak és nép Drávánál, Szávánál Jánoshoz állanak. Állásunk oly gonosz — irák február 24-én az új bánok Ferdinándnak — hogy minden pillanatban Szlavoniából ki, a szomszéd Potolba üzetésünket várhatjuk. [1])

XVII.

Ferdinánd nagy reményt helyezett mult évi hadviselésébe; reményének meghiusulása őt hajlandóvá tette, Zápolyával elvégre megegyezkedni; s a hajlam megvolt Zápolyában is, mert I. Ferencz franczia király 1537. novemberben előleges fegyverszünetre lépett Károly császárral, mely röviddel utóbb tíz évre szólónak nyilvánítatott.

A lundi érsek még 1537. végén ujból Nagyváradra érkezett, s vele Fels Lénárd, mint Ferdinánd biztosa; és 1538. február 24-én, Frangepan Ferencz egri, Statileo János erdélyi, Martinuzzi nagyváradi, Brodarics István váczi és Eszéki János pécsi püspökök, s kivülök még Perényi Péter és Verbőczi István közremunkálásával ti-

[1]) Bucholtz, V. k. 104. l. Urkundenbuch, 277—281. l.

zenkét évi villongások után Ferdinánd és Zápolya békét kötöttek, melynek főbb pontjai ily tartalmuak:

Károly császár és Ferdinánd király Jánost testvérül fogadják, s azon lesznek, hogy véle egyetemben a végeket, névszerint Nándorfehérvárat is a töröktől visszafoglalják. János lemond a Károly és Ferdinánd ellen kötött szövetségekről, s követet küld a franczia királyhoz, hogy őt a császárral teljesen kibékítse s a keresztyénségnek Szolimán elleni közös védelmére bírja. Ha János, házasságra lépvén, fiat nemzene, ennek Ferdinánd valamelyik leánya jusson nőül. Mind Ferdinánd mind János Magyarország királyának czímével élnek, s egymást is annak czímzik. A mit kiki Magyarországon jelenleg bír, azt birtokolja ezentúl is; a határjárásban nyolcz-nyolcz biztos járandván el. Szlavonia, Horvát- és Dalmátországok Ferdinándnak jutnak, Erdély János hatalmában hagyatik, mig él; halála után, akár marad fia akár nem, az összes magyar birodalom minden tartományaival Ferdinándra, vagy ennek halála esetében királyul választandó fiára, s ennek halála után törvényes fiutódaira, s ilyesek nemlétében Károlyra és törvényes fiörököseire száll; ha Károlynak fimagva szintén megszakadni találna, János fiait s örököseit illesse a korona; s ezeknek is kihalásával az ország rendei királyt szabadon választhassanak magoknak. Ezen öröködési rend szilárdabb megállapítására, a Jánost uraló egyházi s világi urak, főbb nemesek, megyék és királyi városok hittel fogják magokat a békekötés meghirdetésének napján Ferdinánd iránt lekötelezni, s ezt oklevél által is nyilvánítani; hasonló hitletételre kötelesek amazok utódai, az új hivatalnokok, a jószágok, várak öröklői; a szabad királyi városok, névszerint, minden ötödik évben új oklevelet adnak ki magokról; és ezen irományok meganynyian Ferdinándnak beküldetnek. — Ha János házasságra

lép és fiat nemz, ezt atyjának ősi javai és szerzeményei örök joggal illetik; a zálogok is kezén maradnak, míg vissza fogtak váltatni; s a Zápolyák összes jószágai, az elidegenítettek is, melyek Ferdinánd és János közös költségeiken jelen birtokosaiktól két év alatt visszaszerzendők, Károly császár által „szepesi herczegség"re emeltetnek, [1]) Ferdinánd addig nem léphetvén egész Magyarország birtokába, mig e herczegség János fiának valósággal át nem adatott. Ha János fiörökös nélkül találna kimulni, jószágainak feléről szabadon rendelkezhessék; másik fele a császárra szálljon, hogy Magyarország oltalmára annál több gondot forditson; addig azonban, míg az özvegy él, húzza ez a jószágok ebbeli felének jövedelmeit; és ha netalán másod izben lépne házasságra, fizessen kezéhez a császár százezer aranyat, s vegye magához a jószágokat. Azon esetre, ha János leányokat hagyna maga után, azoknak illendő kiházasításáról gondoskodni, Ferdinándnak áll kötelességében. — A közelebb tartandó országgyülésen igazítassanak meg Szlavonia és Horvátország határai Stíria, Karántföld és Krain felé, mely határok a közelebb mult években bomlásbajöttek. Mindkét részről a multakért közbocsánat hirdettessék: a szenvedett sérvek feledésbe menjenek; mindkét király adományai és szabaditékai, mennyiben igazolható jogczímen alapulnak, érvényesek, szabályul állítatván fel egyébiránt, hogy a béke kihirdetésekor a birtokviszonyok a hadviselés előttilábra visszahelyeztetnek, s névszerint az egyházak is elfoglalt birtokaikat visszanyerik. A foglyok kölcsönösen szabadon bocsátatnak; minden ellenségeskedés, minden általtérés az egyik féltől a másikhoz tilos, és közös erővel megfenyítetik; a rabló fészkekül szolgáló várak leron-

[1]) A szepesi herczegséget alkotó oklevél kelt Toledóban, 1538. nov 22-én, s olvasható Edernél, Script. rer. transsilv. II. k. 168 l.

tatnak. Uj vámokat egyik fél se szedethessen; János erdélyi sót, Ferdinánd mármarosit árultasson: pénzt mindenik király, s kirekesztőleg csak ők verethessenek. A békekötés kihirdetésekor mindkét Magyarország rendei közös nádort választanak, a többi hivatalok betöltése mindenik részben a fejdelem belátására bizatik. Közös barátjaik, közös elleneik lesznek a békekötő feleknek; s Károly császár fogja meghatározni az időpontot, mikor lehet veszedelem nélkül Jánosra s az országra nézve, a békekötést nyilvánosságra hozni. Ha a török időnek előtte megtudná a titkot, s Jánost miatta országrészétől megfosztaná, Károlynak s Ferdinándnak kötelességökben áll land, őt, Jánost, s az övéit, állapotukhoz képest a szükségesekkel ellátni. [1])

Majdnem egy időben e békekötéssel — 1538. február 8-án — a pápa, a császár és Velencze szövetségre léptek egymással Szolimán ellen, melyben a török birodalom felosztásáról is eleve gondoskodtak, s mely szerint 1539. martiusban fogott volna a közös hadviselés megnyilni. III. Pál pápa Ferdinándhoz és Jánoshoz adott leveleiben s apostoli követ által örömét nyilvánitá a keresztyén ügynek a békekötések általi megszilárdulásán, s Frangepan Ferencz, Károly császárnál és Rómában, Statileo a franczia király udvaránál János nevében komolyan a török elleni készületeket szorgalmazták. [2])

Konstantinápolyban röviddel a nagyváradi tanácskozmány eloszlása után megtudták nem ugyan a békekötés részleteit, de mégis annyit, hogy Zápolya szerződésre

---

[1]) Bethlen, hist. rerum transsylv. I. k. 237. s kk. ll. Verancsics, I. 68. l. Hatvani M. Brüsszeli okmánytár, II. 3. l.

[2]) Pray Epist. Proc. II. k. 81. l. Bucholtz, V. k. 109. l. Papiers d'État du Card. de Granvelle, II. k. 538. l.

lépett Ferdinánddal és Károlylyal. [1]) Több jelenség arra mutatott, hogy Szolimán ujabb hadviseléshez készül, melyet János kivált maga ellen vélt irányzottnak. Lufti basa, a nagyvezír első helyettese, üzenetet küldött Jánosnak, mely szerint egyedül Moldvát fogná érni a csapás, büntetésül, hogy Péter vajda Gritti megöletésében részt vett, s Kiliát felgyújtotta; de a biztatás nem nagy hitelre talált. János mind Magyarországon mind Erdélyben nagyszerü készületeket tett; Budának őrségét öregbitette; Brassóba, s az őt elvégre fejdelmül ismerő Szebenbe — mert nem hitt a szászoknak, — magyar hadakat vetett: Majlát Istvánt s ennek az erdélyi vajdaságban május óta társát, Balassa Imrét a szélekhez küldötte; a Királyhágón innen és túl a véres kardot körülhordoztatta. Augustus 9-én Verancsics Antal budai s gyulafehérvári prepost és királyi titoknok, százezer főre vélte becsülhetni urának hadi erejét, ha a Ferdinándtól igért spanyol és német segédcsapatok el nem késnek; s nehány nap mulva Tordán hírt vett János, hogy Laski hétezer labanczczal, háromezer spanyollal és szintannyi magyar lovassal már Budáig jött, september elején Erdélybe érkezendő. [2])

Szolimán mielőtt július első felében Konstantinápolyból kiindult, meglátogatta elődeinek sírjaikat, mint a mohácsi nap előtt tevé vala; s épen nem valószinetlen, mit Verancsics mond, hogy már szandzsákságokra osztotta a magyar korona tartományait, hogy a telet Erdélyben akarta tölteni, s kikeletkor Buda és Bécs alá indulni; de a két király nagyszerü készületei, melyeket a hír még

---

[1]) Pray, Epist. Proc. II. k. 74. l.

[2]) Verancsics A. VI. k. 34. l, Katona, XX. k. 1142 s kk. ll. János a bajor herczegektől is kért segédet, (Muffat az id. h.) de ezek őt kéz alatt szünet nélkül izgatták Ferdinánd ellen, nyiltan soha semmiben sem léptek fel mellette.

nagyított, szándékának változtatására birták. Augustus végén százötvenezer lovassal és nyolczezer jancsárral Szilisztriánál átkelt a Dunán, s innen Moldvába vivén seregét, Jászvásárt elhamvasztotta, Szucsavát kifosztotta. Péter vajda Erdélybe, csicsói várába menekült, helyébe fejdelmül testvére István neveztetett, s Moldvának Neszterfehérvárral határos megyéje — tetemes darab föld a Pruth és Dneszter közt — a nevezett török erősséghez kapcsoltatott. — Szucsaváról követ ment Zápolyához Péter vajdának kiadatását követelni, s a királyt ellenséges czélzatai miatt megróni. Szolimán fenyegetései és Lufti basa tanácsa: a szultán haragját alázattal és ajándékokkal megkérlelni, nem maradtak hatás nélkül. Zápolyának elszánása harczra és háborúra hamar elpárolgott; Laski Jeromos ugyan háromezer némettel és kétezer spanyollal s néhány ágyúval már a Szilágyságba érkezett, de Martinuzzi, „János összes eljárásának irányadója", ügybaj nélkül elhitethette urával, hogy Károlytól és Ferdinándtól tartós, sükeres segédet reméinie a szultán ellen, balgaság. A király és kincstartója septemberben Kolosvárra hívták Erdély rendeit; adót vettettek polgárra, pórra; s az ekkép bégyült, és a nagyváradi kincstárból még tetemesen növelt összletet Szolimánhoz küldötték, bizonyossá tévén őt egyúttal, hogy a hadi készületek Péter vajda ellen irányozvák, kinek csicsói vára már is vívatik, s kit foglyul Szolimánhoz küldenek, mihelyest kézre fogott kerülni. — A szultán Erdélyt bántatlanul hagyta, s octoberben hadait Moldvából is kivonta. [1])

1531. óta több ízben felmerült a terv, hogy Zápolya

[1]) Verancsics, I. 50, s kk. ll. (De apparatu Joannis r. contra Solymanum) Eder, Script. rerum transsylv. II. k. 173. l. Engel, Gesch. der Nebenländer des ung. Reichs, IV. k. 2. d 180. l Hammer, III. k. 200—203. l.

a lengyel királynak valamelyik leányával lépjen házasságra; a terv most létesült, teljesedésbe menvén, mit Zsigmond feltételül szabott: hogy Zápolya magát Ferdinánd által királyul ismertesse. Brodarics István előbb szerémi, most váczi püspök, Verbőczi István kanczellár s Perényi Péter a felsőmagyarországi
1539.] részek főkapitánya 1539. januárius 29-én Krakóban Izabellát, Zsigmondnak, második nejétől, Sforza Bonától leányát, János királynak eljegyezték, s Budára és innen Székesfehérvárra kisérték, hol februárius 23-án a menyekző és koronáztatás megtörtént. [1])

Az ünnepélynél Ferdinánd is volt képviselve, de lehetetlen hogy jó szemmel nézte legyen a házasságot, melyből, ha fiú származik, Magyarország koronájaért új versenytárs születik néki. Ez okon, hogy János viszonyát a törökkel végkép felbontsa, s magának ez ország osztatlan birtokához utat nyisson, a lundi érsek által Budán, Herberstein Zsigmond által Krakóban sürgette a nagyváradi békekötés meghirdetését; de az aggastyán lengyel király, húsz év óta önmaga is jó lábon állván a szultánnal, ildomosabb volt, mint hogy vejét e lépésre egyenesen felhívná; és János, ki ez ügyben Frangepan Ferencz által Károly császár alkanczellárját Held Mátyást Németujhelyből magához Visegrádra kérte, oda nyilatkozott: hogy örömest és haladék nélkül fogja a békekötést kihirdetni, mihelyest Károly és Ferdinánd hadai készen állanak a török düh felfogására; a hirdetéshez látni, mielőtt ez megtörtént, annyi volna, mint Magyarországot a vég-

[1]) Dogiel, Cod. dipl. Pol. I. k. 137. l. Zermegh, Schwandtnernél, II. k. 413 l. Bethlen, I. k. 288 l. Ostermayer, Keménynél, Fundgruben, I. 24. Muffat az id. h. 513. l, Ferdinándot az ünnepélynél gróf Salm Miklós, a bajor herczegeket gróf Ortenburg Móricz, a brandenburgi választó fejedelmet, Malzahn György képviselték.

veszedelemnek kitenni; — ő egyébiránt Károly itéletének e tárgyban egész bizodalommal néz elébe. [1])

E közben Ferdinándot az ifju Zríni testvérek, János és Miklós, Katzianertól megmentették; béreseik a nálok mulató német hadvezért meggyilkolták.[2]) Mondják el magok a Zríniek tettök inditó okait. „A közelebb mult időkben — így szól Ferdinándhoz adott levelök, — Kosztaniczát, mely egész Horvátország és saját birtokunk feje és kapúja, magunknak megszereztük, zálogúl adván érette egyik urodalmunkat. Néhai Katzianer János ezen erősséget tőlünk irásban kérte, igérvén: hogy mihelyest felségedtől kegyelmet nyert, nékünk a mondott Kosztaniczát meg' visszaadja. Hitelt talált; kezébe adtuk, eskü mellett, az erősséget. Ő azonban, látván, hogy Kosztanicza Horvátországnak és kivált nyomorú birtokunknak kapúja, nem tett lépést felséged kegyelmének megszerzésére, sőt czimboráskodni kezdett a törökkel, és sajátkezüleg levelet irt nekünk: hogy ő átmegyen a szultánhoz, és kell, hogy egyikünk vele együtt átmenjen, máskülönben Kosztaniczát a töröknek kezére juttatja. . . Mi, megértvén ebbeli gyalázatos gondolkozását és szándékát, a roppant veszedelmet, mely az egész keresztyénséget, de legkivált

---

[1]) Bethlen, I. k. 298 s kk. ll. Pray, Epist. Procer. II. k. 76. l. Bucholtz, V. k. 120—122. ll. Gévay, III. k. 2. f. 13—15, s 17—19. ll.

[2]) Istvánfi, XIII. 218. l. Bucholtz szerint Katzianer halála röviddel 1539. aprilis 19-dike után történt; de miután Török Bálint 1539. november 6-án Pápáról Nádasdyhoz adott levelében az eseményről, mint újságról, szól (Pray, Epist. Proc. II. k.) alig ha october vége előtt történhetett. Török szavai jellemzetesek: „Absurda pernicies et interitus Joannis Katzianer ignoramus a quo probari possit. Nos id solum dominationi vestrae scribimus, et officio veri et fidi amici svademus, ut capitis sui et bonorum suorum custodiae provideat; cui enim homo fidere possit, non satis scimus, cum jurisjurandi violatio sit omnibus ita commune, ut nulla res aeque vilioris census reputetur, quam frangere fidem, quam credimus Katzianer cum comitibus de Zrinio habuisse, neque alias se illis commisisse.“

felséged országait és Isten kegyelméből birtokolt nyomorú urodalmunkat illeti, s nem lévén eszközünk, őt más gondolatra bírni, megszüntettük szándékát, a mily úton módon lehetett; megsemmisítettük. És egyedül a keresztyén hit s felséged iránti tiszteletből tettük ezt, mert nincs oly jószág, nincs oly urodalom, melyért ezt tettük volna. Azért is esedezünk alázatosan felségednek, méltóztassék nékünk, ha ebben és másban vétettünk volna, kegyelmesen bocsánatot adni, miszerint ezt sem nékünk sem örököseinknek ne lehessen szemökre lobbantani. Továbbá esedezünk alázatosan felségednek, méltóztassék Szomszédvárt, Sztuboticzát, Kosztanicza-Petowlját és Zelint, mely Erdődy Péter úr kezénél van és Szomszédvárhoz tartozik, egyetemben a mondott erősségek valamennyi illetőségeivel nékünk és örököseinknek örök joggal adni, adományozni, és felséged saját költségein teher nélkül nagylelkűen kezünkre juttatni. Méltóztassék Medvevárat is, úgy a rokonoki és lukaveczi erősségeket, minden illetőségeikkel egyetemben, nékünk és örököseinknek örök joggal adni, adományozni s nagylelkűen reánk szállítani; mi aztán készek leszünk felségednek mindazt ajándékozni, elengedni, mivel elődeinknek s minnenmagunknak tartozik. A vránai perjelséget illetőleg, méltóztassék bennünket királyi levél által biztosítani, hogy azt senkinek sem fogja adományozni, míg ama tizenkétezer forint, melyekért e jószágokat magunkhoz vettük, nekünk vagy örököseinknek teljesen le nem olvastatott. . . Kérjük továbbá a szükséges évbért ötszáz könnyü lovas tartására, kikkel a keresztyénségnek és felségednek szolgálni, s jószágainkat és fejeinket veszedelemnek kitenni készek vagyunk; s kérünk lőport, ágyúkat, eleséget s egyebet, mi szükséges, végváraink ellátására.“

Válaszában kinyilatkoztatta a király, „hogy megbo-

csát nekik, ha bármikép vétettek volna,... azon feltétel alatt azonban: hogy jövendőre ők is örököseik is hűséggel viseltessenek iránta, mint törvényes s természetes urok, királyuk iránt, és semminemü szerződésre, frígyre és czimboráskodásra nem lépnek a törökkel s más ellenségével . . . miről irást is fognak adni..." Szomszédvárat, Sztuboticzát, Kosztanicza-Petowlját és Zelint nem adományozhatja nekik, mert ezen várak mások kezében vannak, nem az övéiben; Medvevárat, Rokonokot és Lukaveczet azonban rájok szállítja, világos kikötéssel, hogy valamennyi követeléseikről lemondjanak, melyekre hiszik hogy joguk van a korona, mint adós, irányában; a vránai perjelség sem fog másnak adományoztatni, míg amaz öszlet, melyet állítólag e jószágokért fizettek, le nem tiszttáztatott. A könnyü lovasok évbére iránt Jurisics Miklós, a végvárak felszerelése iránt pedig az illető biztosok fognak intézkedni." [1])

Majdnem egy időben Katzianer halálával történt Lascano Tamásé, kit Ferdinánd nem régiben az esztergomi várnagyságból felső Magyarország kapitányságára emelt, s ki egyik rablójáratában a kassaiak által megöletett. Tisztét Laski Jeromos kérte, ki hogy magát új uránál behízelegje, rakásra hordta a híreket János gonosz czélzatairól; de Ferdinánd tanácsosabbnak látta, Seredi Gáspárt bízni meg ujból a kapitánysággal, és Laskit Konstantinápolyba küldeni. A hármas szövetség, melyet pápa, császár és Velencze 1538-ban Szolimán ellen kötöttek, Barbarossa győzelmeinek következésében korán bomladozott, sőt Velencze máris alkudozásban állott a Portával. Ily viszonyok között Ferdinánd minden órán magára

[1]) Bucholtz, Urkundenbuch, 283—286. ll.

várta a szultán hadait; annyival is inkább, mert a bosniai basa, Jurisics kérdésére: ha van-e utasítása a fegyvernyugvás megtartása iránt? válaszul adá: hogy az ő utasítása csak a végek őrzéséről és külebb terjesztéséről szól. A fegyvernyugvás megvásárlására, s egy úttal — ha lehetséges volna, — János megbuktatására, küldettek 1539. septemberben Laski Jeromos és Andronicus Tranquillus, egykoron Gritti titoknoka, Konstantinápolyba. [1])

Pozsonyban september 21-én együtt voltak a rendek; Ferdinánd biztosai, az ő erdélyi püspöke és Batthyány Ferencz, újabb segélynyujtásra hivták fel őket. A királyi előterjesztésekben szó volt arról, hogy Ferdinándot ugyan öröködési jogon illette az ország, de ő ezt kivált azért fűzte magához, mert különben nem fogott volna a török császár torkából kiszabadúlhatni a magyar korona. A rendek úgy vélekedtek, hogy Ferdinánd joga Magyarországhoz az ő szabad választásukon alapszik, s egész készséggel megismerték, hogy a király és testvére, a császár, sokat tettek az ország oltalmára, de későcskén, nem akkor, midőn nemcsak az örökös tartományokat hanem Magyarországot is lehetett volna jelen gyászos állapotuktól megóvni, s mi több, még a véghelyeket is visszaszerezni. A rendek méltányosnak látták, hogy miután Magyarország annyi vérontással szolgálta a keresztyénség ügyét, most a többi keresztyén országok is fegyverkezzenek fel a közös ellenség leküzdésére. Részökről „tekintetbe vévén Szlavonia végveszedelmét," s hogy ő felsége többi tartományai e példára meginduljanak, száz-száz jobbágy után két-két könnyű lovast, s azonfelül jobbágyi házhalyenkint egy forint harmincz dénárt ajánlottak fel. Egy úttal arra kivánták figyelmeztetni a királyt, hogy csak

[1]) Gévay, III. k. 2. f. 25. l.

nagyszerü országos hadviseléstől lehet sükert reméleni, nem holmi részletes háboruskodástól; s hogy személyes részeltetése esetében készek fejenkint felkelni. — A János királylyal kötött szerződésre megjegyezték, hogy az a rendek befolyása nélkül alakúlt meg, s hogy az eddigi szerződések az ország meghasonlását nem egységét vonták magok után; engedje meg tehát a felség, miszerint a János király részén levő testvéreikkel a közjó ügyében tanácskozhassanak. Ferdinánd a kivánságot egyelőre megtagadta; igérvén, hogy annak idején országgyülést fog tartani e végett, s hogy a szerződés végtárgyalása, magyar urak és nemesek közbenjövetelével fog történni. [1])

Laski küldetése s a küldetés czélja nem maradt titokban János előtt, kit october végén III. Pál pápa követe Rőhrer Jeromos Budán felkeresett, [2]) de kihez szintakkor

---

[1]) Kovachich J. M. Monumenta veteris legisl. Segm. II. 52 s kk. ll.

[2]) Pray, Epist. Proc. II. k. 77. l Papiers d état du Cardinal de Granvelle, II. k 537—540. l. Mikor mentetett fel Zápolya és felekezete végleg az egyház interdictuma alól, arról hallgatnak a ránk maradt történeti emlékek. Semmi esetre sem 1534. előtt. 1533. dec. 1. Frangepan és Brodarics ezeket irták Casalis Gergelynek, az angol király követének Rómába: „Nullum est tale delictum in mundo, propter quod rex debuerit, non citatus, non auditus, non convictus, nullis terminis juris legitime servatis excommunicari . . . Vestrarum dominationum erit agere, ut censurae istae omnino tollantur, sanctissimus dominus noster praeter regis innocentiam et justitiam deberet in hoc statum etiam praesentem rerum suarum considerare. Nunc etiam non solum per oppida insigniora Hungariae palam docetur et praedicatur Lutheranismus, sed hic quoque Budae, rege connivente, cui quando de hoc loquimur, respondere solet, se esse excommunicatum Hoc tamen ab eo aegre impetravimus, ut hic Budae prohibitum sit Lutheri dogma publice praedicari usque ad reditum hujus nuncii et secretarii.“ Simonyi Ernő, Magyar Történelmi Okmánytár sat 186. l Hogy az egész eljárás csak külsőség volt, s hogy a szentszék és Zápolya között soha sem mérgesedett el a viszony, száz jelenségből látható. Röhrer most magával hozta a Zápolya által kinevezett püspökök megerősitését; hasonló járatban Jeromos brindisii bibornok is Magyarországba küldetett, és azonfelül külön brevével, melynek erejénél fogva, azon papok, kik a lefolyt zavaros években vért ontottak, az egyházi censurák alól felmentettek.

Szolimán küldöttei is érkeztenek. János Budavár egyházaiban fényes szertartással imádságokat mondatott Martinuzzi megbizatásának sükereért, kit a szultánhoz volt küldendő. Zsigmond király követei addig is munkások voltak, hogy Szolimán haragját a mult évi események miatt lefegyverkezzék; és a diván bizonyossá tétetett, hogy az évenkinti ajándékok már útban vannak; hogy Péter volt moldvai vajda, miután elvégre csicsói várával egyetemben János kezébe esett, minden bizonynyal Konstantinápolyba küldetik. [1]) Laski october 8-án érkezett ide, s november 7-én a szultán elébe bocsátatott. János megbuktatására legczélszerüebbnek látszott, nem tagadni, hogy taval békét kötött a császárral és Ferdinánddal. Szolimán ekkor Luftihoz, Ajász halála óta nagyvezíréhez fordulván, felkiáltott: Bizony, méltatlanúl viseli e két király hűtelen fején a koronát! — s elhalmozta vádakkal a követet saját magaviseletéért. — A divánnak Zápolyához szító tagjai Laski orrát, füleit tanácsolák levagdaltatni, mások börtönről szólottak; de a gazdag ajándékok, melyeket a basák számára magával hozott, kisegitették a bajból, s 1540. februárius 5-én már Bécsben volt. [2]) [1540.

Ferdinánd ekkor Németalföldön tartózkodott Károlynál, vele a vallási béke eszközléséről tanácskozó, melyet a schmalkaldeni szövetség úgy nem mozdított elő, mint nem a katholikus rendek frígye; az 1539-ben tartott frankfurti conventnek sem volt örvendetes fejleménye. — Ferdinánd távollétében hitvese, Anna, állván a magyar kormány élén, Laski visszajövetele után a magyar kormányt Pozsonyban s a végbeli hatóságokat a törökkel

---

[1]) Katona, XX. k. 1301. s kk. ll. Gévay, III. k. 2. f. 32. l.

[2]) Jovius, XXXIV. Hammer, III. k. 223. l. Gévay, III. k. 2. f. 24 s 33. ll. 3. f. 72. l.

kötött fegyverszünetről értesítette, melynek részleteit azonban még nem tudja, mert az illető oklevelet férje, a király, fogja felbontani. Egyelőre ovakodjék mindenki, a töröknek okot szolgáltatni a fegyverszünet megszegésére, de kéz alatt mégis folyjanak a hadi készületek s a rendek által minapában felajánlott adó szedessék be minél pontosabban. Ferdinánd felkérte a szultánt, engedné meg, hogy a kettejök iránt egyiránt hitszegő Jánost, érdeméhez képest megbüntethesse; s adná valahára egész Magyarországot néki, Ferdinándnak, ő kész évenkint ajándékul annyit fizetni a Portának, mennyit eddigelé János fizetett vagy mennyit köteles lett volna fizetni. Szolimán azonban csak hat hónapra szóló fegyverszünetet — 1540. január 1-jétől számitva — engedélyezett Ferdinándnak, s ebből is világosan kivette a Zrini grófokat, kik makacsúl megtagadták az adót, melynek fizetésére ajánlkoztak volt irányában, s kiket Katzianer meggyilkoltatása miatt is örömest megfenyített volna. S csakugyan, alig érkezett vissza Laski, midőn a bosniai begek a Zriniek várait megrohanták, mi János és Miklós grófokat arra birta, hogy tanácsára Ungnad Jánosnak, Jurisics utódának a főkapitányságban, Ferdinándot horvátországi jószágaikkal megkinálták, helyettök magyar urodalmakat kérvén a koronától. Laski aprilisban nálok volt; velök ez ügyben értekezni, „s a szendrői és a bosniai szandzsákokat ajándékok által engesztelni.“ E közben a Konstantinápolyból jött hírek roppant hadi készületekről szólottak, Szolimán szándékáról Budát elfoglalni, s fegyvereinek sulyát mindkét királylyal éreztetni; és Ferdinánd Thurzó által lépéseket tett Zápolyánál, védenék meg közösen Budát a szultán ellen; s más részről a fegyverszünet meghosszabitásának eszközlésére Andronicust martiusban Szolimán-

hoz küldte, kit rövid idő mulva Laski is volt követendő. [1])

A roszakarat, melyet Ferdinánd és János egymás iránt bőségesen tanúsitottak, elégséges volt megzsibbasztani azon biztosok működését, kik mindkét fél részéről Esztergomban még 1539. october 1-én üléseiket megnyitották azon hatalmaskodások elitélésére, melyeket a nagyváradi békekötés óta egyik fél emberei a másik féléi ellen elkövettek vala. A magát hűnek hazudó czimbora bizonyos lehetett, hogy királya nem fogja végrehajtatni a sujtó végzést; s különben is az igazságszolgáltatás körébe naponkint nyúlt be a közigazgatási önkény. Ilyes jelenetek végre Thurzó türelmét is kifárasztották, s midőn parancs érkezett, hogy Bánffy Boldizsár ellen indított bizonyos perben nem kell sietni az itélethozással, Annának ekkép irt az országbiró: „Tudja meg felséged, ez jogszerüleg nem történhetik, mert az ország törvényei ezt semmikép sem engedik, a királyi felség pedig köteles ezen törvényeket megtartatni és megvédeni.“ [2]) A közügyek egyászos állása, melyen segíteni nem volt mód, tompa fájdalommal töltötte el a jobbakat, és Oláh Miklós fehérvári őrkanonok s Mária királyné titoknoka, Brüsszelből Bécsbe, Pozsonyba jövén ez idétt, ekkép irt Nádasdyhoz: „Visszajöttem, Isten segitségével, ép egészségben, hogy felséges királyném ügyeiben eljárjak, s hogy valahára régi jó barátaimat, kikre emlékeznem oly édes volt, hogy a hazát annyi idő mulva ismét meglássam. Nehány baráti arczon kivül, melyeket még látnom jutott, keserü volt, a mit tapasztaltam. Az ország már csak alig lélekzik; . . . az urak, egynek kettőnek kivételével, jellemte-

[1]) Bucholtz, Urkundenbuch, 286—290. l. Gévay, III. k. 2. f. 33—56. ll.

[2]) Gévay, III. k. 2. f. 53. l.

lenségökben csak pénzt, kincset szomjazók; a nép oly nyomorú állapotban van, hogy gyász, jajveszéklés, könyűk édes mindenét teszik. . . Vágyva vágytam Brodarics István urat még egy ízben látni; . . . meghalt, úgy hallom."

S a bomlás Erdélyben még nagyobb volt, mint Magyarországon. A nehéz adó, melyet Martinuzzi a tartományra rovatott, hogy a szultánt és basáit kielégítse, mint mondá; hogy magát és János királyt felpénzelje, mint ellenei hiresztelték, magyarokat, székelyeket, szászokat fellázított. Majlát, kéz alatt ápolta a zendülést, talán Ferdinánd érdekében, talán oly reménynyel, hogy török felsőbbség alatt önmaga válhatik Erdély urává; társa a vajdaságban Balassa vele tartott, s ketten martius 9-ére Marosvásárhelyre kérték a rendeket.

Az aggasztó jelenségek s a király folytonos betegeskedése, mely őt minden pillanatban a székesfehérvári sírboltba küldheté vala, Martinuzzival elhalasztatták Konstantinápolyba indulását; s intézkedései a lázadás elnyomására, ovatosságra intették a vajdát. A Vásárhelytt együtt volt rendek mindenik nemzetből négynégy követet küldtek Budára Jánoshoz, kik eljárása ellen panaszt emeljenek. Kötelességökké tétetett előadni: hogy tizenkét év óta, Erdélyből a rendes közjövedelmeken kivül, kétmillio aranynál több hajtatott be a királyi kincstár számára; a jobbágyok huszonöt ízben fizettek segélypénzt, mindannyiszor harminczkét ezer arany forintot; a szászok minden mértéken túl megadóztattak; a székelyektől százezernél több ökröt szedtek a rovók; s ezenfelül néhány millio mérő gabna parancsoltatatt be tőlök. Mi végre mi czélra, lehetetlen átlátni, mert a török, kinek engesztelésére szedetik állitólag az adó, folyvást végveszedelemmel fenyegeti Erdélyt, melynek boldogtalan sorsa hasonló

leszen Szlavoniáéhoz, hasonló Magyarországéhoz, s melyet a rendek lenyügzésére épült erősségek, névszerint a Martinuzzi által rakatott Bálványos, — ma Szamosújvárnak hívjuk, — nem fognak Szolimán ellen megvédeni. [1])

János a követeket elzáratta, s Török Bálintot és Petrovics Pétert a vajdák ellen küldötte. Ekkor érkezett Budára Ferencz franczia király követe Lacroix. János és tanácsosai végzést hoztak, hogy Franczíaország királyához, kit a világ bámulatára az 1540-diki év első napján Károly császár személyesen látogatott meg a Louvreben, követséget kell küldeni, s hogy Sratileo járjon el e tisztben, meghagyatván neki, miszerint Károly császárt szintén keresse fel, s ügyekezzék közte és Ferdinánd között minél tátongóbbá tenni az ürt, mely a franczia király jelentése szerint a testvéreket mármár tovaejtette egymástól. — S most János király a viselős Izabellát Budán hagyván, Szegeden át, hová martius végén érkezett, maga is Erdélybe indult. Aprilis 18-án Kolozsvárnál táborozott; május 7-én Tordán gyülést tartott a három nemzettel. A vajdák nem jelentek meg; János elmarasztatta őket, mint hűtleneket. Balassa erősségei : Almás, Léta, Diód, már előbb elfoglaltattak; s most Fogaras elébe indult a sereg, melyet Majlát, sógorával, Nádasdyval közösen birt, s hová, mint erősebb várba, mindkét vajda vonúlt vala. Majlát felhivatott, adná meg magát; de a vajda, ártatlanságára hivatkozott, s Istent tanúbizonyságul hívta, hogy az országra jött gyászért Martinuzzi felelős, nem ő. Midőn a küldött óvást tett Majlát nevében, János szemébe könyek jöttek, s Török kinyilatkoztatta, hogy becsülete nem engedi, hadakoznia a vajda ellen; János becsületszé-

[1]) Verancsics, VI. k. 82. s kk. ll. Bucholtz, V. k. 126. l. Hatvani, Brüsszeli okmánytár. II. k. 77. l. Katona, XX, k. 1338 s kk. ll.

ket tartott, s a szék Török állitását tévedésnek nyilatkoztatta. Uram, Török Bálint, — mondá neki János, — tégy annyit, mennyit tehetsz, s én oly keveset rakok vállaidra, mennyit lehet. Bálint s vezértársa somlyai Báthori Endre, elrendelték a vívást, de rövid idő mulva súlyos betegség szállotta meg a királyt, Török maga is kórságról panaszkodott, hadai részben elszéledtek; s a várban zárkoztak és barátjaik Erdélyt Ferdinándnak igérték, ha segédökre jő. [1])

Ferdinánd ekkor Hagenauban volt, Elsassban, hol a németbirodalmi ügyekkel foglalkodott, s hová Balassa testvérétől, Menyhérttől, Seredi Gáspártól, s a munkácsi várkapitánytól felhivás érkezett, ragadná meg az alkalmat, keljen a vajdák oltalmára, zúzza össze, Erdély urainak, nemeseinek kész segédével, az ellenkirályt. Mi tevő legyek? kérdé Ferdinánd a császárt. Károly, kinek követe Schepper Kornel imént érkezett vissza Budáról, s ki most Erdélybe volt indulandó, [2]) úgy vélekedett, hogy jó lesz élniök az alkalommal, ha némi bizonyossággal számot tarthatni a sükerre; de felkavarni a pocsolyát amúgy vaktában, csak bajt és boszuságot igérő dolog.

János kórágyán feküdött Gyulafehérvárott; június végén Martinuzzi helyett, Martinuzzi sürgetésére, Verbőczit szemelte ki követül, ajándékvivőül Konstantinápolyba; tíz arany és száz ezüst serleg, negyven aranyhímzésü öltvény és ötvenezer arany forint ké-

---

[1]) Zermegh, Schwandtnernél, II. k. 414. l. Istvánfi, XIII. 214. l. Bucholtz, V. k. 126—130. l. Mindszenti Gábor naplója, Erdélyország történetei tárának I. k. 1—19 ll. ki szerint Balassa Tordára jött és kegyelmet nyert. Szalay László, adalékok. 182. s kk. ll.

[2]) Pray, Epist. Proc. II. k. 82. l.

szen feküdtek e czélra. A beteg július 10-én Szászsebesre vitetett az orvosok tanácsából; Szászsebestt vette Budáról az örömhírt, hogy neje július 7-én fiat szült. De betegsége — baloldalát szélhüdés érte, — mindinkább sulyosbult. Petrovics Péter, Martinuzzi György, Verbőczi István, Török Bálint, Verancsics Antal s Eszéki János pécsi püspök, körülötte voltak. Gyermekét hűségökbe ajánlotta, s általuk Szolimán oltalmába. Martinuzzi legyen a fiúnak gyáma, az özvegynek védője; mindöten atyai tanácsosaik az árváknak. Elhallgatott. Kilencz napig szótalanúl feküdött. Meghalt július 23-án, [1]) életének ötvenharmadik évében; [2]) fejdelmeink közül az utolsó, ki sírját a fehérvári székesegyházban találta.

---

[1]) Verancsics, az id. h Mindszenti az id. h. szerinte julius 21-én.

[2]) Életének ötvenegyedik évében, ha Eber Pálnak adunk hitelt, ki János születési napját 1490. mart. 29-ére teszi. V. ö. Wagner, Analecta Scepusii, IV. r. 33. l.

TIZENHETEDIK KÖNYV.

1540—1564.

I. Ferdinánd, egymaga. 1540—1564.

I.

Alig húnyt el a király, midőn Verbőczi István kanczellár s Eszéki János pécsi püspök a felebb érintett ajándékokkal Konstantinápolyba indultak, néhai urok gyermekét, mint a koronának örökösét, Szolimán kegyelmébe ajánlani; a szultán határozatáiglan Martinuzzi és Petrovics, amaz mint gyáma, emez mint legközelebbi rokona a kisdednek, fogván ideiglenesen a kormányt vinni. A hadak fővezérlete Török Bálint kezében hagyatott.

A kormányzók már július 23-án levelet irtak Zsigmond lengyel királynak, segédhadakat kérők tőle, hogy Budát és Kassát, melyeket első prédául fog magának kiszemelni a megtámadás, sükerrel oltalmazhassák. Jelentést tettek a Konstantinápolyba menő követségről, s óhajtásukat fejezték ki: hogy Zsigmond mind saját nevében mind a franczia király közbenjárása által unokájának ügyét Szolimánnál mozdítsa elő. [1]) Zsigmond augustus 15-én leányához adott levélben a vígasztalás igéi után tanácsul adá néki, hogy nevesebb ügyekben semmit se végezzen, mielőtt atyját meghallgatta; a kormányhoz pedig augustus 18-án intés ment tőle: ovakodjanak, míg lehet, a fegyverre keléstől, s várják be a Konstantinápolyba küldött követek visszaérkezését, kik rövid idő mulva hírt fognak hozni: ha lehet-e valamit onnan reméleni. Legtanácsosabb volna, méltányos feltételek alapján békésen el-

[1]) Bucholtz, V. k. 141. l. Katona, XX. 1377 s kk.

intézni az ügyet. [1]) Ugyanaz nap Károly császárral tudatta: hogy azon fog lenni, miszerint Magyarország a török elől megvédessék; buzgalma annál nagyobb leszen, mert ott most leánya van és unokája. A császár, mint kinek testvére szintén magyar királylyá koronáztatott, kétségkivül hasonlókép fog cselekedni, de Izabellának és Izabella fiának érdekéről, méltóságáról se feledkezzék meg. — Zsigmond eljárása ovatos volt, egy úttal beváró és előkészitő, mint a bölcs fejedelemtől várni lehetett.

Ferdinánd július 6-án Laskit Hagenauból ismét Konstantinápolyba küldötte, s a János által birtokolt országrészt újra és újra kérte, évenkinti ajándékot órákban, solymokban, ebekben s több ilyetén csereberékben igérvén érette, mert Juniszbeg portai tolmács Ferdinándot figyelmeztette, hogy aranynak, ezüstnek nincsen szükében a szultán, de ritkaságok, czifraságok kedvesek előtte. János halála után Andronicus Tranquillus, kinek sürgetésére Szolimán september végéig terjesztette ki a fegyverszünetet, Laski után küldetett. Szaladj, repülj Konstantinápolyba, — hangzott utasitása, — s ügyekezzél Lufti és Rusztem és Juniszbeg által Szolimán elébe bocsátatni, s Magyarországot számunkra megnyerni. [2]) És egy azon időben ez utasitással Ferdinánd követet küldött Zsigmond királyhoz, biztosokat Izabellához és a magyar urakhoz, kik nevében nyilvánitsák: hogy ő híven ragaszkodik a nagyváradi szerződéshez, s hogy ezen szerződés értelmében magának követeli az egész országot. [3])

Perényi Péter, ha Verancsicsnak hitelt adhatni, János halálának hirére Sárospatakon harangszóval, ágyudörgéssel s italosztogatással üllötte az eseményt. Ő, 1537.

[1]) Bucholtz, V. k. 142. l. Engel, IV. k. 71. l.
[2]) Hammer, III. k. 223. l.
[3]) Bucholtz, V. k. 142. l.

óta külsőleg Janos felekezetéhez tartozott, egyike volt azon biztosoknak, kik a lundi érsekkel Nagyváradon megkötötték a békét; de érintkezésben maradt Ferdinánddal is, s ennek megegyezésével, úgy látszik, fűzte tovább János felekezetével a viszonyt. Midőn a vajdák Erdélyben pártot ütöttek, folyton folyt köztök és Perényi között a titkos értekeződés; Péter gróf azokkal tartott, kik Ferdinándot felhivták, ragadná meg az alkalmat egész Magyarországnak megszerzésére.

János halála után Perényi nyiltan Ferdinánd mellett lépett fel, és Sárospatakról Egerbe jött Frangepan Ferenczhez, ki lemondván a sokféleképp megnyesett kalocsai érsekségről, mindkét király megegyezésével, úgy látszik, Eger dúsgazdag, és Szalaházi által megüresült püspöki székére lépett. [1]) Ketten tanácskozmányt hirdettek Gyöngyösre, melyben Ráskai István, Balassa Zsigmond, Bebek Ferencz is részt vettek, s melynek végzéséből Perényi Erdély rendeit Ferdinándhoz csatlakozásra kérte, felhíván őket: hagyjanak fel a vajdák üldözésével, máskülönben kénytelen lesz ő, Perényi, Fogarast fegyveres erővel felszabadítani. [2]) Gyöngyösről Egerbe mentek a főbbek, honnan augustus 30-án Károly császárhoz levelet irtak, ily értelemben: „Felséged előtt már tudva leszen urunk, János király halála, tudva, mik történtek nálunk azóta. A közügy veszedelemben forog. Mi attól tartunk, hogy a török császár vagy nyiltan fogja maga számára elfoglalni az országot; vagy oly ürügygyel, mintha az elhúnyt fiának oltalmat hozna, magához rántani. Gyengébbek vagyunk, mintsem hogy hatalmának ellenállhassunk.

---

[1]) Frangepan valószinüleg 1543-ig a kalocsai érsekség javadalmait is birtokolta.

[2]) Verancsics, VI. k. 134 s kk. ll.

Az elhúnyt király főleg ez okból lépett császári felséged del és testvérével, a római királylyal, egyességre . . . . Mi, ezen egyesség előmozditói, jelenleg senkit sem tudunk e világon, ki sebeinket hegeszthetné, s Magyarországot, a keresztyénségnek e nemes tagját fenntarthatná, mint egyedül felségedet . . . És mert felségedtől hazánk javát várjuk, mert ezzel felségednek és testvérének java is szoros kapcsolatban áll : rokonainkat, barátainkat nézetünkhez ügyekszünk hajlítani, remélvén, hogy császári felséged komolyan fog ez ügyhez állani. Részünkről elkerülhetlenül szükségesnek látjuk: hogy felséged és testvére vagy komolyan kezeljék ez ügyet, vagy hagyjanak fel végkép vele. Hanyag működés bizonyos bukás. . . . Ha Buda, az ország feje, mit Isten ne adjon, török kézbe esik, oda van minden. . . . Isten örök irgalmára kérjük felségedet: gondoskodjék e birodalom elfoglalásáról és megtartásáról, hogy utódainkkal egyetemben felségednek és felséged testvérének szárnyai alatt szolgálhassunk. Ezt pedig eszközölheti felséged, ha szerződésre lép a törökkel s illetőleg adófizetésre ajánlkozik, vagy ha erőhatalomhoz nyúl ; mindkét esetben nézetünk szerint, — mire felségedet alázatos tisztelettel figyelmeztetjük, — szükséges az egyesség Francziaország királyával. Miről felséged netalán a legkeresztyénebb király kedveért lemondana, azt uzsorával fogja visszanyerni, ha Magyarországot szabadon, egészen kezébe ejtheti. Ha azonban felséged sem az egyik sem a másik eszközhöz nem akarna nyúlni, mit igen fájlalnánk, akkor Isten szerelmére kérjük, ne akarja vesztünket, hanem mondasson le testvérével az ország azon részéről, melyet kezében tart; hadd kisérljük meg, magunkra hagyatva, legalább imigy-amugy megtartani a hazát. . . . Higyje felséged, ha komolyan nyúl az ügyhez, akkor vagy senki sem, vagy csak kevesen, s ezek

is hatás nélkül. . . fognak tőlünk eltérni; mert hiszszük és valljuk, hogy felséged és testvére őszintén töltendik be azon igéreteket, melyek néhai királyunk fiának és hátrahagyott özvegyének tétettek, s azon kötelezettségeket, melyekre az ország irányában léptek. . .“ [1])

Török Bálint, felhagyván Fogaras vívásával, melyre János által mintegy kényszerítetett, a hadak vezérletét Bornemisza Boldizsárra bízván, a főváros s az özvegy királyné oltalmára Magyarországba indult. Martinuzzi és Petrovics Budára mentek vele; september 15-én Székesfehérváron voltak néhai urok tetemeinek eltakarításán. E közben Majlát és Balassa Erdély rendeit Segesvárra hívták, végzést hozatván velök, hogy fejdelmökül azt fogják ismerni, kit a magyar urak királyokúl választandanak; — ez látszott a legjobb módnak Ferdinánd és illetőleg Perényi kezére dolgozni, a nélkül hogy a törököt magokra lázítanák. [2])

Szolimán Verbőczit és követtársát nyájasan fogadta, s egy csauszt Budára küldött, hogy saját embere által János fiának létéről meggyőződjék. Izabella, fiával, János Zsigmonddal karjain, zokogva lépett a csausz elébe, s feloldván fűzőjét, szeme láttára emtette a kisdedet. A csausz letérdelt, s kezét a gyermekre tévén, Szolimán nevében megesküdött, hogy e gyermek fog Magyarország felett uralkodni. Izabella egy úttal hirt vett Konstantinápolyból Majlát ármányairól, kinek emberei a királyné lebe-

[1]) Bucholtz, V. k 135. l. Gévay, III. k. 3. f 88. l.

[2]) A ránk maradt történeti emlékek kétségen kivül helyezik, hogy a vajdák titkos egyetértésben voltak Ferdinánddal, de fogásaikat, melyekkel éltek, hogy szándékukat palástolják, s hogy Ferdinánd bukásának esetében állásukat biztosítsák, nehéz magunknak megfejtenünk. Az sem szenved kétséget, hogy Majlát nem mondott le egészen a reményről, bizonyos conjuncturák között a tartományt török felsőbbség alatt, Magyarországtól függetlenül birtokolhatni. V. ö. Katona, XX. k. 1419 s kk. ll. Pray, Epist. Proc. II. k. 88 s 93. ll. Verancsics, I. és II. kk. ez évhez.

tegedését, János Zsigmond születését, kétségbe vonták. October 9-én Bebek Imre székesfehérvári prepost és Tomori Ferencz által levelet küldött az erdélyi rendeknek, intőt, hogy a magának főkapitányi hatalmat tulajdonító Majlát cselszövényeitől ovakodjanak ; Szolimántól is parancs ment Erdélyre, hogy János fiának engedelmeskedjék, ne Majlátnak és Balassának, a konkolyhintőknek. [1]) Röviddel utóbb Ferdinánd levelét vették a rendek, melyben tudtokra adatik, hogy Nádasdy Tamás, Balassa Zsigmond, Horvát Gáspár fegyveres erővel hozzájok készülnek, a jórend helyreállitására, a tartomány biztosítására. [2])

Martinuzzi és Petrovics september második felében János Zsigmondot a Rákoson királyul kikiáltatták; nagykoruságáig a főhatalom Izabellára bizatott s az országtanácsra, melynek tagjaivá egyelőre Martinuzzi, Petrovics és Török választattak. [3]) E végzés sietteté Ferdinánd elhatározását, ki most Bécsből és Németujhelyből irányt adott híveinek. Fels Lénárd october 9-én válogatott hadakkal Esztergomnál állott, mely hadi működésének központúl szolgált, s hová Ferdinánd naszádai már korábban aláusztak. Perényi Péter, most már kanczellár s az ország főkapitánya, hadaival hozzá csatlakozott, hozzá Bánffi Boldizsár, Lévai Gábor, Ráskai Gáspár s mások. Visegrád kilencz napi vívás után kezökben volt; a várnagy Deák Bálint foglyuk, s az őrség nagyobb része rakásra ölve; kétszáz társuk halála dühre gyúlasztotta a vívókat. Visegrádnál átkeltek a Dunán, bevették Váczot, s az ellenség csekély számu naszádai által nem akadályozva, is-

---

[1]) Eder, Script. Transsylv. II. k. 214. l.

[2]) V. ö. Szalay Ágoston, négyszáz magyar levél, 8 l Türkische u. ungarische Kronika, Nürnberg 1663 152 l.

[3]) Verancsics, VI. V. ö. Jakab Elek, János élete és uralkodása a Ker. magvető II-dik kötetében, 165. l.

mét a folyam jobb partjára vették magokat, hogy Óbudán tábort üssenek. [1]) Izabella, Fels közeledésének hirére, egyik hivét Németújhelybe küldötte, s késznek nyilatkozott egyezkedésre. Ferdinánd october 17-én Fels Lénárdot, Perényi Pétert, Révay Ferenczet, Salm Miklóst, a híres hadnagy fiát, és Várdai Pált bízta meg az ügygyel. Utasításukhoz képest mindenek előtt azon kellett lenniök, hogy Budát kezökhez vehessék; mi, ha megtörtént, egyengetve van az út, s Erdélyt is könnyü lesz hűségben tartani. Martinuzzit és Petrovicsot ügyekezzenek fényes igéretek által megnyerni; biztosítsák őket, hogy tanácsosai lesznek a koronának, azonképen, mint ha János halála után nyomban Ferdinándhoz állottak volna. Budának, Pestnek visszanyerése a fő feladás. Az alkudozások a táborban történjenek; s ha a királyné személyesen is akarna nyilatkozni, menjen be hozzá Salm. [2]) Izabella biztosai, kik eddig a nagyváradi szerződést, mint melynek kihirdetése elmaradt, érvénytelennek állitották, most épen ezen szerződésből meritették védveiket. Ferdinánd ugyanis az alku értelmében mindaddig nem léphetett egész Magyarország birtokába, míg Zápolya valamennyi jószágai fiának át nem adattak. Már pedig — mint egykoru kéz

[1]) István fi, XIV. 229. l. Jovius XXXIX.

[2]) Bucholtz, V. k. 143. l. Jovius és István fi Salm küldetését korábbra teszik, de Verancsics irva hagyta: „A követek maddal együtt menjenek, és szintén hogy Buda alatt lesznek, követeket az táborba bocsássák el. Mely tanács nem jó lön, mert kik Budában valának, nem tudván, micsoda járásban valának, hogy ilyen közel jüvén, szintén a szombat-kapu alatt szent Péter mártirnél manu altera pacem ostentantes, altera bellum intentantes: megizenik nekiek, hogy iste modus non est paci tractandae conveniens. Azért távolabb szálljanak, mert őket ott nem szenvednének, és azután mi dolgok békesség felöl volna, onnat jelentenének, és meghallgatnák őket. Ezt ők jó kedvvel nem mivelik va'a, mert szégyenlik vala; de Budából hogy kezdének lőni reájok, harczonni keményben velek; károkkal hátra Óbudára mászának. Onnat osztán, fide publica ultro citroque data et accepta, conveniálni öszve és tractálni kezdének."

irva hagyta, — „Thurzó Elek és Révay Ferencz, kiknél zálogul János öröksége vala, s kik igen benn valának a királynál, semmiképen nem akarván ilyen jószágok és várak nélkül lenni, testtel lélekkel azon valának, hogy békesség nem lenne; és Ferdinándos király azonképen nem akarja vala híveit bolygatni módjának kivüle a jószágokban, kit ő adott vala nekiek.“ [1]) Salm személyes találkozása a királynéval szintén eredmény nélkül maradt; Izabella egy részről panaszt emelt Martinuzzi és Török ellen, kik elhatározását fogva tartják; más részről azzal mentegetődzött, hogy atyjának tanácsát kivánja bevárni. [2])

Az értekeződés folyama alatt Perényi magyar hadai Fels vallon és német zsoldosaival összekaptak; s midőn a vezérek személyesen ügyekeztek a vitát lecsillapítani, Fels czombján megsebesítetett, Perényit nyakán kővel találta egy gonosz kéz. A fegyelem hiányához még hozzá járulván, hogy Buda, hatalmasan megerősítve s a szükségesekkel bőven ellátva, húzamos vivást is könnyen kiállhatna, Fels tanácsosnak vélte, Pest elfoglalása után seregével Visegrádig visszavonúlni, s némi pótlékul a fellegvárat, melyet minapában bántás nélkül hagyott, [3]) bevenni. [4]) Utóbb Tatát is elfoglalta, s hadainak részét Veszprémbe Török Bálint jószágainak pusztítására küldötte; Perényinek sükerült Székesfehérvárat Ferdinándnak megnyerni.

---

[1]) Podhradczky J. két magyar krónika, 73 s 75. ll.

[2]) Istvánfi, XIV. 228. l. Jovius, XXXIX.

[3]) Visegrádon három erősség volt: a város, lenn a folyam partján, Róbert Károly egykori székhelye; a hegynek közepén az ugynevezett vizi torony, melyben a monda szerint, László király Salamont fogva tartotta; legfelül a fellegvár, hol őseink a koronát őriztették.

[4]) Fels Lénárd levele Nádasdyhoz, Visegrádról. 1540. november 25-én, Praynál, Epist. Proc. II. k. 90. l.

Verbőczi és Eszéki october 17-én Konstantinápolyból adott levelökben küldetésök szerencsés sükeréről kivánták az országtanácsot értesíteni. „A hatalmas császár, — igy szól a levél, — boldog emlékezetü urunk fiát, atyai trónusán egész Magyarország és Erdély birtokában hagyja.“ [1]) A követek reményöket fejezték ki, hogy két nap mulva Magyarországba fognak indulhatni, bővebb jelentést teendők a szerencsés fejleményről, melyet a török évkönyvek ekkép említenek: „János fia harács (adó) fizetésére köteleztetett, s követei megvitték neki az oklevelet.“ [2])

Szólt pedig az oklevél ekképen:

„Magyarországnak királya, János király az én portámra, Istvánt (Verbőczit) és János püspököt bocsátotta volt követségen, de még az uton voltak az követek, énhozzám nem érkeztek, hogy János királynak halála történék. A magyar urak . . . ömagok és az ország nevében küldöttek a követek után pecsétes leveleket, jelentették meg János király halálát és hogy testamentomot tett, az országot hagyva az ő fiának, István királynak. [3]) A testamentomtételkoron könyörgött nekem is, hogy az országnak birodalmát hagynám az ő fia kezében; azután meghagyta az uraknak is, hogy az ő fiát hallgassák. Ők a király testamentoma szerint engedelmesek mindennek; és miképen János királynak éltében engedelmesek voltak; azonképen hívséggel, engedelmességel lesznek a fiának is; és valami volt az ország adója a király éltében, most is a király fia neve alatt igazán beszolgáltatnák az én portámra.

---

[1]) Pray, Epist. Proc. II. k. 87. l.

[2]) Ferdi, Hammernél, III. k. 214. l. Gévay, III. k. 8. f. 102. l

[3]) A Porta tudnivalóképen János Zsigmondot mindig Istvánnak irta, talán mert Verbőczi elindulásakor szándék volt őt annak nevezni, keresztelése csak 1541-ben történt.

Mikor azért, az urak levelei jutottak volt az én portámra a követekhez, úgy adtak mindent renddel megértenem a követek, az uraknak kívánságával egyetemben. Az országbeli urak engedelmes kívánságát értvén, a követek is nekem ezen könyörgének: hogy megengedjem a király fiának Magyarországban az atyja birodalmát. Nekem pedig ilyen szerződésem volt János királylyal: Hogy az ő birodalmától minden esztendőben ötvenezer arany forintot szolgáltat be az én portámra, kiben még hátravagyon. Kivánom azért tőletek, követek, hogy adjátok meg a szerzés szerint, a kivel adósok vagytok. Kivánák éntőlem a követek, hogy egy főemberemet bocsássam az országba a kincstartóhoz, kivel vessenek számot; ha mivel adós, adják meg, hozzák be a fényes portára. Ezt is kivánák a követek éntőlem, hogy végezésképen megadjuk érteniök, hogy ezután esztendőnkint, mi módon legyen a fizetés. Igy végeztük azért el velök: hogy ezután minden esztendőben huszonöt ezer arany forintot adjanak tízezer arany forintot érő ezüstet, tizenötezer arany forintérő bársonyt. Mely végezésnek az követek engedtenek, és magokat kötötték reá az magyar urak képében, hogy october havában esztendőnként beszolgáltatják.

És könyörgének az követek minekünk: hogy az királyságot engednők István királynak. És mi az követek könyörgésére engedtük a királyságot István királynak, mert az hatalmas Isten adta mi kezünkbe Magyarországot; szablyánkkal nyertük, és adtuk volt János királynak, mely János király énnékem igaz hivem volt; azért adtam volt neki az országot. Most János király megholt, Magyarországot én adtam az ő fiának, István királynak.. Ezért adtam és küldöttem az én parancsoló levelemet oda, hogy ő Magyarországnak királya legyen; és valamennyi földbirodalom János király kezében volt, azt a teljes biro-

dalmat adtam István királynak. Azért, tü, urak, a mint én elvégeztem a követekkel, erősen megtartassék, és esztendőnkint fogyatkozás nélkül beszolgáltassék az elvégezett időbe. Ebben a szerzésben álljunk meg, és a mi portánkra az adó épen beszolgáltassék. Ebben az végezésben igazán megálljatok; egyesek legyetek, egymást szeressétek és hiven az országot megoltalmazzátok; idegent senkit az országba ne bocsássatok, hogy országtok csendes és békességes legyen... István király és magyar urak, nekem igaz hiveim legyetek; ez én parancsolatomnak fejénkint engedjetek. Én minden beglerbegimnek, zancsákbegimnek és minden hadamnak erősen megparancsoltam, hogy őköztök s tüközöttetek semmi háború, semmi bántás ne legyen, ha pedig az én népeim az én parancsolatomat meg nem tartják, megbüntetem őket erősen.

Ha az Istennek akaratjából történnék István királynak halála, tü magyar urak, egybegyülvén, egymást értvén, egy jeles főembert, a , kihez bízhatok, válaszszatok az én portamra az ország dolga felől, adjátok értenem. És akkor a mit én parancsolok és végezek, ahhoz tartsátok magatokat.“ [1]) —

Laski october 31-én érkezett Konstantinápolyba. Emlékezel-e válaszomra, — rivalla elébe november 7-én a szultán — melyet ama szerződésre nézve (a nagyváradit érti) taval adtam volt? — Emlékezem. — Mondd el. S Laski elmondotta, hogy Jánosnak nem állott hatalmában szerződésre lépnie azon ország iránt, mely nem az övé, hanem a szultáné. — S mi czélra küldötte urad hadait az én országomba? Mondhatom, jól ért a családhoz. Fegyver-

[1]) Protocollum Bathorianum. Nemz. Muzeum Kéziratgyüjteménye Egykoru magyar forditás. Szalay László, Adalékok, 195. l.

szünetet kér a nyár végéig; s aztán felfegyverkezik, hogy Budát mégtámadhassa. Most tél van, de a tél után tavasz és nyár következik. — Laski válaszát, hogy János maga kívánta, miszerint halála után Ferdinánd Buda alá jöjön; hogy Ferdinánd és bátyja, a császár, békét akarnak; Szolimán szidalmai követték; Lufti és vezértársai hallgatásra, távozásra intették a követet. A szultán dívánt tartott, s végzés hozatott, hogy nyomban hozzá kell fogni a hadviseléshez. Parancs ment a basákhoz, készüljenek, s mentegetésül ne emlegessék a téli időt. Laski a nagyvezir házába záratott, és Szolimán Drinápolyba indult. [1])

E közben Czernahorski Endre, Zsigmond lengyel király követe, Bécsbe érkezett, s Ferdinánd megegyezésével lement Budára, hogy tanácsot, irányt adjon Izabellának. [2]) A válasz, melylyel Bécsbe visszajött a követ, Martinuzzi és Török zsarnokságáról szólott; a kénytelenségről, türni az országtanács intézkedéseit, míg befolyását, hatalmát vissza fogta nyerni a királyné. Ferdinánd úgy vélekedett, hogy Izabella kap az alkalmon, ügyét húzás halasztás által partra segíteni.

1541.] 1540. vége felé Balassa Imre Izabellához állott; de 1541. januáriusban Gerendi Márton a vele egyetértő erdélyi rendek, első sorban a szászok nevében Ferdinándhoz érkezett; ők hűséget fogadtak neki oly feltétel alatt, hogy szabaditékaikat megerősítse, s egy évnegyedre ezer lovast, háromezer gyalogot és nehány ágyút rendelkezésökre küldjön; addig Majlát kezében marad a hódolati oklevél. [3]) — Februárius 1-én Be-

[1]) Hammer, III. k. 225. l. Bucholtz, V. k. 145. l. Gévay az id. h.

[2]) Bucholtz, Urkundenbuch, 299—302. ll.

[3]) Szalay Ágoston, Négyszáz magyar levél, 10. l. Eder, Script Transsylv. II. k. 241. l Bucholtz, V. k. 146. l.

bek Imre, Perényi Péter kiséretében, Ferdinándnál volt, Izabella szándékát kijelentendő, méltányos feltételek mellett és szüleinek megegyezésével Budát általadni. A királyné ujból panaszt emelt Martinuzzi ellen, kinek elfogatását vagy megöletését czélba vette, s e végre a Varkócs gondjaira bizott pesti őrséget odautasítatni kivánta, hogy szükség esetében segédet nyújtson. Ferdinánd erre készen nyilatkozott, s február 8-án igéretet tett, hogy azon esetre, ha Izabella Budát általadja s igényeiről az országra lemond, fiának harminczkétezer arany forintnyi jövedelmet biztosít, s azonfelül Pozsony várát és városát úgy Nagyszombatot és Trencsént kezéhez juttatja, olykép azonban, hogy a pozsonyi és trencséni harminczadok jövedelmei ama harminczkétezer forintba betudassanak; addig fogván ezen intézkedés érvényes maradni, míg János Zsigmond atyai örökségét kezéhez veendi. Izabella bírja csorbitatlanúl hitbérét, s fia halálának esetében évenkint tízezer forint járjon ki neki; egyéb pénzbeli követeléseit itéljék el Károly császár és Zsigmond király közösen a mármár megnyilandó regensburgi országgyülés alkalmával. Minthogy pedig a legparányiabb időhalasztás is veszedelemmel jár, — szükséges lévén Budát még a török érkezése előtt megerősíteni, — tíz nap alatt történjék a várnak átadása. — A terv Izabellával közöltetett, ki február 15-én kelt levelében Bebeket arról vádolta, hogy megbízását általhágta; ő, a királyné, kész ahhoz járulni, mit szüléi és Ferdinánd ez ügyben végezni fognak, — ennek nyilvánitására volt Bebek felhatalmazva, nem holmi tervek kovácsolására. Czernahorski hasonló választ hozott Izabellától, midőn ez idétt ujból Budán megfordult. [1])

[1]) Bucholtz, Urkundenbuch, 302—318 ll.

Jahjaogli szendrői basa, Szolimán parancsához képest, még a télen Kalocsáig nyomult elé, Petrovics Péter ezer ráczczal hozzá csatlakozott. [1]) Kikeletkor Uzref és Murad bosniai bégek is hozzájok érkeztek, s naszádaikkal egyetemben Vácz alá indulván, Török Bálint ágyúinak segedelmével bevették a várost. S most Pestnek vívásához fogtak. Fels négy zászlóalj csehet, két zászlóalj németet, háromszáz huszár és ezer naszádost hagyott Pesten, kik a helyet oly erélyesen oltalmazták, hogy Jahjaoghli és társai rövid idő mulva szándékukkal felhagytak. [2])

Ferdinánd, miután morváktól és csehektől [3]) s német örökös tartományaitól segédet pénzben, katonákban szorgalmazott, s miután hasonló czimmel Magyarországon köz felkelést hirdetett s egyegy forintot követelt minden jobbágyházhelytől, [4]) májusban Regensburgba indult. Nádasdy Tamás most már tárnok és vasi főispán, s Frangepan Ferencz vele voltak; az utóbbik június 9-én beszédet mondott a németbirodalmi rendek előtt, melyben őket felkérte: mentenék meg a török düh elől nem a magyar nemzetet, hanem Németországot Magyarországon; s vessenek valahára véget vallási feleseléseiknek. [5]) S a rendek csakugyan gyors segédül négy hónapnyi zsoldot igértek tízezer gyalog és kétezer lovas számára, de a gyors segéd ez alkalommal is elkésett, s Károly császár

[1]) Verancsics, II. k. 45. l.

[2]) Jovius, XXXIX.

[3]) A cseh rendek e tárgyban magok kivántak a magyar rendekkel tanácskozni; s Ferdinánd elvben nem nyilatkozott a kivánság ellen, de az időpontot roszul választottnak itélé, a veszély közelvolta s az ilyetén tanácskozások hosszadalma miatt. — E helyt nem hagyhatjuk érintetlenül, hogy röviddel Zápolya halála után küldött érkezett Kolozsvárra az elégedetlen cseh-morva rendek részéről, kik őt koronájokkal akarták megkinálni. (Verancsics, VI. k. 142. l.

[4]) Katona, XXI. k. 10. l.

[5]) Pray, Annales, V. k. 345. l.

a helyett hogy testvérével egyetemben Magyarországon vívna meg az ozmánokkal, Algírba ment őket felkeresni.

Fels helyébe, ki beteges volta miatt, s mert Perényivel ellenségeskedésben állott, alkalmatlannak látszott a vezérségre, Roggendorf Vilmost léptette Ferdinánd, ugyan azt, ki tíz évvel korábban Budának vívását süker nélkül megkisérlette. Midőn Roggendorf május 3-án húszezer magyarral, némettel, csehhel s több rendbeli ágyútelepekkel Komáromból Buda alá érkezett, nem csekély meglepetésére új bástyákat és tornyokat talált, melyeknek lételét sem tudta, miután csak az 1530. vívás után épitettek vala. Az aggastyán hadvezér ágyútelepeit részben a Gellérthegyre vonatván, a királyi várlakra sütteté. Az első üdvezlet után hirnököt küldött az elrémült királynéhoz, ki őt Ferdinánd igéreteinek elfogadására intse. Török Bálint ekkor hadaival a Drávánál volt, s Dombót vivta; Budavárban Martinuzzi György, Petrovics Péter, Verbőczi István, Batthyányi Orbán, Markos Péter voltak a királyné körül. Fráter György — így neveztetett széltiben Martinuzzi, — pánczélt öltött csuhája fölébe; harczias szeszélyében esküdözött, hogy kész inkább törökké válni, mint Budát Ferdinándnak általadni; s Roggendorf üzenetére válaszul adá: a királyné nem oly eszeveszett, hogy a szepesi herczegségnek elsőbbséget adjon Magyarország felett; de szívesen fogja látni, ha Roggendorf udvariasságában mozsarait nem tölti meg oly túlságosan, máskülönben egy emedisznó a királyi ólban időnek előtte találna megfiadzani. Vidd meg ezt üzenetül amaz eszelős aggastyánnak, ki halálát jött keresni azon árkokban, hol már egyszer roszúl járt; s ki a hazafiúi lelkü józan magyart részeg zsoldosok és hívságos durranások által akarja tisztétől elrettenteni.[1])

[1]) Jovius, XXXIX.

Izabella Roggendorfnak más üzenetet küldött. A lengyel követek, Czernahorski prepost, kit már említettünk s Gorka Endre poseni várnagy és felső lengyelországi kapitány, ki s bejártak a királyi várból Roggendorf táborába s Roggendorf táborából a királyi várba, tanakodva mint lehetne a várat, Izabellának veszedelme nélkül Ferdinánd kezére játszani. A királyné kincsei már szekerekre voltak rakva, midőn a szándék kitudódott. Az országtanács a lengyel urakat a várból kiüzte, s Martinuzzi szorosabb őrizet alatt tartotta a királynét. [1])

Roggendorf most leszállt a Gellérthegy magosságáról, s a hegy oldalában és a szomszéd madárhegyen sánczot vettetett, s éjjel nappal törette a vár falait. Perényi keleti éjszakról, a bécsi, akkor szombati kapu előtt fogott állást; a fővezér maga a zsidó temetőben, a mai Krisztinavárosban ütött tábort. Martinuzzi folytatván ingerkedéseit, megkövette Roggendorfot, hogy őt minapában eszelős vén embernek szidta; épen ellenkezőleg, lehetetlen nem csodálnia bölcs belátását azon férfiúnak, ki temetőt szemel ki táborhelyül magának és seregének. [2]) A vívó hadak újabb faltöréssel válaszoltak, s június 1-én, a zsidó, mai székesfehérvári kapu közelében, a királyi kerteknél, már oly mértékben voltak a falak összeroncsolva, hogy a kétezernégyszáz főből álló csekély őrség aggodalommal nézett a jövő napnak, a jövő ostromnak elébe, melyhez a lábtók még szerdán este botorul kiaggattattak. Benn a várban példátlan munkásságban folyt le az éjtszaka; a falakkal párhuzamosan volt árkok hosszában újabb sánczok hányattak; a falak, mennyiben lehetett, kijavíttattak; a vívók lábtói elszedettek. Csütörtökön hajnalban megnyilt

[1]) Pray, Epist. Procer. II. k. 106 s 385. ll. Verancsics. II. k. 45 l.

[2]) Jovius, XXXIX. Istvánfi, XIV. 233. l. (ki Török Bálintot helytelenül a várban hiszi.) Verancsics az id. h.

az ostrom ; Roggendorf emberei feljutottak a bástyára s a szent János kápolnája megetti házak közül nehányat elfoglaltak ; de a belebb vont árkok, az oltalmukra felállított ágyútelepek, Martinuzzi puskásai, a kövek férfiak és nők kezéből, visszavonulásra kényszeritették a vivókat. Halottaik száma kétszázhuszonnégyre ment, a megsebesítetteké több százra. Perényi ostroma, s egy más, melyet a naszádosok Zárai Jeromos vezérlete alatt a zsidó utczáról tettenek, szintén visszaveretett; Zárai rövid idő mulva elhalt sebében, melyet ez alkalommal vett vala. A vívók táborában nagy volt az elcsüggedés, s Budában nagy az öröm; Martinuzzi „téged Istent dicsérünk“et énekeltetett a vár valamennyi egyházaiban. [1])

Azalatt míg Roggendorf kisérletet tett aláárkolni s felrepíteni a bástyákat, mit ügyesen vezetett ellenárkok mód felett megnehezítettek, Szolimántól levél jött a budaiakhoz, tartanák magokat addig, míg harmadik vezíre Mohamed basa megérkezendik. E hír a budai polgárság főbbjeit régforralt szándékuk munkába-vételére birta. Ferdinánd, mindjárt János halála után azon volt, hogy a város polgárságát magának megnyerje. E végre 1540. november 11-én Zápolya azon levelét, mely a budai polgárokat egytől egyig az ország nemeseinek sorába iktatá, részéről is megerősítette, azon feltétel alatt azonban, hogy egész Magyarországnak s névszerint a budai várnak Ferdinándhoz kerülését ők is elősegitsék. Az oklevél Révay Ferencz kezéhez adatott, kinek alkalma volt titkos értekeződésbe ereszkedni a városi tanácsssal, s ki 1541. februáriusban Ferdinándot addigi eljárásáról értesitvén, kivált abban látott akadályt, hogy a budai polgárok János

[1]) Verancsics, II. Jovius, XXXIX. Pray, Annal. V. k. 343. l. Bucholtz, V. k. 154. l.

Zsigmondnak, mint királyuknak már megesküdtek. Szolimán levelének érkezése után, a városi tanács úgy vélekedett, hogy Martinuzzi a várat nem az országnak, nem János Zsigmondnak, hanem a török császárnak akarja megtartani; s ily körülmények közt a polgárok feles számmal nem láttak hitszegést benne, ha Izabella megegyezésével a várat Ferdinándnak általadják. Két egykoru iró, az eljárásban részt vett, Bornemisza Tamás budai tanácsbeli s az ekkor Erdélyben volt, de mint Izabella tanácsosa, az illetőkhöz közel állott Verancsics Antal feljegyzették, mit szándékolt, mit művelt a budai tanács.

„A budai tanács — irják — titkon két polgárt külde királyné asszonyhoz, tudakozni, mihez tartanák magokat. Királyné aszszony ilyen választ ada: én, ugymond, immár nektek semmit nem tudok segíteni, hanem azon eszeskedjetek, hogy a némettel megegyenesedjetek, valamint lehet, jóban; hogy mind fejetek, morhátok, mind feleségtek, gyermektek török császár rabságába ne essenek. Azért titkon a németekhez kiküldjetek, úgy mond. — A budai tanács azt végezé még: beküldjenek két polgárt királyné aszszonyhoz, hogy, ha Budát meg kell adni a németeknek, a Budában való uraknak mint leszen dolgok? kell-e érettök könyörgenie, avvagy nem kell? Királyné asszony azt üzené a budai tanácsnak, hogy semmit nem kell érettök könyörgeni, mint árulókért; mert mind titeket budaiakat, mind engemet fiammal egyetemben régen török császárnak elárultanak, csak a császár jövetelét várják, ki immár útban vagyon.

Az időben fő budai bíró Turkovics Miklós beteges vala annyira, hogy házából ki nem járhatott, hanem Palczan Pétert, ki akkoron Budában kisbiró vala és min-

den gondját a városnak viseli vala, ezt Turkovics Miklós egynehány jámbor polgárokkal hozzája hivatta, a kikhez bízott, és kik a törököket nem szerették és királyné asszonynak és az ő fiának hívek volnának; mert voltak ugyanazon tanácsban olyak, kik a törököt igen remélették; valami oly dolog esett a tanácsban titkon, mind bemondták fráter Györgynek. A bíró tizenketted magával hites volt királyné asszonynak s az ő fiának, és királyné asszony is hites volt a birónak és a tanácsnak, hogy mind jó szerencsét mind gonoszt együtt akarnak megkisérteni. E tanácsban voltanak, kik a dolgot értették, főkép a két biró, Siri Imre, Bácsi Ferencz deák, Bornemisza Gergely, Bornemisza Tamás, Szabó Imre, Szabó Fülep és a városi notários Borbás deák. Végezék, hogy titkon a német táborba küldenének, és a német hadnagygyal, Roggendorffal tanácskoznának, miképen Buda és királyné asszony török kézbe ne esnének, és jó szerzés alatt Budát a német királynak megadnák.

E dolognak megszerzésére kiküldik Bornemisza Gergelyt ilyen ok alatt: hogy ha a német hadnagy a magyar urakkal arra reá felel, hogy Budát megadván, minden uraknak, kik akkoron Budában voltanak, fejöknek, jószágoknak kegyelem lenne, valakik a német király ellen fegyvert nem vonnának; és Magyarország a régi szabadságban megtartatnék, mind nemes mind paraszt; és hogy király ő felsége soha német tiszttartót nem vetne a magyarországi várakba és jövedelemre; és kiváltképen királyné asszonynak megadná minden örökét, ki azelőtt János királyé volt; és minden örököt, kiket Ferdinándos király zálogba hányt volna, azt is megszabadítaná, királyné asszonynak megadná. Ezt is hagyták vala Bornemisza Gergelynek: hogy semmiképen a váras-feladást ne

mívelje, hanem a magyar urak, Perényi Péter, Seredi Gáspár, Bebek Ferencz, Nyáry Ferencz, Révay Ferencz, mind hit szerint fogadják, hogy Buda megadásakoron személyök szerint fegyverekben, jámbor szolgáikkal ott forgódnának elől, ezek között hétszáz gyaloggal s magyar huszárokkal — fele lenne puskás fele pánczélos, pajzsos, kopjás; hogy a német ha valami dúlást akarna tenni, tehát ne hagynák.

Roggendorf a német hadnagy az articulusok szerint mindenre rá felele és keze alatt irást adott vala, hogy király képében mindent megállana, és a királylyal is megállatná. De Roggendorf valamire való gondolatában semmiképen ezt a magyar uraknak hirré nem tevé, hanem e dolgot közlé Varkocs Györgygyel, ki Pestet a török ellen megtartotta vala. Ugyan ezenben, hogy immár reájok verradni kezdett volna, (június 14-én) csak hertelenséggel valami lancsokkal (landsknechtekkel) fegyveresekkel és naszádosokkal Buda felé indula. Roggendorf a zászlót adja az önnön fiának, hogy, ha Budába bemehet, tehát a zászlót feltegye, és a tisztesség övé legyen; kit az Isten nem akara.

A budai kisbíró Palczan Péter a boldog-asszony-czimeteriomon (a mai fő plebánia-egyház alatt) szent Mihály felől a kis kapút felnyittatá és a német hadat beereszté, és a piaczig be Budába vivé, szintén a pelengérig és tanácsházáig. És mikoron be csendesen megtakarodnának, történet szerint néminemü két várasbeli személy egy házból ki, utczára esének, nem tudva, mi lenne a dolog; és látva jó rend fegyveres népet, az egyik megkérdi: kicsodák vagytok? adjatok jelt. Ott azonnal egy német semmit nem várva, csak gyorsan bárddal azt az embert általveré. A másik megszidván őket, mondá, hogy ezek németek volnának. Ezen osztán tovább mene a szó, hogy

bizonyában németek lennének. És mert a város istrázsanépe boldog-asszony-czimetoriomban áll vala, a Petrovics Péteré pedig a pelengérnél és a tanácsháza táján, a várasi istrázsa tetteté, hogy nem látta volna azt a népet; mert Palczan Péter, ki őket bebocsátá, ott forgódik vala. A Petrovics Péter istrázsája, ki a pelengér és a tanácsháza táján vigyáz vala, nem hallgatta, hanem mindjárást megkérdi felebb szóval: kik vagytok? adjatok jelt? kit noha a hadnagynak, Roggendorfnak, a tanács követei megjelentettek volna, de azok a németek semmi egyébb jelt nem tudának mondani, hanem csak: her, her, her. Ott azonközbe sok ember kiáltani foga: németek, németek a várasban vadnak! és azon helyen mindnyájan reájok rohanának; és érkezvén Petrovicstól is a nép, a magyar fegyvert vona, a német hátot ada, és őket annyira vágni kezdék, hogy mindenik a kis ajtót, kin bejöttek, meg nem lelé, mert a falon is általsietve egyik másik nyakára szökik vala. Roggendorf fia a zászlót is elveszté, s ő maga is nehezen szalada, kinek az atya fő tisztességet keres, ha szerencsével megszerződött volna. Ezt míveli az irigység és a kétség, kibe valának nálok a magyarok, kiket ha előjáróba bocsátta volna Roggendorf, jelt is tudtak volna mondani, járni is a dologban, kit elékbe adtak a személyek, kik Budát németeknek szerzik vala: könnyebben is megcsalhatták volna a budaiakat, látva, ők hasonlók nékiek öltözettel, fegyverrel, nyelvvel.

Ezt meglátván Palczan Péter, hogy a német Budából kifutott volna, mindjárást ő is megijedvén, feleségét, gyermekit, minden morháját elhagyván, a Ráskai házán, melynél bástya vagyon, Budából Bácsi Benedekkel kiszalada, a német táborba mene. Bornemisza Tamás mind feleségét, gyermekit, szolgáit és morháját Budában hagyván, a zsidó kis kapún, Dreylinger Tamással kiszalada,

a német táborba menének. Korcsolyás Péter, Bornemisza Gergely, ezek még a németekkel kimentek volt, látván hogy semmi nem kelle a dologban.

Azonban e dolog az uraknak hirré lőn. A zsoldos népet és mind az egész várast felindíták, nagy dühösséggel a Dreyling házát feldulák, minden morháját megzsákmánlák. A Bornemisza Gergely házára esének a sok község, minden morhájában zsákmányt tevének. A Bácsi Benedekét is ugyanazon módon. A Bornemisza Tamás házára esének és kiáltozának: hogy mind feleségét és gyermekit az ablakról aláhányják, hogy mind darabra vágnák, a vérökből innának. De fráter György nem engedé, hanem minden morháját pecsét alá véteté, és feleségét, gyermekit fogságra azon háznál őrizet alá véteté. Palczan Péternek is morháját nem bántá, hanem pecsét alá véteté, feleségét, gyermekit őrizet alá hagyá. Sokakat Budában megfogának a polgárokban, kik közül kit négygyé vágának, kinek pedig fejét vevék és különkülön halállal megölék; de Bácsi Ferenczet négygyé vágák, ki akkoron Budában fő polgár, fő tanács vala.“ [1])

II.

Június végén Mohamed basa, a harmadik vezír, Török Bálint kiséretében Budához közeledett. Roggendorf a Gellérthegy délkeleti lejtőségén fogott állást, s a vele szemben fekvő Onos szigeten töltésből bástyát rakatott, melybe cseh tüzérek szállíttattak. Hogy Pesttel közlekedésben maradhasson a tábor, hidra volt szükség, de azt, midőn készülőben volt, szélvész elszakasztotta. Moha-

[1]) Verancsics, I. k. 175. l. II. k. 46. s. kk. ll. 198. kk. ll. ll. Révay Péter, de Monarchia et S. Coronar. Hung. Cent. VI. Istvánfi XIV. 234. l. Laziusjegyzetei Bergmannál, Oestreichische Medaillen, I. 222.

med basa s az őt nyomban követő romániai beglerbeg Khozrev, a kelenföldön Buda és Tétény közt ütöttek tábort, bal szárnyuk a vértesi előfokra támaszkodott, szemben Roggendorf táborának magyar állatékaival. Török Bálint könnyü szerrel eleséget szállitott a várba, melynek lakosait éhség fenyegette, s melynek őrsége julius 3-án kitörvén, a vivók közül kétszázat az árkokba ölt. Roggendorf hajóserege huszonnégy gályából, nyolczvan nagyobb kisebb naszádból és száz sajkából állott; a törököké felénél kisebb volt, s ha Roggendorf Perényi tanácsát követi, és Csepelsziget éjszaki szélét megszállja, a törökök még mozgalmaikban is gátoltatnak. Szolimán hadnagyai nyomban felhasználták a németnek hibáját, s ágyútelepet vetettek a sziget csúcsára, hogy saját hajóikat oltalmazzák s Roggendorféit folytonosan háborgathassák. A török naszádosok egy reggel az onosi erősséget bevették s a benne volt cseheket mind levágták; de Roggendorf hajós népének — jobbára magyar legénység — sükerült a bástyát meg' visszavenni, négy török naszádot elsülyeszteni, hármat elfoglalni.

Mohamed basa több ízben támadta meg a német tábort, de mindannyiszor erős ellenállásra talált. Egy ízben Török Bálint, hadaival a Gellérthegy csúcsán termett, s Roggendorf táborába két tűz közé került, de a német ágyúk Bálintot visszavonulásra birták. Ferdinánd hadvezére állásának oltalmára szorítkozott, s botorúl várta a regensburgi országgyülés által felajánlott hadakat, melyekkel támadási hadviselését megnyithassa. A budai urak is segédet vártak, s nem alap nélkül, mint amaz: Szolimán június 23-án kiindult Konstantinápolyból, s Philippopolon, Sofián, Nisszán át Magyarország széleihez érkezett.

Ily várakozással mindkét részről, jövén össze a budai országtanács és Ferdinánd s a császár békebiztosai, Herberstein Zsigmond s Mirandola János: természetes,

hogy nem volt sükere az egyezkedési kisérletnek. ‚Végh-hez a dolog nem mehete, — mondja az egykoru évkönyviró — mert az alja méreggel és csalárdsággal rakva vala.‘ Ezen összejövetel után Perényi, ki még Mohamedbasa érkezése előtt a seregnek Pestre szállítását vagy épen Visegrádra, Esztergomba vonulását inditványozá, nem mulasztotta el Roggendorfot helyzetének veszedelmes voltára figyelmeztetni; s augustus 21-én, vasárnap, csakugyan elhatározá a hadi tanács, hogy mihelyest béestvéledik, négy osztályban Pestre költözködik a tábor; elsőben az ágyúk, melyeknek megmentését a király Roggendorf lelkére kötötte, s a magyar hadak; aztán a cseh és német lovasság; harmadik s negyedik sorban a gyalog zászlóaljak. Midőn az ágyúk s a magyarok már túlnan voltak, nehány cseh szökevény Budára szaladt, hírül hozni a tábor továbbkelését. Mohamedbasa is idején értesült a szándéklatról, s a cseh és német lovasságnak átszállitása után, a budai őrség s a török sereg egyetemben megrohanták az ágyúk nélkül maradt német gyalogságot. A kik ellenálltanak, felmészároltattak; a kik futamodásban kerestek menedéket, nagyjából a Dunába ölettek. Roggendorf, a vén gyermek, sátorában várta a halált, megsebesítve, s e szavakat mormolva: „uram tenkre tette becsületemet, testemet, életemet.“ Nehány híve őt egy naszádra vitte, mások is szerencsésen hajókra kaptak a szörnyű zavarban; de Martinuzzi felgyújtotta a Mátyás király csűrei mellett, — a mai halászvárosban — magasra emelkedett szénaboglyákat, szövétnekül Kazim beg naszádosainak, kik több hajót lesülyesztettek; nehány, köztök Roggendorfé, Komáromba menekült. Augustus 22-én hajnalban a török hadak Pestre szállítattak, melynek őrsége azonképen, mint Roggendorf s Perényi öszves lovassága, a boltok kifosztása után megfutamodott, vagy felkonczolta-

tott. Roggendorf valamennyi ágyúi török kézbe kerültek; a mi Pesten még kapható volt, az zsákmányul jutott Kazim begnek. ‚Igazat mondok, uraim, — így fohászkodik egyik kronikásunk, — hogy a mi ember hala meg a táborban, kiket levágának, és a kik futamodás-közben a Dunába veszének, és kiket Pestben lévágának, többen voltanak mind tizenhatezer embernél.‘ — A foglyok száma csak nyolczszázra ment; Roggendorf Komáromból Somorjára vitette magát, hol nehány nap mulva nem annyira sebe miatt, mint buvában meghalt. [1])

Szolimán augustus elején Nándorfehérvárra érkezett, Laskit foglyul magával czipelve. Egy más, nagynevü férfiú szintén fogolyképen hozatott a táborba: Majlát István. Péter moldvai hoszpodár, kit János király, kevésssel halála előtt, Szolimánnak kiadott volt, s kit a szultán most ismét kegyelmébe fogadott, fejdelmi székét visszanyerte, oly meghagyással, hogy Majlátot kelepczébe ejtse. Szolimán gyűlölte a nagyravágyó erdélyi vajdát, mert Gritti halálának főszerzőjét látta benne, s mert tudomására jutott, hogy a vajda, Perényi és Nádasdy által Ferdinándnak hűséget fogadott. Balibeg nikápolyi basa, török dandárral Fogaras elébe érkezett, s vele mindkét Oláhországból tetemes sereg élén moldvai Péter. Követeik Majlátot meghívták, jőne közéjök, s értené meg a szultán akaratját. Balibeg már ezelőtt is megfordult Erdélyben, s reményt nyújtott a vajdának, hogy Magyarország felosz-

---

[1]) Jovius, XXXIX. Istvánfi, XIV. 236. l. Ferdinánd levele Máriához (Bucholtznál, V. k. 158. l.), mely szerint az onosi sziget el- és viaszafoglalása augustus 20-án, egy nappal a tábornak tovább költözkedése előtt történt volna. Verancsics, I. k. 162. l. II. 52. s. kk. ll. Thurzó Eleknek, Galgóczról 1541. sept. 5-én Lőcse városához adott levele, Praynál, Epist. Proc. II. k. 112. l. Herberstein naplója, Kovachichnál, Sammlung ungedruckter Stücke, 258. l.

tása esetében neki jut a tartomány. A moldvai barátságot színlett, menevédet adott, túszokat állított. Ennyi biztositék után Majlát hatvan kísérővel táborukba lovagolt, hol július 19-én víg lakmározás után kisérőivel egyetemben lefegyverkeztetett, s Nándorfehérvárra, innen pedig Konstantinápoly börtöntornyába szállítatott. Fogaras kapút tárt a szultán embereinek felhívására; Erdély rendei már július 22-én rozsali Bornemisza Boldizsár mint főkapitány kezébe hűséget fogadtak János Zsigmondnak. [1])

Nándorfehérvártt jutott Szolimán tudomására, hogy Rincon Antal, franczia követ, midőn hozzá készült, Piemontban megöletett. Hiedelmében, hogy a gyilkosok Károly vagy Ferdinánd béresei voltak, boszút lihegve indult Buda felé; Péterváradnál a Dunán leuszó holt testek Roggendorf szerencsétlen táborozását hirdették. A szultán oly gyorsasággal haladt előre, hogy már augustus 26-án Buda alá érkezett. Török Bálint, Petrovics Péter és Martinuzzi elébe indultak, magokkal vive a német foglyokat, hasonlót cselekedtek a basák; Szolimán, nehány főbbnek kivételével mindnyáját leölette. Augustus 28-án óbudai táborából Izabellának és híveinek köszönetet mondatott a főcsausz által, hogy Budát Ferdinánd ellen annyi erélylyel megvédették; ajándékot is küldött a királynénak, fiának, az uraknak, a főbb polgároknak; s miután a törvény nem engedi, hogy ő, a szultán, személyesen meglátogassa a királynét, táborába várja a királyfit az urak, a városi

[1]) Verancsies, II. k. 72. s kk. ll. Az esemény bőséges szavakkal, körülményesen adatik elő, de belső okai mind a mellett homályosok maradnak, mint általában Majlát öszves eljárása az 1540, 41. években. Sógora Nádasdy Tamás ez ügyben szintúgy vakoskodott, mint a mai történetvizsgáló; 1541. május 17-én Regensburgból Péter hoszpodárhoz levelet írt, melyben felteszi, hogy ez Majlát által fog Ferdinánddal viszonyba lépni. (Pray, Epist. Procerum, II. k. 108. l.) — Katona, XXI. k. 97. l. Eder, Script. Transsylv. II. k. 287.

tanács kiséretében. Látni akarja egykori kedves védenczének fiát; tanácskozni akar az urakkal, mit tevő legyen az ország, különösen Buda érdekében, most midőn Bécs ellen készül, melyet, ha kezébe ejtheti, szintén János Zsigmondnak fog adományozni.

Augustus 29-én, a mohácsi vész tizenötödik évfordulati napján, Szolimánhoz indult a követség. „Az urak kikészülének Sámborjára nagy kevélységgel, — kiált fel Bornemisza Tamás, kinek vagyona, mint felebb láttuk, lefoglaltatott, — és mikoron nem volna annyira való ajándokok, kivel császárt és a török urakat ajándékoznák, az én házamra, Bornemisza Tamás házára küldék Batthyány Orbánt, Markos Pétert, hogy a mi üstet, aranyat, selyemmorhát, aranyos atlaczokat találnának, ajándékra valót, mind elvinnék. Isten tanú benne, hogy házamra jöttek, aranyas kupákat, jeles arany lánczokat, ezüst mívet, selyemmorhát, aranyos atlaczot, kit ajándokban vittenek ki akkoron császárnak az én házamból, többet tett tizenegyezer forintnál.“ — A királyné zokogva Török Bálint gondjaiba ajánlá gyermekét, s az aranyos hintó megindult János Zsigmonddal, két elhervadt udvari hölgygyel s a dajkával. Martinuzzi, Petrovics, Török, Verbőczi, Batthyány Orbán, Markos Péter, Podmaniczky János gyalog mentek a hintó mellett, midőn a szultán udvari személyzete elejökbe jött, fogadásukra. Szolimán kegyesen látta őket, a gyermeket közelebbről megtekintette, az ajándékokat megköszönte; s most külön sátorba kisérteté János Zsigmondot, különbe az urakat.

Szolimán basa, anatoliai kormányzó, ekkor előkiáltja a budai bírót, Turkovics Miklóst, és parancsolja neki: jőne vele s a jancsárokkal, Budát a szultánnak általadni. Az urak sátorát egy csapat török őr körülfogja. És Turkovics kiséretében felmennek a jancsárok Budavárba, a

szombati kaputól szent György teréig, hol Szolimán basa, magasra emelvén a nagyúr zászlaját, jancsáraival a város mind öt utczáját, mindszentutczát, olaszutczát, szent Pál utczát, zsidóutczát és ötvösutczát, a város mindhárom kapuját, a szombati kapút, zsidókapút és szent János kapút megállatja. Két sátor emelkedik a szent György terén: az egyik Szolimán basáé, a másik a jancsár-agáé. S most kikiáltatik utczáról utczára, hogy valaki a városban van, nemes, katona takarodjék ki. Estig végre hajtatott a parancs, a meglepetett, vezérek nélkül bolygó s részben az urakkal a táborba indult őrség tétlenül nézte az ármányt; s íme szövétnek-fénynél felérkezik a királyfiú, vele a nők és Podmaniczky János s Markos Péter. A többi urak a szultán táborában marasztattak; „és Podmaniczky János, ki okos ember vala, látván hogy a dolog nem jól vagyon, szakálát elmetszi, szűrcsuhába felöltözik, és puttont vállára fogván, éjjel elszökik Budából; Palota várába, ki ő háza vala, mene.“

Másnap meghirdettetett a városban, hogy a polgárok s egyéb nem-nemes lakosok fegyvereiket, bár minemüek legyenek, még a késeket is, fejök, jószágok vesztése alatt szent György terére hozzák. A városi nép a szerint cselekedett. Izabellát felhívta a jancsár-aga, nyitná meg a királyi várlak kapúit Szolimán hadai előtt. A várlak a szultáné, válaszolá Izabella, kérve az agát, addig ne eresztene be senkit, míg ő, a királyné, belőle ki fogott költözködni. E kérelem daczára ki s bejártak a törökök; a várlak alsó épületében a börtönt feltörték; s a fegyvertár kulcsait előkivánván, holmijának tovább szállitására intették a királynét. A jancsárok egy egy álló hétig az utczákon tanyáztak, s a lakosoknak meghagyatott, huznák meg magokat házaikban; Szolimán basa zendüléstől tartott, mely a féltett kincset meg kiüthetné kezéből. Még utóbb

is, midőn úr szabásu, nemes vagy szolgáló embert láttak az utczákon a jancsárok, nyomban kiűzték őket a városból, melyben csak polgárt, pórt, zsidót akartak tűrni.

Szolimán úgy kivánta, hogy a nála marasztott magyar urak, Izabella biztosainak képében Budát jogilag reá szállitsák, de a kivánságot megannyian eltolták magoktól; volt, a ki országgyülést emlegetett, mely egymaga érvényesen intézkedhetnék ez ügyben. A szultán úgy vélekedett, hogy a díván is eldöntheti az ügyet, s ennek végzéséből september 1-én a csausz-basi Szolimán nevében értésére adta a királynénak, hogy a szultán kezéhez vette a várat, mert ez az egyetlen egy mód Budát Ferdinánd és Károly ellen megoltalmazni, mihez Izabellának, mert nő, fiának, mert csecsemő, nincsen erejök. Ha a gyermek megnevekedett, Budát s vele öszves Magyarországot rászállítja a porta, azon jogon, melylyel János birtokolta; addig is Erdélyt, Lippát, Solymost, Lugost, Karánsebest, Temesvárt, s az egész Tiszántúlt adományozza néki a nagyúr. [1]) — Szolimán Martinuzzit is felküldte a csausz-basival, hogy legyen, ki Izabellának a fej- és térdhajtás szükségét bővebben megmagyarázza. A királyné jobb üzenetet remélt, mert Rusztem basának a szultán vejének és Lufti bukása óta főtanácsosának, a közelebb mult napokban legszebb ékszereit küldözgette; de látván, hogy a koczka vetve van, a szultán jóakaratát iránta és fia iránt megköszönve, Martinuzzit gúnyosan emlékeztette, hogy ő gyarló asszony létére mit jósolt tanácsosainak. „Ám most, mondá, ti férfiak lévén, lakjatok abban, kit tinnen magatok kerestetek. Ha el kell mennem, megyek Lippára.“ A csausz-basi Martinuzzit visszavitte magával a szultán óbudai táborába.

[1]) V. ö. G. Mikó Imre: **Erdély különválása Magyarországtól**, 73 l.

E közben Szolimán basa a város főegyházát, — a boldogságos szűz német templomát — mecsetté átváltoztatta. September 2-án, pénteken, a szultán, két fiával, Mehemeddel és Szelímmel, feljött a várba, s elvégezvén imádságait, táborába visszalovagolt. September 4-én az államtitkár Nisandzsi-basi oklevelet adott a királynénak, — Szolimán fogadását, hogy Budát János Zsigmond kezére akarja juttatni, mihelyest nagykoruságát elérendi a gyermek. Ugyanaz nap Martinuzzi, Petrovics és Batthyány Orbán szabadon bocsátattak, hogy a királynét Lippára kisérhessék. Török Bálint bővebb értekeződés ürügye alatt még most is a táborban marasztatott. Szolimán basa, vezíri méltósággal, a szultán helytartójává neveztetett mind Budán mind egész Magyarországon; mellette a magyarság főbirájává Verbőczi István. — September 5-én a királyné búcsút mondott Budának, s a nélkül hogy Pest városába bebocsátatnék, háromszáz török lovas kiséretében útnak indúlt Lippára. Az uraknak és szolgáiknak még csak fegyverök sem volt; kérelmökre Szolimán basa néhány százat utánok küldött. A budai királyi várlakban jancsárok tanyáztak; a város mészárosai hóhértisztre emeltettek. [1])

Ferdinánd Roggendorf helyébe ismét Felset nevezte hadainak fővezérévé, s augustus 29-én Salm Miklós, Herberstein Zsigmond és Révay Ferencz követekül Szolimán táborába küldettek. Nincsen nyoma, hogy az utóbbik e tisztben eljárt volna; de Salm és Herberstein september 6-án Óbudára érkeztek. Utasításuk volt, előadni, hogy

[1]) Jovius, XXXIX. Verancsics I. k. 165. 178. l. II. k. 55 s. kk. ll Istvánfi, XIV. k. 240—242. l. ll. Hammer, III. k. 230—234, 706, 707. ll. — Hogy Martinuzzi Budát szándékosan Szolimán kezére játszotta volna, merő rágalom. A törökök egyébiránt még Zápolya János életében készületeket tettek, az ország fővárosát magokhoz rántani, s János király ellenök is erősítette a várat.

Ferdinánd nem Szolimán ellen, hanem a nagyváradi szerződés foganatosításáért viselt hadat, minek tanusitására kész évenkint annyit fizetni egész Magyarországért, menynyit János fizetett a portának; ha a szultán nem akarna ilyetén alkura lépni, hagyja Ferdinándot legalább a jelenleg kezén levő résznek békés birtokában, ennek elérésére évenkint negyvenezer forintot igérhetnek a követek. September 8-án ajándékaikat benyujtották a szultánnak s megbizatásukat előadták. Két nap mulva válaszul nyerték, hogy békét csak azon feltétel alatt ád a szultán, ha Ferdinánd visszabocsátja Visegrádot, Tatát és Esztergomot; s ha a többiért, mit birtokol, adót fizet. Időt nyerni, a szultánt Bécstől távol tartani, volt Ferdinánd fő czélzata; s a követeknek tudomásuk lévén, hogy Szolimán nem idegen a további hadviselést elhalasztani, utasitásuk hézagaival mentegetődztek, melyek szükségessé teszik, Ferdinándhoz Bécsbe, Linczbe, Regensburgba menniök a válaszért; idő közben legyen fegyvernyugvás. Inditványuk elfogadtatott, és september 11-én útnak eresztettek. [1])

Szolimán, miután a budai királyi várlakot újból megszemlélte, s a jancsárokat tisztességes magaviseletre intette, Pécsen, Eszéken át lement Nándorfehérvárra. Útközben Laskit szabadon bocsátotta, mert a fogoly egészsége már annyira meggyengült, hogy minden órán halálát lehetett várni. [2]) Helyébe Török Bálintra, kit eddig igéretekkel tartottak a basák, nehezedett a császári harag. Vasra verette s rabúl tartotta. Okát a jeles

[1]) Katona, XXI. k. 85. l. Herberstein, Kovachichnál, Sammlung ungedr. Stücke, 259. l. Hammer, III. k 235. l. Bucholtz, V. k. 161. l. Salm titoknoka és tolmácsa Kis Péter külön munkát irt e követségről „Exegeticon" czím alatt, mely a bécsi udvari könyvtár kincsei közt őriztetik.

[2]) Laski, szabadulása után, Krakóba ment, hol december 22-én meghalt. September 23-án Somorjáról a bajor herczegekhez adott levelét lásd Muffatnál. 525 l

hadnagygyá fejlődött férfiú hatalmában kelletik keresnünk, mely a török felsőbbség megerősödését gátolhatta volna. Verancsics érdemlett büntetést lát Bálint szerencsétlen sorsában. „Nándorfehérvárott eszébe neki juta, hogy híjába és önönmaga nagy veszedelmére annyira hitt volt a törököknek. És hogy méltán a rabságot vette hasznúl. Mert a miképen azelőtt ő két bátyjával Sulyok Istvánnal és Balással veszté Nándorfehérvárat, azonképen most is veszté Budát.“ November közepén Szolimán Konstantinápolyban volt, Török, társa Majlátnak a hét toronyban.

Ferdinánd Bécsbe hívta az urakat, velök a teendőkről tanácskozni. Magyar küldöttek Brünnbe, Prágába mentek, a közügyben közmunkálásra hívni fel Morva és Csehország rendeit. Ezek is, azok is segédet igértek készséggel. [1]) E közben tizenöt megye: Borsod, Gömör, Nógrád, Heves, Abaúj, Sáros, Szepes, Zemplén, Zólyom, Bihar, Szolnok, Szatmár, Szabolcs, Bereg és Ugocsa, october 18-kán követeik által tanácskozmányt tartottak, s Buda és az ország felszabadítására összes erejöket felajánlották Ferdinándnak. Az orgyilkos álnokság, melylyel Szolimán magát a főváros birtokába helyezé vala, megrenditette a hazafiakat. Azalatt míg Zsigmond király, leányának érdekében, mint hivé, követség által szerencsét kivánt minapi győzelméhez a szultánnak: Izabella tanácsosai, János Zsigmond gyámjai Ferdinánddal megnyitották az alkudozást; az özvegy királyné december 18-án Martinuzzit, Statileót és Petrovicsot felhatalmazta, a nagyváradi szerződés alapján elintézni az ügyet.

Ferdinánd 1542. február 11-ére országgyülést hirdetett, mely ez úttal Beszterczebányán tartatott. Harmincz-

[1]) Pray, Annal. V. k. 362. l. Ugyanaz, hist. regum Hung. III. k. 70—72. ll.

hat megye követei voltak jelen, — Abaúj, Árva, Bars, Bereg, Borsod, Esztergom, Fehér, Gömör, Heves, Hont, Komárom, Liptó, Mosony, Nyitra, Nógrád, Pest, Pozsony, Sáros, Somogy, Sopron, Szabolcs, Szala, Szepes, Szolnok, Tolna, Torna, Trencsén, Turócz, Ung, Vas, Veszprém, Zemplén, Zólyom, — és harminczhárom egyházi, világi főúr, köztök Podmaniczky János, minapában még a budai országtanács tagja, s Verbőczi Imre tolnai főispán, fia Istvánnak, ki a főváros gyászát nem sokáig élve túl, pályáját a jelen év elején befejezte.[1]) A hatalmas szónok, a jeles törvénytudó az országra jött zivataros években viszonylag csekély szerepet játszott; rendületlen híve Zápolyának, mégis csak külső tanácsosa volt; a király titkait mások birták, a közügyek kormányát mások vitték. A fény, mely Verbőczit még élte végszakában is körülövedzte, egy mult kor fénye volt; ő a tolnai, a rákosi, a hatvani politika hagyományaiban élt halálaiglan; s midőn Gritti Czibakot meggyilkoltatta, midőn egész Erdély, egész Tiszántúl felállott, hogy nyomban véres boszút vegyen és csirájába ölje a pribék tervét, Verbőczi mindenekelőtt országgyülést kivánt tartatni a veszély elháritására. Politikai láthatárát ez egy vonás irja körül.

A rendek Beszterczebányán februárius 19-étől martius 7-éig tanácskoztak, Ferdinánd távollétében, ki ekkor Speyerben volt a németbirodalmi gyülésen. Beszterczén ötvenegy végzés keletkezett, melyek egytől egyig hazafiságot, engesztelődést, igazságszeretetet lehellenek; a pártérdek elmerült a fájdalomban, hogy Budavár a töröké. — „Miután a királynénak (Izabellának) szolgáló egyházi, világi urak s főbb nemesek a koronának nem megvetendő tagjai“ végzés hozatott: hogy a Lajos halála óta idegen

[1]) Szalay L Adalékok, 176. kk. ll.

kezekre jutott jószágok, előbbeni birtokosaiknak, — még a másik részen levőknek is — visszaadatandók; hasonló eljárás Izabella felekezetétől is váratván. — Az ország oltalmára és helyreállitására adóul egy-egy forint ajánltatott fel minden jobbágyi házhely után; határoztatván azonfelül, hogy az egytelkes nemesek, ingóságaik, a polgárok öszves vagyonuk hatvanadát fizessék; adó vettetett a birtokos nemességre is, olyképen, hogy egyegy egész jobbágy értéke negyven forintra becsültetvén, ezen érték hatvanadát saját erszényéből fizesse a földesúr. Az ekkép begyülendő adóöszlet, melyhez még a kisebb papság jövedelmeinek tizede, a Fuggerek s egyéb külföldi kereskedők árúinak negyvenede járuland, táborszerek és zsoldosok gyűjtésére fordítassék. — Ha Ferdinánd személyes részt veszen a hadviselésben, tartozik az öszves nemesség felkelni, s minden huszadik jobbágya után egyegy jól felfegyverkezett lovast kiállítani; a főpapok pedig legénységökön kivül, melyet tizedeik után kötelesek tartani, még saját személyeikért is egyegy lovast küldjenek a táborba; úgy kétkét papot mindenik monostor az évangyéliom hirdetésére, a bűnösök javítására. — Külön czikkely arról is rendelkezik, hogy a főispánok, korábbi törvény értelmében, kötelességeik hű teljesitését eskü mellett igérjék; de e rendelkezésnek gyakori ismétlése a következő években, a panaszok annyi garázda főispán ellen, világosan látatják, hogy a nemesség jogköre több megyében gyarló lábon állott, a leggyarlóbb lábon ott, hol a főispánok példájára az alispánok is megtagadták az eskűt, hogy jó lélekkel kijátszhassák a törvényt. [1])

Ferdinánd Speyerben tudatni kivánta a német biro-

[1]) Corpus juris hung. I. k. 370. l. Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit II. k. 167. l.

dalmi rendekkel, hogy Károly hadviselése Algír ellen csak a szélvész miatt vett szerencsétlen véget; hogy a császár most Spanyolországban uj erővel készül a törökök ellen; hogy Szolimán Budát, Pestet elfoglalta, s jövő nyáron hadait kétségkivül Magyarországra küldi, honnan a német birodalmat is fenyegeti a vész. — A fegyvernyugvás Károly császár és Ferencz király között ekkor bomló félben volt, azért is, mert a franczia király erősen hitte, hogy Rincon és társa Fregoso a császár piémonti hadnagyának parancsából gyilkoltattak meg. Paulin de la Garde, Rincon utóda, mindenkép ügyekezett Szolimánt s illetőleg Barbarossát új tengeri hadviselésre Károly ellen birni; s Alancon, franczia kanczellár, Speyerben, ellene dolgozott Ferdinándnak. Nincsen idején, — mondá beszédében, — most nagyszerü hadat viselni a török ellen: ügyekezzünk előbb a német birodalom házi, vallási vitáit elintézni. A magyar lenge nép; segédet kér hol a töröktől a német ellen, hol a némettől a török ellen; s nincsen ok, hogy magát miatta kárba ejtse a római szent birodalom. — A rendek mind e mellett olyatén segédet igértek, mely képes legyen „a törököt megszalasztani, Budát és Magyarországot visszafoglalni, s a szomszéd tartományokat zsarnokuk ellen megoltalmazni.“ [1])

Ferdinánd e végzés értelmében segédet kért még Dániától, segédet a svajczi szövetségtől, segédet a franczia királytól, s kikeletkor visszatért örökös tartományaiba. Aprilis végén Linczben volt, hol a beszterczei törvényczikkelyeket megerősítette, s hol a magyar urak kérelmét vehette: ügyekeznék Majlátot, ki főleg a jelen viszonyok között lényeges szolgálatokat tehetne a hazának, Izabella és Martinuzzi közbenjárása által fogságából megszabadí-

[1]) Neue Sammlung der Reichsabschiede, II r. 472. l.

tani. [1]) A magyar rendek reményt tápláltak, hogy Ferdinánd személyesen fogja a hadakat vezérleni, de ő ilyesmire nem nagy hivatást érzett, s ha volt hozzá vágya, tanácsosai eloltották benne fogásaikkal. [2]) Speyerben Joákim brandenburgi őrgróf neveztetett a németbirodalmi hadak vezérévé, egy tuczat hadi tanácsos adatván melléje, s Ferdinánd az egész ügyet reájok bizta. Június 6-án Bécsben volt az őrgróf, s ott volt még egy hónappal később is, vele a hadi tanácsosok, vele huszonhétezer gyalog, negyedfélezer lovas, várva a sereg többi állatékait, melyeknek már két hónappal azelőtt — május 1-én — kellett volna Bécsben lenniök. A zsoldra szükséges pénzöszlet is csak hézagosan gyülvén be, Ferdinánd július 15-ére új országgyülést hirdetett Nürnbergbe, a fizetések sürgetésére, a tartaléksereg kiállitására. Mielőtt Bécsből eltávozék, Andronicus Tranquillust Konstantinápolyba küldötte, utasitásul adván neki: „hitetné el a szultánnal, hogy padisai lelkéhez méltó dolog volna, Magyarországot nagylelküen Ferdinándnak birtokúl adni, s magának érette annyi országok királya által évenkint fényes ajándékokat bemutattatni.“ A követ felhatalmaztatott minden évre százezer aranyat igérni. [3])

Szolimán basát Budában 1542. elején Balibeg váltotta fel; az őrséget, mely a szultán távozásakor kétezer jancsárból, ezer lovasból, szintannyi martalóczból, háromszáz szolakból és nehány száz naszádosból állott, a mirigy tetemesen megfogyasztotta. A német sereg közeledésének hirére, Ulama bosniai helytartó háromezer, Murad klisszai beg ezer lovast, más begek a végekből határőrzőket,

---

[1]) Kovachich az id. h. Pray, Epist. Proc. II. k. 115. l. Szalay Ágoston, Négyszáz magyar levél, 18, 21 ll.

[2]) Jovius, XLII.

[3]) Hammer, III. k. 246. l.

martalóczokat hoztak Balinak segédül. Jusszuf, minapában még a szultán peczére, ezer jancsárt hozott magával. — A brandenburgi őrgróf hadai augustus 5-én Komáromnál ütöttek tábort, [1]) s itt ismét mozdulatlanul hevertek egy hónapig, míg végre nyolczvanezer ember együtt volt. A magyar lovasság Perényi, Báthori Endre, a hasonnevü tárnok fia, és Seredi Gáspár vezérlete alatt tizenötezer emberre ment; Ungnad János stájer és vend lovasai tizezerre becsültettek; a pápa háromezret küldött Alessandro Vitelli alatt; Sforza Palavicini szintén lovas hadat hozott Milanóból; a németbirodalmi sereg, melynél Móricz szász herczeget is találjuk, negyvenezer gyalogot s nyolczezer lovast számlált soraiban. Esztergomnál kérdés támadt: egyenesen Buda ellen indúljon-e a sereg; vagy pedig elébb Pest alá, hogy ennek elfoglalása után háborgatás nélkül láthasson a főváros vívásához? Perényi és Báthori, s velök valamennyi magyar hadnagy, Nyáry Ferencz, Lévay Gábor, Losonczi István, Bebek Ferencz, Ráskai István, Bánffy Boldizsár, Ostrosics Miklós, Verbőczi Imre, nyomban Buda alá kivántak indulni, s velök egy véleményen voltak Ungnad János és Melignan marquis a dunai hajósereg vezére. A brandenburgi őrgróf, kit a magyarok pompás vasasai miatt fekete herczegnek hívtak, s hadi tanácsosai máskép fogták fel a dolgot. Ők eléglették, ha látatják a törökkel, mily hatalmas sereg kiállitására képes a német birodalom; feltették; hogy e látmány visszariasztja Szolimánt, ha netalán szándékában állana Magyarország határain túl, a németség szivébe nyúlni. Budánál kudarczot vallhatni, példa reá Fels, példa reá Roggendorf, — mondák magoknak, — de Pestet könnyü lesz bevenni, s a dicső-

[1]) Ranke, id. m. IV. k. 241. l.

séges tett után haza térni. Szentendrén felül, hol a sziget a hídverést könnyitette, september 26-án a folyam bal partjára szállott a sereg; Melignan hajói leusztak a Margitszigetig, melyből egy folt törököt könnyü szerrel kivertek, és megszalasztván a budai basa naszádait, a közlekedést a felső Dunával fentartották.

A magyar és olasz hadak Pestről éjszakra s keletre a királyi kertben és szomszédságában vertek tábort, fedezve a város által, legalább részben, Budavár s a Gellérthegy ágyúi elől; a birodalmi sereg jókora távolságban megettök táborozott. Mindjárt a vívás kezdetén, midőn Vitelli a város falainak alján alkalmas helyet szemelt ki az ágyútelepek számára, a kitörő őrség által visszaszorítatott. October 1-én hajnalban ezer kétszáz olasz gyalog a folyam partján, magára várta a keleti s a dunai kapún kirohanó jancsár és martalócz dandárt, s tömör sorokban visszavonult előle, míg a rendetlenül előrobogó török had Perényi és Móricz szász herczeg válogatott lovasai közé került. Sokáig kétes volt a tusa, mert Joákim őrgróf hadi tanácsosai nem siettek a szükséges zászlóaljak küldésével; ekkor Zríni Miklós, János testvérének halála óta [1]) a nagynevü nemzetség öszves jószágainak ura, négyszáz horváttal a jancsárokra rohan, s a vitát eldönti. Futásban keresett menedéket a ki életben maradt a törökök közül, s nem lévén mód meg' bejuthatni a városba, melynek kapúitól elrekesztve voltanak, falkásan a Dunába vesztek.

Ferdinánd hadai már hét napot töltöttek Pestnél, midőn Joákim elvégre october 4-én lődöztetni kezdé a városnak óságuk miatt roncsolt falait. Hatvan nagyobb

[1]) Vitában állván az Erdődy családdal s névszerint Simon zágrábi püspökkel, midőn Vinodolát ostromlá, az erősségből küldött golyó által megöletett.

ágyú jókora rést nyitott, s más nap délután az olaszok Vitelli vezérlete alatt ostromhoz láttak; de Jusszuf, ismervén a falak gyengeségét, mély árkot vonatott megettök, s azt sánczkosarakkal megerősitette és gyúlanyagokkal megtömte. Az árok s egy a ferdinándiak által minapában épitett sáncz oltalma alatt visszaveretett az ostrom; az olaszok segédére rendelt német gyalogok tétlenül állottak, mig a Vitelli támogatására lovaikról leszállott magyarokat is az első roham után visszavonulásra birta. Az ostrom hétszáz emberbe került a vivóknak, mert az őrség tüze a tétlen németséget is éré; Lévay Gábort egy ágyúgolyó összszetépte.

Joákim és hadi tanácsosai e közben is táborukban tartották magokat seregök nagyobb részével. Éjtszaka berekesztettnek nyilvánitották a hadviselést, mert egy kém hírt hozott — s a hír hazug volt — hogy a romániai beglerbeg huszonötezer emberrel már Nándorfehérváron innen van. October 7-én az ágyútelepek felbontottak, s Joákim a folyam partján pompásan mint jött, hadaival visszaindult. A kárról, a veszélyről nem is szólok, — irá Ferdinánd a császárnak, — a vezérek agyvelejében hiba volt, nagyobb gyalázat még soha sem érte a német birodalmat. [1])

Találkoztak, kik árulást emlegettek; s mert Ferdinánd Perényit régóta gyanúba fogta, parancsából Péter úr Esztergomban elzáratott. A büszke embernek Ferdinánd udvarában azonkép mint itthon sok ellenségei voltak, köztök Seredi Gáspár, a mindig kész hírhordó. — Las-

[1]) Jovius, XLII. Istvánfi, XV. 246—252. II. Megiser, Chron. Carinth. lib. XI. Bucholtz, Urkundenband 320. l. Hatvani M. Brüsszeli Okmánytár, II. k. 57—73. l. l. Ungnad jelentéséből láthatni, hogy Istvánfi előadása hemzseg hibáktól; de a szerep, melyet Ungnad vívásközben magának tulajdonít, aligha a valósággal megegyező.

cano Márton esztergomi várnagy, Gundelius Fülep törvénytudor és Khun Balás, mindhárman külföldiek, voltak a fogoly vallatói. Harminczkét, nagyjából férges vádpont emeltetett ellene. Az egyik szólott a frigyről, melyet a beszterczebányai országgyülés előtt Bebek Ferenczczel, Báthori Endrével, Drágfi Gáspárral, Homonnai Gáborral, Imrével és Antallal s Ráskai Istvánnal kötött; Ferdinánd e frígynek titkos czélzatot tulajdonított. Czélja közös oltalom volt erőszak ellen, „a felség iránti hűség csorbája nélkül.“ Egy másik vádpont Perényi bizodalmas viszonyát Balibeggel említi. Balibeg, válaszolá Perényi, jól bánt velem, midőn Szolimán foglya voltam; budai basává neveztetése után, Thurzó Elek királyi helytartó megegyezésével kupát s forgót ajándékba küldtem neki, viszontajándékul két paripát vettem tőle; de ő is, én is világosan kikötöttük, hogy egymás iránti személyes jóakaratunk daczára mindenikünk híve marad az ügynek, melyet szolgál. Egy harmadik pont, mely a foglyot terhelte, ennek mondásán sarkallott, hogy ő, Perényi, ha kedve tartja, Magyarország királya lehetne. Tudva van a felség előtt, válaszolá Perényi, hogy János király halála után Balibeg engem levélben János fiának s az országnak kormányzóságával megkinált, s hogy Martinuzzi, Petrovics és Verbőczi megegyeztek e tervben; de én inkább a keresztyénséget és királyomat akartam szolgálni, mint szegény fejemet ilyes hóbortoskodásra adni. A levelet nyomban ő felségéhez küldöttem. — Még több efféle vádpont emeltetett Perényi ellen, melyek érintkezéseit a törökkel bizonyították; de ilyetén érintkezéseket kikerülnie épen lehetetlen lett volna, s állásában jogosítva is volt reájok. Azon körülmény, hogy találkoztak, kik őt intették: vigyázzon magára, mert az elzáratási parancs ellene már ki van adva; s hogy az intést fel sem vette; szintén tanusá-

got tesznek, hogy nem állott czimboráskodásban a törökkel. De Ferdinándnak e gyanún kivül még más okai voltak Perényinek letartóztatására. Mindenekelőtt Péter úr gőgje, melynél fogva, „midőn a felség parancsot küldött neki, olybá vette a levelet, mintha valamely Perényiféle jobbágytól származnék," oly bánásmód, mely nagyon is alkalmas volt, eszébe juttatni a királynak Péter gróf korábbi eljárását, mikor kétségtelenül reményt táplált Ferdinánd és János rovására magának szerezhetni a koronát. A második ok, Péternek mind inkább növekedő hatalma volt, melynek megtörése kivánatosnak látszott a korona érdekében, s melyet a hűbéres még mindig uj foglalmányokkal növelt; minapában az egri és szepesi káptalan nehány jószágait rántotta magához, hasonlót cselekedett legeslegújabban a pécsi káptalan urodalmaival: s azonfelül Tatát és Egert elfoglalta, az utolsót a királyi helytartó tudtával, mert az erősség, úgy szólván, őrség nélkül hagyatott, s Perényi kezében oltalmat igért az egész környéknek a budai basa ellen, — de Frangepan nagy boszuságára, ki most igen benn volt Ferdinánd kegyében. Ha meggondoljuk, hogy e foglalmányokat a szabad lábon maradó dynastától nem egykönnyen lehettet volna visszaszerezni, s hogy Perényiben egy hatalmas felekezet a protestantismus legbuzgóbb, leghatalmasabb támaszát gyülölte, bukása meg lesz fejtve.

Perényi elzáratásának hirére a magyar lovasság rögtön szétoszlott; Báthori Endre hasonló sorstól tartva, tiszántúli jószágaira vonúlt; Thurzó Elek helytartói méltóságáról lemondott. A fogoly az adott magyarázatok daczára, s mind a mellett, hogy foglalmányainak visszabocsátására igérkezett, hogy Tata és Eger várnagyainak meghagyta, miszerint az erősségeket rögtön Ferdinánd

kezére szállitsák, Németujhelyre kisértetett, s itt börtönbe vettetett. [1])

1542. július 26 án, midőn Ferdinánd hadi készületei mindenkivel szerencsés fejleményt várattak, Izabella következő szerződésre lépett vele: János Zsigmondnak egyelőre Szepesvár s a hozzá tartozó urodalom adatik lakul; Izabellának tizenkétezer forint évdíj. A királyné, mihelyest Szepesvárat kezéhez vette, a hatalmában levő városokat és várakat, mind Magyarországon mind Erdélyben, a szent koronával egyetemben, Ferdinándnak általadja. Két év lefolyása alatt végrehajtatik a nagyváradi szerződés, Károly császár és Zsigmond király közbenjárása mellett. — A pesti ostrom gyalázatos szétmállása után előre lehetett látni, hogy Izabella és Martinuzzi csekély hajlamot fognak mutatni a fogadás teljesitésére; az utóbbit Perényi sorsa is aggaszthatá, ámbár Ferdinánd külön oklevélben igérte, hogy Martinuzzit és társait nem fogja kérdőre vonni eddigi eljárásuk miatt, s hogy tőle, mint kincstartótól sem kér számot, miután tudnivalóképen valamennyi számadás és lajstrom a budai ostrom alkalmával megégett. [2])

III.

Ferdinánd november 1-én Pozsonyban országgyülést tartott. Szóba jött a nádorválasztás, de a többség úgy vélekedvén, „hogy nádorválasztásra csak az ország öszves rendei, nem egy részéi jogositvák:“ a nádori törvényszék elébe tartozó ügyek elitélésére, elnökbiróul Révay Ferencz neveztetett a rendek tanácsából, helyettes és itélőmester adatván melléje; egy úttal végzés keletkezett a királyi személynök itélőmestereinek, királyi ügyigazga-

[1]) Bucholtz, V. k. 176—188. ll. Urkundenband, 526—340. ll. Katona XXI. 175 s kk. ll. Pray, Epist. Proc. II. k. 124 l.

[2]) Katona, XXI. k. 185. l. Bucholtz, V. k. 172 s kk. ll.

tónak, és tizenkét törvénytudó ülnöknek választása iránt, — az utóbbiak közül hat a királyi tanácsban is fogván székkel birni. A királyi helytartóságban Thurzót, ki betegsége miatt nem vett részt az országgyülésben, és 1543. januárius 25-én meghalálozott, [1]) Várdai Pál esztergomi érsek váltotta fel, négy egyházi s négy világi úr adatván tanácsosokúl melléje, kiknek fele mindig személyesen tartozott körülötte lenni. A közszükségek fedezésére segélyül minden jobbágyi házhely után egy forint, s a beszterczebányai gyülésen közelebbről meghatározott hatvanad fele ajánltatott fel olykép, hogy február 2-ig megtörtént legyen a fizetés; a szándéklott újabb hadviselés költségeihez ama hatvanad másik fele és szintén egyegy forint minden házhelytől fogván aprilis 24-ig behajtatni. E czélra az egytelkes nemesek fejenkint ötven dénár fizetésére köteleztettek. Oly remény fejébe, hogy a hadviselés megnyitása iránt bölcsebb intézkedések fognak történni, mint a mult évben, közfelkelésre is ajánlkoztak a rendek, a beszterczei gyülés alapján s azon megjegyzéssel, hogy „a mely megyékben még maradványai vannak a nehéz lovasságnak“, ott harminczhat házhely után egyegy nehéz lovas állitassék ki. — „És minthogy a királyi városok nemesi birtok után nagyon ahitoznak és vád van ellenök, hogy több nemest csúfságosan megölettek, kiknek jószágaikat aztán magoknak adományoztatták, a szent korona világos sérelmével, mert illyetén jószágok.. ... soha semmi időben sem szállhatnak a királyi fiscusra; miután továbbá nyilvánvaló, hogy a dolgok ez állásában a hadi emberek száma is tetemesen megfogyatkozik“ — ilyes admányozások ezentúlra tilalmaztatnak. [2])

Az országgyülés november 30-án levelet intézett a

[1]) V. ö Wagner An. Scep. I. 168.

[2]) Corpus juris hung. I. k. 337. l. Kovachich, Vest

németbirodalmi rendekhez, melyben a közös ellenség leküzdésére ujból közremunkálásukat kérte; Adorno Jeromos egri prepostot követül, segédkérőül küldte V. Károlyhoz. A császár válaszul adá, hogy a mit máskülönben kötelességének tartana, azt jelenleg lehetetlen cselekednie, mert országait a franczia király, szövetségben a szultánnal, ismét megrohanta; s a német rendek, kikkel 1543) Ferdinánd 1543. januárius közepétől aprilis végéig Nürnbergben tanakodott, igéretet csak levelökben küldöttek; az állandó segédet tárgyalló törvényjavaslat a vallási vita miatt nem válhatott végzéssé. A németbirodalmi segéd, mely az 1543-iki télen Magyarországban táboroz vala, hétezer emberből állott, kiket Joákim őrgróf Ferdinánd zsoldjában hagyott. Nürnbergből Prágába indult a király, s a cseh rendek, kik minapi igéretöket beváltatlanul hagyták, fegyveres népet csak saját végeik oltalmára ajánlottak, s pénzsegélyt is csak olyatén zsoldosok fogadására, kik magát Csehországot védelmezzék.

Szolimán, a franczia király izgatására, aprilis 23-án Drinápolyból személyesen indult Magyarország felé, roppant sereggel s vakitó fénynyel mint eleddig. Még túl volt a Balkánon, midőn tavasz nyiltával Ulama bosniai basa a Duna Dráva között nehány apróbb erősséget elfoglalt, s Móré Lászlót Rahoczából kiugrasztotta. A zsivány tetteiről hires úr messze földön Losonczi István nánai várában keresvén menedéket, a budai basa kezébe esett, ki őt és fiait Konstantinápolyba küldte, hol az egész Móré had az izlámra tért, hogy Majlát és Török sorsában ne kellessék osztozkodnia. [1])

Május végén négy beg, köztök Posegáé, Murad,

Comit. 658. l. Az országgyülés rokonszenvének megnyeréséreFerdinánd hajlandónak mutatkozott, Perényit magyar birák elébe állitani, de a szándék füstbe ment.

[1]) Istvánfi, XV. 257. l.

Valpó vivásához fogtak. A vár Eszéken felül fekszik, a Duna jobb partján; s a körülmény, hogy úgy szólván török földön állva, eleddig még sem került Szolimán kezébe, tanuságot teszen az éber gondoskodásról, melylyel tulajdonosa Perényi Péter erősségeit, várnagyait ellenőrizte. Szolimán még a mult évben Péter gróf fiát Magyarországba küldötte, oly reménynyel, úgy látszik, hogy az atya a fiúnak szabadságát Valpó és Siklós várakkal fogja megvásárolni. A fiú, nem tudni mikép, Ferdinánd hiveinek kezébe esett, s midőn Perényi Esztergomban elzáratott, faggatói aziránt is vallatták: ha igaz-e, hogy fiának szabadságáért Valpót Siklóst oda igérte a töröknek? — Azt sem tudom, ha vérem-e amaz ifju, válaszolá Péter, mert még nem láttam; de távol legyen tőlem, hogy e várakat érette a töröknek adjam. Magam szabadságát sem akartam általok megvásárlani. Midőn Szolimán foglya voltam, Gritti Lajos hozzám küldte Laskit, Brodaricsot és Balassa Imrét, s általok Valpót és Siklóst kivánta tőlem, ha nem akarok szörnyü halállal kimúlni. Meghagytam várnagyaimnak, hogy szabadulásomért valahogy át ne adják ezen erősségeket, mert nem akarom elárulni a hazát, a keresztyénséget. Ez volt válaszom; s az urak könyes szemekkelváltak el tőlem.

Valpó várnagya Árki Mihály, erélylyel védelmezte a gondjaira bizott erősséget még akkor is, midőn Szolimán hadainak előcsapata, Amhádbasa romániai beglerbeg vezérlete alatt, a vívó dandárnak hatalmas segédet hozott. De Ferdinánd hadnagyai még csak kisérletet sem tettek a vár felmentésére, s június 23-án az őrség maradványai kényszeritették Árkit a vár általadására. A majdnem egy hónapig tartott vivásközben háromezer százharminczhét kőgolyó vettetett az erősségbe. [1]) — Szolimán a Drávánál

[1]) Török források, Hammernál, III. k. 252. l. Veran-

táborozott, hová Izabella követei, Szalánczi János és Fekete János megvitték neki az adót, — tizezer aranyat és hasonló értéket ajándékokban, — [1]) midőn Valpó bukásának hirét vette; Amhádbasa most Siklós ellen küldetett. Vas Mihály és Heniczi Bernát két század magokkal tizenegy napig oltalmazták a helyet; ekkor értésökre esvén, hogy Pécs, melyet Eszéki halála után Athinai Simon deák birt, míg Szaniszló püspök által kiszoritatott belőle, hódolatát bejelenté Szolimánnak; hogy az őrség, a püspök, ki ide ki amoda szaladtak: Siklóst feltétel nélkül átadták. [2])

Szolimán Siklósról Szekszárdon és Földváron át, Székesfehérvár vívását későbbre halasztva, július 22-én Budára érkezett, hol az időközben meghalálozott Balibeg utóda Jahjaoghli Mohamed, a hasonlónevü szendrői basának fia, urát ünnepélyesen fogadta. Nyolczvanezer tatár Fehérben, Veszprémben, Győrben dúlt, gyújtott, ölt; a seregnek java Esztergom alá indult. Benn Lascano Márton, Tamásnak öcscse, volt várnagy, kit a rendek minapi gyülésökben, hogy közelebb lánczolják az országhoz, magyar nemességgel jutalmaztak, s kinek egy más spanyol, Salamanca Ferencz adatott társul tisztében. Az őrség hétszáz spanyolból és olaszból, s hatszáz németből állott; az utóbbiakat Ungnad János segédül küldötte a mosonyi táborból. Háromszáz hetvenöt kisebb ágyu viszonylag csekély kárt tőn a rendkívül megerősített várnak, s a kilencz napi vívás után, augustus 6-án megkisérlett ostrom visszaveretett; de Lascano

csics, I. 231. s kk. ll Istvánfi, XV. 259. l. Stella, Schwandtnernél, I. k. 604. l. Jovius XLIII.

[1]) Verancsics I. 229. l.

[2]) Verancsics I. 153. s kk. ll. 233. l. Istvánfi, XV. 260. l. Hammer, III. k. 253 l. Katona XXI. 306. l. Koller, hist. episc. Quinque eccl. V. k. 284. l.

és Salamanca rablott kincseik megmentéséről gondoskodva, s húzamosabb ellenállás esetében Szolimán haragjától tartva, augustus 10-én Esztergomot gyalázatosan általadták. A várnagyok, kincseiktől a fogadás ellenére megfosztva, Párkányra vitettek, s innen Pozsonyba vándoroltak, hol rövid börtönzés után szabadon bocsátattak; Taxis Hannibal és német várnagytársa ellenben, mert Tatát első felhivásra általadák, Komáromban lenyakaztattak. [1])

Szolimán négyezer ötszáz főre menő őrséget hagyva Esztergomban, Székesfehérvár elébe indult. A város oltalmáról nem volt eléggé gondoskodva; az őrség — mind össze talán háromezer magyar, német és olasz a sziléz Varkócs György fővezérlete alatt — vitézül állott ellen, s az ostromot augustus 29-én viszszavervén, méltónak mutatkozott a városhoz, melynek védelmével meg volt bízva. De september 1-én hősi ellenállás után bevétetett a budai külváros s Varkócs is elhullott; s a polgárság ismervén a hely hézagait, és segédet nem várván, nem remélhetvén, a város általadását sürgette, mi september 4-én megtörtént. Négy olasz és német hadnagy a közelebb mult napokban halva maradt; a kik megéltek, azok Szolimán elébe vezettettek, hogy a nagyúr kezét csókolhassák; az őrséget Ómár-aga Ungnadhoz kisérte; a főbb polgárok lenyakaztattak vagy rablánczra füzettek, büntetésül, hogy János király halála után Ferdinándhoz pártolt a város. Szolimán meglátogatta a királyok sirjait; Velenczét, Raguzát, Ferencz franczia királyt újabb diadaláról tudósitotta; s ezer jancsárt és háromezer martalóczot hagyva a városban, Budára indult. [2]) Azalatt míg

[1]) Jovius, XLIII. Istvánfi, XV. 262 s kk. ll. Hammer III. k. 255 l.

[2]) Verancsics, I. 244. l. II 297. l. Istvánfi, XV. 267. Hammer, III k. 259. l.

a szultán válogatott hadai Esztergomot s Fehérvárat vívták, tatár béresei szerteszét dulakodtak. Somlyónál Zríni Miklós közűlök egy csordát levágott; Siófoknál Kápolnai Ferencz nyilaik záporában összeomlott.

Ferdinánd e közben a cseh és morva rendeket hadaik kiállitására nógatta, és september 19-én Pozsonyba érkezett. Az ausztriai határszéleken nyolczezer labancz és négyezer olasz volt felállitva Bécsnek oltalmára. Győrnél, Nyitránál nyolczezer magyar lovas várta a király érkezését, a hadviselés megnyilását. Prágából, Znajmból húszezer fegyveres kisérte Ferdinándot Pozsonyba, s a királynak személyes jelenléte több-több magyart gyüjtött zászlai alá. A tanakodások folyton folytak, mint lehessen azt visszanyerni, mi imént odaveszett. Ferdinánd hidat veretett, melyen Esztergom felé induljon a sereg. Ekkor híre jött, hogy Szolimán september 21-én utját Nándorfehérvárnak vette: a cseh hadak visszatértek hazájokba, mert Szolimán távozása végeiktől elháritotta a veszélyt; a németbirodalmi zászlóaljak példájokat követték; s Valpó, Siklós, Pécs, Esztergom, Fehérvár egy századnál tovább ozmán kézben maradtak. [1])

S Ferdinánd ismét országgyülést hirdetett Besztercebányára, és a rendek november 19-én megnyilt gyülésökben ismét egész készséggel két-két forintot ajánlottak fel minden egész jobbágy után, felében január 25-ére, felében György napjára. Az összlet majdnem kiválólag zsoldosok gyűjtésére rendeltetett fordítatni; s a köz felkelés sem fog elmaradni, ha a király, mit a rendek mindig és mindig ohajtottak, személyesen akarna részt venni a hadviselésben. [2]) Ferdinánd a hozott [1544

[1]) Stella az id. h., s Katonánál XXI. k. 378. l. Bucholtz Urkundenband, 292. l.

[2]) Corpus juris hung. I. k. 384 l.

végzéseket 1544. januárius 25-én Prágában megerősítette, hol a cseh rendektől ismét segédet szorgalmazott a törökök ellen, s honnan Speyerbe indult a németbirodalmi rendekhez, kik a folyó évre némi pénzösszletet igértek, melylyel Ferdinánd zsoldosokat fogadhasson. „A jövő évben — irá május 7-én Károly a magyar országtanácsnak, — hatalmas sereg fog hozzátok érkezni; alkalmas támadási hadviselésre, olyas, melyet személyesen fogok vezérleni.“ [1])

Ferdinánd még Speyerben volt, midőn a budai basa magához vévén testvéreit, a székesfehérvári és szegedi szandzsákokat, s a budai és esztergomi jancsárok felét, Visegrád alá indult. Tíz napi kemény vívás után kezében volt a vár; az őrség, daczára a biztosított költözködésnek, levágatott; a várkapitány Amade Péter, egymaga életben maradt. [2]) Visegrád bukását Nógrádváré és Hatvané követte; Egert Perényi hadnagyai Varkócs Tamás és Torma Miklós oly karban tartották, hogy vívását meg sem kisérlették a basák. Túl a Dunán Döbrőköz és Simontornya, Ozora, Dombó, Palota, [3]) a Száván túl Velika, már korábban martalékul estek a töröknek. Velikát a környék pórsága juttatta török kézre, igazolásául a magyar országtanács aggodalmának, melyet a mult őszszel Ferdinándnak Pozsonyban kijelentett. „A pórok — igy szól a tanács felirása -- bűnös vakmerőséggel összegyülekez-

[1]) Neue Sammlung der deutschen Reichsabschiede II. r. 497. l. Bucholtz, V. k. 211. l.

[2]) Stellának 1544. május 10-ről kelt levele. az id. h. Istvánfi XVI. 272. l. Hammer, III. k. 263 l.

[3]) Hammernál olvasom, hogy az ozorai várnagyot Markozy Tamásnak hívták; a nagyérdemü férfiu némi heurekai hajlammal utána veti: „den Namen des Befehlshabers habe ich nur bei Petschevi gefunden.“ Pecsevi zagyva iró lehet, ha az egri várnagyot, Varkócs Tamást, Ozorába helyezi mint Markozi Tamást; de fogadni mernék, hogy a hiba nem Pecsevi kéziratában, hanem Pecsevi olvasójában rejlik.

nek az ellenség felhivására és igéreteire, hogy uraikat várakkal és jószágokkal egyetemben a töröknek általadják; mit ezentul annál istentelenebbül fognak tenni, ha e hadjárat váratlan kimenetelét megértendik.“ — Szlavoniában Ulama bosniai és Malkodzs herczegovinai szandzságbegek Monoszlót, az Erdődyek erősségét elfoglalták, s pusztító fegyvereiket Varasd megyén és Zagórián át Szelniczig vitték, hol Zríni Miklós horvát és Bildenstein György stájer s karánt hadaikat megverték. Az 1544-diki év tusái nagyjából gonosz fejleményt vettek. Itt-ott még is szerencse mosolygott a magyar fegyverre. Nyáry Ferencz Esztergom és Léva között a dúló török hadat váratlanul megrohanta, s a szálkai mezőn nehány száz török halott vitézeink boszuló karját hirdette. Még többen halált vettek futamodásközben; a gyalogok, a jancsárok közül csak kevesen menekülhettek Esztergomba. [1])

E közben a tiszamelléki rendek Sajó-Szentpéteren július 6-án gyülést tartottak, melyből Károly császárnak felebbi igéreteért köszönet iratott, s Ferdinánd felkéretett: nevezne elvégre a törvény értelmében főkapitányt vidékök számára, ki az apró vitákban elnyüvő erőket egy nagy czélra zászlai alá gyűjtse. Üdves intézkedések történtek kivált Eger oltalmára, melynek főpapja Frangepan Ferencz e tájban meghalálozott, s melynek jó karban tartására a püspökség tizedeit s egyéb jövedelmeit bár mi czímmel szedő urak, köztök Martinuzzi is, lemondottak ebbeli igényeikről, oly remény fejébe, hogy az egész öszlet a felső tiszai megyék előfalának megőrzésére fog fordíttatni. [2])

Martinuzzi ekkor buzgó hivséget mutatott Ferdi-

---

[1]) István fi, XVI. 273—276. II. Katona, XXI. 438—452.
[2]) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 185 l.

nánd iránt. Seredi Gáspár még 1542. végén Erdélybe érkezett, hogy a tartományt Ferdinánd számára általvegye és Izabellát Szepesvárra kisérje; de a királyné és tanácsosai értésére adták, hogy e lépés elhalasztása elkerülhetlenül szükséges, máskülönben Erdélyre jő a török; s a pesti táborozásból keservesen tűnt ki Ferdinánd képtelensége az ellenállásra. Az állitás helyességét lehetetlen volt kétségbe vonni, s a király egyelőre eléglette, hogy Martinuzzi György és Báthori Endre Erdélyt az ő nevében kormányozzák. De amaz módot talált, Báthorit folyvást távol tartani Erdélytől, s más részről késett magát nyilvánosan Ferdinánd helytartójának vallani, mi ujból gyanakodásra birta a királyt. „Attól tartok, — irá Ferdinánd 1542. december 29-én Károly császárnak, — hogy a barát ezentul is maga akar uralkodni. Levelei telvék hódolati esküdözésekkel, de azt is említik, hogy folyvást közlekedésben áll a törökökkel, mi gyanúmat szükségképen növeli, mert nem tudom, miről foly köztök az alkudozás.“ — 1543. őszszel, mikor Ferdinánd Pozsonyból hadviseléshez készült, Martinuzzi készségét jelentette, őt egész erővel támogatni. „Bennem ne kételkedjék, — irá september 6-án Ferdinándnak, — s ellenségeimre ne hallgasson, én mindig híve leszek felségednek; de az erdélyi nép hűtlen és változások után sovárgó; azon van már régóta, hogy Magyarország uraságából kibontakozva, a két oláh föld módjára külön tartományt képezzen.“ Ferdinánd gyanujának eloszlatására, sajátszerü eljárásáról ekkép nyilatkozott a barát: „Addig míg Isten felséged ügyeinek jobb fordulatot ád, eszélyesen fogok bánni az ellenséggel, mit eddiglen is tettem; hogy Isten kegyelméből valaha megmentethessék ezen ország, és mi képesebbek lehessünk felségedet annak idején szolgálni.“

A magyar tanácsosok azonban folyvást Martinuzzi ellen véleményeztek, s Ferdinánd az ügy közelebbi vizsgálatára Bornemisza Pál prépostot teljhatalommal Martinuzzihoz és Izabellához küldötte. A biztos 1544. január 8-án Nagyváradon találkozott a baráttal, kit más nap Ferdinánd nevében Magyarország kincstartójául nevezett. Martinuzzi nagy hálálkodással vette az uj kegyelmet, és szolgálatainak felajánlása mellett tanácsul adta a királynak, hogy addig senkit se küldjön kormányzóul Erdélybe, míg Izabella onnan eltávozott; Izabella pedig csak akkor kisértessék a Szepességbe, ha Ferdinánd serege már készen áll Magyarországon. Ellenkező esetben a moldvai és havasalföldi vajdák, kik a magyar korona irányában pazarolják a hűségi igéreteket, de kik tettleg Szolimán pribékjei, rögtön jelentést tesznek Konstantinápolyba, s Erdély elveszett örökre. Ideig-óráig Izabella nevében kell vinni a kormányt, s ennek aztán Szepesváron kivül még nehány erősséget adni, és évdiját három- négyezer forinttal növelni, mert szülei, a lengyel királyi pár, kevesellik a leányuknak egyelőre lekötött birtokot és jövedelmet. — Január 21-én Izabellához érkezvén Bornemisza — a királyné ekkor a gyalúi várban lakott, — és a minapi szerződés végrehajtását sürgetvén, kétféle választ nyert. Petrovics Péter, Kendi Ferencz s egyéb tanácsosainak jelenlétében oda nyilatkozott a királyné, hogy a rendek rövid idő mulva tanácskozásba veszik az ügyet, s a végzés, melyet hozók lesznek, külön követség által fog Ferdinándnak megvitetni. Este azonban ujra magához kérte Izabella a biztost, s ekkor egyedül lengyel titoknokának és atyja követének jelenlétében ekkép nyilatkozott: Én nem változtattam szándékomat és soha sem fogom változtatni, de tanácsosaim, Fráter György, Petrovics Péter és mások nem en-

gedték, hogy Seredit Szepesbe kisérjem; én kénytelen vagyok, a mint ők akarják, ezen országban élősködni; én foglyuk vagyok itt, mint voltam Budában. Ők majdnem mindnyájan a törökkel tartanak, oltalmat a töröknél keresnek, s nem viseltetnek engedelmességgel irántam. Kérem a királyt, mint kegyelmes uramat, vezettessen ki engem ezen országból biztos őrizet alatt; kisérőkül Báthori Endrét s Drágfi Gáspárt kivánom; ám legyen, Seredit is. Temesvárat, mely most Petrovics kezében van, annak fogom adni, kit Ferdinánd e végre kijelelend, mert Petrovics egy idő óta velem tart, de e tisztre nem mindenki alkalmas; ember kell hozzá, ki a ráczokat egyetértésben tartsa a magyarokkal. Petrovicsnak adjon a király jószágokat közel Szepesvárhoz, s nékem ezen urodalmon kivül még egy mást, melybe magamat szükség esetében vehessem. Fráter György iránt mutasson színre bizodalmat Ferdinánd, de ne higyjen neki; az erdélyi rendeket tartsa jó reménységgel, hogy oltalmukról gondoskodva leszen; s engem kisértessen ki innen, a rendek ellenére is, ha kell. — Petrovics hasonló értelemben szólott Bornemisza előtt; tanácsa oda ment, hogy Ferdinándnak mindenek előtt kétezer lovas és ezerötszáz ráczot kellene zsoldjába fogadni; őket a Jánostól adományul vett földekben megerősíteni; más földet igérni nékik, ha jelen tanyájokból kiűzetnének; Szerbiát, ha visszafoglaltatik, nékik adni, hogy ott önn-választotta deszpót alatt élhessék világukat. — Bornemisza visszajövet ismét Martinuzzival találkozott. A barát úgy vélekedett, hogy Ferdinánd egyik fiának Magyarországban kellene laknia; pénzt kivánt, mert a rendes adóból ajándékok küldetnek a budai basa s mások kezéhez, részét a királyné udvarának szükségei emésztik fel, s pénz nélkül nem fogadhatni húszezer embert, mennyit

túl a Tiszán könnyü volna a király zászlai alá gyűjteni. [1])

Annyi bizonyos, hogy bármi tartalék-gondolataik lettenek legyen Izabellának és Martinuzzinak: a tiszai részek és Erdély feltétlenül állanak Ferdinándhoz, ha Magyarországon hatalmas sereggel lép fel a török ellen, ha a Felsek, a Roggendorfok, a brandenburgi Joákimok nem halmoznak gyalázatot fegyvereire.

IV.

Károly császár september 18-án Ferencz franczia királylyal békét kötött. Ferdinánd november 24-én országgyülést hirdetett Nagyszombatba; a meghivó levélben reményt nyújtott, hogy a császár, minapi igéretéhez képest személyesen fogja a jövő évben Szolimán ellen a hadviselést megnyitni; hogy Ferencz király segédsereget fog küldeni. 1545. február 2-án Nagyszombatban [1545.] együtt voltak a rendek. Károly követe Veltwyk Gellért előadta, hogy a császár, mihelyest egészségi állapota engedi, Wormsba megyen annak munkába-vételére, mi Magyarország megszabaditását s a keresztyénség hasznát fogja eszközleni. A magyarokat hasonló buzgóságra hívta fel a követ. E buzgóság nem hiányzott a rendekben. Végzést hoztak, hogy a szándéklott hadviselésben valamennyi egyházi s világi úr, valamennyi nemes és birtokos ember a császár s a király körül gyülekezzék; s minden jobbágyi házhely után egyegy teljesen felfegyverzett lovas állitassék. A főbb clerus, tizedeiből is tartson háborúközben fegyveres legénységet; minden száz forint után öt lovast. Tíz egyszerü lelkész egyegy legényt küldjön, a gazdagabb plebánosok száz-száz forint jövedelem után kétkét

[1]) Bucholtz, V. k. 174—176, és 282—209. ll.

lovast. Pénzsegélyül egyegy forint ajánltatott fel minden házhely után. Az egri egyház jövedelmeit szabadítsa ki a bitorlók kezéből s fordítsa Eger erősitésére a felség. Perényi Péternek adja vissza szabadságát; hűségeért kezességet vállalnak a rendek, s különben is „Perényi úr nem követett el nagyobb vétséget azon spanyol kapitányoknál, kik annyi kárba ejtették az országot, és mégis szabadon bocsátattak, sőt talán meg is jutalmaztattak.“ Az elfoglalt jószágok menjenek valahára vissza törvényes kezekhez, az 1542-ben Beszterczebányán hozott végzések értelmében; ezekkel ellenkező királyi vagy helytartói parancsok végrehajtás nélkül maradjanak. A királyi és bányavárosok szabadságai tartassanak fenn csorba nélkül.[1])

Nagyszombatban nagyobb volt a buzgalom elvégre a magyar királyhoz, a német császárhoz méltó hatalommal lépni fel Szolimán ellen, mint Wormsban. A protestáns rendek itt kinyilatkoztatták, hogy addig, míg vallási szabadságuk nincsen biztosítva, lehetetlen a török ügyről, a török elleni segédről tanácskozniok; aggodalmuk a trienti zsinat elől, melynek végzéseit, mint hitték, fegyveres kézzel fogja reájok erőszakolni a császár, minden egyéb tekinteteket elnémított. Károly ezt előre láthatta, mert Veltwyknek adott utasításában a követ ügyességére bizatik, olykép nyilatkozni a magyar rendek előtt, hogy a császár személyes hadviselésre vagy tetemes segédküldésre ne kötelezteséek, miután az egész ügy a németbirodalmi rendek jó vagy rosz hajlamától függ. Az utóbbi esetben családja hatalmának növekedését a protes-

[1]) Corpus juris hung I. k. 390. l. Az utóbbi czikkely ellen Ferdinánd aprilis 30-án Wormsban tiltakozott. Perényi iránt, kinek várnagya eddig sem adta Egert királyi kezekhez, rendelkezni fog Ferdinánd, ha Wormsból visszajövend; az egri egyház jövedelmei és betöltése iránt, pedig, mihelyest kezében lesz a vár, minek rövid idő mulva történendését hiszi.

táns német fejedelmek rovására vélte eszközölhetőnek a császár, ha időközben Ferdinándnak nem kelletik tartania a töröktől; és ilyetén kilátással történt, hogy még 1544. december 28-án Adorno Jeromos egri prépost Konstantinápolyba küldetett egy évi fegyverszünet eszközlésére, mely közben tartós alapra fektethessék a béke. [1]) Addig, míg Adorno követségét befejezendi, Fels Lénárd, mint Ferdinándnak Magyarországon főkapitánya s a budai basa fegyverszünetre léptek egymással. Adorno meghalálozott, mielőtt a szultánnal szólhatott volna; helyébe az 1545-diki nyáron Ferdinánd Sick Miklós törvénytanárt, Károly császár Veltwyket küldötte Szolimánhoz, kik november 10-én tizennyolcz hónapra szóló fegyverszünetre tettek szert; a szultánnak tizezer arany, a nagyvezirnek háromezer, a többi vezírek közül külön mindeniknek ezer járandván ajándékul. [2])

Azalatt, mig Ferdinánd követei Konstantinápolyba jártak, Khalil defterdár, a tizenöt magyar szandzsákság [3]) adórendszerének életbe-léptetésével foglalkodva, Székesfehérvárra ment, a királyok sírjait átkutatta, s az itt találtatott ékszereket és egyéb drágaságokat elszedte. János király holttestét nem akarta a többiek társaságában türni. Nesze, vidd el, mondá a városbirónak, ez egyike a ti isteneiteknek. S a városbiró Zápolya Jánost szent Mihály egyházába temette. [4]) — Izabella fájlalhatá a tör-

---

[1]) Bucholtz, Urkundenband, 542. l.

[2]) Hammer, III. k. 270. l. V. ö. Bucholtz. V. k. 215. s kk. ll. Hatvani, II. k. 127 s kk. ll.

[3]) Ide irom Hammerból a tizenöt szandzsák neveit: Buda, Esztergom, Székesfehérvár, Mohács, Pécs, Sikiós, Nógrád, Hatvan, Szekszárd, Veszprém, Szeged, Simontornya, Pozsega, Szerém, Végszendrő. A török közigazgatásról Salamon Ferencz ötrendbeli tanuságos közleménye szól az 1860-diki Budapesti Szemlében.

[4]) Bethlen, histor. I. III. 418. l.

ténetet; Martinuzzi, ha viseltetett is kegyelettel egykori urának emléke iránt, érzéketlenséggel látszott venni a sértést. Június 7-én gyülést tartott Debreczenben, hol az Izabella-pártiakon kivül Ferdinánd hivei közül is többen megjelentek, s hol a János halála óta pontosan fizetett adónak Konstantinápolyba küldetése ment határozatba, de egyuttal arról is történt gondoskodás, hogy az ellenség talpon és fegyverben találja a magyart. [1]) A gyülésből kérelem ment Ferdinándhoz, Perényinek, Szolimánhoz, Majlátnak és Töröknek szabadonbocsátásaért.

Ferdinánd roszallotta hiveinek megjelenését Martinuzzi gyülésén, s visszajövet Wormsból és Prágából, a magyar rendeket 1546. január 25-kére Pozsonyba [1546. hivta. Az országgyülés, Ferdinánd személyes jelenlétében február 27-kéig tartott, s a hozott törvényczikkelyek — számra hatvan — tanuságot tesznek a rendek hazafiságáról s kivált Nádasdy Tamásnak, Thurzó halála óta országbirónak, mindent mérséklő böles befolyásáról. Annak előrebocsátása után, hogy ezentul Magyarország ügyében magyar követeket küldjön a felség Konstantinápolyba, ne idegeneket; az ország oltalmára, a várak fenntartására, a szükséges zsoldosok fogadására, jobbágyi házhelyenkint egy aranyat ajánlottak fel a rendek; s ha ugy fogják találni, hogy ezen pénzsegély nem bitoroltatik magán czélokra, mint már-már szokássá vált; hogy a rablások s egyéb hatalmaskodások megszünnek: augustus 10-én még egy második forintot fognak mindenik jobbágyi házhely után beszedetni. Mindkét alkalommal annyi húsz-húsz dénárt köteles saját erszényéből fizetni a földes úr, mennyi jobbágya van; első fele a ki-

[1]) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 191. l. Pray, Epist. Proc. II. k. 139. l.

rálynét, másika a királyt fogván illetni. Az egytelkes nemesek fejenkint ötven dénárt fizessenek; mindenik plebános annyi dénárt, mennyi saját kenyerén élő hive vagyon, s azonfelül, ha jobbágyai vannak, külön mindenikért ötven dénárt saját erszényéből; ötven dénár váratván be mindenik káplántól s egyébnemü lelkésztől is. De nagyobb befolyással semmi sem volna a béke, az egyetértés helyreállítására, az ország oltalmára, mint ha a felség személyesen laknék az országban; ez okon kéretik, hogy miután ott kell főleg felvigyázni, hol közel van a veszély: legalább nagyobb részét az évnek magyar földön töltse. S addig is, míg ez meg fogott történni, tartsa meg szabadságaikban a rendeket; magyar ügyekben a magyar kanczellária utján intézkedjék; hagyja meg tisztjeinek, hogy a magyar főkormányszék parancsait hódolattal vegyék; s ne éljen a felség az ország ügyeiben kisebb gyürüpecséttel, hanem kirekesztőleg a nagygyal, melynek őrzése és alkalmazása a kanczellár egyik tiszte. [1])

Ferdinánd tavaszszal Regensburgban Károly testvérével találkozott. A császár június 17-én hadat üzent a schmalkaldi szövetség tagjainak, „nem azért mert protestánsok, hanem mert rendbontók;“ s július 16-án Veltwyk a testvér fejedelmek nevében Konstantinápolyba küldetett a taval kötött fegyverszünet meghosszabbítására s ha lehet, tartós békévé alakitására. Négy nappal később Fülep hessz tartománygróf és János Fridrik szász választó fejedelem árulóknak nyilvánítattak Károly által, s jobbágyaik felmentettek hűségi kötelezettségök alól. A háború megnyilt, s Ferdinánd toborzót járatott Magyarországon is. October 1-én ezerszázötven lovas Nyáry Ferencz, Bakics Péter, gersei Pethő János s mások ve-

[1]) Corpus juris hung. I. k. 399. l.

zérlete alatt Nagyszombatból Csehországba indúlt, honnan Ferdinánd egyéb hadaival s a magát máris szász választó fejedelemnek vélő Móricz herczeggel egyesülve, János Fridrik ellen indultak. Az év vége felé majdnem az egész választó fejedelemség Móricz kezében volt; de az új év felvirradásával változott a szerencse, és martius elejéig János Fridrik nagyjából visszanyerte tartományát. Ferdinánd most új hadakat gyüjtött Csehországban, s Károly császárral és Móricz herczeggel egyetemben aprilis 24-én Műhlbergnél megverte a választó fejedelmet és elfogta. E győzelemben része volt a magyar lovasságnak is; fővezérlete Nyáry Ferencz betegsége miatt Bakics Péterre, Pál testvérére szállott; a ki János Fridriket fogságba ejté, az, a monda szerint, magyar vitéz, Luka József volt. [1]) E győzelem után, melyet rövid idő mulva a hessz tartománygrófnak elfogatása is követett, s mely a schmalkaldi szövetséget összetépte, Ferdinánd boszút vett a cseheken, kik ellene fellázadtak, mert nejének január 27-én történt halála után késett az országgyülést együvé hívni, s mert a rendek ellenzésével nem gondolva, népét János Fridrik ellen parancsolta. A magyar lovasság megtörte a prágai polgárok ellenállását, s az augustusban tartott országgyülés, mely az egykorú történetiróknál a „véres" melléknevet viseli, a cseh rendek szabadítékait tetemesen megnyeste.

Veltwyk fél évnél tovább alkudozott a portával;

[1]) Istvánfi, XVI. 279. l. Pray, Epist. Proc. II. k. 147. l. Archiv für Kunde oesterr. Geschichtsqu. 1849, II-dik k. 385. l. Hogy János Fridriket csakugyan magyar lovasok fogták el, világos az arrasi püspöknek leveléből is, ki a viadal napján és színhelyén ezeket írja: „L'on treuva guet en la rivière (az Elbét érti), par où l'un hussaire s' avancea contre les ennemys, desquelz luy seul en mit cinquante en fuyte, craignans la suite; .... et ledict Jehan Frédérich mesmes prins et blessé en la teste par la derrière charge que feirent les hussaires." Papiers d'état du Cardinal de Granvelle, III. k. 264. l.

végre, június 19-én öt évre köttetett meg a fegyverszünet, oly feltétel alatt, hogy Ferdinánd évenkint harmincz ezer aranyat fizessen a szultánnak. Károly császár, az összes német birodalom, a pápa, s a franczia király is befoglaltattak a fegyverszünetbe. Veltwyk Ferdinándhoz sietett a szerződéssel, társa, Ugrinovics, Konstantinápolyban maradt, mig Károlytól és Ferdinándtól a megerősítő oklevelek beérkeztenek. Ekkor Ugrinovics is elbocsátatott; a nagyvezír, Rusztembasa intést küldött Ferdinándnak, ovakodjék a baráttól (Martinuzzitól), s leveleit közölje a szultánnal, ki meg' azokat, melyeket neki ír a barát, Ferdinánddal fogja közleni. — Malvezzi, Veltwyk titoknoka, a fegyverszünet ideje alatt, mint Ferdinánd ügyviselője, Konstantinápolyban maradt. [1])

A király Prágából országgyülést hirdetett november 25-ére Nagyszombatba, melyen biztosai, Nádasdy Tamás országbiró és Salm Miklós pozsonyi gróf, a fegyverszünet kötéséről és feltételeiről értesítsék a rendeket. Az ország háromfelé osztásának ezen szentesítése, az évenkinti adófizetés gyalázata, melyet Ferdinánd biztosai örömest eltitkoltak volna, de melyet annálinkább hireszteltek a törökök, fájdalommal töltötték el a hazafiakat. Küldötteik: Oláh Miklós, kanczellár és Erdődy Simon halála óta zágrábi püspök, Batthyány Ferencz királyi tanácsos, Mérey Mihály személynök és Wernher György kamaragróf a rendek fájdalmát nyilvánították ki mind Ferdinándnak, mind Károlynak. Most, midőn a német háború szerencsésen befejeztetett, s a szultánnak újra meggyűlt baja Persiával, most kinálkozott a legszebb alkalom, elvégre felszabaditani az országot. S felséged, kire húsz év óta várakoztunk rabságunkban, mint üdvezítőjökre az atyák a

[1]) Hammer, III. k. 272—277. ll.

limbusban, felséged elmulasztja az alkalmat, — így szól a császárhoz intézett felirásuk; — kövesse felséged eldődeinek, a hajdani burgundi herczegek példáját, kik nem vonakodtak a keresztyénség oltalmára hadaikat messze hazájokból Magyarországon át Jeruzsálemig vinni s vérőket ontani a szent ügyért. — Izabella és Martinuzzi követeik hasonló értelemben nyilatkoztak császár és király előtt, s a hosszas békekötéstől csak az ország végromlásának előkészítését várták. Martinuzzi határtalan nagyravágyásában nem tűrt társat maga mellett a kormánynál; de semmi kétség, hogy az egy ország vagy legalább a magyar állodalom további feldarabolásának akadályozása egyik vezéreszméje volt a nagyszerü férfiúnak, s hogy inkább Károly és Ferdinánd, mint Szolimán helytartója szeretett volna lenni.

Más pont, mely a rendeket élénken sebzette, királyuknak majdnem folytonos távolléte volt. Ha a keresztyénség ügyei ő felségét külföldön marasztják, — szól az 5-dik t. cz. — küldje fiát Maximilián főherczeget hozzánk, valamint imént Ferdinánd főherczeget Csehország kormányával megbizta. A király vagy a királyfi jelenlétében legesleghatalmasabb orvosszert láttak annyi zavar ellen a rendek. A másik orvosszert, a pénzsegélyt, melytől egyébiránt már keveset vártak, felajánlották, igaz hogy vérző szívvel, most is. „Ő felsége tudni fogja, mily sorsra jutottak ezen ország maradványai, mily nyomorúságra a lakosok, mennyi ág húzza szegényeket, mi keveset várhatni, remélhetni tőlök; hiszen köztudomásu dolog, hogy az országnak csak parányi része van ő felsége híveinek kezében; hogy az ország fő része a töröké; hogy Izabella királyné és Mártinuzzi is többet birtokolnak náluknál, — mégis a végveszélyben sem akar kötelességéről megfeledkezni a magyar, s oly reménynyel, hogy

a felség megtoldja a magáéból, a császáréból, a németbirodalmi fejedelmekéből, (mert ezen segély nem elégséges akár a török, akár a belviszályok ellen) kétkét forintot ajánlottak fel ez alkalommal is mindenik házhely után a rendek.“ . . . . . „Mivel pedig nehány év óta a hajdan virágzott Magyarországnak semmi sem ártott inkább, mint a jobbágyok elnyomatása, kiknek jajveszéklése felszáll Isten színe elébe; azért a Mindenható haragjának elhárítására, . . . ő felségének is intésére, egyhangulag végezték a rendek: hogy a nyomorú pór szabadságát, melytől a közelebb mult években bármikép elejtetett, nyerje visszsza, s azontúl . . . egyik urtól vagy nemestől a másikhoz szabadon költözködhessék.“ [1]) — Ferdinánd az országgyülés végzéseit 1548. február 21-én erősítette meg Regensburgban, hol a németbirodalmi rendek által a végvárak erősítésére, és békebontás esetében sükeres ellenállásra, a fegyverszünet lefolyásaiglan évenkint százezer aranyat ajánltatott fel magának.

A török szandzsákok, mint várni lehetett, a fegyverszünet alatt is folytatták rablásaikat; de Ferdinánd, Németország s a trienti zsinat ügyeiben elmerülve tűrte, a kicsapongásokat, híveinek keserűségére, kik Majlát és Török folytonos rabságát is érzékenyen vették. Kettőjöket, úgy látszik, örömest Konstantinápolyban felejtették mind Ferdinánd, mind Martinuzzi. Perényi e tájban visszanyerte szabadságát. Várdai még 1546-ban kérte Ferdinándot, bánjék kegyesebben Perényivel, kit betegség és búbánat különben is összeroskasztottak; s a fogoly előtt, miután az egri püspökségnek általa lefoglalt jövedelmeiért kárpótlásúl negyvenezer forintot fizetett, elvégre meg-

[1]) Corpus juris hung. I k. 408. l. Bucholtz, VII. 236 s 241. ll.

nyiltak a német-újhelyi börtön ajtai, — oly feltétel alatt, hogy Egert nyomban Ferdinándra szállítsa. Alig szabadúlt meg, midőn a halál véget vetett zivataros életének. Özvegye, Székely Klára, Egert az erősség táborszereivel egyetemben a királyi biztos kezéhez adta, s a kanczellár, Oláh Miklós, most egri püspökké neveztetett, kötelességévé tétetvén, hogy jövedelmeinek két harmadát a budai szandzsákság ellen védfalúl szolgáló vár erősségére fordítsa [1])

October 18-kától november 22-ig Pozsonyban országgyülés volt, Ferdinánd személyes jelenlétében. A „király intésére," mint a végzeményben világosan mondatik, „kilencz törvényczikkely hozatott, az isteni tisztelet s a vallás régi szabásának helyreállítására, és az eretnekségek általános megszüntetésére." A rendek úgy vélekedtek, hogy e tekintetben legczélszerűbb, az egyházak jövedelmeit kivenni a világiak kezéből, a püspökségeket, apátságokat tanult egyháziakra bízni, az iskolákról gondoskodni. — A mohácsi veszedelem után, mind a mellett hogy Ferdinánd és János egyiránt buzgó katholikusok voltak, rövid idő alatt rendkívül megszaporodtak Magyarországon az új vallástan hívei. A politikai viszályok, a kénytelenség mindenekelőtt felekezetök öregbítéséről gondoskodni, mindkét királylyal háttérbe szorítatták azon intézkedéseket, melyekhez különben a reformatio terjedésének gátlására nyultak volna. Azon körülmény, hogy a mohácsi nap csak öt püspököt hagyott életben, hogy a királyok tűrték, midőn főbb párthíveik az egyházak jövedelmeinek lefoglalásával magok jutalmazták meg magokat; mi több, hogy Ferdinánd és János egyiránt

[1]) Istvánfi, XVI. 289. l, Schmitth, Episc. Agriens. II. k. 366. l. Bucholtz, V. k. 187. l.

hadnagyaikat az egyházak jövedelmeire épen útalták, ha a fegyveres népek zsoldjáról, a várak erősítéséről volt szó, — szintén kezére dolgozott a különválásnak. Adjuk hozzá, hogy az ország azon részében, mely közvetlenül török hatalomban volt, a megújított hitágazatok bizvást hirdettethettek; az ulemák megvetéssel, de külső türelemmel is viseltetvén mindenik keresztyén felekezet iránt. A dolgok ez állásában belső erejét némi szabadsággal fejleszthette az új hittan, s mint oda künn, úgy itt benn is, az élő szó és a nemzeti irodalom segédével, mely magasabb szempontból tekintve, kezdetét nálunk csak ekkor vette. A reformatio nagyszerü terjedéséről fogalmunk leszen, ha meggondoljuk, hogy Thurzó Elek, Perényi Péter, Török Bálint, Batthyány Ferencz, Nádasdy Tamás, Révay Ferencz, Zríni Miklós, Petrovics Péter, nagyobb vagy kisebb mértékben gyámolói s előmozdítói voltak a reformatiónak; hogy Bácsi Ferencz szepesvári s Bebek Imre fehérvári prepostok, úgy Kecset Márton veszprémi püspök a római egyháznak búcsút mondottak, az utóbbik házasságra is lépett. Innen azonban nem következik, hogy a felebb említett világi urak protestánsok lettek volna a szónak mai értelmében. Az új hitvallás, az új ecclesiák külsőleg még nem voltak szervezve; a lelkészek nagyjából még némi viszonyban állottak a római katholikus püspökökkel; az egyházi szertartások sok helytt csak lassan módosultak. Az új tan hirdetői, mert a főhatalom más irányt követett, csak fokonkint váltak függetlenekké a római hierarchiától, a mint láncszemnek láncszembe fűződésével az új szervezet életbe lépett.

Ferdinánd kimélettel viseltetett az ágostai hitvallást követők iránt; mint római király, mint Károly császár testvére, Magyarországon sem sérthette homlokegyenest azon viszonyokat, melyeket az úgynevezett „Interim“ a

németbirodalomban bántatlanúl hagyott. De keményebb rendszabályokhoz kivánt nyúlni a „sacramentáriusok," azaz: Zwingli és Kalvin követői ellen, kik mintegy kívüle állottak az oltalomnak, melyet a németbirodalmi diéták végzései a szorosabb értelemben vett protestánsoknak, értsd: az ágostai dogmák híveinek biztositottak. Pedig Magyarországon, névszerint a magyarajkú lakosok között Zwingli reformja hamar túlsúlyt nyert azon árnyéklat felett, mely szigorúan Luther és Melanchthon tételeihez ragaszkodott. Dévai Biró Mátyás, egyik fő apostola a reformatiónak Magyarországon, Nádasdynak, Perényinek és Drágfi Gáspárnak kedves embere, már 1543-ban Zwingli elveit hirdette az Úrvacsorája ügyében; s azon zsinat, mely 1545. september 20-án Erdődön, Drágfi Gáspár özvegyének, Báthori Annának oltalma alatt az új tan ágozatainak formulázásával foglalkodott, tagadhatatlanúl Zwingli és Kalvin felé hajlott. [1]) Ez volt az első kisérlet független testület képezésére, s a sacramentariusok ezen kisérlete ellen van irányozva az 1548-dik évi országgyülés 9. t. czikkelye: „ő felségének intésére végezték az ország rendei, hogy a sacramentariusokat mindenkinek jószágaiból ki kell űzni s őket többé be nem fogadni az országba."

Az 1548-diki végzemény egyéb pontjai, a pápa ellenére, Károly és Ferdinánd czélzatainak értelmében, sürgetik a megnyitott, de megszakasztott trienti zsinat folytatását; rendelkeznek a törvénykezés, a hármas könyv újabb vizsgálatának ügyében; szorgalmazzák az ország

[1]) Párizpápai Ferencz, Rudus redivivum, seu breves rerum ecclesiasticarum hungar. et transsylv. commentarii a Miscellanea Tigurina (Zürich, 1723) II-dik kötetében, 139. l. V. ö. Budai Ézsaiás Magyarország historiája, II. k. 52. s kk. ll

szabadságainak megtartását, az úri rablók büntetését; szabályozzák a jobbágyok úrbéri tartozásait (minden héten egyegy munkanap), s miután a minapi engedély rögtöni és tömeges alkalmazása a földes urakat kárba ejtette, ideig-óráig oda módosítják a szabad költözködést, hogy annak csak azon esetben adassék hely, ha az úr egyebet, többet követelne jobbágyától, mint mennyire ezt világosan kötelezi a törvény. Az ország oltalmára pénzsegély képében újra két forint ajánltatott fel jobbágyi házhelyenkint, s az úrnak erszényéből hatvan dénár mindenik jobbágya után. [1])

V.

Ferdinánd leánya Erzsébet 1543-ban házasságra lépett Zsigmond lengyel király hasonnevü fiával, de már két évvel utóbb meghalálozott. Elhunytával újra némi idegenség lépett be Zsigmond és Ferdinánd között; ez gyanúba vette amazt, hogy Izabellát kéz alatt Erdélyben maradásra buzdítja. Martinuzzi időről időre meghallgatta a nagynevü lengyel fejedelem intéseit, de 1547. aprilis 1-én Zsigmond hosszú életpályáját befejezte. A barát, kit Izabella valamint Ferdinándnál úgy Szolimánnál is be-

[1]) Corpus juris hung. I. k. 418. l. A házhelyek, porták, egész jobbágytelkek számát, ez időtájban, két okirat tárgyalja Kovachichnál Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 283 s kk. ll. A porták rendszerint mindenik dica behajtása előtt újra összeszámláltattak, s azon jobbágyok, kik adót a töröknek is fizettek, mind a mellett hogy királyi területen laktak, — a török várak közelében levő községek — rendszerint csak fél rovásra köteleztettek. Korán szokássá vált, hogy a rovásszedés királyi kamarai tiszt jelenlétében történjék; a királyi kamara addig míg Buda Ferdinánd hatalmában volt, székét Budán tartotta, utóbb Pozsonyban. Maximilián alatt Kassán és Lőcsén is királyi kamarák szerveztettek, függőségben a pozsonyitól, mely korán függővé vált a bécsitől.

vádolt zsarnok kénye miatt; kinek hitele, mint már felebb láttuk, rosz lábon állott Konstantinápolyban; s ki minden pillanatban attól tarthatott, hogy a török, mit régóta szándokolt, a temesi grófságot elfoglalja, — Zsigmond halála után Ferdinándot az ország egyesítésére, s illetőleg Izabella és János Zsigmond igényeinek kielegitésére egész komolysággal felhívta. A király Augsburgba kérte Izabella és Martinuzzi, úgy II. Zsigmond lengyel király követeit, hol Károly közbenjárásával fogna az ügy elintéztetni. A császár kedélye ekkor már olyas volt, hogy tárgyat tárgy után örömest eltolt magától, s közbenjött egyéb akadályok is gátolták a szándéklatot. Martinuzzi s az Izabella felekezetén levő rendek most követeiket Pozsonyba küldötték a királyhoz, kérvén őt: gondoskodnék Izabella és Zsigmond sorsáról, hogy valahára kezéhez vehesse az egész országot. Ferdinánd e ké- [1549.] relem folytán 1549. februárius 10-én Báthori Endre tárnokot s Magyarország egyik főkapitányát, Nádasdy Tamás országbirót és Salm Miklós pozsonyi grófot biztosokul nevezte, kik a lehető legnagyobb ovatossággal járjanak el az ügyben; s kik Martinuzzinak nyilatkoztassák ki, hogy a fegyverszünet ideje alatt nem kezdhet Szolimánnal háborút a király. Az utasítás egyéb pontjaiból is látni való volt, hogy Ferdinánd nem nyúl komolyan az ügyhez, s ennek tudása hónapról hónapra elhalasztatta hol az egyik, hol a másik biztossal a tanácskozmány megnyitását; [2]) Nádasdyval névszerint a gyülölet is, melylyel a barát iránt viseltetett.

Salm Miklós időközben Balassa Menyhértet és Basó

---

[2]) Pray, Epist. Procer. II. k. 160 s 175. ll. Bucholtz. VII. k. 242. l. Hatvani, II. 165 V. ö. Kővári L. Erdély Történelme, II. 100.

Mátyást, kik Léva és Murány környékét rabló fészkeikből pusztitgatták, magyar, német és spanyol hadakkal váraikból kiforgatta. Balassa Erdélybe menekült, Basó tizenheted magával lenyakaztatott. [1]) A hadjárat befejezése után Salm, Báthori Endre és Bornemisza Pál veszprémi püspök még nehányad magokkal Nyirbátorban Martinuzzival találkoztak. A biztosok igéretet tettek: hogy János Zsigmond, családjának valamennyi jószágait, Izabella, hitbérén kivül, Szileziában Oppelnt és Ratibort fogja birtokul nyerni; Martinuzzi számot tarthat az esztergomi érsekségre a haldokló Várdai elhunyta után, s a király közbenvetésére az érseki pallium mellé bíbornok-föveg is jutand. A biztosok Ferdinánd hajlamáról is szólottak, két évvel azelőtt született leányát, Johannát, János Zsigmondnak eljegyezni. Más részről Martinuzzi készséget fogadott, Izabellával a feltételeket elvállaltatni, őt a koronának kiadására, és Erdélyből távozásra birni; minthogy azonban a királyné állhatatlansága és Petrovics ármányai miatt könnyen dugába dőlhetne az egész terv, elkerülhetlenül szükséges, nagyobb seregnek a széleken felállítása; és szükséges, az ő, Martinuzzi kezében hagyni a kormányt. [2])

Az ország rendei 1550. január 6-tól február 13-káig együtt voltak Pozsonyban. Újra és újra fájlalták, hogy Ferdinánd majdnem folytonosan távol van az országtól; s kérelemmel fordultak hozzá: bizná meg legidősb fiát Maximiliánt, kit a csehek 1549. február 19-én koronaörökösnek ismertek, s ki ekkoron Károly helytartója volt Spanyolországban, a magyar kormány- [1550.]

---

[1]) Istvánfi, XVI, 283—289. ll. Wagner, Analecta Scepusiana II. k. 54. l.

[2]) Istvánfi, XVI. 292. l. Pray, Epist. Proc. II. k. 180—186, és 190—192. ll.

nyal; nyújtson neki alkalmat a nemzet nyelvének megtanulására. A szükséges hadi népek zsoldjául, kétkét forintot ajánlottak fel minden jobbágyi házhely után a királynak, húsz dénárt Salmnak, ki a mult évi országgyülés egyik rendeletének végrehajtója volt, midőn Balassa Menyhértet megszalasztotta, Basót kivégezte. Más végzés a törvénykönyv szerkesztéséről, ismét más a hitegységnek helyreállításáról szól. [1]) — Várdai Pál esztergomi érsek és királyi helytartó ekkor már nem élt. Röviddel az országgyülés eloszlása után Ujlaki Ferencz győri püspök neveztetett helytartóvá; szintakkor Verancsics Antal, meghasonlván Martinuzzival, egyelőre mint királyi tanácsos, Ferdinánd szolgálatába lépett. [2])

A király és Martinuzzi közt folytatott alkudozások korán jutottak Szolimán tudomására, de a pontosság melylyel Ferdinánd a szultánnak járó tiszteletdíjt s a basáknak igért ajándékokat Konstantinápolyba küldé, hitelesnek látatta Malvezzi állítását, ki a franczia követet hazug hirmondónak nevezte. 1550-nek elején, a persa háború bevégzése után Mahmud tolmács Bécsbe érkezett, színre a végett hogy Ferdinándnak jelentést tegyen Szolimán újabb diadaláról, de valószinüleg oly czélzattal, hogy a király viszonyát Martinuzzihoz közelebbről kikémlelje. Ferdinánd a német születésü tolmáccsal, úgy látszik, ovatosság nélkül szólott, [3]) s rövid idő mulva a szultán parancslevelei Erdélybe érkeztek, meghagyók, miszerint Martinuzzi ellen a tartomány öszves lakosai fegyverre keljenek, őt békóban Konstantinápolyba küldjék vagy megöljék, s ezentúl Petrovicsnak enge-

---

[1]) Corpus Juris hung. I. k. 428. l.

[2]) Verancsics Antal munkái, VI. k. 340. s kk. ll.

[3]) Verancsics, Katonánál, XXI. k. 1098. l. Pray, Epist. Procer. II. k. 195. l.

delmeskedjenek. [1]) Martinuzzi a vész előérzetében, hadaival, már június elején tábort járatott, s embereit küldötte mind Nádasdyhoz, mind Castaldo Battista cassanói marchióhoz, Ferdinánd hadainak főkapitányához: jőjenek elvégre fegyveres erővel Erdélybe, s legyenek neki Déva elfoglalásában segédére, ha nem akarják, hogy Petrovics által megelőztessenek. De Ferdinánd hadnagyai segéd nélkül hagyák a barátot; s a Petrovics zászlai alá mindenünnen gyült ráczok, september elején Csanádot ostromlották, Alvinczet és Branicskát elfoglalták. Martinuzzi egy ideig mozdulatlanul állott táborában Nagyváradnál; s most rögtön Erdélyben terem, Szászsebest és Meggyest beveszi; a székelyeket magához vonja, s gyűlést tartván, s fényes ajándékokkal követeket küld a három nemzet nevében Szolimánhoz, kik eljárását igazolják. A moldvaiak Izabellának segédére jőnek, de ötezer székely által visszavettetnek. S most Marosvásárhelyről Gyulafehérvár alá megyen a barát, és september végén huszonnégyezer emberrel körülkeríti s vívni kezdi. Izabella alkudozásra lép és színre kiengesztelődik vele. A székely hadak nagyobb része már elszéledt, midőn híre jött, hogy Kazim basa Budáról Szegedig érkezett. Martinuzzi rendkívüli erőfejlesztéssel nyomban új hadakat gyüjt zászlai alá, s a Lippáig előnyomult török hadak, gyengeségök érzetében visszavonulnak. E közben Varkócs Tamás, előbb egri várnagy, most nagyváradi parancsnok, Csanád előtt a ráczokat megveri, s a visszavonuló budai basának tartalékhadait szétugrasztja. A moldvaiak, Kazimmal egyesülendők, másod ízben a székelységre törnek, s velök egy időben is a havasalföldiek is berontanak; de ezeket Kendi János a verestorony-szorosnál

[1]) Podhraczky, a M. Tört. Tár, I. kötetében 240. l.

megveri, ötezer lovat, három zászlót szed el tőlök; a moldvaiak, értesülvén Kazim visszavonulásáról, dúlás és fosztogatás után fészkeikbe takarodnak. [1])

Ferdinánd Szolnoknál, a Zagyvának a Tiszába szakadásánál még a múlt évben erősséget emeltetett. Az új vár körül septemberben Salm Miklós és Báthori Endre vezérlete alatt tetemes hadak gyültek együvé, és Martinuzzi, a veszély tetőpontján segédet kért és remélt tőlök, de hijába. Ferdinánd ekkor Augsburgban volt; tudta, felhatalmazása nélkül hadnagyai nem mernek olyas lépést tenni, mely a törökkel kötött fegyverszünetet felbonthatná; és Károly császár lelkére kötötte Ferdinándnak a fegyverszünet megtartását. Hogy lehessen ezt megtartani, és Erdélyt s Erdély által a Tiszántúlt mégis visszanyerni, mint Ferdinándnak szándéka vala, nehéz volt általlátni. Más részről a törökök már Szolnokvár építésében is a fegyverszüneten ütött csorbát láttak; Szolimán decemberben fermánt bocsátott ki, mely a várnak lerontását parancsolta. [2])

Martinuzzi mind a mellett hogy Ferdinánd hadna-
1551. gyai tétlenül nézték veszélyét, 1551. január 7-én levelet irt Fridrik pfalzi választó fejedelemnek, melyben őt Krisztus kinszenvedésére kérte, birná reá a császárt, birná reá a királyt, Erdélynek a török elleni oltalmára. Február 3-án Ferdinánd biztosai: Báthori Endre és Teufel Erasmus — Salm a múlt év végén meghalálozott — Diószegen tanácskozmányt tartottak a baráttal, s ennek eljárását őszintének, czélzatait tisztességeseknek találták. [3])

---

[1]) Pray, Epist. Proc. II. k. 209, 213. 219, 221, 226 ll. Az egymásutánra nézve, kivált Martinuzzi saját előadását követtük, mint ki e tekintetben kétségkivül teljes hitelü.

[2]) Hammer, III. k. 289. l.

[3]) Pray, Epist. Proc. II. k.

Martinuzzi terveinek hiusítására Szolimán, János Zsigmond koronáztatását sürgette, s Izabella ehhezképest martius közepén Enyeden országgyülést tartott. Balassa Menyhért, Kendi Antal, Csáky Mihály, Bank Pál, s a királyné egyébb meghittjei a barátot közellenségnek nyilvánitották, meghagyván neki, hogy Erdélyen kívül, Nagyváradon maradjon, vagy ha Enyedre akar jőni, fegyveres kiséret nélkül, mint bünbánó vádlott jelenjék meg. Martinuzzi a körülötte volt hadakkal nyomban Enyedre sietett, s a mult évi egyezkedés bontásáról vádolván a királynét, tanácsosainak fejeit kérte. Izabella, elhagyatva látván magát a szászoktól, fiával s udvarával eltávozott; a koronázás abba maradt; Szolimán küldöttei Konstantinápolyba mentek, s Martinuzzi hogy vádjaikat lefegyverkezze, a jelen évre eső adót nyomban utánok küldötte. [1])

Martius 30-án Ferdinánd Nádasdy Tamást, Báthori Endrét és Herberstein Zsigmondot megbizta, hogy Izabellával és Martinuzzival Erdély s a részek átadása iránt végkép szerződjenek. Azon esetre, ha a királynét nem lehetne a kivánt egyességre birni, ha belháborútól és vérontástól kellene tartani, ám maradjon Izabella mint eddig Erdély birtokában, „a nagyváradi püspök hatályának fentartása mellett.“ [2])

Ellentétben az utasitás békés szellemével nyolczezer magyar, német és spanyol állott Debreczen környékén; vezérök Castaldo volt, minapában még Károly császár hadnagya; s a néki adott utasításban világosan benfoglaltatott: hogy a király György püspök kérelmére Erdélyt, ezen kitünő tagját Magyarországnak, Izabella akaratának ellenére is kezéhez akarja venni. Martinuzzi má-

[1]) Ugyanaz, II. k 369 s kk. ll. Istvánfi, XVI. 296. l.
[2]) Katona, XXII. k. 4 l.

jus 17-én Tordáról, hol az országgyülésen együtt volt rendeket a történendőkre előkészíté vala, felhívást intézett a biztosokhoz: hozzák be haladék nélkül a fegyveres erőt Erdélybe. Az előreküldött s május végén Bécsbe visszatért Herberstein Izabellában idegenséget tapasztalt minden alkudozás iránt; s Balassa Menyhért, a királyné hadnagya, ellenállással fenyegetődzött. Castaldo, hadait útnak inditotta, s június 1-én Kolozsvárnál, 7-én Enyednél állott. Martinuzzi e közben Gyulafehérvár elébe indult, honnan a királyné Szászsebesre költözködött. Húsz napi vívás után Fehérvár falai több helytt összeroskadtak; de a barát népét eltiltotta az ostromtól, mert Izabella kincsei a városban maradtak.[1]) A királyné parancsára Vojnics Ferencz általaladta a helyet, s Martinuzzinak gondja volt reá, hogy Izabella összes vagyona hézag nélkül Sebesre szállítassék. Almás, az erős végvár Bihar felé, Castaldo tartalék-seregének hatalmába esett; Petrovics mozdulatlanul ült Temesvártt, vádleveleket iratva Konstantinápolyba s a basákhoz Martinuzzi ellen. A dolgok ez állásában a királyné késznek nyilatkozott az alkudozásra. Midőn a barát véle Sebestt találkozott, lábaihoz borult, és sírva, zokogva[2]) előadta néki, hogy a törökbe nem lehet bízni; hogy itt az idő Ferdinándnak általaladni a koronát, a tartományt. Castaldo enyedi táborából már június 13-án szerencsét kivánt Nádasdynak, hogy a váradi püspökkel egyetemben Izabellát az egyezkedésre hajlította. 15-én megnyilt Sebestt az értekezlet. Blandratát, a királyné orvosát kétszáz aranyon és évdíjigérettel vásárlotta meg Castaldo; s miután Martinuzzinak a

[1]) „Népét ostromnak ő ott nem bocsátá, királyné asszonynak avval kenesét megtartá.“ Tinódi Sebestyén.

[2]) Ilyes jelenetek gyakoriak voltak Izabella és Martinuzzi között; l. Pray, Epist. Proc. II. k. 392 l.

vajdaság, még pedig kivánságához képest társ nélkül,s a kincstartóság biztosíttattak, következőkben történt megállapodás: János Zsigmond a Zápolyák örökös jószágai helyett, melyeket mostani birtokosaik kezéből kivenni bajos volna, fiörököseire szálló fejedelemségül az oppelni herczegséget kapja Szileziában, s Ferdinánd leányával, Johannával, eljegyeztetik; Károly császár és Ferdinánd király fimagvok szakadásának esetében Magyarország az oppelni herczegre és örököseire szálljon; ilyesek nemlétében a nemzet királyválasztási joga feléled. Izabellának öszves hitbére december 24-ig készpénzben kifizettetik; míg ez megtörténik, Kassán marad, s havonkint kétezer forintot húz Ferdinándtól. Anyának és fiúnak joguk van e kárpótlásra azon esetre is, ha időközben Erdély török kézbe esnék. [1]) — Megállapítatván ekkép az alkupontok, Izabella és öszves udvara, Martinuzzi s Ferdinánd hadvezére és biztosai július 21-én együtt útaztak Kolozsvár felé. Felvincznél Castaldo magához vevé Magyarország koronáját, mely húsz évnél tovább a Zápolyák kezében volt. A barát rendkívül volt felizgatva, s útközben lovát megállította, és könyűs szemekkel magyar nyelven beszédet intézett Izabellához, melyet Nádasdy olaszul tolmácsolt a királynénak. Elmondotta, hogy ifjúsága óta hű szolgája volt a Zápolyaháznak; hogy az akar maradni jövendőben is. Ha olyas dolgokat tett olykor-olykor, melyek Izabellának nem voltak kedvesek, nagyon fájlalja; bocsánatot kér tőle, de köszönetet mond a Mindenhatónak, hogy jó véget vett minden. Az ország jelen átadása miatt ne nehezteljen reá Izabella;

---

[1]) Miller Jakab Ferdinánd, Epistolae Ferdinandi I. et Maximiliani ad suos oratores stb. Pest, 1808. I. k. 349. l. Engel, Gesch. des ungr. Reichs, IV. k. 113. l.

lesz még oly idő, mikor neki, Martinuzzinak, köszönetet mond érette, mert az ő hasznára történt és fiáéra. Legyen tehát vidám és jókedvü a királyné. — Izabella zokogástól megtördelt hangon válaszola: hogy hinni akarja, mit Martinuzzi mondott, s hogy Isten erősítse őt szándékában, és vegye az ő, a királyné, köszönetét, hogy Erdélyt Ferdinánd kezébe juttatá, kiben ő és fia atyjokat és urokat tisztelik. [1]) Másnap Kolozsvárra érkeztek királynő és kisérői, hol a rendek már együtt voltak, s a kötött alkuhoz hozzájárulásukat nyilvánították. A város főegyházában Castaldo, Nádasdy és Báthori, mint Ferdinánd képviselői, Izabella, saját és fiának nevében, legvégül Martinuzzi, az alkunak szentül tartását hittel fogadták. E jelenetet a koronának s a koronázáshoz tartozó egyéb ereklyéknek ünnepélyes átadása követte, melyek Castaldo által előbb Tokajba Seredyhez, s innen Bécsbe küldettek. János Zsigmond és a távol levő Johanna között az eljegyzés Kolozsmonostorban történt meg.

E közben Ferdinánd biztosai Petrovicsot megkinálták a munkácsi urodalommal, mely néki a temesi grófságért már régebben igértetett vala. Az agastyán nem akarta sorsát külön választani János Zsigmondétól; Lippát, Karánsebest, Lugost, Temesvárt általadta, s Kolozsvárra indult. Augustus 6-kán Izabellával és fiával utját Kassának vette. Martinuzzi Szentkirályig kisérte a távozókat; itt búcsút vett a királynétól és János Zsigmondtól, ezer aranynyal ajándékozva meg mindegyiket. A hatvankét éves férfiú elérte a mit akart, s most tépett kebellel, sorsának és Erdély

---

[1]) Egykorú jegyzetek Bucholtznál. VII. k. 255. l. Schuller J. K. Die Verhandlungen von Mühlbach im Jahre 1551. und Martinuzzi s Ende, Szeben, 1862. 66. l.

sorsának előérzetében tért vissza Kolozsvárra. Izabella Zilahon túl, egy bércz tetején nevét a hársra metszette, melynek árnyékában még egy pillanatot vetett Erdélyre, s neve mellé e szavakat véste a kéregbe: sic fata volunt! a sors úgy akarja! [1])

Martinuzzi az erdélyi eseményeket olykép tüntette fel a szultán előtt, mintha ő és Petrovics összeháborodtak volna, s okul az utóbbiknak eljárását veté, ki az adónak Konstantinápolyba küldetését gátolni akarta. Ferdinánd követe, Malvezzi, szintén állhatatosan tagadván urának Erdélyre irányzott szándékát, Martinuzzi előadásának adott hitelt a díván, nem Petrovicsénak, kinek mulasztotta el a német hadak előhaladását és Martinuzzival szövetkezését bejelenteni. Szolimán június közepén ráparancsolt a királynéra és Petrovicsra, „hogy béküljenek ki a haráttal, különben seregét Erdélyre küldi; oly békítési modor, mely nem leszen ínyökre.“ Egy úttal a romániai beglerbeg Szokoli Mohamed — fia volt egy bosnyák papnak — hadaival Szerémbe küldetett, s július elején az erdélyi rendek levél által értesítettek, „hogy miután Martinuzzi követének állításához képest a németnek semmi czélzata Erdély ellen, Petrovics és a budai basa levelei szerint pedig a német hadak már benn vannak a tartományban“, az előleges hadi készületek már megtétettek a porta részéről, s a sereg Erdélyben terem, mihelyest bizonyos hír érkezik onnan, mely a lázadás lecsillapítását, vagy János Zsigmondnak a németek elleni oltalmaztatását fogja szükségessé tenni.

Mohamedbeg augustusban Szalánkeménnél tábort ütött, hogy a zászlai alá rendelt hadak megérkezését be-

[1]) Istvánfii, XVI. 298. l. Eder, Script. rer. transsylv. I k. 82. l. Pray, Epist. Proc. II. k. 275. l. Bucholtz, az id. h.

várja. E közben Szolimán Malvezzinek vallomásából is megértette, „hogy az erdélyi rendek Ferdinándot urokul ismerték, mit ők annálfogva szabadon tehettek, mert tartományuk soha sem volt török kézben, s mert János halála óta, Erdély a nagyváradi szerződés értelmében, Ferdinándot illette, ki egész készséggel fogja mindazt a portának fizetni, mit Izabella, Martinuzzi és Petrovics eddig fizettek volt.“ Majlát és Török Bálint e tájban haltak meg, a hosszas fogság kínjainak következtében. Malvezzi hasonló sorsnak nézhetett elébe, mert Szolimán azon elvből indulva ki, „hogy a követ kezes urának szaváért,“ Ferdinánd képviselőjét a Bosporus melletti fekete toronyba záratta. És levelet irt Martinuzzinak s Erdély rendeinek, hogy mindnyáját kardra hányja, ha a németek János Zsigmondot, a császár szolgáját, az erdélyi szandzsákságból kivezetik. [1])

Szokoli Mohamed september 7-én nyolczvanezer emberrel és ötven ágyúval [2]) Péterváradnál átkelt a Dunán, s innen Tittelnek fordulva, és a bánságban Lippánál állomásozott Báthori által nem akadályozva, hadait a Tiszán is átszállitotta. Martinuzzi ekkor Castaldóval Szebenben volt, hol september 8-kától 15-ig országgyülést tartott, közfelkelést hirdetett, s a nemességgel mindenik jobbágy után harminczkét dénárt, a szászokkal hasonló összletet ajánltatott fel az ország oltalmára. Levelet írt Ferdinándnak, tanácsolót, hogy mihelyest lehetséges, az összes magyar birodalom rendeit hívja együvé, s hogy a pórnak adja vissza szabadságát. „A török szabadságot igér a parasztnak, s ezáltal a ráczokat részben megnyerte

[1]) Pray, Epist. Proc. II. k. 266—287, és 282—287. ll. Bucholtz, VII. 260. l.

[2]) Ascanio Centorio degli Hortensii. Commentarii delle guerre di Transilvania, Velencze, 1565, 102. l.

magának, mert az elnyomatott ember örömest ad hitelt ilyes igéretnek, ha bár még nagyobb rabságba sülyed. S mi vagyunk ennek okai, mert a pórt annyira elnyomtuk, hogy nején és gyermekein kívül, édes mindenétől megfosztatott." A barát húszezer forintot aranyban és tízezret ezüstben előlegezett a hadviselés költségeire, s alvincz-újvári hadnagyát megeskette, hogy az ő, Martinuzzi, halála után az erősséget Ferdinándnak fogja általadni. „A nagyváradi püspök, — irá september 27-én Castaldo a királynak, — napról napra nagyobb tűzzel szolgálja felségedet." [1]) — A török irányában Ferdinándnak is bevallott eljárását folytatta a barát: álnokság által elhárítani a megtámadást, míg elvégre hatalmas sereggel és győzelem reményével vívhat meg vele. Még augustusban Konstantinápolyba küldte a szultán által sürgetett adót; s midőn Nádasdy ezt ellenzé, csak a fegyverszünet megújítása és Erdélyre is kiterjesztése után akarván adót küldeni, — feleletül nyerte, hogy ő, az országbiró, nem érti az ügyet. A barát levelet mutatott Nádasdynak, hogy lássa, mint kell bánni a törökkel; s a szultánhoz és a beglerbeghez intézett levélben az állott: hogy a németeket Petrovics hívta be az országba, a várakat ő adta át nekik, de része már kitakarodott Erdélyből, s lesz mód, a többit is utánok küldeni. Erdély még most is János Zsigmondé, ki jelenleg Kassán van, saját városában, hogy Ferdinánd leányával házasságra lépjen, mert, ő, Martinuzzi, úgy akarta a béke megerősítésére; a királyfi egyébiránt szolgája a nagyúrnak, és szolgája fog maradni azontúl, mint volt eddiglen. [2]) S Martinuzzi csakugyan ezen eljárásnak köszönheté, hogy Erdély bántatlanul maradt. A beglerbeg september második felében

[1]) Bucholtz, VII. k. 265. l.
[2]) Pray, Epist. Proc. II. k. 297—300, és 402. ll.

Becsét, Szárcsát, Becskereket, Csanádot elfoglalta, s october elején Lippa alá szállott, melyet várnagya Pethő János, tapasztalván a rácz lakosok titkos egyetértését a vívókkal, őrségestől odahagyott. Báthori Endre gyengeségének érzetében visszavonult Nagyváradig, hol kétezer labanczot, ötszáz nehéz lovast és ezer huszárt talált, kik Sforza Pallavicini vezérlete alatt Castaldóval voltak egyesülendők. [1])

A beglerbeg fegyvereinek szerencséje boszúsággal töltötte Castaldót, ki Pallavicini hadainak megérkezése után Erdélyből örömest kiindúlt volna, de más részről tanácsosnak látta, csak akkor szállani szemben az ellenséggel, ha Martinuzzi hadai is talpra állottak. A közfelkeléssel járó késedelem, a baráttól a törökhöz, a töröktől a baráthoz járó kelő csauszok Castaldóval gyanúba vétették az eljárás hűségét. „Fráter György — irá még a szászsebesi értekezlet alkalmával Ferdinándnak — húzza, halasztja az ügyet, a mi kárunkra, de az ő hasznára. Kérem felségedet, tudassa velem titkos irás által, mi tevő legyek, ha látnám, hogy ezen ember kárunkra fordulható gonoszságot forrall ellenünk. Eddig még mintegy magam előtt is ügyekszem palástolni a dolgot, s nem hitethetem el magammal, hogy ilyetén ördögi czélzatai vannak, sőt tisztességes jó embernek akarom hinni, mint felséged előbbeni leveleimből is láthatta. De a törökök érkezésének hire óta nagyon megváltozott. Midőn ma arab nyelven irt levelet látván kezében, kérdést tennék iránta, azt a szultán által János Zsigmondhoz irottnak mondá, nem tudva, hogy e leveleket én is birom másolat-

[1]) Istvánfi, XVII. 308. l. Siegler, Belnél. Monum. Dec. I. 73. l.

ban. Ezen ügy gyors elhatározást igényel; nyilvánítsa ki felséged szándékát, mit tegyek, én híven fogok eljárni felséged és a keresztyénség érdekében.“ [1]) S valamivel később, october 16-án, Szászsebesről tudósítás ment Ferdinándhoz szintén Castaldótól, hogy a barát titoknoka éjtszakának idején hozzá jött, és könyzápor közt urának szándékát bevallotta, mely nem egyéb, mint Castaldót seregestül a töröknek kezére játszani. [2]) — Hasonló vádak máshonnan is érkezvén Ferdinándhoz, nehány bizodalmas hivének (Hofmann, Trautson, Gienger és Jonas) tanácsára a hadvezért oda útasította: „hogy azon esetre ha nem lehetne máskép segíteni a dolgon, előzze meg inkább a barátot, őt láb elől elmozdítván, s ne várja magára a csapást a birodalomnak s az egész keresztyénségnek nagy kárára. [3])

October második felében hatvanezer magyar, székely, szász állott a Kenyérmezőn Martinuzzi zászlai alatt. Dévánál Castaldóval és Pallavicinival, Tótváradnál Báthori Endrével egyesültek a hadak. Istvánfi, szemtanú után, százezer főre teszi Ferdinánd összes erejét. Tá-

---

[1]) Bucholtz, VII. k. 268. l. Urkundenband, 582. l. Schuller az id. h.

[2]) Pray, Epist. Proc. II. k. 307. l. Fessler úgy vélekedik, hogy Ferrari Márk Antal volt a titoknok, de hibásan. Engel Kendi Ferencznek nevezi, a helynek, melyre útal, félreértésével. Bucholtz Pesti Gáspárnak hívja a titoknokot, s későbbi vallomását is említi, melynek közlése, a szerző igéretének ellenére, kimaradt az oklevélkötetből.

[3]) Ferdinánd 1552. január 2-án III. Július pápához: „Ei (Castaldónak) rescripseramus, ut erga fratrem Georgium... fortiter dissimularet, quatenus monachum conatus istos suos nefarios differre sentiret; et ut eo minorem ansam conficiendi proditorii sui instituti consequeretur, ipse una cum militaribus gentibus nostris die noctuque magis advigilaret, et ad quaevis obeunda eas paratiores teneret; si tamen intelligeret, rem aliter transigi non posse, quam quod aut manum sibi inferri pateretur, aut ipse fratri Georgio tam nefaria molienti manum inferret: tunc ipse potius eum praeveniret et tolleret e medio, quam quod primum, istum exspectando ab ipso praeveniretur, in nostrum et totius christianitatis gravissimum praejudicium et detrimentum.“

borában a Maros partján vette Martinuzzi a hírt, hogy III. Július pápa őt bibornokká nevezte. Castaldo örömlövésekkel üllötte az eseményt, a barát egykedvü maradt, mintha fel se venné a megtiszteltetést. — Szokoli Mohamed ötezer szpahit és kétszáz jancsárt vetvén a lippai várba, miután Solymost süker nélkül vívta, october közepén, a környék ráczai által kilenczven ezer főre növesztett seregével Temesvár vívásához fogott. A hely parancsnoka Losonczi István merész kitöréssel fogadta az érkezőt; Mohamed levelet irt neki, melyben őt a vár általadására felhívta. „Az őrség szabadon kivonulhat belőle, s ha ő, Losonczi, a császár szolgálatába akar lépni, haszon és tisztelet lesz jutalma; kövesse testvérét, Lászlót, ki a szultán udvarában, mint Mehmed beg tündöklik. Segédet ne várjon; Ferdinánd távol van, s fráter György a beglerbegnek jó barátja.“ Losonczi válaszul adá, hogy kötelességérzetében védeni fogja a várat, levelek és ágyúk ellen egyiránt. A beglerbeg most erősen lődöztette a falakat, de az őrség vitéz kedvét gyakori kitörések tanusították. October 26-án Losonczi levelet vett Martinuzzitól, mely a parányi őrséget a közel segédről tudósitotta; s más nap Szokoli, kit a barát levelei szintén felkerestek, hadaival rögtön eltávozott. „Kötelességem — irá Martinuzzi a töröknek, — oltalmazni és kártól megóvni az országot; a Portának nem lehet szándékában, Erdélyt megrontani.“ A mi Szokolit rögtöni távozásra birta, az nem az őszi idő, hanem az erdélyi hadak közeledése s a barát küldöttének a táborba érkezése volt. [1] Losonczi űzőbe vette a távozónak tartalékcsapatát, s a török kezébe esett Nagylakot visszafoglalta.

---

[1] Istvánfi, XVII. 308. l. Bucholtz, VII. k. 262. l. Hatvani, II. 220.

Ferdinánd hadai Temesvár felmentését vették czélba; megértvén a beglerbeg távozását és Becsére visszavonulását, Lippa alá indultak. A hely vívása elrendeltetett. November 6-án; az első roham visszaveretése után rendszeres ostromot parancsoltak a vezérek. Martinuzzi, Nádasdy, Castaldo személyes vitézségben versenyeztek egymással; Török János, Bálintnak fia, hét sebet vett, Forgács Simon tizenegyet: a tábor ifjú daliái életben maradtak. Este a vívóké volt a város; háromezer ember felkonczoltatott vagy a Marosba öletett; a maradvány Ulamával a fellegvárba menekült. November 22-én késznek nyilatkozott a basa az erősséget általadni, ha emberei fegyverben és vagyonostul kiköltözködhetnek belőle. Adja meg magát kegyelemre, volt a válasz. De három nappal később hirt vett Castaldo, hogy Ali basa, Kazimnak a budai szandzsákságban utóda, már Szegedig érkezett, a beglerbeg hadaival egyesülendő. Ezen körülmény s az eleség szüke, november 28-án, kivált Martinuzzi sürgetései következésében, Ulama feltételeinek elfogadására birták a vivókat. A beglerbeg táborába készülő Ulamát eleséggel, szekerekkel látta el a barát, beszélgetés végett sátorába, mágához kérte, s fényes ajándékokat vett tőle. A távozó őrséget Balassa Menyhért és Horvát Ferencz, Martinuzzinak nem csekély boszuságára, lesből megtámadták; a latrok véres fővel érkeztek vissza Castaldo táborába. [1])

A barát magaviselete Ferdinánd olasz hadnagyait elbőszitette. „Nincsen ész, — irá november 30-án Sforza Pallavicini a királynak, mely ezen ember természetét képes volna felfogni. Azonegy pillanatban nevet és sír, igér és tagad, szól mint szent és cselekszik mint ördög....

---

[1]) Verancsics, II. k. 90. l. Istvánfi, XVII. 304—308. ll. Forgács Ferencz Commentarii rerum hungar. sui temporis, Pozsony, 1799, 27 skk. ll. Bucholtz, VII. k. 270. l. Centorio az id. h.

Ez az ember inkább török mint keresztyén, inkább Luczifer mint János. Fogásai és ármányai a beglerbeggel különfélék. Emberei, levelei szünet nélkül mennek a törökhöz, ettől szünet nélkül jőnek a csauszok; s mind ez jó czélra történik, úgy mondja .... Azt is látszik tudni, mit gondolok. A mely pillanatban legnagyobb idegenséget érzek iránta, úgy jár el felséged szolgálatában, hogy cselekedeteit helyeseknek kell gondolnom .... Kérem Istenemet, sugallja nekem, mit tegyek, s engedje meg, hogy annak idején kötelességemet végre hajthassam.“ [1])

Martinuzzi Ferdinándhoz adott levelében igérte, hogy számot fog adni az okokról, melyek őt Ulamának szabadon bocsátására birták. A barát személyesen készült találkozni a királylyal; egynek másnak bővebb fejtegetését akkorra halasztotta. A beglerbegnek september 1-én Becséről Martinuzzihoz adott leveléből, melyet ez nem mulasztott el Ferdinánddal közleni, hozzá vethetni az okokhoz, melyek vele Ulamát ily szembeszökőleg pártfogoltatták. „A szultán — igy ír Szokoli Mohamed — mihelyest az uraságod által küldött adót kezéhez vette, parancsot bocsátott reám, hogy az Erdély elleni háboruskodással hagyjak fel. Ez okon felhagytam Temesvár vívásával ... Uraságod pedig, farizeusok és utonállók kiséretében szablyákkal, póznákkal és lámpásokkal Lippa ostromához látott, s azon van, hogy az erősséget is elfoglalja... Mit megértvén Ali basa, seregével ide jött Budáról, de én őt visszaküldöttem a szultán parancsának értelmében; mert, mint Cicero mondja, adott szavunkat az ellenség irányában is illik megtartanunk. Uraságod máskép cselekszik; a mit minapi levelében igért, azt nem tartja meg.

---

[1]) Pray, Epist. Procer. II. k. 314. l.

Jó lesz azonban a dolgok végét s a császár hatalmát tekintetbe venni, és a szerint cselekedni.“ [1])

Ezen levélből annyit némi bizonyossággal következtethetni, hogy a beglerbeg Konstantinápolyból jött parancs következésében vonult vissza Becsére s innen Nándorfehérvárra, és hogy Martinuzzi őt a Porta iránti hűségéről ujolag biztosította. Ennek tanusításául ügyekezett minél jobb feltételeket Ulama számára kieszközölni; s mihelyest ennek szabadon bocsátásáról értesült a beglerbeg, vádját nyomban visszavette, s hű és őszinte embernek vallotta a barátot. [2]) Ferdinánd vezéreit ezen eljárás szemlélete „egészen elbóditotta,“ s Martinuzzi most inkább mint valaha személyesen kivánt a királylyal találkozni, megfejtendő előtte, hogy ennyit eszközleni, elég volt egyelőre; s hogy a télen át országos erőt kell gyüjteni, mely biztos és tartós süker reményével szállhasson szembe az ellenséggel.

Felséged — irá december 3-án Ferdinándnak — úgy akarja, hogy Lippának kivívása után ne nyugodjunk, hanem előrenyomulva Becsét és Becskereket vegyük be. Szándékunk volt mindnyájunknak, az ellenséget üzőbe venni; mi okon hagytunk legyen fel e szándékkal, annak idején fogja felséged megtudni. Jelenleg hadi népeink a hosszas vivás s a rosz időjárás következésében annyira kimerítvék, hogy további vállalatokra nem képesek. A közfelkelési hadak is hazatértek; ember emlékezetére sem állottak ily hosszu ideig zászló alatt. A háboru folytatása felségedtől függ; de a hadi népeket szükséges megujítani, s e végre mielőbb országgyülést kellene tartani, melyben felséged is személyesen vegyen

[1]) Hammer, III. k. 723. l.
[2]) Ugyanaz, III. k. 724. l.

részt. Ezen országgyülésen a birodalom öszves rendei fognak jelen lenni, s végzései a legeslegérvényesebbek lesznek. De azért sem lehet elhalasztani az országgyülést, mert szükséges Becsét és Becskereket visszafoglalni, mit télen könnyebb eszközölni, mint ha majdan beálland az olvadás. Már korábban irtam, hogy mihelyt alkalmam lesz hozzá, örömest fogok felségeddel találkozni; nyilatkoztassa ki felséged ez iránt szándékát. — Ezen találkozást s az országgyülés tartását december 6-án újolag sürgette, hozzá adván, hogy részéről december 21-ére gyülést hirdetett az erdélyi rendeknek, melyen jóravaló és előkelő követeket lehessen választani; utóbb hasonlót fog cselekedni alsó Magyarországon, hogy Ferdinánd a birodalom szinét maga körül szemlélhesse. — Más nap a beglerbeg kétrendbeli levelét, köztük a felebb említettet küldte be a királynak: „nem értem eléggé — úgy mond — a levélirót; a makói biróhoz intézettből kiviláglik szándéka, ama környéket Szegedről féken tartani; de a Mindenható más irányt adhat gondolatának.“ — Ferdinánd december 14-én Graczból kelt válaszában Martinuzzi „kitünő ügyességét és hűségét“ magasztalta, hozzáadván, hogy február 22-én Pozsonyban országgyülést fog tartani, hová a barátot is várja; mi személyes találkozásukat illeti, azzal nem csak kedves dolgot teszen néki, a királynak, hanem sok tekintetben hasznost s az ügyek vitelére szükségest. Ezen levél Martinuzzit már nem találta életben, valamint Károly császáré sem, mely december 19-én kelt, válaszul a barát kérelmére hatalmas segéd iránt, és köszönetére a császár kegyességeért, melylyel őt bibornokul ajánlotta a pápának. Ezen új méltóság — irá a császárnak Martinuzzi — engem még inkább kötelez oltalmazni ama szörnyü ellenség ellen a keresztyén hitet. Véremet, életemet ontani érette, az egyetlenegy dolog, mely

nekem tökéletes boldogsághoz még hiányzik. — Bátorságod és lelki nagyságod által, válaszolá neki a császár, egymagad állasz jelenleg az egyház férfiai között, mint ki kézzel és tanácscsal oltalmazod a hitetlenek dühe ellen a keresztyénséget. [1])

Ferdinánd leveleiből láthatni, hogy bizalmatlanságát Martinuzzi iránt egészen félretette; de Castaldo, mióta a véres tettre felhatalmaztatott, a barát minden mozdulatából árulást akart kiolvasni. Szerinte azért hirdettetett ki Marosvásárhelyre az országgyülés, hogy a rendek őt s Castaldót, s hígvelejü czimboráját, Sforza Pallavicinit meggyilkolják; azért tétetett le a dévai várnagy, mert Ferdinándhoz ragaszkodott; azért jött legujabban is egy csausz Martinuzzihoz, mert szándékban áll Moldván és Havasalföldön át török hadakat Erdélybe hozni.

Lippának bevétele után az erdélyi hadak eloszlottak; Martinuzzival csak szokott őrlegénysége maradt, melylyel Alvinczra s innen Vásárhelyre készült. Castaldo vele indult Erdélybe, vele a spanyol, olasz és német hadak, téli szállásra. December 16-án Alvinczra értek, a barát erősségébe. Fényes vendégség után őreit, szolgáit, szakácsait a szomszéd Gyulafehérvárra küldte a gazda, más nap vendégeivel utánok volt indulandó. December 17-én hajnalban a várhíd felvonatása után, száz ötven spanyol lopódzott egyenkint az erősség tornyaiba. Alvincz Castaldo kezében volt. Sforza Pallavicini, hat olasz és két spanyol czinkossal a barát hálójának pitvarában megáll, s Ferrári Antalt, Castaldo titoknokát, levéllel kezében a szobába küldi. Martinuzzi már fenn volt, s közeledésre intette a belépőt. Ferrári átadja a levelet, s tőrét az olvasónak nyakába szurja. Martinuzzi erős karral földhöz vágja a gyil-

[1]) Bucholtz, VII. k. 274—279. ll.

kost, apródja Vas Ferencz segédért kiált. Ekkor berohannak Pallavicini és társai tőrökkel, puskákkal; az aggastyán csapásaik, lövéseik alatt, Jézus Mária kiáltással összeroskad; meghal. A gyilkosok az apródot is leterítik tőreikkel, s a barátnak szőrrel benőtt jobbik fülét levágják, hogy Ferdinándhoz küldhessék a megtörtént tettnek jeléül. Castaldo még a gyilkosság napján Gyulafehérvárat és Szászsebest hadaival megszállatta; emberei Alvinczon hetven napig temetetlenül hagyták a halottat, míg végre a fehérvári káptalan tagjai átjöttek, hogy székesegyházukba szállitsák. A kőre, mely sírját jelzi, e szavakat vésették: Omnibus moriendum est: mindenkinek meg kell halni. [1])

VI.

Azalatt míg Castaldo Alvinczról Szászsebesre s innen Szebenre szaladt, hogy biztosságban legyen a netalán kitörő népdüh elől; míg Kendi Ferenczet, Erdély leghatalmasabb dynastáját magának megnyerte, ki a marosvásárhelyi országgyülésen a rendeket, kivált a székelyeket lecsillapítsa, s velök a tett fenyitését a koronától várassa; míg Martinuzzi kincsei prédára bocsátat-

[1]) Istvánfi, XVII. 309. l. Forgács, 30 s kk. ll. Hammer, II. k. 725. l. Bucholtz, VII. k. 383. l. Centorio az id. h. Castaldo ekkép adta tudtára Nádasdynak Martinuzzi meggyilkoltatását: „Tetszett a mindenható Istennek a boldogemlékezetü váradi bibornok püspök urat, ő méltóságát bizonyos rögtöni halál utján a másik világra vinni. Márk Antal volt az első, ki a főtisztelendő urat kétszer nyakon szúrta. Ajánlja szolgálatait alázatosan nagyságodnak.“ Ezen cynismust még felülmulja az Izabelláé, ki saját kezével ekkép válaszolt Castaldónak: „Ha mást nem kaphatunk a barát vagyonából (lovait akarta s ékszereit,) küldjön nekünk legalább szent ereklyéket ama toldozott foldozott hálóköntösből (melyben megöletett) vagy épen lábainak körmeiből, melyeket gyakran csókolás végett oda nyujtott; és Istennek hála, hogy nem lesz pápa belőle.“ Martinuzzi terjedelmes életrajzát Hatvani (Horváth) Mihály Történelmi zsebkönyvében 81—489 ll. találja az olvasó.

tak; [1]) Ferdinánd 1552. január 5-kén Prágából [1552. nyilt levelet bocsátott Magyarország rendeihez, melyben a meggyilkolt arról vádoltatott, hogy Budát ő juttatta török kézre, s hogy most Erdélyt, s az Erdélylyel határos részeket is akarta Szolimán hatalmába ejteni. [2]) A király követséget küldött III. Július pápához, melynek tagjai, Gregorianczi Pál zágrábi püspök és don Lasso de Castilia, a barát gonoszságait elősorolták, kérvén a szentszéket, nyilatkoztatná ki: „hogy a király és mindazok, öszvesen és egyenkint, kik fráter György megöléséhez tanácscsal és segéddel járultak, semmi büntetésbe nem estek, vagy ha igen, hogy felmentettek alóla.“ [3]) A pápa válaszképen említé, hogy nehéz hitelt adni a vádpontoknak, miután Ferdinánd és testvére, a császár, Martinuzzit nehány hónappal azelőtt, mint a keresztyénség és Magyarország támaszát bibornokul ajánlották; s hogy ehhezképest a gyilkosság szerzőit, és magát Ferdinándot is, kinek tudtával és parancsából történt a tett, birói széke

---

[1]) Bethlen Farkas szerint Martinuzzinak az általa épített szamosújvári erősségben őrzött kincsei, arany edényeken és ékszereken kívül kétszázötvenezer magyar forintból, azaz: arany forintból, nyolczszázhetven font veretlen aranyból, négyezer lysimachusféle pénzből, tizenhét font aranyporból és négyszázhatvan font ezüstrudakból állottak. Castaldo 1552. január 30-án Ujvárból Ferdinándhoz adott levelében irja, hogy ő a szekrényeket Báthori Endre, a gyulafehérvári püspök-helyettes, a kolozsvári biró sat. jelenlétében feltörette, és azokban, nem csekély bámulatára, csak négyezerötszáz gíra ezüstöt rudakban, ezer Lysimachus-aranyat, ezer forintot folyó pénzben, nehány aranytartalmu követ s egyéb kisebbértékü dolgokat talált; ő nem kétli, hogy a várnagyok a kincsek nagyobb részét elcsenték. Ezek utóbb kérdőre vonattak, s ekkor kisült, hogy Martinuzzinak egyik tiszte, Karasics János, hetedmagával röviddel a barát halála előtt kétszáz zsák ezüstöt „bizonyos helyre vitt.“ Az alvinczi kincsek őrzését Castaldo egy Lopez nevü spanyolra bizta, de Lopez maga feltörte a szekrényeket, s csak hatezer forintnyi értéket hagyott a várban. Egyes tanúk vallomása szerint egy László nevü kalmárnak hatvanezer forintot adott volna Martinuzzi, hogy az öszlettel kereskedjék, s a kalmár három év óta nem számolt; stb.

[2]) Pray Annal. V. k. 450. l. Istvánfi, XXVII. 310. l.

[3]) Bucholtz, Urkundenband, 589—606. ll.

elébe idézi. [1]) A király május 3-án Linczben személyesen megjelent a pápai biztos, Martinengo Jeromos előtt, s ügyvédeket vallott, kik őt a perben képviseljék. 1552. aprilis 25-étől május 19-éig Graczban, Németújhelyben, Győrött a biztos által személyesen, és Erdélyben Bondenarius prepost által mindössze száztizenhat tanú hallgattatott ki, — köztök Oláh Miklós egri, Bornemisza Pál veszprémi, Ujlaki Ferencz győri püspökök, Verancsics Antal pornói apát, Nádasdy Tamás országbiró, Pethő János volt lippai várnagy, filetinszki Palczan Péter 1541-ben budai kisbiró, Blandrata György Izabella orvosa, és Pesti Gáspár Martinuzzinak titoknoka. A védelem az olvasó előtt már ismeretes adatokból bebizonyítani ügyekezett: hogy fráter György eljárása olyas volt, melyből szándéka, Magyarországot és Erdélyt török kézre juttatni, s Ferdinánd seregét végveszélybe hozni, kiviláglik; s hogy ezen szándékát bizonyosan végrehajtja, ha erőszakos halál által nem akadályoztatik meg; — orgyilkossághoz pedig azért kellett folyamodni, mert nagyszámu felekezete miatt lehetetlen lett volna vagy legalább igen nagy veszedelemmel járó, őt fogságra vetni és a törvény rendes utján megbüntetni. — A perbeli irományok négy bibornokból álló bizottság elébe terjesztettek, és 1555. februárius 14-én végzést hozott a pápa: mely szerint „az adatok, miket Ferdinánd annak kimutatására felhozott, hogy a tett rosz szándék nélkül történt és büntetlenül történhetett, bővségesen bebizonyítattak; s hogy ennélfogva sem a király, sem Castaldo, sem a többiek, kik a tettet tanácsolták vagy végrehajtották, egyházi fenyitéket nem érdemelnek, és ilyesbe nem is estek.“ [2])

---

[1]) Batthyány Ignácz, Series episcop. Csanad. 139. l.

[2]) Istvánfi, XVII. 314. l. Pray, Epist. Proc. II. k. 383—416. ll. Bucholtz, VII. k. 286. l. Urkundenband, 585. l.

A Martinuzzi tanácsára Pozsonyba hirdetett országgyülés februárius 22-én együtt volt. A rendek köszönetet mondottak Ferdinándnak, hogy Erdély s az ország alsó részei valahára visszakapcsoltattak; s oly remény fejébe, hogy a király vagy fia, Maximilián, ezentúl az év nagyobb részét közöttök fogja tölteni, és őket személyesen a török ellen vezetni, közfelkelésre, és minden tizedik jobbágyi házhely után egy lovasnak, minden huszadik házhely után egy gyalog lövésznek kiállitására ajánlkoztak. A háború költségeinek viselésére a jelen évben házhelyenkint három forint fizettessék, fele György, fele Lukács napján; a következő két évben öszvesen ismét három, feltéve hogy a háború folyton foly, s az események a segély leebb vagy felebbszállitását nem igénylik. A magyar hadakat magyarok, ne külföldiek vezéreljék. Ferdinánd és János adományozásaik egyiránt érvényesek, azokat kivéve, melyekkel Ferdinánd János párthíveit, ez Ferdinándéit akarta magához édesgetni; ha a két király adományai ellentétben állanak egymással, akkor Erdélyben, s Bihar, Arad, Csongrád, Csanád, Zaránd, Békes, Torontál, Temes, külső Szolnok és Szörény megyékben Jánoséi; az ország többi részeiben Ferdinándéi birjanak érvényességgel. Izabella, Martinuzzi és Petrovics adományaik, Ferdinánd megerősitő levelei nélkül érvénytelenek. [1])

A király Pozsonyban mulatozott az országgyülés lefolyása alatt, s aprilis 1-én Báthori Endrét, kit részegeskedése és súlyos kórsága a közügyek kezelésére nem igen képesitettek, [2]) most már Erdély egyedüli vajdájává nevezte. A Tordán összegyülekezett erdélyi rendek a pozsonyi ország-

[1]) Corpus juris hung. I. k. 443. l.

[2]) Forgács: „In continuo cruciatu articulorum ex ebrietate et crapula mirabili contracto nec suimet compos erat.“

gyülés végzéseit magokévá tettek, oly módosítással: hogy tizenhat telek után egyegy lovas állitassék ki, s minden nem épen vagyontalan jobbágy kilenczvenkilencz dénárt fizessen. E hódoló készség daczára Castaldo utóbb úgy vélekedett, miszerint „jobb lett volna, a közfelkelést abbahagyni, mert a hadak észrevehetik, hogy bennünket számra felülmúlván, még a töröknek érkezése előtt túladhatnak rajtunk.“ [1]) Az elégedetlenség jelei kivált a székelyek között mutatkoztak.

Ferdinánd Pozsonyból Németországba sietett, melynek protestáns fejdelmei Henrik franczia királylyal szövetségre léptek a császár ellen, — élökön Móricz szász választó herczeg, a császárnak imént még bizodalmas híve, ki május végén Károly hadait Füssen és Reutte közt Tirolis szélén megverte, s a császárt és Ferdinándot Innsbruckból Villachba szalasztotta. Az utóbbik innen Passauba ment, a vallási békéről tanácskozni; s itt vette a hírt, hogy Izabella, ki, ámbár pénzbeli követelései a mult évi szerződés ellenére még távolról sem elégitettek ki, fiával és Petrovicscsal már korábban Lengyelországba távozott Kassáról, ezt június 14-én Seredi kezéhez Ferdinándnak általadatta.

Ferdinánd még aprilis 24-én Linczből levelet irt Rusztem nagyvezírnek, melyben Malvezzi szabadonbocsátását és visszaküldetését sürgette, menevédet szorgalmazván két követ számára, kik az ajándékokat Konstantinápolyba vihessék, s a békét megújíthassák. E levél iratásakor már folyton folyt a török hadnagyokkal az ellenségeskedés. Február 26-án Tót Mihály, volt szegedi bíró és Nagy Ambrus, ötezer hajdúval éjtszakának idején Szegedet elfoglalták; a török hadak részben a várba me-

[1]) Bucholtz, VII. k. 294. l.

[2]) Forgács, I. 37. l. Wagner, Anal. Scep. II. r. 56. l. Bucholtz, VII. k. 319. l.

nekültek. Sükeretlen ostrom után tivornyázáshoz láttak a hajdúk, míg Ali basa Budáról, és Rusztembeg Szendrőről megérkeztek, s martius 10-én a hajdúkat, kik teli kupákkal kezeikben „Nándorfehérvárig voltak menendők", és a szegedi vár vívása végett Aldana vezérlete alatt Lippáról, Temesvárról és Gyuláról Castaldo által ide rendelt magyar lovasokat és spanyol s német gyalog hadakat, össze meg' összeverték. [1]) A szerencsés eredmény Alit újabb vállalatra buzdítá; május elején Veszprém alá indult, melynek őrsége a fehérvári szandzsákot, midőn a város alatt kétszáz lovassal elhalad vala, vitéz kézzel elfogta, de mely most tisztei ellen fellázadt, s június 1-én, a parancsnokot, Vas Mihályt a várnak megadására kényszerítette. [2])

A második vezér Amhád basa, aprilis 23-án kiindult Drinápolyból, és Szokoli Mohamed hadaival Nándorfehérvárnál egyesülve, ötvenezer emberrel a Dunán, Tiszán átkelt akadály nélkül; június 27-én a török előcsapatok Temesvár alatt táboroztak. A temesi gróf, Losonczi István, hijába szorgalmazott segédet Castaldótól még a török sereg érkezése előtt. Ferdinánd főhadvezére önmaga is süker nélkül sürgette hadainak szaporitását vagy legalább a szükséges pénzt, hogy az Erdélyben dúlakodó zsoldos csapatoktól engedelmességet remélhessen; s a lőport, melyet küldött, Aldana Lippában lefoglalta. A temesvári őrség ötszáz spanyolból, háromszáz csehből, száz németből, és ezerháromszáz magyarból állott. Június 28-

---

[1]) Verancsics II. k. 92 l. Istvánfi, XVII. 315. l. Tinódi Sebestyén, Katonánál, XXII k. 231. l. Pecsevi, Hammernél, III. k. 299. l. A szegedi őrség veszedelméről galambposta hozta meg Budára a hirt. Castaldo a szerencsétlen eredményt Aldana gyávaságának tulajdonította; szerinte a magyar, német és spanyol halottak száma nyolczezerre ment. Bucholtz VII. k. 309. l.

[2]) Oláh Miklós, Chronic. Belnél, Monum. dec. l. 41. l. Istvánfi, XVII. 321. l.

án Losonczi megeskette vitézeit, hogy a hűségökre bizott helyet oltalmazni fogják, mint bajnok férfiakhoz illik; és nyomban kirohant a városból vészt és halált hozva a török hadba. Amhád más nap Pusztasomlyóról üszves erejével a falak alá érkezett, és délről jártatván tábort, június 30-án, hajnalban a várat és várost harminczhat nagyobb ágyúval és számos taraczkokkal lődöztette. Golyóik rést nyitottak a város egyik sánczában, s a jancsárok ostromhoz fogtak. A sánez őrei, magyarok és spanyolok, visszaverték a dühös hadat; kétezer török megsebesítetett vagy halva maradt, köztök Tembel Musztafa nikápolyi szandzsákbeg. Castelluvio, a spanyolok egyik hadnagya is halálát találta; emberei a sánczba, melyet oltalmazott, temették a hős férfiút.

Lőporhiány egy időre lelohasztotta a vívók tüzét. Losonczi július 12-én ekkép irt Báthori Endrének: „Soha se kövesse uraságod az idegen népet, hanem gondoskodjék kissé rólunk. Levelével csak meglátogathatott volna bennünket; s bizony kár volt, Aldánára, a gyáva zsiványra bízni az ügyet. Ha adó-igéreteknek nem ad hitelt a török, vívjatok meg vele; mert mondom nektek, e veszteglés megöl bennünket és a hazát. Uraságod tudja, mily utasítással bocsátattunk el a felségtől: hogy egymást segítsük. De ha nem veszszük is e parancsot, az ősök példája mutatja, mit kell tennünk. Irjon; irjon legalább egészségéről. Mi egészségesek vagyunk, és buzgósággal várjuk az órát, melyben meg kell halnunk. Éljen boldogul.“ [1]) — A Báthori-had még a régiebb időkből ellenlenségeskedésben élt a Losonczi nemzetséggel; Temesvár és őrsége nem sokat remélhetett a vajdától. István gróf július 19-én Maximiliánnak, az imént Spanyolországból

[1]) Bucholtz, Urkundenband, 606. l.

Bécsbe érkezett főherczegnek, megírta a vívás eddigi folyamát, s érintvén, hogy a király hadvezérei a csak ötvenezerből álló török hadat visszavonulásra bírhatnák, levelét e szavakkal rekeszté be: „Míg élek, hiven fogom szolgálni a felséget, és szolgálataim után kenyeremet érdemelni. Ha már eleget éltem, gondoskodjék felséged, atyjával egyetemben, szegény árváimról.“ — E közben hitvese, Pekri Anna, kezéhez végintezetét küldte, s levelet, melyben ősi jószágainak zálogbavetésére kéri. A begyülendő pénzből fogadjon zsoldosokat, vásároljon lőport; s küldje hű ember vezérlete alatt Temesvárba. És Anna csakugyan ötszáz hajdút és tetemes lőpor-mennyiséget utnak indított; Tót Mihály, a szegedi biró, magára vállalta a segédnek a városba szállitását. De a hajdúk, midőn értésökre adatott, hogy Temesvár a czél, nagy résztt megfutamodtak; a maradványt szétverék a vívók, mit látván a Varkócs által Váradról segédül küldött gyalogok, elcsüggedve visszafordultak.

Amhád vezír, mihelyest Szendrőből a szükséges táborszerekkel ellátatott, új erővel folytatta a vívást, és ágyúit kivált a város s a belső erősség között fekvő vizi toronyra irányozta. A falak már három helytt roskadoztak, midőn július 25-én ostromot parancsolt. „Engem Kubadnak hivnak,“ kiáltott a csauszok nagyja, és szablyájával csapást mért egy vitézre, ki a torony omladékai között bátorságának fényes jeleit adá. „Engem meg' Pattantyús Balázsnak,“ viszonzá amannak szablyáját pajzsával felfogva a vitéz, és kardja élét a töröknek nyakával éreztette. Öt óráig tartott az ostrom; Amhádnak háromezer emberébe került. Losonczi győzött még egy ízben; de száztizenhárom bajnoktársa halva maradt; még nagyobb volt a megsebesítettek száma, köztök a lelkes spanyol hadnagy Diego Mendoza. És más nap megújítatott az

ostrom; Amhád és Szokoli Mohamed csapatot csapat után küldtek a falakra; a csauszok a visszavonulókat furkosokkal agybafőbe verték, a fáradtakat új-új hadak váltották fel. Július 26-án, Losonczi Anna nevének máskor oly vigadalmas napján, Amhád hatalmában volt a torony.

Az erősítések e zárkövének elfoglalása s általa a városnak külön szakítása a vártól; az itt is ott is mutatkozott élelemhiány; a lőpornak már csak nehány fontra olvadása; a polgárok esdeklései és mindenek felett Mendoza halála után a spanyolok lázadása, kikhez a németek és csehek is csatlakoztak, s kik önmagoktól akartak alkudozásba ereszkedni a vívókkal, — Losonczit Amhád küldötteinek meghallgatására birták. Az őrség feltételei, hogy fegyverben és összes vagyonával költözködhessék ki a várból, elfogadtattak, s július 30-án Temesvár általadatott. A kapu előtt Szokoli Mohamed és Kazim beg, a volt budai basa, tisztelettel fogadták a hős magyart, de a két sorban felállított jancsárok kezöket az őrség s a polpárság ifjaira vetvén, leöldösték az ellenállókat. Midőn Losonczi apródját, Tomori Endrét, ki a gróf aranyos páncélját és sisakját vitte, lováról lerántották, s Mohamed és Kazimbeg kénytelenségből vagy készakarva hátráltak, Losonczi a mellette lovagló Forgács Simonhoz és Perez Alfonz spanyol hadnagyhoz fordulva, felkiáltott: ez a török hűség; fegyverre barátim! s kardját rántván Mohamedbeg egyik tisztét levágta. A harcz kürtje még egy ízben megszólalt, s a haláltusában Losonczi, fején és baloldalán megsebesítve, agyonszurt lovával földre rogy és fogságba esik. A jancsárok Amhádhoz viszik, s a hős végerővel a vezírnek szemére lobbantja a szószegést. Amaz Ulamáról szól s azokról, kik Ulamát lesből, az adott szó ellenére megtámadták; és dühében a haldok-

lót lenyakaztatja. Losonczi vitézeinek szine Temesvár kapúja előtt összekonczoltatott vagy rabul Konstantinápolyba vitetett; Perezt lova kiragadta a tusából, de a bujdosót utólérte egy török csapat, s a Kőrösbe ölte. [1])

Láttuk, hogy Castaldo nem igen gondolt Temesvárral; annál gyengédebb szeretettel viseltetett Lippa iránt, melyben egymagában botorul Erdély kulcsát látta. A hely erősítésére s hadi szerekkel és eleséggel ellátására százötvenezer aranyat fordított, s Aldana Bernát, a spanyol várnagy, még Nagyvárad és Gyula ágyúit is ide szállíttatta. Az őrség ezerszáz magyarból, németből, spanyolból állott, s mert várni lehetett, hogy Temesvár bukása után Lippa alá indul Amhád, Bakics Péter, Tót Mihály, Nikola László, Balassa Menyhért, Török János és Varkócs Tamás zászlóaljaikkal a vár oltalmára küldettek; más hadak Erdélyből útban voltak feléje. És Aldana, mihelyest Losonczi veszedelmét megtudta, s mielőtt Karánsebes és Lugos, melyeknek óságtól porhanyó falaik az első ágyúlövésre fogtak volna romba dőlni, magokat megadták, — az erősítéseket összeromboltatta, a nehéz ágyukat szétrepítette, a várost felgyujtatta, és Lippából kitakarodott. Amhád Temesvárról ötezer embert a tűz oltására s a még hasznavehető hadi szerek megmentésére küldött, s ezen dandár fegyvereinek csillámlása a távolban, elégséges volt, hogy Solymost, a fekvése által rend-

---

[1]) Tinódi Sebestyén, Katonánál, XXII. k. 257. l. Verancsics, II. k. 94. l. Batthyány Ferenczneknek 1552. sept 2-án Mária özv. királynéhoz adott levele Hatvaninál, Brüsszeli magyar okmánytár, II. k. 351. l. Istvánfi, XVIII. 323—329. ll. Forgács, II. 46 s kk. ll Pray, Epist. Proc. II. k. 329. l. Centorio az id. h. Castaldo Temesvár bukását Aldanának tulajdonítja. „Quam primum intellexit — irja Maximiliánnak — Losonczium creatum esse comitem.... omnia impedimenta interposuit .... tot pulveres et alia quae ei transmiseram, ut in Temesvarium mitteret, quod ego factum esse credebam, nunc reperio i omnia penitus retinuisse .. Et hanc dicunt potissimum fuisse causam deditionis Losonczii.“

kivül erős fellegvárat, Aldana egyik földie őrségestől odahagyja, és Csanád parancsnoka követte a példát. — Igy vált a temesi grófság török beglerbegséggé, s Kazim basa Temesvárból száz mérföldnyire parancsolt. Aldana hadi törvényszék elébe állítatott és halálra itéltetett, de Maximilián hitvesének, a spanyol Máriának kérelmére kegyelmet nyert. [1])

S míg Losonczi magának halhatatlan nevet vívott ki, míg Aldana magát érdemessé tette, „hogy izzó kemenczébe vettessék," — mint Castaldo Ferdinándnak irá, — a német hadak, dühökben, hogy zsoldjok fizetetlen marad, Kolozsvár ágyuzásához fogtak. Castaldo és Báthori ekkor — július 11-én — Tordán táboroztak Erdély nemességével, mely országgyülési végzés következésében fegyverre kelt. „Az erdélyieket annyira eldühitette a német zsoldosok eljárása, — irá Maximiliánnak Castaldo, — hogy mindnyájuk halálát sem eléglik. Most világosan látom, hogy ama zsoldosok csak az ország vesztének siettetésére érkeztek ide; még saját kapitányuk is megvallja, hogy náloknál bestyésebb embereket soha sem látott." S a magyarság csakugyan Tordáról ellenök indult és közülök kétszázat levágván, pillanatnyi foganatot szerzett Castaldo parancsainak, ki a főbb czinkosok közül tizennégyet felakasztatot. [2])

Konstantinápolyból még tavaszszal parancsolat ment a moldvai és havasalföldi vajdákhoz, hogy mihelyest Amhád a hadviselést megnyitotta, Erdélyre törjenek. A moldvai vajda, a parancsnak engedelmeskedve, július első felében harminczötezer oláhot és hétszáz tatárt vetett a székely földre s a szomszéd Bárczaságra, kik Hermány

[1]) Istvánfi, XVIII. 329. l. Bucholtz, Urkundenband, 608. l.

[2]) Pray, Epist. Proc. II. k. 327. l. Bucholtz, Urkundenband, 607. l.

és Prázsmár feldúlása után, Castaldo és Báthori hadnagyai által nem igen bántalmazva dús prédát vittek ki magokkal.[1]) Havasalföld vajdája, Mircse, Erdélyt bántatlanul hagyta, s emberei által csak azon volt, hogy Ferdinánd hadnagyait az Izabella által fizettetett adónak Konstantinápolyba küldésére birja. — A moldvaiak visszatérése után, Castaldo elvégre Temesvárról is látszott megemlékezni, s ime hozzák a hírt, hogy már késő, s hogy Aldana Lippát gyalázatosan odahagyta. „A mindenható úgy akarta — irá július 31-én Castaldo, Meggyesről, Maximiliánnak, — hogy Aldana, ezen gyalázata nemcsak nemzetének hanem az összves keresztyénségnek, addig éljen, míg rajtuk e sebet ejthette. Meg nem foghatni, mi által biratott legyen e tettre, hanemha örökös részegsége s még egy külön ördög által, mely magát természetes gyávasága mellé testébe furta. Isten úgy akarta, hogy annál bizonyosabban bukjunk. Én már nem látok eszközt a meneküléshez, csak annyit tudok, hogy mindennek vége van. Erdély lakosai máris fegyverhez nyulnak ellenünk, s magamra nem várok egyebet mint a halált.“ S egy pár héttel később: „A parasztok az erdőkbe vonultak és összesereglettek, hogy magokat és élelmi szereiket embereink elől megoltalmazzák, kik hogy megélhessenek — mert zsoldjukat hijába szorgalmazták — kénytelenek eleséget rablás által szerezni magoknak. Köztök s a parasztok között egy nap sem mulik el ütközet nélkül, s mindkét részről vannak halottak minden nap.“ [2]) Ez volt az állapot, melyre Castaldo a gondjaira bizott országrészeket és önmagát hozta; s a vallásosabb kedély látván, mint tépik, üldözik az olaszt a fúriák, s mily szerencsétlenség érte

[1]) Istvánfi, XVII. 322. l. Pray, Epist. Proc. az id. h. Gr. Kemény J. Fundgruben, I. k. 51. l. Hatvani, II. k 342. l.

[2]) Schuller, Magazin für Geschichte sat. III. 135. l.

Németországon a római király fegyvereit: büntetést lát benne Martinuzzi gyászos végeért. [1]) A barát a mult évben, késő őszszel, százezer embert indított Lippa alá; Castaldo saját zsoldosait sem birhatta reá, nem hogy Amhád ellen induljanak, hanem hogy a dévai szorost oltalmazzák. Schöneich labanczai oda mentek, hogy a jámbor pórt kifoszszák, s meg' visszatérjenek. „Mindenütt oly kegyetlenül viselték magokat, hogy a lakosok inkább a töröknek rabszolgáivá akarnak válni, mint a labanczoknak szállást adni, mert mindenütt ölnek, rabolnak, dúlnak, kegyetlenkednek dühökben. És bár mennyit kunyoráltam hadnagyaiknak, napról napra szörnyebbé vált eljárásuk. Most minden ok nélkül oda hagyják a szorost, és visszatérnek ide; mi végre? nem tudom, mert nekem meg nem irták, de valószinüleg azért, hogy a többi labanczokat is fellázítsák.“ [2]) — Azalatt míg Erdélyben a zsoldos hadak féktelenségök által Ferdinánd kormányát gyülöletessé tették, s Izabella és János Zsigmond párthiveit naponkint növesztették, Castaldo kéz alatt pártolta az elégedetleneket, kik Moldvában Istvánt, Havasalföldön Mircsét akarták a vajdaságtól megfosztani. S amazt csakugyan megölték a bojárok, de utóda Sándor, nem Ferdinándnak, mint Castaldo remélé, hanem a lengyel korona hűbéresének vallá magát, s mint ilyes János Zsigmond

---

[1]) Már Bucholtz megjegyzette: „Für den Besitz von Siebenbürgen war die Ermorduug Martinuzzis von keinen dauernden Folgen .... Es entwickelten sich unter dem Vordringen der Türken eine Reihe so vielfach unglücklicher und zugleich mit dem manigfachsten Unrecht vermischter Begebenheiten, dass man versucht seyn könnte, in der nur selten so vorkommenden Zusammenwirkung derselben eine äussere Strafe für das formelle Unrecht zu sehen, welches im Namen der höchsten Autorität an dem Statthalter und Cardinal vollzogen war.“ Ezen fejleményből merül fel az erkölcsi tanuság, nem azon anecdotonokból, melyek szerint Castaldo béresei közül ki ez ki amaz ország bitófáján múlt ki.

[2]) Bucholtz, VII. k. 295 s 309. ll.

igényeit támogatá; és a Mircse helyébe jutott Radul, kit a törökök azelőtt nehány évvel a tartományból kiszalasztottak, innen másod ízben is kiüzetett általok. [1])

VII.

Losonczi még élt, Temesvár még állott, midőn Ali basa, az árván hagyott Veszprém már felebb említett megvétele után a Budához közelebb eső várak és erősségek elfoglalását vette czélba, hogy a bányavárosokhoz és Egerhez utat nyisson a török fegyvernek. Visegrádtól éjszakra, az Ipoly bal partján, Hont és Hidvég között fekszik Drégely. A magas bérczen épült vár az esztergomi érseké volt, benne várnagy Szondi György. Az óságuk miatt gyarló falak nem sokáig álltak ellen a basa ágyúinak; az erősség kapuját fedező torony összeroskadt, és a várnagy hű bajtársát Zoltai Jánost omladékai közé temette. Ali július 9-én a szomszéd Orosziból Márton papot Szondihoz küldötte, üzenettel, menynyire fájlalná a basa, ha az erősség, melyet jelen állapotában lehetetlen oltalmazni, addig védetnék, míg a vitéz várnagy is életét veszíti. Adná fel tehát az omladékot, és távozzék békében. „Későn költ ahhoz," válaszolá Szondi, s meggyónván a papnak, általa két ifju török foglyot s két énekes apródját küldte a basához; amazokat nevelje Ali vitézekké, emezekkel mondasson éneket sírja felett, mert ő, Szondi, védeni fogja a várat és meghalni. A parányi őrséget hasonló érzelem lelkesítette; s a hős, összehordatván vele a mit becsben tartott vagyonából, egy pillanatot vet a lefolyt élet emlékeire és felgyújtja; délczeg paripáit elővezetteti és agyonszúrja; s a falakon

[1]) Thuanus, (de Thou) histor. l. IX. Engel, Gesch. d. Nebenländer des ungr. Reichs, IV. r. 1. d. 218. l. 2. d. 191. l. Bucholtz, Urkundenband, 609—612. l.

mármár berontó törökök közé rohan. Jobbik térdén megsebesítve, a másikra esik, s küzd és vív míg fején, mellén golyók által érve, lelkét kiadja. Ali a halottat szemben az erősséggel egy domb tetejére temettette, zászlót és kopját tüzvén a sirra, mely a porló férfiu vitézségéről szóljon magyarnak, töröknek. [1]) — Szondi halálát Szécsény, Hollókő, Buják, Ság és Gyarmat bukása követte. Zondavár, melyet Horvát Bertalan, gyarmati kapitány, a mult évben hatalmába ejtett, őrség hiánya miatt már korábban a hatvani bég hadai által foglaltatott el ujra. [2])

A magyar helytartó tanács, július 21-én Pozsonyban kelt levele által megkereste a Passauban együtt volt németbirodalmi rendeket, „váltanák és szabadítanák meg segédök által a török járomból Magyarországot, mely száz és több éveken át pajzsa volt nem csak a német birodalomnak, hanem az összes keresztyénségnek;“ [3]) Castaldo és Báthori segédet sürgettek Ferdinándnál és Maximiliánnál, nem annyira Magyarország, mint az egy Erdély oltalmára, melyet a török hadak még csak nem is háborgattak. Ferdinánd, Sforza Pallavicini által Olaszországban négyezerötszáz zsoldost, Dietrich Marczel által Németországban háromezer labanczot fogadott, s ezen hadak fővezéreül gundersdorfi Teufel Erasmus győri kapitányt nevezte, ki, magyar és német lovasságának, nyolczszáz morva gyalognak és szintannyi hajdúnak idetudásával, összesen tizenkétezer embernek parancsolt. Ipolyságon felül nehány órányira, a Selmecz vizének jobb partján, Egyegnél ütött tábort, s ha a magyar hadnagyok tanácsára hajlik, bevárja a felsőbb megyék felkelt nemességét, mely Sempténél és Füleknél már hétezer fő

[1]) Oláh, Chronic. Belnél, Appar. d. I. 41. Tinódi, Katonánál XXII. k. 282. Istvánfi, XVIII. 330. l.

[2]) Veranesics, I. k. 264. l.

[3]) Pray. Epist. Proc. II. k. 322. l.

erejéig együtt volt: s be a táborszert, mely Zólyomból és Beszterczebányából már útban volt feléje. De csillagzata őt Drégely sükeretlen vívása után a palásti mezőre csalá, hol a budai basának tizenkétezer embere által augustus 8-án rútul megveretett. Sbardellati Ágoston váczi püspök, kit a sereg élelmezésének gondjai a táborba vittek, Dezsőffy Ferencz, egyike a magyar lovasság hadnagyainak, s velök számos deréknél derekabb harczfi a csatamezőn maradt; több ezer fogságba esett, köztök Sforza Pallavicini, kit a basa előbb megvesszőztetett, aztán tizenhatezer arany váltságdijért szabadon bocsátatott; és maga Teufel Erasmus, kit Konstantinápolyba vittek, hol a nyomoru, mert magát másnak hazudta, hogy szabadságát csekélyebb öszletért visszanyerhesse, — tömlőbe varratott és a tengerbe sülyesztetett. [1])

Ali basa Palástról Budára s Budáról Szolnok alá sietett. A vár gazdagon volt felszerelve; az őrség ezer négyszáz magyar, német, cseh, spanyol főre ment, Nyáry Lőrincz parancsnoksága alatt. September 2-án, a vár bekeritésének nyolczadik napján, Amhád vezír hadai is felérkeztek a bánságból Debreczen környékének s a Kúnság pusztítása után; és a megfélemlett őrség más nap éjtszaka gyalázatosan megfutamodott. September 4-én vár és parancsnok Amhád kezében voltak, kit a három évvel azelőtt roppant költségen épült s a Zagyva és Tisza vizei által is oltalmazott erősségnek birtoka oly annyira megörvendeztetett, hogy nem gondolt vele, midőn a sebbe és fogságba esett kapitány is az őrség után szökött. Nyárynak a kanczellár, Oláh Miklós pártfogására volt most szüksége, mert Nádasdy Tamás hadi törvényszék elébe állí-

[1]) Tinódi, Katonánál, XXII. k. 305. l. Forgács. II. 61. l. Istvánffi, XVIII. 332—335. ll. Oláh, Ephemerides, Kovachich Scr. Min. I. 73. Centorio az id. h. Verancsics. II. k. 95. l.

[2]) Forgács, II. 67. Istvánfi, XVIII. 336. l.

tatta, hogy számot adjon az ágyúkkal, éléssel gazdagon felszerelt várbukásáról. [2])

Amhád jancsárakból és lovasokból álló őrséget hagyva Szolnokban, Ali basával, s az ehhez csatlakozott bosniai és szendrői szandzsákokkal, ugy Jahjaoghli fiaival, a pécsi és székesfehérvári begekkel, összesen százötvenezer emberrel Eger felé indult. A városban ruszkai Dobó István volt parancsnok, Ferencz és Domokos testvéreivel Szerednyének ura, s mint ilyes a közelebb mult évek folyama alatt gyakori viszályban a munkácsi őrséggel, a Homonnaiakkal és Bidiekkel, kiknek bő alkalmuk volt saját kárukra István erélyével közelebbről megismerkedni. [1]) Oláh Miklós Egert, a felföld kulcsát, szerencsés választással az ellenei által is vitéznek vallott férfiura bizta, várnagytársul Mecskei Istvánt adva melléje. Amhád september 9-én tihaméri táborából levelet küldött Egerbe, melyben igéreteket fenyegetések közé vegyítve, az őrséget a város általadására intette. Dobó a levélhordót, mert magyar volt, börtönbe vetette, s a felhivást válasz nélkül hagyta, megesküvén, hogy a töröknek azontúli leveleit épen olvasatlanul hagyja, s két láncsa közt koporsót tűzvén a várfalra, a vívó vagy a vívott számára, a mint magával hozza a sors. Ő még augustus 25-én irá Castaldónak: „hallottuk, hogy ő felsége Bécsbe érkezett, a semptei tábornak hosszát és szélét is tudjuk, de segédet csak Istentől várunk, nem az emberektől," és Ferdinánd hadi tanácsosai csakugyan segéd nélkül hagyták a várost, melyet máris elveszettnek gondoltak, s véle az egész vidéket Kassáig, hol az öreg Seredi tétlenül ült, mint kinek tiszte csak „a kapúk kinyitásában és bezárásában áll." Egernek őrsége augustus elején csak kétszáz gyalogból és szintannyi lovasból állott; de Mecskei a felső-tiszai

[1]) Bucholtz, V. k. 189. l.

urak, megyék és városok gyülésében, Szikszón, oly eleven szinekkel rajzolta Egernek s általa a kelet-éjszaki felföld veszedelmét, hogy mikorra Amhád és Ali a város alá érkeztek, majdnem kétezer főre ment az őrség, köztök kétszázharmincz gyalog lövész Kassából, s kétszázötven művész puskás, kiket Bornemisza Gergely deák, fia egy pécsi lakatosnak, magával hozott. Dobó a „hatvanöt heán kétezer lélek“ gondjait viselendő, a városból s Felnémetből, Tállyából, Maklárból tizenhárom sebészt, hét kovácsot és lakatost, öt ácsot, kilencz molnárt, nyolcz mészárost, tizennégy kenyérsütő és serfőző nőmbert és száznyolczvan pórt mindenféle szolgálatokra a várba szállított; két papról is gondoskodott, „de prédikálani nem tudnak vala,“ — mint a jámbor Tinódi irva hagyta, — azaz: a római katholikus egyház tanaihoz ragaszkodtak. Eleségben és hadi szerekben nem volt hiány, s Dobó végzést hozatott az őrséggel, hogy még csak említése is a „megadás“-nak halállal büntettessék. Mihelyest a török előcsapat a város alá érkezett, nehány hadnagy szerencsés kitörést tett, és gazdag zsákmánynyal érkezett vissza; az őrség másik része felgyujtotta az alsó város malmait és magasabb épületeit, köztök az egyházakat is, nehogy hasznukat vegye a török.

September 11-én, kilencz ágyúlövés által mintegy jelt adott a vezír, hogy hozzáfogott a víváshoz; september 29-én, ámbár éjente fáradhatlan buzgalommal azon voltak a várbeliek, hogy a nappali vívás kártételeit helyrehozzák, s ámbár kitörések és jól irányzott ellentűz által is sokfélekép háborgatták és bomlásba hozták a török ágyútelepeket, — már oly roncsolt állapotban volt a püspöklak előtti várfal, hogy Amhád helyén látta, ostromot parancsolni. Reggeltől délig három ízben megujíttatott az ostrom, és három ízben diadalmasan visszaveretett.

Ezer török holtan feküdött a bástyákon és az árokban; Gyulai György, Bolyki Tamás, Nagy Imre és Posgai János hadnagyok, s velök több vitéz magyar halála volt a nap dicsőségének ára.

Az ostrom után röviddel Arszlán, székesfehérvári beg, egy Sári Endre nevü magyarral levelet vitetett a várba. Dobó vasra verette az embert, s elszaggatván a levelet, felét megégette, felét Sárival elnyelette. Csak utóbb tudták meg tartalmát: hagyják oda fegyverben s vagyonostul a várat; Losonczi sorsától ne tartsanak; Amhád, Szokoli és Ali visszavonulnak három mérföldre, mig az őrség, melyhez ő, Arszlán, kezesül megyen, tökéletes biztosságban leszen. [1]) A kegyetlenség ijesztő látása, melylyel nehány magyar, kik egy kitörés alkalmával elfogattak, az ágyutelepek sánczain kivégeztetének, s a boszuság, hogy Dobótól nem csikarhatott ki annyi pénzt, mennyire magát és szolgálatait érdemeseknek hitte, Hegedűs Istvánnal, Seredi Györgynek, Gáspár öcscsének hadnagyával árulást forraltatott. Szándéka volt a gondjaira bizott sáncznál az ellenséget bebocsátani, de a szándék kitudódott, s a gonosz czimborát, miután vétkét bevallotta, halállal büntették a hivek.

October 4-én a lőpor-bolt felrepítetett, s két szomszéd szárazmalom is tönkre ment. Amhád, látván a tüzet, embereit a falak tövéhez küldötte, s újra szabad távozást igértetett az őröknek, ha felhagyván a hasztalan erőlködéssel, valahára átadják az omladékot. De a várnagyok kürt és dobszóval belovagolták az erőséget, s az incselkedő szózatok elmerültek a zajban, a Jézus kiáltásban, melylyel a tűznek oltásához láttak a pórok. A kénkő és salétrom-rakhely sértetlenül maradt, száz és száz kéz nehány nap alatt helyrepótolta a lőpor-veszteséget, s a két

[1]) Tinódi körülményesen irja le a levélégetés szertartását: „Nagy fazék szenet előemelének, Leveleket véle megégetteték, Füstivel az embert igen füstölték, Vasba verik, árokban verejtezék.“

malom romjaiból hamarjában előállott egy új, mely a szükségnek megfelelt, az eleséghiányból származó aggodalmat eloszlatta.

Amhád e közben két sáncz között a várnak árkát betöltetvén, a töltést a várfalak magosságáig emeltette, és egyúttal üregásáshoz nyult, hogy a bástyákat felrepíthesse. De az őrség ébersége az utóbbi kisérletet meghiúsitotta, és Bornemisza Gergely leleményes esze sarkából kiforgatta a másik czélzatot. Gyúlanyaggal megrakott hordók felgyújtották a töltés faállványát, s tüzet és golyót szóró kerekek rémülést és vészt terjesztettek a vívók között. — October 12-én éjjel nagyszerü ostromhoz készült a török tábor, s más nap hajnaltól késő alkonyig három oldalról folyt a megtámadás. Mecskei sebet vett, Nagy István az őrség egyik hadnagya halva maradt, de a vívók minden oldalról tetemes veszteséggel visszaverettek. És october 14-én még egy ostromot parancsolt a vezír, győzzön vagy veszítsen, az utolsót. Mecskeit tegnap vett sebe nem tartóztathatá, hogy részt ne vegyen az új veszedelemben, az új dicsőségben; Dobó és Gergely deák ma szintén megsebesítettek, amaz, midőn egy sánczcznak romjain bátor ellenállásra buzdította az övéit, emez, midőn egy kártácsféle új találmánya, folt számra sodorta a vívókat az árokba. „Jó Bálint papot ellövék a törökök," de társa az ég malasztját kérte küzdőkre és elhunytakra, s a vitézek mellett furkosokkal és póznákkal küzdöttek a pórok; atyáik és férjeik mellett szemébe néztek vésznek és halálnak a nők, s égő kanóczczal és izzó olajjal fogadták az ozmán csordát. Az egy bolyki sánczon száznegyven magyar látta vég ízben a napot, de ezer és ezer török feküdött rakásra ölve az árokban. A csauszok hijába buzdítják új-új erőfeszítésre a jancsárokat; Isten nem akarja, — volt a vá-

lasz; s az alkony véget vetett ostromnak és Eger veszedelmének.

Még négy napig táborozott Amhád a rommá lőtt és mégis megtörhetlen erősség tövén, vádakkal és szidalmakkal halmozva Alit, hogy őt e vállalatra buzdítá; october 18-án éjtszaka szekerekre rakatta a nehéz táborszereket s virradóra távozott az összes sereg. Az őrség örömimádsággal és örömlövésekkel ünnepelte a napot; tizenkétezer nagyobb golyó — ennyit lőttek a vívó hadak a várba — hirdette a székes-egyház előtt halmokra rakva a lefolyt harmincznyolcz nap halhatatlan dicsőségét. Dobó három török zászlót, köztök Ali basáét és Arszlánbegét Ferdinándhoz Bécsbe küldte, hová Móricz szász választó herczeg, ki a passaui békekötés után hadait septemberben Győrig vezette, s itt semmit, de semmit sem tett, csodálatos táborzásából már visszaérkezett volt. Az egri őrség jutalmáról, mint látni fogjuk, gondoskodtak az országos rendek; Dobó a tárnokká lett Báthori Endrét felváltotta az erdélyi vajdaságban; Bornemisza Gergely adományúl Bartosfalvát nyerte Sárosban, s a Dobó helyébe Eger parancsnokává neveztetett Mecskeit, méltatlan halál fosztotta meg a jutalomtól; emberei, midőn Ferdinándhoz Bécsbe utazott, Várkonyban összevesztek a pórsággal, s egy szekercze-csapás véget vetett a hős életének. Bornemisza iránt is mostoha volt a sors; 1554-ben a martalóczoktól háborgatott poroszlóiaknak segédet hozandó, Velibeg, hatvani szandzsák kezébe esett, s Konstantinápolyba vitetvén, egy évi fogság után Amhád parancsából megfojtatott. [1])

---

[1]) Tinódi, Katonánál, XXII. k. 313 s kk. ll. Centorio, 221—225. ll. Forgács, II. 69—93. ll. Istvánfi, XVIII. 337—349. ll.

VIII.

A segéd nélkül hagyott, de önn ereje által megállott Eger intette a rendeket: gondoskodjanak magok magokról. 1552. december 29-én Abaúj, Zemplén, Sáros, Szepes, Gömör, Borsod és Torna, Gönczön gyülést tartottak, melyen kivált Eger és Fülek miként eszközölhe-
1553.) tő megtartásáról folyt a tanácskozás. Ferdinánd 1553. január 17-én Graczban kelt levele által roszallotta nem a gyülés végzéseit, hanem annak előleges engedelem nélkül tartatását; [1]) s aprilis 9-ére Sopronyba országgyülést hirdetett. A rendek itt végzést hoztak, hogy azon esetre, ha valamely erősség vívása vagy más ilyetén ok miatt az egyik vagy másik főkapitány kisebb hadjáratot rendel, az illető megyékben huszonöt jobbágyi házhely után egy lovas és egy gyalog állítassanak ki; az egytelkes nemesek öten-öten egyegy lovast küldjenek; s az öszves nemesség vagy személyesen vagy helyettesek által keljen fel; — dandárát mindenik megye önválasztotta hadnagy alatt fogván a táborba küldeni. A jobbágyok ne kényszerítessenek ő felsége hadnagyai által ingyen munkára váraknál, erősségeknél; pontosan fizetett bér mellett munkásokban nem lesz hiány. Pénzsegélyül ismét két forint ajánltatott fel jobbágyi házhelyenkint, s azonfelül Eger csonka, béna vagy máskép megsebesített vitézeinek díjazására és a török fogságban sinlődő hazafiak kiváltására, mindenik jobbágyi házhely után tíz dénár, és szintannyi mindenik nemes saját erszényéből rendeltetett szedetni. — A rendek arra kérték Ferdinándot, hogy a sopronyi, mosonyi és más főispánságokat, melyek német uraknak jutottak, magyar híveire bizza; Ferdinánd meg' a vallási ügyre figyelmeztette a rendeket, de ők

[1]) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III k. 221 l.

úgy vélekedtek, hogy ez irányban már elégségesen gondoskodtanak, újabb rendszabályokat már annálfogva sem hozhatnak, „mert a megyei követek ez ügyben küldőik által nem hatalmaztattak fel;“ a hibás hittant terjesztő könyvek nyomtatását és kiadását mi illeti, arra az a megjegyzésök: hogy az ő jószágaikban tudtokra ilyes könyvek nem nyomattak, nem tétettek közzé. [1])

A rendek ujra készségöket nyilvánították országos erővel lépni fel a török ellen, ha Ferdinánd vagy Maximilián személyes jelenléte őket komoly és nagyszerü hadviselésről biztosítja ; de ehhez annyi tapasztalás után már reményök sem lehetvén, a magyar biztosok közbenjárásával eszközlendő fegyverszünetről is tettek szót. A békealkudozások e tájban már folyton folytak Ferdinánd s a Porta között. Castaldo és Báthori az erdélyieket egyenesen felhatalmazták a király háta megett egyességre lépniök a törökkel, még pedig bármily feltételek alatt, de annak kikötésével, hogy Ferdinánd kezében maradjon a tartomány; [2]) s Verancsics Antal pornói apát és Palinai Pál még aprilis 7-én a király nevében Alihoz Budára érkeztek, nehány hónapi fegyverszünet szorgalmazására, míg t. i. a Konstantinápolyba menendő követek megbizatásukban el fogtak járni. A fegyverszünet hat hónapra megköttetett, s júliusban Verancsics , most már pécsi

[1]) Corpus juris hung. I. k. 451. l. Verbőczi Hármaskönyvének revisorai: Újlaki Ferencz királyi helytartó, Gregorianczi Pál zágrábi püspök, Mérey Mihály királyi személynök , Sibrik Gergely tanácsos, Kamarjai Tamás országbirói helyettes, Szomor János királyi ügyigazgató és Bodenarius Márton bécsi törvénytudor, munkájokat bemutatták a rendeknek, kik ennek vizsgálatát országos választmányra bizták, mely 1553. octoberben összeült s megbizatásában eljárt. Törvényes erőt miért nem nyert legyen a munka aziránt lásd Szegedi János ot a rubrikákban az 1553. évhez. Nyomtatásban csak harmadfél századdal utóbb jelent meg, mint történeti és jogtudományi curiosum ily czím alatt: Opus quadripartitum juris consuetudinarii.

[2]) Bucholtz, VII. k. 300 és 318. l.

püspök, és Zay Ferencz, a dunai naszádosok kisebb rajának főkapitánya, Konstantinápolyba indultak, Malvezzivel egyetemben békét vásárolandók; utasitásuk szerint egész Magyarországért 1526-diki terjedelmében évenkint száznegyvenezer aranyat, a Ferdinánd által birtokoltért, Erdélyt s a részeket is ideértve, évenkint negyvenezeret igérhettek. Ha Martinuzzi halála szóba hozatnék, tisztökül tétetett, a tettet azzal okadatolni, hogy a barát czélzata oda ment, miszerint Erdélyt függetlenül a Portától és függetlenül Ferdinándtól, önmaga birtokolja. A követek gazdag ajándékokat vittek magokkal a díván számára, s útjok egyengetésére a a hírneves fogoly Hamzabeg többed magával szabadon bocsátatott. [1])

Izabella e közben mindinkább nehezteléssel telt el Ferdinánd iránt, ki a százezer arany hitbér visszafizetését határnapról határnapra halasztotta, s Oppelnt és Ratibort is csak későcskén juttatta a királyné kezéhez. [2]) Boszuságát még féken tartotta a körülmény, hogy testvére, a lengyel király, ez idétt Ferdinánd leányával, Katalinnal, a mantuai herczeg özvegyével házasságra lépett; de Petrovics, II-dik Henrik franczia király által is buzdítva, [3]) annál nagyobb tevékenységet fejlesztett, Munkácsból követeket küldött Szolimánhoz, s az elégedetlen székelyekkel és a temesi grófság ráczaival alkudozásba ereszkedett; szóval, mindent elkövetett, hogy János Zsigmondot török oltalom alatt Erdély fejedelmi székére juttassa. Midőn Dobó, a vajdaságot átveendő, július elején Erdélybe érkezett, lázadást forraltak a Zápolyaház hivei;

---

[1]) Miller, Epist. Ferd. et Maxim. 22. s kk. ll. Katona, XXII. k. 465. l. Pray, Epist. Proc. II. k. 339. l. Verancsics, III. k. 1. s kk. ll. Hammer, III. k. 328. l.

[2]) Bucholtz, VII. k. 321—324. ll.

[3]) Hatvani. II. k. 359. l.

de István úr és Báthori Endre hadaik szándékuk palástolására birták az elégedetlen rendeket. A tordai országgyülés békén folyt le, s Dobó és társa a vajdaságban Kendi Ferencz, méltóságukba iktattattak. Ferdinánd a római egyház tanainak és szabadítékainak oltalmát is kötelességükké tette; Kendi Ferencz, midőn Báthori a gyülés színe előtt az esküt felolvasná, nem akart a szentekre hivatkozni, s e formula nélkül, „az apostolok által hirdetett igaz hitnek“ oltalmát fogadta. [1])

Verancsics és Zay augustus 25-én Konstantinápolyba érkeztek, s mert Szolimán Aleppóba készült indulni a persa háború személyes vitelére, már két nap mulva a szultán elébe vezettettek. A nagyvezír, Rusztem, értésökre adta, hogy Erdélyt, mint János Zsigmond birtokát, még csak ne is említsék, ha békét ahítanak; s ezen előzményből indulva ki, augustus 29-én oklevél készült, mely szerint a béke öt további évre megújítatik, s Ferdinánd minapi vesztesége tekintetéből, az eddigi harminczezer arany helyett tizenötöt fizet évenkint. [2]) A szabadon bocsátott Malvezzi ezen oklevelet megerősítés végett Bécsbe vitte, s útközben Tuighun budai basával, Alinak utódával, találkozott, ki a szolnoki, szegedi és temesvári begek példájára, Petrovicsnak segédet volt hozandó. A követ jelentése, hogy a díván megújította a fegyverszünetet, míg ő, Malvezzi, a békeoklevéllel meg' Konstantinápolyba fogott érkezni, visszavonulásra birta a basákat; s Petrovics october második felében Debreczen környékéről Tahy Ferencz főkapitány és Zaberdin Mátyás nagyváradi püspök hadai által Munkácsig szorítatott, honnan Lengyelországba vonult. [3]) E hirre a Somkeréknél tábo-

[1]) Pray, Epist. Proc. II. k. 347. l.
[2]) Hammer, III. k. 319. l.
[3]) Verancsics, IV. k. 40 s kk. ll.

rozott székely hadak elszéledtek, s Dobó Betlent és Vingártot, az elégedetlenek erősségeit megadásra birta. [1])

1554.] A pénzsegély szüksége Ferdinánddal 1554. martius 1-én Pozsonyban országgyülést tartatott, melyen személyes jelenlétében Nádasdy Tamás az ország nádori székére emeltetett. Batthyány Ferencz és Báthori Endre, mint nádorjeleltek, még csak versenyezni sem kivántak Tamás urral; amaz már egy évtizednél tovább visszavonulva élt Németujvárt, honnan, mint tanácsosa a koronának, nagyobb ügyekben felment az udvarhoz, de az ország főméltóságait örömest másoknak engedte; Báthori alkalmatlan volt a nádorságra, s az országbiróságra sem igen alkalmas, melyet most nemannyira érdemeinek mint nevének köszönhetett. [2]) A nádori méltóságnak elvégrei visszaszerzése még nagyobb örömmel tölti el a rendeket, ha e tiszt felelevenítésével az ország szétmállását is akadályozhatták volna.

Erdélyben, melyet Castaldo, mindkét felekezet átkaival terhelve, még a mult évi aprilisban odahagyott, [3]) a vajdák hatalma gyenge lábon állott. Az új püspök, Bornemisza Pál, februárius 15-én Nádasdyhoz adott levelében Erdélyt az örökös aggodalmak országának czímzi, és kivált a székelyektől jót semmit sem vár. Ezeknek szabadítékaik aprilis 26-án Ferdinánd által megerősítettek, de ellenszenvöket lehetetlen volt lefegyverkezni; János Zsigmond felekezete nőttön nőtt; és Sándor mold-

[1]) Forgács, 117. l. Katona, XXII. k. 490. l. Pray, Epist. Proc II. k. 861. l.

[2]) Oláh, Belnél Appar. d. I. 41. Katona, XXII. 520. l.

[3]) Pécsi Gáspár, Martinuzzinak, életében és halálában ellensége, 1553. september 25-én Bécsből kelt levelében ekkép ír Castaldóról: „Discessit hinc nudius tertius Castaldus, homo omnium mortalium nequissimus. Fingit se vocari ab imperatore, cum ille tamen meo judicio, de hoc . . . ad lyram asino ne cogitet quidem. Nullum est hominum genus, quod non illi maledicat.“ V. ö. Centorio commentárjait 250. l.

vai vajda Kendit intette, ne ellenezze János Zsigmondnak visszaiktatását, ha vagyona, ha erősségei kedvesek előtte; ő, a moldvai, és Petraskó, a Ferdinándhoz hajlott Mircse helyébe léptetett havasalföldi vajda, Izabellának és fiának igényeit, mert a szultán úgy akarja, híven fogják támogatni. [1])

Ferdinánd sokáig késett Malvezzit visszabocsátani, — talán mert üres kézzel nem küldhette Konstantinápolyba, — s a basák e közben, horvát földön és Magyarországon gonoszúl tartották meg a fegyvernyugvást. Amott Zríni Miklós, most már Szlavonia és Horvátország bánja, visszatorolta Mehemed bosniai basa rabló járatait; de Magyarország szivében a budai basa és czimborái a szécsényi és hatvani begek szabadon dulakodtak, és septemberben névszerint Füleket árulással és erőszakkal kezökre kerítették; a vár tulajdonosa Bebek Ferencz, és Perényi Gábor, Péternek fia, hadaikkal léhán odébb állottak előlök. Fülek bukását Salgóváré követte, s ezt Arszlán fehérvári beg, igaz, hogy dugába dűlt merénylete Csobáncz ellen, és Bornemisza Gergely szerencsétlensége Poroszlónál, melyet felebb már érintettünk. [2]) Erdélybe Szolimántól fermán fermán után érkezett, még Aleppóból is, mely a vajdáknak s a rendeknek meghagyja, hogy János Zsigmondot hódolattal fogadják és királyokul ismerjék. A franczia király követe d'Aramont, Izabella és Petrovics küldötteit Konstantinápolyban támogatta; s két tolmács, a magyar születésü Ferhád s a bécsi Mahmud, egy csausz kiséretében Erdélybe és Izabellához küldettek János Zsigmond visszaiktatása végett. [3])

[1]) Pray, Epist. Proc. III. k. 7. l.

[2]) Wagner Anal. Scep. II. r. 57. l. Katona, XXII. k. 540. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 25—30 és 36. ll Szalay Ágoston: négyszáz magyar levél. 123 s kk. ll.

[3]) Katona, XXII. k. 545—626. ll. Hammer, III. k. 332. l. Bucholtz, VII. k. 328. l.

Verancsics és Zay folytonos sürgetéseire, Malvezzi elvégre november elején útnak volt indulandó, midőn terhes betegségbe esett, mely életének rövid idő mulva véget vetett. Helyette november 23-án a németalföldi születésü és széptudományu Busbek Auger oly utasítással küldetett Konstantinápolyba, hogy követtársaival egyetemben Ferdinánd jogát Erdélyre minél alaposabban fejtegesse; ha igényeinek érvényességét makacsúl kétségbe vonná a díván, hivatkozzék Szolimán nagylelküségére, mely a kérőtől nem fogja megtagadhatni a tartományt.[1]) [1555. — Busbek 1555 január 20-án Konstantinápolyba érkezett, s innen Verancsicscsal és Zayval Amasiába indult, hová fiának, Musztafának meggyilkoltatása és a persa háborúnak befejezése után Erivanból és Erzerumból telelni jött a szultán. Aprilis 7-én Amhádnak, a Rusztem helyébe léptetett nagyvezírnek fényes serlegekben tízezer aranyat mutattak be a követek; ajándékúl a serlegeket, adóul Erdélyért az aranyokat. Szolimán két ízben fogadta őket, de mind a mellett hogy Ferdinánd jogát bővségesen fejtegették, hogy Erdély birtokáért a szultánnak nyolczvanezer aranyat, kedvencz lovászmesterének huszat, a nagyvezírnek tizennégyet s két helyettesének szintannyit igértek, csak félévi fegyverszünetet nyertek, mely közben Ferdinánd nyilatkozzék : ha akarja-e vagy sem, Erdélyt Izabellára szállítani, s magának azáltal tartós békét vásárlani? Busbek július elején Szolimán levelével Ferdinándhoz indult, Verancsics és Zay Konstantinápolyban marasztattak. [2]) Ugyanakkor János Zsigmondhoz is ment levél a szultántól, melyben Zápolya fia biztosítatik, hogy a félévi fegyverszünet lefolyása után,

[1]) Hammer, III. k. 333. l. Miller az id. h 72. l.
[2]) Katona, XXII. k. 647 s kk. ll. Hammer, III. k. 334. l.

Ferdinánd akaratának ellenére is, Erdély birtokába helyeztetik. [1])

Ferdinánd 1555. elejétől őszig a németbirodalmi rendekkel tanácskozott Augsburgban; itthon fia Maximilián június 24-én Pozsonyban országgyülést tartott, melyben pénzsegélyül házhelyenkint két forint ajánltatott, s a királyi előterjesztések két első pontjára, melyek az országlakosok egyességének és a török hadjáratok visszaverésének czélbavételét tárgyazták, úgy véleményeztek a rendek: hogy e bajon csak a királynak vagy fiának állandó lakása hű magyarjai között fogna segíthetni, és másod sorban a nádor jogkörének sértetlen fentartása, ha t. i. törvényes és hadi ügyekben egyiránt, mint a király képviselője, királyi tekintélylyel járhat el, s ha nemcsak a magyar kapitányok, hanem a külföldi zsoldosok is parancsot tőle vesznek. A török rohamok visszatorlására czélirányosnak látszott a nádor fővezérlete alatt némi állandó sereget alakítani, melybe száz-száz jobbágyi házhely után két-két lovas soroztassék, s mely részben a már jelenleg működő kapitányok, (Tiszántúl Zaberdin Mátyás váradi püspök; Tiszáninnen Perényi Gábor; Árva, Lipót, Turócz, Zólyom, Hont, Bars, Nógrád megyékben Balassa János) részben a nádor által kinevezendők zászlai alatt álljon. [2])

A fegyverszünet mindkét részről gonoszúl tartatott meg. Több magyar és török erősség őrkatonái hajdúkból és martalóczokból állottak, kik zsold nélkül csak rablásszabadság fejébe zárkoztak a várfalak közé; panaszra és véres visszatorlásra az okok innen is túlnan is soha sem hiá-

[1]) Ribier Guillaume, Lettres et Mémoires d'État des rois, princes etc sous les règnes de François I. Henri II. et François II. Páris, 1666, II. k 565. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 61. l.

[2]) Corpus juris hung. I. k. 464. l.

nyoztak. Jelenleg a nagyváradi püspök harczias kedve még újat, nagyobbat nyujtott a bala-szentmiklósi erősség megtámadása által, melyet közös földterületen, tehát mintegy a magyar hatóság csúfjára emeltek a törökök. Ferdinánd és Maximilián e miatt „megszidták a püspököt, s a fegyverszünetnek szentül tartására intették“; de a budai basa, kapván az alkalmon, augustus végén ágyúit Tolnáig leusztatta, s innen Somogyra, Veszprémre törvén, több erősséget, köztök Kaposvárat, Korotnát, Babócsát és Vásonkőt elfoglalta, melyeknek várnagyait, névszerint az elsőét, Dersfi Istvánt, rabló járatokról vádolá. [1])

Ferdinánd Augsburgból, Innsbruckból késő őszszel Bécsbe érkezett, honnan november 14-én Busbeket újabb utasítással Szolimánhoz indította. A király kész volt Izabellának és fiának, mihelyest a szultán kívánni fogja, kárpótlásul még többet adni, ha Erdélyt ezentúl is birtokolhatja, melyért adóúl az eddiginél nagyobb összletet ajánlkozik évről évre fizetni a portának. Ha a jogfejtegetések, igéretek és kérelmek daczára hajlíthatlan maradna a díván, ügyekezzenek két vagy legalább egyévi fegyverszünetet nyerni a követek, annak is felhordásával, hogy Ferdinándnak nem áll szabadságában jogáról Erdélyre lemondani, mielőtt eziránt a keresztyénség többi fejedelmeivel és saját örökös tartományaival tanácskozott; mielőtt névszerint a magyar rendeknek e lépéshez járulását megnyerte. [2]) Busbek ezen utasítással az 1556. 1556.] év első napjaiban érkezett Konstantinápolyba, hol a Szolimán parancsából meggyilkolt Amhád halála után, ujból Rusztem járt el a nagyvezírségben.

---

[1]) Forgács, V. 133. l. Istvánfi, XIX. 357. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 70 és 77. ll. Hammer, III. k. az id. h.

[2]) Verancsics, IV. k. 130. l. Miller az id. h. 89. l.

Ferdinánd a január 1-én Pozsonyban összegyült országos rendekkel a háború közel megújulását váratta, és pénzsegélyül ismét két forintot ajánltatott fel magának mindenik jobbágyi házhely után. A nevesebb és javitást igénylő várak megerősítésére mindenik nemes, saját erszényéből annyi fél forintot fizetett, mennyi egész jobbágya volt; e czélhoz száz-száz jobbágy négynégy szekeret állított, három egymást érő napra, négy lóval vagy hat ökörrel, napi bér mellett. Szentgrót, Kanizsa, Csurgó, Berzencze, Vizvár, Sümeg, Kiskomárom, Pápa, Győr, Duna-Komárom, Érsekujvár, Surány, Nyitra, Komjáti, Léva, Eger, Nagyvárad, Gyula voltak az erősségek, melyeknek javításáról különösen gondoskodtak a rendek. [1]) Az állandó hadakhoz a közelebb mult országgyülésen százszáz jobbágyi házhely után két-két lovas, most háromhárom soroztatott. Ha Ferdinánd, vagy fiainak egyike személyes részt venne a hadviselésben, az öszves nemes-

---

[1]) Bucholtz (az oklevélkötetben, 616. l.) Ferdinánd magyar, horvát és német tanácsosainak töredék- jelentését közli, melyből kiviláglik, mennyi fegyveres nép kivántatott a végek olyan-milyen ellátására 1556-ban. I. A horvát és krajni végekben, (Zengh, Otosácz, Bihács, Repics, Szokol, Terzát, Szlún, sat.) öszvesen ezerhetvennyolcz gyalog, háromszázötven lovas; zsold: ötvenkilenczezer nyolczszáznyolcz rajnai forint. II. A szlavoniai végekben, (Varasd, Kapronicza, Szentgyörgy, Körös-Udvarhely, Zágráb, Sziszek s a t.) háromezernyolczszázhuszonhét ember; zsold: kétszázharminczhatezerkétszázhetvenhárom forint. III. A Dráván innen a Dunáig, Stíria és Ausztria felé (Sziget, Vizvár, Csurgó, Kiskomárom, Kanisa, Keszthely, Szentgrót, Pápa, Győr, Devecser, Tata, Palota sat.) kilenczezerötvenegy ember; zsold: ötszáznégyezer kétszázhatvannégy forint. (Ezen végvárak Krajn, Karántföld, Stíria és Ausztria oltalmára is szolgálván, természetes, hogy e tartományok az őrségek kiállításához sokfélekép járultak). IV. A köz költségen ellátott egyéb erősségek közül említetnek Komárom (négyszáz labancz, ötszázhuszonnyolcz naszádos, százötven huszár), Léva (ötszázharminczhat őr), Korpona (ötszázhuszonegy), Bakabánya (ötven), Kékkő (százötven), Trencsén, (százkilencz), Murány (száznyolczvanöt), Kassa s Lőcse (kétszáz huszár, kétszáz darabant, hatszáznegyvenhat labancz), Eger (négyszáz huszár, négyszáz darabant), Nagyvárad s Gyula (négyszázhatvanöt huszár, kétszázötven darabant.) IV. Erdélyben kétezer lovas, ezer darabant.)

ség is személyesen köteles felkelni, s azonkivül saját költségein száz jobbágy után tiz lovast, magok a jobbágyok pedig százan-százan tiz-tiz gyalog lövészt kötelesek kiállítani. A vallási ügyben megujíttattak a közelebbi országgyüléseken hozott végzések, oly hozzáadással: hogy az anabaptisták, kiket a magyar törvénytár glossája hibásan a sacramentariusokkal, azaz: Zwingli hiveivel azonosít, négy hét alatt végkép takarodjanak ki az országból. „És minthogy valamennyi úton módon ügyekeznek a rendek Isten haragját magoktól eltávolítani, a királyi felség kegyeletes atyai intésére egy szájjal lélekkel országszerte és örök időkre helyreállítatott a póroknak (minapában ismét felfüggesztett) szabad költözködési joga.“ [1])

Mihelyest a díván Ferdinánd újabb utasításának tartalmáról értesült, Verancsics, Zay és Busbek szoros őrizet alatt házaikba zárattak; Ali basa, egyike a szultán hadnagyainak Persiában, padisai helytartóul ujból Budára küldetett, s a szultánnak Magyarországon tanyázó hadaihoz parancs ment, János Zsigmondot haladék nélkül fejedelemségébe visszaiktatni. — Az erdélyi rendek 1555. karácsonkor Marosvásárhelytt gyülést tartottak, melyben Dobó Istvánt kapzsiságról és zsarlásról, e kor nagyainak közös rozsdájáról, a királyt, mert még csak feléje sem jött Erdélynek, uralkodói kötelességeinek elhanyagolásáról vádolván, s Balassa Menyhértet főkapitányul választván, követeket küldtek Bécsbe, kik február 9-én Ferdinándot felhivták: gondoskodjék a tartomány oltalmáról, vagy mentse fel őket a hűségi eskü alól. [1]) A követek öt héti várakoztatás után elvégre visszabocsátattak az intéssel, hogy nyugtalanságaikkal felhagyva, a

[1]) Forgács, VI. 139. l. Sigler, Belnél, Apparat. d I. 74. l Gr. Kemény J. Fundgruben, I. k. 56. l

Konstantinápolyban folyton folyó alkudozás eredményeit várják be.

E közben egész Erdély Dobó és Ferdinánd ellen fordult; a Balassa által 1556. februárius 2-ára Tordára összehivott gyülés Izabellának visszaiktatása mellett nyilatkozott; s még a szászok is követeket küldtek Lugosra, a szultán által a temesi grófság e részével megadományoztatott Petrovicshoz, oly kinyilatkoztatással: hogy készek János Zsigmondhoz állani, ha ennek az országba érkezéseiglen városaikba nem vettetik őrség; ha táborszereik birtokában hagyatnak; s ha teljes tökéletes feledésbe megyen a mult. Petrovics kiadta az oklevelet, s Lugosról Erdélybe nyomulva, Dévát körülkerítette, Sebest megszállotta, hol a rendek őt martius első felében Izabella és János Zsigmond helytartójává nevezték. Balassa Menyhért, nyolczezer moldvainak segédével, aprilis vége felé, Gyulafehérvárat és Gyalút, az erdélyi püspök lakvárát bevette, s innen a Szamos-Ujvárba zárkozott vajda ellen indult, kit társa Kendi és roszúl fizetett hadai csufosan elhagytak, s kinek parányi számu hiveit a Havasalföldről jött oláh hadak naponta fogyasztották. [1])

Július elsején, midőn Erdély valamennyi erősségei közül már csak az egy Szamosujvár volt Ferdinánd hatalmában, Sebestt tartott gyülésökben küldöttséget választottak a rendek, melynek vezértagja Kendi Ferencz Izabellát és János Zsigmondot országukbai visszatérésre kérje. A küldöttség útnak indult, s Péter havasalföldi és Sándor moldvai vajdák Szatmárig s a Karpatokig nyomultak előre, hogy Erdélyt Izabella számára nyitva tartsák; gondoskodásukat háromszáz falunak véginségre jutott lakosai sinlették. Izabella, fiának kiséretében septem-

[1]) Ugyanazok, az id. hh. Pray. Epist. Proc. III. k 78—84. ll. Bornemisza Pál 1556. martius 15-én kelt levele: Erdély tört. t. I. 24. Gr. Mikó, I. Erd. Tört. Adatok, II. 354. l.

ber 23-án Lembergből elindult s october 22-én Petrovics és Balassa, s török követ kiséretében, magyar, lengyel és rácz hadakkal Kolozsvárra érkezett, hol Katalin napján országgyülést tartott. Biztosító levelét, „hogy a rendeket minden jogaikban és szabadságaikban igazán, szentül és egész ügyekezettel megtartandja", azzal viszonozták a rendek, hogy őt János Zsigmond teljeskoruságáig öt évre a főhatalommal megbizták, s a közhivatalokban lengyeleknek is alkalmazására felhatalmazták; költségeinek fedezésére, Erdély öszves egyházi javadalmaira utaltatván, Bornemisza Pál, a Ferdinánd által kinevezett püspök kikisértetett az országból. [1]) November 28-án Dobó, nem győzvén a nyolcz hónap óta késő segédet bevárni, Szamosujvárat Petrovicsnak és Balassának általadta, kik néki s az övéinek szabadságukat és vagyonukat biztosították; felhatalmazván az őrséget, hogy fegyvereit is magával vihesse, az erősséghez tartozott táborszerek kizárásával. — A Perényiek s a Dobók már húzamos idő óta ellenségeskedésben állottak egymással; Perényi Péter Dobó Ferenczet, István testvérét, sokáig fogságban tartotta, s Perényi Gábor, amannak fia, imént még Ferdinándnak tiszáninneni főka-

[1]) Sigler, Belnél az id. h. 77. l. Forgács. VI. 143. l. Bethlen Farkas, VI. 598. l. Gr. Mikó I. Erdély különválása, 107. l. Jakab Elek, Ker. Magvető, II k. 174. l. Bucholtznál, ki itt mindent összevissza zavar, s úgy ír mintha chronologiai számok nem is léteznének, olvasom: „Viertausend Spanier brachen ohne Befehl auf und zogen nach Wien. Castaldo die allgemeine Zerrüttung sehend, nahm im Stillen seine Schätze zusammen, äusserte, er sey vom Könige berufen, und verliess das Land, indem er vorgab, bald zurüchzukommen." De az előadottakból világos, hogy Castaldo távozását sokkal korábbra kelletik tennünk. A zágrábi püspök, kit Ferdinánd segédkérés végett Rómába küldött 1556. aprilis 28-án Nádasdyhoz ezt irja: „Scribere possum, animos multorum et quidem magnorum hic hominum, propter praesentiam et praefecturam cujusdam hominis, qui occidit aliquem, alienatos esse a ferendo auxilio, praesertim quod sub manu illius foret," és mind Pray mind Fessler e sorokat Castaldóra értik, nékem azonban úgy látszik, hogy a püspök Sforza Pallavicinire czéloz, ki Ferdinánd hadainak Magyarországon fővezére volt, s kit a nádor sem szenvedhetett, mert a fővezérség törvényszerüleg őt illette.

pitánya, most Izabellának bizodalmas hive, atyjától a Dobók elleni gyülöletet is örökölte. Befolyásának tulajdonitatik, hogy a rendek Dobót oly ürügy alatt, mintha Ujvárról taraczkokat és lőport magával vitt volna, Kolozsvártt elfogatták és Szamosujvárra visszaküldték, [1]) honnan a fogoly csak egy évvel később, szökés utján menekült szerednyei fészkébe.

Magyarország keletéjszaki megyéiben, hol Ferdinánd hatalma már az év elején gyarló lábon állott, Perényi Gáboron kivül főleg Bebek Ferencz és fia György, kiket a minapi pozsonyi országgyülés mint hűtleneket kiátkozott, és Tarczai György voltak János Zsigmond támaszai; Közép-Szolnokban báthori Báthori György, Biharban, Aradban Varkócs Tamás és Patócsi Gáspár zászlót emeltek Ferdinánd ellen. Ennek hadnagyai Dietrich Marczell és Puchaim Farkas ötezer labanczczal s hatszáz nehéz lovassal Sárosban s Abaujban némi szerencsével léptek fel, de midőn september elején Forgács Simon huszáraival egyetemben Krasznahorkát vívnák, a Bebek magyar-török hadai által rútul megverettek s futamodás közben összes táborszeröktől megfosztattak. [2]) Tokajt Némedi Ferencz, Husztot Szalay Benedek és Korlát Mihály makacs ellenállás után Izabella hadnagyainak általadták. Gyulát, Nagyváradot, Kassát Mágocsi Gáspár, Forgács Simon és Dersfi István Ferdinándnak megtartották. [3])

Midőn Ali basa Konstantinápolyból Magyarországba indult, Ferdinándtól Szigetet Somogyban kivánta, a Török Bálint gondoskodásából rendkivül megerősített s az Almás holt vizeitől környezett várat; és a király követeitől

[1]) Forgács az id. h. Istvánfi, XIX. 375. l. Sigler, Belnél, 78. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 105—110. ll.

[2]) Wagner Anal. Scepus. II. r. 57. l. Forgács, VI. 183. l. Istvánfi, XIX. 374. l. Bucholtz, Urkundenband, 614. l.

[3]) Forgács, VI. 192 s kk. ll. Istvánfi, XIX. 375. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 90. l.

e szavakkal vett búcsút: a magyarokat nem karddal hanem furkosokkal fogom a járomhoz szoktatni. [1]) Június 11-én a pécsi, babócsai és koppányi begekkel Szigetnél hozzá fogott e feladás létesítéséhez, de saját csúfságára, mert a vár parancsnoka Horvát-Stansics Márk, a Szondiak, a Dobók társa volt hazafiságban, vitézségben. Június 20-án minden oldalról égett a mezőváros, de a várba vonult őrség Ali rohamait öt ízben visszaverte. Huszonötezer szekér tuskó, rőzse mármár kitöltötte a vár hármas árkát: Stansicsnak sükerült a töltés felgyujtása, a sánczok lerontása.

E közben Nádasdy Tamás nádor és Zríni Miklós bán, magyar és horvát hadakkal, melyekhez ausztriai és stájer dandárok is csatlakoztak, a Szigettől négy mérföldre fekvő Babócsát vívták. Ali megtudván a hely veszedelmét, harminczezer emberrel Nádasdy és Zríni ellen indult, de július 23-án a Ringa vizénél megveretett, s ha az eleség hiánya nem tiltja az üzőbe vételt, ha Nádasdy nem kénytelen e miatt Kanizsáig visszavonulni, Ali hadait végveszedelem éri. A török erő július 26-án ismét Sziget alá érkezett, hol újabb veszteség érte, s honnan július 31-én Pécsre vonult; Alinak a szerencsétlen hadjárat közel tizezer emberébe került. [2])

Augustus 24-én Ferdinánd főherczeg, Maximiliánnak huszonhét éves testvéröcscse, ennek cseh királylyá koronáztatásáig atyjának Prágában helytartója, Bécsből háromezer gyaloggal és szintannyi nehéz lovassal kiindult, a nádor hadaival egyesülendő. September 4-én Hidvégen Nádasdyval és Zrínivel tanácskozott; september 10-én Kanizsánál állott. Az eleség hiánya, mely a zsol-

[1]) Istvánfi, XIX. 359. l. Hammer, III. k. 738. l.

[2]) Forgács, VI. 145. l. Istvánfi, XIX. 359—366. l Miller, Epist. Ferd. I. et Maxim. 149. l. V. ö. Szalay Ágoston: négyszáz magyar levél, 187. s kk. ll.

dosokat rút kicsapongásokra birta, s mely onnan származott, mert „a biztosok igen hézagosan jártak el kötelességökben,“ s „mert a stájer földről várt szüleség részben elmaradt,“ zsibbasztólag hatott a főherczeg czélzatára. Hogy mégis valamit megkisérlett legyen, Korotnának megszállása ment határozatba. Sforza Pallavicini, a király külföldi zsoldosainak Magyarországon fővezére, Lenkovics János, a stájer-szlavoniai végek kapitánya, s Polweiler Miklós labanczaival és ötszáz huszárral Korotna ellen indíttattak. Zríni Miklós ezer horváttal társuk kivánt lenni, és september 11-én öt óráig tartott ostrom után az erősség be volt véve. A török őrök közül kétszázhúsz levágatott, harmincznak életét a magyarok, horvátok nagynehezen megmentették. [1]) Korotna bevételének hírére Babócsát őrsége felgyújtotta és odahagyta; a példát néhány kisebb erősség — Görösgál, Szentmárton, Séllye török őrei követték. A főherczeg most Csurgóig nyomult elő; s miután Szigetet friss hadakkal és a szükséges táborszerekkel ellátta, miután Kanizsa erősítéséről is gondoskodott, october végén hadviselését berekesztette. Ferdinánd Bécsbe indúlt, Ali Budára, hol Loosdorf Gál győri kapitány merényleteiről értesült, kinek huszárai és hajdúi a török birtokot Fehérvárig és Esztergomig tűzzel, vassal pusztitották, s magát Esztergom városát is nehány óráig kezökben tartották.

A főherczeg személyes jelenléte a magyar táborban s a hadjárat szerencsés eredménye örömmel töltötte el a hazafiakat. „Rég kellett volna e rendszabályhoz nyúlni — irá october 30-án Batthyány Ferencz Németujvárból Maximilián főherczegnek, — rég kellett volna egy főher-

[1]) Forgács, VI. 264. l. Istvánfi, XIX. 366—369. ll. Schwandtner, Script. rer. hung. I. k. 626 s kk. ll. Bucholtz, VII. k. 336—346. ll.

czeget közénk küldeni; én ezt egész alázattal több ízben tanácsoltam, de szavaimnak nem adtak hitelt. Köztiszteletben álló főre van szükségünk, nem holmi részeges, koczkavető, kártyázó hadnagyokra, minők azok voltak, kik e napokban, szemben Bebekkel, ily pórul jártak, Aztán a főfő vezérről sem kell megfeledkezni, arról ki bennünket győzni hágy, s ki bennünket sújt. Ha a római birodalom a jövő évben segédet akar nyújtani, nyújtsa azt bővségesen, mert sok az ellenség, s kevés a ki megvív vele.“ — A király ekkor Regensburgba készült, azért is hogy segédet eszközöljön ki Németország rendeinél a török ellen, de főleg azért, hogy szert tehessen a császári koronára, melyről Károly lemondott. Ez volt a vezérgondolat, mely minden egyebet a háttérbe szorított; erre törekvésében Ferdinánd már augustus 25-dikén követeit felhatalmazta: Szolimánnal minden áron békét kötni, s nevében lemondani igényeiről Erdélyre, ha kell. [1])

IX.

1557. július 16-dikán Malkocs Ali, bosniai basa, 1557.] Kosztaniczát a várnagy árulásából elfoglalta, [2]) s a következett év elején Alinak utóda, Ferhád, pusztító hadait Zágrábig küldötte. Zríni Miklóst, ekkor már tárnokot, Erdődy Péter váltotta fel a bánságban, kit épen most súlyos korság gyötrött el. Helyette Lenkovics a stájer szélek őreivel, Alapi János jeles lovassági hadnagy s a Kerecsényi testvérek Ferhádot Zágráb és Ivánes között Szentilonánál megtámadták és megverték; kétezer török a csatamezőn maradt, nehány

[1]) Verancsics, IV. k. 203. s kk ll. Miller az id. h. 149. l.
[2]) Valvasor, IV. 21.

száz fogságba esett. [1]) A Tiszánál s a Tiszán túl Ferdinánd fegyvereire még parányi szerencse-súgár sem mosolygott. A labanczok saját vezéreiket, Pucheimot és Dietrichet vasra verték; Forgács Simon segéd nélkül hagyatva, Nagyváradot Izabellának általadta.

A dolgok ez állásában nyilt meg június 1-én az országgyülés; Ferdinánd személyesen tanakodott a Pozsonyba gyült rendekkel, kiket az úrnapi díszmenet alkalmával körülötte szemlélt a nép. [2]) A rendek július 3-káig együtt voltak, s keserves panaszt emeltek, hogy Ferdinánd kapitányai még gonoszabbul bánnak a pórral, mint az istentelen török begek. A király visszatorlásul szót tett az elnyomásról, melyben a földesúri önkény részelteti a jobbágyot [3]); és a rendek véget vetendők a párbeszédnek, felajánlották a kivánt kétforintnyi segélyt, s a végházak erősítésére jobbágyaik részéről hatnapi ingyen munkát. [4]) Ferdinánd Németországba indult, s vele a rendek választottai: Forgács Ferencz nagyváradi püspök, Maczedoniai Péter és Hoszszutóti György, kik a németbirodalmi rendeknél a Regensburgban igért segédet ujból szorgalmazzák.

Verancsis éz Zay augustus végén Konstantinápolyból elbocsátattak, Szolimán levelét hozva Ferdinándnak, mely a király lemondását Erdélyről nem elégelve, Szigetvár lerontását követelte. A díván a két év óta fizetetlen tiszteletdíj beküldését is sürgette, s Busbek Konstantinápolyban marasztatott, hogy ezen előleges pontok teljesítése után a béke egyéb feltételei iránt folyton folyhassson az

---

[1]) Istvánfi, XX. 379. l. Hammer, III. k. 359. l.
[2]) Istvánfi, XX. 382. l.
[3]) Bucholtz, VII. k. 343 l.
[4]) Corpus juris hung. I. k. 478. l.

alkudozás. [1]) Ferdinánd nem sietett megfelelni a kívánságnak, mert hadnagya Telekesi Imre a felső Tiszánál Izabella párthívein, névszerint Perényi Gáboron erőt vett e tájban; mert Petrovics Péter october 13-án meghalálozott; s mert a Kendiek és Bebek Ferencz, teljesítetlenül maradt igényeik miatt Izabella eljárását, ki vajda és kincstartó nélkül önmaga akart kormányozni, élesen neheztelték.

Izabella követei Konstantinápolyban a temesi grófság visszaadását szorgalmazták, de minden süker nélkül. [2]) Somlyai Báthori Kristóf II. Henrik franczia királyt köz- 1558.] benjáróul kérte fel a szultánnál, s 1558-nak elején Henrik követével érkezett vissza, ki urának nevében öt évre ötezer segédfegyverest igért János Zsigmondnak, s azonfelül őszinte közbenvetést Szolimánnál a fejedelem érdekében, kit vőül szemelt ki magának. Henrik követe egyszersmind oda volt utasítva, hogy a fejedelmi ifjat, ki eddigi neveltetését a gynecaeumban vette, állásához és korához illő férfiakkal környeztesse, mi Izabellában gyanút ébresztett, hogy Erdély nagyai, már most Petrovics halála is közbenjövén (1557. oct. 13.), ellene s lengyel kedvencze Nizoczki Szaniszló ellen, valamint Konstantinápolyban úgy a franczia udvarnál is ármányt szőnek. [3]) Izabella boszút lihegett, s boszujának végrehajtójául Balassa Menyhértet vásárolta meg magának. — Szolimán felhatalmazásából, ki az elégedetleneket eddig legyezgette, Bebek Ferencz s a Kendi testvérek Ferencz és Antal, tanácskozás ürügye alatt Gyulafehérvárra hivattak, és september 1-én éjtszaka Balassa Menyhért s ennek czimborái Daczó Tamás és Perusics Gáspár által megyilkol-

---

[1]) Verancsics IV. k. 297. s kk. ll. Hammer III. k. 361. l.
[2]) Verancsics az id. h. Pray, Epist. Proc. III. k. 121. l.
[3]) Forgács, VIII. 206 s kk. ll. Istvánfi, XX. 387. l.

tattak. A tordai országgyülés az eljárást, mint árulók ellen történtet, kik Izabellát és fiát méreggel akarták megölni, igazságosnak nyilatkoztatta, s Bebek holt tetemei Gyulafehérvár kapúira függesztettek; a Kendieket rokonaik nemzetségök sirboltjába temethették, de roppant vagyonuk a kincstárba hajlott. [1]) Balassa Menyhért a magyarországi részek főkapitányává neveztetett, melyek János Zsigmond iránti hűségökben tetemesen ingadoztak, mióta Bebek Ferencz fia, György, és Perényi Gábor meg' Ferdinándhoz pártoltak, kinek a németbirodalmi rendek Regensburgban tetemes sereg tartására a szükséges adót felajánlották, s kit martius 24-én a választó fejdelmek Frankfurtban a császári székre emeltek; előde, V. Károly, nehány hónappal utóbb meghalálozott. A királynak e felmagasztalása nem volt hatás nélkül a hazai viszonyokra, de a Regensburgban felajánlott pénzek még nagyobbal fogtak volna lenni, ha késedelem és hézag nélkül történik fizetésök. A bégyült öszlet oly csekély volt, hogy háromezer zsoldos tartására is csak alig-alig mutatkozott elégségesnek, s az új császár rövid idő mulva hirét vette, hogy Hamzabeg, székesfehérvári szandzsák, az 1543-ban a törökök által szétrombolt, de Ferdinánd rendeletéből meg' helyreállitott Tatát, a várnagy távollétében, éjtszakának idején egy rohammal elfoglalta. [2])

A merénylet nyílt megszegése volt a fegyverszünetnek, melyet Szolimán az év első napjaiban Ferdinándnak hét hónapra igért, hogy folyamata-közben fejlemé-

---

[1]) Ugyanaz, VIII. 210. l. Katona, XXIII. k. 27. és 85. ll. Pray, Epist. Proc. III. k. 135. l.

[2]) Forgács, VI. 195. 204. ll. Istvánfi, XX. 382. l. Katona, XXIII. k. 51. l.

nyét vehesse a béke. A szultán igéretét Frankfurtban vette a király, s a német fejedelmek úgy vélekedtek, hogy tisztességes feltételek alatt tanácsos volna békét kötni, de Szigetvárnak, a német tartományok oltalmi előfokának lerontása kártékony hiba lenne; egy úttal beléegyeztek a császár kívánságába, hogy a Regensburgban felajánlott adónak még fizetetlen része Bécs, Komárom és Győr erősítésére fordíttassék. Ferdinánd magyar tanácsosai hasonló nézetben voltak, s a király, miután császárrá választatásáról „szövetségesét és tisztelt barátját“ a szultánt külön levélben értesítette, június 27-én Busbek által odanyilatkozott: hogy Szigetvár lerontása olyatén rendszabály fogna lenni, mely ellen császári méltósága tiltakozik; hogy továbbá, a követelt tiszteletdíj fizetése is bizvást elmaradhatna, mivel a török basák annyi és annyi ízben meg-megszegték a fegyverszünetet; e tekintetben mindazáltal Ferdinánd kész a szultán kívánságához járulni, mihelyest Tatának birtokába helyeztetik. [1]) E nyilatkozásra előleges válaszúl, Kazim basa, a buvában elholt Alinak a budai helytartóságban utóda, Velidzsán füleki szandzsákot Balassa Menyhértnek segédül küldötte; de Telekesi Imre, Bebek György, Pethő János és Forgács Simon a törököt october 13-án Kazánál, a Sajó balpartján megverték, — négy zászló, háromszáz török fogoly, s a rabságba hajtott pórok felszabadítása volt a diadalmas hadnagyok bére. [2])

Busbek még november 19-én úgy vélekedett, hogy Szigetvár átadása vagy lerontása nélkül lehetetlen szert 1559] tenni a békére; de az 1559. év elején Szolimán fiai Szelím és Bajazed között kitört s a birodalmat veszede-

[1]) Bucholtz, VII. k. 349 l.

[2]) Forgács, VIII. 217. l. Istvánfi, XX. 388. l. Katona, XXIII. k. 87. l.

lemmel fenyegető meghasonlás rögtön békére hajlította a szultánt. Január 31-én oklevél készült, mely szerint a porta hajlandó Ferdinánddal békére lépni, ha ez évenkint harminczezer aranyat, s a közelebb mult évekért is összesen szintannyit küld be adó fejébe; s ha biztosítékot nyujt, hogy mind a szultán magyarországi erősségei és alattvalói, mind János Zsigmond birtoka ezentúl bántatlanul maradnak. — Ferdinánd Busbek tudósítását Augsburgban vette, s fiát, Maximiliánt, megbizta: értekeznék a magyar tanácsosokkal e feltételek iránt. Maximilián aprilis 25-én kelt válaszában oda nyilatkozott, hogy mind ő mind a magyar tanács nagyszerü hadviseléstől többet remélenek mint a békétől, mert látni való, hogy ilyes béke, mely az ország nagyobb részét elszakasztja, mely az ellenséget a magyar birodalom szivében szállásoltatja, a királyhoz s a nemzethez egyiránt nem méltó béke; minthogy azonban a magyar korona tartományai magokra hagyatva, elégtelenek az ellenállásra, a kincstár pedig ki van merítve, s a németbirodalmi rendek csak amúgy léhán nyujtanak némi segédet, — ám legyen, köttessék béke, de a követ ügyekezzék Tatát és Füleket visszanyerni, s azon erősségek lerontását eszközölni, melyek Gyulának szomszédságában építettek; a béke pedig szóljon meghatározott s nem épen nagy évszámra, és semmi esetre sem a szerződő fejedelmek életidejére, mint Rusztem akará vala. — Ferdinánd ehhezképest Wyss Albertet négyrendbeli oklevéllel Konstantinápolyba küldötte; az elsőben, mint legelőnyösebben, Tata és Fülek visszaadatása s Hamzabeg büntetése is bennfoglaltatott; a negyedikben ezeknek említése nélkül nyolcz évre szabatik a békeidő, a január 31-én irásba foglalt feltételek értelmében. Busbek a negyediket nyujtotta be, de Szolimán még sokáig késett a végnyilatkozással, s

ehhezképest egyelőre a szerződés egyoldalú, a békemű elintézetlenül maradt. [1])

Ferdinánd a békefeltételek iránt ez úttal magyar tanácsosait is meghallgatta, mert a január 6-án Pozsonyban összegyült országos rendek a király méltányosságától várták, „hogy valamint a többi országok ügyei nem terjesztetnek a magyar tanács elébe, úgy más részről magyarok fognak az ország szabadságait és kiváltságait illető tárgyakkal megbízatni, nem külföldiek.“ A császárrá lett király örömest országgyülés tartása nélkül szedette volna bé a mármár szokássá vált évenkinti pénzsegélyt, s e végre a mult évben körlevelet akart az egyes megyékhez intéztetni. A magyar tanács vonakodott megfelelni a kivánságnak, mint alkotmányelleninek. Ferdinánd úgy vélekedett, hogy a közjó felette áll az ország valamennyi törvényeinek; hogy II. Endre és II. Vladiszláv korszaka mást igénylett, mást a jelen viszonyok; s hogy az ország javával ellentétben álló szabadság nem egyéb mint rabság. A nádor és tanácsos-társai második felirásukban épen arról magasztalták az ország törvényeit, hogy általok mind a szabadság mind a közjó biztosítatik; s kinyilatkoztatták, hogy szabadságuk fentartásának reményével adták volt magokat a király védő szárnyai alá. Ferdinánd vonakodásukból is „hő és őszinte érzelmöket, melyet ismer s melyet ezentúlra is vár,“ [2]) olvasván ki, Maximiliánnal összehivatta az országgyülést. A rendek két forintot ajánlottak fel házhelyenkint, nem hármat, mint az udvar ohajtá vala; s Maximilián megegyezésével a királyi előterjesztések azon pontját is teljesítetlenül hagyták, mely szerint az egyházi és világi

[1]) Hammer, III k. 362. l. Bucholtz, VII. k. 350. l.

[2]) Bucholtz, VII. k. 346. l.

személyek, amazok tized, emezek kilenczed fejében szedett minden száz forint után két lovast tartoztak volna kiállítani; a rendek elégségesnek találták, az állandó hadi legénység tárgyában 1555-diki végzésöket megujítani; — világos kikötéssel, hogy mind a pénzsegély mind a hadi legénység felajánlása, nem hat évre, mint Ferdinánd ohajtotta volna, hanem csak egyetlenegyre szól, „mert úgy akarja a szokás, melyet eddig ő felsége is megtartott," „mert a rendek s az adófizetők vagyona nőhet és fogyhat", „s mert a felség hívei attól tartanak, hogy mihelyest adót, legénységet hat vagy három évre ajánlanak, elmarad ezen időközben az országgyülés, melynek feladása, nemcsak segélyt ajánlani, hanem az ország egyéb bajait is orvosolni." Maximilián oly készséggel járult a hazafiak kivánságaihoz, hogy némi hálául rendén látta az országgyülés, hitvesének „a most első ízben magyar földre lépett Máriának" minden házhely után húsz-húsz dénárt tiszteletdíjúl felajánlani. [1]) Ferdinánd az elébe terjesztett törvényczikkelyeket martius 10-én erősítette meg Augsburgban, hová Verancsics Antalt, Oláh Miklósnak, most már esztergomi érseknek, az egri püspökségben utódát magához rendelte, hogy a török ügyet, a török veszedelmet bővebben fejtegesse a rendek előtt. A király s a püspök törekvései nem maradtak süker nélkül; a minapi pénzsegély még most is fizetetlen részének behajtása elrendeltetett, s a végek oltalmára és erősítésére ötszázezer forint ajánltatott fel olyképen, hogy ezen összlet egymást érő három év alatt fizettessék le. [2])

Thurzó Imre, előbb nyitrai püspök, most már árvai főispán és buzgó hive a reformatiónak, sógorát Balassa

---

[1]) Corpus juris hung. I. k. 484. l.

[2]) Katona, XXIII. k. 245. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 144. l.

Menyhértet Ferdinándhoz pártoltatta. Hadvezérének áruló eljárása is birhatta rá Izabellát, de Szolimán parancsai épen kényszerítették, hogy az alkudozást nem Erdély, hanem a magyarországi részek iránt Ferdinánddal megnyissa. Követe Gyulai Mihály, s a gneseni érsek, kit a lengyel király Izabellának megkérésére Bécsbe küldött, békét sürgettek következő alapon: János Zsigmond házasságra lép Johannával vagy ennek valamely idősb növérével, hogy haladék nélkül történhessék a menyekző. Kassa Ferdinándra szálljon; Huszt és Munkács Erdélyhez kapcsoltassanak; Bereg és Ugocsa jövedelmeiben osztozkodjanak a fejedelmek; a délre eső tiszántuli megyékben jelen állapotukban maradjanak a birtokviszonyok. Ferdinánd nem ellenezte e feltételeket, de vonakodott Magyarország királyi czimében is osztozkodni Zápolya fiával; s az alkudozás e fejletlen szakában, Izabella september 15-én rövid kórságból meghalálozott. [1])

Anyjának halála után János Zsigmond követei Csáky Mihály kanczellár és Hagymási Kristóf huszti kapitány, 1560.] magasabbra csigázott követelésekkel léptek fel. 1560. január 26-án küldőjök nevében, kit szemben Ferdinánddal, Magyar, Dalmát, Horvát és Tótországok királyának czímeztek, Erdély határszéleül a Tiszát, János Zsigmond öszves birtokának végvonalául a Dunát kívánták iratni, felelevenítésével a korábbi szerződések azon pontjának, mely szerint az egyik fejedelem magtalan kimulása esetében tartományai örökségül szállanak a másikra. Ferdinánd, a kölcsönt kölcsönnel fizetve, nemcsak János Zsigmond királyi czíme ellen tiltakozott, hanem a tiszai részekből is épen semmit sem akart kezében hagy-

---

[1]) Sigler, Belnél, d. I. 82. l. Forgács, IX. 229. s kk. ll. Istvánfi, XX. 394. l.

ni, világos kikötéssel, hogy Erdély a magyar korona hűbére leszen addig is, míg a Zápolyák kihalásával újból az ország kiegészítő részévé vált. Aprilis 1-én János Zsigmond felebbi követeléseit nagyjából ismételtette, de küldöttei béke helyett csak egy évi fegyvernyugvást vittek magokkal. [1])

Castaldo e tájban Ferdinándnak szolgálatait ajánlotta Erdély visszaszerzésére, a havasalföldi vajda segítségével, ármányok és orgyilkosságok utján, de a király eltolta magától a tervet, valamint Szolimán ellen sem akart tettleg fellépni, ámbár az egymást rövid időközben felváltó budai basák, Kazim, Tunghun és Rusztem rablásaik által a visszatorlást bőségesen kihívták; s ámbár többeknek véleménye szerint most, midőn Szolimán fiai között mindinkább zajlott a testvérháború, alkalmas időpont volt, megnyitni ama nagyszerü hadviselést, melyhez mindig készült, s melynek hogy saját személyében fog élére állani, még 1559-ben is igéré vala a király a rendeknek. Ferdinándot most főleg a vallási ügy foglalkodtatta; ennek elintézését a kor fogalma szerint a római szent birodalom császárától várta a világ. Innen van, hogy aprilis 10-én, Bécsben, „az ott volt egyházi s világi urak tanácsából, edictumot bocsátott ki, hirdetőt, hogy valamennyi egyházi javadalmak, melyeket ő bár mi czímmel, bár mely világi személynek adományozott, nyomban visszafoglaltassanak, és egyházi tulajdonosaik kezéhez adassanak, azok kivételével, miket iskolák ellátására szánt vala a király.“ [2]) Ezen rendszabály hozatalának fő eszközlője az esztergomi érsek Oláh Miklós volt, kinek buzgóságát a római egyház tekintélyének helyreállitá-

[1]) Istvánfi, XX. 395. l. Bethlen Farkas, V. 2. l.

[2]) Corpus juris hung. I. k. 494. l

sára a multévi országgyülés végzéseinek 41. t. czikkelye is hirdeti, mely az ország főpapjait zsinatok tartására, s ezekben a lelkészek üdves irányzására kötelezi. Ilyes zsinat nyilt meg nehány nappal a felebbi edictum kibocsátása után — aprilis 23-án — Nagyszombatban Oláh elnöklete alatt, melyben a római egyház tanait rövid vázlatban felolvastatta, [1]) a jelenvolt tagoknak zsinormértékül, mily alapon kellessék a megújitott hittan ágazatai ellen fellépniök, melyek az ötvárosi (Bártfa, Kassa, Lőcse, Eperjes, Kisszeben, 1548), beregszászi (1552), szatmár-óvári (1554), nagyszebeni, kolozsvári (1552 és 1556), selmeczi (1559) zsinatokban közelebbről formuláztattak, s a protestansok kétfelé válását is hovatovább élesebben tanusitották. [2]) Azon rend, mely utóbb a reformatio folytonos fejleményeinek Europaszerte legnagyobb akadályul, az ellen-reformatiónak leghatalmasabb eszközül szolgált, szintén ekkor és szintén Oláh által hozatott be 1561). az országba. A jezsuiták nagyszombati iskolája 1561-ben nyilt meg.

Ferdinánd januárius 6-án országgyülést készült tartani de „a közjót tárgyazó ügyek miatt“ visszavette a meghivást, s hasonlót cselekedett július 11-én az augustus 1-ére hirdetett országgyüléssel. E helyett magához, Bécsbe hívta az egyházi s világi urakat, hogy legidősb fiának, királylyá koronáztatása végett velök értekezzék. Maximilián élénk hajlammal viseltetett a reformatio iránt,

---

[1]) Péterfi, Concil. hung. II. r. 45. s kk. ll.

[2]) V. ö Ember Pál, hist. eccles. reform. in Hung. et Transsilv. Utrecht, 1728. Ribini, Memorabilia August. Confess. Pozsony, 1787. Haner György, hist. eccles. transsylv. Frankfurt, 1694. Klein, J. Sámuel, Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evang. Prediger in Ungarn, Lipcse és Buda, 1789. Tóth Ferencz, Túl a tiszai ref. püspökök élete. Pápa, 1812.

s kivált e hajlama miatt gyakor ízben érezte atyjának neheztelését; egyes jelenségek arra mutatnak, hogy Ferdinánd nem volt idegen a gondolattól, ifjabbik fiát, Ferdinándot, mind a császárságban, mind Magyar és Csehországok királyi székein örököseül fogadtatni. [1]) De ennek titkos házassága egy augsburgi patricius leányával, mely e tájban jutott az atyának tudomására, egymaga is akadályozhatta volna e czélzatot; s más részről Maximimilián tanácsosnak látta, külső engedelmesség által mind atyja mind a szentszék neheztelését lefegyverkezni, s magának ezáltal utat nyitni az öröködéshez. Midőn a Bécsbe gyült magyar urak Ferdinándtól megértették, hogy Maximiliánnak magyar királylyá választatását és koronáztatását ohajtja, megannyian oda nyilatkoztak, hogy egész készséggel fogják a király e szándékát az országgyülésen előmozdítani. [2])

Ali, a marczona Rusztem utóda a nagyvezírségben, barátja volt a békének, s Busbek most közeledni látta a napot, mikor elvégre kezében leszen a béke-oklevél, mind a mellett hogy Ferdinánd egy Jacobus Basilicus Heraclides nevü kalandort pénzzel, fegyverrel segített Sándor moldvai vajda ellen; [3]) s hogy Balassa Menyhért Ferdinándhoz pártolásának kiviláglása az 1562-dik év első [1562.

---

[1]) Bucholtz, VII. k. 480—507. ll. VIII. k. 708. l.

[2]) Istvánfi szerint Nádasdy Tamás a tanácskozmányban Ferdinánd indítványát ellenezte, minek a hivatalos irományok ellenmondanak (Gévay, Horváth Mihálynál, első kiadás, III. k. 86. l. második kiadás, III. 247.) Az egykoru történetiró ugy látszik, abban téved, hogy Nádasdyt ügyvédül adja az ifjabbik fiúnak, a király szándékának ellenére; de nem abban, hogy beszédet mondat vele, mely Ferdinánddal az előleges választás szükségét éreztesse.

[3]) Verancsics, II k. 103. l. Forgács, XI. 271. l. Istvánfi, XX. 400. l. V. ö. Engel. Gesch. der Nebenländer des ungr. Reichs, IV. r. l. d. 37. l. 2. d. 198. ll. A kalandornak csakugyan sükerült Sándort a tartományból kikergetni, de rövid idő mulva megöletett, s az elüzött vajda, székét meg' visszanyerte.

felében a király és János Zsigmond között a háború megujulását vonta volt maga után, melyben a török basák is részt vettek. [1]) Augustus 17-én Busbek Konstantinápolyból elbocsátatott, a porta tolmácsának kiséretében s a szerződési oklevéllel, melyet Ibrahim — ez volt a tolmács neve — Ferdinándnak benyujtson. A követ és kisérője Frankfurtban találták a királyt, hol fiát, Maximiliánt, september 21-dike óta Csehország koronás fejedelmét római királylyá választatta. November 27-kén Ibrahim, szláv nyelven, mint anyai nyelvén, beszédet intézett Ferdinándhoz a németbirodalmi rendek színe előtt, s az oklevelet általadta. Ehhezképest nyolcz évre szabatik a békeidő, oly feltétel alatt, hogy Ferdinánd évenkint harminczezer aranyat fizessen. Erdély János Zsigmondé marad; a magyarországi részek iránt egyezkedésre lép vele a király. Balassa Menyhért, ecsedi Báthori Miklós és mindazok, kik Ferdinándhoz visszatértek, szintén befoglalvák a békébe. Ennek megszegőit súlyos büntetés éri. A feleknek szabadságukban áll, illető földterületökön erősségeket emelni. A mindkét félnek adózó községek jelen állapotukban hagyatnak. A felmerülő viták elintézésére s a határszélek szabására biztosok neveztetnek; rablás, bajvívás magyar hadnagyok s török begek között, kisebb nagyobb dandárok jelenlétében, szigorú fenyíték alatt tilosok. A királyi követek magok tarthatnak tolmácsokat magoknak. [2])

---

[1]) Verancsics, II. k. 102. l. Forgács, XX. 285. l. Istvánfi, XXI. 409—420. ll.

[2]) Istvánfi, XXI. 422. l. Hammer, III. k. 389. l. hol a török példány s a diák minta közötti különbségek is kiemeltetnek. Ibrahim azon felül még külön irományban kilenczvenezer aranyat követelt, mint melyekkel Ferdinánd a lefolyt fegyvernyugvás három éveért adós. Szolimán több foglyot szabadon bocsátott, spanyol foglyokat, kik Tripolis mellett tengeri hadnagyának, Piale basának kezébe estek; s hasonlót várt Ferdinándtól, ki panaszt emelt, hogy a minapában fogságba esett Bebek György csak azon feltétel

Ferdinánd terve szerint fiának magyar királylyá koronáztatása megelőzte volna a prágai s a frankfurti napokat, de az országban dühödött mirígy és Nádasdy Tamásnak 1562. június 2-án közbenjött halála, akadályoz-
1563.] ták a szándéklatot. Végre, 1563. június 6-án országgyülés hirdettetett Pozsonyba, mely augustus 20-án fog megnyilni, hogy azon a rendek Maximiliánt, kit annyi ízben magokhoz országukba kértek, „Ferdinánd után királyul fogadják, nyilatkoztassák, nyilvánítsák, ismerjék, s az ország öszves rendeinek megegyezésével, tudtával és helyeslésével koronázzák.“ [1]) Urak és nemesek nagy számmal gyültek együvé; négyezer délczeg lovas, az ifju nemzedék színe, virága, kik Zríni Miklós tárnok és szigetvári kapitány őrszemei alatt a Dunaparton táboroztak, Rákos napjaira emlékeztették az éltesebbeket. A nemesség — mint a jelenvolt nagyváradi püspök Forgács Ferencz irva hagyta — valahára megérkezettnek mondá az időt, mely szabadságát, jólétét visszaadja a magyarnak; eddig üres igéreteket vittek le annyi ízben Pozsonyból a hazafiak, most váljék elvégre tetté a szó, s hogy azzá válhassék, mindenekelőtt nádorra van szükség, nádor nélkül nem érvényes a királyválasztás, mert ilyes alkalommal őt illeti az első szavazat.

Augustus 31-én Maximilián Köpcsénnél fogadtatott; vele jöttek testvérei, Ferdinánd és Károly, hitvese Mária, fiai Rudolf és Erneszt, s két leánya; vele háromezer cseh lovas és négy zászlóalj bécsi gyalogság. Az öreg király más nap hajón érkezett Pozsony alá; a város magyar s

---

alatt nyerheti vissza szabadságát, ha erősségei közül épen a nevesebbeket János Zsigmondra szállítja. Mágocsy Gáspár, a vitéz gyulai várnagy, ki tisztéről lemondva, jószágaira vonult s Bebekkel együtt fogságba esett, tizennégyezer aranynyal váltotta meg magát; s Bebeket János Zsigmond követe, Békesy Gáspár, utóbb Erdélybe vitte.

[1]) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 248. l.

német polgárságának sorai között kisértetett fel a várba. Oláh üdvezlő beszédére Seld György németbirodalmi alkanczellár válaszolt Ferdinánd nevében; Seld adta át a királyi előterjesztéseket a rendeknek. Az urak Oláh érseki palotájában, a nemesek a ferenczieknek egyházában tanácskoztak felettök. Amazok nem ellenezték, hogy először is a királyválasztás, a királykoronázás történjék meg; hogy a nádori szék Ferdinánd kívánságához képest egyelőre betöltetlenül maradjon. A nemesség nehány napig tűzzel vívott a nádorválasztás mint szükséges előzmény mellett, de végre mégis azok győztek, kik elvül állitották: hogy csak az uralkodóház magvaszakadása és új külföldi dynastia választása esetében volna elkerülhetlenül szükséges a nádor jelenléte. Ehhezképest Oláh Miklós királyi helytartói és Mérey Mihály nádorhelyettesi tiszteikben meghagyatván, Maximilián királyul „neveztetett,“ [1]) és september 8-án a pozsonyi székesegyházban megkoronáztatott, a városon kívül emelkedettebb helyen az ország szabadságainak épen-tartására megeskettetett. [2])

Az ünnepélyt más nap új ünnepély, Máriának, Maximilián nejének királynévá koronáztatása követte; s most egyéb ügyekre tért által az országgyülés: a módfelett ingerült tanácskozások november 13-áig folytak. [3]) A jövő évre házhelyenkint három forintot ajánlottak fel a

---

[1]) Zsámboki, Kovachichnál, Script. min. I. k. 43. l.: „per totos quatuor dies Ferdinandus distulit coronationem Maximiliani filii, quod status et ordines electum eum dixerunt, non datum regem, tandem ne lis fieret praeliumque, scriptum pro „electus“: „nominatus“ fuit rex Hungariae.“

[2]) Forgács, XIII. 312. l. Istvánfi, XXI. 423. l. Liszt János, Belnél, Apparatus, d. II. 303. l.

[3]) „Non aliud comitium magis turbidum, propter communes et maximas conturbationes.“ Forgács.

rendek; kettőt segélyül Ferdinándnak, egyet koronázási tiszteletdíjul Maximiliánnak. „Miután másféle sürgetős ügyek s a költségpont miatt nem tartathatik évenkint országgyülés, úgy akarta a császári felség, hogy a három forintnyi rovás négy éven át folytattassék;“ de a rendek jogsértést láttak az indítványban, s csak az 1565-diki évre, nem egymást követő négyre, és csak két forintot, nem hármat ajánlottak fel, oly remény fejébe, hogy ezentul ismét évenkint vagy legalább minden második esztendő végével fog a felség rendeletéből országgyülés tartatni; — mit Ferdinánd megigért, valamint azt is, hogy a mely évre nem vettetik ki adó a népre, csak abban fogja a kamarai nyereséget beszedni. Állandó katonákul az urak s nemesek ezentúl is hármat tartanak száz-száz jobbágy után a végekben; s a végvárak erősitésére minden egész jobbágy 1564-ben azonkép mint 1565-ben hat napi ingyenszolgálatra köteleztetik, megújitásával a minapi országgyülésben eziránt hozott végzésnek. „Minthogy a hazafiak elnyomatásának nagyobb része ő felsége idegen tiszteitől és fegyveres népeitől ered, s minthogy az idegen várnagyok nemcsak rablanak és zsarlanak, hanem mi tűrhetlenebb mindennél, még megvetéssel és gyalázó elnevezéssel is illetik a magyart: méltóztassék ő felsége . . . . . a külföldi hadnagyokat az országból kiszállítani, és a várakat érdemes s alkalmas magyarokra bízni,“ és addig, míg a rendek ebbeli törvényes kivánsága meghallgattatik, kötelezztessenek a garázdák az ország törvényeinek tiszteletben tartására. A vallási ügyben, Ferdinánd sürgetésére, az 1548, 1550, 1552 és 1554-dik évek végzései megerősítettek, oly hozzáadással, hogy a királyi várparancsnokok „gonosz tanaik miatt máshonnan elűzött eretnek predikátorokat“ oltalmuk alá ne vegyenek; — a törvényszerkesztő holmi anabaptista apostolokra

célozhatott, nem az egri őrség lelkészeire, kiket az ifjuságában szintén a reformatio tanaihoz hajlott, de püspökké válása óta e részben megváltozott Verancsics eretnekségről vádolt, s kik magok mentségére vallásuk ágozatait, — valamint ezek Ihász Péter debreczeni hitszónok által, a zürichi és genfi reformatorok értelmében fogalmaztattak, — 1562. februárius 6-án mind Ferdinándnak mind Maximiliánnak béküldötték. [1])

János Zsigmond az év elején somlyai Báthori Istvánt, Kristóf testvérét, követül Ferdinándhoz küldötte, a minapában megszakasztott alkudozások folytatására. Az ügy lassan haladt előre; s július 9-én Báthorinak irásban nagyjából tagadó válasz adatott. Fonák dolog volna, ha Ferdinánd életében, s Maximilián királylyá koronáztatásának előestéjén, még János Zsigmond is magyar királynak czímeztetnék. A követ ugyan oda nyilatkozott, hogy küldője hajlandó a királyi czímről lemondani, ha felségjogát Magyarországnak hozzá tartozó részeiben szabadon gyakorolhatja, de Ferdinánd nem tudja, mit ért felségjog, mit magyarországi részek alatt a követ. Eleven emlékezetében van a császárnak, mit igért egykoron Castaldo, Nádasdy és ecsedi Báthori Endre által Izabellának, de szükséges János Zsigmondot figyelmeztetni, hogy miután maga lépett vissza az előbbeni szerződésektől, s miután úgy viselte magát mint a császár ellensége, a főherczegnők részint másfelé mentek férjhez, részint feltették magokban, hogy hajadonok maradnak. A válasz intéssel végződött a herczeghez, kiről tudva volt, hogy a protestantismus, sőt az unitarismus barátja, oltalmazná Erdélyben tehetségéhez képest a római egyházat, mert ügyeinek

---

[1]) Corpus juris hung. I. k. 496. l. Budai, Magyarország története, II. k. 129. l.

szerencsés fejleményére csak a vallásos fejedelem tarthat számot.

János Zsigmond — viszonzá július 13-án Báthori — lemond a ‚választott király' czímről, ha mint ‚Magyarország és Erdély fejedelme' felségjogot, azaz: a királyi adományozás jogát gyakorolhatja a hozzá tartozó magyar részekben is, melyek alatt Bereget, Ugocsát, Mármarost, Huszt, Munkács, Tokaj és Szerencs várakkal egyetemben kivánja értetni, s melyeket, saját jogának is fentartására, hitbérül irhatna be Ferdinánd leányának, a leendő fejedelemnőnek. A vallási pontra nézve, való igaz, nincsen utasítása a követnek, de János Zsigmond kétségkivül figyelemmel leszen a király intésére, mert anyjának halálos ágyánál is hűséget fogadott az egyháznak. — Ferdinánd tanácsosai nehány nap mulva, ismét irásban, úgy vélekedtek, hogy Magyarország fejedelmének sem irhatja magát a herczeg, mert ezen elnevezés jogot foglal magában az ország birtoklására. Elégedjék meg az ‚erdélyi fejedelem' czímmel, s mint ilyes tetszése szerint adományozhat híveinek jószágokat, csak olyasokat nem, melyek régi jogon a koronához tartoznak; és annak világos kikötésével, hogy ő és utódai Ferdinándnak és a király örököseinek hűséget esküvel fogadnak. A követ által elősorolt magyarországi részeket lehetetlen a herczegnek odaengedni, s Ferdinánd leányai közül egy sem akar hozzá hitvesül menni, de a királynak gondja leszen reá, hogy unokái közül valamelyik házasságra lépjen vele.

Ez volt az ügy állása, midőn Blandrata György, a herczeg orvosa, Izabellának míg élt, meghittje, s egyike a Martinuzzi ellen vallott tanúknak, Gyulafehérvárról Pozsonyba érkezett, és Ferdinánd, az olasz igéretei által megnyeretve, fiának koronáztatása után csakugyan készneknek látszott, leányát, Johannát, hitvesül adni a herczeg-

nek, ha ez a római egyház kebelébe visszatér; s késznek a tiszai részeket is odaengedni; de az egyesség most is elmaradt, talán mert János Zsigmond bizalmatlansággal viseltetett a király iránt, kinek hadnagyai Mármarosban, Szatmárban, névszerint Balassa Menyhért, kéz alatt folytatták az ellenségeskedést; talán mert a törökhöz szító felekezet, az intések Konstantinápolyból, hol Wyss Albertnek, Busbek utódának Ferdinánd adóküldési lassusága miatt nehéz állása volt, — a fejedelmet szintén lassabb eljárásra birták. [1])

Maximilián öröködésének megállapítása után, Ferdinánd pályájának határszéléhez ért. Végnapjait kivált a vallási ügy foglalkodtatta. A trienti zsinat, mely a hitbeli meghasonlás orvoslásának reményével 1543. januárius elején megnyittatott, de a Károly császár és Ferencz király között ujból kitört háború miatt nyomban felfüggesztetett, hogy 1545 végén ismét megnyiljék, 1552-ig sokféle phasisokon ment által. Ekkor több évre megszakadtak a tanácskozások, s midőn 1562-ben az atyák még egy ízben együvé gyülekeztek, a legvérmesebb remény is alig-alig várhatta a felekezetek egyesülését a zsinattól. A jámborok törekvése arra szorítkozott, hogy a dogmák szabatosabban fogalmaztassanak, hogy nehány kiáltó visszaélés megszüntessék, hogy eleje vétessék az indító okoknak, melyek hova tovább még több-több hívet kiléptethetnének a római egyház kebeléből. Ferdinánd ez irányban üdves következményeket várt olyatén engedélytől, mely az úr vacsorájának két szín alatti osztogatására hatalmazná fel a lelkészeket, s mely a coelibatust,

---

[1]) Forgács, XIII. 334. l. Istvánfi, XXI. 434 l. Pray, Epist. Proc. III. k. 166—176. ll. Ugyanaz, hist. regum Hung. III. k. 167. l.

a papok nőtlenségét, mint kötelező szabályt, felbontaná. Ilyes értelemben nyilatkozott Trientben Draskovics György pécsi püspök és királyi követ, ily szellemben utasítattak a magyar clerus képviselői Koloszvári János és Dudics Endre, amaz csanádi, ez kníni püspök, s már 1563-nak elején Trientben elhúnyt társának Csanád székén utóda. Oláh Miklós esztergomi érsek, Magyarország valamennyi püspökeinek nevében, 1563. május 25-én kelt levele által kérte a zsinatot: hajoljék a magyar követek kérelmére. „A kit papp[illegible] szentelünk — így ír — azt hittel kötelezzük, hogy soha sem fog házasságra lépni; de a felszentelt pap . . . . nőt vesz magának. Én minden évben zsinatot tartok; a lelkészek megjelennek, de oly szándékkal, hogy inkább bucsút vesznek a papságtól mint feleségeiktől. E miatt nehányat fogságra vetettem, másokat elcsaptam . . . . . hogy a többieket ezáltal elrettentsem; de mindhijába. Részét a földesurak legyezgetik, része az eretnekekhez pártol . . . . . Van még egy más nehézség, mely búval, bánattal tölt el bennünket. Számos nagyobb kisebb földes úr egyéb dolgokban ugyan jó katholikus, de buzgó törekvéseink ellenére erőnek erejével két szín alatt akarja venni az Úr vacsoráját. Ilyes egyének papjaikat a kehelynek is nyújtására kényszerítik, kivetvén, elüzvén a vonakodókat.... Igy történik, hogy papjaink részint a nemesektől elcsapatnak az Úr kelyhének megtagadása miatt, részint önmagoktól az eretnekekhez állanak, mert mi nem engedjük, hogy házasságban élhessenek; és a szegény juhok Isten igéjétől, a szentségektől és minden lelki vigasztalástól megfosztatva, a farkasoknak megannyi martalékai... Jézus Krisztus kínszenvedésére kérünk benneteket, szent atyák, adjatok tanácsot, mit tegyünk e bajok és nehézségek között, feleljetek kegyesen e levelünkre...“ [1])

[1]) Bucholtz, Urkundenband, 694. l.

A zsinat, mielőtt december 14-én eloszlott vala, mindkét tárgynak elitélését IV. Pius pápára bizta, és Ferdinánd folytonos sürgetéseinek [1]) következésében 1564. [1564. aprilis 17-én megengedte a szentszék, hogy névszerint a magyar püspökök is két szín alatt osztogathassák az Úr vacsoráját, „ha ezen engedély a lelkek üdvességéhez vezet, mire nézve az ő, a püspökök lelkismerete felelőssé tétetik.“ A papok házasságának ügyében még ekkor sem akart nyilatkozni a pápa; utóda V. Pius a kehely ügyében adott engedélyt is visszavette.

Midőn Ferdinánd a szentszék felebbi bulláját, mind Magyarországon mind többi tartományaiban s a német birodalomban közzé tette, ereje már hanyatlóban volt. Több jelenségből gyaníthatni, hogy szándékában állott a császárságról lemondani, de mielőtt bátyjának példájára e lépést tette volna, 1564. július 25-én, életének hatvanegyedik évében meghalálozott. Hitvesétől, Annától, tizenöt gyermeke született; közülök kilencz leányon kivül három fiú élte túl az atyát; az utóbbiak között végintézete tartományainak kormányát ekkép rendelé felosztatni: a magyar s a cseh korona tartományai, úgy alsó és felső Ausztria Maximiliánnak jutnak; Tirolis, Vorarlberg, a sváb és elsassi urodalmak Ferdinándnak; Stíria, Karántföld, Krajn, a görczi grófsággal, Triesztte l, stb. Károlynak. — Mária, Lajosunk özvegye, testvérét Ferdinándot két évvel megelőzte a halálban.

---

[1]) Katona, XXIII. k. 805. l.

TIZENNYOLCZADIK KÖNYV.

1564—1576.

Maximilián, 1564 – 1576.

I.

Maximilián harminczkét éves volt, midőn országainak kormányát átvette. Az önállóság, melyet még V. Károly irányában is tanusított, midőn a császár táborában tartózkodék, s midőn három éven át a császár képében Spanyolországot kormányzá, nagy reményeket kapcsolt uralkodásának megnyilásához. Július 26-án, nyomban atyjának halála után, körlevél által biztosokká tette a rendeket, hogy gondoskodni fog az ország oltalmáról, hogy az ország szabadságait fenn fogja tartani. [1]) A díván, mihelyest Ferdinánd haláláról értesült, Bécsben az elkésett adó fizetését sürgette, s nyilatkozást kivánt Maximiliántól: ha fog-e a béke feltételeihez ragaszkodni, vagy sem? A császári s királyi tanács, Zríni Miklós nézetének ellenére, elsőséget adott a békének, és 1565. februárius [1565.
4-én Csernovics Mihály és Csabi Ákos, Maximilián küldöttei, Szolimánnak hatvan, — a vezíreknek harminczezer aranyat fizettek, oly kivánsággal, hogy János Zsigmond Szatmárt és Nagybányát, melyeket somlyai Báthori István nagyváradi kapitány 1564. septemberben, az elsőt saját maga, a másikat ura számára nehány kisebb erősséggel egyetemben elfoglalt, visszabocsássa. [2]) Szolimán kész volt a békét nyolcz további évre kiterjeszteni, és János Zsigmonddal az el-

---

[1]) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 256. l.

[2]) Verancsics, II. k. 105. l. Forgács, XIV. 340 s kk. ll. Istvánfi, XVII. 438—445. ll. Bizarus Petrus, Schwandtnernél, I. k. 667. l. Kovachich, Script. min. I. k. 121. l. Hammer, III. k. 430 s 748. ll. Gr. Mikó I. Erd. tört. adatok, I. k. 22. l.

foglalt helyeket, Nagybánya kivételével visszaadatni; Csernovics Bécsbe ment e nyilatkozattal, Csabi Konstantinápolyban marasztatott. Ekkor híre jött, hogy Maximilián hadvezérei, a magának V. Károly zászlai alatt hirtnevet szerzett Schwendi Lázár hohenlandbergi báró, [1]) Báthori Endre és Balassa Menyhért, februáriusban Tokajt, Szerencset, Szatmárt, Erdődöt, Nagybányát magokévá tették. Csernovicscsal egy időben Hedajet csausz, a hitehagyott szász, Bécsbe érkezett, panaszló, hogy Maximilián, mielőtt a szultán nyilatkozását bevárta volna, elégtételt önmaga szerzett magának. Szolimán, ezen eljárást megfenyítendő, a budai és temesvári basákat János Zsigmond oltalmára rendelte, s Hasszán, ez volt a temesvárinak neve, Pankotát nyomban elfoglalá. Maximilián Csernovicsot ujból Szolimánhoz küldötte, hogy Pankotát visszakövetelje, és János Zsigmondot az imént Schwendivel kötött, és Ferdinándot Tokaj, Szerencs, Nagybánya birtokában hagyó szatmári szerződés szentültartására útaltassa; Hedajet csausz kezesül Bécsben marasztatott.

Csernovics még útnak sem indult, midőn János Zsigmond aprilis 24-én somlyai Báthori Istvánt követül Maximiliánhoz küldötte a szatmári pontok módosítására. A szerződés tartassék titokban, a király által elfoglalt helyek adassanak vissza, mert a szultán úgy kivánja, s a szultán kivánságának ellenállani, veszedelmes dolog. A magyarországi részeket, ám legyen, ne örökös czímmel, hanem csak élte idejére bírja a herczeg, ki Husztot, Munkácsot, s mit a Tisza jobb partján bír, mindent kész Maximiliánnak általadni, a királyi czímről lemondani, és a rendekkel egyetemben hűséget fogadni. Ez volt Báthori

[1]) Német hadnagyai ezek voltak: Hans Ruber von Püehsendorf, Johann von der Aschenburg, Jakob von Schulenberg, Henrich von Gleisenthal, Hans Werner von Reusnau, Rudolf von Salis.

utasítása, melyet Krazinski Ferencz lengyel követ is támogatott. Maximilián úgy vélekedett, hogy a szerződés titkontartása, sok oknál fogva, névszerint azért is, mert a rendek közbenjövetele szükséges, épen lehetetlen, és Báthorit visszaküldötte, urával, ha békét akar, a szatmári pontokat ujból elvállaltatni. — A követ óvást tett küldője nevében: hogy miután Szolimán oly hatalmas fejedelem, kinek barátságát Maximilián is keresve keresi, ő, János Zsigmond, akaratának ellenére is kénytelen magát a szultán kívánságához szabni, hadait, háború esetében a szultánéhoz kapcsolni; s ha Magyarországot, ha a keresztyén világot szerencsétlenség éri, felelős érette az, ki a legeslegtisztesebb békepontokat is makacsúl elutasította magától. Erre Maximilián, ki ez idétt a török basák folytonos hadi készületeiről értesült, Báthori Istvánt, mint csalárd alkuszt, fogságra vettette, a lengyel követet küldőjéhez visszaútaztatta, és Kendi Sándort, János Zsigmondnak Báthori ügyében küldött újabb követét, mint kémet, elzáratta. [1])

S most ismét lobbot vetett a háború. János Zsigmond bevette Jenőt és Világosvárat, s Debreczennél Haszszánbeg hadaival egyesülve, június 1-én Erdőd vívásához fogott. A vívás negyvennegyedik napján, midőn az őrség hadnagyai Weller, Laubenberger és Gyóni már vitéz halált haltak, de Bay Ferencz és Zeleméri Miklós még résen állottak, a labanczok általadták a várat, melynek falai Hasszán parancsából szétromboltattak, hogy Maximiliánnak azontúl oka se legyen a hely után esengeni és alkalmatlanságot okozni a padisának. [2])

---

[1]) Forgács, XV. 352 s kk. ll. Istvánfi, XXII. 456. l. Bethlen Farkas, V. 46 s kk. ll. Pray kéziratai, Tom. H. 58. A magyar tudomány-egyetem könyvtárában.

[2]) Verancsics, II. 109. l. Forgács, XV. 359. l. Istvánfi, XXII. 456. l. Erdőd vívása közben János Zsigmond emberei Nagyváradon László király sirját szentségtelen kezekkel feltörték, hogy a benne tudott drágaságokat urok-

Schwendi Lázár, miután Debreczent elhamvasztotta, Szatmárnál tétlenül állott körülsánczolt táborában, s e miatti boszuságból Báthori Endre, ki Erdődöt örömest felmentette volna, Miklós öcscséhez Ecsedre ment vadászni. A vár bukása után Maximilián főhadi vezére és ennek magyar társa, Zay Ferencz, a még 1561. elholt Telekesinek utóda, átkelvén a Szamoson, Kisárnál jártattak tábort; szemben velök Fehérgyarmatnál Hasszán huszonötezer törökkel fogott helyet. Az ellenséges táborok közel volta naponkint apró tusákra adott alkalmat; nagyobb ütközettől Schwendi most is ovakodott mint azelőtt, s Hasszánnak sem volt hozzá kedve, mert a Szileziából érkezett lovasság és az Auguszt szász herczeg által küldött segédhadak Gleisenthal Henrik vezérlete alatt Maximilián erejét tizennyolczezer főre növesztették. János Zsigmond e közben Nagybányát megvette, de Kővárat süker nélkül vívta, sőt ágyúinak részét is ott vesztette.

Konstantinápolyban a nagyvezír Ali július 28-án meghalálozott; utóda Szokoli Mohamed augustus 7-én Csernovicsot a szultán levelével utnak eresztette, melyben a szatmári szerződés, mint Szolimán engedelme nélkül kötött, érvénytelennek nyilvánítatott, Tokajnak, Szerencsnek, Nagybányának János Zsigmond kezéhez adása, Schwendi hadainak odébb állása és Hedajet csausznak szabadon bocsátása követeltetett. Csernovics augustus 22-én már Bécsben volt, hová Csabi Ákos is rövid idő

---

hoz vigyék. (Katona, XXIV. k. 96. l.) Egyik érdemes történetirónk nem akar hitelt adni a Katona által idézett oklevélnek, mert Rogeriusnál olvashatni, hogy a tatárok 1241-ben Váradon „a templomot felgyujtották, a szentek koporsóit elhányták.“ A János Zsigmonddal egykoru Telegdi Miklós, mint az ő idejében történt dolgot említi: „A pokolbeli ördög felindítá egynehány álnok szolgáit, kikkel koporsóját (László királynak) töből kirontatá és csontjait testova hányatá.“ V. ö. Virág Benedek, Magyar századok, 1816. I. k. 292. l.

mulva megérkezett, Wyss, mint Maximilián állandó követe a Portánál, Konstantinápolyban maradt. [1]) Szokoli Musztafa, a nagyvezír öcscse, szintekkor parancsot vett, hogy Bosniából Horvátországra törjön. A horvát végek hadi lábon tartása, a Száva, Odra, Kulpa melletti erősségek ez évben százhatvan- s egynehány ezer forintba kerültek, a költségviselés nagyjából Karántföldet és Krajnt illette; a szlavoniai végek — Varasd, Kaproncza, Légrád, Muraköz — költségei százötvennégyezer forintra mentek, az öszlet majdnem kizárólag Stíriából került be. [2]) A földnép itt is, ingyenszolgálatot tett az erősségek körül, rovást fizetett, katonát állított; a nemesség harczias, veszélyhez edzett faj volt: és a végek mégis folyton folyvást csorbultak, mert a szervezetben nem volt egység; mert a pénzek itt is gonoszúl kezeltettek; s mert a bán hatalma naponkint fogyott, a stájer, a krajni főkapitányok hal titkos, hol nyilvános ellenségeskedésben állottak vele. A bosniai basa hadai június 23-án Krupát, tizenkilencz napi vívás után bevették; a várnagy Bakics Mátyás, s a bajnok őrség egy szálig oda vesztek Auersberg Herbert a krajni kapitány szeme láttára, ki az Unna tulsó partján hétezer emberrel állott, nem merve a törökkel megütközni, ki lőport, golyókat Banalukából hozatott, hogy a vívást folytathassa; nem akarva Bakicsnak bár mi segédet küldeni, melynek a várba szállítására az ifjú Szlúni-Frangepan Ferencz és Farkasics Péter s Ghiczy Farkas, amaz Zríni Miklós, ez Nádasdi hadainak vezére versentajánlottak. — Krupa bukását Novié követte; s Musztafa, saját szerencséje és Auersberg nyomorúságos magaviselete által bátorítva, rövid idő mulva tizen-

[1]) Istvánfi, XXII. 461 l Hammer, III. k. 432. és 750. ll.

[2]) Hurter Fr. Geschichte K. Ferdinands II. und seiner Eltern, Schaffhausen, 1850. I. k. 289. l.

hétezer embert átvitt a Száván, Kőrös és Kaproncza környékét pusztítandó. Obreskonál a bán, Erdődy Péter, tizenötszáz lovassal és háromezer gyaloggal a basának jobbára martalóczokból álló hadait szétverte, százhuszonnyolcz fogolyra és gazdag zsákmányra tett szert. [1])

Schwendi, kinek hadait egy sereg kórság fogyasztotta, Maximilián meghagyásából september 13-án fegyverszünetre lépett Hasszánnal, s miután az időközben visszafoglalt Jenőbe és Nagybányába őrséget vetett, telelni ment Kassára. János Zsigmond Erdélybe, Hasszán Temesvár környékére vitték hadaikat, s Maximilián november 28-dikán országgyülést hirdetett, Pozsonyban 1566.] 1566. február 2-án megnyilandót.

Maximilián még december 7-én Augsburgba utazott, az országgyülés vezérletét Károly öcscsére, Stíria kormányzójára bízva, ki Ferdinánd életének végszakában is olykor-olykor a magyar ügyekkel foglalkodott. [2]) A rendek nagy elégedetlenséggel értették meg a királynak távollétét, a nádorválasztásnak ujabb elhalasztását; Balassa Menyhért s a német hadnagyok folytonos kicsapongásaik a neheztelésnek indulatos kitörésére bőséges alkalmat szolgáltak; úgy a királyi előterjesztések azon pontja, mely ezentúlra évenkint három forintot kivánt segélyül, még pedig nem csak az egész házhelylyel biró jobbágytól, hanem a fél vagy negyedtelkesek után is. Károly felhívta a rendeket, foglalnák irásba nehézségeiket, melyeknek orvoslása nem tőle hanem a királytól függ, kinek ő majd benyujtandja a keserves irományt; a segély, a közoltalom ügyében pedig hoznának végzést haladék nélkül. Úgy történt. A rendek országszerte, azon vidékek

---

[1]) Istvánfi, XXII. 452—454. ll. Valvasor, IV. 18.
[2]) Ugyanaz ugyanott, II. k. 11. l.

kivételével, melyeket taval az ellenség feldúlt, kétkét forintot ajánlottak fel minden egész jobbágytelek után, s nem egyszer mindenkorra, hanem csak a folyó évre; s az 1550, 1552, 1553 és 1555-ben az állandó hadi legénység s a köz és részletes felkelés ügye körül hozott végzéseket megerősítették. Panaszaik és nehézségeik száz íven, a hozott törvényczikkelyekkel egyetemben Augsburgba küldettek; ezeket, köztök azt is, mely a jobbágyok szabad költözködését gátló urakra és nemesekre szabott büntetés alkalmazását rendeli, Maximilián május 2-án jóváhagyta; amazok nem orvosoltattak oly modorban, mint a 28. t. czikkely ohajtá vala. [1])

Még az országgyülés megnyilása előtt Hedajet csausz szabadon bocsátatott, s Hosszutóti György Szolimánhoz küldetett, Pankota és Krupa visszaadását szorgalmazni. A követ ajándékokat hozott a vezírek számára, és Rusztem özvegyének, Szolimán ahítatos leányának huszonegy török rabot, kik Maximilián rendeletéből szabadságukat visszanyerték, köszönetül hogy Krusics János korponai várnagy és Pécsi Farkas hosszasb fogságukból minapában haza küldettek. De Hosszutóti küldője megfeledkezett az adóról, és Tokajról, Szerencsről, Nagybányáról szót sem tett, min annyira felháborodott a szultán, hogy mind Hosszutótit mind Wyss Albertet szoros őrizet alá helyezteté. A háború Maximilián ellen elrendeltetett s a basáknak megiratott, hogy a hetven s egynehány éves Szolimán személyesen fog hadainak élén Magyarországba érkezni, Egert és Szigetet megvenni, s őrségeik vérével tisztára mosni a török fegyver dicsőségét; Magyarország hóditását Győr és Komárom kivívásával befejezni. [2])

---

[1]) Corpus juris hung. I. k. 516. l. Forgács, XVI. 392 s kk. ll.
[2]) Hammer, III k. 435. l.

János Zsigmond martius 3-ára országgyülést hirdetett, s nemcsak saját hanem Maximilián híveit is Tordára kérte. Schwendi martius 4-én Ungvártt kelt levél által „a császár nevében meghagyta a tiszai megyéknek, hogy Erdély fejedelmével semmiféle értekeződésre ne lépjenek, Tordára senkit se küldjenek; máskülönben a hűtlentég büntetésében marasztatnak el.“ És János Zsigmond közzé tétette Szolimán hitlevelét, mely Erdélyt s a hozzá tartozó részeket biztosítá az oltalomról Maximilián ellen, úgy arról, hogy János Zsigmondnak netalán örökös nélküli halála esetében fejedelmet szabadon választhatand magának. [1])

Pertef basa, a második vezír, martius közepén huszonhétezer emberrel Konstantinápolyból az al-Dunához indult; honnan a nándorfehérvári és temesvári basák hadaival egyesülve, útját Gyulának vevé, melyet Mágocsi a közelebb múlt években Ferdinándnak nehéz viszonyok között megtartott, s melynek jelen várnagya, Kerecsényi László, az erdélyi fejedelem felhivását, térne át hozzá, János Zsigmondhoz, s mentené meg magát ezáltal a török dühtől, megvetéssel visszautasította. [2])

Augsburgban a német rendek rögtöni segédül nyolcz hármas, úgy nevezett római hónapot igértek Maximiliánnak, s három egymás után következő évre nyolcz-nyolcz egyes hónapot, oly feltétel alatt: hogy Magyarország, a török járom alóli felszabadulása után kapcsolatba lépjen a német birodalommal, s ennek kötelességeiben és terheiben részt vegyen. [3]) Az ausztriai rendek pénzben, zsoldosok-

---

[1]) Bizarus P., Schwandtnernél, I. k. 686. l. Bethlen F. V. 84. l.

[2]) Bethlen F. V. 92 l.

[3]) Häberlin, Deutsche Reichsgesch. VI. k. 250 s kk. ll. Az 1566-diki „Reichsabschied“ az illető gyüjteményekben

ban tetemes segédre ajánlkoztak; V. Pius pápa ötvenezer aranyat küldött; Savoye, Toscana, Ferrára, Mantua herczegei segédhadakat igértek. Arszlán basa, az új budai helytartó, nem nagy hitelt adhatott ezen igéreteknek, vagy maga is meglepethetett általok, mert emberei Szolimánt bizonyossá tették, hogy Maximiliánt s az országot hadak nélkül fogja találni. Diadalszeszélyében június 6-án Palotánál termett a basa, de a várnagy Thúri György vitézül oltalmazta a helyet, s tizenkét napi vívás után ágyúit Fehérvárra, hadait vissza Budára vitte a török, mert Salm Eckhard, pozsonyi gróf, s Maximilián dunamelléki hadainak főkapitánya, tizennégyezer emberrel már érkezőben volt, kikkel június 24-én Veszprémet, július 21-én Tatát bevette. Amazt Szécsenyi Ferencz, ezt Thüringer Gáspár gondjaira bizta, s miután még Gesztest, Csókakőt, Zsámbékot, melyekből a török őrség kivonult, megszállá vala, harminczezer főre növekedett seregével, Maximilián parancsából Komáromnál tábort ütött. [1]) >

Szolimán május 1-én Konstantinápolyból kiindult, június 16-án Nándorfehérvárra érkezett. Hadait Szabácsnál általvitte a Dunán, s június 29-én Zimonyban János Zsigmonddal találkozott. Zápolya fia kilenczed magával lépett a szultán sátorába; három ízben letérdelt, hogy az őt atyai szavakkal üdvezlő szultán kezét csókolja. A nagyvezír leültette a huszonhat éves fejdelmet, ki zavarodását emlegette, mely csak annyit mondat vele: hogy ő a szultán egyik öreg szolgájának fia. Szolimán a napnak felhajnallását ohajtotta, melyen fiát, Istvánt, — a törökök őt Istvánnak hivták, — Magyarország királyává koronáztathatja. János Zsigmond reménye, kérelme szerényebb volt; esdeklő levelében még Temesvárat és Lippát sem

[1]) Verancsics II. 113. l. Istvánfi, XXII. 464—467. ll.

merte említeni, a mit ajándékul kért, az Debreczen környéke volt, s a Duna, Tisza, sebes Kőrös és Erdély közötti országrész. Szolimán a nagyvezírnek adta az irományt, parancscsal, hogy tartalma teljesítessék, és kegyes igérettel, hogy a fejdelemnek még háromszor többet ad, ha a megnyitott hadviselést süker koronázza. Július 1-én e szavakkal fordult a távozóhoz: „gondoskodjál katonákról, hadi szerekről és pénzről; s ha szükséget szenvedsz valamiben, tudasd velem, hogy a hézagot pótolhassam.“ Az igéretek üres igéretek maradtak; Szolimánnak ideje sem volt hogy beválthassa; és a nagyvezír neheztelt a fejedelemre, mert ez méltósága alatt valónak tartotta, őt meglátogatni. [1])

Szolimán Péterváradnál készült a Dunán átkelni, s innen Eger alá indulni, midőn hirt vett, hogy kedves tisztét s egykori étekfogóját Mohamedet a szigeti őrség néhány hadnagyai Siklósnál megtámadták és megölték, két zászlót, hat szekér ezüstnemüt, tizenhétezer aranyat, szóval táborának öszves értékesebb holmiát felzsákmányolták. E hír a szultán tervét megmásította, és Zríni Miklós megfenyitését, Szigetvár buktatását első sorba helyezte. A hadak Vukovár felé fordultak, de a Dunának árja elszakasztotta a hidat, és Szolimán most Eszéknél, a Dráván volt átkelendő, tizenhat nap alatt készen állott a hosszában négyezernyolczszáz lépést mérő híd. A táborszerek, köztök a Katzianer nevét viselő idomtalan ágyu, az eszéki nap emléke, bivalokkal szállítattak Sziget felé; Szolimán augustus 3-án Harsánynál, Pécs és Siklós közt táborozott. Arszlán a budai basa, ide jött tisztelkedni; de Szokoli őt

---

[1]) Egykoru jegyzetek Katonánál, XXIV. k. 219. l. Istvánfi, XXIII. k. 468. l. Forgács, XVI. 420. l. Török források, Hammernél, III. k. 441. l. Erdély tört. t., I. 23 s kk. l.

e szavakkal fogadta: „mit keressz? kire biztad hadaidat? a padisa beglerbeggé nevezett, te a hitetlenek kezére juttattad a várakat. Jaj neked, átkozott!“ s a nyomorút megfojtotta a bakó. Helyébe a nagyvezír öcscse, a bosniai Musztafa neveztetett budai basává.

Augustus 4-én Pécsett találjuk Szolimánt, más nap Sziget alatt, hová még augustus 1-én kilenczvenezer török és háromszáz ágyú megérkezett volt. A vár őrsége kétezerötszáz magyarból, horvátból állott, vezérök Zríni Miklós, megesküdött nékik és ők néki, hogy Szigetet védeni fogják halálukiglan. Egy ágyúlövés volt az üdvezlet, melylyel Szolimánt fogadták; a sánczokon kiaggatott veres lobogó a reájok virradt ünnepélyről szólott. Zríni a veszedelem tudatával, mely őt érni fogja, a kötelesség érzetében, melyet nagy fiára szabott a haza, jött volt még tavaszszal Csáktornyáról Szigetre. „Küldjön nagysád, — irá aprilis 16-án Kanizsai Orsolyának, Nádasdi Tamás özvegyének, — nehány gyalog lövészt Szigetre, hová bezárkozni eltökélett szándékom, akarván mindenek előtt a nagy Istennek, aztán a császári királyi felségnek s a keresztyén világnak, és a mi vég pusztaságra jutott édes hazánknak híven, állandóan és derült arczczal, vérem hullásával, s ha úgy akarja a sors, fejemmel szolgálni.“

A szigeti erősség három részből állott: a várból, öt sánczczal és hármas vízárokkal; s a hidak által együvé kapcsolt ó- és ujvárosból. Az utóbbikat három oldalról lődözték a vívók; augustus 9-én hajnalban Zríni parancsából felgyújtatott; a hidak lángba mentek, az óváros elrekesztetett. A törökök az égő házak közé vonták ágyúikat, füstölgő telepekről az óváros lődözéséhez fogtak, s föld és fövényzsákokat hánytak töltésül a mocsárba, mely övül szolgált az újvárosnak. A vívás folyton folyt, éjjel nappal szakadatlanúl.

Maximilián és testvére Ferdinánd augustus 15-én nyolczezerkétszáz lovassal és háromezerháromszáz gyaloggal Óvárra érkeztek, hol a németbirodalmi segéd,(közte Farkas zweibrückeni herczeg, Richard pfalzgróf, a bajor herczeg idősb fia;) az olasz földről küldött hadak, (a ferrarai herczeg személyesen jött négyszáz nemessel) s nehány magyar urak dandárai, az utóbbiak Báthori Endre vezérlete mellett, öszvesen hatvanezernél több zsoldos táborozott; Nyitránál Dersfi István vezérlete alatt tízezer fegyveres gyülekezett együvé; Perlaknál a bán, Erdődy Péter hadai, s a Károly főherczeggel ide sereglett stájerek, karántok, krajniak, számra tizezeren állottak. Salm tábora Komáromnál harminczezer főre ment; Zárai Pál, Flach Fülep és Pető János parancsai alatt százhat nagyobb kisebb hajó úszott Mosonyról, Komáromról Esztergomig alá a Dunán, ágyúkat, hadi szereket vive, a török naszádokat ellenőrizve. Maximilián hadi ereje, Schwendi tizenkétezer emberét számba sem véve, olyas volt, mely Szolimanéval bizvást megmérkőzhetett volna. [1])

És Zríni kérelme Óvárra érkezett a táborba, kérelme felmentésért, de egyszersmind új-új fogadása, hogy a vár romjai közé temetkezik, ha segéd nélkül marad. Hasonló kérelem érkezett Kerecsényi Lászlótól, ki Gyulát Pertef basa ellen már öt hét óta oltalmazta, s kit az Ungvárnál, Kassánál lázzal és vérhassal küszködő Schwendi magára és sorsára hagyott. Maximilián tanácskozmányt tartott, melyben Forgács Ferencz nagyváradi püspök és a magyar hadnagyok közül Tahy Ferencz sebes előhaladást, a felmentés eszközlését, s e czélra, mit Salm már korábbban tűzött ki magának, Esztergom vívását tanácsolták, mint

[1]) Angol és franczia urakat is találunk táborában: Rinhard Graneville, Henry Chambernon, Philip Rusdal, Thomas Corton, George Viliers. — Henri duc de Guise, comte de Brissac, monsieur de Lansac sat.

olyas helyét, mely a Dunavölgy kulcsául tekintetett, s melynek oltalmára fognának sietni Szigetről, Gyuláról, legalább részben a török hadak; de mások tanácsosabbnak látták, ha Maximilián Győrnél megállapodik, s ott a közbenjövendő eseményekhez képest a további lépésekről majd annak idején gondoskodik. És e nézet helyesebbnek találtatott; Maximilián s a németbirodalmi és olasz segédhadak Abdánál, a magyarok valamivel alantabb a Rábcza völgyében jártak tábort.

Zríni segéd nélkül hagyatott s augustus 19-én az óváros a vívók kezébe jutott. A véres nap háromezer töröknek végnapja volt, de Sziget őrei különben is a lefolyt tíz nap tusáiban már tetemesen megfogyatkozva, szintén számos halottat hagytak magok után, midőn, több oldalról körülfogva, a várba utat nyitottak magoknak. Szecsődi Máté, a gyalog hadak vezére, kinek kérelmére állott vala el szándékától Zríni, egy időben az ujvárossal felgyújtani az ót is, hogy öszves erejét kirekesztőleg a vár oltalmára fordíthassa, összezúzott térdekkel ragadtatott ki emberei által a holttestek közül; Botos Péter, Deák Balázs, Győri Péter hadnagyok s velök háromszáz vitéz voltak István király napja előestéjének halottai.

Szolimán hijába kinálta meg Zrínit öszves Horvátország birtokával, ha ismételt felhivásának engedve, a várat általadja; igéret, felhivás visszautasíttattak. Hijába nyultak cselekhez a vívók. Zríni idősb fia Maximilián táborában lévén, zászlótartója török ürsök által elfogatott, s a zászló Sziget falai alatt kitűzetett, hogy fia fogságát vagy halálát hirdesse az atyának; de a kisérlet süker nélkül maradt, és süker nélkül a levelek, melyek magyar, horvát, német nyelven irva, nyilakkal a várba repítettek, hogy igéretek által az őrséget Zríni ellen lázítsák. — Augustus 26-án ostromot parancsolt a nagyvezír;

az ostrom visszaveretett, az őrség két zászlót zsákmányolt, Alibasa, volt egyiptomi helytartó, és Aliportuk, a tüzérek fővezére, halva maradtak. És az ostromok folyton folytak, a mint nap nap után múlt, leghevesebben augustus 29-én, a mohácsi vész évfordulati napján. Az agg kor és betegség alatt mármár roskadozó szultán lóra ült, hogy magát a falakra parancsolt daliáknak mutassa; hogy buzdító igéket intézzen hozzájok. Sziget hősei visszaverik a tízszeres rohamot, a jancsáraga fogságba esik. September 2-án félbeszakasztattak az ostromok; a vívók aknákat ástak, hogy a Nádasdy Tamás által épitett hegy nevü sánczot felrepíthessék. Az őrség ellentörekvései daczára három nap alatt elkészültek az aknák, september 5-én hajnalban felgyújtattak, s a vár külső falai részben összeomlottak. A nyomban megkisérlett ostromot Zríni az övéinek élén felfogta; vitézei között ő a legvitézebb, kardját körülhordozá a vakmerők között, kik a bástyákra sürü számmal felértek; hevesen és mindig hevesebben foly a tusa, hű társ elhull hű társ mellett, s az őrség száma vajmi kicsinre olvadoz; de az ostrom még egy izben visszaveretett, száz és száz török halott feküdött a falakon, ezer és ezer az árkokban. Az erős szél által növesztett tűz eloltása nem állott a hősök hatalmában; és Zríni kénytelen volt a vár közepén még épen álló toronyba vonúlni, élésházait, nehezebb ágyúit a lángoknak, az ellenségnek hagyni. Ennek újúj csapatai fosztás végett az égő házakra törtek, Szecsődit kínnyoszoláján megölték, nejét, gyermekeit a táborba vitték, hol a nagyvezír készületeket tett a végcsapáshoz Zríni és Sziget ellen; hol Szolimán már megszünt élni.

Betegségét nevelte a boszuság, hogy harmincz nap erőködései kudarczot vallanak. „Még sem égett ki e kémény, — irá haldokló kézzel a nagyvezírnek, — még

sem zendül meg a diadal kürtje?“ s midőn e kürtszót lesné és lesné, september 6-án virradóra szélhüdés véget vetett életének. Halálát Szokoli eltitkolta, míg Szigetet be fogja venni, s míg Szolimán fia és a császárságban utóda, Szelim, Magnesiából a kormány átvételére, Konstantinápolyba s innen a sereghez érkezendik.

September 7-én hajnaltól éjfélig lődöztetett a torony, a legbensőbb erősség, melybe Zríni és társai vonúltak volt; és september 8-án, midőn már a torony is égni kezdett, midőn az eleség hiánya a további ellenállást épen lehetetlenné tette, s midőn a török hadak a végső ostromhoz készültek, Zríni derült arczczal, mint igéré vala, elébe ment a halálnak. Kamarása Serenk Ferencz által magára adatja a dolmányt, a mentét, melyeket menyegzője napján viselt volt; bársony kucsmájára gyémántos forgót tűzet; nyakába veszi az arany lánczot, karjaira az arany pereczeket; és előkivánja a vár kulcsait, míg él, legdrágább kincsét, s melléjök száz aranyat tesz dolmányába, jutalmul a kéznek, mely őt megölni fogja. S most leveszi a falról atyjának kardját, s ki az udvarra vitézei közé lép; és hálaszókat mond nékik, hogy esküjöket rendületlenül megtartották, reményt fejez ki, hogy példáját követni fogják, gyalázatos életnek elébe téve dicső halált a keresztyén hitért, a hazáért. És ők elvetvén pajzsot, pánczélt, sisakot, kivont karddal várják az indulót.

Zríni a zászlót Juranics Lőrincz kezébe adja, háromszor Jézus-t kiált, s a kapu kinyílik. Egy nagyobb ágyu, összevagdalt vassal, lánczszemekkel, puskagolyókkal megtöltve, elsüttetik, és rést nyit a hídon előtoluló vívók soraiban. A hős „szörnyü szemével méri az ellenséget,“ aztán közébe veti magát. Egy golyó mellén, egy másik fején találja. Körülötte, mellette elhullanak Paprutovics Farkas, Kobak Miklós, Patacsics Péter lovas hadnagyok.

És velök a délczeg ifjak: Bajoni János, Istvánfi Pál, Csáky György, Juranics Miklós; velök a kik vezérökkel a hídra rohantak, háromnak, négynek kivételével mindnyájan. Zríni még lélekzett; a jancsárok agájához vitték, s ez Katzianer ágyújára fektette a hal doklót, és fejét leszelette. A toronyban tovább és tovább harapódzott a tűz; a kik benn maradtak s még életben voltak, nők, gyermekek, sinlődők felkonczoltattak vagy a táborba hajtattak. S mindig több jancsár, szpahi, martalócz nyomult be a hidról a kapún, bámulni a vad lánggal égő sasfészket, fosztani, elrejtett kincseket nyomozni. Serenk Ferencz egyike volt azon keveseknek, kik fogságba estek, kik életben maradtak. A nagyvezírhez viszik, vallatni, hová rejtette kincseit a gróf. „Elégette, megsemmisítette, volt a válasz. Pénz, drágaságok, ékszerek nincsenek a toronyban, de annál több lőpor; az fel fog gyúlni nehány percz mulva; a tüzet, mely nélkül most sem volna kezetekben a vár, tinnen vesztetekre raktátok.“ Szólott; és nehány percz mulva, még mielőtt a csauszok veszedelmére figyelmeztethették volna a tömeget, iszonyatos dörgéssel felrepült a torony, s három ezer törököt romjai közé temetett. — Zríni fejét a nagyvezír körülhordoztatta a sereg sorai között, s aztán Salm Eckhardnak küldötte e levéllel: „fogadd szives hajlamom jeléül legmerészebb vezértek fejét, melyre ezentúl is nagy szükségtök volna; a törzsököt eltemettettem, mert szégyen gyalázat lenne, ha ily bátor férfiu holt tetemei a tarlóban feküdnének, az ég madarainak étkül. [1])

---

[1]) Budina Sámuel, Schwandtnernél, I. k 726 s kk. Bizar Péter, ugyanott, 692 s kk. ll. Forgács, XVI. 425 s kk. ll. Istvánfi, XXIII. 475 s kk. ll. Sambucus: de Gyulae et Szigeti excidio. Hammer, III. k. 447 s kk. ll.

II.

Szigetvárral majdnem egy időben — september 1-én — hosszas vívás után Gyula is török kézbe jutott. Pertef basa Kerecsényi Lászlót, a hely parancsnokát, ellenére a szabad távozást igérő alkupontoknak, vasra verette, a szultán később megfojtatta. [1]) Gyulának bukása rémüléssel töltötte el a szomszéd jenői őrséget; hadnagyai Wagner György és Sennyei Zsigmond éjtszakának idején, embereikkel egyetemben odahagyták az erősséget, s Jenővel Világosvár is Pertef hadai által elfoglaltatott. A nagyvezír, azért is hogy Szolimán halálát könnyebben palástolhassa, seregének részét rabló járatokra szétküldözgette, s Babócsát, Vizvárat, Csurgót, Gesztest és Somogy, Szala, Veszprém egyéb erősségeit kezébe ejtette. „S e közben — irá Verancsics Antal october 13-án Mihály öcscsének — mi hijába töltjük az időt a győri táborban, nem tudom miféle alkalmatosságokat lesve.“ A Szolimán haláláról ittott szárnyalt hír kezdetben nem talált hitelt; s midőn valóságát már nem lehetett kétségbe vonni, midőn a nagyvezír october közepén nyolczvanezer rabszolgát magával ragadva, seregét az időközben Nándorfehérvárra érkezett Szelim elébe vitte, Maximilián Bécsbe visszatért, és roppant serege, melynek, úgy látszik, csak az volt czélja, hogy a török hadaknak Győr és Komárom alá érkezését gátolja, eloszlott. Nehány zászlóalj Schwendihez küldetett, ki folyvást Kassa körül táborozott, hogy Maximilián felekezetét hűségben tartsa. János Zsigmond hijába fáradozott Tokaj körül; tizenhét napi erőködés után felhagyott a helynek vívásával, és hadait Erdélybe vitte.

---

[1]) Istvánfi, XXIII. 472. l. Forgács, XVI. 413. l. Bethlen F. V. 142. l.

Útközben Debreczen és Ujváros között a Mármarosban, Ungban, Abaújban rablott tatár csordákat megverte s foglyaikat részben megszabadította. [1])

Szelím november elején Maximilián követeit, Wysst és Hosszutótit szabadon bocsátatta, s az utóbbit következő üzenettel bocsátotta Maximiliánhoz a nagyvezír: „ő, Hosszutóti, és társa Wyss elzárattak, mert a király János Zsigmondtól Husztot és Munkácsot követelte, Szigetet és Gyulát vonakodott a szultánnak, általadni. Ha Maximilián békét akar, küldjön követséget ajándékokkal, adóval, 1567]. rontassa le Tatát és Veszprémet.“ Hosszutóti 1567. január elején Bécsbe érkezett, és Maximilián nyomban szerencsét kivánt Szelímnek uralkodásához, és menevédet szorgalmazott a Konstantinápolyba indulandó követség számára. [2]) A megnyilt béke-alkudozások daczára a kisebb háború folyton folyt. Schwendi január 15-én Szádvárat és február 21-én Munkácsot elfoglalta; Haszszán temesvári basa Dédest, Putnokot, Vadászt, Monokot megvette, s Borsodból, Gömörből, Abaújból tizenkétezer embert magával hurczolt; János Zsigmond hadai Kővárat és Nagybányát kezökbe ejtették. [3])

Maximilián aprilis 20-án június 1-ére Pozsonyba hivta a rendeket. A közelebb mult országgyülések vezértagjai már nem éltek. Zríni Miklós, 1563-ban a nemesség bálványa, bement az örök dicsőség hazájába; Batthyány Ferencz, Báthori Endre, Erdődy Péter a mult év végnap-

---

[1]) Forgács, XVI. 450. l. Istvánfi, XXIII. 493. l. V. ö. Szegedi István siralmas énekével a tatár rablásáról, Toldy m. irod. kézi könyvében, I. k. 175. h.

[2]) Hammer, III. k. 512. l.

[3]) Bizar, Schwandtnernél, I. k. 717. l. Forgács, XVII. 465 s kk. ll. Istvánfi, XXIV. 496 s kk. ll.

jaiban meghaláloztak. [1]) A tanácsosok sorában támadt hézag érezhető volt Maximilián eljárásában, ki a gyakori hivatkozást koronázási esküjére, restellette; érezhető volt a rendek szenvedelmes ingerültségében. A királyi előterjesztések németül voltak fogalmazva, s a rendek kinyilatkoztatták, hogy ők azoknak tárgyalásába mindaddig nem ereszkednek, mig nehézségeik, súlyos sérelmeik el nem oszlattatnak, míg névszerint a zsoldosok kicsapongásait, a külföldieknek egyházi s világi tisztségekre alkalmazását, s a felső Tiszánál visszafoglalt részek önkényes kormányzását illető panaszaik orvoslatlanúl maradnak. A királyi válasz biztosokról szólott, kik a panaszokat latra vessék s a körülményeket a hely szinén vizsgálják meg. De a nemesség ezen biztosokban új vérszopókat látott, s az adó megtagadásával fenyegetődzött, ha az állodalom legfontosabb ügyei az országgyülésen kivül s nem a rendek meghallgatásával és közbenjövetelével intéztetnek el. Maximilián most bizonyosokká tette a rendeket, hogy a minapi válasznak czélzatát félreértik, s hogy az különben is tudta nélkül küldetett meg nékik kanczelláriájából. Kivánságuk találkozik az övével: tanácskozzanak sérelmeikről is, s terjeszszék elejébe a mit végezni fognak. A felriasztott aggodalmak, az indulatosság hullámai ne-

---

[1]) Istvánfi, XXIII. 495. l Perényi Gábor, Bebek György és Országh Kristóf is e tájban haltak meg, az utóbbiak nemzetségöknek, az első a család abaúji ágának végivadékai. Szintekkor Balassa Menyhért is földi pályáját befejezte, halálos ágyán a hit vigasztalásai után esengve és pajzst keresve benne a közmegvetés ellen. Bornemisza Péter semptei lelkész, 1577. egyik munkácskáját „nemes úrfinak Balási Menyhártnak“ ajánlva, egyebek közt ezeket irja: „a te ősödnek is, az nagyságos Balási Menyhárdnak, nemcsak életében, de halála órájakor is szolgáltata velem az Úr, és én általam hivá ő magához, hogy minden terhet, ki alatt nyög vala, magára vevén, örök életet nyerne. A mint ömaga is az Úr minden megkeseredteket vigasztalván, magához hivá és még amaz tolvajnak is szent országát igéré.“ A tolvajnak említése itt különösen helyén van.

hezen voltak lecsillapíthatók, de a rendek most nem vonakodtak felajánlani az adót, — két forintot minden jobbágyi házhely után, — s a hatnapi ingyenmunkát a váraknál tizenkétnapira emelték; összesen negyvenhat törvényczikkelyt alkottak, mik az ország maradványainak oltalmáról egyébkint is gondoskodtak; egyikök magyarokból és németekből álló vegyes küldöttségről szól, mely a magyar s német hadi népek kicsapongásait alispánok és szolgabirák által megvizsgáltassa, az eredmény, a felség elébe fogván terjesztetni, ki a bűnösöket — kapitányokat s legényeket egyiránt — kellőkép megfenyítendi. [1])

Június 23-án — az országgyülés folyama alatt — Verancsics Antal egri püspök és Teuffenbach Kristóf stájer tanácsos, mint a Portához menendő követek, utasítást vettek, mint kellessék a reájok bizott tisztben Wyss Albert társukkal a szultánnál eljárniok. [2]) A fegyverszünet beállott s a menevéd már korábban érkezett meg számukra, oly feltétel alatt, hogy Báthori István és Kendi Sándor, János Zsigmondnak két év óta letartóztatott követei, szabadon bocsátassanak. Verancsics és Teuffenbach augustus 22-én Konstantinápolyba érkeztek, september 21-én Szelím elébe bocsátattak. Megértettem küldetéstök czélját s a szerint fogok cselekedni, mint méltóságomhoz illik, — volt a padisai válasz. Hét hónapig folytak az alkudozások, kivált Verancsics s a nagyvezír között; [3]) végre 1568. február 17-én [1568. Drinápolyban megkötteted a béke. Hossza ismét nyolcz

---

[1]) Corpus juris hung. I. k. 522. l. Forgács, XVII. 487. l.

[2]) Miller, Epist. Ferd. et Maxim. 195 s. kk. l.

[3]) Verancsics Antal összes munkái, V. k. 4. s kk. ll. 95. s kk. ll. 116. s kk. ll. Hammer (III. 517.) Verancsics titoknokának naplóját is emliti, ily czim alatt: „Itinerario di Marco Antonio Pigafetta all' illmo signor Eduardo Seymer conte d' Hertford, London, 1585.

évre szabatott, s az oklevél huszonöt ágazataihoz képest: Maximilián és testvérei a mit jelenleg Magyar, Dalmát, Horvát és Tótországokban birnak, azt birják ezentúl is, Erdély, Moldva és Havasalföld vajdáinak minden háborgatása nélkül. A magyar s török rablók, hajdúk, azábok, martalóczok, leventék és haramiák féken tartassanak; a rablott vagyon visszaadatik, a tettesek büntetést vesznek. A bajvívás, ezen gyakori oka a fegyverszünet bomlásának, tilalmas. Meghasonlás esetében a budai basa, mint a szultánnak helytartója, egy részről, és Maximiliánnak Magyarországon főkapitánya a másikról, elintézik a bajt, vagy elintéztetik biztosaik által. A határjárásban, s annak elitélésében, melyik község hová tartozik s adót kinek fizet, külön bizottság fog eljárni; a mely községek eddig mindkét hatalmasságnak fizettek adót, ezentúl csak egynek lesznek adófizetői. A szerződő felek illető területeiken új erősségeket épithetnek, a fennállókat kijavíthatják. Mamimilián követei, ügyviselői s a hozzájok tartozó személyzet azon szabadságokkal birnak, melyekkel más hatalmasságok képviselői a portánál felruházvák; békebomlás esetében nem fognak börtönbe vettetni, hanem visszaküldetni. „A király, szövetségesét, a törökök fenséges császárját, évenkint harminczezer arany tiszteletdíjjal fogja külön követség által meglátogatni," a tiszteletdíj 1568. január 1-étől járand ki. [1])

Alig történt a mondottakban megállapodás, midőn Szokoli a francziákat, velenczeieket és lengyeleket is akará a békébe foglaltatni, az oklevélbe pedig Maximilián fogadását: hogy mindenha barátja leszen a porta barátainak, ellensége a porta ellenségeinek. Amannak teljesitését a követek utasítása is tiltotta, s ők csak erőködést láttak

[1]) Veransics, V. k. 283. l. Miller az id. h. 409 s kk. ll. Hammer, III. k. 515. l.

benne Francziaország részéről, hogy a békealkudozás vagy utóbb maga a béke bomlásba hozathassék; a másik követelés ellen tiltakozott Verancsics, mert szokatlan és olyatén, melynek betöltését Maximiliántól annálfogva nem követelhetni, mivel ő mint császár, mint a keresztyén egyház fővédje nem nevezheti magamagát az izlam barátjai barátjának, az izlam ellenségei ellenségének. — A nagyvezír, nehány ellenvetés után, felhagyott követeléseivel, és János Zsigmond biztosai Orbai Miklós s Balog Ferencz, kik a szokott adóval Konstantinápolyba érkeztek, martius 10-én odautasítattak : hogy küldőjök is köteles magát e szerződéshez alkalmazni.

Verancsics és Teuffenbach, miután a békét negyvenezer arany értékü ajándékokkal megvásárolták s a díván tagjainak azontúlra is busás ajándékokat igértek, martius 20-án Drinápolyból eltávoztak, s május 10-én Ibrahim tolmács kiséretében Bécsbe érkeztek. Fáradozásainak jutalmául Verancsics a következett évben az Oláh Miklós halála által megüresült esztergomi érsekséget nyerte, Teuffenbach szatmári kapitánynyá neveztetett. A királyi helytartóságban Bornemisza Pál nyitrai püspök volt Oláhnak utóda, e méltóságra már aggkora miatt is kevésbé alkalmas, mint a nagytudományu váradi püspök Forgács Ferencz, ki többszöri elmellőztetését fájlalva, János Zsigmondhoz állott. Schwendi a békekötés után lemondott a főkapitányságról, s Maximiliánt Augsburgba kisérte; tisztét eddigi hadnagya Rueber János nyerte el.

Midőn az 1569. év elején Minkwitz Gáspár és [1569. Provisionalis Edvárd Szelímnek a béke első évére eső adót, a díván tagjainak az ajándékokat megvitték, panaszt emeltek, hogy János Zsigmond Forgács Ferenczet és társait pártolja, s hogy Erdődöt, Nagybányát és Szécsvárat

magához akarja rántani. Az erdélyi követek, Gyulai Mihály és Békes Gáspár, kik magoknak a nevezett erősségeket odaitéltetni kérték, süker nélkül fáradoztak; de a nagyvezír, Mahmud tolmácsot IX. Károly franczia királyhoz küldte, hogy testvérét Margitot nőül kérje János Zsigmond számára, kit a jelen fejedelem halála után Lengyelország királyi székére lehetne juttatni. [1])

Magyarországon Bocskai György, Dobó István és Balassa János sógora, tervet forralt a német hadaknak az országból kiűzésére, és János Zsigmondnak királylyá emeltetésére. E czélból beutazta a megyéket, és szóval s irásban társakat gyűjtött. Sógorai, úgy látszik, megnyerettek általa, — Dobó folyvást perben állott a királyi kamarával, mely őt ragadozásról, s melyet ő zsarlásról, erőszakos lefoglalásról vádolt, — s az elégedetlenek a kezökben volt lévai és zólyomi várakból Nyitrára fogtak volna törni, Bornemisza Pált, a királyi helytartót, láb alól mozdítani, s a füleki és szécséni őrségek segédével Nagyszombatot és Pozsonyt bevenni. Sokan, kik tettlegesen nem pártolták a tervet, sükert kivántak neki, vagy legalább nem ellenezték, mert a kormányon levők jogot, törvényt összegázoltak; de a szándék, mielőtt létesülhetett volna, kitudódott. Rákóczi György és Deregnyei Pál a szatmári magyar őrség fő tisztei, s Kalnási Ferencz lovas hadnagy, bejelentették a tervet Rueber kassai főkapitánynak; Szentkirályi Miklós Balassa Jánosnak az erdélyi társakhoz szóló levelét szintén Kassára vitte; a nagyvezír, Szokoli Mohamed, vagy talán a követség zsoldjában álló valamely portai tolmács, Máximiliánnak besugta a czélzatot.

Bocskai ekkor már Erdélybe menekült, Balassa és Dobó, amaz személyesen, ez biztos által Bécsben ellenségeik koholmányának állitották a vádat, és Maximilián

[1]) Hammer, III. k. 526. l.

hitelt látszott adni a mentegetésnek. Az augustus 1-ére hirdetett országgyülesen Balassa és Dobó is jelen voltak, s Maximilián német hadak kiséretében érkezett Pozsonyba. Kivánságára az országtanács a vádlottakat elzáratta, hogy mint árulók bepereltessenek; Bocskai György, mert idéztetés után is késett a megjelenéssel, a hűtlenség büntetésében elmarasztatott, jószágait Maximilián a feljelentő Rákóczi Györgynek és két társának adományozta. Berekesztetvén ekkép az előleges eljárás, Balassa és Dobó királyi levelek által biztosíttattak, hogy az ország törvényeinek értelmében fognak itéletet venni; és Liszth János veszprémi püspök s kanczellár nyilvános ülésben felolvasta a nyomozás eredményeit, említvén, hogy a kezére került levelekből világos, miszerint Báthori Miklós, Endrének öcscse és az országbiróságban utóda, Török Ferencz, Homonnai Gáspár, Magyar Bálint és Balassa Farkas is annyiban hibások, mennyiben a tudomásukra jutott összeesküvést feljelentetlenül hagyták; de a király nem akarja kegyelmét tőlök megvonni. [1]) — A rendek külön törvényczikkelyben kérték Maximiliánt, ne tudná be egyesek gonoszságát és vakságát az egész nemzetnek; néma türelemmel vették, midőn Maximilián értésökre adta, hogy a nádor széke ez alkalommal is betöltetlenül hagyatik; s a mult évre szóló kamaranyereségen kivül, a következő két évre pénzsegélyül négy forintot és nyolczvan dénárt ajánlottak fel minden jobbágytelek után. [2]) — October 26-án eloszlott az országgyülés.

Maximilián Prágába indult, pénzsegélyt szorgalmazni a cseh rendektől, új erősségek emelésére a törökkel határos végekben. Milliókat kivánt s hosszas alkudozások után csak kétszázezer tallér ajánltatott fel e czélra. Még

[1]) Forgács, XIX. 576. l. Istvánfi, XXIV. 507. l.
[2]) Corpus juris hung. I. k. 533. l.

Prágában volt, midőn kornyáti Békes Gáspár, János Zsigmond meghitt tanácsosa s eddig buzgó pártolója a török szövetségnek, hozzá érkezett. A fondor, és gyenge urát pórázon 1570.] vezető férfiú, Maximilián által megnyeretve, 1570. aprilisban Erdély rendei által követséget küldetett a királyhoz, mely saját úgy fejedelmök nevében szorosabb frigyre lépjen vele. Békes személyesen járt el a követségben, Konarski Ádám lengyel biztos által is támogatva. Ketten Maximiliánt Prágából Speyerbe kisérték, hol augustus 16-án következő szerződésre léptek vele: János Zsigmond nem él a királyi czímmel, de Maximilián által is fenséges fejedelemnek neveztetik. Erdélyt mind ő mind törvényes fiörökösei fejedelmi teljhatalommal birják, s azonfelül, mint „Magyarország részeinek urai," Bihart, Középszolnokot, Krasznát, Mármarost, a sóaknákkal és Huszttal egyetemben; a mit János Zsigmond e részeken túl Magyarországon jelenleg bir, az Maximiliánra szállítatik; a mit Moldvában és Havasalföldön utóbb netalán kezébe ejthetne, az az övé. A szerződő felek oltalmi szövetségre lépnek egymással, melyet a porta előtt, a lehetőségig, titokban tartanak; ha János Zsigmond vagy utódai török túlsúly által Erdélyből kizavartatnak, pótlékul az oppelni herczegséget nyerik Szileziában. Maximilián, bajor unokahugai közül hitvest szerez János Zsigmondnak, s ha ez mégis fiörökös nélkül találna kimulni, akkor az erdélyiek fejedelmet szabadon választanak magoknak, ki „vajda" s a „magyar részek királyi helytartója" czímet visel, s ő és a rendek főbbjei a magyar király hűségére megesküsznek, de az eskü titokban tartatik a porta előtt. [1])

Békes september elején Gyulafehérvárra visszaérkezett, s a szerződést a fejedelemmel és a három nemzet főbbjeivel elfogadtatta; somlyai Báthori István feltételül

[1]) Dogiel, Dipl. Pol. I. k. 151. l. Istvánfi, XXIV. 517. l.

szabta, hogy Szatmár néki visszaadassék; Forgács Ferencz a nagyváradi püspök, esküje után záradékul vetette: mennyiben a szerződés az ország javával, az ország törvényeivel megegyezik. Békes 1571. január elején ismét Prágában volt Maximiliánnál; a szerződési oklevelek kicseréltettek, s a követ biztosítatott, hogy János Zsigmond magvaszakadása esetében, a király őt, Békest, fogja a rendek által vajdául választatni.

Albert bajor herczeg leánya, Mária, kit Maximilián arául szemelt ki János Zsigmondnak, de kit atyja vonakodott a sociniánus fejdelemnek nőül adni, ekkor már a stájer Károlylyal, második Ferdinánd atyjával, járt jegyben. [1]) Ennek közlése mellett Békes arról is kívánta értesíteni a fejedelmet, hogy a jülichi Szibilla, Maximiliánnak szintén unokahuga, nem volna idegen a házasságtól, de rút és műveletlen. A nyavalyatörésben szenvedő és folyvást tivornyázó fejedelmet e hír mód felett boszontotta, s midőn egy úttal tudomására jutott, hogy a történtekről értesült Szelím, boszút állandó, hadakat küld Erdélyre, újabb kórság-roham martius 14-én életének véget vetett. [2]) A Zápolya nemzetség, száz évi fénye után, kiholt benne.

Forgács Ferencz, a zsémbes, nagyváradi püspök, történeti munkájában János Zsigmondot ekkép jellemzi: „Az maradt életének végéig mivé neveltetett: hígeszü, tudatlan, iszákos olyannyira, hogy borszomjának nem voltak határai, hogy nappalait, éjjeleit borozással töltötte; ennek következéseül, emlékező tehetsége is alig

---

[1]) Istvánfi, XXIV. 519. l. Pray, Hist. r. Hung. III. k. 181. l. Hurter, Gesch. Ferd. II. I. k. 581. l. Szalay László: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI-dik században, 228. l.

[2]) Forgács, XXI. 621—624. l.

volt, itéleti képessége épen nem; beszéde hasonló a gyermekek beszédéhez; lelkében, testében nyomorék ember. Bizodalmas tanácsosa három volt, egyik gonoszabb a másiknál. Csáky Mihály kanczellár, pályájának kezdetén pap, fösvény, nagyravágyó, annak is, mi talán jó volt a fejedelemben, elölője. Békes Gáspár, oláh eredetü, példánya a kegyetlenségben, a gonoszságban. Blandrata György, olasz orvos, az aniarismusnak Erdélyben teremtője. Többi tanácsosait alig-alig ismerő, életét ama három között töltötte, kerülve az embereket, elzárkozva előlök, nyilvánosságra csak vadászat alkalmával lépő.“ — A jellemzés, úgy hiszem, egyoldalu az igazságtalanságig. Művészet- és tudományszeretetének számos jeleit adá, s ehhezképest szelídérzelmünek is örömest hiszem, miről őt, halála után, az egykoru Brutus Mihály magasztalta.

III.

Az erdélyi rendek, Békes távollétében, aprilis 1-én gyülést tartottak, melyben fejedelemválasztási napul május 17-ke tüzetett ki; mindenik megyéből, Bihart, Középszolnokot, Krasznát és Mármarost is idetudva, főispánja és tíz követ, mindenik szász kerületből főbirája és hat követ fogván a választásban eljárni. Békes felekezete s a Békeshez és Hagymási Kristófhoz szító székelyek a három nemzet tömeges megjelenését sürgették; de a somlyai Báthoriak, István és Kristóf sükerrel ellenezték a kivánságot, s a választó gyülés biztosítására kétezerötszáz lovasból álló tábornak Tordánál jártatása ment végzésbe, mely tábor Báthori Kristóf vezérlete alatt álljon. Követek mentek Szelímhez és Maximiliánhoz, kik János Zsigmond haláláról, s az ennek következtében szükségessé vált fejedelemválasztásról jelentést tegyenek.

Maximilián, saját maga és illetőleg az általa vajdául ajánlott Békes ügyének oltalmát kivált Csáky Mihálytól János Zsigmond hatalmas kanczellárjától várta; ez azonban május 24-én „lejövén a gyülésbe, s a hatalmas (török) császár levelét felolvasván, melyben parancsolja és megengedi a szabad választást, csend leve, mindeniknek szeme Báthori uramokra veté magát, miért hogy csendesen ültenek az öreg ajtó felé.“ Ott ültek, miután tizezer főre növesztett táborukat Tordáról Tövisre, Gyulafehérvárhoz, az országgyülés helyéhez közelebb szállították. Békes barátjai elnémultak, el a prágai és speyeri végezések nehány híve; s más nap, május 25-én, somlyai Báthori István választatott meg fejdelmül.[1]) — Békes, ki ekkor még Bécsben késett, visszajövet, boszút forralva a fogarasi várba vonúlt kincseivel, melyeket, mint János Zsigmond végintézetének egyik végrehajtója s mint az elhunyt fejdelemnek negyvenezer aranyig örököse, most újakkal növelt.

Báthori István sietett a tizezer arany adónak Konstantinápolyba küldésével; és augustus elején Mohamed aga kétszáz szpahi kiséretében zászlót, buzogányt, s a fejedelemség egyéb jelképeit hozta meg néki Szelimtől. Főembereit nyomban Maximiliánhoz is küldvén, általa is megerősítetett a fejdelemségben, oly feltétel alatt, hogy a János Zsigmonddal kötött szerződéshez képest a magyar korona felsőbbségét megismerje, magát Erdély vajdájának, s a magyar részek helytartójának czímezze. A király még többet kivánt: hogy Erdély itélőszékeitől a magyar királyi curiához felebbhivás történhessék; hogy a vajda köszönjön le hivataláról,

---

[1]) Hagymási Krist. Gyulafehérvárt május 27. Liszti veszprémi püspökhöz s magyar kanczellárhoz adott levele, Erd. tört. t. I. 106. l. Szalay László: adalékok, 235. l.

ha ő, Maximilián vagy utódai úgy akarják; hogy a várakat és a korona jószágait, mihelyest kivántatik, királyi kezekhez juttassa. Báthori azon viszonynál fogva sem teljesíthette ezen kívánságot, melyben a törökhöz állott, de ujból a király hűbéresének vallotta magát. [1])

A János Zsigmonddali alkudozások, a rólok Konstantinápolyba érkezett hirek, bomlással fenyegették a fegyverszünetet Maximilián és Szelím között. A bosniai bégek Horvátországra törtek, de Szlúni Ferencz, Draskovics Györgynek a báni méltóságban társa, visszaverte a dúló csapatokat. [2]) A kanizsai várban, melyet Maximilián, Nádasdy özvegyétől tízezer aranyért magának s a koronának szerzett, [3]) Thúri György volt parancsnok. A vitéz férfiú, ki a közelebb múlt években Palotát Arszlán basa ellen megvédette, s lovasainak élén több ízben és mindig szerencsésen ütközött volt meg a törökkel, 1571. aprilis első felében kevesed magával a szigeti basa hadai által Kiskomárom és Kanizsa között megtámadtatott s megöletett. [4]) A füleki szandzsák június 10-én Várgedét bevette; [5]) az esztergomi basa rablott, gyújtott, ölt; a nógrádi bég Korponát és Bakabányát magának kivánta, mert embereit évbér fejébe ama városok jövedelmeire utalá a szultán; Musztafa budai basa a Szepesség lakosait felhívta, hódoljanak meg biztosságuk érdekében

---

[1]) Istvánfi, XXIV. 521. l. Forgács, XXI. 636 s kk. ll. Bethlen F. V. 212 s kk. ll. Szalay L. Erdély és a Porta, 15. s kk. ll.

[2]) Ratkai, Memoria regum et banorum, 135. l.

[3]) Valvassor, die Ehre Krains, IV. 22. Hurter, Gesch. Ferd. II. und seiner Eltern IV. k. 349. l.

[4]) Istvánfi, XXIV. 513. l. Forgács, XXII. 702. l. Verancsics, Katonánál, XXV. k. 256. l. Megiser, 1566. l.

[5]) Wagner, Anal. Scep. II. r. 61. l. Katona, XXV. k. 245. l.

néki, a portának. [1]) A szigeti basa tíz holtfejet, köztök Thúriét, tizennégy foglyot, három zászlót s egy nagyobb dobot diadalának jeléül Konstantinápolyba küldött; hol a díván Thúri fejét, mint hős magyarét, tisztességesen eltemettette, a többiek odavettettek a népnek, hogy bennök gyönyörködjék, Rym Károlynak, a meghalálozott Wyss utódának, szemeláttára, ki elvégre könnyebben fellélekzhetett, midőn Minkwitz július elején a tiszteletdíjt, az ajándékokat meghozta, s általok a fegyverszünet további fennállását biztosította. Don Juan d' Austria, V. Károly természetes fia, october 7-én spanyol és olasz hajósereg élén, a lepantói tengeröbölben fényes győzelmet vett Szelím tengeri ereje felett; Spanyolország, V. Pius pápa és Velencze szövetséges társokul hivták volt meg Maximiliánt, de a király Verancsics tanácsára vonakodott megfelelni a kívánságnak, nehogy a szövetség bomlása esetében kirekesztőleg reá nehezedjék a háború súlya. [2])

Maximilián november 11-ére országgyülést hirdetett Pozsonyba, mely az országot pusztító mirígy miatt, csak 1572. februárius 2-án nyílhatott meg. A rendek Rudolfot, a király legidősb figyermekét, Magyarországon utódának nyilvánitották, oly kérelemmel, hogy az ekkép megválasztott ifjabb fejdelem ezentúl az országban lakjék, magyar tanácsosok által vezéreltessék, és még a folyó évben királyul koronáztassék. Pénzsegélyül két évre négy forintot ajánlott fel az országgyülés, és Czobor Imrét, itélőszéki tárgyakban nádori helytartót, a meghalálozott Mérey Mihály utódát, új tisztének hű betöltésére feleskettette. [3]) Rudolf főherczeg közbenvetésére, rövid-

[1]) Hammer. III. k. 610. l.
[2]) Katona. XXV. k. 257. l.
[3]) Corpus juris hung. I. k. 542. l. Forgács. XXII. k. 690. l.

del az országgyülés eloszlása előtt, Dobó István és Balassa János megkegyelmeztettek; az első nehány hét mulva meghalálozott, a másik már korábban szökés által segített volt ügyén, most a király kegyelméről is biztosítatott. [1])

Az országgyülés aprilis végén eloszlott, és september 20-án ismét együtt voltak a rendek Pozsonyban, hol öt nappal később Rudolf főherczeg, szüléi, Erneszt, Mátyás és Maximilián testvérei, Ferdinánd és Károly unoka-testvérei s egy ifju elevei herczeg jelenlétében Verancsics Antal esztergomi érsek, és június 24-ike óta királyi helytartó által megkoronáztatott. [2]) A rendek Rudolftól azonképen mint atyjától szabadságaik biztosítását várták, s koronázási ajándékul minden porta után egy-egy magyar forintot fizettettek az uj királynak.

Erdélyben Báthori és Békes között hovatovább mérgesebbé vált a viszony. János Zsigmond Békesnek és Csáky Mihálynak nyolczvanezer aranyat hagyott végintézetileg; az öszlet a huszti vár s az ehhez tartozó urodalom jövedelmeiből volt kijárandó. A hagyományosok ez okon Husztot elfoglalták, Báthori ellenére, ki mint Erdély s a részek fejdelme jogot tartott a huszti erősségre; s Békes névszerint Fogarasföldén, mely a Majlátoktól vétel utján reászállott, Maximilián, nem Báthori hűbéresének kivánt tartatni. A vajda tűrte az eljárást, míg biztosítást vett a portától, hogy Békes megfenyitésével kedves dolgot teszen néki. [3])

[1]) Istvánfi, XXIV. 522. l.

[2]) Istvánfi, XXV 530. l. Corpus juris hung. I. k. 544. l. Miller, Epist. Ferd. et Max. 440. l.

[3]) Békes két hitehagyott szász, Neisser Ádám volt plebános és Benkner Márk által Szelímnek kettős adót, a nagyvezírnek ötvenezer aranyat igért, ha Erdély fejedelmévé teszik. Panaszkodott, hogy a bécsi udvar nem gondol vele s hogy e miatt a portához fordult; de Kostantinápolyban most nem hittek neki.

E közben — 1572. július 7-én — Zsigmond Auguszt lengyel király meghalálozott. Gyermekei nem maradtak, [1573.] a Jagyellek fiága kiholt benne. Utódává 1573. május 17-én valoisi Henrik anjoui herczeg választatott; Maximilián, ki fiának, Ernesztnek remélte megszerezhetni a koronát, nem ért czélt. Báthori most alkalmasnak vélte a pillanatot versenytársa megalázására, kit Maximilián mármár oltalomról biztositott, hogy igényeit a vajdaságra érvényesithesse; s ki a székelyeket mindinkább magához hajlítá, mert régi szabadságaik visszaállitását igérte a „köznépeknek," melyektől János Zsigmond elleni lázadásuk miatt 1563-ban elejtettek volt. — Báthori hadnagya, losonczi Bánffy György, 1573. october 1-én Fogaras előtt termett, s a várat tizenkilencz napi vívás után bevette; Békes kincseinek részvel Maximiliánhoz menekült; a meggyesi országgyülés őt a közjó ellenének nyilvánítva, jószágait elkoboztatta, s halállal fenyegette mindazokat, kik azontúl is közlekedésben maradnak az árulóval. [1])

IV.

Annyi gyászos esemény szemlélete, az elnyomás, melyet törököktől, keresztyénektől, a király hadnagyaitól és saját földesuraiktól tapasztaltak a pórok, többféle mozgalmakat idézett elő közöttök. Még 1569-ben a magyarországi köznép egy Karácson György nevü, rendkivül erős ember körül sereglett, ki magáról azt hirdette, hogy Isten őt Magyarországnak a török járom alóli fel-

[1]) Bethlen F. VI. 234. s kk. ll. Erd. tört. t. 111—141. Szalay L. Erdély és a Porta, 69. s kk. ll.

mentésére meghívta, s kinek több ezer jámbor hitelt adott, mert Karácson a lópatkót ketté törte újaival, az ekevasat nyillal átlyukasztotta. Embereivel Debreczen környékén ütött tábort, s 1570. tavaszszal hatszáz hivét a bala-szent-miklósi erősség ellen küldötte. Hadi szereik a hitben állottak, hogy közeledésökre összeomlanak a falak, s az ég tüze megemészti az erősséget. De a szolnoki bég emberei kardélre hányták a jámborokat; s Karácson most igéretet tett hiveinek, hogy személyesen indul velök Szolnok ellen, mihelyest Debreczen polgári őt a szükséges eleséggel ellátják. A polgárok restellették élésházaikat e czélra megnyitni; és Karácson választott híveivel köztök termett, hogy birájokat felköttesse. Debreczen lakosai kardot fogtak ellene, párthiveit kiverték a városból, ötmagát lenyakaztatták. Czimborája, Szőcs László, midőn a tábor maradványaival boszút volt állandó a városon, Báthori Miklós által megveretett; a had elszéledt. [1])

Horvátországban és Szlavoniában 1573. elején a pórok földesuraik, névszerint Tahy Ferencz ellen fordultak; a bán, Szlúni-Frangepan Ferencz halála, s társának e méltóságban, Draskovics György zágrábi püspöknek helytelen eljárása, ki a rendek gyülésében szigorú büntetést szabott a panaszaival Maximiliánhoz folyamodott jobbágyságra, ezt nyilvános lázadásra birták. A vezér, Gubecz Máté, karánt és krajni pórok által is kisértetve, Dózsa módjára pusztitott, gyilkolt, gyujtogatott a Száva és Kulpa között; s midőn a nemesség és Károly főherczeg hadnagyai februárius közepén erőt vettek rajtok, Gubecz Zágrábban Dózsa halálát szenvedte, s a lázadott pórok falvaik felperzseltettek. [2]) A szigetvári basa, felhasználva

[1]) Forgács, XX. 617. l. Bethlen F. V. 179. s kk. ll.
[2]) Istvánfi, XXIV. Katona. XXV. k. 423. l Valvasor. IV. 5.

e mozgalmakat, Kanizsa városát éjtszakának idején kifosztatta és felgyújtotta; a várnagy, Alapi Gáspár, visszatorlás nélkül hagyta a merényletet, nem saját hibájából, úgy látszik, mert röviddel utóbb Draskovics társává neveztetett a bánságban. — Kanizsa megszállása februárius 3-án történt; martiusban is aprilisban is Verancsics Antal, segélyt szorgalmazva, a budai beglerbeg s az esztergomi basa rabló járatait bejelentette a királynak. Röviddel utóbb — július 27-én — midőn felső Magyarország számára Eperjesen törvényt szolgáltatna, meghalálozott a nagytudományu főpap, Forgács Ferenczczel, a váradi püspökkel, korának s a magyar hazának jeles történetirója; halála után huszonhárom évig betöltetlenül maradt Esztergom érseki széke, melynek jövedelmei eleddig is részben az Oláh Miklós által épitett, és Esztergom bukása óta jelentékenynyé vált Érsekújvár erősítésére s fentartására fordítattak.

1574.] Rudolf és Erneszt főherczegek 1574. február 10-én Pozsonyban, atyjok helyett megnyitották az országgyülést. A rendek kétkét forintot ajánlottak fel a folyó évre, kettőt a jövőre, segélypénzül; s egyéb tekintetben is intézkedtek az ország oltalmáról, [1]) melyet a jelen évben bántatlanul hagytak a törökök. Szelím december 14-én meghalálozott. Alatta sülyedésnek indult az ozmán birodalom, s a sülyedés még gyorsabban történik, ha a nagyvezír, Szokoli Mohamed, nem tartja fel bukásában, s ha a magyarnak háromfelé szakadt hazája egykori súlyával bir. — Szelím halála előtt röviddel nyolcz további évre meghosszabbíttatott a fegyverszünet.

---

[1]) Corpus juris hung. I. k. 516. l. A végvárak körüli munkanapot tíz dénárral válthatta meg egyegy porta.

Békes, a kassai főkapitány Rueber János s a környék
[1575] nemessége által támogatva, 1575 júniusban nagyszámu lovassággal Déesre érkezett; a székelység, szabadítékainak megerősítését várva tőle, zászlai alá gyülekezett. Szokoli is reményt nyujtott néki, hogy részéről nem háborgattatik a vajdaságban, ha önereje által, nem Maximilián segédével erőt vesz Báthorin; de ez, engedvén a szükségnek, az évenkinti adónak tízezer aranyról tizenötre szöktetése által a porta kegyét ujból megnyerte magának, [1]) s a temesvári basától és a havasalföldi vajdától segédhadakat vett. Szent-Pálnál, a Maros jobb partján, július 10-kén Békes véres csatában megveretett, melyből a bethleni várba s innen Szatmárra menekült. Testvére Gábor, s még nehány főbb hivei, köztök Csáky Pál, Telegdi Mihály, Radák László, Alárdi Ferencz, Kendi János és Farkas, Miske Endre, Károlyi László szintén megmenekültek; de a július 25-én megnyilt kolozsvári országgyülés halált mondott a szökevényekre, s halált a főbb foglyokra. Vesselényi Miklós itélőmester sírva, zokogva olvasta fel a szigorú végzést, és augustus 8-án Kabós Farkas, Bogáti Gáspár, Pókai János, Barcsai Miklós, Csanádi János, Ősi Miklós és Csányi Miklós lefejeztettek; a székelyek közül harmincznégynek orrát, füleit levagdalták a vesztőtéren, más harmincznégy Szamosfalván felakasztatott, — tanuságos például, mint a fejedelem emberei a bitófánál hirdették, „hogy a székelyek veszendőbe ment szabadítékaikat nem láza-

[1]) Békes követei ekkor Antalfi Imre és Tinódi Sándor voltak, Báthoriéi Egrud Péter és Kendi Sándor. Sokáig kétséges volt, kit fog pártfogolni a Porta l. St. Gerlach, Tagebuch, der durch David Ungnad vollbrachten Gesandschaft. Frankfurt, 1674. 135. 143 ll.

dás, hanem hű engedelmesség által fogják visszanyerhetni.“ [1])

E közben Maximilián követei Rym Károly és Ungnad Dávid Konstantinápolyban általadták az évenkinti ajándékokat. Szelim halála óta ismét féktelenül garázdálkodtak a basák; a budai, júliusban Kékkőt, Divényt és Somoskőt, Balassa János nógrádi erősségeit megvette; a bosniai, Horvátországot pusztitotta, és september 22-én Hrasztovicza és Vinodol között Auersberg Herbartot Krajn s a horvát végek főkapitányát megverte és megölte. Buczin, Czazina, Staczicza és Zrín török kézbe estek, s Balassa váraival egyetemben a töröké maradtak akkor is, midőn Szelim utódától, III. Muradtól utasitás érkezett budai helytartójához a november 22-én ujból megerősített fegyvernyugvás megtartása iránt. [2])

Valoisi Henrik lengyel király, testvérének, IX. Károlynak halála után Francziaország koronáját örökölte. A lengyel rendek őt 1575. május 26-án a királyi széktől elejtettnek nyilvánitották, mert késett országukba visszatérni. Maximilián, kinek legidősb fia Rudolf, october 27-én római királylyá választatott, saját maga, vagy ha a rendeknek úgy tetszenék, valamelyik fia számára kereste a lengyel koronát, s e czélból Cobenzel Jánost és Dudics Endrét, míg az evangelikus hitvallásra tért által, pécsi püspököt, most Tarnovski grófné férjét, követekül küldte Krakóba. Báthori Ist-

---

[1]) Istvánfi, XXV. Megiser, Antal. Carinthiae, 1590. l. Wagner Anal. Scepus II r. 62. l. Hammer, Gesch. des osman. Reiches, IV. k. 21. l.

[2]) Bethlen Farkas, VI. 270 skk. ll. Szalay L. Adalékok 236 s kk ll. Ugyanaz: Erdély és a Porta, 220. kk. ll. V. ö. Kővary L. Erdély tört. IV. 23. l.

ván, kit a lengyel rendek közül többen felhivtak, ügyekeznék magát fejdelmökké választatni, Blandrata Györgyöt, a szükségesnek látszott pénzöszlettel még az ősz elején útnak indította; [1]) s midőn törekvésének süker igérkezett, Berzeviczy Márton alkanczellár, és Kendi Sándor, szintén Krakóba érkeztek a vajda képében. Murad is Báthorit ajánlván a választó gyülésnek: december 12-én a gneseni érsek s a senatorok, a főurak nagyobb része, való igaz, Maximilián mellett nyilatkoztak, de az öszves nemesség két nappal később királyul Báthorit választotta, miután ez követei által készségét bejelentette, Zsigmond Auguszt növérével, az ötven éves Jagyell Annával házasságra lépni. Maximilián a szatmári kapitányt, Teuffenbachot, Báthorihoz küldötte, intéssel: ovakodnék a korona elfogadásától, melylyel őt Krakóból a pártos nemesség, ellenére a senátusnak megkinálta; jutalmul Szatmárt és Nagybányát nyeri, ha lemond igényeiről. De Báthori válaszul adá: hogy lemondania annyi volna, mint önmagát méltatlanná nyilvánítani azon királyi székre, melyre a rendek többsége által emeltetett, s melyet meg fog védeni, — erőhatalommal ha kell, — mindenki ellen.

A december 13-án Pozsonyban összegyülekezett magyar rendek, kik ez alkalommal két évre kétkét forintot ajánlottak fel segélypénzül mindenik porta után, [2])

---

[1]) Pray, Epist. Proc. III. k. 195 k kk. ll. Bethlen F. VI. 390 s kk. ll.

[2]) Porta és jobbágy-házhely ekkor már megszüntek egy jelentésüek lenni. A folytonos háborúk, rablások, zsarlások oly feneketlen nyomorúságba ejtették a jobbágyságot, hogy rovás alkalmával egy portához több egész házhely számíttatott. Istvánfinál olvassuk: „una porta ordinarie continet decem patres familias," s hogy a rovók önkényének határ szabassék, 1609-ben törvénybe ment, hogy négy egész házhely, azaz: négy egész jobbágytelek vagy tizenkét zsellérház = egy porta.

Laski Albertet, Maximilián buzgó párthivét Lengyelországban, s jelennen követét azon felekezetnek, mely őt királyul kikiáltotta, — jutalmul a magyar nemesség jogaival megajándékozták. A feltételek, melyek alatt Laski és társai Maximiliánt Lengyelországba meghivták, részben el nem fogadhatóknak látszottak; s midőn a király elvégre 1576. martius 23-án, a választási [1576. alkupontok önkényes módosítása után, készséget vallott a korona elvállalására, Báthori választását az Andrzejowban tartott országgyülés már megerősítette volt. A választott király Erdélyben utódául Kristóf testvérbátyját, eddig nagyváradi főkapitányt fogadtatta a rendek által, de saját magának fenntartva a főhatalmat, a közjövedelmek részét, s Erdély fejedelmének czimét. Május 1-én Karnkowski Szaniszló vladiszlávi püspök által Krakóban megkoronáztatott; május 2-án Jagyell Annát az oltár elébe vezette. Maximilián Regensburgban segédet szorgalmazott a német rendeknél mind a törökök ellen, kik Kanizsa környékén tizenhét falút felgyujtottak, [1]) mind igényeinek Báthori elleni oltalmára, midőn october 12-én életének ötvenedik évében meghalálozott.

Hajlama a vallási reformatio iránt, melyet politikai tekintetek utóbb mérsékeltek, de soha el nem nyomhattak, s azon körülmény, hogy Schwendi Lázár és utóda a főkapitányságban, Rueber János, az új tan buzgó párthivei voltanak, tért nyitottak a protestantismus nagyobb és nagyobb terjedésének. A tarczali és tordai zsinatok még Ferdinánd végéveiben egységet hoztak a magyar és erdélyországi reformátusok működésébe, a Beza által szerkesztett genfi vallástételt vévén be mindketten. Pe-

[1]) Hurter, Gesch. K. Ferd. II. und seiner Eltern, IV. k. 352. l.

rényi Gábor azon volt ugyan egész erélylyel, hogy roppant urodalmaiban s a gondjaira bizott megyékben az ágostai hitvallás elveit hirdessék a lelkészek; de a nagy befolyásu Debreczen s kivált a város hatalmas hitszónoka, Juhász Péter, e törekvést ellensúlyozták. Az 1567. februárius 24-én Debreczenben megnyilt zsinaton hozott végzések e napig symbolicus könyvül szolgálnak a magyarajku reformátusoknak; Juhász Péter ez alkalommal azonképen mint a három évvel utóbb tartott csengeri zsinatban erősen buzgólkodott a socinianismus tanai ellen, melyeket János Zsigmond védő szárnyai alatt kivált Blandrata György és Dávid Ferencz hirdettek volt.

TIZENKILENCZEDIK KÖNYV.

1576—1619.

Rudolf, 1576—1608.
II. Mátyás, 1608—1619.

I.

Maximilián utóda Rudolf, neveltetését Spanyolországban, II. Fülep udvarában nyerte. Érzékiség és tétlenség közt ingadozó jelleme itt több-több redőt vett, melyekben vakbuzgóság, önkény, bizalmatlanság környezete és saját rokonai iránt, korán fészkelték be magokat; s e bizalmatlanság az utóbbiak iránt, a gyanú, hogy a főhatalom után törekesznek, annál alaposabbá vált, mennél tetemesebb befolyást nyitott nékik házának és országainak kormányára azáltal, hogy a prágai királyi várba, a közügyek s az emberek elől kórságos ovatossággal visszavonulva, idejének nagyobb részét alchymiai s astrologiai kutatásokkal, mindennemü ritkaságok gyüjtésével, maczákkal, lovakkal, virágokkal, zenével töltötte.

Maximilián Regensburgból parancsot küldött hadainak Mármarosba inditására, honnan Báthori István ellen mind Erdélyben mind lengyel földön működhessenek; Rudolf, atyjának halála után nyomban visszavette a parancsot, alkalmat nyújtva Báthorinak, befejezni mit máris szerencsésen kezdett, — a lengyel rendek ellenséges részének magához hóditását. - A porta 1576. december 25-én Rudolffal is nyolcz, egymást követő évre megujitotta a fegyverszünetet; de a rablások Magyarországon folyton folytak a szegedi, szolnoki, esztergomi, füleki, tolnai, koppányi, pécsi, szigeti s a t. bégek részéről. Ferhád basa Bosniából rablóhadait az 1577. nyáron [1577. Horvátországra és Szlavoniára küldötte; százötvenkét

helység elpusztítatott; lindvai Bánffy Pál sétalovaglás-közben megöletett; az 1540-ben Krajnhoz szakasztott bihácsi erősség alig-alig állott ellen; Ostrosicz az Unnánál bevétetett. [1]) — A rendek bizodalommal várták, hogy az új fejdelem nyomban a királyi székre lépése után országgyülést tartand; de Rudolf majdnem egy évig késett, s midőn elvégre september 2-án Pozsonyba hivta a hazafiakat, hogy velök a közügyekről, a közoltalomról tanakodhassék, nem october 15-én, mint a meghivó levél hirdeté vala, hanem jóval később, 1578.] 1578. februárius 2-án nyilt meg az országgyülés, — a felső részekben pusztított mirigy vettetvén a halasztás okául. [2])

Az országgyülést 1577. augustusban és septemberben udvari tanácskozmány előzte meg a magyar, szlavoniai és horvát végek oltalma iránt, melyre magyar urak is voltak hivatalosok. [3]) Röviddel e tanácskozmány után, az 1578-diki év elején Stíria, Karántföld, Krajn és Görcz rendei murabrucki gyülésökben, a horvát végek oltalmi költségeinek tetemes részét magokra vállalták, mi Horvátországnak a graczi haditanácstól függését voná maga után. A pozsonyi országgyülés a horvát végeket Károly főherczegnek s általa a stájer kormánynak alárendelte, kikötvén mégis, hogy a teendők iránt eleve Horvátország bánjával tanácskozzék, a tartomány polgári kormányába ne avatkozzék és jogait tiszteletben tartsa. Alapi Gáspár ez intézkedés következésében, úgy látszik, leköszönt méltóságáról, s Ungnad Kristóf, egri kapitány

---

[1]) Hurter, Geschichte Ferd. II. und seiner Eltern, I. k. 302. l. IV. k. 352. l. Hammer, IV. k. 29, 613. ll. Valvasor, IV. 12.

[2]) Kovachich, Vest. Comit. 712. l. Ugyanaz, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 266. l.

[3]) Hurter, I. k. 311. l.

neveztetett utódává a bánságban. A szlavoniai végek s a szorosabb értelemben vett magyar hadi ügyek kormánya Erneszt főherczegre bizatott, oly kötelezettséggel, hogy magyar tanácsosok meghallgatásával járjon el benne. Pénzsegélyül két évre kétkét forint ajánltatott fel a rendek által. [1])

A mura-brucki tanácskozmány ezerháromszáz haramiát (hajdút), ötszáz huszárt, háromszáz vadászt és háromszázhúsz labanczot rendelt a horvát végek — Likka, Otosacz, Ogulin, Szluin, Kőrösudvarhely, Szentgyörgy sat. — oltalmára, és Zríni Miklóstól, a szigeti hős ifjabbik fiától Dubováczot, a Dobránák és Mresniczának a Kulpába szakadásánál megvásárolván, július 13-án Károlyvár építéséhez fogott. Az 1579-diki nyáron Khevenhiller György karánt főkapitány, s vele és alatta a bán Ungnad Kristóf több kisebb erősséget, köztök Czezint, Ostrosaczot és Zrínt visszafoglalták, — nehány napra csak, mert Ferhád közeledésének hirére visszavonultak, s az erősségbe vetett parányi őrségek megfutamodtak. Batthyány Boldizsár, Ferencznek unokaöcscse és örököse, Zríni György, Nádasdy Ferencz, s velök Kilmann Endre kanizsai kapitány a bajcsai erősség építését, Kanizsán alól egy órányira a szigeti bég hadainak megveretése után, szerencsésen befejezték. [2])

Rudolf ekkor már Prágában ült, hová még 1577-ben az ország koronáját is szállítatta; [3]) a magyar ügyek Erneszt főherczegre bizattak, ki az 1580-ki év elején a [1580. Pozsonyba hívott rendektől újabb pénzsegélyt szorgal-

[1]) Corpus juris hung. I. k. 557. l. Istvánfi, XXV. Hurter, I. k. 319. l.

[2]) Istvánfi, XXV. Megiser, Annales Carinth. 1604. l.

[3]) Podhradczky József, az 1842-diki Tudománytár VI. füzetében, 370. l.

mazott. A nemesség az ország szabadságain ejtett csorbákat, az annyi évek óta orvoslatlanul maradt sérelmeket, a külföldi tisztviselők hatalmaskodásait indulatos elkeseredéssel újra és újra bepanaszolta, s lajstromba fűzve, Prágába küldötte. Rudolf válasza kitérő volt; az újabb felterjesztésekre leérkezett újabb válaszok csak ismétlései az elsőnek; Erneszt főherczeg a királyi leiratok tartalmához ragaszkodott; a rendek felhagyván a királyi előterjesztések tárgyallásával, s megtagadván a kivánt pénzsegély felajánlását, eloszlottak. [1])

E közben, daczára a fegyverszünetnek, Rudolf hadnagyai s a török basák között szünet nélkül folyt a kisebb háború. Czobor Márton, Révay Ferencz és Speciacasa Ferdinánd, amazok győri kapitányok, ez veszprémi parancsnok, Zsámbéknál a budai őrség egyik rabló csapatát, — Rácz István és Borbély Endre egri várnagyok Nádudvarnál a szolnoki béget, — Batthyány Boldizsár, Nádasdy Ferencz és Zríni György Gorbonoknál a pozsegai basát megverték; az utóbbik halva maradt a gorbonoki mezőn. [2]) — Erdély békének örvendhetett. Békes Gáspár, Maximilián halála után tanácsosnak látta, Báthori Istvánnal kiengesztelődni, kinek egyik hadnagya volt a moszkvai nagyfejedelemmel viselt háborúban; Báthori Kristóf a tartományt s a részeket bölcs mérséklettel kormányozta. Az általa és István öcsese által egyiránt pártolt jesuitáknak Erdélybe szállítása, [3]) fiának, a kilencz éves

---

[1]) Istvánfi, XXV. Jászay, Horváth Mihálynál, III. k. 305. l.

[2]) Istvánfi, XXV.

[3]) Rumy, Mon. Hung. III. 273. Báthori István Vilnában 1581. május 11-én kelt oklevele által „ex certa scientia et multa deliberatione nostra cum b. in Christo patre et d. d. Gregorio papa XIII. et illustrissimo principe d. Christophoro Báthori de Somlyó vojvoda r. Transsylvaniae. . . fratre nostro charissimo communicato consilio . . . visum est Claudiopoli alias Kolos-

Zsigmondnak jesuiták általi neveltetése, zivataros fejleményü lépések voltak. Halála előérzetében Zsigmondot [1581.] 1581. a Kolozsvárra hivott rendek által utódául választatta; május 27-én elhúnyt. [1]) A gyermek fejdelem nevében gyámjai Csáky Dénes s anyai nagybátyja Bocskai István, és velök még tizenkét tanácsos vitték a kormányt; két évvel utóbb, a lengyel király rendeletéből az országlásban Bocskai mellett Kendi Sándor, Sombori László és Kovacsóczi Farkas jártak el. A szultán Zsigmondot Markházi Pál cselszövényei daczára, ki Erdélyt magának kérte volt, [2]) megerősítette a fejdelemségben; Rudolf elhalasztotta a nyilatkozást. A király viszonya a portával, mióta Szokoli Mohamedet 1579-ben egy bosnyák nemesnek gyilka megölte, s kivált mióta Szinán basának jutott a nagyvezírség, még gonoszabbá vált; követei Sinzendorf és Preiner, s az 1581. május 14-én ajándékokkal Konstantinápolyba érkezett honti főispán Nyáry István csekély befolyással voltak a díványra.

Márton napján ismét országgyülés volt Pozsonyban, mely 1582. február 19-ig elhuzódott, s melyre új [1582. év után Rudolf is leérkezett. A király személyes jelenléte féken tartotta az indulatokat; de a rendek feliratukban sérelmeiknek elsőséget adtak a királyi előterjesztések felett; amazok orvoslásaiglan vonakodtak felajánlani a szokásos pénzsegélyt, a rovást. Hosszas viták után az

---

var Transsylvaniae urbe . . . collegium societati Jesu instituere," mely collegium doctori czimet is osztogathasson. Jószágokul jutottak a collegiumnak Kolosmonostor és a kolosmonostori apátsághoz tartozott urodalom.

[1]) Betlen F. VI. 430 s kk. ll.

[2]) Markházi hajnácskői várnagy volt, s a gondjaira bizott erősségnek török kézre juttatása után Erdélybe szökött, hol Nizoczki Szaniszlónak, Izabella királyné néhai kedvenczének özvegyével házasságra lépett, és Báthori Kristóf udvarában otthonossá lett. Neje rövid idő múlva elvált a rakonczátlan embertől, ki most szerencsét keresni Konstantinápolyba indult.

egyházi s világi urak elvégre kezességet vállaltak Rudolfért, hogy a közelebb tartandó országgyülésen okvetlenül elintéztetnek a panaszpontok, s most minden porta után két forint szedése ment végzésbe. A nádori szék betöltetlenül maradt; nádorhelyettessé törvényes tárgyakban Istvánfi Miklós, az ország nagynevü történetirója, ifjuságában Zríni Miklós hadi növendéke, majd Oláh, esztergomi érsek titoknoka s 1578. óta királyi tanácsos választatott. [1])

Az igért országgyülés, mely a sérelmek elintézésével foglalkodjék, december 28-án 1583. martius 1-ére [1583. együvé hivatott. Rudolf terve mint lehessen a sérelemhalmazt lassankint, egyenkint eloszlatni, köz visszatetszésre talált. A rendek nyomban tettleges és rendszeres orvoslást követeltek. A mi taval történt, az történt most is a szenvedelmek lecsillapitására; Draskovics György kalocsai érsek és Radeczki István egri püspök szavokat adták, hogy a király az országgyülés kivánságait teljesíteni fogja. A hozott végzések háromra szorítkoztak; a rendek két évre kétkét forintot ajánlottak fel mindenik porta után, oly feltétel alatt, hogy a király időközben helyrehozza az alkotmányon ejtett csorbákat, máskülönben sem pénzsegélyt nem ajánlanak fel neki azontúl, sem az általa kihirdetni fogott országgyüléseken nem jelennek meg. Rudolf a hozott törvényczikkelyek megerősitésekor a rendek e nyilatkozatát feleslegesnek mondván, értésökre adta, hogy többet, egyebet várt tőlök; neheztelésében ismét Prágába vonult, s négy évnél tovább nem tartott országgyülést. [2]) A rendek kivánságához képest történt, hogy azontúl a kanczelláron kivül mindig kétkét magyar tanácsos mulato-

[1]) Corpus juris hung. I. k. 563. l. Istvánfi, XXV. Jászay, Horváth Mihálynál, III. k. 308. l.

[2]) Corpus juris hung. I. k. 566. l. Istvánfi, XXV.

zott a király személye körül. — Ez időbe esik a Gergely pápa által megjavított új naptárnak behozatala, mindamellett hogy a protestáns hazafiak, mert a római curiától indult ki a reform, azt vallási vakbuzgóságból sokáig ellenezték; [1]) — és szintekkor vettetett alapja a „magyar törvénytár“ című gyűjteménynek: Mossóczi Zakáriás nyitrai és Telegdi Miklós pécsi püspökök az Ilosvay István egri nagyprépost által, igaz hogy hézagosan összegyüjtött országos végzeményeket sajtó alá bocsátották.

Rudolf és Murad között 1583. január 11-én ismét nyolcz évre megujítatott a fegyverszünet, de a török bé- 1584.] gek 1584-ben a horvát földön azonkép mint Veszprémben, Gömörben, Nógrádban dúltak, raboltak fék nélkül; s Rudolf mindamellett tanácsosnak látta, őszszel Lichtenstein Henrik által a tiszteletdíjt, az ajándékokat Konstantinápolyba küldeni. Egy évvel később, hasonló járatban Hofmann János, stájer főudvarmester tisztelkedett a portánál. [2]) — Erdélyt pártviszályok fenyegették; s Báthori István [a három nemzet képviselőinek, Abafi István, Kornis Farkas és Schuler Lukács kérelmére eltörölvén a többfejü közigazgatást 1585. május 1-én [1585. Géczi János nagyváradi főkapitányt Erdély kormányzójává nevezte. [3]) A következett évben Báthori István [1586. december 13-án meghalálozott; Lengyelország legjelesebb fejedelmeinek egyike hunyt el benne.

A lengyel rendek választó gyülésökben ismét kétfelé mentek; az egyik, a nagyobbik felekezet Zsigmon-

---

[1]) Pray, hist. reg. Hung. III. k. 196. l. Országos befogadása 1587-re esik, a rendek némi ovásával: „Se illud (calendarium) nullius alterius quam Suae Majestatis (azaz: non pontificis) auctoritate admittere.“ V. ö. Wagner, Anal. Scepus. I. r. 30. l.

[2]) Betlen F. VI. 461. l. Rumy, Mon. Hung. III. 285.

[3]) Hammer, IV. k. 145. l.

dot, János svéd király fiát, nőágon a Jagyellek utódát kinálta meg a koronával; a másik felekezet Maximilián főherczeget, Rudolf öcscsét hivta meg királyul. S Maximilián csakugyan, 1587. octoberben hadaival Krakót [1587. körülfogta, mely ekkor már a svéd királynak hódolt. A lengyel rendek felhivást küldtek a november 1-én Pozsonyban megnyilt országgyüléshez, tagadná meg a korábbi szerződések értelmében segédét Maximilián főherczegtől, ki magát jogczím nélkül fejdelmül akarja erőszakolni a lengyel nemzetre; s az országgyülés válaszában kinyilatkoztatta: hogy nem szándéka a régi jó szomszédság kötelékeit felbontani, s hogy a főherczeg még nem kivánt segédet a magyaroktól, de a két nemzet közötti barátságos viszony meg fogna szilárdulni, ha Maximilián közakarattal lengyel királyul választatnék.

A gyülés Erneszt főherczeg vezérlete alatt folyt le; Rudolf a németbirodalom ügyeivel mentegetődzött, melyek személyes megjelenését tiltják. A rendek 1582. és 1583-diki követeléseik haladék nélküli teljesítését újból sürgették, s egy úttal végzést hoztak: hogy a magyar kormánytanács alkotmányos befolyását visszanyervén egymaga járjon el a tőle függő hatóságok közbenjövetelével az ország minden ügyeiben. E végre évnegyedenkint üléseket tartson, s névszerint a magyar kamara függetlenségére is ügyeljen fel. A szükséges adatok beszerzésére biztosok választattak, névszerint a Dráva és Duna közötti országrészben: Nádasdy Ferencz, Pálffy Miklós, Megyeri Imre és Pethő Kristóf; a Dunától Liptóig s a bányavárosokban: Batthyány Boldizsár, Illésházi István, Eszterházy Ferencz, Juszt Endre; az ország keletéjszaki részében Galiczia és Erdély felé: Forgács Simon, Révay Ferencz, Szokoli Miklós, Rákóczi Zsigmond. Az országgyülés számos bajnak alapos orvoslását remélve e rend-

szabálytól, — mely Istvánfi szerint magok a magyar tanácsosok léhasága miatt foganat nélkül maradt, — az 1588-diki évre minden porta után két forintot ajánlott fel segélypénzül, s azonfelül negyven dénárt Erneszt főherczegnek tiszteletdíjul, tiz dénárt a biztosok számára. [1]) A nádori szék, ellenére a rendek kívánságának üresen hagyatott, királyi helytartóvá Fejérkövi István nyitrai [1588.] püspök választatván. — Midőn az országgyülés 1588. január 28-án eloszlott, Maximilián főherczeg Krakónál és Bicsinnél, a szilez határszélen megveretve, már foglya volt versenytársának. E háborúban is, mint annyi egyébben e korból, magyar magyar ellen küzdött. Prepostvári Bálint, Andrássy Péter, Melith Pál Abaujból, Zemplénből, Gömörből magyar zsoldosokat vittek Maximilián zászlai alá; Géczi János, Erdély kormányzója, válogatott hadakkak a svéd királyfit támogatta.

Midőn Maximilián és hivei magokat és Bicsint megadták, feltételül szabatott, hogy a főherczeg fogoly marad, míg Rudolffal és országaival béke fogott köttetni. S mindemellett csak lassan haladott elő a békeügy; — Rudolfot és belső tanácsát e vonás is jellemzi. Végre, 1589. martius 9-én, a szentszéknek is közbenjárására, [1589. Beuthenben Szilezia határszélén a békebiztosok, köztök Magyarország részéről Heresinczi Péter kanczellár és győri püspök s Istvánfi Miklós nádorhelyettes, következő pontokban egyeztek meg: Maximilián lemond minden igényeiről a lengyel koronára; sem ő sem családja nem fogják ezentúl Lengyelországot bármi okon háborgatni s a rendeket királyválasztási joguk szabad gyakorlatában akadályozni; Lublyó s a hozzá tartozó helységek, melyeket Prepostvári még 1587-ben Maximilián

[1]) Corpus juris hung. I. k. 567.

számára elfoglalt, július 21-én visszaadatnak a lengyel koronának. — Az ekkép kötött szerződés szentültartását Rudolf császár, Zsigmond lengyel király, Maximilián főherczeg, Lengyel- és Magyarország, úgy az ausztriai örökös tartományok rendei, esküvel fogadják, — Rudolf lengyel, Zsigmond császári követ jelenlétében.

Zsigmond május 21-én, Rudolf július 10-én letették az esküt; az ausztriai, a cseh, a morva, a szilez, a luziczai rendek szintén hittel kötelezték magokat a szerződés megtartására; de a magyar rendek megtagadták hozzájárulásukat, mert általa Lengyelország igényei Galicziára s a tizenhárom szepesi városra jogosoknak fogtak volna ismertetni. Heresinczi és Istvánfi, való igaz, „Magyarország jogainak fentartásával“ kívánták az alkupontokat értetni, mindemellett éles megrovást szenvedtek a rendektől, hogy ezen záradéknak az oklevélbe iktatását nem követelték. Maximilián sem tette le a tőle kívánt esküt; midőn negyvenezer tallér váltságdíj lefizetése után september 14-én, szabadon bocsátatott, s Beuthenbe kisértetett, hol mint a császár földén, a szerződés pontjainak szentül tartását külső kényszerítés nélkül fogadhassa, az elébe jött császári dandárral száraz bucsu után tovább lovagolt. [1])

II.

Rudolf évről évre fizette a portának a béke-adót, s Magyarországon basák és hadnagyok évről évre, igaz, hogy minden terv nélkül folytatták a háborúskodást.

[1]) Dogiel. Cod. diplom. Pol. I. k. 231. s kk. ll. Istvánfi, XXVI. k.

1586. őszszel Hasszán szigeti bég a Muraközt Csáktornyáig pusztította; Erdődy bán, hogy a kölcsönt visszaadja, december 10-én Ivanicsnál Szlavoniában egy török dandárt vezérestül kardélre hányt; Horvátországból Erneszt főherczegnek karácsoni ajándékul a zvorniki bég fejét küldték be. 1587. februáriusban Nádasdy Ferencz Koppányt Somogyban felgyujtotta, a béget, Redsebet, hatszázad magával elfogta. Pálffy Miklós komáromi parancsnok, ki a mult évben Izsákot, a székesfehérvári basát, Szőnynél megverte, s kit heve most Érdig vitt, szerencsétlenebbül járt; a budai, pesti, zsámbéki törökök erőt vettek rajta, hadait megszalasztották, diadaluk jeléül nehány százat Konstantinápolyba küldöttek. Zríni György, Nádasdy Ferencz, Batthyány Boldizsár augustus végén boszút állottak e csapásért. Sesuvar, előbb szolnoki, most szigetvári basát, midőn a pécsi, a mohácsi s az új koppányi bégek társaságában nyolczezer emberrel Kanizsa környékét pusztította, augustusban Kaczorlak és Sziget között megverték, kétezer emberét megölték, ezerháromszázat, köztök Mahmud, pécsi basát, s Hasszánt, Redsednek a koppányi várnagyságban utódát elfogták. Tizenkilencz zászló, ezerszáz paripa, legszebb része volt a zsákmánynak.

Szokoli Mohamed budai basa, a nagyvezír öcscse s a porta magyarországi helytartóinak sorában a legjelesebbik, Budán iskolák, fürdők, mecsetek építője, Murad parancsából még 1578-ban meggyilkoltatott. Harmadik utóda, Szinán basa, midőn Abaújban is behajtaná az adót, ellenszegülésre talált; hadnagyai tizenkétezered magokkal 1589. october 8-án Rákóczi Zsigmond egri, Serényi Mihály kassai, Szécsi Tamás szendrői kapitányok, s Homonnai István zempléni főispán és Rüssel Claudius császári hadnagy kétezer magyar és ötszáz német fegy-

vereseik által Szikszónál rútul megverettenek. Valamennyi ágyúik és zászlaik elszedettek; kétezer török halott s majdnem négyszáz fogoly hirdette a véres diadalt, de hirdette négyszáz magyar és kétszáz német halála is. [1] — Öt hét mulva Rudolf magyar hadnagyai a gesztesi erősséget — Pápa és Székesfehérvár között — is elfoglalták, s ezen két rendbeli esemény, úgy a többszörös tilalmak daczára Bory Mihály bakabányai hadnagy és Ibrahim palánkai őrtiszt között tartatni szándéklott, de a magyar vitézek kicsapongásai következésében dugába dűlt bajvívás, olyatén események voltak, melyekben a fegyverszünet megannyi bontását látta a porta. Rudolf parancsából Gesztes visszaadatott a töröknek, az adó pontosan Konstantinápolyba küldetett, s három fogoly bég szabadon bocsátatott. [2] Ez uton sikerült Petz Bertalannak, a fegyverszünetet 1592-től kezdve nyolcz további évre meghosszabbítani, kiköttetvén: hogy a jövő évben a szabott adón kivül fényes követség által még egyéb ajándékok is küldetnek Konstantinápolyba. A követség, mindamellett, hogy Hasszán bosniai basa a Zengh környékén tanyázott uszkokok rablásait megtorlandó, Horvátországot pusztította, hogy a szigeti, segesdi és koppányi bégek Kiskomáromot bevették, és Sziszeket ostromlották, [3] [1591. meghozá az adót, az ajándékokat szultánnak, basáknak. 1592.] — A következett évben Hasszán bosniai basa Horvátországban Hrastoviczát, Górát és Bihácsot, mely utóbbik, mint felebb láttuk, most már Krajnhoz tartozott, kezébe ejtette; és szintén megszegésével a fegyverszünetnek

---

[1] Istvánfi, XXVI. 585. l. Wagner, Anal. Scep. II. r. 63. l.

[2] Hammer, IV. k. 213. l.

[3] Istvánfi, XXVII. 597. l. Kovachich, Script. rer. hung. minores, I. k. 203. l. Valvasor, IV. 24.

Petriniát, a hasonnevü folyónak a Kulpába szakadásánál épitette. Sziszeket a várnagy Miskolczi Miklós zágrábi kanonok szerencsésen megvédette ellene; Erdődy bán horvát hadai septemberben segédére siettek Horvátországnak, de Bihács és Károlyvár között ők is megverettek, s a szerencsétlen ütközet berekesztette az 1592-diki hadviselést, mely a fegyverszünet hazug voltáról újabb tanuságot tett. [1])

A dolgok ez állásában, midőn a török dühnek megtörésére mind a német birodalomban mind Magyarországon naponkint több ízben, harangszó imádságra intette a 1593.] híveket, [2]) 1593. január 25-én Pozsonyban együvé gyültek a rendek. Rudolf nem volt jelen. „Az öszves keresztyén világ sokféle és súlyos ügyei — irá meghivó levelében a rendeknek — úgy kivánják, hogy a német birodalom gyüléséhez készüljünk;“ s ez okon testvéröcscsét, Mátyás főherczeget, küldé helyetteséül Pozsonyba. Felső Magyarország rendei két évvel azelőtt külön küldöttség által kérték a királyt, rakjon valahára gátot a külföldi hadnagyok kicsapongásainak, nyújtson írt a nemzetnek annyi országgyülésen leleplezett sebeire; [3]) — az e végre szükségeseknek látszott intézkedések elmaradtak, s midőn a jelen királyi előterjesztések is csak az adóról és rokon ügyekről tettek szót, nagy volt az ingerültség a nemesség soraiban kormány és urak ellen, nagy kivált a szlavóniai rendek között, [4]) kik utasításuk értel-

---

[1]) Istvánfi, XXVII. 595. l. Kerchelich, hist. eccl. Zagrab. 283. l. Joann. Decius Barovius, Kovachich, Script. min. II. k. 242. l Hammer, IV. k. 216 l. Megiser, 1618. l. Valvasor, IV. 14. 43.

[2]) Hammer, IV. k. 217. l. Orteliusrediv. I. 130.

[3]) Katona, XXVI. k. 541. l.

[4]) „Sauciata mens hominis — irák e tájban a zágrábi kano-

mében kinyilatkoztatták: hogy Szlavonia rendei azon esetre, ha a király s ha Magyarország nem kelnek rögtön segédökre, kénytelenek lesznek válogatás nélkül minden eszközhöz nyúlni, mely életöket, vagyonukat biztosítja; ők nem felelősök érette, ha az eszköz — a török felsőbbség megismerése — olyatén leszen, mely Rudolf, Magyarország s a keresztyénség kárára fordul.

Keserü feleselések után rendek és kormány, megyék és urak között, melyek a kanczellár s nyitrai püspök Kutasi János, a királyi főudvarmester Illésházy István s a királyi fölovászmester Nádasdy Ferencz törekvésére higgadtabb hangulatnak adtak helyet, következőkben történt megállapodás: Pénzsegélyül három forintot fizet minden porta, s az ekkép begyülendő, és nem a kamara, hanem Rákóczi Zsigmond, Illésházi István és Istvánfi Miklós kezelésére bizott öszletből tizezer forint Szlavónia rendeinek szolgáltatik ki a tartomány oltalmára; — az állandó lovasság fentartása súlyos büntetés terhe alatt újból kötelességökké tétetik az illetőknek; — a közoltalmi névszerint a végvári ügy alapos elintézéséhez a király személyes jelenléte lévén szükséges, jöjön le Rudolf elvégre hű magyarjai közé, és mindenek előtt bízza meg az ország felső részeinek kapitányságával valamelyik testvérét vagy valamelyik magyar hivét, s gondoskodjék a szlavoniai bán hatóságának helyreállitásáról, hadainak öregbitéséről. [1])

Hasszán basa június közepén huszonötezer emberrel Bosniából Sziszek alá érkezett. Gyurák Balás és Finticz

---

nonok — universarum rerum amissione, sibi temperare nescit, quin exsecretur dd. magnates.“

[1]) Corpus juris hung. I. k. 575 l. Kerchelich, hist eccl. Zagrab. 290. l. Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. II. k. 300. l. Ugyanaz, Sammlung ungedruckter Stücke, 277. l.

Mátyás zágrábi kanonokok vitézül oltalmazták a káptalan erősségét; s midőn Finticz életének egy ágyúgolyó véget vetett, a bán Erdődy Tamás s testvére Péter, és velök még nehány horvát, karánt és krajni úr, élökön Auersperg Endre, Eggenberg Rupert és Redern Menyhért, ki magának mint Báthori István lengyel király hadnagya az oroszok ellen hírt-nevet szerzett, öszvesen négyezer ember, junius 22-én Hasszánt megtámadták, őtmagát s vele tizenkét béget, mindöszve tizenkétezer embert az ütközetben kardra hánytak vagy futamodás-közben a Kulpába öltek. Az egész török tábor a győzők kezébe esett. [1]) — Szinán basa, harmad ízben nagyvezír, Rudolfnak s Rudolf követeinek mérges ellensége, a szultán növére által támogatva, — az anya boszút lihegett Sziszeknél elhullott fiáért, — Muraddal a gonosz fegyverszünetet végkép felbontatta. Krekwitz Fridrik, Rudolf követe Konstantinápolyban, békóra veretett, s a nyolczvan éves Szinán, hadainak élén augustus végnapjaiban, Nándorfehérvárra érkezett, hol Krekwitz, kit magával hurczolt vala, meghalálozott.

Az Erdélyből még 1588-ban a meggyesi országgyülés által, Géczi tanácsára, mint rendbontók kiűzött de a fejedelmi udvarban mindig találtathatott jesuiták befolyása Báthori Zsigmondot, — Géczi még 1588-ban halván meg, — közelebbi viszonyba hozta volt Rudolffal. Most a közte és unokatestvére Báthori Boldizsár között mindinkább nyilvánult meghasonlás újabb veszedelemmel fenyegette a tartományt. Boldizsár, nagyravágyó és fényes tehetségekkel felruházott ifjú férfi, ki Olasz-, Franczia-Spanyolországban megfordult, Angliát és Scandináviát bejárta, s imént segédére volt Zsigmond lengyel királynak

[1]) Dec. Barovius Kovachich, Scipt. rerum hungaricum minores II. 245. Istvánfi, XXVII. 602 l. Megiser, 1666. l. Valvasor, IV. 521. l.

Maximilián főherczeg ellen, — a főhatalom után törekedett; s midőn tudomására jutott, hogy a fejdelem tanácsosai halált mondottak fejére, szándékukat megelőzve, Gyulai Pált abafájai jószágán Tordában megölette, Gálfi Jánost elzáratta. Zsigmond egyelőre a tettet boszúlatlanul hagyta, sőt Gálfi Jánosra, gyermekévei óta buzgó hivére, mert Boldizsár úgy kivánta, maga mondott halált;[1]) s hogy Boldizsárt és testvérét Istvánt magának és Rudolfnak megnyerje, az aranygyapjas rendet igéré számukra kieszközölni. — Szinán még mielőtt Drinápolyból kiindult, a fejedelmet felhivta, küldje hadait s jelenjék meg személyesen a török táborban. Zsigmond, kit a pápa a török szövetség visszautasítására buzdított, hadait örömest Szinán ellen vitte volna; de Kendi Sándor s vele a rendek többsége Rudolfban sem erőt sem készséget nem látva, őket szemben a porta hatalmával megvédeni, tizezer tallért küldöttek a nagyvezírnek; és Zsigmond — miután gyóntatója Cariglia Alfonz által a pápát és Rudolfot bizonyosokká tette, hogy csak szinre s csak kénytelenségből fog a nagyvezírhez csatlakozni, — october elején Kolozsvárnál, bátyja István Váradnál tábort ütött. [2])

Hasszán, moreai beglerbeg, még augustusban erőt vett a bán és Eggenberg hadain, kik Petrina vivásához fogtak; a hó végén Sziszek alá indult, melyet ez alkalommal is a zágrábi káptalanbeliek több napig oltalmaztak, míg falai bedőltek, s míg Granya Gáspár kanonok s az őrség három negyede az ostromló hadak által felkonczoltatott. [3])

---

[1]) Erd. tört. tár. I. k. 168. l.

[2]) Decius Barovius, Kovachichnál, II. k. 294. l.

[3]) Electus Syrmiensis ad Faustum Verantium, Kovachich az id. h. 205.

A nagyvezír september 27-én százhatvanezer emberrel Eszéknél átkelt a Dráván october első felében Veszprémet és Palotát megvette, s innen Tata alá volt indulandó, ha a jancsárok nem kényszerítik korábban mint szándéka vala, téli szállást Nándorfehérvárnál fogni. Ekkor — november elején — Báthori Zsigmondot is felhatalmazta Nagyváradig előnyomult hadainak elbocsátására, oly kötelezettséggel, hogy tavasz nyiltával hatvanezer ember Erdélyben készen álljon a szultán seregének támogatására. [1])

E közben Komáromnál Hardeck Ferdinánd győri kapitány és Pálffy Miklós vezérlete alatt negyvenezer fegyveres gyült együvé, kik Székesfehérvár külvárosait felperzselték, s november 3-án Hasszán budai basát Pákozdnál megverték, hatezer emberét levágták, s negyvennégy ágyuját kezökbe ejtették. A fényes győzelem terméketlen maradt, mert Hardeck nem hajtva a magyar hadnagyok tanácsára, kik nyomban Fehérvár vívásához kivántak látni, s kik az elrémült török őrségektől Budát és Esztergomot is remélték visszavehetni, hadait téli szállásaikra vitte.

Pálffy, Teuffenbach Kristóf táborába sietett, ki mint Magyarország éjszakkeleti részének főkapitánya, még september 23-án Tarczalon gyülést tartott, melyben az illető megyék nemessége a felkelést elrendelte, az erősségek biztosításáról s egyéb hadi készületekről gondoskodott. [2]) Ketten, Pálffy és Teuffenbach, s velök az országbiró ecsedi Báthori István, a negyven év csatáiban megélt

[1]) Gr. Illésházi István nádor följegyzései, közli Kazinczy Gábor (Monum. Hung. Hist. Scriptores VII. k.) 5. l. Reusner, rerum memorab. in Pannonia gest. narr. Frankfurt, 1603. 189. l. Istvánfi, XXVII. Decius Barovius, Comment. de reb. ungar. Kovachichnál, Script. min. I. k. 205. l. II. k. 304 s kk. ll. Valvasor, IV. 49.

[2]) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 301. l.

Forgács Simon, Homonnai István, Rákóczi Zsigmond, Dobó Ferencz, s a környék egyéb urai és főbb nemesei november 15-én Rimaszombatot, 26-án Divényt, 27-én — Majthényi István zólyomi, Pogrányi Benedek korponai és Fáncsi György bozóki hadnagyok dandárai által is támogatva — a harminczkilencz évig török kézben volt Füleket megvették,azellenök küldött török hadakat szétverték, s oly rémülést terjesztettek magok körül, hogy december 15-ig még Kékkő, Buják, Hajnácskő, Hollókő, Szécsény, Drégely és Palánk, minden ellenállás nélkül kezökbe estenek. Ezek voltak a harminczhét napi hadviselés eredményei, s még nagyobbak fogtak volna lenni, ha Teuffenbach nem vezeti hadait Fülek bevétele után vissza Kassára, s ha Pálffy és társa Illésházi István a szükséges ágyúkkal birnak, hogy Nógrádot, a török erőnek e vidéken egyik főtámaszát, mint szándékuk tartá, megszállhassák, kivívhassák. [1]) — A tizenöt évi török háború ekkép nyilt meg.

III.

A magyar hadi ügyek igazgatásában, mint felebb említetett, Erneszt főherczeg járt el; Fülep spanyol király kívánságára most Németalföld kormányát vállalta magára, s helyébe testvére Mátyás lépett Magyarországon, kinek elnöklete alatt az 1594-diki év első nap- [1594.

[1]) Reusner, az id. h. 193 s kk. ll. Istvánfi, XXVII. Decius Barovius, Kovachichnál az id. h. II 325. Zawodski, Belnél, Adparatus adhist. Hung. d. I. 355. l. Illésházi István feljegyzései.

jaiban Győrött tanácskozmány tartatott a tavaszszal megnyilandó hadviselés eszközeiről, irányáról. Február 27-én Pálffy Miklós tizennégyezer gyaloggal és hétezer lovassal Nagy-Oroszinál tábort ütött; a táborban Mátyás főherczeg is volt jelen. Martius 10-én Nógrád, ötven év óta török birtok, megadta magát; őrségül háromszáz magyar és hatszáz labancz vettetett a várba, Révay Endre parancsnoksága alatt. [1]) Pálffy most Esztergom alá kivánt indulni, de Mátyás az évszak szigorú időjárása miatt a sereget elbocsátotta, olyatén utasítással, hogy aprilis elején Győrött meg' együtt legyenek a hadak. Időközben Zríni György kanizsai parancsnok, Nádasdy, a szomszéd nemesség, s nehány úr a stájer szélekről Berzenczét, Segesdet, Babócsát és Csurgót elfoglalták.

Aprilis végén Teuffenbach húszezer emberrel s nehány nagyobb ágyúval Hatvan vívásához fogott; a hely felmentésére Budáról érkezett török hadak május 1-én Turánál Forgács Simon, Báthori István, Dobó Ferencz, Rákóczi Zsigmond és Homonnai István magyarjai s Teuffenbach németjei által megverettek; háromezer török maradott a csatamezőn, tizenhét ágyú, huszonnégy zászló volt a győzők díja. [2]) — E közben Mátyás, ötvenezer főre növekedett seregével, mely felében német hadakból állott, melyhez Ferencz szászlauenburgi és Auguszt braunschweigi herczeg is járultak, s mely tizenhárom nagyobb és huszonöt kisebb naszádra támaszkodhatott, Esztergom elé érkezett. „E táborban — irja a szemtanú Illésházi István, —

[1]) Verzeichniss was sich im Lande Ungarn zugetragen 1591. Petrovics kézirati gyüjt. I. k. 6 s kk. II. Illésházi feljegyzései 8. l.

[2]) Istvánfi, XXVIII Teuffenbach levele Mátyáshoz; Ungarische und Siebenbürgische Kriegshandel, 67. l. Illésházi feljegyzései 11. l. Hatvani, Brüsszeli okmánytár, III. k. 51. l.

Mátyás herczeg vala főkapitány; ez oly engedelmes ember lőn, semmi büntetést a táborban nem művele, és ez okért sok számtalan emberölések esnek vala; egy nap sem volt, hogy magyart nem öltek; paráznasággal s részegséggel, vendégséggel, kalmárárúval, udvari pompával úgyannyira rakva vala a tábor, hogy nem a szent Istennek, de még a jámbor embereknek is iszonyu vala benne maradni; a kapitányok ha tíz órán az ételhez ültek, délután négy öt órán részegen keltek fel az asztaltól, ki alunni ment, ki mulatni a mezőre ..... A hadakozó (hadi) tanács véle vala a herczeggel: Ungnad Dávid, ki felette részeges ember vala, e mellett két német kapitány, kik soha törököt sem láttak, sem hadban soha nem voltak, és Ferdinandus gróf a Hardeck, győri kapitány.“ Zríni György, Nádasdy Ferencz, s a magának máris fényes hírnevet szerzett Pálffy Miklós tanácsa kevés súllyal birt a főherczeg előtt, s így történt, hogy az aprilis 24-étől június 28-áig folyton folyt vívás öszves eredménye a királyi város s a Tamáshegyen épült erősség elfoglalásában állott; vár és vízi-város mindannyiszor visszaverték az ostromot; [1]) a vívó hadak színe halva feküt az árkokban, köztök Balassa János fia, Bálint, fényes név a magyar költészet lapjain.

A tábor június 1-én országgyülésnek szolgált színhelyül. Minden portától három egymást követő évre hathat forint, a szabadítékos osztályok személyes felkelése s kétkét portától egyegy teljesen felfegyverzett lovas; a zsoldosok kielégítésére százezer forint, — ezek voltak a királyi előterjesztések főbb pontjai. A rendek június 15-től kezdve hónaponkint egyegy forintot ajánlottak fel

---

[1]) Verzeichniss, sat. Petrovics gyüjt. I. 26—53 Illésházi feljegyzései 11. l.

a jelen évi táborozás befejezéseiglen, oly feltétel alatt, hogy a pénzsegély beszedésében e végre választott megyei nemesek s ne kamarai tisztviselők járjanak el, s s hogy az egész összlet magyar zsoldosok fizetésére fordíttassék; — a kivánt százezer forint megszavazására nem vélte magát felhatalmazottnak a gyülés, de a közfelkelés határozatba ment, úgy a szabad királyi városok megadóztatása közoltalmi czélokra; a zsidók és anabaptisták fejenkint huszonöt dénár fizetésére köteleztettek hóról hóra, addig míg a táborzás le fogott folyni. [1]) — Nádasdy Ferencz és Illésházi István, ez a dunáninneni, amaz a dunántúli országrészben, oly erélylyel jártak el a felkelés körül, hogy rövid idő múlva húszezer fegyverest vihettek az esztergomi táborba, s a magyar főkapitányok Pálffy és Zríni bizodalommal néztek a vár közel bukásának elébe. Ekkor híre jött Szinán nagyvezír közeledésének, s június 29-én Ungnad Dávid tanácsához képest a Duna túlpartjára tétetett által a tábor; e tájban Teuffenbach is felhagyott Hatvan sükeretlen vívásával, s hadait Kassa felé vitte, mert Szinán szövetségesei a krími és nógaji tatárok, a Rudolf zsoldját húzó kozákok által nem akadályozva, Mármarosba, Ungba nyomultak. [2])

Szinán július 21-én érkezett Tata alá, melyet a Komáromnál állomásozott magyar-német hadak szemeláttára két napi vívás után elfoglalt. Tata bukását július 30-án Szentmártoné követte; az apát és szerzetes társai meg-

[1]) Kovachich, Vest. Comit. 732. l. Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 310. l. Szintekkor Erdődy Tamás bán Zágrábban is tartott tartományi gyülést, l. Horváth Mihály magyaror. tört III. k. 310. l. és Kerchelich, hist. eccl. zagrab. 298. l. Ung. u. Sieb. Kriegsh. 89. l.

[2]) Istvánfi, XXVIII. Katona, XXVI. k. 780. Kovachich, Script. min. II k. 332. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 237. l.

gyilkoltattak. Győrnél a tatár hadak Szinán seregével egyesültek; kétszázezer ember, de nagyjából kósza nép, állott a nagyvezír zászlai alatt. Győr, hatalmasan megerősítve és jól felszerelve, hosszú ellenállást igért; Mátyás tábora Révfaluról hid által szakadatlan érintkezésben állott a várossal. Azalatt míg a tatárok Szigetközt pusztították, míg a jancsárok Páffy és Zríni magyarjait s a Győrből kitörő Hardecket foglalkodtatták: Szinán, hadainak nagyobb részét september 8-án ködös reggel a Dunán átszállítva, Mátyás hidját szétrombolta, s a keresztyén sereget rendetlen visszavonulásra birta. Az imént még oly fényes tábor ötezer szekeret veszített futamodásában Magyar-Óvár felé, a lovasságnak egy része, midőn vadúl az abdai hídra tolúl, a Rábczába veszett. September 29-én Hardeck Győrt öt napi vívás után Szinánnak általadta, az ezer olaszból, ötezer németből és száznegyven huszárból álló őrség fegyveresen, lovakkal, poggyászszal szabadon tovább költözködhetett. Az eleséggel, hadi szerekkel dúsan felkészített s még erős karban volt vár ezen gyalázatos átadása Szinánt is meglepte: Hardeck, jobb karjának és fejének vesztésével lakolt érette. [1]) — A nagyvezír Győrről Komárom elé indult; fia, Hasszán, Pápát october elején, minden ellenállás nélkül megvette. Komáromot Braun Erasmus s ennek halála után Sztarcsics Farkas october 28-dikáig az öszves töröktatár hadak ellen megoltalmazták. Időközben Mátyás Püspökinél és Pákánál hadait az éjszakkeleti megyék felkelt seregével öregbítette, Ausztriából, Csehországból új-új fegyveres csapa-

[1]) Istvánfi, XXVIII. Zawodski, Katonánál, XXVI. k. 825. l. Decius Barovius, Kovachichnál, Script. min. II. k. 365. l. Zwo newe Zeytung und wahrhaftiger Bericht .... von der erschröcklichen Auffgebung .... der Vöstung Rab, Bécs, 1594. 4 levél. Ung. u. Sieb. Kriegsh. 110. l.

tokat vont magához, s midőn Komáromtól négy mérföldnyire Nyárasdnál tábort ütött, Szinán hadait ismét a folyam túlpartjára vivé, s téli szállásaira ment. A főherczeg az adott példára november elején seregét eloszlatta, s a zsoldjokat váró külföldi hadakat ideiglenesen Csallóközbe vetette, kik a késő fizetés miatti dühökben azt is elpusztították, mit a tatárok Komárom vívása közben bántatlanúl hagytak. — Mátyás testvére, Maximilián, Károly főherczeg halála óta Stíria, Karántföld, Krajn s a horvát végek főkormányzója és az elhúnyt gyermekeinek gyámja, augustus elején saját hadaival s a felkelt horvátsággal Hrasztoviczát, Górát, Petrinát és Sziszeket megvette, de a szerencsés kezdet folytatása helyett seregét nyomban elbocsátá, minek az volt eredménye, hogy september végén, Góra és Petrinia ismét török kézben voltak. [1])

Az 1594-dik év hadviselésének eredményei még gonoszabbak fogtak volna lenni, ha Báthori Zsigmond enged az erdélyi rendek kívánságának, kik februárius elején Gyulafehérvárott megnyilt gyülésökben a török szövetség fentartását kívánatosnak látták. De Zsigmond folytatta alkudozását Rudolffal, [2]) s az alkudozás foganatosítására Cumuleo Sándor szentszéki követ és Báthori Endre bibornok, Boldizsár és István testvére, Rómából Erdélybe érkeztek. A fejedelem anyai nagybátyja, Bocskai István, protestáns létére is Rudolf felé hajlott; taná-

---

[1]) Newe Victoria und Zeytung . . . aus dem christlichen Veldlager bei Petrinia den 6. und 7. hernach dem 10. und 12. August dieses Jahrs etc. Bécs, 1594 Syndromus rerum turcico-pannonicarum, Frankfurt, 1627, 195. l. Istvánfi, XXVII. Kerchelich, hist. eccl. zagrab. 300. l. Katona, XXVI. k. 749. l.

[2]) Új Magyar Muzeum, 1854. f. II. k. 212. l. (gr. Kemény Józseftől. Rudolf cs. és Báthori Zs. közti 1594-beli titkos követségek.)

csosai, Sennyei Pongrácz és Jósika Miklós, Áron moldvai és Mihály havasalföldi vajdákat a porta ellen közremunkálásra birták; és a Zsigmond által megnyert temesi ráczok Nagybecskereket s a szomszéd erősségeket hatalmukba ejtették, a török bégeket megfutamtatták, a temesvári basát négy ízben megverték; midőn ez hadait ötöd ízben is ellenök vezeté, a fejedelem által igért segéd elmaradása volt egyik oka vesztöknek. Zsigmond a május 12-én Tordán összegyült rendeket kanczellárja Kovacsóczi Farkas által felhivta, lépjenek fel nyiltan, országos erővel Rudolf mellett; de Kendi Sándor és a rendek többsége úgy vélekedtek, hogy addig míg az ország fővárosa török kézben van, míg Rudolf sem szándékát sem képességét nem tanusítja, a szultánnal diadalmasan megmérkőzni: könnyelmüség volna az ozmán erőt magokra zudítaniok.

Ungnad Dávid, Rudolf — s egy új szentszéki követ, VIII. Kelemen pápa nevében kérték, buzdították a fejedelmet, maradjon meg szándékánál, de a június 1-én Gyulafehérvártt tartott országgyülés szintén hajlíthatlan maradt; s midőn Cariglia Alfonz Fülep spanyol királytól Zsigmondnak meghozta az arany-gyapjú adománylevelét, de nem Báthori Istvánnak, nem Báthori Boldizsárnak is, mint Rudolf s a pápa emberei igérték vala: a testvérek boszúgondolatokat forraltak elméjökben, s a Kendiekkel szövetkeztek, kik a török felsőbbség elviselésének legbuzgóbb pártolói voltak, kikhez most a kanczellár Kovacsóczi Farkas, azonképen mint Báthori Boldizsár, veje Kendi Sándornak, szintén szorosan csatlakozott. A szállongó hir szerint odament az urak szándéka, hogy „jobb levén ha egy ember, a vajda, vész el, mint egy ország," Zsigmond a Tordára hirdetett országgyülésen letétetvén, számüzessék vagy a körülményekhez képest megölessék, mit a

török szövetség megújítása, és Báthori Boldizsárnak fejedelemmé választása fogna követni. Zsigmond, Bocskai István és Geszti Ferencz tanácsából Kővárra vonult a veszély elől, s az országgyülést Tordáról Kolozsvárra rendelte áttétetni. A szövetkezett urak Zsigmond e lépését törvénytelennek bélyegezve, az országgyülést jogosítottnak nyilvánitották: új fejdelmet választani a megfutamodott helyébe; de a nemesség nagyobb része, s kivált a székelyek s a szászok ellene szegültek az indítványnak. Szerintök Zsigmondnak Kővárra vonulását a porta hiveinek titkos czélzataik megfejtik elégségesen; nekik semmi kedvök fejdelemért fejdelmet cserélni; ők nem vesznek részt az országgyülésben, ha ez a fejdelem kivánságának ellenére továbbá is Tordán szándékoltatnék folytattatni, ha Zsigmond nem kéretik fel követség által személyes megjelenésre. Az elrémült urak engedtek a kivánságnak; a fejdelemhez küldöttség ment, mely őt Kolozsvárra kérje. Időközben Bocskai és Geszti nagyszámu lovasságot gyüjtöttek együvé, s midőn Zsigmond augustus 27-én eltökélett akaratát nyilvánitotta, végkép felbontani a török szövetséget, egyetlenegy szózat sem emelkedett ellene. Másnap magához kérte az urakat; a megjelenők közül tizenhárom elfogatott s börtönbe vettetett. Augustus 29-én birói eljárás mellőzésével Kendi Sándor és Gábor, Ifju János, Majláth Margitnak, az elégedetlen Báthoriak anyjának második férje, szentenyedi Deák Gergely és Forró János Kolozsvártt lenyakaztattak; nehány nappal később Báthori Boldizsár és Kovacsóczi Farkas Szamosújvártt pallossal, Kendi Ferencz és Bornemisza János a gyalúi várban kötéllel kivégeztettek; Gerendi János, Lónyay Albert, Szilvási Boldizsár és Szalánczi Gergely számüzettek, jószágaik elkoboztattak. Az országgyülés a mészárlást helyeselte s utóbb még Báthori Boldizsárnak Lengyelor-

ságban tartózkodott testvéreit Istvánt és Endrét hazaárulóknak nyilatkoztatták a rendek. [1])

Röviddel a vérnapok után Rudolfhoz Prágába követség ment, Bocskai István nagyváradi kapitány és bihari főispán vezérlete alatt, a szövetség kötésében eljárandó. Rudolf biztosai, Kutasi János kanczellár és győri püspök, Szuhai István váczi püspök, Erdődy Tamás, Pálffy Miklós, Forgács Simon és Jóo János királyi személynök, Spanyolország s a szentszék követeinek közbenjárása mel-[1595] lett, Prágában 1595. január 28-án Zsigmond képviselőivel következő szerződésre léptek: A szövetkező felek közösen viselnek háborút a török ellen, közösen kötnek békét vele, a moldvai s a havasalföldi vajdáknak is betudásával. Báthori Zsigmond és örökösei Erdélyt a magyar korona felsőbbsége alatt, s esküvel fogadott hűségben a magyar király iránt, de hűbéri kötelezettség nélkül birtokolják, oly kiterjedésben, minőben azt János Zsigmond s Báthori István és Kristóf birták vala. Ha Zsigmond fiörökös nélkül találna kimúlni, vagy fimagvának kihalása esetében, Erdély visszaszáll a magyar koronára, s mint a magyar birodalom kiegészítő része erdélyi születésü vajda által kormányoztatik; a fimagvában szakadó fejdelem leányai közül, mennyiben t. i. ilyesek léteznének, külön mindenik százezer rajnai forintnyi értékkel látatik el a magyar király által. Rudolf „Erdély fenséges herczegének“ czímzi a vajdát; azon leszen, hogy a spanyol király az arany-gyapjas rendet néki valósággal megküldje, s néhai Károly főherczeg egyik leányával lépteti házasságra. Hogy a török elleni háborúban a ró-

---

[1]) Istvánfi, XXIX. Illésházi feljegyzései 20. l. Bethlen F. VII. 402. VIII. 585. l. Decius Barovius Kovachichnál, az id. h. 354 skk. ll. Hatvani, Brüsszeli okmánytár, III. k. 64. l.

mai birodalom segédére is számot tarthasson Zsigmond, ezen birodalom herczegei közé, de szék és szavazat nélkül soroztatik; mit Rudolf és Zsigmond közös erővel foglalnak el a töröktől, az a királyt illesse, mit Zsigmond egymaga ragad ki török kézből, az, mint hűbér, birtokában maradjon, a magyar korona jószágainak kivételével, melyekért cserében más uradalmakat kap; ha a török túlsúly által Erdélyből kiforgattatik a fejdelem, illő eltartásáról úgy hiveinek sorsáról köteles a király s kötelesek utódai gondoskodni. — A január 19-dike óta Pozsonyban tanácskozott magyar rendek megerősítették a szerződést; s röviddel utóbb Zsigmond és az erdélyi rendek, végre június 11-én Rudolf, beléegyezésöket külön oklevél által szintén nyilvánították.[1]) Bocskai Prágából február 7-én Graczba érkezett, s Károly főherczeg özvegye, a bajor Mária, késznek nyilatkozott, leányai közül azt, kit ő, az anya e végre választand, a felebbi szerződés egyik pontjához képest nőül adni Zsigmondnak.[2]) Martius 5-én Mária Krisztierna és Bocskai, mint Zsigmond képviselője, közt, megtörtént az esketö, s június 15-én az anya Pozsonyon, Privigyén, Rosenbergen és Kassán át, Szatmárra vitte az arát, hová a fejedelem érkezett volt, hogy nejét, általa nem látva, szemügyre vehesse.[3]) A menyekző augustus 6-án történt meg Gyulafehérvártt;[4]) hol a röviddel azelőtt tartott országgyülés arról is gondoskodott. hogy a jesuiták, a Graczban már erélyesen

---

[1]) Bethlen F. III. k. 593. l. István fi, XXIX. Gr. Kemény J. Uj M. Muzeum 1854, II. 315. l

[2]) Hurter id. m. III. k. 324. l. Mária levele Rumpfhoz: „Ich las den gesandten gewies die Wall nicht; nem der guette fierst, was man im giebt."

[3]) Ugyanaz, 327. l.

[4]) Ungarisches Magazin, Pozsony, 1781. I. k. 32. l. I. Kemény I az id h.

megindított ellen-reformatiónak buzgó eszközei, meg' szabad tért nyerjenek hasonló czélra Erdélyben. Nehány évvel azelőtt — 1586-ban — Draskovics György győri püspök és kanczellár, bibornokká neveztetése alkalmával a túróczi prépostságot szerezte meg a rendnek, hatalmas lépésül gyökeres letelepítéséhez Magyarországon.

IV.

Zsigmond szövetségesei, a moldvai s a havasalföldi vajdák, erdélyi hadak által támogatva, 1594. november elejétől 1595. februárius végéig tartományaikban többször győzelmet vettek a török hadakon. [1]) Rudolf a tavaszszal megujulandott hadviseléshez segédet szorgalmazott a szent széknél, Fülep spanyol királynál s a németbirodalmi fejdelmeknél, és az 1595. év elején, mint már érintettük, a Pozsonyban összegyülekezett magyar rendeket ujabb, nagyobb erőfeszitésre felhivta. A rendek fájlalták a királynak már tizenkét évi távollétét, a népnek folytonos sanyargatását külföldi hadnagyok által; és mégis kilencz hónapra — aprilistől decemberig — minden porta után kilencz forintot a jobbágytól, hatot a földes ur saját erszényéből ajánlottak fel pénzsegélyül; a kamara által a szabad királyi városoktól, az alispánok által az egytelkes és czímeres nemesektől, úgy a birtoktalan lelkészektől díjt rendeltek szedetni, s adót vetettek az anabaptisták-

[1]) Istvánfi XXIX. Engel, Gesch. d. Nebenl. des Ungrischen Reichs, IV. k. 1. r. 230. l. Zsigmond 1595. május 20-án kelt oklevelében irja: „cum in vindicando a servitute Turcarum regno nostro Transalpinensi, adjunctis nostris copiis et omni bellico apparatu spect. ac magn. d. Michaeli vojvodae, qui se nobis . . una cum totius illius regni ordinibus jure jurando astringens, jam pridem subdiderat . . . regnum ipsum in libertatem pristinam assertum est; qui etiam milites nostri . . . . per Bulgariam Turcis multis praeliis magna edita strage devictis, incolumes intra limites regni illius se receperunt"

ra és zsidókra, havonkint ötven dénárt minden főre. Az innen begyülendő összletből, a török járomtól ment valamennyi megyékben külön hadnagyok alatt lovasok, gyalogok állítassanak ki aprilis 15-dikéig, megnyitandók a táborozást azonegy időben a királyi hadakkal. A lovasnak négy, a gyalognak három forint járjon ki zsoldul havonkint; rablásból élő úgynevezett szabad hajdúkat senki se tarthasson; ki e rendelet ellen vét, azt hűtlenség büntetése érje, a hajdú fejét veszítse. Teuffenbach helyébe nevezzen valahára magyar főkapitányt a felség, olyast, ki az ország törvényeit tiszteletben tartsa, s ezeknek értelmében büntetést szabjon a fegyveres nép kihágásaira. [1]) — Az országgyülés Paksi György tatai kapitányt, Nagy János és Gecsei Péter veszprémi hadnagyokat, s kivülök még hét vádlottat, kiknek Győr és Szent-Márton bukása részben tulajdonítatott, mint hűtleneket, halálra itélte, s végre külön követség által kérte fel a lengyel királyt, 1593. óta Rudolf sógorát, lépjen fel ő is, mint saját érdeke kivánja, a török ellen; de a krakói udvar s a lengyel rendek tanácsosabbnak látták, Muradnak január 5-én bekövetkezett halála után, III-dik Mohameddel is folytatni a békés viszonyt, mely köztök s a porta között már huzamos idő óta fennállott. [2]) —

A felső magyarországi hadak vezérlete Maximilián főherczegre volt bizva, kinek Teuffenbach is alája volt rendelve a szükséghez képest Báthori Zsigmondnak segédére legyen. A dunai sereg vezérévé Mátyás főherczeg s ennek helyetteseül Mansfeld Károly neveztetett, eddig spanyol királyi tábornok Németalföldön; ki „tudós és bölcs hadakozó ember, s mindezek felett igen istenfélő levén, semmi

[1]) Corpus juris hung. I. k. 579. l.
[2]) Istvánfi, XXIX. Bel, Adpar. d. 429. l.

dúlást, fosztást tenni nem engedett, . . . és a németeknek sokszor sok szóval elébeadta, hogy ne legyenek háladatlanok a magyaroknak, kik sok és nagy országukat elfogyatták magokkal egyetemben a keresztyénség mellett.“ [1]) Németalföldből hatezer, Olaszországból, névszerint Flórenczből s a pápától, tizenháromezer zsoldos érkezett zászlai alá; öszves ereje hatvanezer főre ment, köztök az országgyülési végzés értelmében kiállított magyar hadak Pálffy Miklós és Nádasdy Ferencz főkapitányok alatt.

A sereg június közepén Komáromnál, július 1-én Esztergomnál tábort ütött; a török őrség más nap a királyi városból a vizi-városba s az érseki várba vonult. Július 7-én, a vívás megnyilása után, még háromezer cseh érkezett a táborba; július 10-én ostromot parancsolt Mansfeld, s az ostrom nyolcz nap alatt három ízben megujítatott, de mindannyiszor süker nélkül. A párkányi török őrség hatalmas eszköz volt a vizi-város ellen irányzott czélzat meghiusítására; Pálffy és Nádasdy július 22-én magyar s német hadakkal átkeltek a Dunán, július 24-én Párkányt kiostromolták, az őrséget felkonczolták. Július 31-én még kétezer német alföldi zsoldos lovagolt be a táborba; augustus 4-én az Esztergom felmentésére érkezett budai basa, s vele a nagyvezír fia Hasszán, és Lala Mohamed karamáni beglerbeg megverettek; tizennégyezer török halva maradt; öszves táboruk, harminczhét ágyú és szintannyi zászló volt a diadal bére.

Mansfeld új erővel folytatta Esztergom vívását, midőn a tábor s az évszak nyavalyája reá is elragadt, augustus 14-én vérhasban meghalt. Vesztesége pótolhatlan volt. A fővezérségben most Mátyás főherczeg járt el,

---

[1]) Illésházi István feljegyzései, 21. l.

kit Gonzaga Vincze mantuai herczeg ezer fegyveressel követett a táborba; Károly burgaui őrgróf és Nádasdy Ferencz a budai basa hadainak maradványait féken tartották; september 2-án Esztergom s röviddel utóbb Visegrád is megadták magokat; de Mansfeld halálával a fegyelem kiveszett a táborból, a hadnagyok meghasonlottak egymással. Budának vívása, Budának visszafoglalása, mely ha valaha, most létesíthetőnek látszott, meg sem kiséreltetett. Rudolf, Mátyás iránti bizalmatlanságában a főherczeget visszahivta, s a nyugoti sereg vezérletét Maximiliánra bizta, kinek táborában a tarentói születésü Basta Györgygyel — gyászos név a magyar fülnek — találkozunk, s ki a hadakat Esztergomnál s Visegrádnál a Dunán átszállítván, october vége felé Szolnok elé érkezett, honnan semmit sem végezve, téli szállásra költözött. [1])

A nagyvezír ez időközben Báthori Zsigmonddal s a moldvai és havasalföldi vajdákkal volt elfoglalva. Áron helyébe, kit Zsigmond, mint a porta alattomos czinkosát, Kornis Gáspár és Daczó Ferencz hadaik által Jászvásárról foglyul az alvinczi erősségbe szállíttatott, Razvan István lőn vajdává Moldvában; mind ő, mind a havasalföldi vajda, kénytelenek voltak magokat Zsigmond hűbéreseinek vallani, őt legkegyelmesebb uroknak ismerni, hogy

---

[1]) Heil Arnold naplója Reusnernél, rerum memorabilium in Pannonia gestarum narrationes illustres, 262 s kk. ll. Istvánfi, XXIX. Katona, XXVII. k. 137. l. V. ö. Gablmann Miklós, Mansfeldiana militia Hungariae, Frankfurt, 1597. — A cs. k. udvari könyvtárban (hist. kéziratok, 748. sz. a.) őriztetett „Ephemerides expeditionis adversus Turcas," 1595, 19. l. Esztergom megadásához jegyzik: Turcae antiquitates omnes, quas olim ibi invenerunt, religiosissime servarunt, nec non imagines plucherrimas intactas, quas Germani misere et turpiter, primo ingressu, spoliarunt.

segédére Szinán ellen számot tarthassanak. [1]) Azalatt míg Borbély György az Erdélyhez tartozó magyar részek főkapitánya júliusban, a temesi ráczok segédével Aradot, Boksányt és Facsádot, Világosvárat és Jenőt az óhitü püspök székhelyét elfoglalta, s a temesvári basán augustus 23-án vett győzelem után, Lippát a szomszéd kisebb erősségekkel egyetemben hatalmába ejtette, [2]) — Szinán száznyolczvanezer emberrel Havasalföldre tört, Bukarestet, Tergovistot, Brajlát elfoglalta. Báthori Zsigmond, kit testi gyarlóság a házas élet gyönyöreinek élvezésére képtelenné tett, menyekzője után három héttel (augustus végén) Mihály vajdának segédére sietett, s negyven egynehány ezer emberrel, — köztök huszonnégyezer székely, kiket 1563-ban megnyesett szabadságaik visszahelyeztetése lelkesített, nyolczszáz nehéz lovas és tizenkétszáz lövész Bocskai István vezérlete alatt, s a Rudolf által küldött segédhad, mindössze ezerhétszáz lovas — Törcsvárnál oláh földre lépett. Öszves hadi ereje, a moldvai és havasalföldi vajdákkal egyesülése után, hatvanezer főre ment, s Bocskai István a seregnek élén october 17-kén a visszavonult Szinán táborát, october 18-án Tergovistot hatalmába ejtette, Hasszán basa és két bég fogságba esett. Szinán táborszekereinek nagyobb része, számos ágyu s a

---

[1]) Bethlen F. VIII. 587. l. Pray, Dissert. in Annales, 152. l. 1595. május 20-án az oláh fejdelem s rendek biztosai Gyulafehérvártt „dominium Turcarum rejiciunt et regnum . . . Sigismundo . . subjiciunt“ „eundemque — folytatják — eligimus, constituimus, exaltamus unanimi et concordi totius regni voce in principem nostrum et regni nostri transalpinensis dominum et regem nostrum haereditarium.“ Ez okon saját nevökben és Mihály vajdáéban hüséget esküsznek. (Következnek a hübéri viszonyt szabályozó pontok.)

[2]) Jacobinus Joann., Schwandtnernél, I. k. 745 l.

rendkivül megerősített Gyergyo, az oláh Dunának egyik kulcsa, october 27-én Báthori Zsigmond kezébe estek. Alig érkezett vissza Konstantinápolyba a nagyvezír, midőn bánat vagy méreg véget szakasztott életének. [1]) — A háború dicsőséges befejezése után Báthori hadait Erdélybe visszavitte, hol a december 13-án Gyulafehérvárt tartott országgyülés a köz székelyeknek a fejedelem által imént érvényesnek ismert szabadságlevelét érvénytelennek nyilvánította. Razvan István vissza Moldvába indúlt a távolléte alatt lengyel fegyverekkel beiktatott ellenvajda, Mogila Jeremiás megfenyítésére. A koczka ellene fordult; Mogila győzött, Razvan kivégeztetett.

Az 1595-diki hadviselés eredményei jóval kedvezőbbek voltak, mint a múlt évéi, főkép ha még hozzáadjuk, hogy Babócsát Zríni György és Herberstein János, a horvát végek főkapitánya, augustus 7-én elfoglalták; s hogy az utóbbik, Erdődy, Lenkovics és Eggenberg társaságában, Petriniát és Górát a magyar koronának visszaszerezte. — Rudolf az év elején Erdődy Tamással lemondatott a bánságról, mert szándék volt e méltóságot végkép eltörleni, de a szándék a szlavoniai és horvát rendek oly élénk ellenszenvével találkozott, hogy Maximilián főherczeg tánácsára Sztankovanszki Gáspár zágrábi püspök és Draskovics János kőrösudvarhelyi kapitány, igaz hogy a méltóság hatáskörének újabb megszorításával, bánokká neveztettek. [2])

A hír, hogy III. Mohamed személyesen készül Magyarországra jőni, s az imént lefolyt hadviselés szeren-

---

[1]) Illésházi feljegyzései, 25. l, Istvánfi, XXIX. Jacobinus J. Schwandtnernél, I. k. 748. l. Pray. Epist. Proc. III. k. 243—248. ll.

[2]) Istvánfi, XXIX. Kerchelich, hist. eccl. zagrab. 301. l.

1596. Jcsés fejleménye a Mátyás főherczeg elnöklete alatt 1596. január 15-én Pozsonyban összegyült rendeket ismét bőséges adakozásra birta. Minden porta után kilencz forintot ajánlottak fel a jobbágyság vagyonából, kilenczet saját erszényökből; az öszlet magyar lovasok és gyalogok kiállítására, s a végvárak erősítésére rendeltetett fordítatni; úgy azon adó is, mely alispán és szolgabirák által, külön mindenik megyében egytelkes és czímeres nemesekre, királyi tisztviselőkre, plebánosokra és hitszónokokra, anabaptistákra és zsidókra sat. jövedelmeik arányában fog vettetni. A táborozás okvetlenül május 15-én nyittassék meg, s hat hónapig folyton folyjon; ha Rudolf személyesen veszen részt a hadviselésben, a nemesség személyes felkelésre köteles. [1]) Martius 12-én köszönetet irtak a rendek VIII. Kelemen pápának, ki a multévi hadviseléshez tizezer zsoldossal járult, s a megnyilandóhoz havonkint harminczezer tallért igért segélyül.

Báthori Zsigmond még februárius elején érkezett Prágába Rudolfhoz, tanácsosai, Jósika István, Kornis Gáspár és Sennyei Pongrácz kiséretében, kik a háború folytatására segédül négyezer magyar és kétezer német zsoldost, azonfelül hetvenkétezer forintot igértettek uroknak. [2]) Zsigmond Prágából Graczba készült napához; a székelyek és ráczok gyanús mozgalmai s a temesvári basa készületei, martius elején tartományaiba visszautaztatták. Az utóbbik aprilis végén Lippát körülkerítette, de Borbély György visszaverte a vívó hadakat, Báthori Zsigmond júniusban a tatárokat elszélesztette, s ha a Prágában igért hadak idején érkeznek, Temesvár ostroma talán nem marad süker nélküli kisérlet.

---

[1]) Corpus juris hung. I. k. 587. l.
[2]) Bethlen F. IV. k IX. könyv, 2. l.

A zenghi uszkókok — Boszniából a török hódítás után ideköltözött, tengeren, szárazon rabló gyarmatok — Klisszát még aprilis 7-én elfoglalták, hogy június 6-án Lenkovics György krajni és horvátországi főkapitány meg' elveszítse; s Kosztanicza és Petrinia körül is megmegujult a viadal horvátok és törökök között, nagyobb eredmény nélkül. — Rudolf csak július elején bízta meg Maximilián főherczeget a magyarországi hadak vezérletével, pedig országgyülési végzés következésében, mint felebb láttuk, a hadviselésnek május közepén kellett volna megnyilni. A német segédhadak lassu érkezése volt a késedelem egyik oka. Maximilián a pusztán hagyott Váczot egy rohammal, Hatvant két heti vívás után september 3-án megvette. A szultán Szegedre érkezésének hire arra birta a főherczeget, hogy Váczig visszavonuljon a dunai közlekedésnek biztosítására; Ausztriának, ha szükséges volna, fedezésére. Több jelenségből kivilághlott a szultán szándéka, magát mindenekelőtt Eger birtokába helyezni; a magyar hadnagyok, névszerint, Pálffy Miklós tanácsa: a felföld e kulcsáról gondoskodni, nem méltattatott eléggé. Nyáry Pál egri kapitány mind hadi szerekkel mind őrséggel bővségesen látatott el, de az őrség magyarok, németek, csehek, vallonok tarka vegyülete volt, s e vegyület már egynél több erősség bukását vonta volt maga után; elébe indulni a szultánnak, vagy a felföld hadaival egyetemben őt Eger alatt bevárni, az ország nyugoti részét s magát Bécset veszélyeztető merényletnek látszott. Maximilián Esztergomnál táborozott, midőn hírt vett, hogy Mohamed september 21-én száznyolczvanezer emberrel Eger alá érkezett. Most nyakra főre Szécsénynek tartott, s mihelyest Báthori Zsigmondnak Nagyváradig előnyomult hadaival Vámosnál, Borsodban, egyesülni fogott, Eger felmentését, a török sereg megtámadását tűzte ki czélul az övéinek, — későn,

mert october 13-án, midőn Maximilián még Füleknél állott, a hadnagyai ellen fellázadt őrség Egert Mohamed kezébe juttatta. [1])

A főherczeg, mit elmulasztott, helyre pótlandó, mihelyest october 18-án Vámosnál hadait Báthori Zsigmondéival egyesíté, negyvenezer főre menő seregét october 26-án Mező-Keresztesnél a szultánnal megütköztette. A csata szerencsésen nyilt meg; a törökök, kik már négy nappal azelőtt, a tábor kitűzésekor, emberekben, ágyúkban tetemes veszteséget szenvedtek, ez alkalommal is a Csincse vizének mocsárai megé visszavettettek. A királyi hadak utánok nyomulva, oly rettegést hoztak a török táborba, hogy a szultán üdvesnek látá, biztossága végett tartalékseregét felkeresni. Magyarok, németek már kezökben vélvén a győzedelmet, a tábor kincseire rohanva fosztáshoz láttak; soraik rútul felbomlottak. A büntetés sarkukban volt. Az első rémülésökből felocsúdott török hadak, a tartaléksereg Cicala basa vezérlete alatt, a fosztó lovasságra vetvén magokat, ezt egy rohammal megfutamtatták, s a futamodók a gyalog dandárokat is magokkal rántották. Cicala nem vévén üzőbe az egymást letaposó keresztyén hadakat, Teuffenbachchal az utóhad a lápon túl táborában bántatlanul töltötte az éjtszakát, s más nap hadi szereit csorba nélkül tovább költöztette; de a többi hadnagyok s velök Maximilián, eleség, ágyúk, táborszereik hátrahagyásával, bolygó csoportokban Kassáig bujdostak; Báthori Zsigmond Tokajra, s innen Erdélybe vonult. Bory Mihály nógrádi, és Vidfi Víd drégelyi várnagyok, Forgács Sebestyén, Pálffy János, Eszterházy István, Pozsony alispánjának Ferencznek, Illésházi István sógorá-

[1]) Istvánfi, XXX. 696. l. Syndromus rerum turcicopannonicarum, 273. l. Illésházi feljegyzései 30. l. Hammer, IV. k. 264. l.

nak, fia, Telegdi János, Dóczi Farkas, Apponyi Gergely, Borbély Endre, Lázár István halva maradtak a keresztesi téren, halva Erneszt és Auguszt holsteini herczegek és Gablmann Miklós, Mansfeld 1595-diki táborozásának jeles leírója, ki a jelen hadviselés szemtanúja kivánt lenni, hogy a keresztyén fegyverek újabb győzelmeit munkáiban az utókorra juttassa, s ki húszezer keresztyén halottról fogott volna szót tenni könyvében, ha nem veti őt is közéjök a sors. [1])

V.

Nehéz közelebbről kijelelni az okokat, melyek Báthori Zsigmondban megérleltették a szándékot, lemondani a fejdelemségről. Azok, kik a sajátszerü viszonyt, melyben nejével élt, szenteskedésnek tulajdonítják, a bibornoki föveg utáni vágyat vetik okul, hogy a fejdelmi székén, békében, harczban sok hívság mellett erélyességet is tanusított ifju férfi a kormány gondjait rögtön elviselhetleneknek találta. A meglepő jelenség fő okát minden esetre lelki kórságban kelletik keresnünk, melyet egykorúi „a sok ártatlan vérontásért," a kolozsvári, szamosujvári, gyalúi vérnapok díjául reá nehezedettnek véltek, 1597.] „hogy bújdosni menjen e világra, mint Kain." — 1597. elején anyai nagybátyja Bocskai István és meghitt tanácsosa Jósika István kiséretében Prágába utazott, szinre azért, hogy az arany gyapjas rendet nyakába aggassa, de a czél Erdélynek Rudolf kezére szállítása volt. A király idősebbnek látva e lépést, mely a török háború zaj-

[1]) Istvánfi, XXX. 700. l. Syndromus rerum turcico-pannon. I k. 273—289. ll. Katona, XXVII k. 352 l. Hammer, V. k. 268. l.

lása közben Erdélyt könnyen még tovább ejthetné a koronától, Báthorit szándékának változtatására vagy legalább elhalasztására ügyekezett birni, de a fejdelem azzal fenyegetődzött, hogy további ellenzés esetében Lengyelországra, melyet sógora Zamojski János — Báthori Griseldis férje — kormányzott Zsigmond király képében, s mi több, akár a portára is szállítja a tartományt. Igy történt, hogy Erdélybe visszaérkezése után, Carlia Alfonz következése mellett 1597. december 23-án közte és Rudolf között következő alkupontok állapíttattak meg: Zsigmond Erdélyért s összes urodalmaiért Szileziában az oppelni és ratibori herczegségeket birtokul nyeri, melléjök ötvenezer tallér évdíjt. Ha papi életre akarna lépni, az évdíj helyét egyházi javadalmak fogják pótolni, s Rudolf megszerzi néki a bibornoki föveget, és a spanyol királytól nehány ezer aranynyi évdíjt. Erdély átadatik a király biztosainak, mihelyest ezek a fejdelemhez érkeznek; minthogy azonban a viszonyok még nincsenek egyengetve, maradjon titok a szerződés, míg kevesebb ok lesz, tartani a portától, míg az erdélyi rendek e változáshoz előkészítettek. — Rudolf Erdély kormányát Mária Krisztiernának és Maximiliánnak szánta, mi Bocskait, Jósikát, s a tartomány főkapitányát Kornis Gáspárt egyiránt a szándéklott s eddig általuk pártolt lemondás ellen hangolta, mert vajdává neveztetését várta mindegyikök. [1])

Báthori Zsigmond lemondási viszketegének mellékes oka volt a félelem, hogy eljárásáért előbb-utóbb boszút álland a török; hogy ez esetben az oltalom, melyet Erdély Rudolftól várhat, sovány oltalom leszen. Midőn a porta a

---

[1]) A lemondási oklevél, Új M. Muzeum, 1855. foly. IV. f. 193. l. Istvánfi, XXX. Bethlen F. IX. 35. l.

mult évben az évenkinti adónak elengedésével sőt Havasalföldnek Erdélyhez kapcsolásával megkínálta, ha eláll Rudolftól, kétes válaszszal ereszté útnak a csauszt; midőn jelenleg Prágából visszatérte után, a szultán, a vezírek s a Konstantinápolyban nagy befolyással birt angol követ leveleit vette, melyekben a felebbi igéretek megujíttattak, Deák Mártont követül küldte a portához, általa számot adandó eljárásáról. A díván a történtek feledésére, Erdély érdekeinek ápolására késznek mutatkozott; s Rudolf gyanús szemmel nézte az alkudozást, melyről Zsigmond mint szinlettről szólott a királyhoz adott levelében, kit egy úttal arról is értesített, hogy a porta ez évben nem szándékozik nagyobb hadat viselni Magyarország ellen. [1])

Ez okon is szokott lassusággal folytak Rudolf részéről a hadi készületek, melyek az év elején Prágában tartott hadi tanács végzéséhez képest, Pálffy Miklós dunáninneni főkapitány, Nádasdy, Illésházi nézetének ellenére, nem Buda hanem Győr megvételére voltak irányozva. Óvárnál csak nagynehezen gyülekeztek együvé a hadak; időközben Pálffy Miklós s a tüzérek vezére Pertenszki János Tatát petarda segedelmével — mely ágyúnemet első ízben Mansfeld ismertetett meg a magyarokkal, — elfoglalták. Maximilián július végén nyitotta meg a nagyobb hadviselést, Batthyány Ferencz, Zríni György, a dunántúli urak és nemesek hétezer vitézzel növelték a főherczeg hadi erejét; VIII. Kelemen pápa Aldobrandini Ferencz mantuai herczeget tízezer emberrel küldte az óvári táborba. Az utóbbiak még nem érkeztek volt meg, midőn augustus 21-én Maximilián Pápát bevette; megérkezésök után september első

[1]) Pray, Epist. Proc. III. k. 249. l. Illésházi feljegyzései 40. l.

felében Győr vívásához fogott a főherczeg, melynek falai alatt Persztenszki halva maradt, s melylyel Szaturdzsi Mohamed alvezír közeledésének hirére felhagytak a ragályos nyavalyák által is megzilált királyi hadak, Komáromig visszavonúlók. Maximilián a Duna balpartján Iszánál állott, midőn a basa october 13-án Tatát visszafoglalta, s Verőczéről nézte, midőn a törökök Váczot megszállották. Körülsánczolt táborából három ízben visszaverte a basát; Pálffy és Nádasdy háromezer török halottal szegték be a vitézségökre bizott sánczokat. November 8-án a szpahik és jancsárok egymás ellen lázadtak; az utóbbiak téli szállásaikra kivántak vezéreltetni, s a basa csak az álnokul kibányászott fegyverszüneti alkudozásnak köszönheté, hogy seregét nagyobb bomlás nélkül Buda alá s innen Nándorfehérvárra szállíthatta. Maximilián az őrség nélkül hagyott Váczot előbbi parancsnoka Dobozi Gergely gondjaira bizva, hadait elbocsátotta. Hasonlót cselekedett Báthori Zsigmond, ki october 17-diktől november 17-kéig Temesvárat Jósika István által vívatta — süker nélkül; valamint Draskovics bán, Herberstein tót-végi és Lenkovics horvát-végi főkapitányok ez évi táborozásuknak Szlavoniában sem volt sükere. Verőcze, melynek kiostromlását czélba vették, török kézben maradt; a mit eszközölhettek, az a Szlatina környékén török járom alatt tanyázott szerbeknek letelepítése volt Varasd és Kőrösudvarhely vidékén; a vendéghad a pusztaságra jutott telkeket népesítette, de egy úttal eszközül szolgált Herbersteinnak a szlavóniai nemesség kifosztására. [1])

Maximilián, Bécsbe érkezése után 1598. január [1598.

[1]) Istvánfi, XXX. 707 s kk. ll. Bethlen, IX. 39. l. Kerchelich, hist. eccl. zagrab. 305. l.

25-ére országgyülést hirdettetett Pozsonyba, saját elnöklete alatt. A rendek Rudolfot még egy ízben kérték, jelennék meg valahára hű magyarjai között; és még egy ízben ismételték követelesöket, könyörgésöket, nevezzen magyart az ország éjszakkeleti részének főkapitányává, miután különben is Teuffenbach halála által megürült a hivatal. Pénzsegélyül ez egyszer, a nélkül hogy következtetés vonathatnék belőle, nem minden porta hanem minden ház után száz-száz dénárt ajánlottak fel, a középületek s a szegénység lakainak kivételével, és azon felül ötven dénárt a házhely földesurának vagyonából; az utóbbik öszlet érettkoru, jól fegyverzett lovasok fogadására szolgáljon, kik június elsejétől számitva, hat hónapig a megye zászlait kövessék. A végvárak körül hatnapi munkára köteleztetett a jobbágy. [1])

Röviddel az országgyülés eloszlása után Schwarzenberg Adolf, Mansfeld 1595-diki táborozása óta a török háborúban folytonosan részt vett s magát belátása és bátorsága által kitüntetett hadnagy, és Pálffy Miklós, ez idétt a magyar vitézség legfényesebb képviselője, dicső hadi tett elkövetésére egyesültek. Martius 28-án éjfélben, kétezer magyarral, s háromezer némettel, vallonnal, spanyollal, a nélkül hogy a gondatlan őrség sejdítette volna, Győr előtt termenek, a székesfehérvári kapút petardával a városba repítik, s nehány órai harcz után, melyet a meglepett őrség a kétségbesés dühében vívott velök, s melyben a parancsnok Ali basa is elesett, város és vár az övék. Száznyolczvannyolcz kisebb, nagyobb ágyu volt a vezérek zsákmánya, tömérdek kincs jutott martalékul a fegyveres népnek. Ezernégyszáz török halva maradt; háromszáz felrepítette a lőportárt, hogy rom-

[1]) Corpus juris hung. I. k. 604. l.

jai közé temetkezzék; szintannyi fogságba esett. Az öszves őrségből csak négy, öt ember menekült Budára a gyászos hírrel. A vitézi lélek felegyenesedése a királyi hadakban, volt a legnagyobb nyereség, a legnagyobb jutalom. [1])

Még mielőtt a jelen évi hadviselés fővezérletével megbízott Mátyás főherczeg Magyarországba érkezett volna, Schwarzenberg és Pálffy aprilis elején Tatát és Szent-Mártont, melyeket a török őrség ijedtében odahagyott, elfoglalták, s nyolcz napi diadaljáratban nyolcz erősséget, köztök Gesztest, Veszprémet, Palotát hatalmukba ejtették. A hősök vágyva vágytak Buda alá indulhatni; de a németbirodalmi sereg lassan érkezett; s a kiáradt vizek gátolták a hadjárat megnyitását. Végre september közepén megindúlt a sereg. Az előhadat Pálffy Miklós és Nádasdy Ferencz vezérlete alatt hatezer magyar, ezer kozák és szintannyi német s vallon képezte; a derékseereg huszonötezer németből állott, Schwarzenberg volt a vezér. October 5-én Óbudánál ütöttek tábort, s nehány nappal később Mátyás is leérkezett. A vizi-város bevétetett, s negyven ágyú jutott zsákmányul a királyiaknak, de az őszi, téli időjárás, ez úttal is mint már több ízben, hatalmasabb szövetségesül szolgált a budai őrségnek, mint a székesfevári basa Szemender, ki a várnak segédére sietett, s halálát találta. Mátyás november 3-án abbahagyat-

---

[1]) Istvánfi, XXXI. 718. l. Chronica des ungarischen Kriegswesens, Nürnberg, 1615, II. r. 390. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 250. l. Győr talán még most is ülli évenkint 1598. martius 29-ének emlékét; Hurter (Gesch. Ferd. II. und seiner Eltern, III. k. 421. l) Rudolf parancsát említi, mely kö- vagy vasszobor emeltetését hagyja meg mindenik helységnek (Ortschaft?) ily felirással: Sagt Gott dem Herrn Lob und Dank, Dass Raab wieder kommen in der Christen Hand. 29. März. 1598.

ta a vívást, s hadait Esztergomba és Esztergom környékére vezette. [1])

Rudolf biztosai: Szuhai István váczi püspök, Istvánfi Miklós nádori helytartó és Petz Bertalan császári tanácsos, még aprilis elején Erdélybe érkeztek a tartomány átvételére. Báthori Zsigmond e végre Gyulafehérvártt országgyülést tartott, melyen kanczellárját Jósika Istvánt, mint ki Mihály havasalföldi vajdával összeszövetkezett hogy Erdélyt a szultán kezére játsza, hazaárulónak nyilvánította. Jósika Bocskai által elfogatott, s utóbb Rudolf parancsára Szatmártt lenyakaztatott. A csapás elnémitotta a kanczellár felekezetét, 10-én ellenmondás nélkül történt meg az általadás. Bocskain kívül, ki már aprilis 8-án Erdély nevében hűséget fogadott Rudolfnak, engedelmességet parancsainak, ha a tartomány szabadságai csorbítatlanul fentartatnak a király által, az öszves rendek is esküvel kötelezték le magokat Rudolf és örökösei irányában; s a biztosok viszont hit alatt fogadták a király és törvényes utódai nevében, hogy a tartomány szabadságai, hogy névszerint a vallásügy jelen állapotában fenn fognak tartatni. [2])

Báthori most az erdélyi fejdelmek levéltárának javát, a külügyekre vonatkozó részt tűzbe vetette, s Cariglia Alfonz, Sarmasághi Zsigmond és Szikszai Imre kiséretében Szileziába indúlt; Mária Krisztierna Kővárról Gyulafehérvárra költözött, a tartománynak, míg Maximilián megérkezendik, kormányzására. A királyi biztosok, Szaturdzsi Mohamed mozgalmainak hirére, több ízben figyelmeztették a Kassán mulatozó főherczeget, hogy megjele-

---

[1]) Hell ephemerise Reusnernél, 323. l. Istvánfi, XXXI. 731. l.

[2]) Hatvani Brüsszeli okmánytár, III. k. 97. l. Istvánfi, XXXI. Bethlen, IX. 81. l. G. Kemény I. Erdélyi viszonyok, 1598—1599. Uj magyar Muzeum, 1855. foly. I. k. 497 s kk. ll. G. Mikó I. Erd. tört. adatok. III. k. 34. l.

nését aggodalommal várják a tartomány lakosai; de Rudolf tanácsosainak késedelmes eljárása Maximiliánt Erdélytől távol tartotta. Június 9-én a biztosok Mihálylyal, mint „Magyarország havaselvi részeinek vajdájával“, ki a mult évben a portához közeledett volt, Tergovistban szerződésre léptek, mely a vajdát Rudolf, mint királya és ura iránt hűségre kötelezi, s melyben Havasalföld hűbéri birtoka Mihálynak és örököseinek, adófizetés nélkül, de évenkinti tiszteletdíj bévárása mellett, biztosítatik. Magszakadásuk esetében a bojárság szabadon választhat vajdát magának, ki a magyar koronához hűbéri viszonyba lépend, s kit a magyar király megerősítend tisztében. Mihály és utódai ötezer fegyverest kötelesek a király rendelkezésére állítani, miért évenkint zsoldot húznak. [1]) — S a biztosok csakugyan nyomban tizezer aranyat olvastak le a vajdának.

A szerződés Erdélyt ideig-óráig biztosította a harczias Mihály elől, de Szolimán temesvári basa fenyegető fellépése, Maximilián távolmaradása, s kivált Bocskai István titkos működése, kitől a biztosok a nagyváradi kapitányságot is elvették, utat nyitottak Báthori Zsigmondnak a fejedelemség visszafoglalására. A huszonhat éves ifju férfi Erdélyből távozásakor előképekül Diocletianust és V-dik Károlyt választotta magának; de midőn Oppelnbe érkezett, s itt lakvárát romló bomló félben találta, mint azelőtt ötven évvel Izabella; midőn évdíjának fizetése mindjárt kezdetben megakadt s a prágai udvar bizalmatlanságát, személyének a császári tanácsosok általi fitymálását vélte tapasztalhatni: az asszonyilag hiú ember idegessé lett, szintén mint Izabella; s nem vélvén magát biztosságban a szilez földön, visszakivánkozott a fejdelmi székre. Az elégedetlenségében boszút forraló Bocskai

[1]) Istvánfi, XXXI. Pray, Dissert. in Annal. Hunn. 155. l.

ügyesen ápolta e hangulatot, s mielőtt Maximilián Erdélyt felkereste volna, Báthori Zsigmond augustus 20-án Kolozsvárra érkezett, nejével kibékült, s Bocskai befolyása által a törökök ellen felparancsolt, Szászsebesnél tábort ütött magyar, székely, szász hadakat magához hajlitotta. A királyi biztosok, kik imént még Rudolfot Bocskai által felfogott levelekben Zsigmond letartóztatására intették, őrizet alá helyeztettek; s az augustus 29-én Tordán összegyülekezett rendek azon feltétel alatt, hogy magát kiváltságaik fentartására, a reformált egyház oltalmára, a jesuitáknak Erdélyből kiűzésére, s halála esetében az országgyülés választási jogának megismerésére hittel kötelezze, Zsigmondot meg' fejedelmökül ismerték. [1])

Szaturdzsi Mohamed téli szállását Nándorfehérvár környékén csak június közepén hagyta oda, s Becskereknél negyvenegynehány napig várakozott a tatár khánra, ki elvégre augustus 30-án megérkezett. Ketten Csanád s a szomszéd erősségek elfoglalása után october elején Nagyváradnál ütöttek tábort. Zsigmond követség által hajlandóságát jelentette be nékik, az egykori viszonyt minden áron megújítani a portával: ajánlkozása visszautasítatott. Harmincz napig ernyedetlenül folyt Nagyvárad vivása, melyet Nyáry Pál, Redern Menyhért és Isolani János ötezer magyar, német, olasz őrrel oltalmaztak. [2]) A dolog ez állásában Rudolf kiengesztelődését vette czélba a fejdelem, s a királyi biztosokat szabadon bocsátotta. Maximilián főherczeg, részéről Erdélyt bántatlanul hagyva, öszves hadi erejét Nagyvárad oltalmára készült fordítani, midőn Szaturdzsi, Buda veszedelmének hirére a

[1]) Istvánfi, XXXI. Bthlen F. IX. 156. l.

[2]) Szalárdi, 20. l. Hatvani: Brüsszeli okmánytár III. k. 96. l.

Tiszához sietett, hol megértvén Mátyás főherczeg visszavonulását, a feneketlen utak s az eleség szüke miatt lázadó jancsárok által is kényszerítve, hadait Nándorfehérvárra vitte, s a tatár khánnak Szegedet jelelte ki téli szállásul. [1])

1599.] Az 1599. év elején Náprádi Demeter erdélyi püspök és Bocskai István, Zsigmond fejdelem nevében Prágába érkeztek, számára vagy az 1595-diki szerződés megujítását és komoly segédet a török ellen, — vagy pedig jövedelmező, jó karban levő urodalmakat akár Ausztriában akár Csehországban, és százezer darab arany évdíjt kieszközölni. Az utóbbi esetben kormányoztassa Rudolf Erdélyt belföldi születésü vajda közbenjárásával, s új hódolati esküt ne követeljen. — Mindkét indítvány csak szinre tétetett Zsigmond által. Kórságában már ismét elkivánkozott Erdélyből. A jesuiták bűnt láttattak vele az esküben, mely őt rendjök kiüzésére, a reformált hitvallás oltalmára kötelezi; Bocskait annak ismerte, ki a tartományt csak a végből akarta s akarja Rudolfnak általadni, mert a vajdaság után törekszik; Báthori Boldizsár és társai halálának emléke Isten boszúját váratta vele, s elloltotta benne a reményt, nyilvános és titkos elleneivel diadalmasan megvívhatni. Kínjában a gondolat támadt benne, Báthori Endre bibornokra szállítani a fejdelemséget, s ezáltal kiengesztelni az ontott rokonvért, gondoskodni a római egyház érdekeiről, s inát szegni Bocskai nagyravágyásának. Báthori Endre, Zamojski segédével 1595-ben kivált Moldvában Zsigmond ellen működött, [2]) 1597-ben is panaszt emelt, hogy Erdély az ő jogának sérelmével szálítatott Rudolfra; utóbb mert a szentszék úgy kivánta,

---

[1]) Istvánfi, XXXI. Török források, Hamernél, IV. k. 283. l.
[2]) Siebenbürgische Chronika, Wallstadt, 1586. 90. l.

követeléséről lemondott s részéről is helybenhagyta a szerződést. Jelenleg mint a wermelandi püspökség igazgatója, Lengyelországban élt, s talán nem csalódunk, ha a mindenható kanczellárnak, Zamojskinak, ki a Báthoriakkal, mint már érintettük, sógorsági viszonyban állott, szintén némi befolyást tulajdonítunk a terv megalakulására, mely Zsigmonddal a most huszonnyolcz éves bibornokot választatta utódául.

A szándék titok volt Erdély rendei, titok Zsigmond udvara előtt, midőn a bibornok februárius 20-án Kolozsvárra érkezett. Martius 29-én a meggyesi országgyülés visszavette az 1594-ben ellene hozott száműzési végzést, és hódolt neki, mint fejdelmének, mert Zsigmond úgy akarta, s mert Zsigmond testőrei s háromezer székely zsoldos irányt adtak a rendeknek. [1]) — A lelépett fejdelem viselt méltóságának czímét fentartotta magának, azonfelül nehány jószágot Erdélyben s huszonnégyezer arany évdíjt; és most végkép elválván nejétől, Zamojskihoz indúlt Lengyelországba, hol magát a prágai udvar ármányai elől biztosságban vélte. Mária Krisztierna Graczba vonult anyjához; életét huszonkét évvel később, Tirolisban, a szentszüzek halli zárdájában fejezte be. —

Náprádi és Bocskai Prágából utban voltak Erdély felé, midőn a történtek tudomásukra jutottak. Rudolf hitelt adott nyilatkozatuknak, hogy a szándéklatról nem volt tudomásuk; hódolati esküjöket kegyelmesen vette; és Bocskai Istvánt, ki mint Báthori Boldizsár halálának fő eszköze, Erdélyből számüzetett, jószágaitól megfosztatott, tanácsosai közé sorozta. — Endre bibornok, mihe-

[1]) Bethlen F. X. 212. l. Istvánfi, XXXI. Chmel J., Die Handschriften der k. k. Hofbibliothek in Wien, 8750. sz. a. „Caschau, 10. apr 99. Heunt ist ein Curir aus Siebenbürgen khomen, der bringt Zeittung — — das den 29. verschinen Monats die Stendt dem Cardinal Andrea gehuldigt haben."

lyest fejdelemségre jutott, Basta Györgyöt, Maximilián főherczegnek felső Magyarországon helyettesét, az erdélyi ügyek ujabb fordulatáról tudósitotta, s békés szándékát bővebben fejtegette; de a követül Prágába küldött Kamuti Farkas, Rudolf parancsából fogságra vettetett. Gávai Miklós és Budai Ferencz követeit jó szemmel látták Konstantinápolyban; s Malaspina casertai püspök, szentszéki követ közbenvetésére Rudolf szinre kiengesztelődött a fejdelemmel, ki főleg Kornis Gáspár, Sennyey Pongrácz és Bogáthi Menyhért sugallatára „magát egészen ő felsége kegyelmére bizta", s Mária Krisztiernát hitvesül kérte magának. — De Mihály havasalföldi vajda, Erdély birtoka utáni vágyában magára vállalta az alkalmatlan bonyodalom erőszakos felbontását. Az oláh eskűt eskűre halmozott, hogy kész inkább feleségének husával táplálkozni és fiának vérét szörbölni, mint ellenségos czélzattal Endre ellen fellépni; s íme hozzák a hirt, hogy Mihály magyar hadnagyai Makó György és Tamásfalvi János szabadságaik visszaállitását, melyeket 1595-ben csak egy pillanatig élvezhettek, igérik a székely köznépeknek, ha Báthori Endre ellen felkelnek; hogy a vajda hadai a Bozán s a Veres toronynál beütvén, Brassó környékén táboroznak; hogy a székelység feltámadván a nemesség ellen, „az egész székelységen nem lőn olyan főember háza, kit el nem rontottak, égettek."[2]) Endre Gyulafehérvártt országgyülést tartott a Rudolffal kötött szerződés megerősítése végett, midőn az oláh czélzatáról értesült. Nehány nappal később kilenczezer emberrel Szebennél állott, segédet várva a magyarországi részekből s az aranyosi székelyektől, kik az

---

[1]) Khevenhiller, Annales Ferdinandei, 2100. h.

[2]) Mikó Ferencz historiája 1594—1613, Biró Sámuel folytatásával, közli Kazinczy Gábor, Pest, 1863. l. (Monum. Hist. Hung. Scriptore, VII. kötet.) Gr. Mikó I' Erd tört. adat I. k 50 l.

1562-diki lázadásban sem vettenek részt. October 28-án miután a szentszéki követ hijába ügyekezett az oláhot egynapi fegyvernyugvásra birni, hogy közte és a fejedelem között kiegyenlítethessek az ügy, [1]) Borgenwiesennél, Szeben és Schellenberg között, egymásra csaptak az ellenséges hadak. Sokáig kétes volt az ütközet fejleménye; s az oláh sorok már ingadozni kezdettek, midőn az erdélyi sereg vezére Kornis Gáspár fogságba esett, s az Endre zsoldjában állott lengyelek Mihály lengyel zsoldosaihoz csatlakoztak. Az ütközet el volt vesztve; a bibornok megfutamodott, s november 3-án midőn Csikszékben, Szent Domonkos és Szent Tamás falúk között bolyg vala, egy székely által megöletett. Mihály vajda mindenszentek napján diadalmas fénynyel Gyulafehérvár fejdelmi lakában fogott szállást. [2])

A törökök hanyagul viselték magokat e mozgalmaknak hasznukra fordításában. A nagyvezir Ibrahim basa, Szaturdzsit büntetésül a múlt évi sükeretlen hadjáratért meggyilkoltatta, de önmaga is későn érkezett Nándorfehérvárra; s Pálffy és Schwarzenberg a január 25-én Pozsonyban megnyilt országgyülésen tízezer fő erejéig felajánlott magyar hadaknak [3]) részével s olasz és franczia zsoldosokkal Székesfehérvárat azonkép mint a mult évben Győrt meglepetés s petarda által vélték hatalmukba ejthetni: tervök meghiúsult. Magyar fegyveres csapat Szolimán budai basát, midőn Felhévviznél, a városon kívül lovagolna, lesből elfogta; s hajdúkból és ráczokból álló vegyes hadak a nagyvezírnek ötvennyolcz éléshajóját, tetemes mennyiség lőporral s kilencz ágyúval egyetemben elszedte, a kiséretből ezer embert levágott. Ibra-

[1]) Hatvani, Brüsszeli okmánytár, III. k. 133. l.

[2]) Bethlen, X. 316 skk. ll. Istvánfi, XXXI. Benkő József, Transsilvania, I. k. 248. l. Gr. Mikó I. Erd. tört. adatok I k. 187. l.

[3]) Corpus juris hung. I. k. 610. l.

him s a tatár khán, Budára érkezésök után, octoberben békealkudozásra léptek a király biztosaival; Kutasi János, két év óta esztergomi érsek és királyi helytartó, Pálffy Miklós, Redern Menyhérd, a fő hadi tanács elnöke és Petz Bertalan, Rudolf által felhatalmaztattak e végre. A törökök Győrt, Esztergomot, Füleket, Nógrádot kívánták; a királyiak Hatvant és Egert, s azonfelül a siroki erősséget Hevesben, Cserepvárat Borsodban, melyeket Eger bukása után foglalt volt el a török. — Az alkudozások felbomlása után, a Garan, az Ipoly, a Vág környékének pusztításához fogott Ibrahim, s a Győrnél tábort ütött, de lovasság szűke miatt mozdúlatlanul állott Schwarzenberg daczára tizenháromezer foglyot hajtott magával. A martalék részét Szécsénynél Pálffy meg' elszedte a rablóktól, s a vitéz férfiú Nádasdy Ferencz és Pethő Kristóf társaságában Lakot és Bolondvárat a Balatonnál, Koppányt, Dombóvárat és Ozorát, a Sárviz főbb erősségeit, még késő őszszel felmentette a járom alól. Ibrahim december végén meg' Nándorfehérvártt volt; a tatár khán hadait vissza Krímba vitte. [1])

VI.

1600.] Ibrahim rablásait éhhalál és mirígy követték, s a rendek az 1600. január 25-én megnyilt országgyülésen, mindamellett hogy Rudolf értésökre adta, miszerint csalóka és gyalázatos béke helyett, szándéka, örvendetes fejleményig folytatni a hadviselést, alig-alig voltak képesek minden házhely után egy forintot a jobbágytól, ötven dénárt saját erszényökből felajánlani. A pénzsegélyen felül négy-négy porta után egy-egy gyalog zsoldos kiállítása, a végházakhoz hatnapi ingyen-munka ment

[1]) Istvánfi, XXXI. 742. l. Chronica des ungarischen Kriegswesens, III. r. 436. l. Hammer, IV. k. 291. l.

végzésbe. [1]) Röviddel az országgyülés eloszlása után Pálffy Miklós martius 23-án életének ötvenedik évében meghalálozott. Pozsony örökös főispánságában, melyet Győr megvételéért az országos rendek ajánlatára jutalmul nyert a koronától, legidősb fia István volt utóda; Esztergom és Érsekujvár, melyek szintén hűségére voltak bizva, Althan Adolfot és Thurzó Györgyöt nyerték kapitányokul.

Mihály vajda, miután Kolozsvárt is elfoglalta, s több urat, nemest kivégeztetett, 1599. nov. 20-án Kolozsvártt országgyülést tartott, [2]) s Rudolfnak hű szolgálatait felajánlotta: ha Erdélyt s a részeket azonképen mint Moldvát és Havasalföldet teljes fejdelmi hatalommal birtokolhatja; ha a római birodalom fejdelmei közé soroztatik; ha Rudolf pénzsegélyül annyit köt le néki, mennyi húszezer zsoldos fizetésére kivántatik; ha ő, az oláh, Magyarvagy Csehországon százezer forint jövedelmü urodalmakra tarthat számot, kárpótlásul a török túlsúly alatt netalán veszendőbe menő tartományokért. Rudolf, Pilsenben 1599. november 29-én kelt levelében magasztalta Mihályt diadaláért, a keresztyénségnek tett szolgálatáért; de egyelőre eléglette, ha Ungnad Dávid volt hadtanácsi elnökkel, és Székely Mihály szatmári kapitánynyal, mint királyi biztosokkal közösen járand el Erdély kormányában a vajda. [3]) Mihály, ki 1600. februárius elején a szent- [1600
széktől a török ellen pénzt kért, követeléseihez ragaszkodva, s a székelyeket és oláhokat a nemesség s a szászság rovására legyezgetve, Rudolf válaszát fitymálotta. Feb-

[1]) Corpus juris hung. I. k. 618. l.

[2]) Gr. Kemény J. és Kovács I. Erd. t. t. I. 231—244 l.

[3]) Eredeti oklevelek után Horváth Mihály, Magyar. tört. III. k. 369. l.

ruárius elején Gyulafehérvárra hìvta a rendeket. Az oláh e gyülésen nem nagy jelét adta a törvények iránti kegyeletének. Egy alkalommal megütvén az oldalán függő kardot: Czedrakul gyülés! kiáltott, s azzal vége volt a senatus feleselésének. Martius 9-én érkeztek meg a kard, buzogány és zászló Konstantinápolyból számára. Május elején ötvenezer oláhhal és székelylyel Mogila Jeremiás moldvai vajdát s az Erdély visszafoglalására lengyel segéddel ennél tartózkodott Báthori Zsigmondot Szuczavánál megverte, s a tartományt magáénak nyilvánította. Visszajövet — július közepén — mint „a király helytartója“ üdvezeltetett Rudolf tanácsosa Petz Bertalan által, ki neki segédpénzt és ajándékokat hozott. A vajda, viszonyát a portával színlettnek állítva, tavali követeléseinek ismétlésével bocsátotta el Rudolf követét; de Bastához, ki még a mult évben Báthori Istvántól, a bibornok testvérétől, Husztot, Somlyót, Szamosujvárt elszedvén, fejdelmi reményeinek inát szegte, most utasítás ment Prágából, lépjen fel erélyesen a bitorló ellen.

A megalázott, kifosztott és szabaditékaitól elejtett erdélyi nemesség, élén Csáky István, ki Makó Györgyöt magához hajlította, Basta német s magyar hadaival egyesülve, september 18-án Miriszlónál a vajdát megverte; tizenegyezer oláh, lengyel, rácz és székely az ütközetben veszett, a többiek Brassón át az oláh havasok közé menekültek. Báthori Zsigmond ez idét lengyel hadakkal és az Endre bibornok halála után hozzá érkezett erdélyiekkel — köztök Székely Mózest s az utóbb nagyra-menendő iktári Bethlen Gábort is találjuk — ujból Moldvába nyomult Erdély elfoglalására. Mihály, seregének töredékeivel a veszedelmes versenytárs ellen indúlt, Rudolf kegyére is számot tartva, ha fegyvereinek kedvez a szerencse. Különben történt. October 15-én a Szered vizénél megveretett, s üző-

be vétetve, Havasalföldből is kiszorítatott; Zamojski a moldvai vajda testvérét, Simont, léptette helyébe. Mihály Háczegen át Jenőnél Magyarországba, innen Bécsbe, Prágába, Rudolfhoz jutott, kit az october 25-én Léczfalván tartott országgyülésből az erdélyi rendek követség által értesítettek, hogy magok választanak fejedelmet magoknak, ha késik Maximilián főherczeget kormányzóul közéjök küldeni. [1]) —

Magyarországon június elején a zsoldját mindhijába váró franczia őrség Pápán fegyvert fogott a várnagy Maróthi Mihály ellen, s alkudozásba ereszkedvén a székesfehérvári basával, közbenjárása által a porta szolgálatába szegődött. Július 26-án Schwarzenberg, midőn a lázadókat zabolázandó, Pápát lődözteté, gümb által fején találva, egykori diadaltársa Pálffy után költözött. Utóda a vívó hadak vezérletében, Redern Menyhért s véle Nádasdy Ferencz augustus 10-én az erősséget megvettek, s kegyetlen boszút vettek az őrségen, melynek csak kisebb része Székesfehérvárra verekedhetett. [2]) Ibrahim nagyvezír hadai Siklóst, Kiskomáromot és Babócsát bevették, s augustus végén Kanizsa vívásához fogtak. Mercoeur Fülep Emánuel, lothringeni herczeg, Rudolf főhadvezére híjába fáradozott Batthyány, Pálffy és Nádasdy társaságában Kanizsa felmentésén, hijába ügyekezett legalább segédhadakat és eleséget a várba juttatni. October közepén seregét nagynehezen vissza a Dunához vitte, s Kanizsát, Sziget bukása óta Stíria főfő védfalát a török ellen, kapitánya Paradeiser György october 20-án Ibrahimnak általadta.

[1]) Istvánfi XXXII. Bethlen F. X. 487. l. Erd. t. t. I. 245. l Joannis Bisselii, aetatis nostrae medulla, 1675.

[2]) Istvánfi, XXXII. 751. l. Hammer, IV. k. 293. és 649. l.

Klesel Menyhért, bécsujhelyi püspök, s Mátyás főherczegnek már ekkor mindenható tanácsosa, jajt kiáltott, s s árulást emlegetett. A vár a vívás negyvennegyedik napján s Mercoeur seregének visszavonulása után, oly feltétel alatt adatott fel, hogy az éhségtől mármár roskadozó őrség szabadon tovább költözködhessék; s Paradeisernek fejét vették miatta. [1])

Röviddel a hadviselés boldogtalan fejleménye után 1601. január 25-ére országgyülés hirdettetett, [1601.] Mátyás főherczeg elnöklete alatt. A rendek szükségesnek látták, hogy legalább is május elején táborba szálljanak a hadak, s e végre, mint a mult évben úgy jelenleg is minden ház után száz dénárt fizettettek a jobbágygyal, ötvent a földesúrral; ha valamelyik főherczeg személyesen venne részt a hadviselésben, részökről is személyes felkelést igértek, és húsz-húsz porta után egy-egy lovast, de a felkelési kötelezettséget csak egy hónapra szabták. [2]) A táborozás különben sem fogott volna május elején megnyilni, de elhalasztásának okul még az is szolgált, hogy Ibrahim nagyvezír, röviddel az országgyülés eloszlása után békealkudozásra hívta fel a királyt, mely a vezírnek július 10-én közbenjött haláláig, sőt még azontúl is egy hónapig elhuzódott, minden eredmény nélkül. [3])

---

[1]) Istvánfi, XXXII. Megiser, Chron. Carinthiae, 1698 h. Montreult, histoire univ. des guerres du Turc. depuis l'an 1565 jusques á la trefve, faicte en l'année 1606. Paris, 1608, 702—730. l. — Még Hurter is hajlandó hinni, hogy Paradeiser ragaszkodása a protestans hitvallás ágazataihoz, súlylyal bírt az itélőszék mérlegében.

[2]) Corpus juris hung. I. k. 623. l.

[3]) Rudolf biztosai voltak Nádasdy Ferencz és Petz Bertalan, kikhez utóbb még a veszprémi püspök, Nyáry Pál és Losdorf Bernát adattak. Követeléseik négy pontból állottak: a) az Unna és a Kulpa közötti erősségek, úgy b) Kanizsa visszabocsátása; c) a hadviselési költségek megtérítése; d) Erdélynek a porta felsőbbsége alóli tökéletes kibontakozása. l. Hammer, IV. k. 638. l.

E közben Erdély változó jeleneteknek szolgált volt színhelyül. Rudolf kitérő válaszszal bocsátotta el magától a rendek küldöttségét, s február 4-én Csáky István főkapitány működésének következésében, Báthori Zsigmond Kolozsvártt ujból fejedelemmé választatott; és miután a zsarlásai s kegyetlenkedése miatt gyülöletessé vált Basta a tartományból kiküldetett, s Kornis Gáspár, Sennyey Pongrácz és Rudolf egyéb hívei fogságra vettettek, követség ment Moldvába Zsigmondhoz, őt a fejdelemség felvállalására meghívni. Erdély rendei Kolozsvártt április 2-án harmad ízben hódoltak neki. E körülmény siettette Rudolf kiengesztelődését Mihály vajdával, kinek leánya Flóra a nőtlen királyt nehány napra házassági kedvbe ringatá. Az oláh százezer arany segédpénzzel ellátva, mint királyi helytartó, Erdélybe küldetett, Bastával egyetértőleg a király érdekében működendő. Hadaik öszvesen tizenhétezer főre mentek, a Rákóczi Lajos vezérlete alá adott hajdú dandár idetudásával; Zsigmond, ki július 8-án Sármaságnál táborozott, és fővezérei Csáky s Székely Mózes, Goroszlónál Közép-Szolnokban harminczötezer embert vetettek elejökbe. A szerencse Rudolf hadnagyainak kedvezett. Augustus 3-án Székely Mózes megveretett; valamennyi ágyúi, számra negyvenöt, a királyiak kezébe estek; Báthori Zsigmond Csákyval Moldvába vonult. A győztes pár az ellenség dühével rohant most Erdélyre, de rohant, rövid napok mulva, egymásra is. Basta magának követelte a főhatalmat, mint Rudolf hadainak Erdélyben vezére; Mihály szintén magának, mint Rudolfnak Erdélyben helytartója. Az oláh, mint Basta hitte, vagy hazugúl állitotta, titkos értekeződésbe ereszkedett Báthori Zsigmonddal s a törökkel; augustus 19-én Tordánál sátorában, Basta parancsából meggyilkoltatott. Az olasz most a rémitéshez nyúlt, mint kormányeszközhöz;

Kolozsvár, Meggyes, Besztercze, Szászsebes polgáraitól, mert Zsigmondhoz állottak, váltságdíjul roppant összeteket zsarolt ki; az aranyot, ezüstöt a községek pénztárából, az egyházakból, a nemesnek, nemtelennek lakából beszedette, a hadviselés költségeinek pótlékául. Három hónapig folytatta kivált a Segnyei Miklós, Dengelegi Mihály, Lippai Balás és Szilasi János vezérlete alatt állott hajdúcsapatokkal e kormánynemet, midőn Báthori Zsigmond, kit a porta még september 11-én ismét Erdély fejdelmének ismert, török, tatár, kozák, oláh hadakkal Moldvából Brassóba érkezett. [1]) —

E közben a Mercoeur vezérlete alá adott magyar, német, vallon hadak, összesen tizennyolcz ezer ember september 20-án az ötvennyolcz évig török jármat viselt Székesfehérvárat bevették; s Mátyás főherczeg fekete lovassága által támogatva, a város visszafoglalására érkezett nagyvezírt, Hasszánt, megverték, a Budáról Csókakőig előnyomúlt budai basát, Murádot, megölték. A főherczeg személyes bátorságának szemléletére magyarok, németek, vallonok versenyeztek egymással vitézségben; Nádasdy Ferencz, Forgács Zsigmond, Thurzó György magokhoz s a magyar névhez méltó részt vettek a győzelemben, mely ezer halottnak, köztök ifjabb Batthyány Kristófnak vérével vásároltatott meg. Mercoeur october végnapjaiban seregét Pápa környékén szállásoltatta, s innen más-más osztályt más más erősségbe küldött telelni; ő maga Prágába indult Rudolfhoz, Prágából hazájába, de útközben meghalt Nürnbergben. — Mátyás a budai basának fejét Ferdinánd főherczegnek, a stájer Károly fiának, küldte, ki

[1]) Mikó F. historiája: Monum. hist. Hung. Scriptores. VII. 151. l. Istvánfi, XXXII. Bethlen F. XI. Katona, XXVIII. k. 40. l. Gr. Mikó I. Erd. tört. adatok, I. k. 60. l.

horvát és belső-ausztriai hadakkal s az Olaszországból, névszerint Rómából és Mantuából segédül jött tetemes sereggel Kanizsát vívta. A véres fő még nagyobb, még makacsabb kitűrésre intette a török őrséget; a nagyvezír segédet hozva, már Szigetig érkezett, s a székesfehérvári táborból, Russworm Hermann vezérlete alatt a Ferdinándéba parancsolt lovasok és labanczok december 16-án tanúi voltak az ifjú főherczeg, a leendő magyar király dicstelen visszavonulásának. [1]) Az összes tábor, negyvenkét ágyú, tizennégyezer puska török kézbe esett.

Midőn 1602. február 22-én Mátyás az ország [1602. rendeit Pozsonyban meg' együtt látta, elkeseredésökről bőséges jelentést tehetett Rudolfnak. Magyarország rendei — igy szól a hozott végzések elébe iktatott bevezetés — panaszt emelnek Isten és király előtt, hogy kérelmeik, hogy béjelentett sérelmeik egytől egyig meghallgatás, orvoslás nélkül hagyattak; sőt hogy kinjaik, szenvedéseik napról napra növekednek, tovább harapódznak, mélyebb gyökeret vernek. Ha lesz a ki mondani fogja: a magyarok már megszokták, országgyüléseiket könyűkkel, panaszokkal, jajveszékléssel megnyitni, míg belefáradva költségbe, szavakba, végre a fenforgó tárgyakhoz látnak, — „úgy vannal" kell válaszolnunk; de vehetni-e a megsebzettnek, a csontvelejéig felemésztettnek rosz neven a panaszt? . . . . A kül- és belföldi fegyveres nép kicsapongásaival telvék az országgyülési irományok; de köztudomásu dolog, hogy semmi, épen semmi sem történt a baj enyhitésére; hogy nemcsak törökök és tatárok dula-

---

[1]) Lindenberger, Pugna ardua variique conflictus penes arcem Csókakö oct. die 10 et sequentibus 1601. praestiti, versu epico comprehensi, Bécs, 1602. Istvánfi, XXXII. Megiser, Ann. Carinth. 1699. h. Hammer, IV. k 314. l. Valvasor, IV. 25. Montreult az id. h. 736—784. ll.

kodnak a hazában, hanem ezeknél még inkább a keresztyén segédhadak, kik kényök-kedvök szerint pusztíthatnak, gyújtogathatnak, gyilkolhatnak fenyítetlenül . . . A későn kezdett, az eredmény nélkül bevégzett hadjárat után az idegen zsoldosok kisebb része hizlalva tér meg hazájába; a jóval nagyobb rész, ellenére az ország törvényeinek az országban telel. A székesfehérvári tábor eloszlása óta már öt hónapon át tizezer vallon és német zsoldos tápláltatik minden díj nélkül Pozsonyban, Nyitrában . . . Szintannyit szenvednek az ország egyéb részei. Az idegen zsoldos csapatok városokat, falvakat, telkeket, házakat foglalnak el szemtelenségökben, elosztják magok között, mint sajátukat, zselléreik, rabszolgáik gyanánt nézve a tulajdonosokat. . . . Külföldi zsoldosok és szabad hajdúk felfeszítik az egyházak kapúit, kiássák sirjaikból a halottakat, megfosztják ékeiktől a koporsókat. . . . Férjeiktől elragadtatnak a nők, anyáiktól a nyolcz, kilencz éves leánykák, az atyai házból a szemérmes szüzek; és hurczoltatnak a gyalázat, a bűn odvaiba, — nagy Isten, nézz le a magyar nép keserü szenvedéseire! — honnan megbecstelenítve, súlyos váltságdíj mellett meg' visszakerülnek szülőikhez, férjeikhez . . . . E féktelen népek dühösködése kivált onnan származik, mert zsoldjok lefoglaltatik; itélje meg bölcseségében a király, vizsgálja meg a világ, kinek hibájából késik a fizetés; s ha szabad-e állitólagos vagy valóságos pénzhiány esetében érzéketlenül odavetni az országot ily népek dühének? Ezen észrevételek megfontolása után hozzávethet a király, mit és mennyit követelhet az ország csekély maradványaitól vagy jobban mondva, még füstölgő romjaitól, mit és mennyit várhat a rendektől. [1])

[1]) Katona, XXVIII k. 91. l.

S a rendek házankint százötven dénárt ajánlottak fel a jobbágytól, ötvent a földesúr erszényéből, hat hónapi zsoldul kétezer gyalog és szintannyi lovas számára; azonfelül az úgyis haszontalan, sőt annyi rablás közepette veszélylyel járó személyes felkelés helyett, húszhúsz ház után egyegy könnyü lovast egy hónapi szolgálatra. Mátyás főherczegnek Székesfehérvárnál kitüntetett vitézségét s a nemzet szenvedései iránt tanusított részvétét minden jobbágyház után húsz dénárral kivánták jutalmazni a rendek. [1]) — Az országgyülés folyama alatt, Illésházi István királyi főudvarmester ellen emeltetett némi felségsértési vád is foglalkodtatta a közfigyelmet. A kincstár érdekében, de a megyék befolyásának is ellensúlyozására nehány jelentékenyebb mezőváros tetemes váltságdíj mellett a szabad királyi városok sorába iktattatott a korona által, s közűlök névszerint Modor, egykor a güti Országhok urodalma, már nehány év óta, királyi levél által meghíva, részt vett az országgyülésben. Modor példájára Szent-György és Bazin, melyek Illésházi István nejének, Pálffy Katalinnak száznegyvenezer tallér erejéig voltak beirva, szintén kiváltani akarták magokat, s e végre 1598-ban királyi-városi szabadalmat nyertek a koronától. Illésházi vonakodott a városok birtokáról lemondani, s neheztelésében a Szent-Györgynek és Bazinnak mintául szolgált Modor képviselőit 1600-ban az országgyülés tanácskozásaiból kizáratta. Ezen eljárása miatt, de azért is, mert Trencsén megyének a tizedügyben pártját fogta a nyitrai püspök ellen, s mert Csábrágot és Szitnát csak romokban adta a királyi személynök kezéhez, Rudolf által számadásra vonatott. Illésházi válaszolá, hogy mint trencséni főispán köteles volt megyéje rendeit pártfogolni;

[1]) Corpus juris hung. I. k. 628. l.

hogy az érintett, hasznavehetlenekké vált erősségek lerontását önmaga a király hagyta meg néki; s hogy Szent-György és Bazin szabadalmai ellentétben állanak adományoztatásukkal. Védelme, kivált a városok dolgában, nem találtatott kielégitőnek, s védelmében éles kifejezésekkel illetvén a királyt, jelen országgyülés alkalmával, mint felségsértő, Somogyi István királyi ügyigazgató által a helytartói törvényszék elébe idéztetett [1] —

Báthori Zsigmond Szeben és Kolozsvár kivételével — az utóbbi városban német őrség volt — az öszves tartományt kezébe ejtette [2]; Basta előle a Szilágyságba vonult, hogy a tél vége felé új erővel ellene indúlhasson. Midőn martiusban Beszterczét ostromlá, három hónapi fegyvernyugvásra lépett, s Bogáthit és egy Marietti nevü olasz jesuitát Prágába küldte Rudolfhoz, bocsánatot kérni, mert eddigi bizodalmas hívei Székely Mózes, imént még hadvezére, és Toldi István, imént még követe Konstantinápolyban, személyes szabadsága ellen törekedtek, s benne azonkép mint Bastában Erdély ellenét látatták a néppel. Rudolf lakul a lobkowitzi várat Csehországban és évenkint ötvenezer aranyat igért a bünbánó Zsigmondnak, ha Erdélyt végkép odahagyja. Zsigmond csakugyan harmad ízben is leköszönt, s júliusban végbucsút mondott Erdélynek; és a Basta parancsából Kolozsvártt, igaz hogy csekély számmal összegyült rendek követséget küldtek Prágába, mely a tartomány nevében hűséget fogadjon a

---

[1]) Istvánfi, XXXIII. Bel, Notitia Hung. Novae, II. k. 102. s kk. ll. Hormayr és Mednyánszky, Taschenbuch für die vaterl. Gesch. 1821-diki folyamat, 295. l. Horváth Mihály id. m. III. k. 381. l. V. ö. Jászay Pál, a kir. varosok szavazatjoga, Pest, 1843. Podhradczky József: Illésházi István élete. Új magyar muzeum, 1856. foly. I. 302. s. kk. ll.

[2]) Krauss György és Bogdán Tamás Kemény József-nél, Fundgruben, I. 173—224. ll.

királynak. Székely Mózes miután egész télen át változó szerencsével hol itt hol ott küzdött, barangolt, s miután Bogáthi Miklós Beszterczét Bastának általadta, ötezered magával Gyulafehérvárnál Basta vallon és német hadai által megveretett, s Bethlen Gáborral a temesvári basához menekült. Lippát, Jenőt, Fogarast, Dévát Csáky István Rudolf kezére juttatta. Augustus 23-án ismét országgyülés volt Kolozsvárott; a szabad jövetet-menetet biztositó igéret ellenére Kis Farkas, Kálmándi Mihály, Boronkay János és Csiszár Gergely, mint a portának párthivei, Basta rendeletéből kivégeztettek. [1])

Rosswurm Hermann, Mercoeurnek az év elején közbenjött halála óta Magyarországon helyettes fővezér, még Győrnél táborozott, midőn september 6-án Székesfehérvárat a hadnagya Isolani ellen fellázadt német őrség Haszszán kezére játszotta. [2]) A nagyvezír, elégelve a váratlan nyereséget, hadait Szolnokra s innenSzarvasra vitte, hogy Székely Mózest támogassa. Rosswurm september végén negyvenezer emberrel Budának vívásához fogott. October 7-én Pest a királyiak kezében volt; Budavárba még kétezer embert vetett a rögtön visszatért nagyvezír, s az őrség ellenállott a Mátyás főherczeg érkezése után új erővel folyt ostromoknak, míg a téli időjárás november 29-én véget szakasztott a vívásnak. Pesten Prinzenstein Albert maradt parancsnokúl; Adony, Paks, Földvár, Tolna, s több apróbb erősségek a Dunának budai partján, melyekből Nádasdy és Thurzó a törököket imént kivetették, magyar őrséggel látattak el. [3])

A hadjárat befejezése után a nagyvezír Nándorfehér-

---

[1]) Istvánfi, XXXIII. Bethlen F. XIII. (V. d. k.) 110. l. Kazy, Hist. regni Hung. I. k. 17. l.

[2]) Montreult, id. m. 846. l.

[3]) Istvánfi, XXXIII. 791. l. Hammer, IV. k. 322. l.

várnál; a késő őszszel Magyarországba érkezett tatár khán, Ghazigiraj Pécsnél, Szigetnél; a fizetésöket váró királyi zsoldosok az ország nyúgoti szélein fogtak szállást; s rablás, pusztítás még egy ízben voltak napi renden. „A táborból a német had a vármegyékre szálla, hogy nem fizethete meg nekik a fejdelem, szabadon dúlták, rabolták az országot, sem nemes ember háza, sem uré, a kinek vára nem volt, meg nem maradott.“ [1]) Az 1603. februárius 24-én [1603] Maximilián főherczeg elnöklete alatt — mert Mátyás Regensburgban időzött, — megnyilt országgyülés, a tavalihoz hasonló pénzsegély felajánlása után Náprádi Demeter erdélyi püspököt, Révay Péter turóczi örökös főispánt és Jóo János királyi személynököt Rudolfhoz Prágába küldötte, kik aprilis 15-én benyujtották a rendek föliratát, hosszu lajstromát az ország szenvedéseinek, melyeket főleg a király húzamos távollétéből származtattak a hazafiak. E távollétnek tulajdonitották a külföldi zsoldosok s a szabad hajdúk kicsapongásaikat; az ország ügyeinek, a magyar tanácsosok elmellőzésével, kamara és hadi tanács által elintéztetését; a hazafiaknak birtokügyekben a bécsi kamara itélőszéke elébe állitását; az ország jólétének, a nemzet szabaditékainak, jognak, törvénynek gyászos elhalását. Rudolf biztosok küldését igéré, kik a bépanaszlott, s még részletesebben bejelentendő kártételeket közelebbről vizsgálják meg; de egyszersmind arra figyelmezteté a rendeket, hogy a katonaságtól egyéb tartományai is szenvednek, melyeken t. i. Magyarország oltalmára átjő a fegyveres nép; hogy a hadviselés nyomorúsággal jár szükségképen; hogy a rendek által felajánltatni szokott pénzsegély hézagosan s mindig hézagosabban gyűl be;

---

[1]) Illésházi feljegyzései, 113. l. Istvánfi, XXXIII.

hogy a fegyveres nép nem állítatik ki oly számmal, minőben igértetik. — A követek úgy vélekedtek, hogy a bépanaszlott törvénytelenségek az egyes megyék panaszleveleikben egész részletességgel adattak elő; s annak nyilvánitásával, hogy a zsoldosok féktelensége lázadásra fogja kényszeriteni a népet, Prágából eltávoztak. [1])

A pécsi, szigetvári, kanizsai törökök, tatárok a külföldi zsoldosokkal versenyezve, környékök pusztításával töltötték a telet; Varasdnál Draskovics János bán által visszaszorítattak, s Trautmansdorf Zsigmond szlavoniai főkapitány, Raszina elfoglalását megtorlandó, a pozsegai bég megyéjét feldúlatta, Tamásinál a drávai hídfőt szétromboltatta. Zríni Miklós, a nemrég elhúnyt Györgynek fia, élt az alkalommal, nevéhez, őseihez méltónak mutatkozni. Russworm september 29-én, kivált Nádasdy segédével, Lala Mohamed basát, a Nándorfehérvárról Konstantinápolyba hivott nagyvezír helyettesét, Budánál megverte, több ezer emberét levágta vagy a Dunába ölte, s harminczöt zászlót és négy ágyút szedett el tőle. November végén a királyiak Hatvant megvették; a török őrség szabadon Szolnokra költözhetett. Russworm téli szállásaikra küldte a hadakat; Nádasdy Ferencz rövid idő mulva meghalálozott. [2])

Basta, már most Marmaros főispánja és Huszt örökös ura, az év elején hadainak részét Szatmárra szállitotta; Székely Mózes élvén az alkalommal, aprilis közepén török segéddel Lugost megvette, s innen Erdélybe nyomulva, hol időközben fejdelmül kiáltatott ki, Gyulafehérvárt, Kolozsvárt, Beszterczét, Meggyest, Tordát, Enyedet, Szász-

---

[1]) Corpus juris hung. I. k. 633. l. Illésházi feljegyzései az id. h. 114. l. Istvánfi, XXXIII.

[2]) Istvánfi, XXXIII.

sebest elfoglalta; Szeben és Segesvár kivételével majdnem az öszves tartományt magához hajlította. Követei Sorbán Radul havasalföldi vajdától június végén szövetségigéretet hoztak, de az álnok oláh röviddel utóbb a Bárczaságra tört, s magához vonván a székely hadakat Csík székből, július 17-én Brassónál Székely Mózest megverte és megölte. Toldi István, Bogáthi Miklós, Perusics Máté, Szentpáli János, Makó György és öt testvér Apor, társai voltak diadalban és halálban; Bethlen Gábor ez alkalommal is szerencsésen Temesvárra menekült. [1]) Radul győzelme utat nyitott Bastának a tartomány visszafoglalásához, s most a Kolozsvárról 1603 június 9-én kivetett jesuiták — Székely Mózes a socinianismushoz hajlott, — meg' visszahelyeztettek, s Erdély kormánya, miután a dévai országgyülés kegyelmet kért, Basta elnöklete alatt tíz biztosra szállítatott. A biztosok részben külföldiekből állottak, — Burghaus Miklós, Molard János, Imhoff Károly, Krausenek Pál, — s a közigazgatás elvei Unverzagt Farkas bécsi kameraelnök által tüzettek ki. [2])

S míg Basta és Unverzagt közös működésök Erdélyben olyas állapotot idézett elő, mely a tartománynak ujabb, hosszadalmas különválását eredményezteté, Magyarországon is olyas rendszabályokhoz nyúltak a király tanácsosai, melyek a kormányt mindinkább gyülöletessé tették. Illésházi István ügye az év elején Pethe Márton kalocsai érsek, mint királyi helytartó elnöklete alatt ismét megvizsgáltatott, s a birák véleménye, mint 1601. és 1602-ben történt volt, ismét szétágazott. Istvánfi Miklós nádori

---

[1]) Nagy Szabó Ferencz memorialéja, gr. Mikó I.-nél I. k. 81. l. Mikó historiája az id. h. 157. l.

[2]) Bethlen F. XII 168. s kk. II. Pray, Epist. Proc. III k. 260. l. Kazy, hist univ. tyrnav. 75. l. Nagy-Szabó F. az id. h. 84 l

helytartó Prágába hivatott, elmarasztó ítélet fogalmazására, kihirdetésére. A különben szófogadó tisztviselő kinyilatkoztatta, hogy egyes bírák véleménye nem elégséges, foganatos ítélet hozására, s hogy ítéletet magyarok ellen Magyarország határain kívül hozni tilos. Unverzagt tanácsára most Bécsbe hivatott a vádlott; s Illésházi nem késett a megjelenéssel, de tudomására jutván a szándék, őt szabadságától megfosztani, Trencsénbe s innen Lengyelországba menekült. Jószágait és hitvese Pálffy Katalinéit, melyek összesen egy millió tallérra becsültettek, a kamara elkobzotta. Egy időben Illésházival, Jóo János királyi személynök is Bécsbe idéztetett, összes jószágaitól megfosztatott és fogságra vettetett, mert Illésházi boszuságból az ellene pártosan fellépett személynök olyas iratát mutatta elő, melyben király és főherczegek a beperletteknél is gonoszabb kifejezésekkel illettettek. [1])

VII.

Illésházi az evangelikus hitvallást követte, s a kíméletlenség, melylyel a prágai udvar ellene fellépett, egyik jelensége volt a Magyarországon is mindinkább munkába vett ellenreformatiónak. Belgiojoso-Barbiano Jakab kassai főkapitány 1604. január 6-án, Rudolf parancsából [1604] a kassai főegyházat, mely a helybeli polgárságnak a protestantismushoz állása óta az ágostai hitvallásuaknak szolgált imaházul, fegyveres kézzel elfoglalta s az egri püspöknek és káptalannak, kik Eger bukása óta Kassán székeltek, általadta. Valamennyi evangelikus lelkész kiüzetett a városból, s ennek húsz falva, büntetésül a polgár-

[1]) Istvánfi. XXXIII.

ságnak eretnek tanokhoz s a főegyház birtokához ragaszkodásáért, a közkincstár számára elkoboztatott. [1]) Az ország más részeiben is hasonló jelenetek fordultak elő, s a februárius 3-ára Pozsonyba hirdetett országgyüléstől a protestantismus lenyűgzését várta a prágai udvar, sérelmeik orvoslását a reformált hazafiak. Az ország lakosainak többségét ekkoron is valószinűleg a római katholikusok képezték; de urak, nemesek és polgárok között oly hatalmasan terjedett el a lefolyt század viharaiban az új tan, hogy a szabaditékos osztályok, a világi rendek evangelikus része számra felülmulta a másikat. Az ágostai és genfi hitágazatokhoz ragaszkodó urak s megyei és városi követek „a karok és rendek többségének" czímezték magokat azon kéreményben, melyet Mátyás főherczegnek benyújtottak vala, s mely szabad vallásgyakorlatot, az elfoglalt egyházak visszaállitása mellett, követelt számukra. Rudolf nevében Mátyás, ennek nevében Klesel Menyhért bécsujhelyi püspök, híres eretnektéritő, kormányzott; s hiba volna feltenni, hogy Mátyás idegenséggel viseltetett az ellenreformatiói rendszer iránt, melynek főszékhelye egyébiránt nem a bécsi, nem is a prágai, hanem a graczi udvar volt, s mely legbuzgóbb személyesitőjét Ferdinánd főherczegben, az úgynevezett külső-ausztriai tartományok — Stíria, Karántföld, Krajn s a t. — kormányzójában találta. De Mátyás a magyar korona után ahítozott, melynek további viselésére a mindinkább dőrévé váló Rudolfot nem vélte alkalmasnak, s melyet hogy megnyerhessen, szükségesnek látta, ideig-óráig kíméleni, magához édesgetni a protestáns rendeket. Ez okon egy részről nem hozatott végzést a vallásügyben, mert kivánatos végzést nem várhatott a többségtől; más részről pártfogását igér-

[1]) Katona, XXVIII. k. 189. l.

te az evangelikusoknak a királynál, s kéreményöket Prágába küldötte. Rudolf, nem hogy tekintetbe vette volna a kéreményt, a hozott huszonegy országgyülési végzés erősitése alkalmával önkényesen még egyet hozzájok függesztett, melynek ez volt értelme: Miután a király, elődei, a magyar királyok példájára, őszinte híve a római-katholikus egyháznak, ezt Magyarországon is oltalmazni és terjeszteni szándéka; és e czélra saját elhatározásából és királyi teljhatalmánál fogva, megerősíti és megujitja mindazon rendeleteket, törvényeket éz intézményeket, melyek szent István király és utódai által a római-katholikus hitvallás fenntartására és előmozditására hozattak. Hogy pedig ezentúl a vallásügy miatti feleselések az országgyülést egyéb teendőiben ne háborgassák, ilyetén újitók és rendbontók, másoknak is elrettentésére, marasztassanak el okvetlenül azon büntetésekben, melyeket a dicsőült királyok szabtak volt e vétségre. [1])

Thurzó György, dunáninneni főkapitány az országgyülés folyama alatt méltóságáról leköszönt, mert többrendbeli királyi parancsok által evangelikus lelkészek tartásától s a gondjaira bizott országrészben alkalmazásától eltiltatott; [2]) Kollonics Szigfrid, komáromi kapitány, kit 1600-ban vitézi érdemeiért magyar rendiséggel ajándékozott volt meg az országgyülés, evangelikus mint Thurzó, neveztetett utódává. De a kormányrendszerrel szemközt egyes tisztviselők mérséklő befolyásától keveset várhattak az evangelikus rendek, s mielőtt eloszlottak, aprilis 8-án Istvánfi Miklós nádori helytartónál óvást tettek: hogy miután a szavazatok

[1]) Corpus juris hung. I. k. 637. l. Istvánfi, XXXIII. Lampe, (Ember Pál) hist. eccl. ref. in Hung. et Transsylv. 332. l.

[2]) Engel, Gesch. d. Nebenländer des ungr. Reichs, II k. 96. l.

többségének ellenére, szabad vallásgyakorlatérti kérelmök meg nem hallgattatott, egész erővel fogják visszatorlani mindazon merényleteket, melyek akár álúton kinyert királyi parancs alapján, akár máskülönben önkényesen ellenök irányoztatnának. [1]) Ehhezképest Homonnai Bálint, az ország éjszakkeleti megyéinek főkapitánya, gálszécsi táborából, ennek nevében követeket küldött Belgiojosóhoz Kassára, oly nyilatkozattal: hogy a közelebb lefolyt országgyülés végzeményébe álul becsúsztatott huszonkettedik törvényczikkely a többiek kötelező erejét elenyészteti; s hogy az éjszakkeleti megyék ennélfogva nem érzik magokat kötelezetteknek a felajánlott pénzsegély lefizetésére s az igért hadak lábontartására; és sem az ő, Belgijoso, sem a király parancsainak mindaddig nem fognak engedelmeskedni, míg ama becsempészett törvényczikkely vissza nem vétetett, míg az ágostai és genfi hitfelekezetek, vallásuk szabad gyakorlata iránt nem biztosíttattak.

Bocskai István ez idétt már odahagyta a prágai udvart, hol egy ideig fő tanácsosa volt Rudolfnak az erdélyi ügyekben, s hol bő alkalma volt tapasztalnia Rudolf környezetének élhetetlenségét, magának a királynak bábuvá sülyedését hol az egyik hol a másik udvari czimborа, hol valamely kedvencz komornyik kezében, ki a fejdelem kórságos gyengéinek kibányászásához értett, s kit az iránta megkérdezett csillagok hűségesnek, szerencsésthozónak jóslottak. Rudolf Bocskainak visszaadta erdélyi jószágait, Görgényt, Egerest, Salyót és Kaplyont, melyek Báthori Endre fejdelemsége idejében a közkincstár számára lefoglaltattak; de a nagy dolgokat forraló férfiú most magyarországi jószágain élt, nem Erdélyben, honnan őt Csáky István cselszövényei, ki alattomban szintén a fő-

[1]) Szirmay, Notitia hist. Comit. Zemplén, 108. l.

hatalmat leste, a bibornok-fejdelem halála után is távol tartották. Láttuk felebb, mint ügyekezett Bocskai azokon túladni, kik gátul szolgáltak neki a főhatalomnak Erdélyben elnyerése körül. Báthori Boldizsárt ő küldte a vérpádra; Jósika Istvánt, hogy Szatmártt elvérezzen, ő fogta el; Zsigmondot, hogy a fejdelemségről lemondjon, kivált ő biztatta; a bibornok fejdelem idejében is kisérletet tett magához rántani a főhatalmat, de Mihály vajda közeledésének hirére meg' kivonult Erdélyből. Ha tekintetbe veszszük rendkivüli képességeit, fel kell tennünk, miszerint nemcsak hiú nagyravágyás, hanem annak érzete is vezérlé vala törekvéseiben, hogy Erdély s a részek, és általában a magyar faj egyebet, többet várhatnak tőle, mint azoktól, kiknek bukására munkás volt. Jelenben tétlennek látszott, hűségesnek Rudolf iránt, de a körülmények hatalmasan dolgoztak kezére. Basta kegyetlen zsarlásai s a külföldi kormánytanácsosok Erdélyben; Magyarországon az Illésházi s benne és általa a főnemesség ellen irányzott eljárás; az álarcz nélkül fellépett ellenreformatioi rendszer, mely nagyot, kicsit egyiránt sértett érzelmeiben; — megannyi gyúlanyag, melyeknek lángra lobbantásában könnyü feladást láthatott a mérész férfiu; a felgyúlt tűz emészteni fogja az akadályokat, melyek közte s a fejdelmi szék között még mutatkoztak. Ellenei, köztök Bogáthi Menyhért őt máris árulási czélzatokról vádolták Rudolfnál, midőn egy bitang esemény által kényszerítetett, hogy időhalasztás nélkül a mozgalmak élére álljon. Rákóczi Lajos és Dampierre-Duval Henrik, Lippa környékén Rudolf hadnagyai, a temesvári basához menekült erdélyieket, midőn ujból táborba szállottak, megverték, s a zsákmány között Bocskainak Bethlen Gáborhoz intézett leveleit is találták, melyek amannak a kibújdosott erdélyi urakkal és nemesekkel egy czélra működését bi-

zonyították. A levelek Kassára küldettek; Belgiojoso, különben is személyes ellensége a levélirónak, kinél a császári hadak fizetésére kölcsönt hijába szorgalmazott, s kinek Kassához közelebb eső falvaiból e miatt a reformált lelkészeket kizaklatta; kinek sógorától, Bánffy Dienestől minden jószágait elszedte, életben őt csak azért hagyván, mert Bocskai ezernégyszáz tallért tett le érette, — Belgiojoso Bocskait maga elébe idézte, s a megjelenni vonakodónak szentjóbi várát Concini Cziprián nagyváradi parancsnok által elfoglaltatta. [1])

III. Mohamed 1603. december 22-én meghalálozott, fia és utóda, Amhád, még kiskoru volt. Ali, budai basa s beglerbeg, a porta nevében, és a biztosok: Szuhai István, Erdődy Tamás, Althan Adolf, Molard János és Petz Bertalan 1604. február 14-én, Pesten összejöttek a békéről alkudozandók, de amazok Esztergomot és Győrt, ezek Egert és Kanizsát követelték; a békekötési kisérlet ez úttal dugába dűlt. Hanyatló nyárral Mohamed, a meggyilkolt Hasszánnak s a helyébe léptetése után röviddel Nándorfehérvárt meghalálozott Jauf Alinak a nagyvezirségben utóda, hetvenezer emberrel a Rákoson táborozott; september 10-én Pestet, röviddel utóbb Hatvant megvették a török hadak. Basta már korábban Erdélyből kihívatott, hogy vezére legyen a törökök ellen működendő fő hadi seregnek; helyette Capreoli Tamás maradt a tartomány-

[1]) Istvánfi, XXXIII. Bethlen, XIII. 100—135. II. Bójthi Gáspár, de rebus gestis Gabr. Bethlen, Engelnél, Monum. ungrica, 257. l. Kazi, hist. regni Hung. I. k. 33. l. Pray Epist. Proc. III. k. 263. l. Engel, Gesch. d. Nebenl. d. ungr. Reichs, II. k. 100. l. Bocskai végintézetében Belgiojoso ezen eljárására czéloz, irván: „a római császár ő felsége hüsége mellől, kit annakelőtte sok hasznos, emlékezetes és az egész keresztyénségnek javára való szolgálatommal magamhoz kapcsoltam vala, ugyan az ő felsége tisztviselői éles kardjokkal, fegyverekkel és az ő felsége ágyúival váraim foglalásával minden törvény nélkül elkergetének.“

ban. A nagyvezír september 19-én Esztergom vívásához fogott, october 10-én, Basta által kényszerítve, felhagyott vele. Időközben Belgiojoso, midőn Bocskai ellen Biharba, és innen Erdélybe készült, Mátyás főherczeg parancsából ötezer fegyverest indított útnak Esztergom felé, Basta erejének öregbítésére. Bocskai ekkor sólyomkői várában mulatozott, Élesd és Nagyvárad között, hol mindössze ötszáz embere volt, de honnan a Belgiojoso seregében Lippai Balás, Szilasi János, Ujvári János és Németi Balás hadnagyaik alatt szolgált szabad hajdúk, jobbára protestánsok, parancsait várták. October 14-én éjtszaka, Belgiojosó hadainak egyik német osztályát, Diószeg és Álmosd között megrohanják, erős vita után megszalasztják, részét a Berettyóba fúlasztják, Petz János hadnagyot elfogják, és busásan felzsákmányolva Debreczennél Bocskaival egyesülnek. [1])

E csapás hirére Belgiojoso tízezer főre menő hadaival Nagyváradra vonúlt, s innen october 23-án útját Tokajnak vette, Bocskai hajdúi s a fegyverhez kapott pórok által folyvást háborgattatva. Tokajról Szántón át, honnan seregének részét Erdélybe küldte, Kassa alá érkezett, e város megtartását nézvén a jelen körülmények között fő feladásának. De a polgárság fenyegetésre, igéretre egyiránt nem hajtva, őt a városba bé nem bocsátotta, s közte hagyott párthiveit, névszerint Migazzi Miklós nagyváradi püspököt s kassai kamara-elnököt őrizet alá helyezte. A székvárosából kizárt tábornok, Szepesvártt, a római-katholikus valláshoz visszatért Thurzó Kristófnál talált menedéket; Kassa october 30 án kapút tárt Lippai Balás hajdúi előtt; — Lassota Erik, a császár hadnagya népével kiköltözködhe-

[1]) Istvánfi XXXIII Bethlen F. XIII. 137. l. Mikó Ferencz, Monum. Hist. Hung., Scriptores, VII. k 167. s kk. ll.

tett a városból — másnap Bocskai kapitányai a közelebb eső városokat is Kassa példájának követésére felhivták, melynek birája, a költői hírnevet maga után hagyott Bokacz János, — születésére sziléz — tanácsa s összes polgársága, Bocskait november 12-én ünnepélyesen a városba vezették. Innen kelt körlevél a nemzet szabadságainak, az igaz keresztyén hitvallásnak oltalmára hívta fel a hazafiakat. [1])

A felső magyarországi nemesség mindinkább növekedő számmal Bocskai táborába gyülekezett; Lőcse, Késmárk, Eperjes, Kisszeben, Bártfa — megannyi hajlékai a reformált vallástannak, melyet hogy lenyűgözzön, Pethe Márton kalocsai érsek mint szepesi nagyprepost még imént Lőcsén és Szepesváralján járt volt, — Kassa példáját követték; Kállót a várnagy Kátai Mihály még korábban Bocskainak általadta. — November elején Basta tizenötezer emberrel esztergomi táborából Kassa felé indult, Osgyánnál, Gömörben, Németi Balás hajdúit és pórkatonáit november 14-én megverte, őt magát elfogta és felnégyeltette. Osgyánról Szepesvár alá készült, melyet Lippai Balás egész erővel vívott, hogy Belgiojosót hatalmába ejtse. De a hajdú-vezér a királyi hadak közeledésének hírére, önként félbenszakasztotta a vívást, s visszaindult Kassára. Bocskai, kit a budai vezírpasa még octoberben fejdelmül ajánlott az erdélyieknek, [2]) november 19-én, biztosa Korlát István által a nagyvezírrel szövetségre lépett, melyhez képest a háború színhelyéhez közelebb eső török erősségek parancsnokai segédnyujtásra köteleztettek. A segéd nyomban megadatott, s midőn Basta, megtudván Szepesvár felszabadulását, november végén Bocskai táborát Edelénynél megtámadta, török-tatár hadakkal is volt dolga. A szerencse kedvezett néki; ezerötszáz magyar s a török tüzérek egytől egyig

[1]) Katona, XXVIII. k. 271. l.
[2]) Gr. Mikó Imre: Erd. tört. adatok, III. k. 319. l.

holtan maradtak a Boldva partján. A királyi hadak most Szendrőt bevették, de Kassát Sennyey Miklós és Nagy Albert gondoskodása megmentette előlök. Eperjes polgárai, miután biztosítást vettek, hogy vallásuk szabad gyakorlata nem fog csorbát szenvedni, meg' hűséget esküdtek Rudolfnak, és Bastát beszállásoltatták, csapásul a szomszéd falvaknak, melyeket a hadak gonoszúl sanyargattak, mert a Bécsből küldött zsold és ruházat, az Ipoly völgyéből érkezett eleség — öszvesen huszonkilencz szekér — saját kisérete által megraboltatott. Bocskai Edelényről, Miskolczon át Gönczre fordult, s megtudván Bastának Eperjesre költözését, hadait szintén téli szállásaikra küldte; ő maga visszatért Kassára, hol Lippai Balás, mert gyanúba jött, hogy az ellenség által megvásároltatot, Bocskai parancsából halált szenvedett. [1])

VIII.

Mátyás főherczeg Bécsben december 5-én kelt levél 1605.] által 1605. vízkeresztre országgyülést hirdetett Pozsonyba; Rudolf január 25-én meg' elhalasztottnak nyilvánította, mert a rendek közül csak kevesen jelentek meg. [2]) A korona magyar tanácsosainak végzéséből Forgács Zsigmond, Simon fia, s Náprádi Demeter erdélyi püspök Bocskaihoz küldettek, őt egyezkedésre, fegyverletételre bírni. Szepesvárról bejelentették néki küldetésök czélját s Kassára menevédet kértek tőle. Bocskai, válaszában oda nyilatkozott, hogy őket szívesen fogja látni, ha a császár-király nevében jőnek alkudozni, de ha csak a tanácsosoktól kül-

[1]) Istvánfi, XXX. Bethlen, XIII. 205. l. Pray, hist. reg. Hung. III. k. 233. l. Libraria diplom. etc. saeculi XVII. I. k. (Nemz. Muzeumkéziratgyüjteménye.)

[2]) Kovachich, Vest. Comit. 759. l. Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 329 l.

dettek, meg' visszatérhetnek; neki semmi végzése a tátrán-inneni és szlavóniai urakkal, kik azonképen mint ő, Rudolf által veszedelembe, inségbe ejtettek. S e válaszszal visszatértek a követek, mert Mátyás vagy a király nevében alkudozniok tilos volt. [1])

Bocskai biztosai Erdélyben élénk rokonszenvvel találkoztak. Februárius elején Keresztúrban Petki János inditványára az udvarhelyi székelyek, — ugyanazon hó 21-én Marosszékben a Szeredára gyült többi székelyek s a megyék küldöttei fejdelmökül választották. A szászok még távol tartották magokat tőle; a reformatio őket is által meg' általhatotta, de ragaszkodásuk elejétől fogva nagy volt az ausztriai ház iránt. Bocskai a hézagos választás daczára Erdély fejdelmének írva magát, martius 29-én a tiszai részek rendeit aprilis 17-ére Rákóczi Zsigmond szerencsi várába kérte, tanácskozni a módról, az eszközökről, melyek az ország alkotmányát, a rendek kiváltságait, a vallás szabad gyakorlatát biztosítsák. Urak, nemesek, városi követek megjelentek feles számmal, mert Basta még februáriusban Eperjesről Lőcsére költözött, és zsold nélkül hagyott s vissza hazájokba kivánkozott vallon s német hadainak lázadásától tartva, Liptón és Turóczon át Bajmóczra Trencsénben, innen Galgóczra Nyitrában, s innen, miután seregét a mindenütt nyomában volt hajdúk, a tábor nyavalyái, s a mindig sűrüebbé vált szökdösés tízezerfőre olvasztották, Pozsony környékére vonúlt. [2]) A szerencsi gyülésre Erdély rendei is voltak hivatalosok; a megjelentek között fő helyet foglalt el a huszonöt éves Bethlen Gábor, ki ötszáz lovassal érkezett volt Temesvárról Kassára,

---

[1]) Pethő Gergely Magyar Krónikája, az 1729 (kassai) kiadás 164. lapján. Frankl V. a bécsi békekötés 1606-ban, Győri történelmi és régészeti füzetek, III. k. 160. l.

[2]) Istvánfi, XXXIV. Bethlen F. VI. kötet, 231. l.

s Bocskai által Hunyad vármegye örökös főispánjává neveztetett. A gyülés mindenekelőtt a római-katholikus, az augsburgi s a helvét hitvallás gyakorlatát egyiránt szabadnak, egyiránt törvényesnek nyilvánitotta, Bocskait Magyarország és Erdély fejdelmének kikiáltotta, s mint ilyest a rendek szabadságainak épentartására feleskette. Homonnai Bálint zempléni főispán és Szécsi György főhadvezérekké, Kátai Mihály kanczellárrá választattak.

Erdélybe Gyulafi László küldetett fejdelmi helytartóul, ki május 8-án Marosvásárhelytt közönséges gyülést volt tartandó, de a szászok innen is elmaradtak. Ők Rudolf biztosai felhivására Rácz Györgynek, Serbán Radul havasalföldi vajda hadvezérének kezére dolgoztak, ki május 19-én Ebesfalvánál Küküllő vármegyében Gyulafit megverte, s öszves táborszereitől megfosztotta. A dolgok ez állásában Bocskai, miután a külföld állodalmaihoz intézett nyiltlevélben a lázadás okait bővebben fejtegette, miután névszerint a morva és szilez rendeket a nálok is üldözőbe vett vallásszabadság nevében, a lengyeleket, mint a magyarral régtől fogva barátságos viszonyban álló nemzetet, közmunkálásra felhívta, [1]): Kassát Dezsőfi Jónás gondjaira bizván, július végén személyesen indúlt Erdélybe; Segesvárt, Rácz György fő fegyverhelyét, török és moldvai hadak segedelmével megvette s magát Ráczot is elfogta. Ekkor közönséges gyülést hirdetett Meggyesre, a három nemzetnek, melyen egyértelmüleg fejdelemmé választatott, s mint ilyes september 14-én hitét letette, a rendek hódolatát fogadta. Kormányzóvá Rákóczi Zsigmondot, Szerencs földesurát, a Rudolf szolgála-

[1]) Dobner, Monum II. k. 451 és 456. ll.

tában állott Lajos testvérét választotta, s Gyalúnak is visszafoglalása után, meg' visszatért Kassára. [1])

E közben hadnagyai Magyarországon a felső megyék nagyobb részét hatalmukba ejtették; Basta tétlenül veszteglett Pozsony környékén. Bosnyák Tamás Nógrádban Füleket, Rhédei Ferencz Zólyomban Korponát elfoglalta. Szádvár, Beszterczebánya, Csábrág, Palánk, Drégely, Végles, Nógrád, Szécsény, Balassa-Gyarmat, Divény, Bujják, Vácz Bocskai hadainak feladattak. Galgócz és Nyitra, Nagy-Szombat és Trencsén, Szatmár, Tokaj és Huszt, hosszasb, rövidebb ellenállás után Bocskait uralták. Nagyvárad, Eperjes s az ezzel egy időben Rudolfhoz visszatért szepesi városok még ellenállottak. — Czobor Mihály, Bosnyák Tamás, Rhédei Ferencz és Dengeleghi Mihály Morvára törtek, de Lichtenstein Károly, Hoditz György és Poppel Ádám által visszaszorítattak, s a morva hadak Szakolczát felgyujtották, Berencset, Holicsot elfoglalták. Basta Pozsonyt Bácsi Benedek, Somogyi Mátyás és Albert hajdúik s török-tatár csapataik elől megoltalmazta; de Németi Gergely Somorjánál átkelt a Dunán, s Nádasdy Tamást, Horvát Bálintot, és Hagymási Kristófot Bocskaihoz hajlította. Sümeget, Újlaki Lajos veszprémi püspök erősségét, Horvát megvette, a püspököt megölte; Türgyét, Szombathelyt, Kőszeget, Körmendet Németi elfoglalta. Az utóbbik és Hagymási, háromezer török által támogatva, kiket Szigetvár, Pécs, Kanizsa és Koppány basái rendelkezésökre állitottak, Ausztria Stíria határszéleit pusztították, tizenhét mezővárost és falvat felperzseltek, s Fürstenfeldet hatalmukba ejtették. Sopronyt nem voltak képesek bevenni; s július végén, midőn Né-

[1]) Bethlen F. VI. kötet, 250 s kk. ll. 317 s kk. ll. Istvánfi, XXXV. Szirmay id. m. 115. l. Benkő Transsylv. I. k. 854. l. Gr. Mikó I. Erd. tört. adatok, III. k. 65. l.

meti a Dráván átkelendő volt, Draskovics János bán, Trautmansdorf Zsigmond, Zríni Miklós és Batthyány Ferencz által visszaszorítatott; Körmend, Kőszeg, Sümeg birtokától elejtetett; röviddel utóbb a Duna balpartjára visszavettetett. [1])

Az ország egyéb pontjain dőre veszteglésben nézték Rudolf hívei a történteket. Annyi mindenféle rémség között — irja Istvánfi, a szemtanú, a királyi felekezet egyik fő embere — segédet senkinek sem hoztak a császári hadnagyok, s köz megvetés tárgyaivá lettek. Ekkor érlelt meg, úgy látszik, Mátyásban a gondolat, testvérét, az ügyefogyott Rudolfot Magyarország királyi székéről leléptetni [2]); de mindenekelőtt a béke helyreállitására kellett törekednie, hogy veszendőbe ne menjen a korona, mely után kezét volt kinyujtandó. Illésházi István már másod éve Krakóban tartózkodott; Bocskai is, Mátyás is azon voltak, hogy őt magoknak, ügyöknek megnyerjék, mert befolyása mindenha nagy volt kivált a közép nemességre, tekintélye még Báthori István országbiróénál is nagyobb, ki imént Bocskaihoz állott, de röviddel utóbb — az ecsedi ág végivadéka — meghalálozott. Illésházi a középitő szerepet vállalá magára. Mátyás őt még május végén Bécsbe kérte — menevédet is küldvén néki, — hogy véle az egyesség eszközléséről tanácskozhassék; Illésházi, úgy látszik, nem ment Bécsbe, de még Krakóból szorgalmazta a békét Bocskainál, mely eljárásáért oklevél által jutalmat biztosítatott magának a korona által; s midőn júliusban Magyarországba visszaérkezése után,

[1]) Istvánfi, XXXIV, Pray, Epist. Proc. III. k. 283. l. Wagner, Anal. Scepus. 20 s kk. ll. Dobner, Monum. II. k. 453, 457 s kk. ll. Valvasor, IV. 550. l.

[2]) Hurter, VI. 2. l.

a dunántúli megyék főkapitányságát magára vállalá, ezt Mátyás helyeslésével tette, nagyobb befolyást gyakorolhatván e helyzetében az egyezkedés eszközlésére. [1]) S csakugyan, miután személyes boszújának kielégítésére Somogyi István királyi ügyigazgatót augustus végén Trencsénben felakasztatta, ildomosan, mint az ellenségeitől vén rókának czímzett férfiú szokása vala, hozzálátott az egyeztetés művéhez. Feladásában segédére volt a körülmény, hogy Bocskai elejétől fogva csekély bizodalommal viseltetett a török iránt, s hogy máris az ozmán igéretek odvas voltát tapasztalta. A Korlát István és Kékedi György, mint Bocskai biztosai által, július 1-én a portával kötött alku értelmében Magyarország semmiféle erősségét, a Rudolf kezében levőket sem vívhatták a törökök; s a Bocskai és a nagyvezír közt megállapított hadviselési tervhez képest, az utóbbi Stíriát fogta volna megtámadni, hogy Ferdinánd főherczeg, a horvátok és a dunántúli királyi hadak elfoglalkodva lévén, Bocskainak módjában álljon egész erővel s bizonyos sükerrel lépni fel az ország dunántúli részében. De Mohamed nagyvezír, september elején Esztergom vívásához fogott; [2]) most midőn a királyi hadak Basta és Kollonics vezérlete alatt Pozsonyba szorúltak, ha valaha, alkalmasnak vélte a pillanatot, meg' visszaszerezni az erősséget, melyet tíz évvel azelőtt, mint karamáni beglerbeg s mint helyettes esztergomi parancsnok ő adott volt át Mátyás főherczegnek.

---

[1]) Horváth Mihály, id m. III k. 402. l.

[2]) Illésházinak Trencsénből 1605. september 25-én Bocskaihoz adott levele (Majlátnál, Gesch. der Magyaren, IV. k. 34 l a jegyzetek között): „Az török az ő álnoksága, szokása és természeti szerint nem jól cselekeszik velönk, vitt negyvenezer körösztyént el, Esztergamot megszállá, meg is veszi rövid nap ..... Bosnyák Tamás á. küldtem vala az vezérhez, eléggé eleiben adattam, hogy nem ez volt az

És october 2-án csakugyan Esztergom ismét török kézben volt, miután a főparancsnok, Vipert oettingeni gróf, a vár oltalmában elhullott, s utóda, Dampierre, a német őrség által a hely általadására kényszerítetett. Szintakkor Visegrád is ujból magára vette a török jármot; és Homonnai Bálint, ki Bocskai hadainak szinével és Szinán egri basával Érsekujvárat augustus vége óta vívta, s kit Esztergom bukása után Hasszán bosniai basa is támogatott, csak nagynehezen eszközölheté, hogy october 17-én, midőn Strein Gábor, a magyar-német-vallon őrség főparancsnoka a várat általadta, ez ne a török, hanem az ő, Homonnai, hatalmába jusson. [1])

Illésházi e közben folytatta törekvéseit, békére hajlítani Bocskait és felekezetét; hasonlót cselekedtek a Thurzók, főleg György, ki azonképen, mint Forgács Zsigmond, Mátyás főherczeg által előlegesen alkudozásra volt felhatalmazva, s e végre Bocskaival Kassán találkozott. Más részről Basta azon volt, hogy a felekezetet egymással meghasonltassa; hogy Homonnait az, ‚uracs'tól — Bocskait értette — a ‚fejdelemhez', Rudolfhoz pártoltassa; hogy a törökkel külön köttessék béke, melybe Bocskai ne foglaltassék be, kit aztán könnyű leszen megfenyítenie Rudolfnak. Ily körülmények közt, midőn a békeszándék komolyságáról méltán kétség támadhatott, midőn Rudolf és Mátyás czélzataik szétágazása mindinkább feltünővé vált, Bocskai ugyan gyülést hirdetett Korponára, melyen a békeügy Rudolf biztosaival nyilvánosan tárgyaltassék,

végezés, hogy ő is minket és Magyarországot rontson, hanem hogy az németekre ment volna, és hogy még most is azt cselekedné, de nem akarja semmikípen . . . "

[1]) Homonnai naplója, Tudománytár 1839. 4-dik f. 258. l. Hatvani M. Brüsszeli okmánytár, III. k. 188: s kk ll.

de egy úttal tanácsosnak látta, october 28-án Sáros-Patakon tisztelettel fogadni az athnámét, melyben Amhád őt és fiörököseit Magyarország királyságában és Erdély fejdelemségében megerősíti, várva, követelve tőle, hogy a háborút Rudolf ellen folytatni fogja; s melyben a szultán a három év óta Bocskai országrészéből elhurczolt foglyok szabadonbocsátását igéri. A mely városban vagy várban mecset létezett visszafoglalása előtt, az a szultáné legyen, ha ismét megvétetik általa; a többi városokat és erősségeket Bocskai birtokolja, a nyugoti végvárak kivételével, melyek szintén a töröké legyenek, hogy módjában álljon a magyarokat Németország ellen megvédeni. [1])

A nagyvezír Budára hívta Bocskait, a fejdelmi méltóság jeleit, melyek számára Konstantinápolyból érkeztek, neki ünnepélyesen átadandó. Fényes kisérettel, melyben a Bastával fegyverszünetre lépett Homonnai Bálintot is találjuk, érkezett november 10-én Bocskai a Rákosra. Másnap tizenhatod magával ment át Budára a nagyvezírhez. Ha engem netalán szerencsétlenség találna érni a törökök között, mondá Homonnai Bálintnak, szolgáld híven a hazát, működjél egyértelmüleg Báthori Istvánnal (Boldizsárnak még életben volt testvérével) s példámon okulva, ne higyj a töröknek. A tanács hazafiúi bölcs tanács volt, de Bocskait nem érte veszély. Ágyúk durrogása között fogadtatott a budai parton, kaftánnal feldiszítetett s megvendégeltetett. A lakoma után a nagyvezír, Amhád nevében koronát tett Bocskai fejére, zászlót és buzogányt adott kezébe, s a körülálló magyarokat hűségre intette új királyuk iránt, és ovakodásra, nehogy magokat ismét rászedessék a németek igéretei által. Bocskai levette

[1]) Katona, XXVIII. k. 315. l.

fejéről a koronát s általadta Szécsi Györgynek. Elfogadom ajándékul, mondá, nem a királyság jeléül, mert Magyarországnak van még élő koronás feje; s tanúul hívlak benneteket, folytatá tanácsosaihoz fordulva, hogy e korona elfogadása által nem akarok a nemzet szabadságán, a rendek jogain csorbát ütni, melyeknek védelmére nyúltam fegyverhez. A nagyvezír most kinyilatkoztatta, hogy Amhád tíz évre elengedi Magyarországnak, Erdélynek az adót, s hogy ama tíz év lefolyása után évenkint csak tizezer aranyat követel magának. Más részről Bocskai kénytelen volt magát hála fejében okiratilag kötelezni, hogy Jenőt és Lippát, melyek Borbély György által 1595-ben visszafoglaltattak, a temesvári basa kezéhez adandja s hogy engedelmes híve leend a portának. [1]) — Más nap Korponára indúlt a fejdelem. Útközben, Váczon, a brassaiak követeivel találkozott, kik a szerb deszpótok koronáját, mely régebben a város birtokába jutott, néki hódolatuk jeléül általadták.

November 17-én megnyilt a korponai gyülés, melynek három nap múlva Forgács Zsigmond és Pogrányi Benedek, Mátyás főherczeg küldöttei meghozták Rudolf válaszát a Bocskai által már korábban felterjesztett követelésekre. Lássuk ezeket egyenkint, a reájok adot válaszszal együtt.

I. Az ágostai, helvet és római-katholikus vallás gyakorlata egyiránt szabad legyen; a két első ellen hozott országgyülési végzések, névszerint az 1604: 22. törvényczikkely eltöröltetnek. — A király eddig senkit sem sértett vallásgyakorlatában, s ezt ezentúl sem fogja

[1]) Joannes Bocatius (kassai biró, mint szemtanú,) Belnél, Adparatus ad hist. Hung. d. I. 318. l. Katona, XXVIII. k. 419. l. Pray, Epist. Proc. III. 250. l.

tenni; de a vallás ne használtassék ürügyül zavargások előidézésére. II. A portával, Bocskai közbenjárása mellett, köttessék béke. — A király ezt nem ellenzi; jeleltessék ki a hely, hol a közös tárgyalás véghezmenjen; s egyelőre legyen fegyvernyugvás. III. Választassék nádor az alkotmány értelmében. — E tárgy a jövő országgyülés elébe való. IV. Az ország szent koronája őriztessék az országban. — A viszályok miatt, ez nem lehet; a korona biztos helyen, (Prágába) őriztetik. V. A kamara, e forrása annyi bajnak, töröltessék el, s országos kincstartó lépjen helyébe. Az egri püspök s kamaraelnök Szuhai István, számüzessék, (a kassai főegyház, mint felebb láttuk, számára foglaltatott vissza), a nagyváradi püspök (s volt kassai kamaraelnök) Migazzi Miklós maradjon fogságban. — Nem lehet. VI. A főpapok s általján a clerus száma kisebbre szállitassék; megyék nélküli püspökök se egyházi se világi hivatalokat ne viselhessenek. (Czélzás az imént meghalálozott Pethe Mártonra, ki a török kézben volt kalocsai főmegye érsekének czímeztetett, de ki a szepesi és jászai prepostságokat birtokolta; s 1602-ben királyi helytartóvá lévén, mint ilyes, a szepesi protestánsoknak s Illésházinak panaszra okot szolgáltatott). — Halasztatik a jövő országgyülésre. VII. A főpapok világi ügyekbe ne avatkozzanak; az egyházi törvényszék jogköre korlátoltassék. — E kivánságnak nem lehet helyt adni. VIII. A jesuiták számüzessenek örökre az országból; az adománylevelekbe egy idő óta becsúsztatni szokott záradék „de az egyház jogának épentartásával“ hagyassék ki belőlök. — Az országgyülés elébe való. IX. Közhivatalokat egyedül született magyarok, hitvallásukrai tekintet nélkül, viselhessenek; hazafiusított külföldiek csak a harmadik ivadékben. — A kivánság utóbbik részét nem lehet megadni; de hivatalok osztogatásánál magyarnak

magyar országtanácstól függjenek, s ezen országtanács csak magyarokból álljon. — Megadatik, oly kikötéssel, hogy német hadak is szállíttathassanak a véghelyekbe. XI. A király távollétében az országgyülés vezérlése a nádort illesse. — E kívánságban kevés hála rejlik Mátyás főherczeg iránt. XII. Azok, kik felségsértésről vádoltatnak, csak a törvények értelmében, a törvény rende szerint itéltessenek el; Illésházi s a többiek, kik a kamara által megfosztattak jószágaiktól, nyerjék vissza birtokaikat. — A pont első része ellen nincsen kifogás, a másodikról hallgat a válasz. XIII. Teljes amnestia a jelen mozgalmakban résztvettek számára. — Igen, a kegyelemkérőknek, s a magokat hűségre esküvel kötelezőknek. XIV. A Bocskayféle adományozások megerősítése. — Megtagadtatik. XV. Az ország egyéb sérelmei is orvosoltassanak a legközelebbi országgyülésen. — A királyi hatalom csorbítása nélkül; különben is nem valószínü, hogy még egyéb sérelmei is volnának a nemzetnek, melyek orvosatlanúl hagyattak. XVI. Bocskay Erdély örökös fejdelméül ismertessék. — Csak életének idejére; esküdjön hűséget a királynak, s évenkint hódolati díjt küldjön néki; Erdély követei vegyenek részt a magyar országgyülésen; véghelyei erősítessenek meg a török és szövetségesei ellen; Fogaras s a Mária Krisztiernának lekötött egyéb jószágok jövedelmei, szolgáltassanak ki pontosan a főherczegné számára. XVII. A béke megalakulásának esetében kéthónapi zsoldot kiván a fejdelem hadai számára; s jövendőre segédet pénzben, fegyveres népben a török ellen. — A kivánság első részét nem lehet megadni, a másodikat igen, ha okot a háborúra nem Bocskay adandott. [1])

Rudolf válasza nem találtatván kielégitőnek, a követelések valamennyi pontjai, bővebben okadatolva, ujból

[1]) Katona, XXVIII. k. 436. l.

felterjesztettek. Az ország alkotmánya ugy kivánja, hogy a nádori, országbirói és személynöki hivatalok időhalasztás nélkül töltessenek be. Nincsen ok, hogy miért ne őriztethetnék Pozsonyban az ország szent koronája. A kamaraelnökség olyatén dolog, mely nem akar főpapi hivatallal megférni; aztán Szuhai és Migazzi, fösvénységök s gőgjök miatt is gyülöletesekké váltak a hazafiak előtt. Az ország törvényei világosan rendelik, hogy püspök ne lehessen főispán, s más világi hivatalt se viselhessen. Megszüntetni az egyházi törvényszékek kicsapongásait, nagyon szükséges dolog; lám a nyitrai püspök (Forgács Ferencz, fia a protestans Simonnak) saját ügyében egyházi tilalom alá fogta Trencsén megye nemességét, pedig ez szabaditékkal bír Zsigmond királytól a tizednek pénzzel megváltására. A jesuiták ármányai eléggé okadatolják az irántok nyilvánított kivánságot. Nemcsak a nemzet de a király érdeke is kivánja, hogy a közhivatalok született magyarokra, vallásuk tekintetbe-vétele nélkül bizassanak Székesfehérvárt, Egert, Győrt, Kanisát, Pestet, Hatvant, Esztergomot idegenek juttatták török kézre. A rendek hálával megismerik Mátyás főherczeg érdemeit, de lehetetlen nem kivánniok, hogy a király személyesen jelenjék meg közöttök; s lehetetlen titkolniok Mátyás előtt, hogy ő sem bírt elégséges hatalommal, őket a kamara kegyetlenkedései elől megóvni. Rákóczy Zsigmond, mint mostoha fiának, Magocsy Ferencznek gyáma, kénytelen volt a kamarának ötvenezer, a kamara által ellene lázitott gyámoltnak negyvenezer tallért fizetni, pedig becsületesen járt el tisztében. Homonnay Bálint a reáfogott hűtlenségi vád alól csak huszezer tallérral válthatta meg magát; rokona, György, ugyanazon vád miatt elmarasztatott jószágainak vesztésében, s ezen jószágok, szintén igazságtalanúl, csak százötvenezer tallérra becsültettek. Gyulaffy

Lászlótól Székelyhidját elvette a kamara. Dersffy Miklós és Ferencz hetvenezer forintért vásároltak jószágokat a kamarától, de a jószágokat nem vehették kezökhöz, a pénzt nem kapták vissza. Illésházi István, mert jogát, sajátját tűzzel védelmezte, felségsértőnek nyilvánítatott, életének megmentésére kénytelen volt az országot odahagyni; egy millio tallérra becsült jószágai a kamara által elkoboztattak. Bánffy Dienestől tizennégyezer zsaroltatott ki; Telegdy Ferencz szintén egyike volt a kamara áldozatainak; Magocsy Ferencz igazságtalanúl fosztatott meg Regécztől, igazságtalanúl Dobó Ferencz örökösei, igazságtalanúl a kassai polgárok birtokaiktól. Az amnestia jogosan követeltetik, mert a rendeket II-dik Endre arany bullája egyenesen felhatalmazza az ellenállásra. A Bocskayféle adományok megerősítése elkerülhetetlen, mert jutalmúl szolgáltak hűséges szolgálatokért, vagy pótlékúl a közügyben felajánlott pénzért. — Az orvoslásukat váró egyéb sérelmek közt említettek: a király elzárkozása a panaszaikkal hozzá forduló egyes hazafiak elől; a külföldieknek adományúl jutott urodalmak; a magyarok kizáratása tanácsból, birtokjogból némely városokban; a királyi városok szaporítása a nemesség országgyülési befolyásának ellensúlyozására. („Városbéli pórokat ne ültessen (a király) az ország közé.“) A Bocskayt személyesen illető pontok megadását, követeli a méltányosság, a kötelék, mely a rendeket hozzákapcsolja. Gondolja meg a király, mennyire sanyargatták volt Erdélyt, s a tiszai részeket az idegen hadvezérek; vesse fel Rudolf, mennyibe kerülend a vitéz hajdúk jutalmaztatása, s mennyi hasznot hajthat a fejdelem ha közbenjár a portánál, a koronának, az országnak. [1]) — Az ekkép okadatolt kivánatok

[1]) Pray, Hist. regum Hung. III. r. 239—241. ll. Engel, Gesch. des Ungr. Reichs, IV. r. 309—311. ll.

deczember 3-án újból felküldettek, s Illésházi István és Mladossevics Horvát Péter megbizattak az ügynek Mátyás főherczegnél szorgalmazására. Kátay Mihály Krakóba küldetett Zsigmond lengyel királyhoz, Bokatz János a német birodalmi fejdelmekhez, terjedelmes okirattal, melyben a zendülés s a követelések jogossága bövebben fejtegettetett. [1])

1606.] Bécsben az alkudozások 1606. január 7-én nyiltak meg; Illésházi [2]) mindenekelőtt fegyvernyugvást június 24-ig eszközlött a felek között; az oklevél 1606. január 15-én kelt. Mátyás biztosai: Forgács Ferencz kanczellár és nyitrai püspök, Trautsohn Pál, tiroli örökös marschall, Preiner Szigfrid alsóausztriai kamara-elnök, Thurzó György árvai főispán és főtálnok, Loosdorf Bernát tábornok, Forgács Zsigmond nógrádi főispán és főpohárnok, Révay Péter turóczi főispán, Lippay János személynök, és Krenberg Ulrik, februárius 9-én az egyezkedést következő pontokra kivánták alapitatni: I. A vallásügy mindenütt azon állapotban maradjon, melyben Ferdinánd, Maximilián és más jámbor királyok alatt volt. Az 1604: 22. t. czikkely, mint a rendek megegyezése nélkül, országgyülésen kivül a végzeménybe iktatott, eltöröltetik. II. A béke magyarokkal és törökökkel azonegy időben kötessék; a fegyvernyugvás kötéseiglen tartson. III. Nádort a jövő országgyülés válaszszon, ha úgy fog tetszeni a rendeknek; a választott nádor alatta álljon nem csak a királynak, hanem a király által nevezendő kormányzónak, s ennek tudta nélkül ne járhasson el nagyobb ügyekben. IV. A korona, ha nem is Magyarországba, legalább közelebb, Ausztriába szállítassék. V. A királyi jö-

[1]) Katona, XXVIII. k. 453. l.

[2]) Jan. 51-én Faustus Verantius csanádi püspökhöz Rómába adott levele. Libr dipl. s XVI.

vedelmek kezelője magyar és világi legyen, s az ország ügyeibe ne avatkozzék; Szuhait nem lehet birói itélet nélkül száműzni; Illésházi és Mladossevics, igéretökhöz képest, Bocskaynál közbenjárók lesznek Migazziért. VI. A király tetszése szerint nevez püspököket (a korponai gyülésen inditvány tétetett, hogy püspökké egyedül nemes válhassék), az országtanácsba csak nemes és megyével biró püspököket ültet; főispán csak olyas püspök lehessen, kinek külön szabaditék, vagy emlékezetet felülmuló hosszas szokás jogot ád ama méltóságra. VII. Az egyházi itélőszékek visszaélései a jövő országgyülésen fognak megszüntetni. VIII. A korponai küldöttek a jesuitákra nézve követelésökhöz ragaszkodnak, a király meg jogaihoz, az adományi záradékokra nézve. IX. A hazafiusított külföldiek magyarok gyanánt tekintendők, de hivatalok osztogatásánál főtekintet leszen a belföldiekre, még pedig valláskülönbség nélkül, valamint ez ő felsége egyéb örökös tartományaiban is történik. X. A közhivatalok a magyar országtanács közbenjövetelével fognak osztogattatni. XI. A király távolléte idejére neveztessék Mátyás főherczeg teljes hatalommal az ország kormányzójává; legyen őre jognak és törvénynek; s vezérlete alatt hozassék egység az egymással ellenkező végzeményekbe. XII. A korponai küldöttek által szóbahozott peres ügyek a legközelebbi országgyülés által fognak elintéztetni. XIII. A jelen szerződés megerősítését követni fogja az amnestia; a rablott ingó javak tulajdonosaiknak visszaadandók. XIV. A Bocskayféle adományok érvénytelenek; a zálogbirtokosoknak járandó kárpótlásról hozzon végzést a jövő országgyülés. XV. Külföldieknek beirt jószágok és erősségek magyarok által, ha a beiratási öszlet leolvastatik, mindenha beváltathatók. XVI. Bocskay Erdélyt fejdelmi joggal és czímmel fogja birni, Magyarországon mindazt,

mit Báthory Zsigmond birtokolt vala. Többet, egyebet nem szállíthat reá a király koronázási esküjének megsértése nélkül; itéljen egyébiránt e tárgyban is a jövő országgyülés. Erdély visszaszáll a magyar koronára, melynek kiegészitő része, ha Bocskay fiörökösök nélkül találna kimúlni, mit a fejdelem, rokonai, az erdélyi rendek, s a várnagyok hit alatt és oklevelesen vallók lesznek. A magyar felsőbbség megismeréseül Bocskay évenkint tiszteletdíjt küld a királynak, az általa veretni fogott pénzek egyik lapján a király melléke leszen szemlélhető, s az erdélyi rendek követek által megjelennek a magyar országgyülésen. — Bocskay ne lépjen külön szerződésre a törökkel, (követei Bánffy Miklós és Lukács János Konstantinápolyban mulatoztak), a jelen pontokat erősítse meg aprilis 24-ig, a mely napon aztán megnyilhatnék az országgyülés. A király hozzájárulását ezen egyezkedéshez oklevél által fogja nyilvánítani; Csehország, Ausztria, Morva és Szilezia rendei, nem különben Ferdinánd főherczeg, Stíria nevében, oklevelesen biztositani fogják a szerződés szentül tartását; Magyarország rendei hasonlót cselekvők lesznek, ünnepélyes igéret mellett, hogy — fentartatván szabadságaik, — ezentúl nem fognak lázadást kezdeni, vagy magoktól gyüléseket tartani. [1])

Az alkupontok kettőre czéloztak: a magyar rendek kibékitésére; a főhatalomnak Rudolftól Mátyásra, Prágából Bécsbe szállitására. S a főherczeg csakugyan martius 21-én Rudolf által Magyarország kormányzójává nevezteteti, kinek cselekedetei érvényesek legyenek, mintha egyenesen tőle, a királytól, származtak volna; és aprilis 25-én Maximilián, Ferdinánd és Maximilián-Erneszt fő-

[1]) Katona, XXVIII. k. 495. l.

herczegek, nehány hónappal utóbb is, III. Fülep spanyol királynak Németalföldön helyettese, irásban kinyilatkoztatták: „miután az ausztriai ház súlyos viszonyai, Magyarországnak csaknem végképeni tönkrejutása, a többi tartományoknak is pusztulása és egyéb jelenségek, fájdalom, nagyon is hirdetik, hogy a császár ő felsége, gyakorta veszedelmesen nyilvánúló bárgyuságánál fogva, állodalmainak kozmányzására már nem képes, nem alkalmas, ... magunknak és házunknak főnökül és támaszul Mátyás főherczeget választottuk; úgy hozván magával a természetes rend és szeretett ősünk, Ferdinánd különös intézkedése . . . .“ [1])

S ezzel meg volt téve az első lépés, Rudolfnak a thronusról leemelésére.

IX.

Bocskay a felebbi alku birálata végett párthiveit Kassára hívta, kik május 12-én kelt újabb felterjesztésökben az egyes pontok határozatlan fogalmazását, kétértelmüségét részletesen kitüntették. Az első czikkelyben világosan kell megnevezni a három hitvallást, világosan kell felemlíteni a vallásszabadság ellen hozott valamennyi végzés érvénytelenségét. Más dolog a békét magyarokkal, törökökkel azonegy időben kötni; és más, — mit a rendek akarnak, — az utóbbiakkal a már megnyugtatott magyarok közbenjárása által kötni meg a békét. A kormányzói hivatal állandósítása alkotmányellenes újitás, mert kormányzót csak kiskoru király esetében ád magának az

[1]) Katona, XXVIII. k. 516. l. Hammer, Khlesls Leben, Bécs, 1847. I k. 427. l. Hurter, V. k. 93. l.

ország; és a nádornak a kormányzó alá rendelése is hasonló újítás fogna lenni. Az ország koronájának őrzésére Pozsony, a mily alkalmas oly biztos hely. Szuhai és Migazzi, mint kamara elnökök, nagy mértékben felelősök a magyar népre jutott nyomoruságért s az e miatt keletkezett polgári háborúért; méltók, hogy az országból örökre száműzessenek. Püspök ne legyen főispán, mert a törvény világosan tiltja; s apátságot, prépostságot ne bitoroljon, az alapítók czélzatának kijátszásával. Az egyházi törvényszékek visszaéléseinek megszüntetésére szükséges szigorúan meghatározni illetőségöket. A jesuiták müködése oly kártékony, hogy letelepedésöket egyáltalában meg nem engedhetni. Mondassék ki minél szabatosabban, hogy a hivatalok osztogatásánál ne legyen tekintet a vallásra, hanem egyedül az érdemekre s a rendek bizodalmára. A rablott ingó vagyonnak a tulajdonosok kezéhez juttatása a fenforgó körülmények közt lehetetlen dolog, s új zavart, új bajokat nemzene. A Bocskay által kiadott nemeslevelek s rokonnemü okiratok visgáltassanak meg a jövő országgyülés által, s addig érvényességgel birjon mindnyája. Mit Bocskay magának követel, annak megadatását a méltányosság is tanácsolja. — Mindezen pontokat fogadja el a főherczeg egyszerűen s teljes hatalmánál fogva, melylyel Rudolf által felruháztatott; ne halaszszon mindent a jövő országgyülésre, melyre, ha kivánataik amúgy elmellőztetnek, semmi kedvök felmenni a rendeknek.

Illésházi István, [1]) Apponyi Pál, Vizkeleti Tamás

---

[1]) A bizodalmas viszony, melyben Mátyás főherczeggel állott Illésházi s a hév, melylyel a béke kötését sürgette Kassán, többek előtt gyanúba hozta eljárását. A gyülés eloszlása után, május 24-én, ekkép irt Bocskaynak a trencséni fürdőből: „Senki szovára ne indoltassék fölséged az énhozzám való kételkedésre, ... az állhatatlan beszédü emberektül oltalmazza fölséged magát .. . Én is elég boszuságokat szenvedtem Kassán miattok; maga tudja

és Ostrosics Endre Bécsbe vitték a felirást, s úgy kívánták, hogy Forgács Ferencz nyitrai püspök a további alkudozásban ne vehessen részt, miután az eddigi sovány eredményt kivált néki tulajdonithatni. Június 23-án Mátyás biztosai: Trautsohn, Preiner, Lichtenstein Károly, Thurzó György és István, Erdődy Tamás, Forgács Zsigmond, *a kassai rendek küldötteivel megegyeztek* azon pontokban, melyeket „bécsi békekötés" neve alatt ismer a magyar közjog. „Az ország közvégzeményei — így szól az első ágazat — s maga az 1604-diki év utolsó czikke, mely az országgyülés után is a rendek megegyezése nélkül iktattatott be, s ezzel eltöröltetik, ellen nem állván, végzésbe ment: hogy a korábbi királyi intézményhez képest, mely szerint a király senkit sem akar hitében és vallásában háborgatni, vagy mások által háborgattatni a rendek összesen és egyenkint, valamennyi főúr, nemes, szabad királyi város, a koronához közvetlenül tartozó mezőváros Magyarország területén, s a magyar végek hitvallásukat szabadon és akadály nélkül gyakorolhassák, de azon hozzátétellel: hogy a római-katholikus vallás rövidséget ne szenvedjen; hogy a clerus s a katholikusok egyházai szabadok és bántatlanúl

---

az Isten, látják az emberek is, hogyha lehető volna tülem, még az konyhájának is az fölségednek örömest gondját viselném, nemhogy külső nagy dolgainak és birodalmának öregbülésének és megmaradásának. Valljon kin tett császár nagyobb gyalázatot, nagyobb kárt mint énrajtam? avvagy nem tudom-e az ő istentelen és tyrannus birodalmát és főképen ez szeginy magyar nemzeten, kiért im az úr Isten megszégyenítette. Más felől azért, hogy arra is nézésem vagyon, mit tartson az körösztyén hit, ez világi tisztesség is, nem méltatlan mívelem . . . . Az törököknek mint pogányoknak fölöttébb ne higyünk; . . . . arra is kell nézni, hogy méltán az egész körösztyénség ne kiálthasson fölségedre, se az magyar nemzetre; azt is meggondolhatjuk, micsoda hadunk, erőnk, értékünk vagyon. Ha immár én mind ezekre és effélékre, több rátiókra is nézvén, az békesség utához szólottam, az mennyire én értettem: én nem láthatom, hogy azzal fölségednek vagy hazámnak úgy vétettem volna, hogy méltán suspectusnak kellene itéltetnem . . ." Majláth, Gesch. der Magyaren, IV. kötet, a jegyzetek között.

maradjanak; hogy az iménti zavarok közben mindkét részről elfoglalt egyházak ismét kölcsönösen visszaadassanak.“ — Azonegy időben béke a magyarokkal s a törökkel. — A jövő országgyülésen nádor választatik; Mátyás az országot, Rudolf helyett, a nádor s a magyar urak tanácsával fogja a királytól nyert teljes hatalomnál fogva kormányozni. — A korona, ha lecsendesülendett a zavar, Pozsonyban őriztessék. — A kincstartó magyar leszen és világi, s a királyi jövedelmek kezelésén túl egyébbe nem fog avatkozni; Szuhai és Migazzi ügyök elintézéseiglen az országon kivül tartózkodjanak. — A hatodik és hetedik pont megmaradtak, mint februárius 9-én fogalmaztattak volt; arról hogy viselhetnek-e egyházi személyek világi hivatalt, itéljen az országgyülés. — A magyarok abban meg nem egyeznek, hogy a jesuitáknak Magyarországon fekvő birtokuk legyen; a király pedig jogaihoz ragaszkodik. — Valamennyi magyar közhivatal a magyar urak tanácsára született magyaroknak jusson valláskülönbség nélkül, a vég-parancsnokságokat is idetudva; az utóbbiak közül azonban kettő külföldieknek — az ausztriai örökös tartományokból — jusson. — Igazságszolgáltatás a törvények értelmében; a törvénykönyv javítása. — A bépanaszlott egyéni sérelmek orvosoltassanak; névszerint Illésházi és neje ügyök javulását lássák. — A Bocskayféle adományok, beirások, nemeslevelek a jövő országgyülésen megvizsgáltatnak, a magokban érvényesek megállanak. — — A tizenötödik pont változtatás nélkül maradt. — Bocskaynak Erdélyen s a Tisza-balparton kivül, valamint ezt Báthory Zsigmond birtokolta, jut még három megye : Ugocsa, Bereg, Szatmár, a vár idetudásával; s azonfelül Tokaj és területe. Ha örökös nélkül hal meg, mindez visszaesik a koronára. ‚A római szentbirodalom és Erdély fejdelme, a székelyek grófja,

Magyarország nehány részeinek ura', leszen a czím, melylyel élni fog. Az erdélyi rendek követeket küldenek a magyar országgyülésre. Az amnestia kihirdettetik, mihelyest Bocskay és párthivei e szerződést elfogadandották. — A békekötést az örökös tartományok rendei biztositják, a magyar rendek ezentúl minden lázadástól, minden összeesküvéstől óvakodnak. [1]) [2])

Illésházi, miután még lépést tett, de süker nélkül, hogy Mária Krisztiernát, Báthory Zsigmond boldogtalan nejét, Bocskaynak hitvesül szerezze, [3]) július 4-én az oklevéllel Bocskayhoz Kassára utazott. Rudolf a békekötést augusztus 6-án megerősitette, [4]) de két nappal később óvást tett, „a kötés első ágazata ellen, mely lelkiismeretét terheli s az általa letett eskükkel ellenkezik, miért is ünnepélyesen kinyilatkoztatja Isten és emberek előtt, hogy azt csak kényszerítésből erősítette meg, s hogy nem állott szándékában, akaratát általa megkötni.“ [5]) — S mint

---

[1]) Corpus juris hung. I. k. 643. l. V. ö. Sylloge actorum publicorum, quae... pacificat. viennensis anno 1606. initae historiam... illustrant. Edita opera et studio Victorini de Chorebo (Sinai Miklós) Pest, 1790.

[2]) Mátyás utóbb azt állitotta, hogy a békekötésnek az örökös tartományok általi biztositását Rudolf kivánta. Hurter, V. k 107. l.

[3]) „Den 29 juny — irja Khlesl július 1-én Mária Krisztierna anyjának (Hammer, Khlesls Leben, II. k. 185. sz. a. az oklevelek között) — ist der Illeeshäsy wegen der Erzh. Maria widerumben an mich khumben, ich hab aber die hungerisch vermessen bestiam dermassen abgeferdiget, das er weder kopfh noch vernunft gehabt, sonder gleich vermeldet, der Botsghei sey sonsten gedacht auf aines palatini in Poln tochter. Darauf ich im geantwortet „das der Botsghei also qualificiert das er der Richterin Tochter zu Caschau sicherlich zum Weib nemmen tierfte.“ Hat er gleich der alt Laurer darzue lachen müessen. Ich hab aber Ir. Durchl. alles erzehlet, damit wen dieser lose Mann khumen soll, dieselb auch informiert wären. E. D. glauben mir, das ich diesen znichtigen Menschen für den Authoren halte der Botsghei Rebellion.“

[4]) Katona, XXVIII k. 564. l.

[5]) Schmidt, Gesch. der Deutschen, VIII. k. 159. l. V. ö. Hurter, V. k. 104. l.

Rudolfnak, úgy más részről Bocskaynak is voltak kifogásai egyes pontok ellen. Nevében Illésházi István, Magocsy Ferencz, Homonnay György, Thurzó Szaniszló, Tököly Sebestyén, Ostrosics Endre, Vizkelety Tamás, Apponyi Pál, Mladossevics Horvát Péter és Hofmann György september 9-én egyebek közt követelték: hogy az első pontból a záradék: „de a római-katholikus vallás rövidsége nélkül“ kimaradjon; hogy Bocskay magtalan halála esetében Erdély s a korábban is hozzá tartozott részek fejdelmet szabadon választhassanak magoknak; hogy a rendek felkelése jogaik mellett, lázadásnak ne czímeztessék. Mátyás szabódott kivált az első pont iránti kívánságnak megfelelni, mert a rendek követei teljes hatalommal jártak el, midőn június 23-án a tizenhat pontot elfogadták; mert Rudolf már megerősitette a szerződést; s mert az ausztriai örökös tartományok rendei azt csak jelen formájában akarják részökről is biztosítani. A kassai rendek némi megnyugtatására azonban september 23-án oklevelet adott ki a főherczeg, mely szerint a záradék elleni kifogások a legközelebbi országgyülésen tanácskozásba fognak vétetni; és valamint az egész szerződés tartalékgondolat nélkül szerkesztetett, úgy névszerint ama záradék iktattatott be álnok czélzattal, mert csak annyit akar mondani, hogy mindkét rész hitvallását szabadon gyakorolhassa és egyházainak birtokában ne háborítathassék. [1])

---

[1]) Katona, XXVIII. k. 575. l. — Ugyanez nap Illésházi Bocskaynak ezeket irja: „Itt (Bécsben) az úr Isten segétségével mindenekben jó véget érünk, ne sápolodjék és ne terhelje fölséged az ide való gonddal magát . . . Bizony, ha Hofmann uram itt nem volna . . . nagy fogyatkozásunkra esett volna, mert engem mint vén embert, az nagy munka és háborgatás teljességgel elfogyatott. Ha fölségedhez megyek, mint egy ellenségeket úgy tractálnak, ki maga hasznát nézi, ki másnak kedvez, ki gyülölségből szól, és nem néz hazájának megmaradására és javára; mint egy ellenségeket úgy bántanak némelyek és fárasztnak; mint egy hitvány eben semmi kémélést nem tesz-

Ezen oklevél egyenes ellentétben áll Rudolf felebbi óvásával, s az ellenformatio emberei akkor is, utóbb is érvénytelennek hirdették, mert nem a királytól hanem a főherczegtől indúlt ki, oly időben, midőn ennek teljhatalma a béke pontjainak felállításához, elfogadásához már megszünt volt. Az erdélyi rendek fejdelemválasztási jogára nézve Rudolf saját nevében adott nyilatkozatot (Prága sept. 24.), melyhez képest Bocskaynak fiörökösök nélküli elhalása esetében Erdély, s a Báthory Zsigmond fejdelemsége alatt is Erdélyhez tartozóknak ismert részek, t. i. Mármaros, Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok a nagyváradi és huszti erősségekkel egyetemben a követelt fejdelemválasztási joggal bírjanak; Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs és Tokaj környékével, visszakerüljenek a koronához. Szintén september 24-én kelt Rudolf oklevele, mely Bocskaynak és a ‚felkelés' öszves részeseinek megadja a kikötött amnestiát. [1]) — Ausztria, Stíria, Csehország, Morva, Szilezia és Lausitz rendeinek képviselői már húzamosabb idő óta mulatoztak Bécsben a kölcsönös biztosítás eszközlése végett. September 23-án először is a magyar rendek — Bocskay biztosain kívül, huszonnyolcz úr és nemes, köztök négy püspök — leköteleztek magokat az ausztriaiaknak, stájereknek, cseheknek, morváknak, szilezeknek, lausitziaknak, hogy a bécsi békekötést meg fogják tartani, hogy jó szomszédságban, barátságos vi-

nek .... Itt is az németek minden elméjeket, rátiókat reám forditnak; egyik elunja, másik kezdi; itt sem hisznek, ott sem .... Sem itt, de főképen fölségednél csak jó neven sem veszik, ne hogy megköszönnék, kinek fölséged is nagy oka. Ha meghalok vala, fölségedre gyóntam volna; némely cercapiterus fejő embereket ugyan reám bélelt fölséged, hogy kínzzanak (követtársainak egynémelyikére czéloz); sok főtörésemmel kellett bolond conceptusából... kivinnen."

[1]) Katona, XXVIII. k. 567. l.

szonyban fognak velök maradni. [1]) A lekötelezés hasonló tartalmu oklevelek által viszonoztatott. [2])

Még hátra volt a törökkel kötendő béke. Bocskay e végre Illésházi Istvánt, Czobor Mihályt, Nyáry Pált és Hofmann Györgyöt nevezte biztosokúl; Molart János komáromi parancsnok, Althan Ádolf tábornok, Thurzó György, Istvánfi Miklós, Kollovics Szigfrid, Battyhány Ferencz és Erdődy Kristóf a királyt képviselték az alkudozásban; Ali budai basa, másod magával a szultánt. October 20-tól november 11-éig folytatott értekeződés után, megalakult a béke, mely zsitvatorokinak neveztetik, mert a Zsitva torkolatánál, Komáromon alúl köttetett meg, s mely a porta hatalmának sülyedésére, az ozmám gőg hanyatlására mutat, mind a mellett hogy Eger és Kanisa visszaadatását lehetetlen volt eszközlésbe venni. A béke 1607. január elsejétől számítva húsz évre szólott, a szerződött felek birtokviszonyainak minden változtatása nélkül. Rudolf Amhádot fiául, Amhád Rudolfot apjául fogadja; ketten császár névvel tisztelik egymást. A békébe valamennyi ausztriai tartomány, úgy Bocskay, kinek a bécsi szerződés pontjai ez alkalommal is biztosíttattak, végre a tatárok is befoglaltattak. Mindenik félnek szabadsága legyen jelen erősségeit kijavitani, a dőledezőket helyreállítani; újaknak emelése tilos. A kötött béke megerősitése alkalmával egyik császár ajándékot küld a másiknak; Rudolf ez alkalommal — egyszer mindenkorra — kétszázezer tallért küld Konstantinápolyba. Azontúl mindenik harmadik évben egymást értékben felérő ajándékok cseréltessenek ki kölcsönös követség által, s a por-

---

[1]) Katona, XXVIII k. 593. l. Hammer, Khlesls Leben, II. k. 25. sz. a. az oklevelek között.

[2]) Hammer id. m. II. 13.

ta tekintélyesebb egyéneket bizzon meg e tiszttel, mint eddiglen tett volt. A mely falvak a keresztyének által visszafoglaltattak, azok megszünnek a török adófizetői lenni; A Kanisához tartozók, Batthyány Ferencz s a budai basa által fognak szabatosabban meghatároztatni, nemes lakosaik adómentesek maradnak. [1])

Bocskay ekkor, már több hónapok óta súlyos betegségben szenvedett. Vízkórság, melyet Kátay Mihály kanczellárja által kevert méregből származtattak egykorúi, [2]) mármár véget volt vetendő életének. Mind e mellett párthíveit december 13-án Kassán maga körül gyülekeztette, kik a közelebb tartandó országgyüléshez magok magoknak több nevesebb pontot szabtak utasitásúl. A ‚rebellis,' ‚pártütő' szónak ki kell maradni az ügyökben keletkezett oklevelekből. A bécsi békekötés első ágazatában a városok s mezővárosok mellett a falvakat is kell említeni; a záradékot ki kell hagyni belőle. A nádor teljes, törvényes hatáskörével bírjon, élén a csak magyarokból állandó országtanácsnak; fontosabb ügyekben, ám legyen, kérje ki Mátyás főherczeg nézetét, de alatta ne álljon, hanem közvetlenül a király alatt; — Rákóczy Zsigmond, Nyáry Pál, Homonnay Bálint, Illésházi István alkalmasak e tisztre. Miután a béke már beállott, hozassék Pozsonyba a korona. Szuhai és Migazzi száműzessenek. Püskökké, a nádornak is meghallgatásával, csak nemes magyarok neveztessenek; a külföldieket le kell tenni. A jesuiták az országban ne lakhassanak, jószágokat ne bírhassanak; az egyházi jog épen-tartásáról szóló záradék ne menjen be

[1]) Corpus juris hung. I. k. 649. l. Hammer, Gesch. des osman. Reiches, IV. k. 393. l. Gévay kiadta az eredeti szerződést magyar, latin és török nyelven

[2]) Illésházi, Majláthnál, az, id. h. 37. l, a jegyzetek között.

az adománylevelekbe. A hivatalok osztogatása a magyar országtanácsot illesse. Komáromban és Győrött a német parancsnokok mellett magyar hadnagyok is legyenek magyar őrséggel. A királyi városokban felét a tanácsnak magyarok képezzék; bíróvá, polgármesterré minden második évben magyar választassék. A kassai főegyház maradjon a reformáltaké; az egri káptalan ne szállíttassék Kassára, s mert Eger odaveszett, töröltessék el végkép; Nagyszombatban a szent Jakabról czímzett egyház ne vétessék el az evangelikusoktól, elég ha a katholikusok négy egyházról rendelkezhetnek. Jóo János néhai személynök nyerje vissza jószágait, melyektől törvény és jog ellenére megfosztatott. Magyarország és Erdély között örök szövetség köttessék, a róla szoló oklevél, úgy a Bocskay számára kiadott, a szerencsi, kassai, korponai végzések, úgy a jelen gyülései az ország törvényei közé iktattassanak, melyeket ezentúl magyar nyelven kellene szerkeszteni. [1])

Ezen végzések deczember 22-én keltek, két nappal később Bocskay halott volt. Deczember 17-én kelt végintézetében a magyar és erdélyi rendeket egyetértésre intette, ha bár különböző fejdelmeik volnának, mit a magyar nemzetiség érdekében kivánatosnak tartott. Ő azonképen, mint korának több politikusai, mint névszerint Pázmán, [2]) úgy vélekedett, hogy a nemzet egységének veszélyeztetése nélkül Erdélyben, a minél több magyar részekkel megtoldott Erdélyben külön, magyar fejdelem országolhat. [3]) Utódául a fejdelemségben, — mert hit-

[1]) Kovachich, Suppl. ad Vest. Comit. III. k. 350 l. Sinai Syllogeact 48. l.

[2]) Rumy Károly, Monumenta Hungarica, Pest, 1817. II. k. 144. l.

[3]) Illésházi a hazafiúi és mély belátásu státusférfiú ellenkező szempontból fogta fel a dolgot. „Énnekem igazat kell mondanom fölségednek — irá

vesétől Hagymásy Katalintól nem voltak gyermekei, — Homonnay Bálintot ajánlotta a rendeknek, [1]) sok bizonyos okokért, mind ifjuságához képest megért jó erkölcsü, istenfélő természetéért, józan életeért és Magyarországban régi . . . uri nemzeteért, ezzel az országgal is Erdélylyel hasznos szövetségeért, hogy innen nagyobb gyámola lehessen. — Halála utáni nap a fogoly Kátayt, kinek vétke, úgy látszik, nem a méregkeverésben, hanem a prágai udvarhoz pártolásban állott, s kinek fenyitését Bocskay „az utánunk valóknak itéletére hagyta," Nyáry Pál, Kassa főterén a hajdúk által felkonczoltatta.

X.

Az erdélyi rendek, nem hajtva Bocskay tanácsára, 1607. februárius 8-án eddigi kormányzójokat, Rá- [1607.

1606 deczember 6-án Trencsénből Bocskaynak, — mert azzal tartozom. Soha nem tetszett énnekem és most sem tetszik, hogy ez megmaradott darab országot két felé szakaszszuk két birodalom alá, és azzal ennél is erőtlenbé tegyük, az mint most vagyon; mert az királyok meghalnak, de megmarad az ország. Ha Magyarországba két libera electio marad: Erdély, hozzá való tartománynyal egy királyt válaszszon, az ide való része meg mást, — akkor vész el Magyarország ennél is jobban. Ki nem láthatja azt, hogy Rudolfus császár immár sokat nem élhet és csaknem az ajtó előtt vagyon az változás? nem kellene azért így megszaggatnunk hazánkat. Most is azt mondom: az magyarországi koronának és az posteritásnak semmit ártalmasbat nem cselekedhetik fölsíged, mint ezt, hogy kétfelé szakasztja az országot. Messzebbre is és jövendőre is nézzen fölsíged; necsak az előttünk való kicsin haszonra." — És más alkalommal: „Semmi nem lehetne veszedelmesebb az szeginy magyaroknak, fölsíged holta után, mint ha két szabad electio maradna közöttök. Az erdélyiek azokkal az vármegyékkel, az kiket most fölsígednek engednek, az több része Magyarországnak ismeg magán választana fejedelmet magának, — ez miatt veszni kellene ez országnak, magok levágnák egymást."

[1]) Sinai, Sylloge act. 61—79. ll. Katona, XXVIII. k. 663. l. Rumy, Mon. Hung. II. 315.

kóczy Zsigmondot, választották fejdelmökül. Homonnay Bálint, ki hadaival már útban volt Erdély felé, s kit a porta is fejdelemmé nevezett, [1]) a jámbor öreggel, különben is ipával, hamar kibékült, egyelőre elégelve, hogy az elhúnyt fejdelem kincseit, névszerint a nagyvezír által felajánlott koronát is, mely Bocskay végintézete szerint utódára volt szállandó, magának tulajdoníthatta. Bethlen Gábor, mert somlyai Báthory Gábor, a taval meghalálozott Istvánnak Pribék Sófiától fia mellett izgatásait Rákóczy választása után is folytatta, fogságra vettetett, de néhány nap mulva meg szabadon bocsátatott. [2])

Rákóczy Zsigmond a Rudolfhoz szító felekezet, Zsennyey Pongrácz, Szilvási Boldizsár, Petki János javaslatára választatott fejdelemmé; a Zsennyey által július 5-én fejdelem és rendek nevében szorgalmazott megerősítés ez okon haladék nélkül érkezett meg Prágából. [3]) Rudolf várta, hogy Rákóczy meg bebocsátja Erdélybe a jesuitákat, de a Kolosvártt összegyülekezett rendek többsége tiltakozott a szándék ellen. [4]) Mátyás biztosai, Thurzó György, Forgács Zsigmond és Dóczy Endre még februáriusban Kassát, Lőcsét, Tokajt s egyéb erősségeket, melyek Bocskay halála után a koronára visszaszálandók voltak, elfoglalták. Martius 23-án gyülést tartottak Kassán, mely a hajdúknak meghagyta, hogy vagy rendes hadi szolgálatba álljanak, vagy a Bocskay által nékik Szabolcsban adományozott kerületbe — Böszörmény, Szoboszló, Nánás, Dorog, Hadház, Vámospércs, — vonják magokat;

---

[1]) Murad nagyvezírnek Mátyás főherczeghez 1607. martius 29-én adott levele, Hammernél, IV. k. 671. l.

[2]) Istvánfi, XXXIV. Katona, XXVIII. k. 694. l.

[3]) V. ö. Rumy, Mon. Hung. 341.

[4]) Kazy, hist. r. Hung. I. r. 66, 90. ll.

mely Bocskay Miklóstól, István öcscsétől igéretet vett, hogy a bátyjának végintézetében Erdélyhez számított szatmári erősséget visszabocsátandja; mely Homonnayt felhívta, ovakodjék magához édesgetni a hajdúkat, s általok és török segéd által pártos czélzatok létesítésére törekedni. [1]) Thurzó május végén Prágába érkezett, hogy a királyt országgyülés hirdetésére birja, melyen a bécsi s a zsitvatoroki békekötés meghirdettessenek, megerősítessenek. Rudolf még május 10-éről Pozsonyba június 24-ére országgyülést tűzött ki, de habozásában, Mátyás főherczegre gyanakodásában, meg visszavette a meghívást. Thurzó, ki még a mult évben buzgalmáért, melylyel a béke müvén fáradozott, Árva örökös főispánjává neveztetett s az eddig csak zálogképen birtokolt árvai urodalmat örök tulajdonúl nyerte, most hű szolgálatainak újabb jutalmául Tokajt hetvenezer tallér erejéig leköttette magának. Adakozásán felül még bizodalmat is tanusított iránta a király, mert Thurzó tanácsára történt, hogy június 15-én az országgyülés nemugyan János napjára de július 25-ére együvé hivatott. [2])

De az ildomos férfiú befolyása csak pillanatnyi volt. Július 4-én Forgács Ferencz, buzgó ellene a bécsi békekötésnek, mind a mellett hogy az örökös tartományok rendeivel kötött szövetséget aláirta, esztergomi érsekké — s a gyűlölt Szuhai, kinek száműzetését a rendek tetemes része még egyre szorgalmazta, kalocsaivá neveztetett Rudolf által. Mindkét kinevezés homlokegyenes ellenkezett a rendszerrel, melynek elfogadása két év óta sürgettetett, s melynek legyezgetése által Mátyás utat nyitott magá-

[1]) Istvánfi, XXXIV. Kovachich, Suppl. ad Vest. Comit. III. k. 355. l.

[2]) Kovachich az id. h. 352. l.

nak a koronához. Urak és nemesek július 25-én nagy számmal gyülekeztek Pozsonyba, de két hónapig hijába várták a tanácskozások megnyilását, mert Rudolf egyre halasztotta Mátyásnak leindulását. Végre szétoszlottak a rendek, óvással a sajátszerű eljárás ellen; boszúsan, mérgesen, hogy az országgyülés, melyre kivánataikkal Rudolf nevében utasítattak, nem akar megnyílni.

Alig kötötték meg frígyöket Rudolfnak nyugalombahelyezésére a főherczegek, midőn ügyes lépés történt annak meghiúsitására. A prágai udvar reményt nyújtott a stájer Ferdinándnak, hogy Mátyás elmellőzésével ő leszen Rudolf utóda mind a császári széken, mind az örökös tartományokban s Magyarországon; és Ferdinánd kapott az igéreten, s annál készebb volt eszközül szolgálni Mátyás ellen, mivel ennek külső szövetkezése a protestansokkal közvetlenül a jesuita-rendet, s közvetve, mint a vallásaért buzgó férfiú hivé, a római-katholikus egyházat veszélylyel fenyegeté. Rudolf az aprilis 24-én Regensburgban tartott németbirodalmi gyülésre, melytől segédet kért a törökök s a pártos magyarok ellen, Ferdinándot küldötte képviselőjeül, nem Mátyást, kit követei által arról vádolt, hogy alattomban és nyilvánosan ellene, a császár ellen működik, hogy a magyar lázadókkal és a szultánnal gyalázatos békét kötött, megadva minden kivánságaikat a császári tekintély rövidségével. [1]) Jelenleg Prágában mulatozott Ferdinánd, s új új lépések történtek Mátyás buktatására, éreztetők ezzel a szükséget, ha nem akar megelőztetni, czélzatait haladék nélkül végrehajtani.

October elején magához Bécsbe kérte a magyar urakat, s tanácskozást tartott velök és a hozzá szító ausztriai

---

[1]) Khevenhiller, Annales Ferdin. VII. r. 7. h. Schmidt, Gesch. der Deutschen, VIII. k. 205. l.

rendekkel. [1]) Oly ürügy alatt, hogy a zsitvatoroki béke végrehajtását, a kikötött kétszázezer arany megérkezését nyugtalanúl váró törökök s az általuk fellázitott hajdúk mozgalmai szükséglik, december 16-án országgyülést hirdetett Pozsonyba, [2]) mely nyomban új év után megnyiljék, s mely, mint hire szárnyalt, Rudolfot kényszeríteni fogja a közjó érdekében elkerülhetlen rendszabályok elfogadására, eltűrésére.

Basta, ki a jelen körülmények között Rudolfnak szolgálatait felajánlhatta volna, ekkor már nem élt. November 22-én lakmározásban holtan fordult le székéről. Helyette Althan Ádolf tábornok és Tilly János Prágára siettek, parancsot kérve, hogy a szándéklott gyülést hadaikkal szétverjék. Rudolf elégségesnek vélte, deczember 24-én részéről is országgyülést hirdetni, mely martius 11-én fogná kezdetét venni, s az általa királyi helytartóvá, a szentszék által bíbornokká nevezett Forgács Ferenczet, Mátyás terveinek bénitására Pozsonyba küldeni. A főherczeg 1608. január 15-én érkezett ide, az [1608. ausztriai rendek tetemes száma által kisértetve. Illésházival, ki most ura volt ismét Bazinnak és Szentgyörgynek, s kinek Mátyás Morvában is szerzett urodalmat, díjul eddigi és ezentúli szolgálataiért, [3]) — Thurzó Györgygyel, ki talán Illésházinál is inkább bennvolt a főherczeg bizodalmában, több napig folytak a tanácskozások, mint lehet, mint kell megnyerni a rendeket részesekül, eszközökül azon szövetséghez, melyet Mátyás Bécsben híveivel min-

---

[1]) Istvánfi, XXXIV. Katona, XXVIII. k. 740 s kk. ll

[2]) Szirmay, Not. hist. Comit. Zemplén. 133. l.

[3]) Hammernál, Khlesl életében, olvasom: „Illésházi erhält von Matthias als Geschenk 200,000 Gulden.“ Sein Brief an die Frau, im ungarischen Archiv.

denki ellen, Rudolfot sem véve ki, kötött volt. [1]) Január 21-én a várba kérettek a rendek, s a főherczeg előadta nékik, hogy az országgyülés feladása gondoskodni a módokról, melyek a törökkel és hajdúkkal közbenjött újabb bajokat kiegyenlítsék, melyek a magyar koronának felségét csorba nékül fentartsák, Ő, mint vér és lélek szerint magyar, kész e czélnak elérésére, kész a hazáért ha kell, vérét is feláldozni. — E beszédre válaszolt az esztergomi érsek Forgács Ferencz, tolmácsolva a rendek köszönetét ennyi buzgalomért. Ő fensége vitézül nézett az érseknek szeme közé, mint a soproni követek naplójokba jegyezték. [2])

Forgács, mint királyi helytartó, várta, kivánta, hogy a rendek nála, palotájában tartsák üléseiket, de Illésházi tudtára adatta, hogy a helytartói méltóság a bécsi békekötéssel ellenkező hivatal, hogy a ki magyar kenyeret eszik, magyar bort iszik, az alkalmazza magát a rendek többségéhez; és Forgács engedett a követelésnek, s január 23-án megjelent a pozsonyi prépost szállásán, melyet tanácskozási helyül szemeltek ki a rendek. S most öt napig folytak a tanácskozások, mint lehessen a török uszitásból származott hajdú-mozgalmakat, mik az ötven napra kötött fegyverszünet közel lefolyásával megujulandók voltak, lecsilapítani. Czobor Mihály felhozta Kassáról a panaszpontokat, melyek ujbol fegyverfogásra bírták a hajdúkat. Az országgyülés, melyen nádort kellett választani, több ízben kitűzetett, hogy megnyitása mindannyiszor elmaradjon; a helytartói — törvénytelen — hivatal újra betöltetett; az ország koronája még mindig fogva tartatik Prágában; Szuhai kalocsai érsekké neveztetett, s

---

[1]) Katona, XXVIII. k. 787. l.
[2]) Kovachich, Script. min. I. k. 217. l.

ha tőle megmenekedett a haza, azt csak közbenjött halálának köszönhetni; a főfő hivatalok még mindig külföldiek által bitoroltatnak; Jóo János még most sem nyerte vissza jószágait; Bokatz János, kit a korponai gyülés követül küldött a németbirodalmi fejdelmekhez, s kit, mert nem volt útlevele Rudolftól, a braunschweigi herczeg fogságra vettetett, abban sínlődik még most is; a bécsi s a zsitvatoroki békekötés teljes végrehajtása hívságos igéret maradt e napiglan. — Alig olvastatott fel a panaszlajstrom, midőn híre jött, hogy a hajdúk már is Pozsony felé közeledtek. Sohase féljetek tőlök, mondá Illésházi, három nap alatt semmivé teszem a lázadást. És István úr tudta mit mond, mert a közeledő hajdú dandár Mátyás zsoldjában állott. [1]) A Bocskay által adott példa, íme követőre talált. —

A rendek választmányt neveztek, melynek tagjai: Illésházi István, Lépes Bálint veszprémi püspök, Thurzó György, Kollonics Szigfrid, Vízkelety Tamás, Czobor Mihály, Révay Péter, Lónyay Endre, Szécsy Tamás, Megyery Imre, Osztrosics Endre, az országgyülés nevében az örökös tartományok rendeivel, mint különben is a bécsi békekötés kezeseivel, felbonthatlan szövetségre lépjenek; és e szövetség kényszerítse a királyt, mind a bécsi, mind a zsitvatoroki békét valamennyi pontjaikban végrehajtani. Ezen végzésről, valamint az okokról is, melyek hozatalát szükségessé tették, Rudolfot Náprády Demeter és Révay Ferencz, a németbirodalmi fejdelmeket Lépes Bálint és Thurzó Miklós, a hajdúkat Illésházi István és Thurzó György, a budai basát Nádasdy Tamás, Pogrányi Bene-

[1]) Kovachich az id. h. 230 s kk. ll. Szirmay, Not. hist Comit. Zemplén., 134. l.

dek és Szécsy Tamás voltak értesítendők, midőn január 29-én Rudolfnak azelőtt hat nappal kelt levele felolvastatott, mely a tudta nélkül összejött országgyülést eloszlatta. [1]) A rendek kifejtették válaszukban, hogy ők a főherczeggel tűzették ki az országgyülést, mert a legnagyobb veszedelem pillanatában királyuk által elhagyattak; hogy a bécsi szerződés, a zsitvatoroki béke végrehajtása elkerülhetlenül szükséges; s hogy ők együtt fognak maradni az ország, a korona megmentésére. [2]) És más nap az ország oltalmáról gondoskodtak a rendek. Főkapitányokká dunántúl Zríni Miklós és Szécsy Tamás, vagy távollétében Török István; dunáninnen Thurzó György és Révay Péter; Szlavoniában Erdődy Tamás és Keglevics György neveztettek; az éjszakkeleti megyék Kassán tartandó gyülesökben magok válaszszanak kapitányt magoknak. Mindenik megye három-három porta után egy-egy lovast állítson, a hadak fizetésére egy-egy tallér szedessék mindenik füsttől. Szükség esetében felkél az öszves nemesség. Mátyás válaszszon magának állandó tanácsosokat a rendek sorából, s legyen bizonyos, hogy azon esetre, ha a zavarokon erőt veszen, ha a bécsi szerződést, névszerint a vallásról szóló pontot életbe lépteti, s hiányainak javitásáról gondoskodik; s ha különben is az ország jogait híven megőrzi, akkor Isten akaratából belépendő bizonyos alkalommal, kivánságához képest fognak eljárni. [3]) A háláról, melyet vele reméltettek, óvatosan szólottak, — mondja naplójában a soproni követ; de mind a mellett több nyilatkozás hallatszott a gyülésben, különösen Illésházi szájából, mik a szándékot, Rudolf helyébe Mátyást léptetni, érthetőleg bevallották.

---

[1]) Katona, XXVIII. k. 767 l.
[2]) Ugyanaz ugyanott, 769. l.
[3]) Ugyanaz ugyanott, 758. l.

Midőn a főherczeghez intézett oklevél, mely a rendek végzéseit, kivánatait magában foglalta, január 31-én a gyülésben felolvastatott, Náprády Demeter a clerus nevében ellenmondott a bécsi szerződés első pontjának, mit Thurzó György nyilatkozata követett, s e nyilatkozatot magokéivá tették a gyülés valamennyi világi tagjai, hogy vérök hullásával is készek a rendek a bécsi szerződésnek, tehát a vallásszabadságot biztosító czikkelynek is védelmére kelni. [1]) Február 1-én Mátyás, a magyar s az ausztriai rendek, aláirták a frigylevelet, melynél fogva magokat a többször érintett kétrendbeli békekötés hű teljesítésére kötelezik, kinyilatkoztatván, hogy azt közös ellenségöknek tekintendik, ki őket ebbeli szándékuk létesitésében háborgatni akarná. Az aláirók sorában Náprády Demeter és Lépes Bálint neveik is olvashatók. [2]) Ugyanaz nap kelt a németbirodalmi fejdelmekhez intézett irat, mely közbenvetésöket kéri Rudolfnál a bécsi és zsitvatoroki szerződések ügyében, s mely tiltakozván a magyar rendekre fogott pártoskodási vád ellen, reményt fejez ki, hogy a németbirodalom nem fog segédet nyújtani Rudolfnak a magyarok ellen, kik azonképen mint az ausztriaiakkal, óhajtanak a birodalmi rendekkel is szövetségre lépni. [3]) Február 2-án, midőn a gyülés végzései aláirattak, neveiket megvonták a püspökök, de Illésházi fenyegetésére, ki a prépostság szállását hajdúkkal körülfogatta, és Mátyás kivánságára, következő nap, Forgács kivételével ők is utánok vetették neveiket a többieknek. [4]) S ezzel vége szakadt az országgyülésnek.

---

[1]) Kovachich, Script. min. I. k. 237. l.

[2]) Katona, XXVIII. k. 775. l. V. ö. Hurter, V. 148. s kl.

[3]) Katona, XXVIII. k. 777. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 294. l. V. ö. Häberlin XXII. 557.

[4]) Kovachich, Script. min. I. k. 243 l.

Mátyás január 31-én kelt levélben Rudolfot biztatta „hogy a magyar és ausztriai rendek szövetsége a tartományok, a császár s a keresztyénség javára czéloz; ő, a főherczeg, szereti, hogy Tilly jelen volt a tanácskozmánynál, Tilly, ki szintén helyesli a végzést.“ E biztatás daczára Rudolf február 23-án a pozsonyi convent valamennyi végzéseit semmiseknek nyilatkoztatta, s hűtleneknek mindazokat, kik végrehajtásukhoz kezet nyújtanak. [1]) De a kassai gyülés e végzéseket február 25-én egytől egyig elfogadta; a hajdúk martius 27-én szabolcsi birtokaikban s Bocskaytól nyert szabadalmaikban megerősitettek; a török biztosokkal martius 28-án Illésházi István, Thurzó György, Kollonics Szigfríd, Preiner János és Puchaim Érsekujvárt megújitották a zsitvatoroki békét. [2])Lépes Bálint, Révay Péter, Pálffy István, Ostrosics Endre és Sulyovszky Tivadar aprilis 19-dikén Eibenschitzben a morva rendeket társakul eskettették a pozsonyi frígyhez. [3])

Mátyás ekkor húszezer emberrel — köztök hatezer hajdú — és tizennyolcz ágyúval már útban volt Prága felé, Thurzó György, Nádasdy Tamás, Zríni Miklós, Bosnyák Tamás, Pálffy István, Apponyi Pál vele, körülötte voltak. Znajmnál, aprilis 24-én négyezer ötszáz morva hozzácsatlakozott. Május 10-én Czaslaunál állott a sereg, s hét nappal később Czierotin Károly és Lépes Bálint, magyar-morva-ausztriai követség élén Rudolfot felhivták: mondjon le a közjó érdekében országainak kormányáról, szállitsa azokat Mátyásra és vonúljon Tirolisba. — A cseh

---

[1]) Katona, XXVIII. k. 772. l.

[2]) Katona, XXVIII. k. 792. l Szirmay id m. 134. l. Hammer, IV. k. 420. l. Herberstein Ádám és Rimay János 1608. május 6-án Mátyás megbizásából Konstantinápolyba indultak, hová september 17-én érkeztek, s a kétszázezer tallért a szultánnak általadták.

[3]) Révay, Schwandtnernél, II. k. 789. l. Hammer, Khlesls Leben II. k. 216. szám alatt.

országgyülés május 19-dike óta együtt volt, összehíva, hogy Rudolfnak segédére keljen; s ha bár az augsburgi hitvallást követő rendek részben Mátyáshoz pártoltak, a katholikus és kelyhesek mégis nagyából Rudolfhoz ragaszkodtak, és harmincznégyezer főre menő hadak állottak Visehradnál rendelkezésére. Prága oltalmi állapotba helyeztetett; s midőn Mátyás mindinkább közelednék, valószinünek látszott, hogy a testvérek vitájában a kard fog határozni. Ekkor közbenvetették magokat Maximilián és Ferdinánd főherczegek, közben a szentszék, a spanyol király, a brandenburgi és szász választó fejdelmek követeik, s június 25-én megalakult a szerződés, Rudolf között egy részről, s Mátyás és az egyesült országok biztosai [1]) között a másikról, melynél fogva a cseh rendek Mátyást országuk leendő királyának ismerték, s a bécsi békét azonképen mint a zsitvatorokit újból biztosították, Rudolf pedig Magyarországot, Ausztriát és Morvát a főherczegre szállitotta, névszerint a magyar rendeket hűségesküjök alól feloldotta, hogy testvéröcscsét nyomban királyokul fogadhassák. Június 27-én Dietrichstein Ferencz bíbornok, Mátyás táborába hozta az ország koronáját; június 29-én 16 magyar, ausztriai és morva urak a pozsonyi és eibenschützi frígyet mint a lelkiismeret szabadság biztosítékát megújították. [2])

Erdélyben Rákóczy Zsigmond még martius elején lemondott a fejdelemségről, magyarországi jószágainak

---

[1]) Ezek között voltak az aláirások szerint magyarok: Thurzó György, Nádasdy Tamás, Thúri Ferencz, Thurzó Kristóf, Keglevics János, Bixicario (?) A cseh eredeti a bécsi udvar levéltárában.

[2]) Diarium anonymi coaevi, Dobnernél, II. k. 304. l. Istvánfi, XXXV. Katona, XXVIII. k. 815. l. Hammer, Khlesls Leben, II. k. a 229. szám alatt. Hurter, VI. k. 56. l.

biztos birtokát többre becsülve a reá ruházott méltóságnál, melyet a törökök által ellene felbujtatott hajdúk s versenytársainak fogásai elől, [1]) sükerrel megvédenie nem volt reménye, a köszvény által megnyomorított öreg úrnak. [2]) Az nap, melyen Rákóczy Kolosvártt leköszönt, Báthory Gábort választották magoknak fejdelmül a rendek, ki három év óta az ecsedi ágnak reászállott magyarországi jószágain élte világát. A vitéz, de feslett erkölcsü ifju férfi követül Konstantinápolyba Bethlen Gábort küldte, ki augusztus 16-án a diván megerősitő oklevelét kieszközölte számára, oly feltétel alatt, hogy Lippát és Jenőt, melyeknek visszaadását Bocskay mind haláláig elhalasztotta, kezéből kibocsássa. Tanácsosai, Imreffy János [3]) és Kornis Gáspár Kassára indúltak, hol Illésházi István, mint

---

[1]) Velenczei követjelentés, 1608 mart. „E hó 4-én Géczy Endre magyar pártütö küldöttei érkeztek a portához, ajánlkozással, hogy Rákóczyt kiveri Erdélyből, és beiktatja Homonnayt“ 1608. apr. „Géczy Endre küldöttei elbocsátattak negyven kaftánnal és nyolczvan kolcsagtollal a magyar hadnagyok számára; Endrének gyémántos kardot vittek s levelet, melyben hüségéről és vitézségéről magasztaltatott.“ 1608. május. „Báthory Gábor ügyviselője felajánlja küldőjének hüségét, és a fejdelemséget keresi számára.“

[2]) Mikó Ferencz, Budai Ésaiásnál, II. k. 184. l.: „Rákóczy Zsigmond, a német császárokat szolgálván, egri kapitányságot és több helyeken is nagy tisztségeket vett vala a császári udvartól. Azért jól látja vala, hogyha az erdélyi fejdelemséget viseli, nem lehet kedvében a császárnak, holott néki minden urasági, jószági Tiszán túl, a császár birodalmában valának. Azért hogy azokat maradéki kezébe békeséggel hagyhassa, kiment Szerencsre, és ugyanott azon esztendőben meg is hala.“ — Fiat Gerendy N.-től hármat hagyott maga után; György és Zsigmond a reformált hitvallás kebelében maradtak, a legkisebbik, Pál, általtért a római-katholikusokhoz. V. ö. Kemény autobiogr. Rumynál, II. k 5. l.

[3]) Ezen úri ember, ki nejének köszönhette a fejdelem kegyét, jól értett az udvari stylushoz. „Ha volt, úgy mond, nagy Sándor: az is jobb, vitézebb nem volt Báthory Gábornál; ha volt nagy Sándornak Parmeniója: nem alábbvaló Báthory Gábornak Imreffy Jánosa.“ Mikó az id. h. 187. l. Kemény, Rumynál, II. k. 29. l.

a magyar kormányzó tanács elnöke a keletéjszaki rendek megyéit maga körül gyülekeztette, hogy őket a történtekről értesitse, a Rudolf lelépése által szükségesekké vált intézkedések tételére felhívja; [1]) s hol augusztus 20-án a nevezett tanácsosokkal szerződésre lépett, melyhez képest Báthory magát a bécsi békekötéshez alkalmazni s Mátyást és Magyarországot mindenki ellen — a szultán kivételével — segíteni köteleztetett. A szerződés september 22-én Báthory s az erdélyi rendek által megerősítetett. [2])

E közben Mátyás september 29-ére országgyülést hirdetett, s míg ez összejövend, Ausztria és Morva rendeinek hódolatát bekivánta. Amazok feltételül szabták, hogy a vallásügy, a lelkismeret szabadsága azon alapra helyeztessék vissza, melyen Maximilián uralkodása alatt nyugodott volt; ők csak e remény fejébe léptek Rudolf ellen frígyre a főherczeggel, a magyar rendekkel. De Mátyás válaszúl adá, hogy Ausztria, mint örökös tartomány, feltétel nélkül köteles hódolni, a hódolat után szóba jöhet majdan a vallás ügye. E nyilatkozatra ketté váltak a rendek; a katholikusok letették a hűségeskűt; a protestansok, fegyverhez nyúlandók, Hornban gyülekeztek, a magyar rendektől, mint szövetségeseiktől, segédet remélve, [3]) s várva tőlök, hogy Mátyást csak a horni gyülés követeléseinek teljesitése után fogják királyúl

[1]) Kovachich, Suppl. ad Vest. Comit. III. k. 361 l. Jászay Pál, a Tudománytárban, 1841., I f. 124. l.

[2]) Katona, XXIX. k 182. l. Tudománytár, 1840. IX k. 192. l.

[3]) Thurzó György, Szaniszló és Miklós, nem különben Zríni György 1608. június 29-én bizonyosokká tették az ausztriai és morva rendek választmányát, hogy a pozsonyi szerződés e szavai: „qualem-cumque causam justam et legitimam“ kivált a lelkiismeret szabadságára vonatkoznak.

koronázni. — A morva rendek iránt engedékenyebbnek mutatkozott a főherczeg, s választási joguk némi megismeréséül, a hódolat alkalmával egyebek közt hittel fogadta, hogy senkit sem fog vallásának gyakorlatában háborgatni.

A magyar rendek Mihály napján Pozsonyban együtt voltak, de Mátyást az ausztriai protestansok ügye még nehány hétig Bécsben marasztotta. Hornból october 4-én felhivás ment a magyar országgyüléshez, vetné magát közben Mátyásnál a pozsonyi szerződés értelmében; [1]) s Illésházi és Thurzó bizonyosokká tették Ausztria protestáns rendeit, hogy a közbenvetés meg fog történni, de egy úttal békés eljárást is tanácsoltak nékik. — October 22-én Mátyás Pozsonyba érkezett; más nap biztosai Lichtenstein Károly, Breuner Szigfríd és Krenberger Ulrik felhívták a rendeket, hogy miután Rudolf oly feltétellel mondott le, miszerint Mátyásra tétessék a korona; s miután igéretöket különben is már bírja a főherczeg, gondoskodjanak mindenekelőtt az ő, Mátyás, koronázásáról, ki aztán vélök közösen járand el az ország jólétének eszközlésében, s őket szabadságaikban megtartandja. [2]) — A választási formák, a választási feltételek kikerülése volt a czélzat; de a rendek nem akarták elszalasztani az alkalmat, ebbeli joguk kézzelfoghatóbb érvényesítéséhez, melyet, mint láttuk, Mátyás elődei nem akartak megismerni. Ez okon még húsz s egynehány napig folyt a vita, mily feltételekhez kellessen Mátyásnak királylyá választását kapcsolni; és a főherczeg annálinkább kénytelen volt engedni, mert Rudolf titkos hívei Rudolf nevével jegyzett íveket mutogattak elé, melyekre tetszésök szerint

---

[1]) Katona, XXIX. k. 12. l.
[2]) Ugyaz, ugyanott, 24. l.

irhassák feltételeiket a rendek; ő a király azokat, mint általa már is elfogadottakat, híven megtartandja, ha Mátyástól vissza, hozzá pártolnak. [1]) Ily körülmények között annyit is nehéz volt elérnie a főherczegnek, hogy saját választása megelőzze a nádorét; a koronázásnak is előbb történését lehetetlen volt keresztül vinni.

A választási feltételek, az úgynevezett koronázáselőtti törvényczikkelyek a bécsi békekötés új, javított kiadásának mondathattak. „Főrendek és nemesek azonképen mint szabad városok és az ország összes karai és rendei, mind saját mind a fiscus jószágain úgy a magyar hadak a végházakban, végre a mezővárosok és falvak is, szabadon gyakorolhassák az általok önként elfogadott hitvallást, és abban közülök senki, senki által se háborgattassék; sőt hogy eleje vétessék gyűlöletnek és viszályoknak a rendek között, mindenik vallás csak saját főbbjei, saját felügyelői (Superiores seu superintendentes) alatt álljon.“ [2]) A rendek tudta s megegyezése nélkül háborút Magyarországon s a hozzá tartozó tartományokban ne kezdhessen a király, s idegen hadakat ide ne vethessen. A nádorválasztáshoz két katolikust s két evangelikust jeleljen ki a rendek közül; a nádori méltóság megürülése esetében egy év lefolyása előtt hirdessen országgyülést új választás eszközlése vé-

[1]) Hammernál, (Khlesls Leben, II. k. 97. l.) olvassuk: „In dem im nikolsburger Archive aufbewahrten Briefwechsel des Cardinal Dietrichstein mit Cardinal Forgács kömmt nichts dergleichen vor.“ Képzelem, hogy valamelyik ifju hazánkfia már keresztültanulta a tanuságos levelezést.

[2]) A záradék: „absque tamen praejudicio catholicae romanae religionis“ kimaradt. Forgács Ferencz esztergomi érsek, Migazzi Miklós nagyváradi, Náprády Demeter győri, Radovics Péter váczi püspökök, s nehány prépost és apát ellenmondottak (Lépes Bálint veszprémi püspök nevét nem olvassuk Péterffynél, Concilia Hung. II. k. 192). Utóbb, november 21-én a pozsonyi káptalannál is tettek óvást, s velök Bratulics Simon zágrábi és Erghely Ferencz pécsi püspökök, — érvénytelennek nyilatkoztatván a czikkelyt, mert „nullae leges in Hungaria fieri possunt, nisi primarius et praecipuus status ecclesiarum consentiat.“

gett; mit ha elmulaszt, tűzzön ki országgyülést az országbíró, vagy ennek nem létében a tárnok. A korona hozassék azonnal Pozsonyba, s ha megtörténendett a koronázás, őriztessék magyar urak által az országban. Kincstartó még a jelen gyülés folyama alatt neveztessék a magyar tanácsosok sorából; e hivatal ne függjön a bécsi udvari kamarától és külföldi által ne töltethessék be. Változtatást nem szenvedő végzés, hogy a jesuitarend fekvő jószágokat ne bírhasson az országban, hogy abban ne telepedhessék le. [1]) Az ország közigazgatásának minden ágaiban csak belföldiek alkalmaztassanak; a végházak nyomban magyar várnagyok kezébe adassanak, csak Győrött lehessen német parancsnok, de függőségben a nádortól. A bán hatalma terjedjen a Drávától az Ádriáig, Zenghnek is idetudásával, ehhezképest mentessenek fel a szlavoniai és horvát végek Ferdinánd főherczeg felsőbbsége alól. Királyi városokban ne rekesztessenek ki hivatalviselésből a magyarok. A király itthonn és személyesen kormányozza az országot, szükséges távolléte esetében ruházza fel a nádort s a magyar országtanácsot a közügyek viselésével. A rendek, eddigi s ezentúli hű szolgálataikért, s főleg azon okon, mivel nem vonakodtak őt királyokúl fogadni, kivánják Mátyástól, hogy Borostyánkő, Kabold, Kőszeg, Fraknó, Kismárton és Szarvkő, a zálogöszlet lefizetése nélkül elsőbbsége legyen külföldi előtt. X. A véghelyek csak a

---

[1]) E végzés hozatala ellen szóval és irásban kivált Pázmán Péter küzdött. A nagynevü férfiú, 1570-ben Nagyváradon született; ivadéka volt egy ősnemes családnak, gyermeke reformált szülőknek. Tizenhárom éves korában áttért a római-katholikus vallásra; mint a jesuitarend növendéke s utóbb tagja Krakóban, Bécsben, Rómában tanúlt; Greczben philosophiát és theologiát tanított. Innen visszajött Magyarországba az ellenreformatio munkábavételére, s e feladásában szerencsével fáradozott az ügyes térítő, midőn Illésházi a közelebb mult években a jesuitákat a turóczi prépostságból s a sellyei collegiumból kivetette.

szálljanak vissza Magyarországra, vagy hogy kiváltásukra magyar urak felhatalmaztassanak. [1])

Az országgyülés Révay Péter által az ausztriai protestánsok ügyét Mátyás pártfogásába ajánlotta; a pozsonyi szövetség értelmében a vallásszabadság reájok is azonképen, mint a magyarokra és morvákra nézvén. De Mátyás ugy vélekedett, hogy az ausztriai rendek állása különbözik mind a magyarokétól mind a morvákétól; s mi illeti a pozsonyi szövetséget, annak ő, Mátyás, feje; s mint katholikus bizonyosan nem akart olyasmit általa elérni, mi saját lelkiismeretével ellenkezik, mi a római egyháznak kárára fordúlhatna. A szövetséglevélben semmi szó a vallásszabadságról; egyedül a bécsi s a zsitvatoroki békekötés végrehajtása volt a frígy czélja. Egyébiránt ő csak a többi főherczegekkel, névszerint Maximiliánnal közösen rendelkezhetik ez ügyben, miért is nem ellenzi, ha Thurzó György és Dóczy Endre Bécsbe mennek Maximiliánt megkeresni e tárgyban, s az ausztriai protestáns rendeket ujból békés magaviseletre inteni. [2]) Hornban az intés nem jól esett, [3]) s újabb felhivás érkezett a pozsonyi országgyüléshez, halasztatnék el ügyök elintézéseiglen a koronázás. De Illésházi ellenezte a kivánságot, miután Maximiliántól remélhetni, hogy a magyar rendek közbenvetését tekintetbe veendi; s miután az ország jóléte Mátyás haladék nélküli koronáztatását követeli; az elhalasztás újra felgyújthatná a csak imént nagynehezen eloltott polgári háborút. Illésházi e fellépése által a clerust lekötelezte magának. November 16-án Mátyás királyúl választatott, no-

[1]) Corpus juris hung. I. k. 651 l.

[2]) V. ö. Kovachich, Solennia inaugurationis, 154. s kk. ll.

[3]) Katona, XXIX. k. 95. l.

vember 17-én Illésházi felkiáltás utján nádorúl; a magyar főpapok megannyian szavazataikat reá adták, mind a mellett hogy az imént hozott harmadik törvényczikkelyhez képest két katholikus is volt e méltóságra kijelelve: Erdődy Tamás és a Pázmán Péter által a római egyháznak megnyert Forgács Zsigmond. November 19-én Mátyás szokott ünnepélyességgel s a szokottnál nagyobb lelkesedéssel, mert a korona bujdosásából meg visszakerült a hazába, Forgács Ferencz esztergomi érsek által királyúl kenetett.

A koronázási ünnepélyt a főfő hivatalok osztogatása követte. Főkapitányokká a Dunán túl Batthyány Ferencz, a Dunán innen Kollonics Szigfríd, az éjszakkeleti megyékben Forgács Zsigmond neveztettek. Homonnay Bálint országbíróvá lett, Lépes Bálint nyitrai püspök kanczellárrá, s Thurzó György kincstartóvá; de az ildomos férfiú, nem vélvén magát képesnek a magyar kamara elvileg kimondott függetlenségének foganatositására, megköszönte a hivatalt, s egyelőre maradt, a ki volt, főétekfogó; a kincstartóság ideiglenesen Vizkelety Tamásra bizatott. Forgács Zsigmondnak a tárnokság jutott, Erdődy Tamás bán, és Lippay János személynök megtartották hivatalaikat, Batthyány Ferencz lóvászmesterré lett, Draskovics János főkamarássá, Dóczy Endre pohárnokká, Szécsy Tamás főudvarmesterré, Istvánfi Miklós főajtónállóvá. A nádorság feléledése véget vetett az utóbbik nádorhelyettesi működésének; szélhüdés félbenszakasztotta történetirói munkásságát. Eljárása különbözött azokétől, kik jelenleg a hatalom birtokába jutottak; de a késő unoka áldást mond a nagynevü férfiúra. Sok úton, különféle eszközökkel szolgálhatni a hazát, ha szívünkben hordjuk szerelmét.

XI.

Mátyás koronázása után még december 6-ig tartott az országgyülés, még több nevesebb törvényczikkely alkottatott. Közűlök az első meghatározza, kik értetnek a ‚karok és rendek' nevezete alatt, kik hivatalosok mint ilyesek az országgyülésre, melyen vagy saját személyeikben vagy képviselve székkel és szavazattal bírnak. Ehhezképest a karok és rendek főpapi osztályához tartoztak: a püspökök, kik a megyét, mely után czímeztetnek, valósággal birtokolják, s kiknek püspöki hatósága alá nagyprépost és káptalan helyezvék. A püspöknek a főrendek táblájánál van széke és szavazata, a prépost s a káptalan együtt véve a rendek táblájánál bírnak székkel és szavazattal, azonképen mint a püspöki hatóság alól felmentett prépostságok és apátságok, s a pálosok főperjele. Világi főurak, mágnások nevezete alatt értetnek valamennyi országbáró s országtanácsossá nevezett nemes, kik, ha személyesen voltak jelen, a főrendek táblájánál fogtak helyet, ha képviselők által, a rendek között, még pedig a vármegyei s a káptalani követek után. A királyi városok közűl csak a II. Vladiszláv VII. dik végzeménye 3-dik czikkében nevezettek — Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes és Sopron birnak székkel és szavazattal a rendek között; a többiek ügyének eldöntése akkorra halasztatott, mikoron a törvénykönyvnek egy úttal elrendelt javítása foganatba vétetik. A nevezetteken s a királyi tábla tagjain — ülnökök, itélőmesterek, az ország rendes biráinak helyettesei — kivül senki se hivassék meg a király által az országgyülésre, székkel és szavazattal senki se bírjon. — Más czikkelyek az Illésházi István és hitvese Pálffy Katalin, úgy a Homonnay György ellen ho-

zott itéleteket megsemmisítik, Jóo Jánost a király kegyelmébe ajánlják. A jobbágyok szabad költözködési jogát a megyék szokása és végzeményei szabályozzák. A közszükségek fedezésére négy forintot fizet mindenik porta. A Bocskayféle adományok ügye a jövő országgyülésre halasztatott; a jelen még a Báthory Gáborral Kassán kötött szerződést megerősítette, s a koronaőri tisztet szabályozta; őrökül a rendek által e végre kijelelt négy egyén közül, Révay Ferencz Turócz, — és Pálffy István Pozsony örökös főispánjai neveztettek; az első a kincsről, mely gondjaira bizatott, s a magyar királyságról becses munkákat hagyott az utókorra. [1])

A törökkel kötött s minapában megerősített békét, Konstantinápolyba küldött követség és ajándékok biztosították, s Mátyás most nem ellenezte, hogy a reformátiónak nyújtott engedmények, melyekkel időelőtti thronusra jutását megvásárolta, lassankint meg elpárologjanak. Maximilián idejében Ausztria valamennyi lakosai, a clerus jobbágyainak kivételével, vallásszabadsággal bírtak. Ezen állapot visszahelyezését kivánták a rendek; Maximilián főherczeg, kit Mátyás ez ügygyel megbízott, csak uraknak és nemeseknek adta meg jószágaikon a szabadságot, nem a városoknak, nem az öszves lakosságnak; az evangelikusok hivatalképességéről pedig hallgatott az intézmény. Illésházi és Thurzó úgy vélekedtek, hogy többet, egyebet az időtől, a viszonyok fejleményétől várva, egyelőre a felebbi szabaditékkal beelégedhetnének Ausztria 1609.] protestáns rendei, de ezek, vétkes hanyagságot látván a tanácsban, 1609. februárius 25-én Stahrenberg Ulrikot követül Kassára, keletéjszaki Magyarország urai-

[1]) Corpus juris hung. az id. h. Batthyány, Leges eccles. I. k. 660. l. Révay, Schwandtnernél, II. k. 475, l.

hoz, nemeseihez, városaihoz küldötték, kiktől ügyök buzgóabb felkarolását várták. [1]) Röviddel utóbb azonban a horni rendek tanácsosnak látták, felhagyni az ellenszegüléssel, Mátyással egyezkedésre lépni, mely igényeiket legalább részben biztositotta, letenni a hódolat-esküt.

Május 5-én Illésházi meghalálozott. A nádorság betöltése végett november 1-én Pozsonyban megnyilt országgyülésen úgy kivánta Mátyás, hogy a rendek jeleljenek ki négy egyént, kikből ő a király egyet választand; miután ez az értelme Albert 1439: 2. törvényczikkelyének, mely a nádort a rendek közbenjövetelével rendeli választatni. Az inditvány azért történtnek mondatott, mert elfogadása esetében Mátyás katholikust választhatott volna nádorúl, ellentétben a rendek protestans többségével, mely szavazatait protestansra fogja adni, s mely már ez okon a mult évi választás modorához, az 1608. k. e. 3-dik tczikkelyhez ragaszkodott. Hosszasabb vita után Mátyás visszavonta a kivánságot s eljárt a kijelelésben, fentartván magának a jogot, inditványa mellett a legközelebbi országgyülésen újabb okokat hozni fel, s azokat az ellenokokkal egyetemben általa és a rendek által választandó arbiterek itélete alá bocsátani. [2]) A katholikusok közül, most is Erdődy Tamás és Forgács Simon, a protestansokból Thurzó György és Szécsy Tamás jeleltetvén ki, nádorúl december 7-én Thurzó György választatott, kire már a mult évben Illésházi után legtöbb szavazat esett. — A Bocskayféle adományok és beirások ügyében, melynek eldöntése taval a jelen országgyülésre halasztatott, az volt király és rendek végzése: hogy az adományok, ha Mátyás Magyarországához tartozik a jó-

[1]) Katona, XXIX. k. 193. l.

[2]) Katona, XXIX. k. 226. l.

ság, érvénytelenek; ha a bécsi békekötéshez képest Bocskay kezén maradt de halálával a koronára visszaesett részekben fekszik a telek, s ha a béke után történt az adomány, ennek érvényessége addig terjed, meddig a fiscus s az egyház jogaival nem jő összeütközésbe. A zálog-beirások érvényessége kiváltásukiglan több körülménytől feltételeztetett, s a mely beirás vagy adomány be nem mutattatott az országgyülésnek, már ezáltal érvénytelenné vált. A hajdúknak adományozott telkek és egyéb jogok ügye visgáltassék meg a nádor által, s a jövő országgyülés hozzon benne itéletet. A szultán nevében Bocskaynak felajánlott korona, mely, mint felebb láttuk, az imént elhúnyt Homonnay Bálint kezére került, kivántassék be minden visszaélés kikerülésére s tétessék le a közkincstárba. A püspökök fő ispánságai iránt végezzen a jövő országgyülés a kiváltság-levelek megtekintése után. Ferdinánd főherczeg megtagadván a szlavoniai, horvát és dalmát végek kiadását, legalább arra birassék, hogy mint ezen végek főkormányzója a várnagyságokat csak belföldieknek, még pedig, ki alatt közvetlenül álljanak, a bán tanácsából adományozza. Az ország oltalmára négy forint, egyéb költségek fedezésére, névszerint tisztességes országház szerzésére, egy forint rendeltetett szedetni minden porta után, — négy jobbágy- vagy tizenkét zsellérház esvén egy-egy portára. Háború vagy lázadás esetében négy-négy porta után egy-egy lovas állítatik a megye zászlaja alá; e hadat, úgy a városok által kiállitandó gyalogságot felparancsolja a nádor ő felsége kivánságára. [1])

Az országgyülés folyama alatt beérkeztek Ausztria, Stíria, Karántföld és Krajn rendeinek leveleik, megkere-

[1]) Corpus juris hung. I. k. 673. l.

sők a magyar rendeket, hogy a pozsonyi szövetség erejénél fogva, protestans feleik elnyomását az örökös tartományokban, mint rajtok is ejtett sérelmet orvosoltassák. Mátyás az ügyben nem látott magyar országgyülési ügyet; [1]) felebb említettük az értelmezést, mely a pozsonyi szövetség-levélben nyomát sem látta a közös vallásszabadság biztosításának. Az evangelikus magyar rendek más nézetben voltak; s hogy az eszme, mely e szövetséglevélnek alapúl szolgált, előbb-utóbb minden irányban teljesedésbe menjen, hogy saját kárukra léhán feledésbe ne hagyják indúlni, hogy legalább közvetve hitsorsosaik mellett nyilatkozhassanak, beiktatták a törvényczikkelyek közé, miszerint a Magyarország, Ausztria és Morva között, a király vezérlete, a király megegyezésével kötött szerződések erőben maradnak, teljesítést várnak.

Rudolf, Mátyás elleni boszujában, most azzal bibelődött, hogy az öröködést Csehországban Leopold főherczegnek s passaui püspöknek, a stájer Ferdinánd testvérének szerezhesse meg, mi végre zsoldos hadat is fogadtatott általa. Ezen körülmény, valamint Rudolfnak egy másik cselekménye, az utóbb annyira elhírhedt felség-levelek által a cseheknek adott vallás-szabadság, Mátyást némi engedékenységre birta az ausztriai protestans rendek iránt, midőn 1610-nek elején, segédet hadak- [1610.
ban, pénzben kért tőlök Leopold főherczeg törekvésének meghiusítására. Február 27-én Thurzó közbenvetésére s Thurzó által meghirdettetett nékik, hogy Mátyás szóbeli igéretéhez képest a városokat és mezővárosokat is illeti az uraknak és nemeseknek adott vallás-szabadság; hogy a hivatalok osztogatásánál szintannyi tekintet leszen

---

[1]) Katona, XXIX. k. 220. l. V. ö. Hurter, VI. 206. Raupach III. 267.

az augsburgi hitvallást követőkre mint a katholikusokra; hogy a király eltökélett akarata, miszerint mindkét felekezet hívei békében éljenek egymással. Thurzó irásban is bizonyságot tett, hogy ez a királyi rendelet, a királyi akarat értelme; de a sajátságos forma, melyben kiadatott, — Mátyás aláirása és állodalmi pecsét nélkül — a sajátságos mod, melylyel meghirdettetett, — magyar tisztviselő által, — előre kimondotta reá, elleneinek szájában, az érvénytelenséget. [1])

Lényegesebb szolgálatot tett Thurzó az augsburgi hitvallásnak saját hazájában. Az 1577. és 1580-diki körmöczi zsinatok, melyek a hét bányavárosi hatóságok rendeletéből tartattak; a csetneki és murányi hitszónokok zsinatai 1590-ben, az öt-városok részéről, 1593—1599, Eperjesen, Bártfán, Lőcsén és Kisszebenben tartott zsinatok, tettek, mennyit tehettek, dogmáik szabatosabb fogalmazására, a zürichi és genfi tanok mindinkább növekedő foglalásainak gátlására. Külső egység elérésére azonban mindeddig kevés történt, pedig szemben a püspöki hatósággal nagy szükség volt reá. Thurzó 1610. martius 28-ára, Zsolnába, Trencsénben, zsinatot hirdetett, mely tíz dunáninneni vármegye vallási ügyeiről gondoskodjék, s melyen ez országrész lutheránus községei három egyházi megyére osztályoztattak. Ehhezképest a jelenvolt urak és nemesek, — Révay Péter, Ostrosics Endre, Szunyogh Mózes, Pogrányi Benedek, Beniczky Márton, Ocskay Gáspár, Majthényi János, Okolicsányi Mihály s a t., — városi követek, — Pozsony s Modor által küldetve, — és lelkészek — számra huszonöten, — három superinten-

---

[1]) Waldau G. E. Gesch. der Protest. im Erzherzogthum Oesterreich, Ansbach, 1784. II. k. 149. l. Engel, Gesch. d. Nebenländer des Ungr. Reichs, II. r. 104. l.

denst választottak, egyet Pozsony, Nyitra és Bars, mást Árva, Liptó és Trencsén, s egy harmadikat Túrócz, Zólyom, Nógrád és Hont számára. A superintendens mellé segédül egy senior választatott, jogukká és kötelességökké tétetvén az egyházak belső, külső ügyeinek, a felebbvitel fokozatán is elintézése, s közelebbről meghatároztatván az eljárás formái, az előljárok meg-megujulandó választásának kellékei. Mindenik superintendens eskü által köteleztetett, magát az egyházi tanok körében szorosan az augsburgi hitvalláshoz, a ‚formula concordiae'-höz tartani. Thurzó felhivására a gömöri contubernium lelkészei a zsinat végzéseit egytől egyig elfogadták; az öt városok köre, s a mi hozzá szított, ideig-óráig még külön kivánt maradni. [1])

Forgács Ferencz esztergomi érsek aprilis 17-én a zsinat végzéseit országszerte törvényteleneknek hirdettette, mint várni lehetett tőle, ki az 1608-diki országgyülés azon végzése ellen óvást tett, melynek folyadékai gyanánt tekintethettek a zsinat határozatai, s ki a hajdan katholikus egyházak visitatiójában, a census cathedraticusnak a fő esperesektől elvonásában, szóval a püspöki hatóságnak a zsolnai szerkezet általi elenyésztetésében, következetesen magával és elveivel sacrilegiumot látott. Nyilatkozata oly indulatos volt, hogy Thurzó a nádor, őt első felindulásában a közbéke bontójának, az ország s a király törvényei megszegőjének akarta kihirdettetni; [2]) utóbb azonban tanácsosabbnak látta, Lányi Illés bicsei lelkész s

---

[1]) Okolicsányi Mihály, Historia Diplomatica de statu Religionis evang. in Hungaria, Halberstadt, 1710, 24. l. Engel Gesch. der Nebenländer des Ungr. Reichs, II. k 111. l.

[2]) Ribinyi, Memorab. August. Confess I. k. 380. l. Katona, XXIX. k. 322. l.

imént választott superintendens által, külön könyvben védelmeztetni a zsinatot. Pázmán Péter, ki még a mult évben Alvinczy Péter kassai reformált lelkészszel magyar nyelven tudományos vitába ereszkedett a vallás körül, s ezáltal a magyar irodalom, a magyar prosa egyik fényes időszakát nyitotta meg, Lányi diák iratára szintén diákul válaszolt, s a vett feleletre új feleletet adott, saját mondása szerint, diadalmast és sugárzót, mint az igazság tüze, mindenkinek véleménye szerint, súlyost és szikrázót, mint a pőröly ütései. Forgács keszületeket tett részéről is zsinatot tartani, s a bán Erdődy Tamás és a zágrábi püspök Bratulics Simon a drávántúli részek gyülésében kinyilatkoztatták, hogy készek inkább elszakadni Magyarországtól, mint rést nyitni a felkapó hittannak.

E közben Mátyás, midőn Leopold hadai már felső Ausztriát megrohanták, Ferdinánd és Maximilián főherczegek, a mainczi, kölni és szász választó fejdelmek s Július braunschweigi herczeg közbenvetésére Rudolffal kiengesztelődött. A september 10-én kötött szerződéshez képest, melyben Mátyás a császárt megkövette és felsőbjének ismerte, Leopold köteles volt hadait elbocsátani; de a kiengesztelődés csak szinlett volt, a passaui hadak az év végén ismét felső Ausztriára törtek, s innen útjokat Cseh-
1611.] országba vévén, 1611. február 12-én Prágánál tábort ütöttek, s az úgynevezett kisvárost elfoglalták. Rudolf felhívta az ó- és ujváros polgárságát, egyesüljön Leopold hadaival a cseh korona oltalmára. De közhír szerint a passaui sereg nemcsak Mátyás hatalmaskodásának, hanem egyszersmind a cseh rendek túlsulyának megtörésére, az 1609-ben Rudolftól kicsikart vallás-szabadság elenyésztetésére érkezett Prága alá, s a prágai polgárság egy értelemben a cseh nemességgel Mátyást segédül hívta Rudolf és Leopold ellen. A magyar hadak közeledtek s

Leopoldéi most a császár kívánságára az általok elfoglalt Budweisba és vissza Passauba vonúltak; a csehek Thurn Mátyás vezérlete alatt Rudolfot saját várlakába zárták. Martius 24-én Mátyás Prágába érkezett, s miután testvérét a cseh thronusról is leléptette, és részéről Csehország vallási s politikai szabadságának fentartását hittel fogadta, május 23-án királyúl koronáztatott. Rudolf a Hradsinban lakhatott azontúl is, háromszázezer forint évdíjjal, melyhez négy cseh urodalom jövedelmei járuljanak. Mátyás, miután Szileziában is hódolattal fogadtatott, december 4-én, életének ötvennegyedik évében házasságra lépett Annával, közel rokona, a tiroli Ferdinánd leányával; reá hat héttel — január 20-án — Rudolf meghalálozott.

XII.

Erdélyben Báthory Gábor garázda magaviselete által valamennyi felekezetet eltolt magától. [1]) Még 1610-ben melynek augustusa 15-én Thurzóval és Mátyás egyéb felhatalmazottaival Kassán újabb szerződésre lépett [2]) a katholikus felekezet, mely benne nemcsak a női erény, a tisztes élet fitymállóját, hanem a római egyház üldözőjét is gyülölte, összeesküdött ellene; de a szándék kitudódott, Kornis Boldizsár és György kivégeztettek, a többiek — Kornis Zsigmond, Kendy István, Zsennyey Pongrácz, Sarmasághy Zsigmond s mások — Magyarországba menekültek. Dühében Báthory nemcsak kiszalasztotta a tartományból az újabb kitiltásuk daczára Erdélyben maradt

[1]) L. Borsos Tamás önéletirását, Erd. tört. t. II. 37. l.
[2]) Erdély tört. t. II. 175. l.

jesuitákat, hanem általában a katholikus papságot törvényen kivül helyezettnek nyilvánitotta. S most nehezteléset az önkényt tűrelmetlenül elszenvedő s a jobbágyi ragaszkodás dolgában lanyha szászsággal éreztetendő, Szebent december 10-én megszállotta, a városi tanácsot halálra itélte, s csak tetemes váltságdíj mellett bocsátotta szabadon. 1611. elején Havasalföldre tört, melynek vajdája Serban Radul bizodalmasabb viszonyban állott a szászokkal, mint Báthory ohajtá vala. Az oláh, meglepetésében, Moldvába szaladt, Báthory husvétig féktelenül mint szokása volt, Tergovistban élte világát. Visszajövet Szebenbe Brassóval gyült meg baja, melynek bírája, Weiss Albert, a szász nép neveben felkelt ellene, életre, halálra. Serbán hétezer lovassal és tizenötszáz gyaloggal Weissnak segédére jött. Báthory több-több hajdút fogadott zsoldjába, de a brassai bíró elszerezte tőle a könnyen megvesztegethető hadat, s június 8-án Serbán s a brassaiak, városuk kapúi előtt fényes győzelmet vettek a fejdelmen. [1]) Mátyás a győzők által felhíva, az Erdélyből kibujdosott felekezet által ösztönöztetve, élt az alkalommal, megkísérleni a tartomány visszafoglalását. élt az alkalommal, megkísérleni a tartomány visszafoglalását. Forgács Zsigmond, Homonnay Bálint halála óta országbíró s az éjszakkeleti megyék főkapitánya, az Erdélyből Nagy Endre vezérlete alatt visszajött hajdúkat szolgálatába fogadta, s június 29-én

---

[1]) „. . . Igen megverettetvén, és a főrendeknek, nemességnek egy része elhullván, Imreffy János főtanácsosa, a sáros patakba tapodtatván, maga is valami kevesed magával Kőhalomban ottvaló királybiróhoz Dávid deákhoz, ki igen magyarszerető, becsületes és tisztességes szász, de jó magyar ember vala, és a fejedelem apjának tartja és hívja vala őtet, csak alig szaladt vala.“ Szalárdy János, Siralmas Magyar Kronikának kilencz könyvei, Pest, 1852. 24. h. V. ö. Kemény Fundgr. I. k. 255. s. kk. ll.

húszonötezer főre becsült seregével Báthory ellen indúlt. Táborában a bujdosó erdélyi urakon kívül, Dóczy Endrét, Rákóczy Lajost, Pálffy Istvánt, Czobor Mihályt, Bosnyák Tamást, Perényi Györgyöt és Gábort, Lónyay Istvánt és Endrét, s az imént a római egyházhoz áttért Homonnay Györgyöt, Zemplénben a hitvallásnak, melyhez esküdött, nagy támaszát találjuk; valószinü, hogy ámbár Bocskay néhai hadnagyai közül egynémelyik Forgácscsal volt, süker esetében olyas rendszabályok hozatnak, melyek a bécsi békekötéssel homlokegyenest ellenkeznek. De a hajdúk, mindjárt a hadviselés kezdetén, Báthoryhoz pártoltak, s Forgács, miután Kolosvárt és Gyulafehérvárt bevette, és a fejdelmet augusztus elején Szebenbe szorította, oly veszedelmes helyzetbe jutott az utána iramodó hajdúk és Báthory hadnagya Bethlen Gábor között, hogy csak nagynehezen s csak seregének töredékeivel verekedhetett vissza a székely havasakon, tizennégy ezer ember elhullatásával Moldván és Lengyelországon át Kassára. September 27-én Thurzó, ki azonképen, mint Szécsy György az éjszakkeleti megyék főkapitánya, a Tiszánál Báthory felekezetét féken tartotta, Mátyás nevében, fegyverszünetet kötött Báthory biztosaival, s a korábbi szerződéseket megujította. Báthory s a vele volt erdélyi rendek december 21-én megerősítették a fegyverszünetet; a békének minél erősebb alapra fektetését a legközelebbi országgyüléstől várták a szerződő felek. [1])

Azalatt míg Forgács Zsigmond a király hadait Erdélyre vitte, testvére az esztergomi érsek — augusztus 1-én — Nagyszombatban megnyitotta a zsinatot, melyre

---

[1]) Felmer, hist. Transsilv. 216. l. Bőjthy, de rebus Gabr. Bethlen. Engelnél, Monum. ungrica, 272. s. kk. ll. Kazy, hist. Hung. I. k. 99. l. Katona, XXIX. k. 344. l.

még a mult évben készült vala. Jelen voltak: a szentszéki követ, nyolcz püspök, hat apát, s a főbb clerusnak még húsz tagja. A zsinat végzései öt részre oszlanak. Az első a püspöki kötelességeket tárgyalja, s egyebek közt kiemeltetik benne, hogy az ország több vidékein a plebánosok tudatlansága vagy épen hiánya miatt protestans lelkészeket keresett fel a nép, kiktől a szentségeket vehesse, s kik aztán magokhoz, tanaikhoz téritették az árva híveket. Ez okon gondoskodjanak a püspökök az egyházi pályára készülő ifjak alapos növeltetéséről, s pappá csak azt szenteljék, kit jelleme és tudománya arra méltóvá tesznek; ismerjék továbbá főfő feladásuknak, személyesen is hirdetniök Isten igéjét, s káptalanuk tagjai által elláttatniok az üresen álló plebániákat. A második rész a papság erkölcsi magaviseletét s tanulmányait tárgyalja. Az egyházi visitatio alkalmával értesíteni kell a népet, hogy papi személy nem léphet törvényes házasságra, hogy szájában a házasság igérete bujálkodásra czélzó hitegetés. Eretnek könyvet olvasnia tilos az alsó papságnak, hanemha a felsőbbség engedelmével. A harmadik rész szól a lelki pásztorkodásról. A plebános, püspöki felhatalmazás nélkül községét rövidebb időre se hagyhassa oda; az úr vacsoráját tilos két szín alatt osztogatni a világiaknak, mert a kehely utáni esengés, mint a tapasztalás bizonyítja, csak ürügyül használtatik a katholikus egyházból kitérésre. A negyedik rész tiltja az egyházak vagyonának elzálogitását vagy elidegenitését, mit ha a védur cselekszik, veszitse el patronatusi jogát, ha cselekszi a pap, fosztassék meg javadalmától s vétessék átok alá. A királyi felség ne hagyja a törvényes időnél tovább üresen a püspökségeket s kinevezésétől függő egyéb javadalmakat; vessen gátot a kamarai tisztviselők ragadozásának, kik a meghalálozott főpapok öszves vagyonát magokhoz rántják, s még

csak a temetési költségekről, adósságok és kegyes hagyományok kifizetéséről sem gondoskodnak; szerezze vissza az erdélyi püspöknek jószágait, az espereseknek valamennyi egyház után a census cathedraticust; védje meg a papság tizedjogát, s utasítsa a tized iránt keletkezett pereket az egyházi törvényszékek elébe. Az ötödik rész az évenkinti visitatio módját és feladását szabja közelebbről az esperesek elébe. [1])

Báthory Gábor, boszút veendő a szászakon nyilt szövetségökért Serbán Radullal, titkos viszonyukért a bécsi udvarral, Brassó vívását a székelyekre bizta, ő maga 1612. mártiusban hadaival elborította a szászföldet, s fő táborhelyéül az ármány utján kezébe ejtett Szebent választván, dúlakodott, merre járt-kelt, irgalmatlanúl. A kényúr érzé, hogy a fejdelmi szék, minapi győzelme daczára, ingadozik alatta, s Géczy Endre által ujból segédet kért a dívántól. Ha a porta elengedi néki az adót, ha negyvenezer aranyat ád néki kölcsön, ha a moldvai és havasalföldi vajdákat, a temesvári és egri basákat, a gyulai és szolnoki bégeket rendelkezésére állítja: akkor ő, Báthory, harminczezer hajdúval Magyarországra tör, s Erdélyt a Dunáig, sőt épen Pozsonyig terjeszti ki. De Géczy [1612. ellene lépett fel Konstantinápolyban, nem mellette, [2]) s Jenő, Lippa és Nagyvárad átadására igérkezett, ha a porta őt fegyveres néppel ellátja, ha utat nyit néki a fejdelemség elfoglalására. Az inditvány tetszett a dívánnak; Géczy visszajövet Brassót felmentette, és szövetségben a szászokkal annál veszedelmesebbé vált, mert Bethlen Gábor, Báthorynak udvari kapitánya s eddig főtámasza, előbb ugyan dévai várába vonúlt, s innen röviddel utóbb Temesvárra

---

[1]) Péterffy, Concilia Hung. II. k 195. l.
[2]) Katona, XXIX. k. 406. l.

vette magát, segédet keresve a fejdelem ellen, ki versenytársat látva benne, élete után törekedett.

Báthory tapasztalván, hogy török segédre nem tarthat számot, Mátyáshoz fordult, ki ez idétt — június 3-án — német császárrá választatott, s ki a fejdelemnek hozzá folyamodásában lépést látott a tartomány visszaszerzéséhez. Követe Negroni András mind a budai basánál mind Konstantinápolyban, hová september elején érkezett volt, óvást tett a portának Erdély ügyeibe avatkozása ellen, miután a zsitvatoroki békekötés hatodik czikkelye a bécsi békét is megerősíti, mely Erdélyt Mátyás felsőbbsége alá helyezi. A díván nem akarta az idézett törvényczikkelyt ily értelemben vétetni, mert a bécsi békekötésben semmi része sem volt a portának, s ha a zsitvatoroki alkupontok ama békekötést elvállaltatják a portával, vagy meghamisítattak, vagy pedig a török biztosok oly valamihez járultak, mihez járulniok nem állott hatalmukban. Ha Mátyás békét akar, mondjon le igényeiről Erdélyre. [1]) És Mátyás csakugyan békét akart, mert a németbirodalmi rendek megtagadták a törökök ellen követelt segélyt. — Bethlen e közben Temesvárról szorosabb viszonyba lépett a dívánnal Báthory megbuktatására, s ez meg miután hadnagya, Török István, october 16-án Géczyt megverte s Weisst az ütközetben megölte, országgyülést hirdetvén Szebenbe, november 20-án Bethlent árulónak nyilvánitatta.

1613.] A magyar rendek 1613. februárius 24-én Pozsonyban összegyülekeztek, martius 25-én Mátyás hitvesét királynéúl koronázták. Tiszteletdíjul minden porta után egy-egy forinttal kedveskedtek neki a rendek, szint-

[1]) Kovachich, Script. min. I. k. 245. l. Hammer, IV. k. 462. és 682. l.

annyival Mátyásnak; egy harmadikat az ország szükségeinek fedezésére ajánlottak fel. [1]) Országgyülés-közben Báthory biztosaival szerződés köttetett, [2]) mely az erdélyi fejdelemnek szükség esetére segédet igért, de őt egyszersmind ujból lekötelezte a magyar koronának a bécsi békekötés értelmében. Az erdélyi rendek szabad választási joga, ha fejdelmök fiörökös nélkül találna kimúlni, érvényesnek ismertetett; a brassaiak igéretet vettek, hogy a köztök és Báthory köztt fenforgó viszályt Mátyás biztosai kiegyenlítendik. [3]) Mihelyest Koháry Péter és Nagy Ferencz Erdélyből visszajövendettek a megerősített szerződéssel, annak az ország végzeményei között jutand hely. S a szerződést fejdelem és rendek májusban megerősitették; de szintakkor Bethlen Gábor Drinápolyban, hová még február elején utazott volt, Amhád által Erdély fejdelméül nyilvánítatott s a fejdelmi szék elfoglalására a szükséges hadakkal ellátatott.

Báthory most kibékült Géczyvel s lovasságának vezérévé, Nagyvárad egyik kapitányává választotta; kiengesztelődött a brassaiakkal, s kiváltságaikat, jószágaikat visszaadta; segédet kért Mátyástól, s nyert is kétezer lovast tőle segédül; mind ez nem akadályozhatta bukását. September 24-én Bethlen Gábor és Szkender basa a vaskapún, Ali basa, a tatárok Szatin-Geraj alatt s az oláh hadak Törcsvárnál Erdélybe nyomúltak; nyolczvanezer fegyveres mindössze. Báthory Gyulafehérvárról Kolosvárra vonúlt, miután Lippát és Jenőt, adót, túszokat hi-

---

[1]) Corpus juris hung. I. k.

[2]) Pray—Miller, Principatus Gabr. Bethlen, documentis illustratus, Pest, 1816. I. k. 1. l.

[3]) V. ö. a szász városok folyamodását a „chursöchsische Abgesandte"-k hez, kik az 1613. év elején Bécsben voltak, melyben közbenvetésöket a német nemzetiség nevében kérték. Ortelius, II. 38 l.

jába igért, Szkendernek, s midőn Bethlent october 10-én már csak két mérföldnyire tudta, Nagyváradra szökött. Hadai szétoszlottak; nagyobb részök Bethlenhez állott, kit Szkender nyilatkozványa után, [1]) hogy addig ki nem megyen míg új fejdelmet nem választottak, a Kolosvárra hivott rendek október 23-án Erdély fejdelmévé választottak. [2]) Négy nappal később — october 27-én — nem tudni kinek felbojtására, Szilasy János [3]) és Nadányi Gergely hajdú hadnagyok Báthory Gábort Nagyváradon meggyilkolták. [4]) Benne kiholt a Báthory család; nejétől, Palocsay-Horvát Annától nem maradtak gyermekei; és a fejdelmi bujdosó, Zsigmond, azelőtt hét hónappal Prágában meghalálozott.

November elején a török, tatár segédhadak kitakarodtak Erdélyből, számos kivált székely rabot hurczolva magokkal; Amhád közülök tizenhatezernek, Bethlen köz-

---

[1]) Erd. t. t. II. 251. l

[2]) Az alkupontok főbbjei: a fejdelem legyen hűbérese a portának s ügyekezzék a római császárral is jó békében maradni. — Tartsa fenn a rendek szabadítékait, a vallások kölcsönös szabad gyakorlatát. — Lépjen frigyre a moldvai és havasalföldi vajdákkal, a béke biztosítására. — Tanácsában mindhárom nemzet legyen képviselve s e tanács meghallgatása nélkül semmit se végezhessen. — Sérelmeit, panaszait mindenki az országgyülés elébe vihesse. — A kivált Báthory Gábor által eladományozott elidegenített jószágok szereztessenek vissza. — Éljen a rendek által neki adott czímmel s ezt ne változtathassa. — Ha esküjét megszegi a fejdelem, a rendek, a tisztek is feloldozvák irányában esküjök alól. — A három rendek közötti unio újítassék meg.

[3]) V. ö. ennek levelét Ferdinánd főhghez, Ortelius II. 44. l. hol azt irja: azért ölte meg, mert Báthory Nagyváradot a töröknek akarta adni.

[4]) Böjthy G. de rebus Gabr. Bethlen, Engelnél, Monum. Ungr. 329. s kk. ll. Pray — Miller, Bethl. Princip. Transsylv. II. 209 Nehány történetiróink, köztök Szalárdy, Géczyt „e nagy árultatásban nem utolsónak" mondják; mire Géczy levele ddt. 27. oct. az erd. rendekhez is mutat. A hajdú hadnagyok egyébiránt úgy bántak egykori urokkal, mint ő elődükkel, Nagy Endrével, kit mivelhogy „hol egy hol más dolgokban fejedelemnek nagy haragját vonta vala magára," Báthory „igen megrészegitvén, azon részegségében megvasaztatott, azon aludtában le is vágattatott, és egy ó kutba vettetett vala." V. ö. az 1613-diki (erd.) articulusokat.

benvetésére szabadságát visszaadta. — Konstantinápolyba a fejdelem testvére István másod magával ment követül; Bécsbe, röviddel a választás után Sármasághy Zsigmond, Kassay István és Bengner János, kik békét, barátságot, jó szomszédságot kérjenek, ajánljanak Bethlen nevében; s Husztot, Tasnádot, Kővárt és Nagybányát, melyek még Báthory végéveiben különbféle címmel s különbféle módon Erdélytől elszakíttattak, visszakövetelték. [1]) Mátyás csak azon feltétel alatt akarta őt fejdelmül ismerni, ha kezességet ad, hogy a Báthory s Erdély rendei által májusban elfogadott szerződést megtartandja; egyelőre Sármasághyt magánál marasztván, Kassayt és Bengnert 1614. január végén saját biztosai, Daróczy Fe- [1614.
rencz beregi főispán és Lassota Erik társaságában Bethlenhez visszabocsátotta. [2])

XIII.

1614. január 28-án Konstantinápolyból megérkeztek a fejdelemség jelképei Bethlen számára, ki a telet Szebenben töltötte, honnan febr. 18-án Megyesbe indult országgyülés tartására. Az erdélyi rendek érzékeny tanúi voltak azon buzgalomnak, melylyel Bethlen, országlását mintegy felszentelendő, minden hitvallás egyházainak és

[1]) Husztot Deák József, Kővárt Szilágyi János szerezték el.

[2]) Böjthy, Engelnél az id. h. 361. l. Pray—Miller, Principatus Gabr. Bethlen, I. k. 7. l. Jászay, Horváth Mihálynál, III. k. 181. l. — A korponai gyülés 1605. dec. 3-kai felirata a szilez Lassotát azon külföldiek között említi, kik a törvény ellenére urodalmakat birtokolnak az országban; Lassotára névszerint a Bocskayval rokon Bánffy Dienes jószágai szállíttattak.

iskoláinak fentartásáról, helyreállitásáról gondoskodott; azon hazafiúi s politikai bölcseségének, melylyel az előde által hűtlenségről vádolt és számüzött uraknak s főbb nemeseknek jószágaikat visszaadta. Az engesztelődés rendszabályai szigorú eljárással párosultak Géczy s a nagyváradi gyilkosok irányában; amaz, mert cselszövényeit folytatta a fejdelemség elérésére, Bethlen parancsából Fogarasvárába záratott s utóbb megöletett; emezek, midőn a vér-tett díját követelték, a meggyesi gyülésből kivettettek, s üzőbe vétetvén, felkonczoltattak.

Mátyás biztosainak kihallgatása végett májusban Kolosvárra kérettek a rendek. Daróczy és Lassotta, kezességül hogy a fejdelem azon viszony határai között fog maradni, melyet a magyar korona irányában korábbi szerződések elébe szabtak, Nagyvárad átadását sürgették; Pécsy Simon [1]) kanczellár, fejdelem és rendek nevében, megtagadta a kivánságot, s a Báthoryval és a rendekkel taval kötött szerződés megtartásának feltételéül Huszt, Kővár, Nagybánya és Tasnád visszabocsátását szabta. Mátyás biztosai május 12-én elbocsátattak, s Kapy Endre és Weirauch Dávid követekül Bécsbe küldettek. [2])

A törökök háborúval fenyegetődztek, ha Bethlen felebbi követelései visszaútasítatnak, ha az Erdélyhez tartozó részek bár mily parányi mértékben megcsonkítatnak. Az országban azonképen mint Mátyás tanácsában kétfelé ágaztak a nézetek az iránt: ha a jelen viszonyok köztt, midőn a szultán hadai Persiában, Georgiában s a kozákokkal elfoglalvák, lehet-e veszedelem nélkül meg-

---

[1]) Első ifjuságában szücs legény, majd deák és 1604-ben Bocskay titoknoka.

[2]) Böjthy, de rebus Gabr. Bethlen, az id. h. 399—424. ll.

kisérleni velök a háborút? [1]) Thurzó ez ügyben, a király rendeletéből július 13-ára Pozsonyba hívta a rendeket, nyilatkozandókat: ha kell-e a zsitvatoroki alku alapján ápolni a békét, s Erdélyre nézve engedni a porta kívánságának? — a nyilatkozatot országos választmány vigye meg Linczbe, hol július 27-én a király valamennyi országaiból együtt lesznek a rendek választmányai, határozandók a koronával e tárgyban. [2]) — Bethlen követei, Kovacsóczy István és Belényesy György mindenkép azon voltak, hogy többséget szerezzenek a békepártnak, s az első nem csekély befolyással volt a július 18-án keletkezett végzésre. [3])

E végzésnek Linczbe vitelére Náprády Demeter kalocsai érsek, Lépes Bálint nyitrai, és Demitrovics Péter zágrábi püspökök, Révay Péter koronaőr, Eszterházy Miklós királyi tanácsos, azonképen, mint a keresztesi mezőn, elhullott István, fia Ferencznek a pozsonyi alispánnak, Illésházi István növére Sófia, férjének, s mert a protestans

---

[1]) Khlesl, Mátyás főfő tanácsosa, 1614. június 25-én Molart Jánoshoz, az udvari hadi tanács elnökéhez adott levelében (Hammer, Khlesl's Leben, III. k. 103. l.) az erdélyi ügy iránt tartott tanácskozmány e végzését közli: Huzni, halasztani az ügyet, míg csak lehet; az erdélyi követeket itt künn marasztani . . . „Wir müssen Geldt machen, die Gränizen zu erhalten . . . . , Geldt für die Sachsen, für den Valachen (Serbán Radul), und dee ganzen geheimen Impraesa. Mehr Ungarisches zu gewinnen, unserm Feund seinr Besten abzuspannen. Is der Palatinus nicht unser, so is unmüglich zu gedenken, dass wir ettwas guetes verrichten oder hoffen sollen, weil die Länder mehr auf im als auf alles anders sehen; is er aber unnser, so haben wir gewuhnnen, und alda spahre man weder uncossten noch vleiss. . . . Post palatinum is Lassota der nächste. . . Halten wir mit dem Homonnay." (kiről utóbb) Molart, Ferdinánd főherczeg tanácsára, úgy látszik, Thurzó ellen dolgozott. Khlesl, az említett oknál fogva, Thurzót simogatta, mind a mellett, hogy nem bízott benne, „Thurzó — irja — előbb katholikussá válik, mint állandó hivünkké."

[2]) Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. III. k. 365. l.

[3]) Böjthy, az id. h. 432. l.

hitfelekezetet odahagyta, Khleslnek meghittje, Millics Víd, Sándor János, Mallenics Miklós és Lakner Kristóf soproni polgár választattak. Belényesy György szintén Linczbe indúlt, fejdelmének az örökös tartományok rendeihez intézett leveleivel, melyek Erdély, Magyarország, a habsburgi monarchia s az öszves keresztyénség érdekében a béke fentartását kivánatosnak, szükségesnek láttatták. De a linczi gyülés kevésbe mult hogy fenn nem akadt mingyárt kezdetében. Ferdinánd főherczeg az öszves birodalom e dietájától veszélyt várt a kormányra; a különböző tartományok rendeinek ez úton eszközölhető egysége szorosabb korlátok közé fogván szorítani a felség hatalmát. [1]) A felriasztott aggodalom következményeül utasítás ment a rendek választmányához, nem élő szóval, mint szándékuk vala, hanem irásban adniok elé megbízatásukat, mi augusztus 19-én meg is történt.

A magyar rendek a béke fentartása mellett nyilatkoztak oly feltételek alatt, melyek a korona méltóságával megférnek. A megujuló háború Erdélyt végkép elszakaszthatná az országtól; maradjon Bethlen kezében, hogy a szultánéba ne eshessék. Az erdélyi rendek Bethlent jogosan választhatták fejdelmökké, a zsarnok Báthoryt jogosan fosztották meg a főhatalomtól. Ha azonban Bethlen vagy a porta egyebet, többet követelnének, mint a mit korábbi szerződések alapján meg lehet, meg kell adni, Magyarország rendei készek fegyverrel visszautasítani a a jogtalan kivánságot. — Az örökös tartományok rendei részben a magyarok, mint az ügyben legközelebbről érdekeltek véleményéhez járultak; részben hézagos megbízatásukat vetvén okúl, épen nem nyilatkoztak. Mátyás augusztus 24-én, irásban, kívánságuk tekintetbevételéről

[1]) Khevenhiller, Annales Ferd. VIII. r. 639. l.

biztosította a rendeket, s az öszves ausztriai birodalom gyülése eloszlott. [1])

Bethlen és az erdélyi rendek folytonos sürgetéseire, [2]) s kivált, mert a szentszéktől és Spanyolországtól remélt segéd abban maradt s a Mátyás rendelkezésére állott pénzforrások a szokottnál is selejtesebbek voltak, 1615. [1615. május 6-án Nagyszombatban a király biztosai Forgács Ferencz, Molart János és Daróczy Ferencz egy részről, s az erdélyi követek Pécsy Simon, Sármasághy Zsigmond, Balásy Ferencz, Borsos Tamás, Rhonz János és Veres Pál a másikról, egyezkedésre léptek. Az erdélyi rendek fejdelemválasztási joggal bírnak. Fejdelem és rendek a tartományt s a hozzá tartozó részeket nem fogják a magyar koronától elvonni; ellene s az ausztriai tartományok ellen soha sem fognak támadólag vagy bármiként rendbontási czélzattal fellépni; az Erdélyhez kapcsolt részeket csak azon joggal fogják bírni, melylyel azok a király elődei által adományoztattak. Mátyás és utódai kötelesek a választott fejdelmet s a rendeket, kérésökre, mindenki ellen megvédeni; viszont Bethlen és utódai s az erdélyi rendek, szükség esetében segédére kelnek a királynak és utódainak, mindenki ellen, a portát kivéve; a körülményekhez képest, királyi hadakat is szállásoltatnak magoknál. A bécsi békekötést, mennyiben a fejdelemválasztási joggal nem ellenkezik, fenn fogják tartani, s ahhozképest a vallásszabadság is megállapítatik. Huszt és Kővár az erdélyi biztosok kezéhez adatnak; Nagybánya egyelőre még a királyéban marad. A hajdúk mindkét részről féken tar-

---

[1]) Khevenhiller, VIII. k. 647. l. Révay, Schwandtnernél, II. k. 801. l. Katona, XXIX. k. 566. l. Petrovics V.

[2]) 1614. oct. 5-én és 23-án kelt leveleik, Jászay gyüjteményéből, Horváth Mihálynál, III. k. 181. l.

tassanak. [1]) — Bethlen a vallásszabadságot megállapító pont értelmében a jesuitáknak — ellenére az őket Erdélyből kitiltó országgyülési végzéseknek — visszaadta kolosmonostori egyházukat és iskolájokat; a buzgó protestans fejdelem sajátszerü állásában, a hatalmas rend legyezgetésétől nagyobb előnyöket várt, mint üldözésétől.

Bécsben május 26-tól július 21-ig a porta biztosai Amhád Kiaja és Gratiani Gáspár, s Mátyás felhatalmazottai Forgács Ferencz, Khlesl Menyhérd bécsi püspök és a császári titkos tanács igazgatója, Molart János, a hadi tanács elnöke, Altheim és Solms, Pethe László tornai főispán s magyar kamara-igazgató, és Apponyi Pál, a zsitvatoroki béke megerősítése és biztosabb alapra fektetése iránt tanácskoztak. A vita kivált az illető magyar és török erősségekhez tartozó falvak szabatosabb meghatározása körül forgott, s a magyar urak a nádor elébe szerették volna vinni az ügyet, mit Khlesl mindenkép ellenzett. [2]) Végre, miután Mátyás, július 2-án Prágában kelt levele által Forgácsot intette, hogy nehány falú miatt a béke megszilárdulását ne akadályozza, a zsitvatoroki szerződés húsz további évre megerősítetett, megmagyaráztatott, új pontokkal megtoldatott. Ezekhez képest vegyes biztosságok által fog a vitában álló falvak ideoda sorozása eszközöltetni; a zsitvatoroki béke óta mindkét rész-

---

[1]) Katona, XXIX. k. 583. l. Mátyás május 15-én, Bethlen május 18-kán erősítették meg a szerződést.

[2]) Khlesl levele Mátyáshoz, 1615. június 30-án (Hammer, Khlesl's Leben, III k. 511. szám alatt): „Die passiones in denen Ungarn gar zu gross seyn, unnd wöllen aus dieser Imperfektion wegen etlicher Dörffer das ganze Königreich in Gefahr setzen . . . . Dabei finde ich auch, dass sie den Palatinum unnd die Ständt in Ungarn dermassen förchten unnd respectiren, dass sie lieber wolten die Sachen derzeit kundten aufgezogen oder an den Palatinum zurück widerumb remittirt unnd ime die Direktion de novo vertraut würde.“ Ezt Mátyás ne engedje; Bécsben kell végezni.—

ről épitett palánkok lerontatnak; [1]) az innenső kereskedés biztosítására consulságok alkottatnak; s a keresztyén katholikus papságnak, névszerint a jesuitáknak szabadságukban álland a török birodalomban egyházakat épiteni, az evangyeliomot akadály nélkül hirdetni. [2]) — Mátyás az Amhád által elvállalt békekötést december 1-én részéről is megerősítette, de végrehajtása, — százhatvan falu kerülvén általa török hatóság alá — keserves feladás volt. Több megyékben ellenállási kisérletek történtek, s [1616. a kedélyek lázadását Bethlen mozgalmai is növelték. Mátyás Nagybányát még a mult évben visszaadta néki a porta sürgetésére, de ez most Jenőt és Lippát [3]) követelte tőle, melyeknek a szultán kezéhez juttatására, Báthory Zsigmond óta, Erdély valamennyi fejdelmei kötelezték volt magokat. Ezen várak s a hozzájok tartozó kisebb erősségek a közelebb lefolyt zivataros időkben a kassai főkapitányságtól váltak függőkké, s Bethlen kénytelen volt erőhatalomhoz nyúlni, hogy a díván kivánságának eleget tehessen. Homonnay György, kinek a bécsi udvar némi reményt nyújtott az erdélyi vajdasághoz, ha Bethlent a fejdelemségből kiforgathatja, és Homonnayval Dóczy Endre, Eszterházy M. és Lónyay Endre június elején Serbán Radullal, a tartományából kivetett havasalföldi vajdával egyesült e czélnak elérésére s ama várak felmentésére. De a fejdelem Lippát bevette, mielőtt hadaik odaérkezhettek volna, s ezeknek a hajdúk általi megveretésök után Jenőt is elfoglalta. Amazt öt kisebb erősséggel egyetemben időhalasztás nélkül általadta a te-

---

[1]) A palánkok ezen lerontása a Tiszántúl letelepített hajdúkat nagy veszélylyel fenyegette.

[2]) Katona, XXIX. k. 608. l.

[3]) Lippa Erdély fő véghelye volt, a vizaknai, tordai kolosi só rakhelye, harminczada, szárazon s a Maroson kereskedése sokat a fiskusba hajlító.

mesvári beglerbegnek, s díjúl hat évre felmentetett a portának járó adó fizetése alól; Jenőbe magyar őrséget vetett Kornis Zsigmond kapitánynyal, s átadását addig halasztotta, míg Amhádnak a jövő évben történt halálával a díván követelését abbahagyta. [1]) —

Forgács Ferencz esztergomi érsek még a múlt év vége felé meghalálozott. Utódául, mondják, önmaga Pázmán Pétert kérte a királytól, kinek 1613 ban megjelent „Kalauza" a protestantismust minden oldalról, a polemia minden fegyvereivel megtámadta, s ki lángbuzgalma és talán még inkább emberismerete által, mely vele az alkalmat és módokat választatta, már eleddig harmincz nevesebb protestans családot nyert meg a római egyháznak. Közbenjárására történt, hogy 1615. septemberben a jesuiták Nagyszombatban ismét letelepítettek, s a túróczi prépostságot, mely Forgács halála után reá szállítatott, ő is, előde is, csak külsőleg viselték: jövedelmeit a rend húzta. De Pázmánnak ki kellett lépnie a rendből, hogy

---

[1]) Katona, XXIX. k. 629. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 304. 314. 317. ll. Bethlen ebbeli táborozása még nem világosítatott fel eléggé. Lippa és környéke, úgy látszik, rácz mozgalmaknak szolgáltak színhelyül, melyek irányukat Kassáról vették. Ha ifjabb hazánkfiai, Jászaynak és Gévaynak nyomain indulva, a bécsi levéltárakat által és általvisgálják, ezen viszony is, mint száz és száz egyéb, rövid idő mulva fel leszen világosítva. Szalárdy kronikájában olvasom, hogy Lippát, miután Báthori Zsigmond hadai által visszafoglaltatott, „a benne való ráczok, elárulván a benne való magyarokat, török kézbe ejtették vala, és azután ismét 1606. esztendőben Bocskay István fejdelem szorgalmatoskodására, ugyan a ráczok levágván a benne való törököket, magyar kézbe visszaejtették vala." V. ö. „Mercure françois" Páris, 1621, VI. k., hol Bethlen levele olvasható, melylyel 1616. jún. 14-én Lippa általadását kisérte. (Praynál is Epis. Proc. III. 317.) E hadviselésre vonatkozik Bethlen, 1626. nov. utolsó napján Körmöczből Pázmánhoz irván: „ellenség országunkban sem volt különben, hanem boldog emlékezető császár ő felsége, mikor szegény Dóczy András informatiójára és biztatására szegény gróf Homonnay Györgyöt Serban vajdával országunknak tölünk minden ok nélkül való elvételére expediálta vala, akkor is Debreczentől három mélföldön mehettek volt."

érsekké válhassék, s a kilépés, melynek eszközléséhez a szentszék buzgó készséggel járult, 1616. aprilis 29-én, az érsekké nevezés september 28-án történt meg. [1]) Erélyessége, melylyel a kamara irányában fellépett, midőn ez az érsekség jövedelmének elődeitől odaengedett részét tőle is követelte, sejdíteni hagyta, hogy eljárása az egyház ügyeiben alkudozásokat, engedményeket kizáró eljárás leszen. Khlesl mind a mellett bizonyossá tette a nádort, hogy Pázmán az érsek nem fogja Pázmán a jesuita működését folytatni, mert a közügy magunk mérséklését parancsolja. [2]) Thurzó nem nagy hitelt adhatott a biztatásnak, mit végintézete is tanúsít, mely nemzetségének azon tagjait kizárja az öröködésből, kik a római egyházhoz áttérnek. A hazája szolgálatában buzgó lélekkel, éles belátással fáradozott státusférfiú, a magyar protestantismus ernyedetlen támasza, meghalt még ép férfikorban 1616. december 24-én, nehány nappal azon év megnyilása előtt, melyben a reformatio százados ünnepét az elhúnyt családán kívül, Bethlen Gábor és István, Batthyány Ferencz, Forgács Péter és Mihály, Zríny Miklós és György, Nádasdy Pál, Révay Péter, Illésházi Gáspár, Szécsy Tamás és György, Bocskay Miklós, Bánffy Ferencz, Rákóczy György és Zsigmond, Török István, Zólyomi Dávid,

---

[1]) Kazy, hist. univ. tyrnav. 39. l. Katona, XXIX. 654. l.

[2]) Khleslnek, Prágában 1616. october 26-án Thurzóhoz adott levele: „De revdss. Archiep. Strigoniensis nunc recens electi erga Illustris D. V. amore et observantia optima quaeque sibi polliceatur, facturus namque, sin aliter amicus meus manere, consiliaque mea sequi voluerit. Hoc enim tempore consilia moderata esse oportet, si rempublicam christianam in extremo periculo constitutam salvare velimus . . . Dum inter patres societatis viveret, multa sibi incumbebant; nunc vero postquam obligatione jesuitarum solutus, publicam agit personam, interque regni proceres susceptus, aliter ea quae pro conservando publico Hungariae statu factu necessaria videbuntur, praestabit Hoc omnia confidenter et sicut Revssm. d. Archiepiscopus mecum convenit, mentemque suam detexit.“

Tököly István, Lorántffy Mihály, a Perényiek, Mariásiak, Zayak, Kemények, Barcsayak, Szirmayak, Károlyiak, Berényiek, Szentiványiak, Barkócziak, Nyáriak, Divékiek, Ujfalusyak az ország minden részeiben üllötték volt.

XIV.

Mátyásnak nem voltak gyermekei, s a mindinkább kórságossá váló öreg úr magzatokat már nem remélhetett. Több tanácsosai azon voltak, hogy az öröködést Ferdinánd főherczegnek, Károly fiának, I. Ferdinánd unokájának biztosítsák, ki az ellenreformatiót Stíriában, Karántföldön és Krajnban már is keresztülvitte, s ki a férfikor virító szakában állva, és két élő fiúnak atyja, elsőséggel bírt Mátyásnak azonképen mint ő, az aggkor felé hajló, gyermektelen testvérei Maximilián és Albert felett. Hogy Khlesl ne akadályozza az ügyet, bíbornoki föveg érkezett számára Rómából; s Maximilián, összesének, Ferdinándnak, azonképen, mint a jesuitáknak erős támasza, Albert főherczeget, Németalföld kormányzóját még 1616-ban rábirta, hogy öröködési jogáról Ferdinánd érdekében lemondjon. A ki nehézséget támasztott, az III. Fülep spanyol király, Maximiliánnak, Anna leányától unokája, volt, ki Mátyás és testvérei magvok-szakadása esetében Magyar- és Csehországokra igényt tartott, miután anyja csak Maximilián egyenes águ fiutódainak előnyére mondott le öröködési jogáról. A bécsi udvar figyelmeztette Fülepet, hogy makacssága könnyen veszedelembe ejthetné a római egyházat, melynek ő híve; az ausztriai há-
[1617] zat, melynek ő tagja; és Fülep 1617. aprilis 21-én csakugyan lemondott igényéről, oly feltétel alatt, hogy joga csak Ferdinándra és Ferdinánd fiörököseire szálli-

tassék, s hogy lemondásaért az ausztriai tartományokból kárpótlást nyerjen. [1])

Az uralkodó ház tagjaitól származható akadályok el voltak hárítva, s az örökös tartományokban I. Ferdinándnak úgynevezett házi törvénye érvényességgel bírt, de Magyar- és Csehországokban még a rendeket is szükséges volt megnyerni az öröködés alkotmányosításához. E czél elérésére Mátyás Ferdinándot magához Prágára hívta, ünnepélyesen fiául fogadta, s a cseh rendek, Thurn Mátyás és Fels Lenárd ellenzésének daczára, június 9-én csakugyan koronaörökösül ismerték s június 29-én megkoronázták, oly feltétel alatt, hogy Mátyás életében az országlásba ne avatkozzék, s az ország szabadságait, nevezetesen a Rudolf által kiadott felségleveleket is megerősítse. — Az útnak Magyarországon is egyengetésére, Mátyás biztosai, Pázmán Péter, Molart János, Pethe László és Apponyi Pál július 31-én Bethlen követeivel újabb szerződésre léptek, melyhez képest a nagyszombati egyesség óta egymás ellen művelt dolgok mindkét részről feledékenységbe merítetnek; senki se merészeljen, ezentúl bár mily állásu, méltóságu legyen, amaz egyesség ellen véteni, belső, külső hadakkal a békét, közrendet bontani; a különben cselekvők hűtlenségi büntetésben elmarasztandók, ha a másik fél kezébe esnek, nemességökrei tekintet nélkül fogván megfenyítetni. [2]) Mátyás september 2-án megerősítette a szerződést, s Bethlen általa nemcsak mult évi foglalmányainak birtokában maradt, hanem Homonnay fejdelmi viszketegének megújulása elől is egyelőre biztosítatott. Mátyás nem minden alap nélkül

---

[1]) Khevenhiller, Annales Ferd. r. l. Pray, hist. regum Hung. III. k. 273. l.

[2]) Pray az id. h. 275. l. Pray-Miller, Princip. Gabrielis Bethlen, I. k. 37. l.

várhatá, hogy ezen előzmény után Bethlen befolyása a magyar rendek protestans részére, nem fogja Ferdinánd öröködésének gátlását czélba venni.

October 16-án Pozsonyba december 23-ára országgyülés hirdettetett, october 20-án utasítás ment a főispánokhoz, készítenék elő a megyei nemességet az országgyülés tárgyára, a főherczeg öröködésének megismerésére. Közbenjött betegség a jövő évi januárius 6-ára s a betegség növekedése martius 4-ére halasztatta Mátyással az országgyülés megnyitását, Ferdinánd és Maximilián főherczegek nagy boszúságára, kik hevökben már aligalig győzték bevárni a pillanatot, melyben czélt érnek elvégre. Mátyás gyengélkedése nem engedé, hogy az országgyülést személyesen megnyithassa, s ez okon 1618.] 1618. martius 15-én Khlesl bíbornokot, Molart Jánost és Ulm Lajos császári alkanczellárt biztosokúl, martius 18-án Ferdinánd főherczeget helyetteséül nevezte. A biztosok martius 23-án általadták a király előterjesztését, melyhez képest a rendek felhivatnak, hogy miután az ország nagy zavarba fogna jöni, ha a felség örökös nélkül meghaláloznék, s miután néki azonképen mint testvéreinek nincsenek gyermekeik, „ismerjék, hirdessék, tiszteljék királyokúl“ Ferdinánd főherczeget és Csehország királyát, kitűzvén koronázására is a napot, valamint ezt Mátyás érdemei, ki a közjó érdekében még Rudolf nehéztelését is kész volt magára vonni, s Ferdinánd fényes tulajdonai, anyai ágon szent István királytól származása váratják, tanácsolják. [1]) A rendek martius 26-án végzést hoztak, hogy már második éve folyván Thurzó halála óta, mindenekelőtt nádort kell választani, történjék tehát e

[1]) Katona, XXIX. k. 681. l.

végre a kijelelés, s orvosoltassanak előlegesen az ország szabadságain, nevezetesen a bécsi békén ejtett sérelmek; aztán majd nyúgodt kebellel lehet a királyi előterjesztés tárgyallásához fogni. A főrendek ugyanaz nap harmincznyolcz szavazattal tizenegy ellen a király választásának elsőséget adtak a nádoré felett; [1]) de a rendek megmaradtak végzésöknél, s martius 27-én ily értelemben kelt feliratukhoz, egyelőre a főrendek is csatlakoztak. [2]) Mátyás, martius 28-án kelt válaszában úgy vélekedett, hogy a leendő úr választása előbbrevaló, mint szolgájaé, hogy ő is előbb választatott meg mint az akkori nádor, hogy egyébiránt a király választását nyomban fogja követni a nádoré, s a többi királyi előterjesztések felolvasását a sérelmek tárgyalása. E válasz következésében a rendek ötvennégy szavazattal harminczhét ellen nem ellenezték, miszerint a király választása megelőzze a nádorét, de aprilis 3-án kelt felirásában mindkét tábla feltételül szabta: hogy Mátyás a rendek királyválasztási jogát még a koronaörökös választása előtt megismerje, s választása után törvényczikkelybe iktassa; hogy a nádor-jeleltek nevei még a királyválasztás előtt az országbíró kezéhez adassanak, azonegy nap, azonegy ülésben fogván a király választását követni a nádoré; hogy a sérelmek, nyomban e választások után s még a koronázás előtt orvosoltassanak; hogy Mátyás őket e pontokról oklevelesen biztosítsa, Ferdinánd pedig magát, még mielőtt megválasztatik, szabadságaik megőrzésére s a bécsi békekötés és az 1608. k. e. tczikkelyek megtartására kötelezze. [3])

---

[1]) Maximilián főherczeg arról is gondoskodott, hogy a biztosoknak módjok legyen az ügy kivívására. Az országbiró, Forgács Zsigmond, ezerötszáz tallért kapott. L. Khlesl's Leben, IV. k. 820. szám alatt.

[2]) Katona, XXIX. k. 690. l. Jászay, Horváth Mihálynál, III. k. 183. l.

[3]) Katona, XXIX. k 693. 695. ll.

A biztosok aprilis 6-án kelt nyilatkozatukban figyelmeztették a rendeket, hogy a királynak nincsen szándékában az ország alkotmányán csorbát ejteni; hogy nem kíván egyebet annál, a mit király-elődeinek Magyarország rendei századokon át egész készséggel megadtak volt. Ha a rendek szabad választási joga nem mondatik is ki tisztán a királyi előterjesztés felebb idézett szavaiban, általuk azon mégis csorba nem ejtetik. Ha Mátyás e jogot külön oklevél által megismerné, mintegy vallomást tenne, hogy szándéka volt, azt aláásni. Rudolf szintén e szavakkal — „királyúl fogadni, kihirdetni, koronázni“ — élt, midőn Mátyást a rendeknek királyúl ajánlotta, s mégis senki sem kívánta, hogy a rendek szabad választási joga külön oklevélben megismertessék. S miután Mátyás már megigérte, hogy a király kikiáltását nyomban fogja a nádorválasztás követni, s hogy gond leszen a sérelmek orvoslására, valljon mit kívánhatnak még joggal az ország rendei? [1]) — Pázmán a felső táblánál és Pákai Benedek királyi személynök az alsónál, hivatkozással az 1547: 5. tczikkelyre, úgy vélekedtek, hogy a magyar rendek az ausztriai ház kihalásaiglan, lemondottak királyválasztási jogukról; s hogy máskülönben is Ferdinánd megérdemli, miszerint az ország koronájával megtiszteltessék. Eszterházy Miklós, királyi főudvarmester, ki nejét, Magócsy Ferencz özvegyét imént a római hitvallásnak megnyerte, a protestansoknak odavetette a megjegyzést: hogy valamint Szilágyi Mihály annak idejében Hunyady Mátyást, egy párt tiltakozásának ellenére királylyá tehette, úgy jelenleg sem fogja magát egy hásártos felekezet által szándékában megakasztatni az ország. [2])

[1]) Katona, az id. h.

[2]) Kazy, hist. Hung. I. k. 134. l. Theatrum Europaeum... beschrieben durch M. Joannem Philippum Abelinum Argentoratensem, Frankfurt, 1662. I. k. 223. l.

A rendek most felhagyván a Mátyás által kiadandó oklevél további sürgetésével, tizenhét alkupontot szerkesztettek, melyeket Ferdinánd választatása előtt elfogadjon, megerősítsen. A vallást illető hatodik pont szerkesztése heves vitára adott alkalmat. A protestans rendek ezen szavak után: „. . . mezővárosok és falvak szabadon gyakorolhassák az általok önként elfogadott hitvallást," — melyek az 1608: k. e. tczikkekből átvétettek, — még e melléklet beiktatását kivánták: „és szabadon használhassák az eddig katholikus egyházakat;" mit a katholikus rendek, mert szerintök a patronatusjogot sértette, ellenéztek. A melléklet elmaradt, s mindkét fél óvást adott be az országbírónál. [1]) Nagyobb egyetértéssel szerkesztettek a többi alkupontok, melyek közűl az első a bécsi békekötést, s az 1608. k. e. s u. törvényczikkelyeket megerősíti; a második a sérelmeknek haladék nélküli orvoslását biztosítja; a hetedik a nádor jogkörét és a bánét, a kilenczedik a városi polgárok szabadítékait gyámolítja; a tizenkettedik a szövetséget Csehországgal, a többi szomszéd tartományokkal, s Erdélylyel épségben rendeli tartatni; a tizenharmadik hadviseléshez, békekötéshez a rendek megegyezését kivánja; a tizenhatodik a hajdúk szabadítékait biztosítja; a tizenhetedik Ferdinándot Mátyás életében az országlásból kirekeszti. [2]) — Ferdinánd ezen pontokat május 15-én, — ünnepélyes igérettel, hogy szavát meg fogja tartani, kerüljön bár életébe, — elvállalta, s más nap királyúl választatott. Nádorrá ugyanaz nap Forgács Zsigmondot választotta a többség; nádorjeleltek voltak kívüle a katholikusok közül Erdődy Tamás tárnok, a protestansok közül Batthyány Ferencz fölovász-

[1]) Ugyanaz ugyanott, 160 l.
[2]) Katona, XXIX k. 718. l. Corpus juris h. II. 708.

mester és Török István. A király kinevezésétől függő főbb hivatalok, Khlesl törekvésére, nagyából katholikusokkal töltettek be. [1])

Május 17-én felolvastattak a többi királyi előterjesztések, de a rendek előbb sérelmeik tárgyallásához fogtak, s ez ügyben három rendbeli felirás ment Bécsbe, két leirat érkezett Pozsonyba. A sérelmi pontok s az előterjesztések tárgyallásának eredményeül hetvenhét törvényczikkely alkottatott. A törökkel kötött béke teljes végrehajtása magyar biztosok által eszközöltessék. [2]) A felső magyarországi hajdúk maradjanak meg telepeik birtokában, de mint nemesek a megyéhez tartozzanak. Valamennyi kapitány és várnagy a nádortól függjön. Tatában ne legyen idegen várnagy, Komáromban és Győrött a németek mellé ma-

---

[1]) Jancsó Imre, Hammernél, Khlesl's Leben, III. k. 66. l.

[2]) Az 1615-diki szerződésnek Konstantinápolyban megerősített példánya egyes részletekben eltért a Bécsben elfogadottól, s ez okon 1616. május 1-én az előbbeni biztosok új oklevelet irtak alá, mely a vitában állott pontok kiegyenlitését Altheimra és Ali budai basára bizta. Követül Konstantinápolyba Czernin Hermann prágai főkapitány küldetett ötvenezer forint értékü ajándékokkal. Czernin 1616. september 4-én, társával, Cesare Galloval, Amhád kezét csókolta, s panaszt emelt, hogy Lippa és Jenő, és a mi hozzájok tartozik, Bethlen által jogtalanúl elfoglaltatott, s hogy a portának, a béke megszegésével, része volt a foglalmányban. Utasításához képest Bocskay hódoló levelének megsemmisítését kivánta, valamint Amhád oltalom-levele a pozsonyi országgyülésen megsemmisitetett. A porta, viszonzásul, sérelmet látott Bocskay koronájának lefoglalásában; a Serbán Radulnak, hogy Havasalföldet visszafoglalhassa, adott útlevélben; s azonfelül Füleket, Nográdot. Szécsént és Váczot visszakivánta. Czernin, miután kereskedelmi szerződést kötött a portával, 1617. júniusban búcsut vett Amhádtól, kinek követei az 1618-diki év elején Molart Jánossal és Apponyi Pállal az ide vagy oda adózó falvak iránt Komáromban ujabb, pótló egyezkedésre léptek Molart. 1618. decemberben, II. Osmánnak, az 1617. november 22-én meghalálozott Amhád fiának és utódának üdvezletére követül Konstantinápolyba érkezett, s véle, a magyar rendek nevében Liptay Imre alispán, ki a töröknek adózó falvak számára emberiebb bánásmodot szorgalmazzon, s a palánkokat in statu quo kivánja hagyatni. E kivánságot, mert ellentétben állott az 1615-diki békekötéssel, említetlenül hagyta, bizonyságot adatván magának Molart által, hogy máskép cselekednie nem volt tanácsos.

gyar helyettesek nevezessenek. Kanisa pótlására három helyet kell megerősíteni: Egervárt építsék a dunántúli megyék, Szalavárt Ausztria, Nemptit a stájerek. A magyar kanczellária magyar ügyekben teljes hatalommal bírjon, hogy a hazafiak ne legyenek kénytelenek ügyes-bajos dolgaikban nemmagyar tanácsosokhoz fordulni. A vallás dolgában megujítatik az 1608: 1. k. e. törvényczikkely. [1]) — Pénzsegélyül felajánltatott minden porta után a' török békekötés költségeinek fedezésére két forint; a végvárak számára két éven át három-három forint; tiszteletdíjúl Ferdinándnak egy forint; a koronaőröknek két éven át egy-egy forint; s aztán új dieta tartásaiglan évenkint fél forint; országház épitésére hatvan dénár. S csak miután e törvények meghozattak, miután már száz napig tartott az országgyülés, megkoronáztatott Ferdinánd Pázmán Péter által július 1-én; [2]) a törvényczikkelyek megerősítettek július 4-én; s a rendek eloszoltak. —

A magyar országgyülés lefolyása alatt erős dolgok történtek Csehországban: a harmincz évi háborúnak első fellobbanásai. Mátyás Prágából távozásakor a kormányt kilencz katholikus és három protestans úrra bízta; Thurn Mátyás megfosztatott hivatalától, a karlsteini főkapitányságtól. Rudolf híres felséglevele a vallásszabadság dolgában odamagyaráztatott, hogy katholikus földesurak s ki-

---

[1]) Corpus juris hung I. k. 690. l.

[2]) Katona, XXIX. k 893. l. — Pray (Hist. III. k 281. l.) Thurzó Imrének ezen országgyülésről vitt naplóját említi. A napló talán megérdemelné hogy közzététessék. — Irója akkor tizenkilencz éves volt, s csak imént jött haza Wittenbergből. hol $16\frac{15}{16}$ ban az academiai rectorságot viseltették vele, s hová atyja a nádor, köszönet fejébe a rendkívüli megtiszteltetésért, száz jobbágyát küldte, kik hajdútánczczal és fegyverforgatással, paripáikkal és zenéjökkel Wittenberg tudós és tudatlan lakosait megríkassák. Ajándékúl tizenkét szekeren régiségeket és ritkaságokat küldött az egyetemnek, s Magyarország kincseit ételben italban fiának, hogy tanitóit és tanuló társait három napig fejdelmi pazarsággal megvendégelhesse.

vált a papság protestans jobbágyai nem épithetnek templomokat magoknak; külön biztosok a Braunauban épültet elvették a lakosoktól s odaadták katholikus földesuroknak, a benedekes-apátnak; a község képviselői, mert panaszt emeltenek, elzárattak. Más községekben hasonló dolgok történtek: a klostergrabi polgárok templomát a prágai érsek kivánságára Mátyás zsoldosai lerontották. — Boszújokban az utraquista és protestans rendek május 28-án Thurn Mátyás és Fels Lénárd vezérlete alatt a prágai tanácsházra mentek; a katholikus kormánytanács legbuzgóbb tagjait, Szlawata Vilmost és Martinitz Jaroszlávot, íródeákukkal egyetemben, a tanácsterem ablakából az árokba vetették; s az ország ügyeinek igazgatását harmincz tagból álló választmányra bizták. Khlesl ovatos fellépést, engesztelődési rendszabályokat tanácsolt Mátyásnak, s Mátyás ez ügyben is mint egyebekben Khlesl tanácsát követte. De Ferdinánd, kit taval azon feltétel alatt koronáztak Prágában királylyá, hogy Mátyás halálaiglan nem fog az ország ügyeibe avatkozni, más véleményben volt, annyival is inkább, mert a jesuiták a cseh korona tartományaiból kiparancsoltattak. Ferdinánd is, Maximilián is határtalan gyülölettel viseltettek a mindenható minister iránt, ki nem engedte, hogy a már végkép elgyengült Mátyás nevében ők országoljanak; bőszükben még imént a lassuságot, melylyel a koronázás Pozsonyban megtörtént, néki tulajdonították; Khlesl meg úgy vélekedett, hogy azon golyónak, mely az ünnepély alkalmával füle mellett ment el, ők adtak volt irányt. Július 20-án, midőn a bíbornok-püspök a császári várlakba érkezett, Maximilián és Ferdinánd parancsából elfogatott, s az ambrasi erősségbe, Tirolisba, vitetett. A főherczegek azzal okadatolták a lépést, hogy Khlesl, dölyfében és kormány-szomjában meghasonlást ügyekezett előidézni

az uralkodó ház tagjai között; hogy befolyását, mint a császári titkos tanács igazgatója, a monarchia rövidségével, sőt épen az ellenségek érdekében gyakorlotta. Mátyás tűrte a mit tűrni kellett; tűrte a főherczegek figyelmeztetését, hogy ő, Mátyás, mert a ház érdeke úgy parancsolta, annak idejében nem a tanácsos hanem egyenesen az úr ellen lépett fel. De hitvese, Anna, nem tartóztathatá magát a megjegyzéstől: „a császár szerelmednek, főherczeg Ferdinánd, tovább él, mint kellene; a jámbor úntatja szerelmedet.“ — Dampierre és Longueval-Bucquoi septemberben hadaikkal Csehországba nyomúltak; mindketten megverettek. Fridrik pfalzi választó fejdelem, Mannsfeld Erneszt vezérlete alatt a cseheknek segédhadakat küldött, kik November 21-én Pilsent kiostromolták. Schlick és Thurn, a csehek fővezérei, felső Ausztriában több helyet elfoglaltak; az ausztriai protestans rendek kéz alatt és nyiltan hozzájok csatlakoztak. Maximilián főherczeg ekkor már megszünt élni. A fellázított vészben Ferdinánd egymaga állott a kormánynál, még mielőtt 1619.] Mátyás 1619. martius 20-án meghalálozott.

HUSZADIK KÖNYV.

1619—1645.

II. Ferdinánd, 1619—1637.
III. Ferdinánd, 1637—1645.

I.

II. Ferdinánd kilencz nappal Mátyás halála után május 26-ára Pozsonyba országgyülést hirdetett. Még megnyilása előtt a cseh rendek, kik nyomban a prágai napok után a mult országgyülést az 1608-diki frígy megujitására felhivták, de akkor Forgács Zsigmond által elutasíttattak, [1]) s velök a morvák és ausztriaiak felkérték a nádort, fel a megyéket, hogy ama frígynek értelmében szövetségeseik legyenek Ferdinánd ellen; hogy azon hatezer zsoldost, kik Somogyi Mátyás, Forgács Miklós, Lengyel Boldizsár és Horvát István hadnagyok alatt a király vezéreinek támogatására Csehországba készülnek, otthonn maraszszák; s hogy június 15-ére követeket küldjenek Prágába, kik a szövetséges társakkal a szükséges intézkedések tételéről gondoskodjanak. [2])

Ferdinánd személyesen akarta megnyitni az országgyülést, de Thurn Mátyás hadaival Morván át Alsó-Ausztriába nyomult, s Bécs és Pozsony között veszélyessé vált a közlekedés. Ez okon a nádorra bizatván az országgyülés megnyitása, Ferdinánd június 4-én kelt leirata által, az ország oltalmára — ha kell, személyes felkelés utján is — hívta fel a rendeket, és elmellőzésére mindazon vitáknak, melyek egyébre, nem a közjóra s a királyi tekin-

---

[1]) Hammer, Khlesl's Leben, IV. k. 29. l.

[2]) Acta diaetalia, 1618 et 1619. Pest, 1790, 239 s kk ll. Katona, XXX. k. 3 s kk. ll.

tély szilárditására irányozvák. Június 6-án a felső-ausztriai rendek Ferdinánd magyar zsoldosainak visszahivatását szorgalmazták az országgyülésnél, s közbenjárását kérték ki ügyökben a királynál. Ehhezképest, miután Tiefenbach Fridrik a morvák nevében is hasonlókép nyilatkozott, június 8-án küldöttség ment a királyhoz, kérdést teendő: ha akarja-e, hogy a magyar országgyülés közte és a felkelt rendek között békitőleg fellépjen, s e végre fegyverszünetet eszközöljön. Ferdinánd ekkor, úgy szolván, foglya volt Thurnnak, ki Bécs Landstrass nevü külvárosában ütött tábort. A császári várlak ablakai alatt szózatok hallatszottak, melyek Ferdinándot, fiaival egyetemben klastromba akarták küldeni, s az ausztriai rendek közül egynémelyik felkereste teremeiben a főherczeget, kivánva hogy szövetségökhez a csehekkel megegyezését adja. De Ferdinánd, a ki az ügyet, melynek képviselője volt, szentnek vallotta, s kinek ereje, egyik ellenségének megjegyzése szerint, abban állott, hogy a szerencse verőfényében nem szokta magát elbízni, s hogy nem csüggedez a balsors csapásai alatt, ernyedetlen maradt, s visszautasította a kivánságot. Dampierre egyik ezredének Bécsbe érkezése, s Bucquoinak Zablotinál Mannsfelden vett győzelme, mely Thurn rögtöni visszavonulását eredményezteté, Ferdinándot bajos állásából kisegitették; és június 13-án a magyar rendek odaértesítettek általa, hogy a csehekkel csak a végett ereszkedjenek értekeződésbe, miszerint kivánságaikat az ő, a király itélete alá terjeszthessék. A leirás figyelmeztette a rendeket, hogy a király máris mindent elkövetett az elégedetlenek megnyugtatására; értsd: hogy április 6-án Csehország szabaditékait megerősitette. [1])

[1]) Acta diaetalia 1619, 266. l.

Ferdinánd a császári korona szorgalmazására, melyet a pfalzi választó fejdelem Fridrik, I. Jakab angol király veje, ügyekezett előle elkapni, a német birodalomba készülvén, biztosokul Molart Jánost és Högelmüller Rupertet küldte Pozsonyba a nádor mellé. A cseh, morva és ausztriai rendek június végén ide érkezett követeik nem minden élesség nélkül kivánták, hogy a magyar hadak Bucquoi és Dampierre táborából visszahivassanak; hogy az 1608-diki frigy ujból megerősitessék; és hogy ennek értelmében fegyveres segédet nyújtson nékik, a jogaikban sértett szövetséges társaknak az országgyülés. A követek nem értek czélt; közbenjárást, és semmit egyebet igértek a magyar rendek, mert fegyverre kelniök a koronás fejdelem ellen tilos, és visszahivniok a királyi zsoldosokat, nem áll hatalmukban. [1]) Július végén visszatértek küldőikhez a követek; neheztelésöket még növelte, hogy Eszterházy Pál, Pálffy Miklós, Balassa Péter és Orosz Endre Pozsony környékén több-több zsoldosokat gyüjtöttek Ferdinánd zászlai alá.

Eddig legalább külsőleg egyetértésben működött az országgyülés; de midőn a királyi előterjesztések felolvastattak, midőn az ország belügyei kerültek szőnyegre, meg lobbot vetett a vallási vita. A protestansok hosszu lajstromban mutatták be a nádornak a felekezetökön elkövetett sérelmeket, s visszatorlásul a katholikusok meg hasonló sérelemlajstrommal léptek fel. Az utóbbikban, egyebek közt olvasható volt, hogy protestans földesurak jószágaikból a katholikus lelkészeket elüzték; hogy jobbágyaikra evangelikus hitszónokokat tukmáltak, s a t. Nincsen ok kétségbevonnunk az adatok hiteles voltát; de a panaszlók nem vették észre, hogy e kicsapongásokat a patronatusi jogról általok felállitott tan igazolja, mely az

[1]) Ugyanott 300 s. kk. ll.

eddig katholikus egyházakat azon esetre sem engedi át a protestansoknak, ha a helységnek nincsenek katholikus lakosai; s mely Pázmán Péterrel azt mondatta: hogy pusztuljanak el jószágai, álljanak üresen, lakosok nélkül; csak protestans templom ne emelkedjék területőkben. Hijába hordott fel okot okra a nádor, melyek a vallási vitatkozások elmellőzését tanácsolják; a két felekezet kifogyhatlan volt panaszokban, szemrehányásokban, s nagyobb gyűlölettel mint valaha és roszúl palástolt boszútervekkel vált el,augusztus 13-án, az országgyülés berekesztésének napján, egymástól. Az orvoslás végett közösen felemlitett egyéb sérelmek, névszerint a választási alkupontok meg nem tartásából származottak, szintén elintézetlenül maradtak; nádor és biztosok a király távollétére hivatkoztak. A hozott öt rendbeli törvényczikkelyek a befejezetlenül hagyott ügyeket a jövő országgyülésre halasztották; szükség esetére közfelkelést rendeltek; és külön mindenik portára ötven denárt róttak, hogy legyen miből fedezni azon követség költségeit, mely Ferdinánd s a cseh rendek közt békét eszközöljön. Ferdinánd, kit a német választó fejdelmek többsége augusztus 23-án császárnak választott, september 11-én Frankfurtban megerősítette a végzeményt. [1])

A cseh és morva rendek most Bethlenhez fordultak segédért, kit a magyar protestans urak közül is többen ösztönöztek, ragadná meg az alkalmat, lépne fel hitvallásuk oltalmára, saját hatalmának növelésére. Bethlen jelleme vallásos oldallal is birt; bizonyság a körülmény, hogy életében husz egynehányszor végig olvasta a bibliát; és a biblia iránti cultus elsőséget adatott vele a megujított

[1]) Kazy, hist. Hung. I. 154. s kk. ll. Acta diaetalia, 411. l. Kovachich, Supplem. ad. Vest. Comit. III. k. 374. s kk. ll.

hittannak a római egyház dogmái felett. De a vallásügyet mindenha másod sorba helyezte, élt vele mind eszközzel, czéljainak elérésére. Ő nem volt oly buzgó protestans, mint például, a Thurzók; ezeken meglátszott a wittenbergi nevelés, rajta hogy iskoláit részben a temesvári basánál, a portánál járta. 1619. elején, midőn Nagy-Károlyban a nagyszombati egyezkedés felfrisitetett, segédet igért, úgy látszik, a királynak Csehország ellen. [1]) Július elején Dóczy Endre kassai főkapitány által szövetkezési készségét ujból bejelentette a királynak, intvén őt: hogy névszerint a Thurzóktól ovakodjék, kik a lázongókkal szorosabb viszonyban állanak s részökről is Ferdinánd ellen támadnak, ha Thurn nem lett volna kénytelen Bécs környékéről visszavonulni. [2]) A bosszúság, hogy ajánlkozásával nem ért czélt, sőt hogy Homonnay György ármányait folyvást ellene szőhette, [3]) és a cseh rendek igéretei némi befolyással lehettek tervének gyökeres változtatására; de eltökélésre ez irányban az elégedetlen magyar urak birhatták, Rákóczy György, Zsigmond fia, Borsodi főispán s ónodi kapitány, Szécsy György, Perényi Ferencz, kik reményt nyújtottak néki, hogy az öszves felföld zászlai alá gyülekezendik. Ehhezképest augusztus 18-án Brassóból Hatvany István által biztatta a hozzá folyamodott szövetséges rendeket, hogy rövid idő mulva Morva határszélén leszen seregével; [4]) s ujabb tervének

---

[1]) Bel, Notitia Hung. novae, II. k. 51. l. Jászay, a Figyelmezőben, 1839. folyt. 340. h. V. ö. Toldy Ferencz, Eszterházy Miklós munkái, Pest. 1852, XVI. h.

[2]) Pray, Epist. Proc. III. k. 320. l.

[3]) Querelarum Hungariae adversus corruptelas jesuiticas defensio, h. n. 1620, 7. l.

[4]) Pray, Epist. Proc. III. k. 328. l. Theatrum Europaeum, I. k. 217. l.

a porta pártfogását megvásárlandó, követei által Konstántinápolyban bemutattatta az adót, melynek fizetését ő is, eldődei is több év óta elmulasztották. [1])

Augusztus végén tetemes sereggel és tizennyolcz ágyúval, Leányvárnál kijött Erdélyből; s még mielőtt a seregesen hozzátódult hajdúk, a Bucquoi táborából zászlóstul, mindenestül átjött magyar lovas csapatok, s a tiszántuli megyék hadi erejét négyvenezer főre növesztették, Rákóczy Györgyöt Kassa ellen küldötte. A városi tanács september 5-én készséggel kapút tárt az érkező előtt, s Dóczy Endrét foglyúl adta néki. Két Jesuita, Pongrácz István és Grodeczki Menyhért, s velök egy kanonok meggyilkoltattak. [2]) Rákóczy Kassáról Zemplénbe sietett, Homonnay György megfenyitésére, ki a duló hadak elől III-dik Zsigmondhoz, Ferdinánd sógorához és mindvégig hű szövetségeséhez, Lengyelországba szökött; Szécsy György Abaújban, Jászót, a Kassából tizennégy évvel azelőtt kiszoritott egri káptalan székhelyét felforgatta; s Bethlen, september 11-én Kassára érkezése után, a Thurzókat felhatalmazta, urakat, nemeseket, polgárokat környékökben hűségére esketni, az apátságok és kolostorok jószágait párthiveinek adományozni. [3]) A september 20-án Bethlen felhivására Kassán tartott convent, törvényesnek nyilatkoztatta a fel-

[1]) Velenczei követjelentés, Hammernél, IV. k. 502. l.: „Bethlen Gábor scrive che ben da 25. anni non e stato pagato il tributo di questa provincia dalli suoi predecessori, che nondimeno come fedele schiavo del felice impero ottomano ha voluto mandar detto tributo.“ Nov. 1619.

[2]) Bethlen Dóczyt Erdélybe küldötte, hol a nyomorult rövid idő múlva Fogaras várában meghalálozott. — A Theatrum Europaeum a megölt jesuiták számát, hibásan ugy látszik, nyolczra teszi: „Weil sich auch zu Kaschau acht Jesuiten, zuwider dem ergangenen ungarischen Patent, betreten lassen, sind sie von den Siebenbürgern in Stücke gehauen, und in die Heimlichkeiten geworfen worden.“

[3]) Zavodski, Katonánál, XXX. k. 226. l.

kelést, mert Ferdinánd — kit eddigi eljárása miatt augusztus 17-én a csehek is leszállitottak a királyi székről, Fridrik pfalzi választó fejdelmet léptetvén helyébe, — elállott az alkupontoktól, melyekre koronáztatása előtt magát kötelezte volt; s mert a katholikus főpapok a vallási és polgári szabadság alaptörvényeit furfangos hermenevtika által megroskadtatták. [1]) E közben Szécsy György és Rhédey Ferencz nagyváradi főkapitány s a fejdelem derékhadának vezére Füleket, Szécsént, Nógrádot, Gyarmatot, Váczot elfoglalták. Érsekujvárt az őrség, Koháry

[1]) A manifestum, mely a felkelés inditó okait elősorolja, Alvinczy Péter, Bethlen udvari papja által szerkesztetett. — III. Zsigmond lengyel királyhoz, Wazecsről (Gálszécsről?) 1619. october 1-én intézett levelében, melynek másolata a drothingholmi könyvtárban találtatik, Bethlen ekkép jellemzi a felkelést: „Constat templis longe plus quam centum pastores in Hungaria expulsos, proventibus spoliatos; et in ultimis comitiis Posoniensibus ab Archiepiscopo Strigoniensi, per Valonum, Italorum, Hispanorumque in regnum introductionem, solemni protestatione ultima, extirpatio religioni orthodoxae (saját hitvallását érti) palam fuit promulgata, asserentes, malle eos fertilissimum Hungarie solum ferarum tantum agminibus relinqui, quam ut lutheranis, calvinianisque haereticis accolatur, (Constat.) magnates patricios orthodoxae religionis nullis officiis admissos, nullis dignitatibus ornatos. sed jesuitarum clancularíis delationibus ita vexatos, ut prae metu nimio vitam in patria non secus ac in exilio agerent. Sed super omnia ita apud Turcas ultimum totius gentis hungarae excidium miris modis agitasse, ut extirpata gente nostra, soloque patriae in aeternam vastitatem redacto, foedus aeternum cum Turca, cujus terminus ac verus scilicet custos ea vastitas foret, pangendum . . . . . Me gens mea hungarica potissimum ob sanguinis conjunctionem, ob religionis unitatem, in re arctissimae confoederationis et gratitudinis íllius, qua me contra aemulos meos annis superioribus armis ex Hungaria pulsos tutando, debitorem, obnoxiumque, ut in similibns casibus ipsis adessem, pervicerunt. Tali ergo proposito vocatus, invitatusque, veni armatus, quia et fidejussores Hungarorum (a cseh. morva s a t. rendek) jamjam opprimere conantur, et hungaricam gentem in libero religionis exercitio perturbant, extremumque armis (minantur). De regia dignitate, de invasione et occupatione regnorum nullus sermo (vonatkozás Zsigmond levelének tartalmára) nulla mentio apud nos est; publica salus gentium et regnorum, praesertim gentis hungaricae quaeritur, violata . . . . religionis libertas, non ut ulla ex illis extirpetur, sed ut aequalis libertas . . . . . absque oppressione alterius restituatur, hoc solum agitur . . . . . .“ Dudik, Forschungen in Schweden s a t. Brünn. 1852, a 293. lapon.

Péter helyettes várnagy ellenére september 30-án Bethlen hadnagyainak általadták; a bányavárosok hodólatukat bejelentették. Ferdinánd hivei, köztök a magasabb clerus tagjai, Győrre, Komáromba menekültek a külföldi parancsnokokhoz, az ausztriai és stájer határszélekhez; a dunántúli megyék, melyekben közfelkelést hirdetett a nádor, szintén felmondották az engedelmességet.

Bethlen october 10-én Nagyszombatnál táborozott, hova a morva követek negyvenezer forintott hoztak neki, s honnan ő Rédeyt nyolczezer lovassal Thurn táborába küldötte, ki october 27-kén Znajmnál nyolczorai ütközetben Dampierret tetemesen kárositotta. [1]) Alsó-Ausztriában a protestans rendek vonakodtak a katholikusokkal egyesülni a tartomány oltalmára; Bethlen hajdúi Petronellig száguldoztak. Leopold főherczeg, a király testvére, Pozsony oltalmára ezer német zsoldost rendelt; de Pálffy István vonakodott ôket a várba ereszteni, melyben Révay Péterrel a szent koronát őrzötte volt; s a város kapúit zárva tartották előlök a polgárok. Igy történt, hogy october 14-én hajnalban a magyar hadak kardélre hányták az ellen csapatot, s hogy este már Bethlen kezében volt a város. A nádor, Forgács Zsigmond, Pálffyhoz és Révayhoz vette magát a várba, s miután Bethlen által biztositatott, hogy nádori hatáskörén nem fog csorba üttetni, vár és korona átadattak a fejdelemnek. Az átadás utáni első vasárnap a város főegyházában katholikus isteni tisztelet tartatott, melyet egy kalvinista s egy lutheránus lelkész hitszónoklatai követtek; Bethlen a misét is a predikácziókat is végig hallgatta. Kivánságára october 20-án a nádor országgyülést hirdetett november 11-ére. „Tetszett ő méltóságának, Forgách Zsigmond

[1]) Hurte, I. 158.

grófnak, a nádornak, a hazai törvények s az országos végzemények értelméhez képest a királyi felség távollétében, nádori hatóságánál fogva országgyülést hirdetni," — irá a rendeknek Bethlen, ki a törvényesség formáit, a hol lehetett, megtartotta, s örömest a nádort tolta előre; — a nádort, ki részéről meg azért hunyoritott ‚igen'-t, mert ez uton kedvezőbb irányt vélt adhatni Ferdinánd és felekezete ügyének. — Az országgyülés egy héttel később, mint kihirdetve volt, november 18-án nyilt meg, mind a mellett, hogy Ferdinánd Greczből october végén kelt levelei által hiveit eltiltotta a megjelenéstől. [1]) Szlavonia s Horvátország nem voltak képviselve, és néhány dunántúli megyékből sem érkeztek követek; a főpapok, névszerint Pázmán Péter esztergomi érsek, s a világi urak közül Eszterházy Miklós és Nádasdy Tamás ismételt meghivás daczára, és szabad jövet-menet igérete után sem jelentek meg. Csehország, Morva, Szilezia és Ausztria rendei biztosokat küldöttek.

Thurn és Rhédey 12,000 lovasai october 25-én és 26-án Bécsnél Dampierre és Bucquoi hadaikkal felsőbbségöket éreztették; november 26-án Bethlen 3000-ed magával sanct Markushoz, a császári kertekig érkezett, de ő is Thurn is hijába ügyekeztek Bucquoit nagyobb csata elfogadására birni. Ferdinánd hadvezére Bécs oltalmára szoritkozott, hová Ferdinánd visszajött volt; s Bethlen, miután hajdúi Bécs és Németujhely között gazdag zsákmányra tettek szert, november 30-án Sopronyban szálásolt, hol a polgárság által ünnepélyesen fogadtatott. Batthyány Ferencz, a Zrinyek s az Erdődyek szintén hozzácsatlakozván, általuk Szlavoniára is remélt hathatni, mit azonban a bán, Frangepán Miklós éber őrködése meggátlott.

[1]) Pray Miller, Gabrielis Bethlen Principatus Transsilv. I. k. 68. l.

Pozsonyban napról napra szenvedelmesebbé vált a tanácskozás. Forgács inditványt tett, hogy mindenekelőtt az elégedetlenség okait kell közelebbről kijelelni; s ez által módot nyújtani a királynak, a baj orvoslásához. De mindig többen-többen magának Ferdinándnak személyiségét vetették okúl, hogy ur és szolga, gazdag és szegény fegyverhez nyúlt. Választása, mondák, törvénytelenül történt meg. Pázmán s a püspökök a mult évi országgyülés előtt bejárták az országot, hogy szavazatokat szerezzenek számára, hogy követekül az udvarhoz szító uri emberek küldessenek. Az országgyülés folyama alatt megvesztegetéshez értő kezek a protestansok sorából is többeket elnémitottak. Az ekkép megválasztott, megkoronázott király, nyomban az ünnepély után Bécsbe sietett, a nélkül hogy az ország sérelmeit orvosolta, a választási alkupontoknak megfelelt volna. A protestansok az ő tudtával, akaratával üldöztetnek a püspökök által; ha nyakukra vettetik a spanyol inquisitio járma, az az ő Ferdinánd műve leend. Hogy a protestansokat végkép elnyomhassa, szövetségre lépett a spanyol királylyal, idegen zsoldosokat tart az országban, a magyarokat pedig kiviteti belőle a csehek és morvák ellen, kik a magyaroknak hitsorsosaik és szövetségeseik, kikre haddal menniök tiltja azon frigylevél, melyet maga Ferdinánd is aláirt volt. Mennyi ok ellene, a király ellen felkelni, s e felkelés törvényszerü, mert II. Endre arany bullája ilyetén esetben, ellenállásra jogositja, felhatalmazza a nemzetet. [1])

Mindez bővebben okadatolva, irásban nyujtatott bé a nádornak, s a nádor kérte, kényszeritette Ferdinándot,

---

[1]) Pray, hist. reg. Hung. III. k. 288. l. Landorpii cont. P. II.

küldjön biztosokat az országgyülésre, kik Bethlennel szerződésre lépjenek, ha nem akarja, hogy Prága példáját Pozsony is kövesse. A király felhatalmazta a nádort az előleges lépések megtételére, s Bethlen nem mutatkozott idegennek, alkudozás útján kisérleni meg az ügy kiegyenlitését. E mezőre lépnie, kivált két ok tanácsolta. Homonnay György lengyel és kozák hadakkal az oláh Radul és Althan Adolf társaságában Rákóczy Györgyöt Sztropkónál megverte, s pusztitó fegyvereit Újhelyig és Szerencsig vitte; hir szerint még több, újabb hadak fogván Lengyelországból érkezni, Bethlen seregének tetemes részét Kassára kénytelenitetett küldeni, hogy éjszaknyugoti Magyarországnak e központját szükség esetében megoltalmazhassa. — Konstantinápolyban egy tizenhat éves ifju, II. Osmán, ült a padisai széken; a főbb tisztviselők szünetlenül változtak, egymás ellen ármányt ármányra szőttek, s hogy czélt érhessenek, ki az egyik ki a másik külföldi hatalmasság követével szövetkezett. Igy történt, hogy ámbár Bethlen való és koholt hirek által a portát folyvást Ferdinánd ellen lázitotta, s ámbár a gyulai béggel Pozsonyban fegyveres segédet igértetett Osmán részéről a rendeknek, Homonnay és ismét Homonnay épen ez idétt, Starzer Mihály ausztriai ügyviselő közbenjárására, a diván egyes tagjaitól irásban biztositást vett, hogy Erdély fejdelemségében megerősitetik, ha azt akár a rendek választásából, akár erőszakosan — Bethlen távollétében — magához ránthatja. [1])

Ehhez képest Bethlen megegyezésével a nádor, kivált petenyédi Nádasdy Tamás mint közbenjáró által Ferdinándnál kieszközölte, hogy négy biztost küldend Pozsonyba, kik nevében egyezkedésre lépjenek a rendekkel,

[1]) Hammer, Gesch. des osman. R. IV. k. 692. l.

s kikért túszokul szintannyi magyar menjen Bécsbe. December 26-án a királyi biztosok: Lépes Bálint kalocsai érsek, Meggau Lénárd, Preiner Szigfrid és Nádasdy Tamás Pozsonyba érkeztek. Itt azonban a nádor távolléte alatt az egyezkedés ellenei kerekedtek felül, s a biztosok az uj királyválasztáshoz már mindent elkészitve találtak. Forgács csak nagynehezen birhatta rá a rendeket, hogy a királyválasztást december 31-ig elhalasztván, előbb még Ferdinánd biztosait meghallgassák. Vitaközben szózatok hallatszottak, melyek a nádort Slavata és Martinitz sorsával, az ablakon kivetéssel fenyegették; de Forgács kötelességére hivatkozott, magát király és rendek között, ha egymással bármi oknál fogva meghasonlottak, közbenvetni, és kitűrése czélt ért. [1]) Azt ugyan nem akadályozhatta, hogy a mely czimmel Bocskay élt, — Magyarország fejdelmének czimét Bethlen is ne adassa magá-
1620.] nak; [2]) de a királyletétel s a királyválasztás szóvivői elhallgattak, és Bethlen az alkudozás ügyét a rendek kezéből saját magáéba vette.

Január 16-án következő nyilatkozást adott által a biztosoknak: Ő a cseh és a magyar rendek felhivásának engedett midőn a két ország szabadságainak oltalmára s a közbéke helyreállitására fegyvert ragadott; és ebbeli vállalata annyira sükerült, hogy a magyar országgyülés őt a királysággal, a koronával megkinálta. Felhíva Ferdinánd által, alkudozás nem fegyver utján helyre állitani a békét, engedett a kivánságnak, visszautasitotta a koronát, s ezzel kinyilatkoztatja, hogy az ország dunáninneni és dunántúli azon részeinek, melyek jelenleg hatalma alatt állanak, s melyek az alkudozások értelmében a kö-

---

[1]) Jászay, Horváth Mihálynál, III. k. 192. l.

[2]) Zavodszki, Katonánál, XXX. k. 257. l.

tendő fegyverszünetközben is hatalmában maradandanak, hűséges gondját viselendi, belőlök semmit el nem idegenitend, az egyházi s világi rendeket jelen viszonyaikban megtartandja, jogot, igazságot az ország törvényeinek értelmében szolgáltatand ki nékik; azon leendvén, miszerint Magyarország ama részében is melyet Ferdinánd birtokol, iránta, a király iránti hűségre és engedelmességre visszatéritse a hazafiakat. Igéri továbbá, miszerint egész lélekkel azon leszen, hogy a zavarok Csehországban s a hozzá tartozó tartományokban, a meghasonlás Ferdinánd s az ausztriai rendek között, üdvös alkudozások utján intéztessenek el. A II-dik Mátyással Nagyszombatban kötött többrendbeli szerződéseket, mennyiben a közjó s az ország fentartását illetik, ő, Bethlen, a Beszterczebányán tartandó országgyülésen saját személyében, úgy Magyarország és Erdély rendeinek hozzájárulásával is megerősitendi.

Ugyanaz nap Ferdinánd biztosai következő igéreteket tettek: Bethlen Gábor a római szent birodalom fejdelmévé neveztetik; Szileziában Oppelnt és Ratibort örök joggal nyeri, de oly feltétel alatt, hogy az egyházi javadalmak épségben tartassanak s a római-katholikus vallás szabad gyakorlata ne akadályoztassék. Ha, mint ígéri, szolgálatot teszen a cseh ügyek elintézése körül, jutalmúl tizenkétezer forintot jövedelmező jószágok adományoztatnak néki Csehországban. Szabolcs, Szatmár, Bereg és Ugocsa, a rendek megegyezésével, Erdélyhez kapcsoltassanak, oly feltétel alatt, hogy azokat Bethlen és utódai a fejdelemségben el ne idegenithessék, a töröknek vagy az ország bár mely ellenségének alája ne vethessék. Hasonló czimmel a munkácsi vár és urodalom is jusson a fejdelemnek, mihelyest — nyolcz hónap lefolyása alatt — kiváltatni fogott. Szepes, Sáros, Abaúj, Zemplén, Ung,

Borsod, Torna, Heves, Gömör valamennyi jövedelmeikkel valamint — a regaliák kivételével — Árva is, birtokoltassanak általa, mig él, teljes fejdelmi joggal; oly feltétel alatt, hogy az általa kinevezendő birák a nádor törvényszéki hatáskörét ne korlátolhassák; hogy az egyházi, világi lakosok a római-katholikus vallást szabadon gyakorolhassák; s hogy a fejdelem adományai csak miután a király vagy utódai által megerősitettek; birjanak teljes érvényességgel, — a megerősités okvetlenül és minden dij nélkül fogván bekövetkezni. Mihelyest Bethlen az ekkép reá szállandó megyéket, az országot a Fátráig átveendette, hadait Ferdinánd megyéiből ki fogja vonni.

Ezen kölcsönös igéretek és fogadásokkal azon egy időben — fegyverszünet köttetett. Szerinte mind Magyarországon mind — Ferdinándnak a lengyel királynál közbenjárására — a lengyel széleken september 29-dikéig nyugodni fog a fegyver. A király méltányos feltételek alapján a csehekre és szövetségeseikre is kiterjesztendi e fegyverszünetet; a fejdelem pedig a lehetőségig azon leszen, hogy Ferdinánd és a szövetséges rendek közötti alkudozások utján, mindenütt meg helyre álljon a béke. Király és fejdelem a fegyverszünet lefolyásaiglán birtokában maradnak azon országrészeknek, melyek jelenleg hatalmukban vannak; s egymás iránti minden ellenségeskedéstől ovni fogják magokat. Homonnay György lengyel zsoldosai takarodjanak ki haladék nélkül az országból, máskülönben a fegyverszünet megsértése nélkül erőszakosan vettetnek ki. A kereskedelmi szabad közlekedés egyik fél által se gátoltassék. Ferdinánd május 31-ére országgyülést hirdetend, mely Beszterczebányán tartassék, s melyen a fejdelem, a nádor és Magyarország összes rendei megjelenendenek, hogy a jelen zavaroknak

alkalmul szolgált bajok és nehézségek minél teljesebben kiegyenlitethessenek. [1])

Az országgyülésnek január 18-án keletkezett végzeményét, a megnyilt alkudozások s a fegyverszünet daczára nem Ferdinándnak hanem Bethlennek mutatták be a rendek, ki azokat Kassán febr. 18-án erősitette meg. Általa felhatalmaztatik a fejdelem, Magyarországnak azon részét, mely a fegyverszünethez képest kezében hagyatott, királyi teljes hatalommal, de a törvények értelmében, s az általa választandó országtanács és a nádor közbenjövetelével kormányozni. A vallás szabadságának, az augsburgi, helvecziai és római hitvallások egymásmelletti s egyenjogu békés állásának biztositására nevezzen ki a fejdelem külön mindenik országrész számára, tizenkét tagból, még pedig harmadában katholikusokból, kétharmadában az augsburgi helvecziai hitvallást követőkből álló biztosságot, melynek kötelessége legyen, az illető kerületben a hitfelekezetek közt felmerülő viszályokat egyházak, temetők és harangok birtoka s használata körül elintézni, s névszerint erőszakosan elfoglalt egyházakat előbbi birtokosaiknak visszaadni. Olyas helységekben, melyekben csak egyetlenegy templom létezik, de melyeknek lakosai különféle hítvallásokat követnek, a templom birtoka a nagyobb számu hitfelekezetet, használata a többieket is illesse. Jesuitának Magyarországban tartózkodni tilos; senki, bár mely állásu legyen, ne merje őt, akár nyilvánosan akár titokban, magánál tartani, vagy épen egyházi, világi ügyekben alkalmazni. Az elkobzott egyházi javadalmak, kivévén a Bethlen által már egyeseknek beirtakat, a végházak

[1]) Pray-Miller, Gabr. Bethlen Principatus trans. I. k. 108. s kk. ll. V. ö. Firnhaber, Aktenstücke zur Aufhellung der ungarischen Geschichte, Bécs, 1859, 106. l.

fentartására fordítandók; e czélra azonfelül minden porta után egy mérő buza s egy mérő zab ajánltatik fel. A szent koronát Révay Péter és Pálffy István ezentúl is a pozsonyi várban őrizzék, magyar had oltalma alatt. A németbirodalmi fejdelmekhez, Fridrik cseh királyhoz és szövetségeseihez követség menjen, más meg a lengyelekhez, és ismét más a szultánhoz. Az ország oltalmára portánkint hat forint szedessék a jobbágytól, és szintannyi a földes ur erszényéből. A ki fejdelmi vagy főkapitányi engedelem nélkül idegen hadi szolgálatba lép, halált szenvedjen. Papok, urak és nemesek, kik a nemzet felkelése óta a hazából eltávoztak, maradjanak száműzésben a legközelebbi országgyülésig, melyen kegyelmet nyerhetnek; Pázmán Péter s a vallási vitákban szóval, tollal társa, Balásfy Tamás bosniai püspök és pozsonyi nagyprépost, Homonnay György, Kendy István s a hozzájok hasonlók kirekesztvék a kegyelemből. Dóczy Endre Eszterházy Miklós és Lónyay Endre a jövő országgyülés elébe idéztetnek a nádor által. A fejdelem, a nádor s az ország összes rendei szoros frigyben élni halni fognak a szabadságért, a vallásért, a hazáért. [1])

II.

A fegyverszünetre lépett felek közül egyik sem hitte, hogy annak alapján beálland a béke; s mert nem hitte, mindenik annál pazarabb kézzel osztogatta az igéreteket, s annnál aggodalmasabb szemmel nézett segéd, szövetségesek után. Bethlen még a fegyverszünet megkötése előtt januárius 15-én, a felkelt cseh-morva rendekkel és ausztriai társaikkal öt évről öt évre megújitandó, s a szükséghez képest módositható oltalmi és támadási frigyre

[1]) Katona, XXX. k. 267. l.

lépett. [1]) Szerinte a Magyarországgal szövetkezett tartományok, amaz végvárainak oltalmára az eddigi öszleteken túl [2]) még ötvenezer forintot fizetnek évenkint; de külön biztosok által felügyeltetnek a pénznek mibe fektetésére. Egyik szövetséges ország sem tűri határai között a jesuitákat; megannyian fentartják a békés viszonyt az ozmánokkal; egyenlő pénzt vernek s közös alapra fektetik a kereskedést. Azon lesznek, hogy a szomszéd hatalmasságok is magokat a szövetségben részeltessék. Borostyánkő, Kabold, Kőszeg, Fraknó, Kismarton és Szarvkő Ausztriától meg a magyar koronára szállanak. A szövetséges országok uralkodói hittel kötelezik magokat e szerződés megtartására; különben cselekvők irányában hűségök alól feloldatnak a rendek. — E szövetség értelmében, s a lefolyt pozsonyi országgyülés tizenötödik czikkelyének rendeletéből a cseh, az ausztriai s a magyar rendek nevében külön-külön követség, de azon egy időben indúlt Konstantinápolyba. A magyar rendek követe Korlát István volt, [3]) kit azelőtt tizenöt évvel

---

[1]) Pray-Miller, Gabr. Bethlen Principatus, I. k. 90. l. Firnhaber az id. h.

[2]) Felebb láttuk, hogy a horvát végek oltalmának költségeit Stiria, Karántföld, Krajn és Görtz viselte; a szlavoniai s a nyúgoti magyar végek költségeinek viselése részben Ausztriát, Morvát, Csehországot illette. Győrről névszerint az ausztriai rendek gondoskodtak; innen van, hogy még a bécsi békekötés is Győrt német parancsnok kezében hagyta. Azok kik előtt a bécsi levéltárak nyitva állanak, felvethetnék, — s igen tanuságos dolgot tennének vele — évről évre mennyit s mire fizettek ez irányban az örökös tartományok; és a magyar rendek által a portákra rótt adó mennyit hozott be és mire fordítatott. Mit az utóbbira nézve Kovachich, az örökös tartományok részeltetésére nézve Bucholz és Hurter munkáikba jegyzettek, elégséges arra, hogy a hézagot még elevenebben éreztesse velünk, nem hogy betöltse. V. ö. Eszterházy munkáinak okleveles részét.

[3]) Egyik kisérője, Fáy Péter mámoros fővel agyonütött egy törököt; az összecsődült tömeg halálát kivánta. Halaszszátok el halálomat csak egy óra hosszáig, mondá Fáy, hogy vagyonomról rendelkezhessem. Az óra végintézetének irása közben folyt le, — a végintézet hosszú, és kijózanodott főre

Bocskay is követül küldött a divánhoz, s ki azonkép, mint Bethlen rendes követe, Balásy Ferencz, a történtek számára a porta helyeslését, és szükség esetében, fejdelemnek és rendeknek a porta tettleges segédét ügyekezett kinyerni. Bethlen nyilatkozása, hogy a szultán megegyezése nélkül nem akarta elfogadni a koronát, [1]) elleneit lefegyverkezték; és a szövetséges országok követei, kik egy nagyobb, fényesebb küldöttség érkezését igérték, kedvező válaszszal eresztettek útnak. [2])

Más részről Ferdinánd Homonnay által folyvást zsoldosokat gyűjtetett Lengyelországban, mely ez idétt Moldva miatt ellenségeskedésben állott a törökkel, s ez okon is Ferdinándnak, a hol lehetett, kezére volt Bethlen ellen. A németbirodalomban az egyesült lutheránus és kálvinista fejdelmekkel szemközt, kik főnökül pfalzi Fridriket ismerték, megalakult martiusban az úgynevezett mühlhauseni szövetség, melynek tagjai az egyházi választó fejdelmek, Maximilián bajor herczeg, Lajos a hessendarmstadti tartománygróf s a Fridriket a szomszéd Prágában nem örömest látó evangelikus szász választó fejdelem Ferdinándnak tettleges segédet biztositottak, és a magyar rendeket levél által felhívták: váljanak külön a pártütő csehektől és társaiktól; tartózkodjanak királyuk irányában minden ellenségeskedéstől; s ne engedjék magokat a beállandó országgyülésen holmi szemfényvesztések által eltántoritani [3])

---

mutató, mely bátran szemébe nézett a halálnak, s melyet az iromány berekesztése után csakugyan leütöttek nyakáról. l. Hormayr, Archiv für Geographie und Historie, 1817-diki folyamat, 50. sz.

[1]) Velenczei követjelentés, 1620. mart. 26.: „Avisi di Buda del elettione del Bethlen in re d'Ongheria; non accetta la corona senza il consenso dai Ottomani."

[2]) Velenczei követjelentés, 1620. apr., Hammernél, V. k. 515. l.

[3]) Pray, Epist. Proc. III. k. 336. l.

— Ferdinánd a mühlhauseni szövetségre támaszkodva, s reményét a Németalföldből az alsó Pfalzra készülő spanyolokba is helyezve, nem igen ügyekezett a cseh ellenkirálylyal fegyverszünetre lépni, ámbár Bethlen a fegyverszünet megalakulását mind Prágában mind Bécsben szorgalmazta. A dolgok ez állásában, Kassáról, mint a fejdelem székhelyéről, aprilis elején Thurzó Imre, a nagynevü nádornak huszonegy éves fia, Bossányi Mihály és Magdeburgi Joákim kassai tanácsos Prágába érkeztek, Bethlen nevében még szorosabbra fűzni Fridrikkel a szövetséget, mi megtörténvén, Kornis Zsigmond és Bornemisza János Szakolcza környékéről könnyü lovas csapattal Fridrik segédére küldettek.[1])

Urak és nemesek május végén nagy számmal érkeztek Beszterczebányára részt veendők az országgyülésben. Idején megjelent egy lengyel követ, Dambrowiczki Miklós, hogy békére intse a rendeket; idején a cseh, szilez, morva és ausztriai küldöttek, hogy Bethlennel kötött szövetségöket életbe léptessék Ferdinánd ellen. Későcskén, június második felében érkeztek Ferdinánd küldöttei: Dávid Pál knini püspök, Teuffel György és Laminger Farkas. Az utóbbik bővebben előadta: hogy ők azért késtek el, mert Bethlen részéről elmulasztotta, igéretéhez képest az országgyülés megnyilása előtt követséget küldeni a királyhoz; s hogy ők csak előzői a királyi főbiztosoknak, kik mihelyest számukra kiadatik a menevéd, Beszterczére érkezők lesznek. A szóló, Ferdinánd nevében, felolvastatta a mühlhauseni szövetségnek a magyar rendekhez intézett levelét; az okot, hogy a csehekkel nem alakúlhatott meg a fegyverszünet, reájok, a csehekre vetette; s roszallást szövött be előadásába, hogy Bethlen segédet küldött né-

[1]) Katona, XXX. k. 301 s kk. II.

kik, a közte s a király között fennálló fegyverszünet lefolyása előtt. — A beszédnek talán kedvezőbb hatása lett volna, ha épen akkor egy kozák dandár, melyet a Lengyelországban imént méreg által kimúlt Homonnay, Ferdinánd számára fogadott, Árvára és Trencsénre nem tör, s ha nem jut el Beszterczebányáig pusztitásaik, gyilkolásaik híre.[1])

Ezen előzmények után, június 25-én kihallgattattak a szövetséges rendek követei; s július 3-án Bethlen, a tanácskozásnak irányt adandó, jelentést tett az országgyülésnek irásban, ily értelemmel: Ő, Bethlen, csak a közbéke helyreállitására nyúlt fegyverhez, mit egyebek közt azon önmegtagadás is bizonyít, melylyel a királyi koronát visszautasította. De ő nemcsak Magyarország hanem a szövetséges társak számára is kivánja a békét. E végre a pozsonyi országgyülés egyelőre három alapkőről gondoskodott: a szorosabb frígy Csehország, Morva, Szilezia és Ausztria rendeivel; a fegyverszünet Ferdinánddal, melybe a szövetségesek is betudassanak, a béke eszközlésére; az országnak általa, királyi hatalommal, kormányzása. Ő, a fejdelem, ehhezképest mindent elkövetett, Lengyelország, a szász választó fejdelem és Velencze közbenjárását is hiva fel, hogy a fegyverszünet a szövetségesekre is terjesztessék ki; — de a császár még csak követeiket sem akarta maga elébe ereszteni, sőt épen elnyomatásukkal fenyegetődzve, őket mintegy kényszerítette, hozzá tettleges segédért fordulni. És ő, ámbár kötelessége lett volna, egész erővel kelni az elnyomottak segédére, mégis hogy békeérzelmekre bírja a császárt, csak parányi hadat küldött nékik, holott Ferdinánd a zsoldjában álló kozákokkal az országgyülés

---

[1]) Ferdinánd levele a rendekhez, Laminger beszéde és Zawodski naplója, Katonánál, XXX. k. 392—420. ll.

folyama alatt is pusztítatta a felföldet. Ezen eljárás elenyészteti a béke reményét, s ő, Bethlen, felhívja a rendeket, gondoskodjanak hadi seregről s a szükséges pénzalapról; szövetkezzenek véle, ha úgy tetszik, még szorosabban, hozzanak végzést az országból számüzetendő személyekre nézve; és nevezzenek ki választmányokat, a külföldi követ urakkali értekeződésre. — S a rendek nyomban tanácskozásba vették az inditványokat, még mielőtt a bejelentett királyi főbiztosok közéjök érkeztek volna; és július 14-én százhatvanöt név aláirásával oklevél keletkezett, mely a fejdelem s a rendek között megujítja és szorosabbra fűzi a frígyet; a hűtlenség büntetését szabja mindazokra, kik e frígyhez állani vonakodnak; és a katholikus clerust, melynek nevében Pázmán a pozsonyi országgyülés végzeményei ellen óvást tett, szabaditékos politikai állásától megfosztja.[1])

Bethlen kinyilatkoztatására, hogy eloszlatja az országgyülést, ha Ferdinándnak már menevéddel ellátott biztosai egyre késnek a megjelenéssel, Collalto Raimbold császári tábornok, Cziráky Mózes és Ferenczfy Lőrincz július végén Beszterczére érkeztek. Midőn augusztus 1-én megbizatásukat előadandók, a rendek közé léptek, Collalto, mint a császár s király képviselője, kirántott karddal helyet fogott a Bethlen számára készített és mennyezettel ellátott fejdelmi széken. Ugy kell! kiálta a rendeknek Ferdinándhoz szító része, és Bethlen fedezetlen fővel hallgatta végig a királyi üzenetet. Ferdinánd várta az országgyülést, hogy hűségben iránta különválik a lázadó csehektől, s hogy jogaiba visszahelyezi az egyházi rendet. Midőn a biztosok hatalomlevele felolvastatott, úgy találták a rendek, hogy az különválasztván a magyar ügyet a szövetsé-

[1]) Katona, XXX. k. 420 s kk. ll.

gesekétől, erről még csak említést sem teszen, holott az egyik különválaszthatlan a másiktól; miért is teljesebb megbízó levelet szerezzenek magoknak a követek. És Ferdinánd augusztus 9-én csakugyan módosított formában hatalmazta fel a követeket; de az újabb formát is hibásnak nyilatkoztatták a rendek, mert abban a király vasallusainak és jobbágyainak neveztettek, nem rendeknek; s mert általa is csak a szorosabb értelemben vett magyar ügyek elintézésével bízattak meg. Ekkor kimondotta a követség: hogy a cseh ügy a németbirodalmi gyülés, nem a beszterczei elébe való; s hogy a rendek makacsságuknak tulajdonítsák, ha a király nevében semmiseknek nyilvánítatnak a jelen országgyülés eddigi s ezentúli végzései. Ferdinánd gondoskodni fog másnak tartásáról, oly helytt, hol kiki szabadon, meggyőződése szerint nyilatkozhatik; s a lázadókkal szövetkezett rendeket felelősökké teszi eljárásuk öszves következményiért, az innen származható további vérontásért.[1]) — Augusztus 17-én Ferdinánd biztosai eltávoztak; más nap utánok indult a lengyel követség.

A magyar rendek magok maradtak szövetségeseikkel. Augusztus 25-én reggeli hét órakor a nádor szállására jöttek, s előadták húzamos idő óta szenvedett sérelmeiket, miért is Ferdinándot letévén helyébe Bethlen Gábort választották királyul. S most a nádor vezérlete mellett a fejdelemhez indultak, ki őket aranynyal himzett veres bársonyu széken, — jobbról a szövetséges országok küldöttei, balról magyar és erdélyi főurak, — fogadta. A nádor kurta beszéde után, hosszabbat és hevesebbet mondott Thurzó Imre magyar nyelven, mint amaz, s az új királyt bémutatta a rendeknek. Bethlen nevében a kanczellár Pécsy Simon válaszolt, kinyilatkoztatva, hogy ura a választást el-

[1]) Ugyanaz, XXX. k. 453. l.

fogadja és az elébe szabott alkupontokat megerősiti. Thurzó kiáltását: Gábor király ő felsége éljen! valamennyi jelenlévő ismételte, s a szövetséges országok követei és az országos rendek kézcsókolásra bocsátattak. Egyházi szertartás, a római s a genfi hitvallás formái szerint, és Bethlen hajdú testőreinek s Kassa polgárságának öröm-lövöldözése berekesztették az ünnepélyt. [1]) Az új király többek sürgetésének ellenére eléglette, hogy hatalmában van a korona; fejére nem tétette. [2]) Reményei nem voltak oly vérmesek, mint udvari papja Alvinczy Péteréi; az ár órájában készült az apályra. — Augusztus 29-én megerősitette a hozott törvényczikkelyeket, melyek szerint a minapi országgyülésnek a vallás szabad gyakorlatát tárgyazó czikkelye megujitatott, s minden, bármely hitfelekezethez tartozó papok javadalmaik vesztésével és számüzetéssel fenyegettetnek, ha szóval vagy irásban a törvényesnek nyilvánított három hitvallás valamelyikét alázgatják, hitfelekezetet hitfelekezet ellen lázítanak. A zsolnai s az ennek nyomán 1614-ben tovább indult várallyai convent végzései megerősitettek. Az egyházi tizedben mindhárom hitfelekezet plebánosai osztozkodjanak. Katholikus püspök csak három legyen: Egerben, a keletéjszaki megyék számára; Nyitrában a dunáninneni, s Győrött a dunántúli papság betetőzésére; külön mindeniknek évenkinti zsoldja kétezer forintba állapitatván meg. Az egyházi javadalmak részben a végvárak jókarban tartására forditassanak, részben a közkincstár javára eladassanak vagy zálogba vettessenek; az elővételi jog azon családokat illesse, mellyek e jószágokat annak idejében a clerusnak adományozták volt. A hiteles helyekül fenmaradó káptalanok és apátságok

[1]) Théatrum Europaeum, I. k. 345. l. Katona, XXX k. 463. s. kk. ll.

[2]) Révay, Schwandtnernél, II. k. 478. l.

tagjai évenkinti zsolddal láttatnak el. Bethlen és a rendek között felbonthatlan maradjon a frigy; pénzsegélyül minden porta után tizenkét forintot fizetnek a jobbágyok, tizenhatot a földesurak. Az országgyülések ezentúl pontosan irassanak ki, de tiz napnál tovább ne tartsanak. Pázmán Péter esztergomi érsek és Balásfy Tamás bosniai püspök, mint gonosz rendbontók számüzetnek.[1])

Az országgyülés berekesztése előtt megújitatott Magyarország s a frigyes rendek között a szövetség, mely szerint Fridrik a folyó évben háromszázezer forintot fizet Bethlen kezéhez, s ez meg huszonötezer emberrel megujitja Ferdinánd ellen a hadviselést. A fejdelem szavát adta, hogy személyében is jelen leszen a seregnél s hogy szándéka, egyesülőben a szövetség hadaival, Szász- és Bajorországokba szállitani a háborút. És most a portához indult a már korábban bejelentett nagyobb követség; Bethlen s a magyar rendek nevében Dóczy István, Rimay János, és Balásy Ferencz, Csehország részéről Köln János és Gsin Sámuel; a felső és alsó-ausztriai rendek nevében Schellenberg Kristóf, Morvaéban Heynz Máté, Szileziáében Barudiz Ditrik. Konstantinápolyban az angol s a hollandi követ kezökre dolgoztak; a magokkal hozott hetvenezer forintra becsült ajándékoknak — köztök orgona ezüst sipokkal, hetvenhárom óra és hat iró szerszám, — köszönhették, hogy a szultán közbenjárásának, s ha ennek nem volna sükere, a szultán segédének igéretéről tehettek jelentést. [2]) — A hadviselést Bethlen hadnagyai Haller György és Fekete Péter nyitották meg, kik Pápát, Veszprémet, Egervárt, és Szalának még nehány apróbb erős-

[1]) Katona, XXX. k. 477 s kk. ll.

[2]) Zawodski Katonánál, XXX. k. 613. l. Khevenhiller, Annales Ferd. IX. k. 938. l. Hammer, IV. k. 516. 520. ll. Pray Epist. Proc. III. 343.

ségeit elfoglalták; [1]) ómaga september 9-én Nyitrát megvette, a püspök Telegdy János, s az őrség szabadon Bécsbe költözködhettek. A cseh ellen király ügye mindinkább gonosz fordulatot vőn. Szövetségesei a németbirodalmi fejdelmek közül először is frígyöket odamagyarázták, hogy ők csak Fridrik pfalzi választó fejdelemnek, nem Fridrik cseh királynak is igértek segédet, s utóbb hadaikat épen eloszlatták. Más részről Maximilián bajor herczeg augusztusban Felső-Ausztriát lefegyverkezte, s miután Alsó-Ausztriát a csehektől megtisztitotta, september elején Bucquoival egyesült, Prága ellen indulandó, Kerestély anhalti herczeg, a cseh ellenkirály fővezére, most nyakrafőre segédet szorgalmazott Bethlentől. Az anhalti herczegnek adott tanácsom — irá ez Nagyszombatból september 17-én kelt levelében Kornisnak és Bornemiszának — mindenha oda ment, hogy ütközzék meg Ferdinánd hadnagyaival, mielőtt ezek a bajor sereggel egyesülnek. Kerestély herczeg nem hajtott tanácsomra, s a drága idő lefolyt használatlanúl. Most nem küldhetek segédet, mert hadaim távol vannak; s lennének bár velem, és sietnének bár magyar módra, hat nap alatt még sem érkezhetnek Prágába. Kérem a herczeget, ovakodjék az ütközettől, ha nem érzi magát eléggé erősnek; s várja be mig tőlem segéd érkezendett.

Bethlen hadai most nagyából túl a Dunán működtek; innen Stíriába és Stíriából Felső-Ausztriába véltek nyomulhatni, és hátról támadni a bajor herczegre. September végén Regedétől Haimburgig nyúlt el az őrsvonal. Eszterházy Miklós, kinek a beszterczei convent september 29-ig időt engedett a Bethlenhez állásra, lackenbachi várába vonúlt; majd Dampierre egyik dandárának segé-

[1]) Pethő Gergely, Magyar krónika, 189. l.

dével Huszár Istvánt, Bethlen hadnagyát visszaverte. — Azalatt míg a dunántúli urak és nemesek, élökön Batthyány Ferencz, Rohonczon a fejdelemnek hódolatukat bemutatták, Dampierre october 8-án rögtön a pozsonyi vár alá érkezett, hogy váratlan ostrom és petarda segédével a gondatlannak vélt őrség kezéből saját magáéba vegye. De egy puskagolyó a nemes férfiút halántékán találta, s véget vetett életének. A Collalto vezérlete alatt előnyomult hadak visszaszoritattak, s Petneházy István és Török István által űzőbe vétetve, Petronellnél össze meg össze verettek. [1]) October 28-án, Bethlen egyelőre háromezer embert küldött Pécsy Simon vezérlete alatt segédül Fridriknek. De Pécsy még Morvában táborozott, midőn Ferdinánd és Maximilián bajor herczeg hadaik november 8-án a fehér hegynél Prága mellett Fridrik seregét és országlását, s Csehország rendi alkotmányát megsemmisitették. A magyar segédhad nagyából megszaladt. Ferdinánd, most már korlátlan hatalmu ura a cseh korona országainak, december 10-én kelt edictum által Bethlent hitszegésről vádolta, a magyar rendeket megtérésre intette, s a pozsonyi és beszterczebányai országgyülések valamennyi végzéseit érvényteleneknek nyilvánitotta. [2]) Bethlen pedig, midőn bazini táborában az eldöntő ütközetnek hirét vevé; midőn tudomására jutott, hogy a morva rendek már is hódoltak Ferdinándnak, s a szilezek a szász választó fejdelem közbenjárását kérték ki, — a magyar koronát Pozsonyból a zólyomi várba szállitatta, és hajlandónak mutatkozott a franczia

---

[1]) Zawodski, Katonánál, XXX. k. 629. s kk. ll.

[2]) Kazy, III. 240. l. Pray-Miller, Gabr. Bethlen Principatus, I. k. 212. l.

követség felhivására megnyitni a békealkudozást. Hivei országszerte ingadozni kezdettek; Szécsy György, Balassa Zsigmond, Bosnyák Tamás, Pálffy István Ferdinándhoz állottak.

III.

A békealkudozás helyéül Haimburg választatott. Ferdinánd ügyviselői voltak: Salm Fridrik, Meggau Lénárd, Breuner Szigfrid, Lépes Bálint, Eszterházy Miklós; Bethlent a nádor Forgács Simon, kanczellárja Pécsy Simon, Jakusics Endre, Apponyi Pál, Sándor József képviselték. Az utóbbiak megbizó levele Bethlent Magyarország választott királyának nevezte, mi hosszu vitára adott alkalmat. A felek követelései kölcsönösen tulságosaknak találtattak, s aprilis elején felbomlott a tanácskozás, minden eredmény nélkül. Forgács most külsőleg is elvált Bethlentől, s nyiltan Ferdinándhoz állott. [1621.

Alkudozás-közben is folyton folyt a háború. Bucquoi az év első napjaiban átkelt a Moraván, s januárius 25-én Szakolczát, februárius végén Dévényt megvette. Bethlen hadnagyai, az ifju Thurzó Imre és Horvát István az ausztriai és morva széleket pusztitották. Batthyány Ferencz még a mult év végén Kőszeget elfoglalta, de Collalto rövid idő mulva visszaszerezte Ferdinándnak az erősséget, s a haimburgi értekezlet eloszlása után, egyesülten Eszterházyval, Körmendet is megvette, — Bethlen Nagyszombatban tartózkodott, hol martius 16-án a krimi tatár khán követségét fogadta, s aprilis 1-én levelet bocsátott hozzá, melyben őt hadviselő társul meghívja. [1]) Röviddel

[1]) Pray, Epist. Proc. III. k. 371. l.

utóbb Rimay György János Konstantinápolyból meghozta a diván felebb emlitett válaszát; Bethlen, felekezetének bátoritására, tizenötezer főre menő török segédről szólott. De a hivek sorai folyvást lazabbakká váltak. Kanczellárját, Pécsy Simont, ki magát Haimburgban a ferdinándiak által megvesztegetteté, foglyul Erdélybe küldötte.[1]) Ha Szécsy Györgyöt hatalmába ejtheti, véle is azonkép bánik; de György ur nem volt kézre kerithető, sőt bevévén Füleket, Bethlen őrségét felkonczoltatta; egykori vezértársát, Rhédey Ferenczet útközben elfogta és börtönbe vetette, hol a különben is kórságos fogoly rövid idő mulva meghalálozott. Kevésbe mult, hogy Rákóczy Györgyöt is hasonló sors nem érte Balassa Imre kezéből, ki főleg a Thurzók jószágait pusztitotta. Bethlen tanácsosnak látá, a koronát Zólyomról Kassára s innen Ecsedre vitetni.

Azalatt mig Bethlen, újabb hadakat kivált Erdélyből gyüjtendő, Kassán mulatozott, s Eperjesre hiveinek gyülést hirdetett, Bucquoi, visszavetvén Thurzó Imrét, május 6-án Pozsonyvárt megvette, Nagyszombatot és Nyitrát visszafoglalta. Pálffy István és Bosnyák Tamás a bányavárosokra mentek; de a Bethlen által ellenök küldött hajdúk mindkettejöket elfogták, s magyar, német hadaikat Beszterczebányáról a Vágig szalasztották, hol az Árvából leérkezett Thurzó Imre kardjába estek.[2]) E közben Bucquoi és Forgács Zsigmond Érsekujvárt vivták, melyet Thurzó Szaniszló oltalmazott. Június végén Forgács meghalt szélhűdésben; Bucquoi július 10-én a vár felmentésére érkezett magyar lovasság által megveretett

---

[1]) L. Kemény autob. Rumynál II. k. 9. l. és III. k. 193 l.

[2]) Bel, Notitia Hung. n. I. k. 243. l. Zavodski, Katonánál, XXX. k. 687 s kk. ll. Pethő, magyar kronika 195. l.

s önmaga is elhullott az ütközetben. Egész tábora huszonöt ágyúval a győző Horvát István kezébe esett; háromezer embere vagy a csatatéren maradt vagy fogságba, nehéz fogságba vándorolt, mert Bethlen a mennyi külföldi zsoldost kezébe kerithetett, annyit eladott rabúl az esztergomi s budai basáknak. — Collaltót és a segédére jött horvátokat Batthyány Ferencz török segéddel Ausztriába és Szlavoniába visszavetette. Bethlen kiindulván Kassáról, július 30-án Nagyszombatot visszafoglalta, augusztus közepén János György brandenburg-jägerndorfi határgrófnak utraquista és protestans csehekből és szilezekből álló hadával Pozsony előtt termett, s a város sükeretlen vivása után népét ismét Morvára és Ausztriára küldötte. [1])

A jesuiták még a nyár elején ujból szállást fogtak Nagyszombatban; midőn Bethlen még ura volt a városnak, bántatlanúl hagyta őket. Közülök egy, Káldy György a bibliának forditója, épen kedves embere volt, s általa készségét jelentette be Ferdinándnak, ismét alkudozni a béke iránt, de magyar biztosok közbenjövetele nélkül. Mint egykor Zápolya, úgy vélekedett most Bethlen, hogy magas állásu földiei személyes gyülöletből és irigységből elmérgesítik az alkudozást. Ferdinánd azonban Dietrichstein Ferencz bibornok és olmüczi püspök, Breuner Szigfrid és Collalto Raimbold mellé Pázmán Pétert és Eszterházy Miklóst is nevezte biztosokul. Bethlen biztosságának élén legbuzgóbb híve, a húsz egynehány éves Thurzó Imre állott. October 11-én megnyilt a tanácskozás. Thurzó ugy kivánta, hogy a fejdelem volt szövetségesei, a cseh és ausztriai rendek, s kivülök még a török is részeltessenek az alkudozásba, mit Ferdinánd bíztosai elleneztek.

---

[1]) Katona, XXX. k. 701. s kk. ll.

Másnap Thurzó egész Magyarországot követelte Bethlen számára; ő, a fejdelem, és Magyarország rendei örök hálával leendvén Ferdinánd iránt lekötelezve. — Dietrichstein oda nyilatkozott, hogy ő felsége Istentől nyert országát nemcsak nem engedi magától elragadtatni, de birtokjogát még csak kétségbe sem hagyja vonni. — Thurzó most Bethlen nevében, ki az ország dunáninneni részét, Pozsonynyal együtt, magának tartja, Dunántúllal és Szlavoniával kivánta Ferdinándot megkinálni; utána vetvén, hogy a fejdelem nemcsak nem fogja magát megkoronáztatni, de a koronát épen visszaadja. — Dietrichstein és társai ezen inditvány ellen is tiltakoztak. Kimondatott már Haimburgban, hogy Magyarország felosztásáról szó sem lehet. — Thurzó úgy vélekedett, hogy miután a császári biztosok valamennyi inditványait elvetették, most rajtok a sor, inditványozni. — És Dietrichstein ekkép válaszolt: adja vissza Bethlen mindazt a császárnak, mit erőhatalommal elfoglalt; mondjon le a királyi czimről. Ferdinánd a maga részéről megbocsátja a történteket; új méltósággal diszíti fel a fejdelmet; kárpótlást ád pénzben; s az országot szabadságai szerint kormányozza. — Ezen inditvány, válaszolá Thurzó, már Haimburgban elutasitatott. De valljon miben állana a kárpótlás, ha az inditvány elfogadtatnék? — A császári biztosok eziránt csak a főkérdés eldöntése után nyilatkozhatnak.[1])

A tanácskozmány most egy időre félbenszakadt; Thurzó Imre october 19-én életének virágában meghalálozott. Bethlen ez idétt Magyarbródnál táborozott, hon-

[1]) Archiv für Kunde oesterreichischer Geschichtsquellen, Bécs, 1852. VIII. k. 1—36. ll. A közlő, Firnhaber Fridrik úr, nem ismeri a nikolsburgi békekötésre vonatkozó azon oklevél töredékeket, melyeket Jászay még 1839-ben (Figyelmező, Magyarországnak Bethlen Gábor támadásakori állapotjáról, czimü értekezés birálatában) nyilvánosságra hozott.

nan a Jägerndorfinak Leipnik felé segédet küldött, melynek része hajdúkból, törökökből állott, kik tűzzel, vassal járták be a környéket. — November 7-én Nikolsburgban ismét ülést tartottak a biztosok; Thurzó Imre helyébe Thurzó Szaniszló lépett, ki I. Ferdinánd és Zápolya János példájára hivatkozva ujból az ország felosztását indítványozta, s kinek a császári biztosok válaszúl adták, hogy a magyar birodalom akkor még nagyobb volt, hogy akkor Egerben, Budán, Esztergomban, Székesfehérvárott, Kanisán, Szigetvárban nem székeltek török basák. — Ezen ülés után az alkudozások, ugy látszik, nem teljes tanácsban, hanem csak egyes tagok által folytattattak, míg november 27-én ismét együtt voltak a két fél biztosai. Ferdinánd, talán annak következéseül is, hogy odakünn viszonyai meg sulyosbultak, Nikolsburgban mindinkább engedékenyebbé lett, s először is három, majd több-több magyarországi megyének Bethlen kezében hagyásához járult. A valláspont még hosszu és heves vitákra adott alkalmat; Ferdinánd ebbeli inditványa olyatén volt, melyben nem hogy Ausztria határán hetvenezer főből álló hadak élén, de „még fogságban sem“ egyeznék meg a „választott magyar király“. Végre e részben is módosultak a ferdinándi biztosok utasitásai; azt sem kivánták többé, hogy a békeoklevélben a fejdelemnek királylyá választatása száraz szavakkal semmisnek és törvénytelennek bélyegeztessék; és 1622 [1622. január 6-án Bethlen következő békepontokhoz járulását nyilvánitotta:

Ferdinánd a Bethlennel szövetkezett magyar rendeket meg kegyelmébe fogadja, s az országlásának kezdete óta ellene történteket megbocsátja; az ország törvényeit, kiváltságait, vallásszabadságát, valamint ezek a bécsi békekötésben, az 1608-diki koronázás előtti s utáni

törvényczikkelyekben, s az általa, királylyá választatásakor elfogadott alkupontokban előadvák, megőrzi; a közbenjött sérelmek orvoslására még a jelen év első felében országgyülést tart. Bethlen lemond a királyi czimről, a koronát s az ehhez tartozó egyéb ereklyéket, a dunántúl, és innen általa elfoglalt megyéket, városokat, erősségeket visszaadja; a foglyokat, mennyiben váltságuk iránt még nem történt egyezkedés, díj nélkül szabadon bocsátja. Más részről Ferdinánd Bethlent németbirodalmi fejdelemmé nevezi; Oppelnt és Ratibort Szileziában reá szállitja, s általa, ha gyermek nélkül hal el, öcscsére, Bethlen Istvánra; Abaújt Kassával, Bereget, Zemplént, Borsodot, Szabolcsot, Ugocsát és Szatmárt kezében hagyja életének idejére szóló birtokul, oly feltétellel: hogy ezen megyék a koronától el ne idegenitessenek, és törvényes ügyekben a nádor, a rendes birák hatósága alatt álljanak; hogy a magyar országgyüléseket követeik által meglátogassák; hogy területökben a clerus jószágaiba visszahelyeztessék, a katholikus lakosság teljes vallási szabadsággal birjon, a patronatusi jog gyakorlata, a jószágadományozások megerősitése a királyt illesse. A hét megye ebbeli birtokán kivül, a munkácsi, ecsedi és tokaji várak s urodalmak, amazok zálogczimmel négyszázezer forint erejéig, az utóbbik, ha kiváltandotta, — mi végre három hónap alatt százezer forint olvastatik le néki, — örök jogon Bethlenre szállanak; ezen várak ugy a többiek jó karban tartására a németbirodalmi segédpénzekből évenkint ötvenezer forint járandván ki. [1])

Bethlen hadait késedelem nélkül kivonta az ország dunai részéből; martius 16-án Ung, Torna, Szepes és Sáros megyéket, ugy Lőcsét, Eperjest, Kisszebent és Bártfát

[1]) Pray-Miller, Gabr. Bethlen Principatus Transs. I. k 241. l Firnhaber az id. h. 29. l.

általadatta Ferdinánd biztosainak, martius 20-án a koronát, mely a békekötés egyik rendeletéhez képest, az országgyülés megnyilásáig Trencsénben őriztetett. [1]) Ferdinánd Sopronban gyülekeztette a rendeket, és május 2-án személyesen jelent meg közöttök. A királyi előterjesztések tárgyalását megelőzte a nádorválasztás, mely június 4-én történt meg és Thurzó Szaniszlóra esett. Az új nádor jóformán hígvelejü ur volt, kiben hitsorsosai család elhúnyt tagjainak arczvonásait, György statusférfiúi bölcseségét, Imre lánglelkét hijába keresték, s ki magát e gyülés közben kivált Bethlenre szórt szidalmai által tűntette ki. Egy lakoma alkalmával, mely Ferdinánd második hitvesének, mantuai Eleonorának koronázását megelőzte, s melyben a királyné üdvezletére s a nikolsburgi egyezkedés foganatositására Bethlen által küldött követek köztök Rimai János, is részt vettek, urokat bestyének szidta a nádor, mint ki elég bárgyu volt a magyar királyság után törekedni, holott születésénél fogva valamennyi magyarországi főurnak megette áll. Hajlamát a polgári állás mérlegezésére Thurzó azáltal is tanusitotta, hogy magának egy udvari titoknok által oklevelet iratott, mely a király ebédjénél a nádort elébe helyezi az esztergomi érseknek; mire Pázmán, a főpapi szék nagy és parányi előjogainak egyiránt heves őre, a kanczellár által ellenoklevelet adatott magának, mely amaz udvari titoknokot arról vádolta, hogy a boldogtalan félreértette ő felsége kegyelmes nyilatkozását ez ügyben. —

A sopronyi országgyülés végzeménye [2]) megerősiti

---

[1]) Katona. XXX. k. 722. l. Pray-Miller az id. h. 275. s kk. ll.
[2]) Corpus juris hung. I. k. 707. l.

a nikolsburgi békekötést, magában foglalja Ferdinánd felavatási oklevelét, és tekintettel a királyi előterjesztésekre és egyes sérelmi pontokra, rendeli: A birtokviszonyok a zavarok előtti alapra helyeztetnek vissza; Bethlen adományai, melyek a nikolsburgi szerződés értelmében külön biztosság által megvisgáltatandók voltak, s a ferdinándiak közül is azok, melyekkel amannak párthiveit magához édesgette, érvénytelenek; a Bethlen által beirt zálogbavetett javak is visszaszállanak jogszerü tulajdonosaikra, de a jelenévi termés fele még a birtoklót illeti. Törököket, tatárokat s egyéb népeket (értsd a kozákokat) ezentúl senki se hivjon be az országba; a különben cselekvőket érje a hűtlenség büntetése, úgy azokat is, kik a törökkel czimboráskodnak, vagy a végtisztek engedelme nélkül a török birtokot megrohanják. Vácznak visszaadása iránt megkerestetik a szultán. A harminczados tisztek magyarok legyenek, a pozsonyi nem a bécsi kamarától függők. — Pénzsegélyül a jelen ugy a jövő évre három-három forint ajánltatott fel portánkint; a királynénak tiszteletdíjul egy-egy forint járt minden porta után; a koronaőrzés költségeit saját erszényeikből viselték a rendek. Szlavonia és Horvátország véghelyeit nem jó szemmel látták német őrségek hatalmában; de Ferdinánd figyelmeztette őket hogy a római szentbirodalom nem fizet törökadót a császár-király kezéhez, ha amaz erősségekből kizaklattatik a németség; és az országgyülés megelégedett az igérettel, hogy a német birodalmi tanácsba két magyar fog soroztatni, kiknek kötelességökben álland amaz adónak czélirányos alkalmazását ellenőrizni. Szándékáról, a korona-öröködést külön törvény által szabályozni, lemondott a király, mert legbuzgóbb hivei is veszélyesnek látták a jelen körülmények között szóbahozni az ügyet. Egyelőre eléglették, hogy a korona meg

visszakerült, s hogy a június 5-én elhunyt Révay Péternek utóda, Apponyi Pál, meg Pozsonyban őrizhette a koronát.

IV.

Midőn Ferdinánd biztosai Kassán a koronát Bethlentől általvették, értésökre adta, hogy a szultán neheztelni fogja a békekötést. Ozmánt a fellázadt jancsárok és szpahik május 19-én letették; nagybátyja és utóda I. Musztafa, vagy inkább a bárgyu utódnak anyja, más nap megfojtatta. Augusztus 22-én Bethlen követe a portához érkezett, üdvezleni az uj szultánt, s a körülmények súlyával mentegetni a nikolsburgi béke kötését. A fejdelem egy úttal bizonyossá tette a divánt, hogy kész újra elkezdeni a háborút, ha számot tarthat a porta segédére, ha a budai basa őt vállalatában harminczezer emberrel támogatja. Az angol követ, sir Thomas Roe, I. Jakab vejének, pfalzi Fridriknek érdekeit is ügyekezett előmozditani; de utasitásához képest, hogy a bécsi udvarhoz küldött lord Digbyvel egyetértőleg, kivált a béke helyreállitását vegye czélba, Bethlen követének kinyilatkoztatá: miszerint sem Anglia sem a pfalzi választó fejdelem nem helyeselhetnek olyas lépést, mely Németország belsejébe fogná vezethetni a törököt. [1])

Bethlennek alkalma volt panaszt emelnie, hogy a nikolsburgi békekötés nem tartatott meg irányában. Ferdinánd késett a benne lekötött pénzösszletek lefizetésével; s az oppelni és ratibori herczegségekről szóló adománylevelet ugyan kezébe adatta, de testvére főherczeg Károly, ki azokat korábban ausztriai örökségeért cserébe

[1]) The Negociations of sir Thomas Roe, London, 1740 76 s kk. ll. Hammer, IV. k. 579. l.

nyerte, nem szándékozott birtokárol lemondani. Thurzónak nádorrá választásában Bethlen bizonyságot látott, hogy a nikolsburgi békekötés alkalmával biztosai ellene, a fejdelem ellen, megvásároltattak, mert különben Ferdinánd kétségkivül ellenzi, s befolyásával akadályozza Thurzónak, a protestansnak, az ország nádori székére kerülését. A fejdelmet, ki hitvese, Károlyi Susánna, a magyar gazdasszony halála után másod izben, még pedig Európa valamelyik uralkodó házának sarjadékával készült házasságra lépni, a nádor garázda szája, s a Magyarországon ellene megjelent gúnyiratok és gúnyképek is élesen bántották; [1]) s bosszuságból és nagyravágyásból, mely vele e tájban kezét a lengyel korona után is kinyújtatja, ha sükerül a porta és Lengyelország közt Choczimban kötött békét felbontani, — még 1622-nek végén el volt tökélve a háború megujitására, bár mily fordulatot vegyenek a németbirodalmi bonyodalmak.

A porta helyeslése, a portának legalább közvetett segéde nélkül vakmerőség lett volna a czélzat, s ez okon 1623. 1623] februáriusban követe által Konstantinápolyban bemutatatta az adót. Aprilisban a követ s a prágai vérpad elől Erdélybe menekült csehek megbizottja Thurn Mátyás, oly igérettel bocsátattak el, hogy küldőik számot tarthatnak a porta segédére. [2]) E közben Ferdinánd a Csehországból kiűzött ellenkirályt választó fejdelemségétől is megfosztottnak nyilvánitotta, s Maximilián bajor herczeget ruházta fel e méltósággal. Fridrik letétele a szokott formák elmellőzésével történt; s ezen eljárás, úgy több

---

[1]) Jászay, a Figyelmezőben, 1839. foly. 363. l.

[2]) Velenczei követjelentés, 1623. febr.: „Ambassador di Gabor ha bacciato la mano del Sgr. e presento il tributo solito di 10 m. zechini.“ 1623 apr. 15.: „Ambassador del Transylvano e il conte della Torre licenciati colla promessa d assistergli nella mossa.“

jelenség, melyek nyilvánosságra hozták Ferdinánd szándékát: a katholikus befolyás által házának a császárságot örökül biztositani, — nagyobb, ujabb tért nyitottak Németországban a vallási háborúnak, s a külső hatalmasságok részéről is ellentörekvést idéztek elő. Ennek következésében történt, hogy Anglia, Francziaország, Németalföld és Velencze követei Konstantinápolyban Bethlen Istvánnal, Gábor öcscsével szövetségre léptek, mely szerint havonkint negyvenezer tallért fizetnek s részben mindjárt le is fizettek a fejdelemnek, hogy hadviselését minél erélyesebben folytathassa. [1])

Bethlen június 30-án Pázmán Péterhez adott levelében még úgy szól magáról, mint ki buzgóan ahitozza a béke fentartását; de utána veti, hogy a nikolsburgi békekötés megszegett pontjai végre is kezébe fogják adni a fegyvert, s ő nem leszen érette felelős, ha meg folyni fog a keresztyén vér. Ferdinánd ez idétt követeket küldött hozzá, kik vele ujabb egyezkedésre lépjenek; ő azonban ugy találta, hogy a király nagyobb állásu férfiakat bízhatna meg az ügygyel; [2]) mig végre készségét jelentette ki, a közbenjött bonyodalmak kiegyenlitése végett követeit Beszterczebányára küldeni. Midőn őket augusztus közepén útnak bocsátotta, maga is oláhok, törökök, tatárok által nyolczvanezer főre növesztett sereggel kiindult Kolozsvárról, s nagyváradi táborából vádleveleket küldött országszerte Ferdinánd ellen, ki a nikolsburgi szerződésben lekötött pénzeket másfél év óta késik fizetni; ki Oppelnt és Ratibort eddig sem adatta át néki; ki a szilez rendek gyülését elzárta a fejdelem követei elől.

---

[1]) Hammer, V. k.

[2]) Jászay oklevélgyüjteménye, Horváth Mihálynál, III. k. 203. l.

Tegyen eleget kötelezettségének Ferdinánd; tartsa tiszteletben a protestansok jogait mind Magyarországon mind az 1608. óta szövetséges országokban; adja vissza javaikat, jogaikat a számüzött, lenyügzött cseh rendeknek; — ebből és ennyiből áll a béke ára. [1])

Ferdinándnak, ugy szólván, hadai sem voltak az országban: Bethlen ellenállás nélkül vihette az övéit előre. Füleknél táborozott, midőn Beszterczebányán megnyílt a tanácskozmány. Követei mindenekelőtt azt kivánták, hogy a nádornak feje vétessék, Sándor János pedig, ki szintén biztosa volt a fejdelemnek Nikolsburgban, felakasztassék. [2]) E kivánság s Bethlen hadjárata, Ferdinánd biztosaival félbenszakasztották a tanácskozmányt, melynek csufjára a fejdelem hadai valamennyi bányavárost elfoglaltak, Nagyszombatnál Teuffenbach Rudolf labanczait megverték. October elején hajdúk, törökök, tatárok jelenkeztek Morvában, Ausztriában, Stiriában; és Ferdinánd családostul Tirolisba volt vonulandó, ha a Csehországban és Morvában összeszedegetett hadak Caraffa Jeromos vezérlete alatt megveretnek. A császári hadak Hodolinnál a Morva viznél körülsánczolt táborban fogtak állást. Bethlen hadaival körülkeritette a tábort, s nehány hétig minden közlekedést elzárt előle. Az élelem szűke Caraffát november közepén mármár megadásra kényszeritette, — kiéhezett hadaival nem igen fogta a vivó sereget áttörhetni, — midőn a török csapatok, mert szintén szükséget kezdtek szenvedni és zsákmánynyal már busásan voltak megrakodva, téli szállásaikba kivánkoztak. A fegyelmetlenség Bethlen

---

[1]) Bel, Notitia Hung. Novae, I. k. 248. l.

[2]) Jászay oklevélgyüjteménye, Horváth Mihálynál III. k. 204. l.

magyar hadaira is elragadt, s a fejdelem tanácsosnak látta, engedve a nádor és Eszterházy Miklós országbiró s érsekujvári kapitány felhivásának, kéthónapi fegyverszünetre lépni. Fegyverszünet közben a törökök és tatárok vad rendetlenségben hullongtak a morva szélektől Érsekujvárig alá, hol tetemes részök Eszterházy s a győri és komáromi érsek által felkonczoltatott. [1])

Bethlen örömest Nagyszombat körül, hol „die d. Franc. Xav. sacro symphoniacos suos societati Jesu commodavit“ [2]) marasztotta volna a rakonczátlan hadat, hogy Ferdinándot a háború megujulásával fenyegethesse; de elejtetvén szándékától, követeket küldött Bécsbe, kik a fegyverszünetnek békévé idomitását eszközöljék, és számára Ratibort és Oppelnt, Magyarországot a bányavárosoktól Erdélyig, a nádorságot s költségeinek megtéritését követeljék. A kivánság visszautasitatott; de a fegyverszünet aprilisig meghosszabbitatott; December közepén Beszterczebányára indult a fejdelem, hol 1624 jan. 20-án Thurzóval martiusig fegyverszünetet kötött; [3]) s midőn az erdélyi hadak is zugolódni kezdtek, Rosenbergen s a Szepességen át Kassára vonúlt vissza. Ferdinánd kivált Eszterházy tanácsára, a háború megujitása felé hajlott még akkor is, midőn 1624. Február 7-én a nádor és több magyar urak Bécsbe [1624. érkeztek, részökről is szorgalmazandók a békét. Bethlen e közben követe által Hágában, hol pfalzi Fridrik tartozkodék vala, oda dolgozott: hogy az egyesült németalföldi állodalmak Spanyolországgal folytatván a hadviselést, Tillyt Magyar és Csehországoktól távol tartsák;

[1]) Pethő Gergely, Magyar krónika, 201. I. Kemény János autobiographiája, Rumy Károlynál, Monumenta Hungarica, II, k. 55 s kk. ll. Khevenhiller, X. k. 154.

[2]) Kazy. I. k. 210 l.

[3]) Firnhaber az id. h. 37 l.

ez esetben ő, Bethlen, reményt táplál, hogy Fridriknek Prágát s a cseh koronát visszaszerzendi. A háboru Ferdinánd s a fejdelem között mármár megujulandó volt, midőn a magyar országtanács közbenvetésére, először is mart. 25-ig majd május 1-ig terjesztetett ki a fegyverszünet, s végre május 8-án béke köttetett. Az egyezkedés ágazatai szerint Bethlennek tilos magyar királyi pecséttel élni. Az ausztriai ház ellen semmi szin, semmi ürügy alatt nem fog fegyvert, nem lép fel, sőt az ellene szőtt ármányokat bejelenti Ferdinándnak, hasonló eljárásra tarthatván számot a király részéről. A kölcsönös szerződésekből felmerülő nehézségek nem fegyveres erővel hanem barátságos úton egyenlitetnek ki. A foglyok mindkét részről szabadon bocsátatnak, s Bethlen azon leszen, hogy a törökök is szabadon bocsássák az övéiket. A fejedelem által elfoglalt megyék, végvárak, városok, erősségek, öszves hadszereikkel egyetemben visszaszállanak a királyra, vissza a bányák s egyéb közjövedelmek. A magán személyektől elfoglalt jószágok tulajdonosaiknak visszaadandók, névszerint Homonnay uradalmai az elhunyt gyermekeinek, Dóczy Endre és Forgács Zsigmond jószágaik az illető özvegyeknek. A beirott, zálogbavetett birtokok ügye az országgyülés elébe hozatik, melyen a váltságöszletekről gondoskodni fognak a rendek. Oppeln és Ratibor — melyeket Ferdinánd imént fiára szállitott — megtagadtatván a fejdelemtől, egyedül czimzetes herczegökké neveztetik; egyébb czimei ezek leendvén: Erdély s a római szent birodalom fejdelme, Magyarország részeinek ura. Azon hét megye birtokában, melyek az ugynevezett részeken kivül, 1622-ben Bethlenre szállitattak, megerősitetik a fejdelem mint haláláig; de a szendrői urodalom, harminczad jövedelmeik Ferdinándot illetik; a törvényes ügyek elitélése e megyékben a

nádor, s átalában az ország rendes biráinak közbenjövetelével történik; főispánaik, hadnagyaik Ferdinánd hűségére is megeskettetnek a kebelökbeli urak, nemesek, véghadi hajdúk, azonképen mint a többi megyék táborba szállanak a török ellen, ha ezzel megvolna a háború; követeik feljőnek a király által kihirdetett országgyülésekre; a patrunatusjog Ferdinánd által gyakoroltatik a jószágadományozások Ferdinánd által megerősitetnek, szóval a felségjog e megyékben nem Bethlent, hanem a királyt illeti, ki meg részéről véghelyeik jó karban tartásához évenkint harminczezer forinttal köteles járulni. A szatmári, szabolcsi és ugocsai tizedek a fejdelem kezéhez fizettetnek; azok melyek Abaújban, Beregben Zemplénben, Borsodban szedetnek, ezentúl is a clerusra fognak nézni. Munkács és Tokaj zálogczimmel, Ecsed, Nagy- és Felsőbánya örök jogon Bethlenre szállitvák. — Ezek az egyezkedés főbb ágazatai, de voltak titkos pontjai is a szerződésnek, melyekhez képest a fejdelem kötelezi magát, hogy ezentúl semmi ürügy alatt sem ragad fegyvert az ausztriai ház ellen; hogy ellenségeivel nem lép szövetségre; hogy névszerint, háború esetében segédére kel a török ellen; valamint viszont ő, a fejdelem, megoltalmaztatik Ferdinánd által, ha e békekötés miatt baja meggyűlne a portával.[1])

Bethlen közeledését Ferdinándhoz, engedékenységét, melyet nehány pontra nézve a király iránt tanusitott, több okból magyarázhatjuk magunknak. Azon lelkesedés, melylyel a hazafiak, névszerint a protestansok őt 1619-ben dunáninnen és dunántúl fogadták, jóformán elpárolgott;

---

[1]) Theatrum Europaeum, I. k. 787. l. Khevenhiller, X. 599. Pray-Miller, Gabr. Bethlen Princip. trans. II. k. 3. l. V. ö Tudománytár, 1837. foly., II. f. 39. l.

több nevesebb férfiú: Zriny György, Forgács Miklós, Erdődi György, a Balassák, a Jakosicsok, máris áttértek a katholikus vallásra s egyszersmind Ferdinándhoz, vagy áttérőben voltak; mások, kik a megujitott hittanhoz jelenleg is buzgóan ragaszkodtak, a fejdelem személyes ellenétől Thurzó Szaniszlótól vettek irányt. Ezen jelenségek nem kerülhették ki a fejdelemnek bámulatosan éles figyelmét; s a mohóság, melylyel erdélyi hadai a tél beállásával Besztercze környékéről vissza a Tisza megé kivánkoztak, szintén nem volt örvendetes tünemény; Bethlen kiolvashatá belőle, hogy népeit már alkalmasint kifárasztotta. A porta által nyújtott segéd, a basák által melléje adott selejtes nép, melynek a tavali hadviselés boszontó fejleményét tulajdonitotta, alkalmasnak látszott, vele kárt vallatni, nem hasznot; és a diván még is már februáriusban sürgette az adó beküldését. Ezen behajtása az adónak annálinkább sértette a fejdelem büszkeségét, mert Báthory Zsigmond ideje óta az ő országlásáig Erdélyből nem ment adó Konstantinápolyba. Martius 4-én kelt utasitásában követeinek Cserényi Farkasnak és Toldalaghy Mihálynak meghagyta, nyilatkoztatnák ki Konstantinápolyban, hogy ám legyen, ő megfizeti az adót, de a portának szükségeiben nem fog felülni. [1]) Felebb láttuk, hogy még 1619-ben Ferdinánd szövetségét kereste; e gondolat most ujra feléledt benne; s hogy e szövetség olyas legyen, melyre támaszkodhassék, melynek több hasznát lássa, mint a szultán kegyének, mely érdekeit Ferdinándéival azonositsa, házasság által kivánt az ausztriai házhoz kapcsoltatni. Követe Kamuthy Farkas,

[1]) Instructio pro generosis Volfgango Chiereniet Michaele Tholdalagi, Cassoviae, 4. a martii 1624., Horváth Mihálynál, III. k. 208.

a római katholikus kanczellár, igéretet tett a királynak, hogy Bethlen nemcsak lelkiismeretesen fog a katholikusok vallásszabadságáról gondoskodni, nemcsak helyreállitója lesz egyházaknak, kolostoroknak, hanem talán még maga is áttér idővel a katholikus vallásra, ha Ferdinánd idősb leányát, Mária Annát hitvesül adja néki. A jesuiták úgy látszik, nem ellenezték e tervet, mert Bethlen mind Kolosvárt mind Gyulafehérvárt monostoraikban, iskoláikban szabad-működést engedett nékik, sőt segédökre is volt hogy Karánsebesen lakházat épithessenek magoknak. De a bajor követ, kinek ura anyai nagybátyja volt a főherczegnőnek, jajt kiáltott,[1]) s Ferdinánd szükségesnek látta családának spanyol ágát is meghallgatni ez ügyben. A dolog olyatén — volt a válasz — mely nagy óvatosságot igényel. Szükségesnek látszik minden esetre, hogy Bethlen áttérése a római egyházhoz megelőzze a házasságot, s hogy a szentszék is megkérdeztessék iránta, valamint aziránt, ha lehet-e Bethlent felruházni a királyi czimmel, melynek egy úttali megadatását kivánja. Ha volt-e, nem-e, kedvező a szentszék véleménye, nincsen tudva; Ferdinánd talán nem is terjesztette elébe, mert bizodalma csekély volt a fejdelem iránt, s mert az erdélyi rendek szabad választási joga az ügy további fejleményeit könnyen gátolhatta volna.[2])

Ferdinánd kitérő, elhalasztó válasza Bethlent ujból kétszinü politikára utalta. Midőn 1625. május közepén [1625. Gyarmaton a zsitvatoroki béke megerősítetett, a portát is, Ferdinándot is szolgálta tanácsával, közremunkálásával a fejdelem, — biztosai Kamuthy Farkas, Toldalaghy Mihály

[1]) Anemonen aus dem Tagebuche eines alten Pilgermannes (Hormayr), Jena, 1845, l. k. 114.

[2]) Khevenhiller, Annales Ferdinandei, X. k. 167. l. Kemény, Rumynál. II. 65.

és Borsos Tamás szintén részt vettek az alkudozásban; — néha úgy látszott, hogy örömest egymás ellen háboritaná a feleket. Ferdinánd biztosai Althan Adolf, Eszterházy Miklós, Seussemann János, Frangepan Miklós, Gailer Zsigmond és Cziráky Mózes hijába sürgették Vácznak visszaadatását; ezen kérdésnek, úgy a Horvátországban jogtalanul felállitott erősségek s a határjárás ügyének eldöntése későbbre, amazé a két hatalmasság követeire, emezé külön biztosságra halasztatott; szintén külön biztosság fogván a behodolt falvak és az ezekben lakozó nemesek ügyében is intézkedni. A foglyok mindkét részről szabadon bocsátassanak s ezentúl hivebben tartassék meg a béke. [1]) Kovacsóczy István kanczellár — követül ment Ferdinándhoz, még egy ízben a szándéklott családi szövetséget szorgalmazni. Bethlen most az ifjabbik főherczegnő, Czeczilia jobbját kérte, s Ferdinánd a fényes követséget, melynek az akkor tizennyolcz éves Kemény János, utóbb Erdély fejdelme, is volt egyik tagja, öt hétig Németújhelytt udvaránál marasztotta, de végre is tagadó választ adott minél kiméletesebb formában: hogy Czeczilia nem akar nénje előtt házasságra lépni. [2]) — A követségnek utasitása volt Bethlentől, azon esetre, ha Ferdinándnál nem ér czélt, útját Berlinbe folytatni, s György Vilmos brandenburgi választó fejdelemtől hugát Katalint hítvesül kérni számára. Kivánságához képest őszszel megtörtént az eljegyzés.

E közben Ferdinánd september 8-ára országgyülést hirdetett, ismét Sopronyba. Thurzó Szaniszló május 1-én meghalálozott; helyébe nádort kellett választani; s miután

---

[1]) A gyarmati béke czikkelyei magyar, diák s török nyelven eredeti példányból kiadattak Gévay Antal által, Bécsben, 1837. V. ö. Jászay Pál, Gyarmati békekötés, Tudománytár, 1837, II. f. 39. l.

[2]) Kemény János autobiographiája Rumy Károlynál, Monum Hungar. II. k. 63. s kk. ll.

a mult országgyülés vonakodott a korona-öröködést világos törvénynyel szabályozni, azaz, vonakodott választási jogáról lemondani: Ferdinánd szükségesnek látta, hogy elsőszülötte, Ferdinánd Erneszt utódául, örököséül ismertessék. Mindkét rendszabály szerencsés kivitelére az időpont igen alkalmasnak látszott, mert Bethlent kivált házassági ügye foglalkodtatta. A királyi előterjesztések említetlenül hagyták a szándékot, korona-örökösről gondoskodni; a végek biztositásáról, a rendbontók fenyitéséről, s egyéb rokon tárgyakról szólottak. A rendek, mihelyest Bethlen megyéiből és Szlavoniából megérkezendettek a követek, első sorban a nádor választásához kivántak látni. Ferdinánd szinre ellenezte a kivánságot, hogy utóbb mintegy kényszerítve látszassék engedni, s a rendektől meg hasonló közeledést a nádorjelelt elvállalása körül várhasson, követelhessen. Igy történt, hogy octóber 25-én Eszterházy Miklós, Pázmánnal a katholikus egyház legerősebb támasza, már most az élte virágában elhúnyt Thurzó Imre özvegyének férje, százötven szavazattal hatvan ellen nádorrá választatott. A rendek most a sérelmek tárgyallásához láttak; hosszu lajstromukat a nádor ügyessége tizenhétre szállitotta le; a király orvoslásukat igérte. Ezzel nyitva volt az út a korona örökös választásának, koronázásának. Ferdinánd megelégedett volna az elsővel, a másodiknak elhalasztását ohajtotta, mint mely csak előleges eskü után, hogy fia a nemzet szabaditékait, a három hitvallás szabad gyakorlatát tiszteletben tartandja, történhetik meg. Aggodalmának eloszlatására Eszterházy oda nyilatkozott a királyi tanácsban: hogy a hit alatt fogadott országgyülési végzések is érvényteleníthetők, ha király és rendek úgy akarják. Szaporodjanak mint jelenleg, ezentúl is a megtérések, — az elhúnyt nádor fiai, Ádám és Mihály már is reményt nyujtottak ez irányban, — akkor az országgyü-

lési többség korábbi szerződések daczára is kiküszöböli az új hitvallást a hazából. — November 26-án a tizennyolcz éves főherczeg korona-örökössé választatott; azokat kik úgy vélekedtek, hogy a választási jog mintegy kijátszatik, ha szokássá válnék még életében utódot adni a királynak, elnémitotta — mondják — a spanyol követnek gúnyos megjegyzése: valjon az ártott-e a nemzet szabad választási jogának, hogy a törvényes király életében Bethlen szemeltetett ki Beszterczebányán utódául? [1]) — Az ifju trónörökös, választása utáni nap a tizenhét alkupont megtartását fogadta, s december 8-án Pázmán, fejére tette a koronát. Az országgyülés végzeményei december 25-éről keltek; [2]) pénzsegélyül két évre három-három forint ajánltatott fel portánkint a királynak; koronázási tiszteletdíjul egy-egy forint járt ki minden porta után az örökösnek; a korona őrzésének költségeit magok a rendek viselték; őrökül Pálffy János és Dóczy István választattak. Országbiróvá Allaghy Menyhért neveztetett. Külön törvényczikkely az ország s az örökös tartományok közötti vámsorompók lerontását szorgalmazza. A vallásügyet szabályozó 1608: 1. k. e. tczikkely megerősítetett; ellene s mindazon rendelkezések ellen, melyek a római-katholikus egyháznak bármikép rövidségére lehetnek, Pázmán Péter megujitotta a clerus nevében az óvást.

---

[1]) Caraffa Károly (szentszéki követ Bécsben) Commentaria de Germania sacra restaurata, Frankfurt, 1640, 242. l. Khevenhiller, X. 700 s kk. H. Katona. XXXI. 108. Pray, hist. r. Hung. III. k. 317 l.

[2]) Corpus juris hung. I. k. 730. l.

V.

Bethlen 1626. január 8-án Ferdinándnak sze- [1626.
rencsét kivánt fia koronázásához, és március 2-án, Kassán, brandenburgi Katalinnal menyekzőjét üllötte. Ferdinánd és fia, a szultán, a havasalföldi vajda, a brandenburgi, bajor és kölni választó fejdelmek követeik által voltak jelen; Zsennyey István kanczellár és váczi püspök gazdag ajándékokat mutatott be Ferdinánd nevében; az ifjabb király képviselője hasonlóképen; a spanyol követ jónak találta elkésni s egy hidalgo által küldeni a fejdelmi pár után Erdélybe a madridi udvar ajándékait; a lengyel király követének Bethlen visszaadatta az üdvezlő levelet, mert czímzete nem volt olyas, minőre igényt tartott a fejdelem. Meglepő, hogy Anglia, Németalföld, Velencze, s a titkos szövetségesek mindannyian, nem küldtek követeket; talán épen mert titkos szövetségesek kivántak maradni.

A szultán nemcsak szerencsét kivánt a házas párnak, de engedelmet is adott a fejdelemnek, hogy ujból Ferdinánd ellen készülhessen. Bethlen biztosai keleten, nyugaton munkások voltak a császár és frigyesei ellen alakulóban volt ujabb szövetség életbe-léptetésére. [1]) Anglia, Dánia, Németalföld s a németbirodalom alsó-szász rendei, és velök Bethlen, szerződésre léptek, mely szerint Keresztély dán király, mint az alsó-szász kerületek hadainak fővezére Frankenben Tilly ellen fogna működni; Mansfeld és János Erneszt weimari herczeg a kéz alatt megnyert Brandenburgon és Szilézián át a magyar határszélekig nyomulni, egyesülendők Bethlen erejével, ki negyvenezer tallérnyi havi pénzért, melynek felét Anglia, felét Dánia és Német-

[1]) Caraffa id. m. 277. l. Hammer, IV. k. V. ö. Jászay Pálnak a szőnyi békéről szóló értekezését, Tudománytár, 1838. foly. IV. f. 172. l.

alföld fizették, tetemes sereg kiállitására igérkezett. Anglia reá birta a portát, hogy Ferdinánd hű szövetségét a lengyel királyt a szomszéd tatárokkal foglalkodtassa; s a budai basa Bethlen támogatására utasitatott.

Mansfeld még februáriusban Lübeck és Lauenburg környékéről kiindult, de útjában Szilezia felé aprilis 25-én Dessaunál Wallenstein által megveretett, kinek táborában horvát dandárt is találunk, a bán, az imént katholikussá vált Zriny György vezérlete alatt. Brandenburgból, hová amaz ütközet után vonult volt, s hol a weimari herczeg nagyából dán hadaival egyesült, Mansfeld, Szilezián át, Wallenstein által folytonosan űzőbe vétetve, csak augusztus végén ért Jablunkára, később ben, mint az előleges terv szerint Bethlen várhatá vala. A fejdelem augusztus 21-én egyetmást panaszképen emlitett Ferdinándnak, s ez september 1-én kelt válaszában orvoslást igért; [1]) de Bethlen, bé sem várva a választ, még augusztus végén Horvát István vezérlete alatt, egy dandár lovasságot Mansfeld elébe küldött, [2]) s kiindulván Gyulafehérvárról, september 13-án már Debreczennél, september 25-én Füleknél táborozott. A hír, hogy Tilly a dán királyt Lutternél Braunschweigban augusztus 27-én megverte; a boszontó körülmény, hogy a budai basa amúgy minden terv nélkül Nógrád vívásához fogott; s a még boszontóbb és veszedelmesebb, hogy Wallenstein harminczkétezer némettel, Eszterházy magyar és Zriny horvát hadai Mansfeld és a weimari herczeg előhaladását gátolták, s elszigetelt állásában a fejdelmet is veszedelemmel fennyegették, ezt september 26-án békeajánlatra birták. [3]) Erre vonatkozólag irá Esz-

---

[1]) Pray, Epist. Proc. III. k. 387. l.

[2]) Katona, XXXI. k. 224. l.

[3]) Jászay, Tudománytár, új foly. IV. k. 184. l. Pray-Miller, Gabr. Bethlen. Princip. Transsilv. II. 57. l. Kemény, Rumynál, II. 86.

terházy 1642. martius 14-én Rákóczy Györgynek: „Nekem izente az Bethlen fejdelem, hogy látja hogy mészárszékre hozta azt a magyarságot, szánjam nemcsak azokat meg, hanem őtet is. De három nappal később a török-tatár hadak Palánknál egyesültek a fejdeleméivel, s a friedlandi herczeg előhadait visszaszoritották. September 30. Bethlen fegyverszüneti alkudozás által elháritotta az ütközetet, melynek megnyeréséhez szemben jól vezérelt nagyobb erővel, s a magyar és török lovasság mozgalmait gátló területen nem volt reménye; éjtszaka Szécsénre vonúlt vissza, hol kedvező állást fogott, s nehány nap mulva Mansfeld és a weimari herczeg hadai, öszvesen nyolczezer fő, Illésházy Gáspár kalauzlata mellett szerencsésen táborába érkeztek. [1])

Wallenstein nem látta helyén a fejdelmet Szécsén környékén felkeresni, sőt eleséghiány és a táborában kitört ragályos nyavalyák miatt visszavonult az Ipolytól a Vágig; [2]) fő hadi szállásul Galgóczot választá. Bethlen october 12-én Drégely-Palánknál állott, 15-én Kéménd-nél; s innen a Garan partján felment Barsig, honnan november 21-én a hadakat téli szállásra küldte. Időközben folyt a békealkudozás, és folytak az ellenséges őrscsapatok villongásai, a fejdelem némi előnyével. De nagyobbat mernie, Wallensteint táborában megtámadnia, veszedelmes feladásnak látszott, annyival is inkább, mert Mansfeld és a weimari herczeg minduntalan összeröffentek, s a kemény időjárás miatt lázongott török hadból annyira kiveszett a fegyelem, hogy Bethlen kénytelen volt közéjök vágtatni

---

[1]) Pethő az id. h. 207. l. Katona, XXXI. k. 226. s kk. ll.

[2]) „Anno praeterito — irá Pázmán 1627 apr. 22-én a királynak — florens exercitus periit ob defectum annonae“.

s kardra hányni a felbojtókat. [1]) — Wallenstein hadait szintén téli szállásaikra vitte; s decemberben Pázmán Péter, Eszterházy Miklós, Zsennyey István és Ostrosics István, Ferdinánd részéről, — Mikó Ferencz és Lónyay Zsigmond, Bethlenéről, Pozsonyban aláírták a békét. Az oklevél, megerősitése volt az 1624-dikinek, de Ferdinándot felmentő azon öszlet fizetése alól, mely amannak értelmében a németbirodalmi segédpénzekből évről évre kijárt volna Bethlennek. Nagyobb biztosításul nemcsak a fejdelem, hanem Erdély s a részek is kötelezték a békekötés szentül tartását hittel fogadni; s mert Bethlen panaszkodott, hogy a korábbi szerződések nem tartattak meg irányában, a nehézségek elháritása Tokajban összeülendő választmányra bizatott. A választmány 1627. martius végén együtt volt; Ferdinánd biztosai voltak: Pyber János egri püspök, Osztrosics István, Hoffman György, Bethlent Mikó Ferencz, Lónyay Zsigmond, és még egy harmadik képviselte.

Pázmán ez idétt figyelmeztette a fejedelmet, hogy tizenhárom esztendő alatt miatta az ország kétszázezer magyar hiával vagyon. Bethlen válaszában — 1626. nov. 30. — irá: „hét esztendőtől fogván való hadakozásinkban négy ezer magyar fegyver miatt el nem veszett hadainkból. S hány ezer hullott el a másik oldalon?“ — S valljon áll-e mit mond, hogy „ha connumerálnák az egész országot a Fátrától innét, (Ferdinánd országrészét érti) feleségestől, gyermekestől is, nem találnának kétszázezer magyar lelket parasztot.“ [2]) A német hadak Szilézián át visszamehettek hazájokba, de nagyobb részök Bethlen s a budai

---

[1]) Kemény, Rumynál, II. k. 107. l. Kátona, XXXI. k. 270. l. Pray, Epist. Proc. III. k. 397. l.

[2]) Katona, XXXI. k. 276. l. Pray-Miller, Gabr. Bethlen Princip. II. k. 87. l. V. ö. Tudománytár, új foly. IV. k. 190 l.

basa zsoldjába szegődött. A két vezér sem látta többé a német földet; a weimari herczeg még a béke megalakulása előtt meghalálozott téli szállásán, Turóczban; Mansfeld, miután táborszereit a budai basának eladta, Velenczébe s innen Francziaországba, Angliába, Dániába készült, továbbá is szolgálandó az ügyet, mely őt Magyarországba hozta, de útközben Zara mellett meghalt.

Bethlen, nyomban a békekötés után, folytatta mindazon szálak szövését, melyek politikai rendszerét képezték. A protestans unio fejdelmeit készségéről biztositotta, velök azontúl is közös czélra működni; s Hosszutóty Györgynek, a nádor követének, 1627, májusban fejtegette a [1627 tervet, mely szerint Ferdinánd pfalzi Fridriket meg visszahelyezné választó fejdelemségébe, békét kötne a német protestans rendekkel, s az ő, Bethlen társaságában a török ellen fordulna, kinek hatalma a mily gyűlöletes oly rothadt. [1]) És épen ez időpontban hitvese számára, kit az erdélyi rendek még mult évi május 24-én örökösének nyilvánitottak a fejdelemségben, meghozatta ennek jelképeit, a buzogányt és zászlót Konstantinápolyból, hol befolyása által kieszközölte, hogy Ferdinánd nem ujithatá meg külön, mint ohajtá vala, a békeszerződést a portával, hogy az erdélyi követ ellenőrizése mellett folytak Komáromban, Szőnyben az alkudozások. A húzás, halasztás, mely september elejéig csürte, csavarta az értekeződést, nagy részben a fejdelem műve volt, ki a Tokajban összegyült választmánytól nem vélte igényeinek kielégitését várhatni, ha Ferdinánd biztosnak érezheti magát a porta elől. A september 12-én elvégre megalakult béke, megerősitése a zsitvatoroki s az ezt követte szerződéseknek; Vácz ügye most is eldöntetlen s egyelőre török kézben maradt; a

[1]) Kovachich, Script. min. I. k. 277. l.

foglyok szabadon bocsátása ingyen s illetőleg csekély váltságdíj mellett, s holmi palánkok lerontása is belement az oklevélbe.[1])

A csapások, melyek Keresztély dán királyt s általában a protestans fejdelmeket Németországon érék vala, Bethlent ovatosságra intették Ferdinád irányában, s a háború megujitására czélzott terveit elfojtatták vagy elhalasztatták vele; Pázmánhoz adott egyik levelében magának tulajdonítja az érdemet, hogy a porta elállott szándékától Németország protestáns unióját is befoglalni a szőnyi békekötésbe.[2]) De nagyravágyása s talán még inkább annak érzete, hogy Erdély fejdelemsége, azon alapon is, melyre tizennégy évi ernyedetlen törekvései azt fektették vala, közte két nagy birodalomnak, ingatag és múlékony egy állás, mindig újúj terveket forraltattak vele. Dácia királysága, Moldvának és Havasalföldnek Erdélyhez kapcsolása, látszott őt egy ideig foglalkodtatni, — olyatén terv, mely amúgy határozatlannl Báthory Zsigmond bitang képzelődése előtt is lebegett vala, s melyre Bethlent fegyverben töltött első éve, Tergovistnak 1595-ben elfoglalása is emlékeztette. Másik terve, mely szintén nem volt idegen Erdély hagyományos politikájától Báthory István óta, mely Bocskay előtt is felvillant,[3]) s melyet Bethlenhez közel hozott Zsigmond királynak iránta bővségesen kitüntetett gyűlölete és a háború, melyben

---

[1]) Gévay a szőnyi békekötés eredeti példányát magyar, diák s török nyelven 1837-ben, a gyarmati és zsitvatoroki czikkelyekkel egyetemben közzétette; Jászay alakulásának történetét irta meg, Tudománytár, új foly. az id. h.

[2]) Jászay az id. h. 252. l.

[3]) Illésházynak Bocskayhoz adott egyik levelében olvasom: „Az Istennél semmi nincs lehetetlen; ha fölsígedet vinné az úr Isten oda az lengyel királyságra, fölsíged mind az franczia király reá menne az misére, az szegény Magyarországért.“

sógora Gusztáv Adolf svéd király Zsigmonddal állott — a lengyel koronának megszerzése volt. E tervek sem lehettek Ferdinánd ínyére; talán csak álarczot látott bennök, a valónak, az ellene irányzottnak palástolására. Követe a portánál Kuefstein Lajos, s a melléje adott Szombathelyi Márton, ki Bethlen szolgálatát Ferdinándéval cserélte fel, [1628. buzgó munkásságot fejlesztettek ki Bethlen buktatására, s e végre a fejdelem leveleire is hivatkoztak, melyekben megvetéssel, ellenséges indulattal nyilatkozott a portáról. Törekvésök nem ért czélt, mind a mellett hogy a diván egyes tagjait megnyerték magoknak. A szemesség, melylyel Ferdinánd követeinek minden mozgalmai a fejdelem által ellenőriztettek, a pontosság, melylyel az adót Konstantinápolyba küldötte, s meghittjének, a nagyvezírnek Ásiából visszaérkezése bomlásba hozták a szövényt. [1])

Bethlen hadi készületekkel töltötte az 1628-diki év végszakát, [2]) az elégedetlen lengyelekkel, a moszkva czárral követséget váltott, [3]) s 1629. január végén [1629 híveivel kikeletre váratta az indulót. De a fejedelem ekkor már húzamosabban betegeskedett, s tavaszszal a vízkórság jelenségei mutatkoztak rajta. A nádor biztosa, Kéry János, április végén az algyógyi fürdőben találta a fejedelmet, súlyosbetegen de felkölt lélekkel. Bethlen ismételve biztosította a küldöttet, hogy erős szándéka megtartani a békét Ferdinánddal, hogy az ellenkező hírek hazug hírek, hogy elállását az egykori szövetségtől Mikó Ferencz által bejelentette a kérdéses hatalmasságoknak. Biztositását eskük által is kiséré. Isten ne hagyjon fellábadni betegségemből, ha nem mondok igazat, — s mintegy meg-

[1]) Pray-Miller, Gabr. Bethlen Principatus, II. k. 74. s kk. ll. Kemény, Rumynál, II. k. 122. l.

[2]) V. ö. Strassburg jelentését Petrovicsnál. V.

[3]) Kemény, Rumynál II. k. 127. l.

rettenvén az feltételes átoktól, utána veté: lám, mily erős dolgot mondottam. [1]) — Kéry úgy vélekedett, hogy ama hadi készületek csakugyan Zsigmond ellen irányozvák; s a fejdelem május 2-án Pázmánhoz adott levelében „egyebet jó emlékezetének nemzete között való megmaradásánál kivánni nem akar; annál inkább kárával és fogyatkozásával előmenetelt magának keresni magának nem kiván; tudván főképen ő felségével való békessége miben álljon, és annak szentűl való megtartására köteles mikép legyen.“ A béke, melyet Gusztáv Adolf september 26-án a lengyelekkel kötött, talán nem fogta volna a fejdelmet elmozditani szándékától, Zsigmondra törni, de nyavalyája halálossá vált. Végnapjait elkeseritette a brandenburgi hitves, ki magát egy Erdélybe menekült morva nagynak, Zierotin Vladiszlávnak nyakára aggatta, s midőn a morva tovább küldetett, szemeit Csáky Istvánra, a Báthory Zsigmond idejében nagy szerepet játszott főkapitány fiára vetette. A haldokló fejedelem, mondják, megbánta tettét, hogy a lenge nőt utódául választatta, s hibájának némi helyrehozására, öcscsét Bethlen Istvánt rendelte melléje, és Nagyváradra indulván, a magyarországi urakkal tanácskozmányt tartott, mely holta utánra rendeleteinek sükert biztositson. Vég perczeiben iró szereket kivánt, s nehány szót vetett a papirosra. Aztán meghalt. A szavak ezek voltak: Ha Isten velünk, senki ellenünk. Ez volt a bucsu, melyet november 15-én mondott a világnak. — Uralkodása nem volt belső, külső nagyság nélküli, s még nagyszerüebbnek mutatkozik, ha terjedelmesebb színhelyen fejleszthetí tehetségeit. Hatalmas birodalom élén kedvezőbb világitásban fogtak volna feltűnni jellemének kétes vonásai. Józanságának párját a

[1]) Pray, Epist. Proc. III. k. 411. l.

vallási türelem életbeléptetése körül egykorúi között híjába keresnők. A törvényszékekbe visszahozta a jogot, a közigazgatás minden ágaiba a rendet, a hadakba a fegyelmet; a végek oltalmáról, a várak, végházak jó karban tartásáról a féltés őrszemével gondoskodott. A mezei gazdaság, a bánya-ipar tetemes fejleményei, a Gyulafehérvártt, Radnóton, Alvinczen, Balásfalván, Váradon emelkedett fejdelmi csarnokok, müveltségének, nagyratermett lelkének megannyi tanutételei. Tudományszeretete példás volt; még életének végévében Alsted, Bisterfeld, Opitz — hangos nevek a német irodalom mezején — meghívattak általa, hogy díszt, fényt kölcsönözzenek a gyulafehérvári akademiának, mely utóbb Nagyenyedre tétetett által, s Bethlen kegyeletét a tudomány iránt és valóban királyi bőkezüségét hirdeti e napig. A magyar faj egységét, a szétszaggatott hazának együvévalóságát élesen érezte; a kínos vonás szája körül talán arról is szól a szemlélőnek, hogy ez irányban megfejtés nélkül hagyta feladását. Ezt Erdélyből, török felsőbbség alatt eszközölni, ellentétben állott századok fejleményeivel, melyek a németbirodalommali szövetkezésre intették a magyart.

VI.

A mely nap Bethlen elhúnyt, özvegye Katalin, Kemény Jánost Pázmánhoz és Ferdinándhoz küldötte, bejelenteni a fejedelemné s a rendek készségét a hét megye és Kassa haladék nélküli visszabocsátására. Bornemisza János az év végnapjaiban Allaghy Gáspárnak, mint Ferdinánd biztosának általadta az országrészt. [1] A budai basa, kivel Bethlen röviddel halála előtt Debreczenben találkozott, Erdélyt a szultán nevében hűségre intette a fejedelemné iránt, hűségre a kormányzó iránt; s a

[1] Katona, XXXI. k. 367. l.

rendek 1630. január 15-én Katalinnak bemutatták hódolatukat. A feltételek, melyekhez hűségöket kötötték, ezek voltak: Maradjon özvegyi állapotban; Fogarast, Munkácsot és Tokajt bírja, mint özvegyi bért; ovakodjék alkudozásba ereszkedni bár kivel a fejedelemségnek másra szállitása iránt. A közügyek körül Bethlen István kormányzó és a rendek által választott tizenkét tanácsos meghallgatásával, megegyezésével járjon el. Idegen ne üljön a tanácsban, idegen hadat, hadnagyot várakba ne vessen. A római-katholikus, augsburgi, genfi és unitárius hitvallások szabad gyakorlatát semmiben se akadályozza. A rendek jogait és kiváltságait szentül tartsa, s a kormányzó halálának esetében méltóságát egy hónap lefolyása alatt, tanácsának közbenjövetelével meg választás alá bocsássa. Az országgyülés arról is gondoskodott, hogy a közjövedelmek minden ágai körül a rendek ellenőriző kezével találkozzék a fejedelemné; sőt igéretet kivánt tőle: hogy a portától el ne szakadjon, s hogy azon esetre, ha a közbéke, a tartomány nyugalma más áron nem vásároltathatnék meg, ő, Katalin, lemond a fejedelemségről és kiköltözik Erdélyből. [1])

E feltételek hangosan hirdetik az erdélyi rendek bizalmatlanságát Katalin iránt, kiről híre ment, hogy a jesuiták és Ferdinánd párthívei által máris a katholikus hitvallásnak megnyeretett, s kit a Csákyra pazarlott kegyek a Bethlen család tagjaival; a katholikusokhoz szitása a protestáns főbb urakkal meggyűlöltettek. A fejedelemné és kegyencze Bethlen Gábornak január 25-én történt temettetése alkalmával, melyhez Csáky számos gyalog lövészekkel érkezék vala, árányt forraltak a kormányzó ellen; s Kovács Péter, mezei kapitány és Szunyog Gáspár

[1]) Katona, XXXI. k. 423. l.

kővári hadnagy, Katalin által biztatva, Ferdinánd fegyveres népeit Kassáról behivogatta a tartományba. A cselszövényt Toldalaghy Mihály székely hadai, s a kormányzó fia, István váradi főkapitány, felbontották; amazok Kovács Pétert Kővárról Kassára szalasztották; emez — „a gróf," mint egykorúi, megkülönböztetésül hasonnevü atyjától, „a gubernatortól," hivták — Csákyt Almás várába futamitotta, honnan a reményeitől elejtett úr, Gábor fejedelem tárházának kincseit előre küldve, ez egyszer nejéhez, Forgács Évához, Szabolcsba vette magát. [1])

Katalin, az ellenséges közvéleményt lefegyverzendő, a gyulafehérvári reformatus egyházban nagy-ünnepélyesen az úr vacsoráját vette, de „sem gubernátortól sem tanácsurak intésitől nem sokat akart függeni," s a férjétől reámaradt munkácsi és tokaji uradalmakat Csáky kezére kivánta szállitani, oly czélzattal — mint ellenei hirdették — hogy mindkét várt Ferdinánd hadainak megnyissa. A szándék meggátoltatott, s a meggyesi országgyülésen, júliusban, e miatt majdnem fegyverre keltek egymás ellen a felek. Egy hónappal később Kolosvártt összejövén a rendek, a felekezetek vitája is megujult; Katalin hívei vádat emeltek a kormányzó ellen, hogy legénységének hadi lábon tartása által Ferdinándot a tartomány ellen lázitja, s hogy a fejdelemné kénytelen volt Szamosujvárra bujdosni, a Bethlenpárt ármányai elől. Egyúttal saját hadaikat Kapy Endre vezérlete alá helyezték a vádlók. A kormányzó nem vélvén erejét elégségesnek diadalmas vívásra oly felekezettel, mely Ferdinánd titkos pártolására számot tarthat, fia és veje Zólyomy Dávid által, s ugy látszik, főleg ezek tanácsára, Rákóczy Györgyöt megkinálta a fejdelemséggel, mint kit tekintélye, melyben a

[1]) Szalárdy János, Siralmas magyar krónika, 66. h. Kemény autobiographiája, Rumynál, II k. 157. l.

magyar reformatusok s a hajdúk előtt ált, ügyessége, melyet Gábor fejdelem idejében tanusitott, s dúsgazdag öröksége, melyet hitvese Lórándfy Susánna még a sárospataki urodalommal növelt vala, ajánlatossá tettenek a méltóságra. E tekintetben súlylyal birhatott azon körülmény is, hogy György ur fia volt Zsigmondnak, a néhai fejdelemnek, s hogy Bethlen Gábor is őt szemelte ki utódául, mielőtt második házasságra lépett volt. Rákóczy engedett a felhivásnak, s az ősz elején, bihari, krasznai és középszolnoki hadakkal is környezve Nagyváradra, melynek az ifju Bethlen volt főkapitánya, érkezett.[1])

E közben Katalin, talán a bécsi udvar egyik felekezetének sugallatára, mely inkább Rákóczynak mint a Bethlen családnak szánta a tartományt, s melynek élén Gonzaga Hannibál [2]) és Pázmán Péter állottanak — önként lemondott a fejdelemségről, és Fogarasra vonúlt; de az erdélyi rendek többsége, nyomban e lemondás után, fejdelmül nem Rákóczyt, hanem Bethlent választá, mint ki „igaz hazafia," azaz: erdélyi nem magyarországi úr, s ki a porta kegyére is számot tarthat. Bethlen sietett fiával és vejével tudatni a történteket; ők azonban, ismervén az öreg urnak gyengeségét, s azzal nem gondolva, hogy apjok Dávid királynak Absolon miatti keresztjét emlegette, még a budai basánál is munkások voltak Rákóczy mellett, ki részéről kinyilatkoztatta: hogy Várad s a részek már kezénél lévén, gyalázatnak tartaná lelépnie azon állásáról, melyre őt maga a kormányzó hivta volt. — Bethlen az erdélyi megyéket, a székelységet és zsoldos hadait Szamosfalvára parancsolta; Rákóczy a Zaránd megyei nemességet s a hajduságot hűségére

[1]) Szalárdy, 67. h. Bethlen János, Commentarii de rebus transsilv. Bécs, 1778. I. r. 9. l.

[2]) Rycaut, 29. l.

eskette, jószágaiban ugy Debreczenben s a Nyiren többtöbb fegyverest gyűjtetett. A versenyfejdelmek mármár összecsapandók voltak egymással, midőn az ifju Bethlen István és Zólyomy kérelmeik, és Dajka János erdélyi reformatus püspök s Geleji-Katona István udvari hitszónok közbenjárása october 23-án arra birták a Rákóczyval Topán személyesen találkozott kormányzót, hogy a fejdelemséget új választás alá bocsássa.[1])

A hadak mindkét részről eloszlattattak, s no- [1631. vemberben (vagy január?) a segesvári országgyülés, brandenburgi Katalinnak is törekvésére, fejdelmül egyhangulag, Rákóczyt választotta.[2]) Az új fejdelem, három nappal karácson előtt Gyulafehérvárra érkezett; az itt 1631. januáriusban tartott országgyülésből, hol ő az országnak s az ország néki megesküdött,[3]) követeit Konstantinápolyba s Bécsbe küldötte, és IV. Murad által rövid idő mulva megerősitetett tisztében.[4]) A bécsi udvar azon felekezete, mely Pázmán ellenére Bethlen Istvánnak szánta a fejdelemséget, miután azt a katholikus Csáky számára megszereznie nem volt módjában s melyhez a nádor Eszterházy Miklós is tartozott, Rákoczyt háboruval fenyegette. Eszterházy és Pázmán, mióta amaz 1628-ban arany gyapjas vitézzé, emez 1629-ben bibornokká neveztetett, meghasonlásban éltek egymással, rangban, állásban elsőséget ez is az is követelvén magának. Pázmán az általa 1629. őszszel tartott esztergommegyei zsinat irományai között olyas jogokat is tulajdonitott az esztergomi érseknek, melyeket Eszterházy magának követelt, mint nádornak,

---

[1]) Szalárdy, 69. l.

[2]) Bethlen János, 12, l. Pray Miller, II 219. Kemény, Rumynál, III. k. 10. l.

[3]) A feltételeket lásd Katonánál, XXXI. k. 463 l.

[4]) Katona XXXI. köt. 468 l.

külön emlékiratban kérvén a királyt, hogy a nádori kiváltságok illetetlenül hagyására utasitsa az érseket.[1]) A viszályt az 1630. május 1-én Pozsonyban megnyilt, különben jelentékenység nélküli országgyülés is növelhette; s igy történt, hogy midőn Eszterházy az 1631-dik év elején a dunántuli urak szinével — köztök Batthyány Ádám és Zriny Miklós — Kassára érkezett, a körülményekhez képest Erdélyt a koronának visszaszerezni vagy legalább Rákóczyt a fejdelemségtől elütni, hijába szorgalmazta a Bécsben igért német hadak utána küldetését; martiusban hadai Kállónál és Rakomaznál Rákóczy hadaitól érzékeny veszteséget szenvedtek; s a békealkudozást, melyet elején szinre, utóbb komolyan nyitott meg az ellenféllel, csak hézagosan folytathatta, mert Pázmán Rákóczyt legyezgette, s azon volt hogy az alkudozást Nagyszombatba, Bécsbe szállitva, saját kezébe vehesse. A nádor fenyegetődzött, hogy kilép a felség szolgálatából ha „ama kevély rosz“ — Pázmánt érti — ezentúl is folytatja ármányait; és végre, aprilis 3-án, csakugyan Kassán lett meg az egyesség, melynél fogva Ferdinánd Rákóczyt Erdély s a részek fejdelméül ismerte, s ez meg fogadta, „hogy soha ő felsége, az ausztriai ház s az alatta levő tartományok ellen semmiféle szin vagy ürügy alatt fegyvert nem fog.“[2])

A németbirodalmi ügyek állása, a veszély, mely itt Ferdinándot fenyegeté vala, hatalmas inditó okul szolgált, hogy Rákóczy irányában, ki ujabb versenytársán Prépostváry Zsigmondon könnyü szerrel erőt vett, enge-

---

[1]) Kazy, I. 256. Toldy, Eszterházy Miklós életében XXXIII. h.

[2]) Eszterházy Miklós munkái, XXXIV—XL. és 191—206 hh. Szalárdy, 75—80. hh. Kemény János, Rumynál, III. k. 17 s kk. ll. Katona, XXXI. k. 486. l.

dékenynek mutatkozzék az udvar; s a mohóság, melylyel a nádor az év elején a háborút mintegy kereste volt, Pázmánt méltán boszonthatta. Gusztáv Adolf sved király még 1630-ban diadalmas fegyvereivel meg lábra segitette a protestantismus ügyét Németországon; s miután a császári, a katholikus hadakat Pommernból és Mecklenburgból kiszoritotta, 1631. aprilis 3-án, épen a kassai békekötés napján, oderi Frankfurtot ostrommal bevette. A pénzsegéd, melyet Franciaországtól nyert, diadalmas előhaladását tetemesen elősegitette; de a szövetség Rákóczyval még lényegesebb előnyt fogott volna biztositani néki s az általa védett vallási ügynek. S nem hijányoztak, kik Rákóczyval is kivánatosnak láttatták e szövetséget. „Zólyomi és ifju Bethlen István . . . — irá maga a nádor martius 16-án Kassáról a kanczellárnak Zsennyey Istvánnak — teli torokkal kiáltják, hogy megverte az ő felsége hadát svékus, és még az új buzakenyeret Pozsonynál akarnák megenni.“ De Rákóczy még nem érezvén magát biztos állásban Erdély fejdelmi polczán, eszélyesebbnek látta, nem indulni „a két fene ifju“ tanácsán, kiknek rakamazi győzelmét köszönhette, s egyelőre elnémitani a prédikátorságot, mely „hatalmas igen kezdett volt insolescálni és mind azokat az két ifjakat s mind az populust igen animálták.“ Gusztáv Ádolf Frankfurtból aprilis 29-én Strassburg Pált Rákóczyhoz szinre a végett, hogy sógornéja, brandenburgi Katalin ügyét gondjaiba ajánlja; [1]) de valósággal azért, hogy őt szövetségre birja,[2]) Rákóczy

[1]) Rákóczy a nyughatatlan asszonyt távozásra birta Erdélyből, s kezéből Erdélyben Fogarast, Magyarországon Munkácsot, jó, rosz szerekkel a magáéba vette. Katalin egy ideig Tokajban mulatozott, aztán Szombathelytt, hol magát a római katholikus egyház hivének vallotta. Utóbb Ferencz Károly szászlauenburgi herczeggel házasságra lépett, s férjével Poroszországba költözött.

[2]) Pray, Epist. Procer. III. k. 431. l. Rumy, III. 46. V. ö. Strassburg utasitását Petrovicsnál, V.

elhalasztó választ adott, annyiban reményt nyújtva, menynyiben a Konstantinápolyba menendő követ a divánt is megnyerhetné az ügynek.

Gusztáv Adolf folytatta e közben diadalmas hadjáratát a német földön, és september 7-én Lipcsénél fényes győzelmet nyert Tilly felett. A sved királynak és szövetségeseinek most nyitva állott az út Csehországba, Frankenbe; Ferdinánd frigyesei pedig, névszerint a bajor, kit most szintén, üstökön fogott a szerencsétlenség, a császár vallási buzgóságát túlságosnak és csak saját háza javára irányzottnak találták. — A dolgok ez állásában Ferdinánd a fővezérletet meg Wallenstein kezébe adta, s 1632
1632.] februáriusban Pázmánt követül Rómába küldötte, hogy a Francziaországhoz hajló pápát, VIII. Orbánt, a Németországon XII. Lajos Franczia király politikája által is veszedelmeztetett vallás oltalmára birja. Pázmán három főpontot terjesztett a pápa elébe; hogy eszközöljön szövetséget valamennyi katholikus hatalmasság között kivált a sved ellen; hogy intse a franczia királyt, szünnék meg Gusztáv Adolfot támogatni; hogy nyujtson az apostoli kamarából pénzsegélyt a császárnak, segitse őt az egyház tizedeivel az egyház üldözői ellen. A pápa olyasoknak látta a közviszonyokat, melyek nem engedik az első ponttal foglalkodnia; a harmadik pontra nézve, — híre jövén a sved fegyverek ujabb győzelmének Bajorországban, a sváb földön, hire jövén Tilly halálának, az olasz papság tizedének hatodával és hónaponkint huszonnégy ezer aranynyal kivánta segiteni a császárt, hogy a hadviselés erélyesebben folytattathassék.[1])

Rákóczyt a sved király győzelmei nem lelkesitették, mert Ferdinánd meghagyta a nádornak, hogy a fejdelmet

[1]) Péterffy, Concilia Hung. II. r. 224. l. Kazy, hist. Hung. IV. 279. l. Lotichius, rer. german. XLVI. 1009. Katona. XXXI. 519.

mindenkép kimélje; mert követe Ostrosics István által, ki a fejdelemmel nov. 10-én Váradon találkozott, jó akaratáról biztositotta,[1]) mert Gusztáv Adolf kéz alatt azon is munkálkodott Konstantinápolyban, hogy Erdélyt meg brandenburgi Katalinnak s ez úton saját magának szerezze; mert a fösvény fejdelem mindenekelőtt értékének jó rendtartás de egyszersmind zsarlások általi növeléséhez látott; s mert — úgy látszik sved ármányok következésében de a fejdelem zsarlása miatt is — Székely Mózes udvarhelyszéki főkirálybíró megemlékezett arról, hogy atyja, ha kevés ideig is, Erdély fejdelme volt, s a temesvári basa közbenjárásával Konstantinápolyban magának szorgalmazta a vajdaságot. Rákóczy követei által kieszközölte a portánál, hogy Mózes a héttoronyba vettetett; s Mózes társainak évek mulva megkegyelmezett ugyan, de jószágaikat elkoboztatta.[2]) Rákóczy ez idétt épen kezére dolgozott Ferdinándnak. Hire jövén ifju Bethlen István nagyváradi főkapitánytól, „hogy a Tiszántúl és Nyiren — Császár Péter előljárósága alatt — nagy sok tolvajkodó pórhad támadott volna, mely naponként szaporodtan szaporodván, valamely felé fordulnának, a németségnek nagy sok károkat tennének, s magoknak is a németségnek nem kevés félelmek volna miattok, és már a Nyiren egynehány ezerre nevekedvén számok, mindenütt esküttnék közéjek a parasztságot,“ Rákóczy meghagyta a grófnak, hogy Ferdinánd hadnagyaival közösen működjék a lázadás elnyomására. Császár Péter elfogatott és Kassán felnégyeltetett; a pórhad elszéledt, büntetésül kinek orrát, kinek fülét vagdalták el a győzők.[3])

---

[1]) Firnhaber az id. h. 43 l.

[2]) Szalárdy, 85 h.

[3]) Szalárdy, 84. l. Spangár András (Pethő Gergely folytatója) Magyar krónika, Kassa, 1738, 5. l.

A mely tárgyak a kassai békekötés alkalmával feloldatlanúl maradtak, azoknak elintézése későbbi alkudozásra halasztatott. Az alkudozás 1633. februárius 5-én 1633.] megnyilt Eperjesen; Ferdinánd részéről jelen voltak — a nádor elmellőzésével — Zsennyey István kanczellár és győri püspök, Forgács Miklós kassai főkapitány Ostrosics István [1]) és Mikulics Tamás; Rákóczyt Kovacsóczy István, Kapy Endre, Horvát György és Balásházy László képviselték. A tanácskozások, értekeződések fél évnél tovább tartottak, mert Gusztáv Adolfnak Lützennél történt halála jobb karba helyezést igért Ferdinánd ügyének, s más részről még egynél több csapás érte a császáriakat ez év folyamában, melyek Rákóczyt igényeinek felcsigázására buzditották. Végre september 28-án egyességre léptek a felek, melyhez képest a bécsi, nikolsburgi, pozsonyi és kassai békekötések megujitattak; a szepesi kamarán s a debreczenieken ejtett sérelmek orvoslása határozatba ment; brandenburgi Katalin annak birtokában, mihez tulajdoni czimmel vagy özvegyi bér fejében jogot tart vala, megerősitetett, de a munkácsi vár és uradalom Rákóczynak s nejének Lórándfy Susannának és életben volt gyermekeiknek — Györgynek, Zsigmondnak — jutott, oly feltétel alatt, hogy érette kétszázezer forintot fizessenek a közpénztárba, s hogy Munkács ezentúl is Magyarországhoz tartozzék, ne Erdélyhez. [2])

---

[1]) Ostrosics közvetlenül az alkudozás megnyitása előtt, 1632. november 10-én, Nagyváradon volt a fejdelemnél, mint Ferdinánd küldötte. L. Archiv für Kunde oesterr. Geschichtsquellen, Bécs, 1852, VIII k. 37—52. ll.

[2]) Szalárdy, 81. l. Kazy, IV. 301. Pray, hist. regum Hung. III. k. 330. l. Ugyanaz, Epist. Proc. III. k. 432. l. Kemény, Rumynál, III. 42. l.

VII.

Ifjabb Bethlen István az 1633 év elején Ecseden meghalálozott. A lánglelkü ifju növendéke volt a leydeni egyetemnek, elhúnyta részben eloszlotta Rákóczy aggodalmát, ki ha nem saját magának, mégis György fiának versenytársát láthatta benne Erdély fejedelemségeért. De Bethlen sógora, Zólyomy Dávid, kinek indulatos nagyravágyását az elhunyt fékezni tudta, s kiről Eszterházy még 1631-ben jósolta, hogy maholnap dolgot fog adni Rákóczynak, mind élesebben fitymállotta a fejdelmet, s veszélyesebbé látszott válni amannál. A végekből, még Dunántulról is hozzá, Székelyhidra gyülekezett a nyalka legénység, s az ünnepelt ifju hadnagy himezés nélkül hirdette, hogy nehány ezer lovassal a sved király mellé menend, s hogy a mely karddal fejdelemmé tette, azzal le is teszi Rákóczyt. Szomszédai, urak és nemesek, nem igen kedvelleték, mert az ifju férfi elbizakodását, önkényét velök is éreztette, s a fejdelem tudta, hogy a rendek helyeselni fogják eljárását, ha nem épen törvényes úton elejét veszi a bajnak. 1634. aprilis 4-én, midőn [1634. Zólyomit — főkapitánya lévén a székelységnek — ügyei Erdélybe hivták, Rákóczy parancsából elfogatott, s a pünkösd-utánra összehivott országgyülés által, mint a közbéke háboritója s a fejdelmi méltóság sértegetője, fejés jószágvesztésben elmarasztatott. A nyomorú, kegyelemből, Kővárra küldetett, hol halálaiglan, (nyolcz?) tizenöt évig raboskodott; jószágait nagyából magának foglalta a fejdelem, csak kisebb részét hagyva a fogoly nejének és gyermekeinek kezében. [1])

---

[1]) Szalárdy, 86—92. hh. Kemény, Rumynál III. 46—62. l.

Pázmán magasztalásokkal öntötte el a fejdelmet, hogy az éretlen ifjuság terveit elnyomva, magára hagyja a svedet, s mint hű fia a közanyának, a hazának, nem viszen magyart magyar ellen. Máskép cselekedett a nádor. Puchaim János, alsó-ausztriai kamara-tanácsos, az év elején Konstantinápolyba ment, hogy a török begek kóborlásainak megszüntetését s nehány falúnak török adó alóli felmentését szorgalmazza. Április elején általadta az ajándékokat, s béke-igéretekkel érkezett vissza, melyek annyiban hitelt érdemeltek, mennyiben a törökök ekkor lengyelekkel, persákkal váltig voltak elfoglalva. Eszterházy mind a mellett köz felkelést hirdettetett országszerte, azon okon, mint mondá, mert a török végekben szaporitatnak a hadak, de ugy látszik, azért, mert Rákóczytól tartott, ki a porta parancsára kénytelen volt hadi készületeket tenni, hogy szükség esetében a nagyvezírt Lengyelország ellen támogassa. Pázmán azon bizodalmas viszonynál fogva, melyben a fejdelemmel állott volt, czélját tudván e készületeknek, sőt azt is, hogy kelletlenül történtek, hogy Rákóczy közbenjáróul ajánlkozott Lengyelország s a porta között, Eszterházy fellépését nyilván roszallotta, ki szerinte túllépett hatalomkörén, midőn a király megbizása nélkül köz felkelést parancsolt. A nemesség nem igen sietett a zászlók alá, s a harcz egyelőre csak a bibornok és a nádor között folyt, kik a nyitrai káptalan előtt óvást s ellenóvást róttak egymásra. [1])

S ezen feleselések Ferdinánd legbuzgóbb hivei között akkor történtek, midőn az országgyülés már ki volt hirdetve, melyre Ferdinánd december 18-án személyesen érkezett Pozsonyba. Pázmán és Eszterházy itt csakugyan

---

[1]) Pray, hist. regum Hung. III. k. 332 és 334 a jegyzetben. V. ö. Eszterházy életirását, Toldytól, XLIV. h.

egy nyomon jártak, mert mindketten azon voltak, hogy a vallásügy elmellőztessék. Törekvésök czélt ért, de a rendeknek nyolczvannégy pontban fogalmazott sérelmeik, mik között a magyar harminczadoknak a bécsi kamarától függését s az ausztriai vámsorompókat is találjuk, az országgyülést 1635. februárius 15-ig elhuzták, melyen a [1635. hozott törvényczikkelyek, számra kilenczvennégyen, megerősitettek. A végek jó karban tartására két éven át öt-öt forintot s két mérő gabnát fizettettek a rendek mindenik portával, s e czélból a harminczad, szintannyi éven át, felényire felebb emeltetett. A koronaőrzés s a pozsonyi országház költségeiről ez úttal is s oly móddal mind a közelebb múlt időben egész szerénységgel és saját erszényöket sem kimélve, gondoskodtak a rendek. A nyolczvannyolczadik törvényczikkely biztositja a nemességet, hogy a király világos parancsa nélkül senkinek felhivására sem tartozik felkelni; — roszallása a nádor minapi eljárásának. [1])

Ferdinánd fegyvereinek künn a német birodalomban nem igen mosolygott a szerencse, ennek jobbra-forditásához Wallenstein erőszakos halála nem volt alkalmas eszköz. A pirna-prágai békekötés Szászországgal, a protestansok iránt tanusitott némi engedékenység ügyesebb tapintatra mutatott s előkészitette fiának az utat a németbirodalmi koronához, melyet a választó fejdelmek 1636. végén Regensburgban fejére tettek. E közben Rákóczynak meggyült baja a Bethlenekkel. Az öreg kormányzó rendesen ecsedi várában s Huszton, melyet bátyja Gábor nagy öszlet pénzben adott volt néki, s melynek valamint egyéb jószáginak birásában a fejedelemségről leköszönésekor megerősiteték, tartózkodott, kisebbik fia,

[1]) Corpus juris hung. I. k. 756. l.

Péter az erdélyi urodalmak (Hunyad, Déva, Illye) gondjait viselte. Az ifju indulatosságában egyik hűségtelen tisztviselőjét agyonütvén, alkalmat nyújtott a fejdelemnek, kezeit kiterjeszteni a család erdélyi jószágai után, Péter csak nagynehezen menekülhetett atyjához Ecsedre. Az öreg ur különben is megbántva érezvén magát a veje, Zólyomy ellen hozatott és álkegyelemmel végrehajtott itélet által, s az erdélyi elégedetlen rendek nagyocska felekezetére is támaszkodva, mely azonképen mint ő a fiscus ragadozásait bő mértékben tapasztalta, bátyjának emléke, a fejdelemség utáni, soha egészen el nem oltott vágya, s talán a nádor és az országbiró Homonnay János 1636.] által is biztatva, 1636. januáriusban Budára indult, Husszájn vezirbasától segédet szorgalmazni Rákóczy ellen, mint ki magát önkénye által Erdély minden rendeivel megúntatta, ki a portához tartozó tartomány jövedelmeit magyarországi váraiba szállitatja, s Pázmánnal, Ferdinánd főfő hívével czimboráskodik. A basa, fényes ajándékok által megnyerve, Bethlen ügyét a divánnak ajánlotta, s Rákóczynak Budára, a kolosvári országgyülésnek Konstantinápolyba küldött követeik nem nagy reményt nyujtó válaszokkal érkeztek vissza.

A porta fegyveres segédet rendelt Bethlen mellé, de későn, ősz felé, s Rákóczynak ideje volt készülni az ellenálláshoz. A hozzá, Erdélyhez, tartozó Husztot, Bethlen főerősségét ugyan meg nem vehette; s midőn Ferdinándhoz segedelemért folyamodott, Homonnay a hadi legénységet eltiltotta a Rákóczy zsoldjába állástól, s Eszterházy tanácsul adta a fejdelemnek, mondjon le önként méltóságáról, ne veszélyeztesse magát és nemzetségét, s ne nyújtson alkalmat a töröknek, meg haddal jőni az országra. De Pázmán ellenállást javasolt néki saját méltósága s a nemzeti szabadság érdekében; és e

javaslatból kivehette a fejdelem, hogy Ferdinándtól tettleges segédet ugyan nem remélhet, mely a töröknek alkalmat nyújtana a békebontáshoz, hogy azonban a királyi hadak semleges magaviseletére számot tarthat. Lengyelországban annyit kieszközölt a királynál, hogy zsoldosokat fogadhatott; saját fizetett hadait naponta öregbitette; a vármegyékre, székelységre, szász városokra és székekre parancsolat ment, hogy hadaikat készen tartanák. — September elején Ali csausz Gyulafehérvárra érkezett s a szultán nevében fejdelemnek és rendeknek tudtára adta: hogy miután amaz a tartományt kapzsisága által felzavarta, az urakat magától elidegenitette; Székely Mózest földönfutóvá tette; Zólyomyt elzáratta s a porta parancsára is el nem bocsátotta; és miután ellenben Bethlen István elejétől fogva híve volt a szultánnak, s a rendek hozzá nagy szeretettel voltak, Bethlen Istvánnak ujra megadatott a fejdelemség, melyre őt Erdély különben is már elválasztotta; Rákóczy pedig menjen ki a tartományból s a rendek szakadjanak el tőle. A fejdelem Ali csauszt és kisérőit őrizet alá helyeztette, s october 2-án Tordáról öszves hadaival a budai basa ellen indult, ki saját és Bethlen fegyveres népével már Gyulára érkezett. October 6-án alkonyatkor, Rákóczy előhadai Ibrányi Mihály, Kornis Zsigmond és Huszár Mátyás vezérlete alatt Szalontánál összecsaptak a török erővel, s véres harcz után, melyben mindenik fél tetemes veszteséget szenvedett, meg elváltak egymástól, Rákóczy hadai Nagyvárad felé, a törökök és Bethlen amazoknál is rendetlenebbül Gyulára vonulva, mert rémülésökben a tordai derékhadat minden pillanatban magokra várták. A budai és temesvári basák, hadaik összeszedegetése után Lippára siettek, innen Erdélybe akarván nyomulni, de Rákóczy megelőzvén őket, Jenőnél fogott állást. Nehány apróbb tusa után béke-alkudozásra

léptek a felek, melyet a fejdelem részéről kivált Kemény János ügyesen folytatván, Szászvárostt decemberben következő feltételek alatt alakúlt meg az egyesség: Mármaros adója Bethlen Istvánnak engedtetik életének idejére; a gyulafehérvári collegium épitésére Bethlen Gábor által hagyományozott érték az erdélyi református püspök kezéhez adatik és lelkiismeretesen a kijelelt czélra fordíttatik; a pártos erdélyiek amnestiát nyernek, oly kötelezettséggel, hogy ők is Bethlenék is Rákóczyt Erdély törvényes fejdelmének ismerjék. [1])

1637.] Röviddel e békekötés után Ferdinánd, rendületlen hive vallási meggyőződésének, 1637. február 15-én életének ötvenegyedik évében meghalálozott. Egy hónappal később — martius 19-én — Pázmán Péter utána indult az örökkévalóságba. Térítő buzgalmának gyümölcseit megőrzendő, 1623-ban a nevét viselő bécsi papnövelőházat, 1624-ben a nemesség növendékeinek nagyszombati intézetét alapitotta az érsek. Életének végéveiben gyakoriabb zsinatok által ügyekezett magasztosabb életre ébreszteni a bensőleg gyászos hanyatlásra jutott magyar katholikus egyházat, melynek jogai mellett, szemben Rómával, 1635-ben erélyesen nyilatkozott. Ez évben lőn alapitójává a tudományok nagyszombati egyetemének, ő, a magyar irodalomnak munkái által második státora.

VIII.

III-dik Ferdinánd, röviddel az országlás általvétele után, Szászországgal megujitotta a prágai békét, és húgát, Czeczilia Renátát, kinek jobbját, azelőtt tizenkét évvel,

[1]) Szalárdy, 100 s kk. hh. Bethlen János, I. 18, s kk. ll. Rumy. Mon. Hung. II. 347. hol 1636 helyett hibásan áll 1616. Kemény, Rumynál, III. k. 62—87. Katona, XXXI. k.

Bethlen Gábor süker nélkül kérte volt, Vládiszláv lengyel királylyal házasságra léptette; — sógora növendéke volt a jesuitarendnek, s országában oly buzgó előmozdítója az ellenreformationak, mint magokéiben a Ferdinándok. — Júliusban september 21-ére országgyülés hirdettetett, nem Sopronyba, hol az elhúnyt király szerette gyülekeztetni az országos rendeket, hanem a régiebb divathoz képest, Pozsonyba. Ferdinánd személyesen kivánt jelen lenni, s mert ügyei húzamosan a német birodalomban marasztották, csak december 1-én adattak át a királyi előterjesztések. Pázmán életének végszakában ovatosabbá s talán türelmesebbé is vált az egyház, a hitvallás ügyében; lángesze által páratlan tanácsosa volt húsz éven át a koronának. Halála után utóda az érsekségben, Losy Imre, tág kaput nyitott a vallási üldözésnek, s a túróczi prépostságot, ellenére az 1633-ban is megerősített nikolsburgi békének, mely a jesuitákat ugyan visszafogadta az országba, de fekvő javakat nem engedett általok birtokoltatni, meg nyilván, a rendnek adományoztatta; — Eszterházy Miklós pedig, a buzgó tisztviselő, kitünő értelmisége mellett is nemugyan státusférfiúi tapintat de mindent latra vető higgadtság dolgában megette állott a dicsőült bibornoknak, s jelenleg személyes ügy miatt neheztelt a kanczellárra, Lippay György veszprémi püspökre, neheztelt a koronára.

Eszterházy oly szenvedelmes jószágszerző volt, mint a kit ebbeli hajlama miatt sem szivelhetett, Rákóczy György. Említettük felebb, hogy Thurzó Imre özvegyével, Nyáry Krisztinával élt második házasságban. Első hitvesétől egy fia maradt, István. Krisztinának első férjétől egy leánya maradt, Erzsi. E kettőből párnak kellett lenni, hogy a Thurzóknak leányágra is szálló jószágait saját nemzetségének szerezhesse; s a kamara és a kanczel-

lár arról vádolták a nádort, hogy mint az ország rendes birája olyas jószágokat is mindkét ágra szállóknak nyilvánított, melyek csak a fiágra néztek, s melyek ennek közbenjött magvaszakadásával a fiscus által követeltettek. Ezen vád s a királyi tanács tiltakozása a nádor biráskodása ellen Eszterházyt érzékenyen bántották, s elméjébe hozván az udvartól korábban is tapasztalt bizalmatlanság egyes jeleit, és nagyobb érdességet kölcsönözvén a nádori hatalomkörön ejtett több rendbeli csorbáknak, közte s a királyi tanács közt veszélyes hézagot idéztek elő, a nádorban megérlelve a gondolatot, lemondania méltóságáról.

E körülmények között a rendek protestans többsége, Rákóczy követei által, „ki a Fátrán túli megyéket pórázán tartá," buzdítva, mindinkább felbátorodott, s kinyilatkoztatván, hogy a királyi előterjesztések tárgyallásába mindaddig nem ereszkedhetni, mig a vallásszabadságon elkövetett sérelmek orvoslatlanok; és elmellőzvén a felső táblát, melynél ez idétt gyéren ültek a protestáns urak, kívánságait mint „Magyarország evangelikus rende" külön feliratban juttatta a korona elébe. Ferdinánd törvénytelen újitást látott e lépésben, miután csak rendek s főrendek együtt, nem pedig külön az egyik tábla vagy épen ennek csak része, jogosítvák orvoslás végett sérelmeket a király 1638] elébe hívni: s 1638. január 23-án fenyegetődzött, hogy nem hajtva az evangelikus testület zajgásaira, az ország ügyeit nélküle fogja a törvényesség határain belül maradt rendekkel elintézni. De a királynak szándéka levén, hitvesét a spanyol Annát, ez országgyülésen megkoronáztatni, már e miatt is kikerülni ügyekezett a bomlást; s látván az evangelikus testület hajthatatlanságát, február 2-án „azokat, kik ő felségének folyamodványt nyújtottak be ily czímmel: az evangelikus rendek sérelmei" biztosítatni kivánta, miszerint legfelsőbb akarata:

hogy az 1608. első és harmadik törvényczikkelyek teljes érvényességben maradjanak; s hogy ezekhez képest az ágostai valláson levők Nagyszombatban templomukat meg helyreállithatják, Léván meg lelkészt tarthatnak, valamint a helvecziai hitvallást követő lévaiak imaházukat szintén kijavíthatják; s hogy végre az evangelikusok Szakolcza határában joggal követelnek temetőhelyet halottaik számára. — Ferdinánd e nyilatkozása által elnémitotta a főbb kivánságot, hogy a jesuiták, kik az érintett helyeken az ekkép elháritott akadályokat előidézték, fekvő birtokaiktól megfosztassanak; az evangelikus rendek másik főfő panaszpontját pedig, mely a földesurak önkényét emlegette, kik saját hitvallásukat jobbágyaikra tukmálják, elsimította igérete által, hogy bővebb visgálat után intézkedni fog a tárgyban.

A királyné megkoronáztatott; de a koronázás után mérges viták törtek ki rendek és főrendek között, az utóbbiak olyatén jogokat követeltek magoknak, melyek a kisebb nemesség birtokát részben a teljes tulajdon természetétől megfosztották volna; s a nemesség szájából vádakat, fenyegetéseket volt kénytelen hallani, melyek az 1525-diki rákosi, hatvani napokra emlékeztettek. A zavart növelte a körülmény, hogy Eszterházy martius 16-án csakugyan lemondott a nádorságról, nemcsak a Thurzók javainak ügyében rajta elkövetett méltatlanságot, hanem egyebek között azt is vetvén okúl, hogy nem a felség hibájából de mégis a felség udvarából olyas rendeletek érkeznek le, melyek az ország szabadságaival, törvényeivel ellenkezők, s melyeknek kárhoztatása miatt nyakasságról s végre még pártütésről is vádoltatik. — Ferdinánd igéretei visszavétették a nádorral lemondását, s ez meg béfolyása által a főrendeket engedékenységre, igényeik felfüggesztésére birta a kisebb nemesség irányában; és martius

26-án hetvenhárom törvényczikkely terjesztetett megerősítés végett a király elébe. A harminczadoknál még két további éven át magasabb vámot szedhetett a kamara, egészen a királyi előterjesztések értelmében, melyek szerint a vámnak ezen felebb-rugtatása még hasznot hajtott a kalmároknak, kik portékáik árára rótták a magasabb díjt, a nélkül hogy a vevők érezték volna a drágulást. A dunáninneni s dunántúli országrészekben két évre öt-öt forint vettetett mindenik portára; az éjszakkeleti megyék négyszáz legény tartására kötelezteték, kik az egri őrség kalóz járatait megszüntessék. Azokra, kik rablási szándékkal megrohannák a török telepeket s alkalmat nyújtanának a háboru megujulásához, büntetés szabatott. A királyné koronázási ajándékáról s a szent korona őrzésének költségeiről szokott kegyelettel gondoskodtak a rendek. A nádorság hatalomköre s a magyar tengerpart Tersattól Zenghig minden csonkítás elől biztosítatott. Az 1608: 1. és 3. tczikkelyek újabb megerősítése, nem ment be a végzeménybe.[1])

Németországban mindinkább hanyatlásnak indultak a császár ügyei. Francziaország kettős erővel lépett fel; Bernát szászweimari herczeg Elsasst és Burgundot elfoglalta; Bannier, a nagy sved király egyik hadi növendéke, fegyvereit Szileziában, Csehországban, Morvában körül- [1639.] hordozta, Rákóczyt társul híva a vállalathoz, ki azonban „mind megőszült idejére s a portával megerősödött állapotjára s az haza szép csendességére nézve is nem örömest akarja vala magát oly bajos nehéz dologban egyvelíteni, melynek kimenetele igen bizonytalan és nagy szerencsén forgana; féltvén szép békességes országát, feje-

[1]) Corpus juris hung. I. k. 776. Kazy II. 5. Katona, a XXXII. k. elején. Eszterházy Miklós munkái, XLVII. s kk. 351. s kk. hh.

delmi házát és szép gazdagságát koczkáztatni.“ [1]) Ez irányban még ideig-óráig elvonúlt a veszély; de a cseh korona tartományai jelen állapotukban semmit sem fizetvén a kassai és érsekujvári kerületek végházainak fentartására — mi, előfalul szolgálván nékik e várak, kötelességökben állott volna, — az erősségek dőlő félben voltak, az őrségek hézagosak vagy épen zsold nélkül, [2]) s így, előreláthatólag, Rákóczynak, ha végre enged a császár ellenei felhivásának, alig-alig ellenállók; addig pedig, daczára a mult országgyülés fenyegetésének, a fegyelemhiány, az éhség rablásra küldte a végházak népét, ürügyet szolgálva folytonos dúlásokra a török begeknek, kik a miatt több erősséget megrohantak, felperzseltek, s kiknek féktelenségét tűrni kellett, mert jelen stadiumában a németországi vallásháború egymaga is végveszedelemmel fenyegette a császárt. Konstantinápolyban 1640-nek [1640. elején Muradot Ibrahim váltotta fel a padisai széken, ki a béke fentartására késznek ajánlkozott, ha Ferdinánd nem nyújt ellene segedelmet a lengyelnek. A magyar rendek ujból is panaszt emelvén, hogy az alkudozások a portával külföldiek által folytattatnak; hogy az udvar minapában elmulasztotta Puchaimnak magyart is adni társul; december 21-én Izdenczy Endre, volt komáromi kapitány küldetett követül Konstantinápolyba, ki 1641. aprilis 29-én a portához érkezvén, ajándé- [1641. kait általadta, a magyar hadi legénység rablásait felemlítő vezíreknek ellenpanaszokkal válaszolt, s utat egyengetett a béke megujitásának, mely Lippay György kanczellár és egri püspök, Eszterházy Dániel királyi személynök, Szunyogh Gáspár szendrői kapitány és Ques-

[1]) Szalárdy, 145. h.

[2]) Eszterházy Miklós munkái, 372. l.

tenberg Gellért császári hadi tanácsos közbenjövetelével 1642.] 1642. martius 19-én húsz további évre, ismét Szőnyben megköttetett. [1])

Ferdinánd röviddel utóbb megerősítette a békekötést, s követét Komáromba küldötte, hol, mint szokott helyen, az oklevelek kicseréltessenek. A díván késett a megerősítéssel, a nagyvezír újabb ajándékokat, újabb, ünnepélyesebb követküldést sürgetett, hogy a béke magában Konstantinápolyban új alapra fektethessék; ellenkező esetben Schmidt Rudolf ügyviselőt a Bosporusba fúlasztással, Ferdinándot háborúval fenyegette. A hír nagy aggodalmat okozott Bécsben; de a nádor, midőn tanácsát kérte a felség, úgy vélekedett, hogy ezen fenyegetések csak zsarlást czéloznak; hogy Schmidt talán egyetért a nagyvezírrel, midőn irogatásai által folyvást ijesztgeti a császár tanácsosait; s hogy ez okon Schmidt mellé magyar ügyviselőt kellene küldeni, névszerint Szelepcsényi György novii püspököt és esztergomi kanonokot, kit a portánál már korábbról ismernek, s ki a török ügyekben igen jártas. A nádor tanácsához képest Szelepcsényi csakugyan Konstantinápolyba küldetett. De ha Eszterházy egyelőre nem tartott a török háboru megujulásától, annálinkább féltette a köznyugalmat, az országot Rákóczytól, s féltette azért, mert a rendek vallási, polgári sérelmeik orvoslást mindhijába vártak, s mert az innen származott elkeseredés velök szabadítót fog láttatni az erdélyi fejdelemben. „Semmi 1643.] kétség — irá 1643. januarius 14-én Eszterházy a királynak, — hogy Rákóczy a dolgok jelen állásában sokat művelhet felséged ellen, valaminthogy készül is minden bizonynyal felséged elleneivel szövetkezni. De ezen

---

[1]) Katona, XXXII. k. 184. l. Hammer, Gesch. des osman. Reiches, V. k.

félelem, ezen baj ellen nincs jobb, nincs hathatósabb orvosszer, mint ha a rendek nehézségeik és sérelmeik eloszlatása által felséged hűségére vonzatnak. A magyar rendek akaratának ellenére nem mer mozdulni, nem mer kitörni az erdélyi fejdelem; és ha netalán megegyezésök nélkül, hebehurgyán valamihez fogna, nem leszen eredménye, mert önnönei sem szeretik, a magyar rendek pedig ismerik kormánymódját, ismerik fősvénységét és hasznalesését, tudják hogy török hűbéres, s más okért, bizony, nem ragaszkodnak hozzá, hanem mert elmulasztatott igényeik tekintetbe-vétele mind a vallás dolgában és gyakorlatában, mind egyéb szabadságaik és kiváltságaik körül . . . ." Ez értelemben ügyekezett a nádor most minden alkalommal működni az udvarnál; e szempontból fájlalta, hogy az 1642. május 29-ére kitűzött országgyülés a sved hadak előhaladásának következésében november 11-ig felfüggesztetett, s ekkor is a sved fővezér, Torstenson lipcsei győzedelmének hirére eloszlatott, mielőtt a végek oltalmáról, a sérelmek orvoslásáról gondoskodhatott volna. A nádor ujból leköszönt hivataláról, melyben már tizenhat évet eltöltött, „nem azzal a gyümölcscsel, mint ő kivánta volna, avagy a szegény haza szüksége, avagy a a rendek szolgálata. [1]) A beállott aggkor őt is, mint Pázmánt, türelmesebbé tette; a vallási vakbuzgóság hátrált a nemzetiség szentsége előtt.

IX.

Báthory Kristóf a nagyváradi főkapitányságból lépett Erdély fejdelmi székére, Bocskay azonképen. Rákó-

[1]) Kovachich, Vest. Comit, 795 l. Eszterházy Miklós munkái, LII—LXIV., és 368—402. hh.

czy ez okon ifjabb Bethlen István halála után üresen hagyta a tisztet, s 1640-ben elsőszülöttét, Györgyöt, ültette belé. Ez volt első lépése, hogy családában örökítse a fejdelemséget; a második, hogy fiának somlyai Báthory Endre leányát, „fejedelmi igaz magyar nemzet sarjadékát“ hitvesül szerezte, a fejdelmi vér az árva hajadon „pápista születését, neveltetését“ helyreütötte. A gyulafehérvári országgyülés 1642. martius 4-én az ifjat atyja halála utánra fejdelmül választotta; a portához követség ment a választás megerősítésének kieszközlésére, és julius 8-án megérkezett az atnám, a fejdelemség jelképei. Báthory Zsófia gyenge kora miatt csak 1643. február 3-án történt meg az esketö, melyen Ferdinánd nevében, ki 1642. augusztus 24-én Lászlóffy Pált követül jártatta a fejdelemnél, hogy a jesuitákat kegyébe ajánlja és szándékait kitudja, [1]) Jakusics György veszprémi püspök volt jelen. Rákóczy figyelmeztette a püspököt, hogy Ferdinánd még a magyar evangelikus rendek támaszára is számot tarthatna a svedek ellen, ha a bécsi békekötés s az 1608-diki törvényczikkelyek szellemében kormányozná az országot. Jakusics úgy vélekedett, hogy ezt tennie vallás, egyház tiltják a császárnak. [2])

A Bethlen által Erdélybe hivott német tanárok, Alstedt, Biesterfeld, Piscator folyvást bojtották a fejdelmet Ferdinánd ellen; Magyarország és Erdély protestans rendei várva várták, hogy saját hitfelekezetéért annyit tegyen, mennyit a katholikus franczia király a német protestansok mellett; s Rákóczy csakugyan folyvást érintkezésben volt a Ferdinánd ellen szövetkezett hatalmasságok konstantinápolyi ügyvivőikkel, és egy idő óta követsége-

[1]) Archiv für Kunde oesterr. Geschichtsquellen, VIII. k. 53. s kk. ll.

[2]) Kazy, II. 57.

ket váltott a német protestans fejdelmekkel, Francziaországgal, a sved királynéval, Németalfölddel; de ovatossága és nehézkéssége őt mindeddig távol tartották a szövetségkötéstől. Az érzéketlennek látszót elvégre személyes sértések birták rá, úgy látszik, hogy ennyi biztatásnak engedjen; nevéből és hitvesének, Lórándfy Susannának nevéből faragott gúnyok, melyekben ő a „kocsis", neje a „ló" szerepét viselte, s melyeknek szerzőjeül Ferdinánd főfő tisztviselőit, magát a komoly nádort vélte tarthatni; „és a mi ezeknél nehezebb, egy mocskos pasquillus, melyben nemcsak egész fejdelmi háza, de a kegyes életü és istenfélő idősb fejdelemasszony is nagy rútul és mocskosan marczongoltatott." [1])

Aprilis 26-án Rákóczy — miután a császárt eleve figyelmeztette, hogy ő, a fejdelem, az eperjesi szerződést csak azon esetre köteles megtartani, ha az általa, a császár által is megtartatik, — Gyulafehérvárott következő frígypontokra lépett a franczia király és Torstenson követeivel: A franczia udvar és Krisztina sved királyné szövetségeseikkel egyetemben Rákóczyt, ha a császárral háborúba ereszkedik, hitvesét, gyermekeit, magyarországi s erdélyi öszves értékét, és valamennyi párthiveit mindenki

---

[1]) Szalárdy, 146. l. Midőn Rákóczy e miatt utóbb panaszt emelne, Eszterházy ekkép válaszolt néki: „Mennyi hitünk, emberségünk, becsületünk terhölő könyveket adnak ki a kegyelmetek részéről, a melyekben mindnyájunkat, minket katholikusokat gyaláznak: de ugyan nem kardoskodhatunk azért érette. Im én itt köztök vagyok ezeknek az embereknek, de jó igazsággal mondom, annak a mocskos kis könyvecskének kicsoda authora, nem tudom; s nem tudom kit tudott hát ő felsége is büntetni, ha büntetni kellett volna is valakit érette." — A nádor egyébiránt, komolysága mellett is, éles nyelvü úri ember volt; s ha látjuk, hogy hivatalos irományban, az éjszakkeleti megyékhez intézett levélben ilyes dolgot irogat: „Jól meglássa azért kegyelmetek miért kelljen az Sáros pataknak pocsotájából innya (azaz: Rákóczyval tartani, Sáros-Patak urával) a mikor a tiszta kútfőből ihatik," nem látszik lehetetlennek, hogy a nádori asztal morzsáit is kosarába sepregette a pasquillans.

ellen megoltalmazzák, a nélkül hogy innen valamely joguk Magyarországra és Erdélyre származhatnék; s ha a fejdelem elejtetnék méltóságától, kárpótlást nyújtanak néki. Háborúközben, békekötésnél tekintettel lesznek kivált arra, hogy Magyarországon mindhárom vallás szabadon gyakoroltassék, s hogy az evangelikusok a tőlök elfoglalt egyházakat visszanyerjék. A hadviselés első évében kétszázezer tallért, a másodikban százötvenezret fizetnek Rákóczy kezéhez; és háromezer gyalogot, s ha szükség leszen, nagyobb hadat is küldenek rendelkezésére. Fegyverszünetet, békét csak Rákóczy és az erdélyi rendek megegyezése mellett kötnek a császárral. [1]) Még hátra volt a porta felhatalmazását kieszközölni a háború-üzenethez, s miután Rákóczy Magyarország azon részeért, melyet elfoglalhatni vélt, húszezer tallért igért adóul, a felhatalmazás megadatott, — késő őszszel, úgy látszik, mi fő oka volt, hogy a svedek folytonos sürgetéseinek ellenére, a hadviselés megnyitása még elhalasztatott. [2])

Ferdinánd mind Konstantinápolyból, mind Kassáról, mind magának a fejedelemnek tanácsából idejekorán értesült e mozgalmakról, [3]) s decemberben közfelkelést hirdetett a fejdelem ellen, és híveinek meghagyta, hogy kik szolgálati viszonyban állanak hozzá, azt késedelem nélkül

---

[1]) Katona, XXXII. k. 237. l. Theatr. Europ. V. k. 403. l.

[2]) „Az mint azért — irá Rákóczy 1644. apr. 4-én portai ügyviselőjének, — az előbbi levelünkben is, melyet kegyelmed az fővezirnek ő nagyságának beadott volt, megirtuk vala, az porta küldjön egy assecuratoriát nekünk arról, hogy mind magunkat, maradékinkat ez 13. vármegyékben . . megtart . . . . ezen vármegyéktől esztendőnként a prima februarii kezdvén húsz-húsz ezer tallérokat küldünk, solymokon és egyéb collateralis ajándékokon kivül.“ l. Ötvös Ágoston, Rejtelmes levelek I. Rákóczy György korából, Kolosvár, 1848. Kemény János szerint a fejdelem hét vármegyeért húszezer tallért, az éjszak-keleti öszves országrészért negyvenezer tallért igért volna évenkinti adóul.

[3]) Kemény, Rumynál, III. k. 97. l.

felbontsák. [1]) „A háború, úgy látom, már megnyilt, — irá 1644. január 5-én Rákóczy Gyulafehérvárról [1644. a nádornak — pedig kegyelmed biztosított minket levele által, hogyha mi difficultasink vannak, s ha érti akaratunkat, leborul ő felsége előtt s könyörgeni fog, hogy az idegen hadaknak beküldését halaszsza kegyelmesen ő felsége.“ — Eszterházy eltiltatott az egyezkedési kisérlettől, mind a mellett hogy Forgács Ádám kassai főkapitány s a felsőmagyarországi királyi tanácsosok figyelmeztették a királyt, hogy a nemesség nem akar felkelni; hogy nagy a hajlam Rákóczy iránt; s hogy nádori közbenjárásra nem háborúra kellene bocsátani a dolgot. Lippay György, Losy halála óta esztergomi érsek, Bosnyák István kanczellár s veszprémi püspök, és velök az egyházi rend főbbjei, a király lelkismeretére kötötték, nem bocsátania alku utjára a vallás ügyét; az erdélyi katholikusok rokonszenvére hivatkoztak, hírekről szólottak, melyek szerint Szelepcsényi kieszközlötte volna Konstantinápolyban, hogy a fejdelem eltiltassék a háborutól, a basák a segédadástól; s ehhez képest gyengeség volna, a császár hiveit eltántoritó, elleneit felbátoritó gyengeség, lépni az egyezkedés terére épen most, midőn a svedeknek meggyűlt bajok a dánokkal, mi Istennek Ferdinánd feletti őrködését világosan tanusitja. [2]) —

Rákóczy január 3-án Gyulafehérvárt országgyülést tartott, melynek végülésében előadta feltett czélját s a hadviselés indító okait. A rendek lelkesedéssel adót, hadakat felajánlottak. Indulási napul február 2-dika jeleltetett ki, gyülhelyül az erdélyi hadaknak Kolosvár, a részekéinek Piskolt az Érmelléken. Február 2-án a fej-

[1]) Eszterházy Miklós munkái, 405. l.

[2]) Eszterházy Miklós munkái, 406. l. Toldy, a nádor életirásában, LXVI. — LXIX. hh.

delem személyesen indult Gyulafehérvárról Kolosvárra; Erdély kormányát György fiára bizta. Az előhad február 9-én már Sátoralja-Újhelynél táborozott; a nádor, az adott viszonyok között veszedelmesnek látván a fegyverre kelést, s ellentétben ifjabb éveinek indulatosságával, hivén és vallván, hogy „nékünk csendesség kellene s egyéb sem tartja ezt a mi megkevesedett nemzetünket meg," — még mindig Kismartonban ült; üregségét, kórságos voltát emlegette, a szükséget, mielőtt hadaival a Dunán általkelne, gyermekeiről gondoskodni, mert ki tudja, ha fog-e visszatérni a hadviselésből. Lippay boszúságában a nádort okolta, ha szerencsétlen fejleményt venne az ügy; s e közben Kálló, február 16-án, minden ellenállás nélkül kapút tárt a fejdelemnek. Másnap innen, Kállóból kelt nyilatkozványa; a lelki és testi, a vallási és polgári szabadság visszanyerését tűzték ki, úgy mond, hadai feladásul magoknak. Jőjenek tizenötöd nap alatt melléje a hazafiak, szolgálják vele együtt ama drága kincset, miután őt a rendek közül mind evangelikusok mind római katholikusok sokszor intették: serkenne fel valahára. Ő nem akar hitet igazgatni, elnyomni, ő csak azt akarja, hogy mindenki szabadságának örvendhessen. A clerus Magyarországot az ausztriai ház örökös tartományává szándékozik tenni, s meg beszínlette a jesuitákat az országba. A nádorságnak már csak neve létezik. Az 1638-diki országgyülés óta is folyton folyt az evangelikusok üldöztetése. Ő, a fejdelem immár tovább nem nézheti hivalkodó szemmel a haza veszedelmét, a haza megmentésére fogott fegyvert. Ehhezképest senki se fusson előle, senki se hagyja oda jószágait; és ha különben cselekszik, magának tulajdonítsa a kárt; ha az ellenállokra romlás jő, vessenek magokra, mert néki is annál több számu segitséget kell maga mellé vennie, kivánnia a portától, mennél alkalmat-

lanabbul viselnék magokat iránta az ország szabadságának helyreállitása iránt a hazafiak. Ő bizonyságul hívja az Úristent, hogy nem magánjavát hanem az országét keresi, s a Mindenható vezérelje a hazafiak szivét, elméjét, hogy megannyian kivetvén szivökből minden külső tekintetet, őt üdvességes munkájában segitsék. [1])

E nyilatkozványra februárius 23-án ellen-nyilatkozvány kibocsátása ment határozatba, melyben Ferdinánd előadta, miszerint ő nem szolgált okot Rákóczynak, hogy a svedekkel és francziákkal ártalmas szövetségre lépjen, mely a magyarokat az erdélyiekkel üstökbe bocsássa, és mintha a magyar nemzet még nem sanyarítatott volna eléggé, azt egymásra uszítja; magok vérével kezöket és fegyveröket fertézteti a hazafiaknak. Az iromány elősorolta, mennyi kegyelemben részesítette a fejdelem eleit az ausztria ház; s e kegyelmek daczára, úgy mond, Rákóczy az isteni s emberi törvényekről megfeledkezve, esküjének is megszegésével, melylyel a királynak s a magyar koronának magát több ízben lekötötte volt, olyatén szövetségre lépett, mely a királyi méltóságot sérti, s Magyarország nyomoruságára és szabadságának megrontására sőt még Erdélynek is talán végveszedelmére néz. Megsértette a királyt, mert az ő birodalmára tör. Megsértette Magyarország szabadságát, mert a nemzetet híre s akarata nélkül beirta a szövetségbe. Megsértette Erdélyt, mert ezen tartományt a rendek szabad választási jogának ellenére örökévé ügyekszik tenni. Ő, a király, kényszerítetik fegyverhez nyúlni, de czélja egyedül a lázadás lecsillapítása, s az ország minden rendeinek szabadságuk-

---

[1]) Szalárdy, 147. s kk. hh. Eszterházy Miklós munkái, LXIX. és 407. l.

ban megtartása. Ez okon maradjanak hűségben iránia a hazafiak; az eltántorodottak térjenek meg haladék nélkül. A makacsok fejökkel s jószágokkal játszanak. Az erdélyi rendek térjenek vissza hazájokba, hogy jelen eljárásuk inkább a fejdelem erőszakolásának, mint saját gonosz szándékuknak tulajdonítathassék.[1])

E közben Rákóczy Patakra ment, s a környék urai, nemessége által zajosan üdvezeltetett. A szabolcsi hajdúk vele voltak, mihelyest magyar földre lépett; most Zemplén, Borsod, Ung, Bereg, Ugocsa, Abaúj hozzá állottak. Kassát Forgács Ádám, „nem lévén semmi ereje, mely mellett kenykedhetnék," s a lakosság is ellene fordulván, martius 11-én általadta. A kassai tanács Rákóczyt más nap ünnepélyességgel bekisérte a városba, s hat nappal később a fejdelem, Ferdinándhoz adott levelében elősorolván még egyszer az ellene, úgymond, tizenhárom év óta a felség birodalmából szőtt ármányokat, a vallási szabadság s az ország törvényei ellen irányzott csapásokat, „a fő és mindenható birónak itélete alá bocsátotta az ügyet, ki segíteni fogja azon felet, mely az Isten dicsőségét, az egyház javát őszintén ohajtja. Ő, a fejdelem nem kétli, hogy Isten diadalmaskodtatni fogja a jó ügyet." [2]) Kassa megadása után Szendrő, Putnok, Onod és Diósgyőr Rákóczy zászlaját tűzték ki, s e példákra Szatmár, mely alá Kemény János kilenczezer emberrel érkezett vala, nem késett a megadással; az őrség, közte négyszáz német lövész, Rákóczy szolgálatába állott. A fejdelem hadainak nagyobb része most, kinyilván az idő, Bornemisza Pál és Bakos Gábor vezérlete alatt a bányavárosok s a Füleken

---

[1]) Eszterházy M. munkái, 228. l. Theatr. Eur. V. 286, 304. s kk. ll.

[2]) Eszterházy Miklós munkái, 411. l.

felül levő végek meghajtására indult; Kapronczay György, Szepesen át, Liptóba, Árvába nyomult.

Az előleges terv szerint Rákóczy hadai a morva határszélen Torstenson seregével fogtak volna egyesülni, Pozsony és Nagyszombat vívatása a svedekre bizatván. Időközben a dán fegyverek szerencsés előmenetele, ezeknek a császáriakkal szövetkezése Torstensont Morvából, Szileziából Holsteinba vitte; mihezképest Rákóczy magára hagyatva kénytelenítetett működni; a török segéd ötszáz főre menő dandárból állott, mely a bányavárosok meghódolása után érkezett a fejdelemhez, ki fiát Zsigmondot Léva alá küldvén, Füleket aprilis közepén süker nélkül szállotta meg. S most elvégre felkészült a nádor, vele a dunántúli megyék s magyar, horvát véghadak, mellette Götz és Puchaim tábornokok, tizenegyezer német gyaloggal, lovassal, huszonegy ágyuval. „Im mi is megindultunk Isten hirével — irá aprilis 20-án Nyitráról Rákóczynak Eszterházy — s kegyelmed elébe megyünk, noha bizony pogányokra mennék örömestebben, mint magam nemzetére; de így akarja, úgy látom, kegyelmed.“ Kapronczaynak Galgóczig előnyomult hada könnyü szerrel a hegyekbe visszaszorítatott, magának a vezérnek egy golyó véget vetett. Ferdinánd hadai aprilis 27-én általkeltek a Garanon, s Bornemisza és Bakos s a Rákóczyval volt derékhad, Kornis Zsigmond vezérlete alatt folyvást hátrálván előlök és nagyobb csatát gondosan kikerülvén, Lévát és Füleket felmentették, Szendrőt visszafoglalták, s május 25-én Szerencs körül táboroztak. Eszterházy a Rákóczyak ősi fészkében fogott szállást; az idegen zsoldosok a város egyházából kihányták a fejdelem atyjának tetemeit, a sírokat, koporsókat ékeiktől megfosztották. A nádor folytatta levelezését a fejdelemmel, sürgetve, mint addig is, a békekötést, s Rákóczy biztosai, Lónyai

Zsigmond és Kemény János ez ügyben, május 19-én Szendrőnél találkoztak vele. [1]) Az erdélyi hadak folytonos hátrálása Tiszához, Bodroghoz, Patak, Tokaj alá, és saját hadainak eddigi szerencséje olyas feltételeket szabattak Eszterházyval, melyeket Rákóczy nem vélt elfogadhatni, legalább nem a hozzá állott megyék és városok megegyezése nélkül, mint irá. A nádor szándékot olvasván ki a levélből országgyülés tartására, az erdélyi rendeket visszavonulásra, a magyarokat megtérésre intette; „oda se menjenek a kegyelmedtől hirdetett gyülésre, — irá Rákóczynak — mert él az Isten hogy porrá tétetem házokat, és fegyver alá vetem magokat is.“

Homonnay János országbiró és Csáky István Lengyelországban segédhadakat szorgalmaztak Ferdinánd számára; Tokaj, most a Homonnayak vára, Szatmárral egy időben a fejdelem kezébe esett. A várnak visszafoglalása végett, de különben is minden pillanatban lehetett várni az országbiró megérkezését, mert ő halálba gyülölte Rákóczyt, valamint atyja Bethlent gyülölte volt. Számot tartva e segédhadakra, melyek Rákóczyt hátba fognák, Eszterházy és Puchaim Kassa ellen indultak, hol a fejdelem Rőt Orbán parancsnoksága alatt kétezer magyar és német gyalogot hágy vala. A város vívása két hétnél tovább minden süker nélkül folyt; a lengyel had nem érkezett; Kemény János tizenötezer emberrel a varannói völgyből előnyomulva, a királyi hadak elől elszedte az élelmet, őket magokat hol innen hol onnan kapdosta, apróbb csatázással fárasztotta; és segéd lovasság vettetvén a városba, innen is szerencsés kitörések történtek. A nádor s vezértársai kénytelenek voltak felszedni a

[1]) Kemény, III. 123.

tábort, és Kemény által üzőbe vétetve, Eperjesen, s miután itt bébocsátatásukat hijába szorgalmazták, Sárosvár alatt menedéket keresni.

E közben Toldalaghy Ferencz s egy német kapitány Szerencset visszafoglalták; Balling János, munkácsi várnagy, Ungvárt, a Homonnayak erősségét, az országbiróné kezéből kivette. Rákóczy folyvást Patakon mulatozott, s mielőtt Kassa felszabadulásának hirét vette, ismét az alkuvás mezejére lépvén, Lónyay Zsigmondot, Seredy Istvánt és Klobusiczky Endrét a nádor táborába küldötte, kik június 24-én Sáros mezővárosban, küldőjök készségét a békére nyilvánitották, feltételül szabván: Tartassék országgyülés, melyen, kiki, saját s a haza ügyéről, sérelmeiről szabadon nyilatkozhassék, s mely az 1608. óta sokféleképen háborgatott vallási szabadságot necsak a rendeknek hanem a póroknak is biztosítsa. Orvosoltassanak a többi sérelmek is a királyi hitlevelek s az 1638-diki országgyülés értelmében. Azok kik a jelen hadviselést törvénytelen eljárásuk által előidézték, s kik ezentúl hasonló törvénytelenségeket követnének el, joghoz, igazsághoz képest lakoljanak. A jelen felkelés részesei, mint kik a jó ügy mellett fogtak fegyvert, teljes amnestiáról biztosítassanak. Erdély bántódásai kölcsönös bizottmányok utján egyenlítessenek ki. A portával újítassék meg Rákóczy közbenjövetelével a béke. És minthogy a fejdelem a sokféleképen nyomorgatott haza érdekében s magának is többnemű sértései miatt, nagy kárával, nagy költséggel kénytelen volt, fegyvert ragadni, kárpótlást igényel. — Eszterházy válasza kitérő, elhalasztó volt; békevágyával, talán utasítása következésében ellenkező; a kárpótlás pontjához még hozzászólani sem kívánt, mert ez szükségképen a felség kisebbségével járna.

Az alkudozás eszközlésbe vételére háromnapi fegy-

verszünet köttetett, s e közben Kemény Sárosvárt a szükségesekkel ellátta, hogy hosszasabb vívást is kiállhasson. Ferdinánd hadvezérei azonban ezt meg sem kisérlették, nagy lévén a meghasonlás közöttök, nagy kivált Götz neheztelése a nádorra, mint ki tanácsával oka volt, hogy nem a fejdelmet vették üzőbe, hanem Kassa alá fordultak a hadak. A szökdözés, nyavalyák s folytonos kapdosások által megzilált királyi sereg Szepesen, Liptón, Túróczon át, Kemény által Bajmóczig űzetve, visszasietett a Vághoz, hogy veszendőbe ne menjen végkép. Az erdélyi hadak Liptóvárt is elfoglalták; Eszterházy, beteg testtel, lélekkel semptei várába vonult [1])

X.

Midőn Homonnay lengyel zsoldosait átküldte, Ferdinánd hada már a Vágvonalt őrzötte. Az országbiró e miatt mind Ferdinánd mind a hadi tanács előtt vádolta a nádort, „hogy császárnak olyan derekas hadaival semmi haszonra való dolgot végbe vinni nem tudott volna, nagy részét idevesztvén az ármádának," a lengyel zsoldosok pedig Homonna környékén rablással s a fejdelem bitang fegyveres csapatainak bolygatásával töltötték az időt. Rákóczy boszút állandó, fővezérét Kornis Zsigmondot Jeszenő alá küldötte, hol az országbiróné ez idétt tartózkodott volt, mérgét kivált a nyomorú foglyokkal éreztetve. Az erősség megvétetett és szétromboltatott; Homonnayné férjéhez küldetett, a foglyok, kiket még le nem nyakaztatott, szabadon bocsátattak. Most Rákóczy udvaronczain

[1]) Kemény, Rumynál, III. k. 120. s kk. ll. Szalárdy, 156 s kk. hh. Eszterházy munkái, LXXI—LXXXIV., 246—262, 299—306., 411—433. ll.

volt a sor, elméskedni az elméncz Homonnay rovására, mondván: „hogy bizony gonosz ‚kocsis' volt Rákóczy György, mert ostorahegyi gróf Homonnay Jánost is annyira érdeklette." Az országbiró majdnem valamennyi urodalmaiból kiforgatva, rövid idő mulva meghalálozott. — S mert Eszterházy, mint felebb láttuk, Szerencset, a Rákóczyak ősi fészkét bevette; s mert a nádor hadai, Kassa alá indultokban a fejdelem borsi kastélyát és újhelyi jószágát sokfélekép kárositották; és kivált mert az idegen zsoldosok szentségtörő kezeiket a szerencsi sirboltal is éreztették, boszuját a fejdelem Eszterházyn is töltötte, ki magát a történtek miatt már korábban menté, „tudván maga a fejdelem is, hogy ilyen állapotokban a vitézlő népet minden czélkivülhágástól megzabolázni igen nehéz sőt lehetetlen." Ementség daczára a nádor regéczi vára augusztusban összelődöztetett, megvétetett. A közügy köpenyege jobbról balról minden időben alkalmas jószág volt, a magán-érdekek, a személyes nyomorúság takargatására. — A beteg s iménti hadviselésének szerencsétlen fejleménye által összeroskasztott Eszterházy haragja nagy volt. Midőn értésére jutott, hogy Regéczet vívják, „emberséghitemre mondom — irá Lónyay Zsigmondnak, a fejdelem békebiztosának — hogy ha mindenem utána vész is, soha ezt az nagy contemptust el nem szenvedem, s ha vérében érem, megsegítem Regéczet, s ha nem is, visszaveszem, s ha Isten akarja, gyümölcsösen;" s midőn a vár bukásának, rontásának hirét meghozták: „jól vagyon! de ha Isten a föld alá nem vét, avagy szintén az földig le nem ver, meg kell mutatnom, ha kő nem akarok lennem, hogy a hangyának is vagyon haragja." — A sirja felé hanyatló már nem birt erővel fájdalmát elnémítani; s midőn efféle leveleit olvasta az álnok fejdelem, „mosolygással csak csendesen mulat vala el."

Puchaim e közben valamennyire helyreállitván a királyi hadat, Keményt a Tiszáig visszaszorította, ki látván, hogy a fejdelem személyes boszujának töltögetésére, és saját magának s urodalmainak oltalmára a sereg nagyocska részét maga körül tartja, lemondott a vezérségről; s midőn Rákóczy kérelmére ismét felvállalta, oly feltétel alatt: hogy a fejdelem egyéb hadait is magához vonhassa, — Puchaim, s véle Wesselényi Ferencz füleki kapitány magyar, Zríny Miklós horvát és Barkóczy László lengyel dandáraik Ónodnál tetemes kárt tettek az Ibrányi Mihály gondjaira bízott megyei és hajdú hadakban, melyek nem igen siettek Keményhez Szerencsre. [1]) Ekkor híre jövén a sved hadak újabb győzelmeinek, Torstenson előnyomulásának az Elbe, a cseh határok felé, Puchaim visszavonult a bányavárosokba a Vágvonal oltalmára; s Kemény, miután a fejdelem főbb hadait Liszkánál egyesítette, Putnokot bevette, Gömörben, Túróczban fogott hadi szállást.

Rákóczy s a hozzáállott megyék és városok augusztus 1-én Kassán gyülést tartottak, melynek végzéséből Ferdinánd megkerestetett, tűzne ki helyet, határnapot a félbenszakasztott béke-értekezlet folytatására. A király Nagyszombatot és september 14-ét jelelte ki e végre, Eszterházyt, Lippay esztergomi érseket, s Tiefenbach és Questenberg hadi tanácsosait nevezvén biztosokul részéről. Rákóczy s a kassai rendek biztosai, köztök Lónyay Zsigmond, Nyáry Bernát, Klobusiczky Endre, Csernel György, Sopronyi Miklós, Kőrösy István és Zákány Endre csak későn, october végén érkeztek fel, s az értekezlet nem hozta egymáshoz közelebb a feleket. Rákóczy tanusitandó,

[1]) Kemény, Rumynál III. 194.

hogy a protestantismus ügyében fogott fegyvert, nemcsak teljes szabadságot követelt az ágostai és helvecziai hitvallás gyakorlatának, hanem a jesuitáknak az országból kitiltatását is sürgette. Más részről Lippay és a clerus több tagjai hajthatatlan makacssággal ragaszkodtak eddigi eljárásukhoz; midőn Eszterházy Kassa előtt állott, midőn már hatalmában vélnék a várost, felhivták: venné el nyomban az ágostaiaktól a főegyházat, s adja át az egri káptalannak; azaz: ismételje Belgiojoso eljárását, mely Bocskay felkelését vonta volt maga után. Kassa nem jutott a nádor kezébe; s most legalább a korábban elfoglalt templomokat akarták kezeiknél tartani, hirdetvén, hogy ez nem ellenkezik az evangelikusoknak biztosított vallásszabadsággal, mert „isteni szolgálatot templomon kivül is tarthatni," s hogy a földesúr patronátusi jogánál fogva urodalmaiból kiűzheti az evangelikus lelkészeket s bezárhatja imaházait a pórságnak, „nagyobb része nem is tudván, mit hiszen." — A kárpótlás pontjára nézve szintoly távol állottak egymástól a felek. Rákóczy épen tizennégy vármegyét, hat várost kivánt Erdélyhez szakasztatni, Ferdinánd biztosai pedig még a Bethlen által birtokolt hétmegyét sem akarták átengedni, annyival is inkább, mert Czernin nagykövet octoberben biztosítást vett a portától, hogy Rákóczy el fog tiltatni a sved szövetség további fűzésétől. Eszterházy, pillanatokra még fellobbanó erélyével tiltakozott az országnak Rákóczy által követelt felosztása ellen. A nádor e tekintetben Illésházy Istvánra, a magyar protestansok néhai főtámaszára is hivatkozhatott, kinek ő, első ifjuságában, növendéke volt, s ki akkor is, midőn egy nyomon látszott járni Bocskayval, az országnak együtt és az ausztriai háznál maradásától várta a nemzet üdvesebb jövőjét.

Rákóczy, miután Rimaszécs ostromát sükernélkül

megkisérlette, harangodi táborából hadait részben házaikhoz, részben telelő helyeikre bocsátotta; ő maga karácsont 1645.] Onodban töltötte, 1645. januarius közepén Patakon mulatozott, s innen Zboróra sietett, hol januarius 18-án a franczia király futárával találkozott. Februárius 16-ára híveinek, a hozzá ragaszkodó tizennégy megyének s a körükbe eső királyi városoknak Bártfára gyülést hirdetett, számot adandó a nagyszombati értekezlet eddigi eredményeiről. Elkészülvén az újabb utasítás, martius 2-án eloszlott a gyülés, s a fejedelem Munkácsra ment, hová az öreg Bethlen István is átjött Ecsedről, s hol a Nagyszombatról lejött követek jelentést tettek az értekezlet felbomlásáról, a svedek folytonos előhaladásáról, kik martius 6-án Jenkaunál a császári sereget megsemmisitették, s kik aprilis 15-én már Mistelbachnál, a magyar végek szomszédságában jártak tábort. Rákóczy aprilis 22-én, Munkácson, megujitotta sveddel, francziával szövetségét. Konstantinápolyból felhivás érkezvén a fejdelemhez: hagyna fel a hadviseléssel, Franczia ország igéretet tett, hogy a parancsot visszavéteti a portával; ellenkező esetben szabadjára hagyatik a fejdelemnek, külön is békét kötnie a császárral, de a szövetségesek érdekeinek kimélésével.

E közben Puchaim megujitotta a hadviselést, s közeledésének hirére Gyulai Ferencz s egy Gaudi Endre nevü, előbb sved szolgálatban állott skót, Szendrő alól visszahivattak, melynek kivivásával nem boldogultak. A fejdelem hadait Rakamazra parancsolta; Puchaim Aszalónál a Hernád partján ütött tábort. Az örsök folytonos vitákban állottak egymással; de mindenik fél ovakodván erős helyzetét odahagyni, az ütközet napról napra elhalasztatott s ime, parancs érkezik Puchaimhoz, vinné fel haladék nélkül a sereget Bécsnek oltalmára. A tábornok nagyobb veszteség nélkül eszközlötte visszavonulását; Törös János

pozsonyi kamara-igazgató, Ferdinánd nevében kedvező feltételek alatt ajánlott békét a fejdelemnek. Rákóczy a követet táborában marasztva, hadait felvitte a morva szélekhez. Szécsén, Gyarmat, Palánk ujból meghajoltak; Fülek, a város, felperzseltetett. Nagy Tapolcsánnál Deli Hasszán budai vezir-pasától erős parancs érkezett Rákóczyra, hogy térne vissza s a Bethlen által birtokolt hét megyén kivül eső földön ne kapdosson. A Nyitra vizénél Douglas vezérlete alatt Torstenson előhadait találta a fejdelem, kikkel egyesülvén, majus 28-án Nagyszombat kaput tárt előttök. Rákóczy fiát Zsigmondot, Kemény Jánost s Bakos Gábort tizennégyezer emberrel s nyolcz nagyobb ágyuval, Torstenson táborába küldötte, ki ekkor már húzamosabb idő óta Brünnt vivá vala; ő maga Douglassal, Holicson túl, a Díja vizénél ütött tábort. Brünn, melynek parancsnoka Souches hugonotta volt, diadalmasan ellenállott; s Rákóczy, kivel Törös más alapon s más hangon kezdett alkudozni, mint melyekhez biztosait Nagyszombatban örömest szoktatták volna, annál hajlandóbb volt a béke elfogadására, mert a budai vezirbasa ujból komolyan fenyegetődzött, ha késik fejet hajtani a porta kívánságának; mert szövetséges társai eddig csak parányi összletet olvastak le neki; s mert Puchaim és Leopold főherczeg készületeket tettek, őt Érsekujvárról s a Tiszánál hátba fogni. Személyes találkozása Torstensonnál üres tisztelgésre szoritkozott; s augusztus 8-án következő igéreteket vett s fogadott el, mint előleges békepontokat, a bécsi udvartól: Tokaj, Tarczal és Regécz a hozzájok tartozó urodalmakkal örök jogon Rákóczyra és fiutódaira szállitatnak; az eddigi birtokosok kártalanitása nagyából a királyra háramolván. Bethlen István és Péter magvaszakadások esetében Ecsed is a fejdelemnek adományoztatik, Abaúj, Kassával, Borsod, Zemplén, Bereg, Ugocsa,

ugy Szatmár és Szabolcs, Szatmárnémeti, Nagybánya és Kálló városokkal a fejdelem birtokában hagyatnak, mig él; holta után a tiszán inneni öt megye, Kassával együtt, visszaszáll a királyra, Szatmár és Szabolcs a fejdelem gyermekeié maradnak, szintén halálukiglan; s valameddig az erdélyi fejdelemség maradékainál hagyatik, addig Szatmár vára a várossal s a hozzá tartozó egyéb jószágokkal együtt Erdélyhez tartozzék. — Részéről Rákóczy köteles volt eddigi szövetségeseitől nyomban elállani; s augusztus 20-án csakugyan visszahivta segédhadát Brünn alól, a svedek, s a francziák nem csekély boszuságára, kik a jelen körülmények között, midőn Dánia máris békét kötött a svedekkel, s példáját a szász is követte, végcsapást véltek mérhetni a császár hatalmára; s kik Rákóczy eljárásának következésében, Bécset felmentve látván szorongatása alól, s Puchaim hadait is magokra várhatván, tanácsosnak itélték felhagyni Brünn vivásával, s Csehországból is kivonulni.

Rákóczy september 15-én már Nagyváradon volt, hadai Ferdinánd birodalmából kivonvák, jóval mielőtt a békekötésnek [1]) a vallást illető pontjai december 16-án Linczben végkép megállapitattak. Szerintök a vallás szabad gyakorlatáról szóló 1608: 1. s a felavatási oklevél 6. tcz. erejökben hagyatván, az ország minden rendei, városok, mezővárosok lakosai, a végházak magyar hadai vallásukat szabadon, minden háborgatás nélkül gyakorolhatják, templomok, harangok temetők használatával. Hasonló szabadsággal bir a jobbágyság is, a fiscus, a főpapok jószágaiban azonkép mint a többi földes urakéiban. Az evangelikus hitszónokok sehonnét el nem üzethetnek; a hol ez történt, szabadságukban áll a lakosoknak, őket vissza-

[1]) Rumy, III. 237.

fogadni vagy másokat helyökbe állitani. A zavarok-közben kölcsönösen elvett templomok, a békeoklevelek kicserélése után, királyi biztosok által visszaadatnak az illetők kezéhez; az evangelikusok által 1638-ban a királynak benyujtott vallási sérelmek, úgy az elfoglalt templomok dolgában azóta keletkezettek a közelebb tartandó országgyülésen az evangelikusok megnyugvására egyezkedés vagy királyi eldöntés által elintéztetnek; a templomokkal együtt a hozzájok tartozó jövedelmek is lévén visszaszolgáltatandók. A vallás dolgában ezután támadható versengések mindjárt keletkezésök után az első országgyülésen eligazitatnak. A vallás-szabadság ellen vétőkre külön büntetést szab a jövő országgyülés, mely három hónappal az oklevelek kicserélése után tartatik, a jelen békepontokat a végzeménybe iktatja, s a jelen értekezletközben előfordult egyéb nehézségeket is elintézi. A király amnestiáról biztosit mindenkit, az elfoglalt jószágok előbbi birtokosaikra néznek.

A béke alakulásakor Eszterházy már nem élt. Röviddel halála előtt, midőn sved őrsök Csornáig barangoltak, s midőn voltak, kik rebesgették, hogy Ferdinánd császári koronája Franciaországra, magyar királyi koronája Rákóczyra szállhatna, a fejdelem egyik biztosának e búcsuszavakat irta: „eszeveszett bolond a ki azt tartja, hogy valami magánosan való magyar fejdelemség ezt a nemzetet és hazát megtarthatná“. [1])

---

[1]) Szalárdy, 180—217. l. Kemény az id. h. Eszterházy Miklós munkái, 262—296, 306—343, s 426—447. Theatrum Europaeum, V. k. 385, 402, 558 s kk. ll. Corpus juris hung. I. k. 794. l. Katona, XXXII. k. 331 s kk. ll. Anemonen, II. k. 277. l.